

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**YENİ KAFKASYA DERGİSİNDE İDİL-URAL, TÜRKİSTAN,
TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİ (1923-1927): (İNCELEME-METİN)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
Merve ÖZBAKIR

İstanbul 2017

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**YENİ KAFKASYA DERGİSİNDE İDİL-URAL, TÜRKİSTAN,
TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİ (1923-1927): (İNCELEME-METİN)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
Merve ÖZBAKIR

Tez Danışmanı
PROF. DR. AHMET KANLIDERE

İstanbul 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Merve ÖZBAKIR'ın "Yeni Kafkasya Dergisinde İdil-Ural, Türkistan, Türk-Rus Münasebetleri (1923-1927) (İnceleme-Metin)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

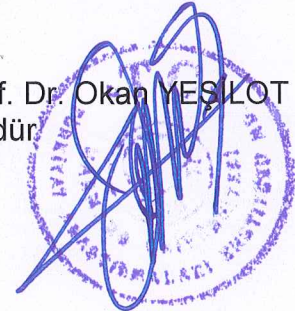
Üye : Doç. Dr. Davut HUT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU
Üniversitesi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 12/06/2017 tarih ve 2017/11-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	VII
ÖZET	IX
SUMMARY	X
GİRİŞ	1

İNCELEME

YENİ KAFKASYA MECMUASI

A. YENİ KAFKASYA MECMUASI	6
B. YENİ KAFKASYA'DA DERGİ İLE İLGİLİ MAKALELERİN ANALİZİ.....	12
C. YENİ KAFKASYA'DA TÜRKİSTANLI VE İDİL-URALI YAZARLAR	13
1. Abdullah Battal Taymas (1883-1969)	15
2. Sadri Maksudi Arsal (1880-1957)	18
3. Ayaz İshaki (1878- 1954)	20
4. Mahmud Fuad Toktar (1880-1938)	22
5. Abdülkadir İnan (1889-1976)	24
6. Zeki Velidi Togan (1890- 1970).....	28
7. Mustafa Çokay (1891- 1941).....	32
8. Ahmed Naim Öktem (1900-1984).....	35
D. YENİ KAFKASYA'DA İDİL-URAL, TÜRKİSTAN VE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ	38
1. İdil-Ural	38
2. İdil-Ural'la İlgili Makalelerin Analizi	40
3. Türkistan	49
4. Türkistan İle İlgili Makalelerin Analizi	58
5. Türk-Rus Münâsebetleri	67
6. Türk-Rus Münâsebetleri İle İlgili Makalelerin Analizi	69
SONUÇ	77
BİBLİYOGRAFYA	78

METİN

YENİ KAFKASYA'DA İDİL-URAL, TÜRKİSTAN VE TÜRK-SOYVET MÜNASEBETLERİ HAKKINDAKİ YAZILAR

A. YENİ KAFKASYA HAKKINDAKİ YAZILAR.....	84
1. “Yeni Kafkasya’yı Tebrik”	84
2. “Üçüncü Yıl Başında”	85
3. “Sene-i Devriyemiz Münâsebetiyle”	87
4. “Düşman Nazarında <i>Yeni Kafkasya</i> ”	91
5. “İdâreden”	92
6. “ <i>Yeni Kafkasya</i> Türkistan’da”	96
7. “Dördüncü Yıl”	99
8. “Yeni Türkistan”	101
9. “Beşinci Cildin Başlangıcında”	102
10. Erdoğan, “Beşinci Yıl”	106
B. İDİL-URAL HAKKINDAKİ YAZILAR.....	108
1. Tin, “Şimâl Türkleri Arasında”	108
2. “Şimâl Türkleri Arasında: Sultan Aliyef’in Mâcerası”	109
3. Azeri [Mehmed Emin Resulzade], “Musa Carullah Efendi’nin Tevkîfi”	110
4. Ayaz İshaki, “Hariçteki Türklerin Dileği”	114
5. “Sorbon’da Türk Tarihi”	118
6. “Talibzade Yusuf Ziya”	119
7. “Şimal Türkleri Hakkında”	120
8. “Kırım Yahudi Muhtâriyeti”	122
9. Ahmed Zeki Velidî, “Komünistlerin Şark Politikası”[1]	124
10. Şahin, “Kırım Hakkında”	138
11. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Finlandiya’da Kazan Türkleri”	139
12. Ayaz İshaki, “İdil-Ural İlleri”	143
13. Kazanlı A. Battal [Taymas], “Şimal Türkleri Değil, Kazan Türkleri”	147
14. İdiloğlu [Abdülkadir İnan], “İdil Boyunda: İslam ve Türk Medeniyetine Karşı Mücadele”	152
15. “Türkiyacılığın Müfrit Tezâhürâtından”	158
16. Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdulkadir) [İnan], “Hâric Türklerinde Millî Hars Meselesi”	159

17. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Kazan İlinde: Sâbık Müslümanların Allahsızlık Cemiyeti”	168
18. Mahmud Fuad Tuktar, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi: Bir Din, Bir Yazı ve Bir Lisan”	170
19. Başkurdistanlı Fethülkadir Süleyman (Abdulkadir) [Abdülkadir İnan], “İdâreye Mektup”	176
20. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi”	177
21. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi”	181
22. “Türkoloji Kongresi”	185
23. “Ruşça Okumalıymış!”	190
24. A.- L., “Kazan Yurdunda”	194
25. M.E., “Kitâbiyat: Kazan Türkleri”	196
26. Başkurdistanlı Abdülkadir [İnan], “Altay’dan Azerbaycan’a”	200
27. A.Battal [Taymas], “Azerbaycan’ın Kara Günü Münâsebetiyle”	202
28. A.B.[Abdullah Battal Taymas], “Kazan Yurdunda: Şâir Said Râmi”	204
29. Abdullah Battal [Taymas], “Selim Giray Mirza Cantöre”	205
30. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Kazan Yurdunda”	207
31. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Rusya’nın Dağılması ve Rus Ruhü”	209
32. Mustafa [Çokay], “Topçubaşı Reşid Bey”	212
33. İslahçı, “Köprülüzade ve Komünistler”	214
34. Mustafa [Çokay], “Zindandaki Vatandaşlara”	216
35. Hüseyinzade Kara, “Ayırma Siyâseti”	219
36. Kazanlı A. Battal [Taymas], “Şanlı Bir Gün Münâsebetiyle”	222
37. “Kazan İlinde”	224
C. TÜRKİSTAN HAKKINDAKİ YAZILAR	225
1. “Türkistan’da [Basmacılık]”	225
2. “Sovyet Cumhuriyetleri İttifakı”	226
3. Türkistan’da (Fergana’da Açlık)	229
4. “Türkistan’da İsyân”	230
5. Türkistanlı Özbek, “Türkistan’da Açlık”	231
6. “Türkistan Ahvâli[Türkistan’da Ziraat Faaliyetleri]”	237
7. “Türkistan Ahvali[Eğitim ve Mekteplerin Durumu]”	239

8. “Hive’de İsyân”	241
9. “Türkistan Cemâhîr-i Müttehidesi”	244
10. Taşdemir, “Türkistan Ahvali” [Basmacılar hakkında]	245
11. Demirtaş, “Türkistan Ahvâli [Türkistan’da Sovyet Matbuatı]”	249
12. “Türkistan’da İsyân”	251
13. Azeri [Mehmed Emin Resulzade], “Yeni Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında”	252
14. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Umûmî Vazîyet Hâl ve Hissiyat”	256
15. “Türkistan Ahvali: Türkmenistan Kurultayı”	258
16. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Bolşeviklerin İcrâatının Tecdid Hareketine Verdiği Ziyân”	260
17. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Dâhili Rusya’dan Türkistan’a Rus Sürgünleri]”	264
18. “Türkistanlı Bir Gencin Protestosu”	266
19. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Türkistan’da Komünist Teşkilatları ve Bunların Politikaları]”	267
20. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan’da İsyân Var mı?”	271
21. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Onlar ve Biz”	272
22. “Türkistan Ahvâli: Sultan Atraş’ın Beyannâmesi”	275
23. Mirza, “İran Ahvali: Türkmen İsyânının Tasfiyesi”	276
24. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Ziraat Faaliyetleri ve Açlık]”	278
25. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Türkoloji Kongresinde Latin Harfleri Meselesi]”	279
26. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Komünistlerin Türkistan’da Latin Harflerini Kabul Ettirme Çabaları]”	281
27. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Türkmenistan Cumhuriyeti’nin Kurulması ve Buradaki Faaliyetler]”	284
28. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Türkmenistan’da Maârif”	286
29. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Türkmenistan’ın Durumu]”	289
30. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvalinden: Bolşeviklerin Muhâceret Siyâseti”	291

31. N., “Türkistan’da Basmacılık”	295
32. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Türkistan’da Maârif”	301
33. “Türkistan Ahvali [Türkistan’da Yerli Halktan Kimselerin Askere Alınması ve Komünistlerin Türkistan’daki Tiyatro Faaliyetleri]”	304
34. Türkistanlı Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi”	305
35. “Türkistan Ahvali: Müstakil Özbekistan”	314
36. “Türkistan Ahvali [Türkistan’da Yapılan Takibatlar ve İstanbul’da Eğitim Alan Türkistanlılar İçin Yapılan Faaliyetler]”	315
37. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Yer Islâhatı”	317
38. Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Tâkîbat”	320
39. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Türkistan Gazetelerinde Tercüme”	323
40. Abdülkadir [İnan], “Rus Damgası”	325
41. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Komünistlerin Sinema Vasıtasıyla Yaptıkları Propagandalar]”	327
42. “Türkistan Ahvali [Yerli Ahaliden Asker Toplanması Meselesi, Tacikistan’ın Kurulması ve Ziraat Faaliyetleri]”	331
43. Mustafa [Çokay], “Biraz da Öteki Ruslardan”	332
44. “Türkistan Ahvali [Kooperatiflerin Zarar Etmesi, Maarif Faaliyetleri, Kırgızistan’da Mecburi Askerlik ve Pamuk Ziraatı]”	340
45. “Türkistan Ahvali [Namangan’da Deprem ve Kazakistan Ziraatı]”	341
46. “Türkistan Ahvali [Komünistlerin Sanatsal Faaliyetleri, Yerli Ahalinin Şikâyetleri, Türkmenistan Cumhuriyeti’nin Durumu ve Maarif Faaliyetleri]”	343
47. “Türkistan Ahvali [Özbekistan İçerisinde Tacikistan Cumhuriyeti’nin Durumu, Namangan ve Kırım’da Deprem]”	345
D. TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİ HAKKINDAKİ YAZILAR	347
1. “Türkiye- Rusya Münasebeti [Yeni Kurulan İki Devletin Siyasi ve Ticari Alandaki İlişkileri]”	347
2. “Rusya-Türkiye Münâsebetinden [Türkiye’nin Rusya ile İlişkisinde İngiltere Faktörü, Erivan Meselesi]”	351
3. “Türkiye Hangi Siyaseti Takip Etmelidir?”	352
4. “Bolşevikler Hakkında Hakikat”	353
5. “Bolşevikler Hakkında Hakikat”	359

6. “Türkiye-Rusya Münâsebeti [Erivan Hadisesi ve Ticari İlişkiler]”	364
7. “Türk İnkılâbının Kemal’i”	366
8. “Türkiye-Rusya Münâsebeti [İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Nitelenirilmesinde Gazetelerin Lisanı]”	371
9. “Komünist Propagandası ve Türkiye”	374
10. “Rusya-Türkiye Münâsebeti [Moskova’daki Türk Sefaretnamesi Başkâtibinin Tevkif Edilmesi Neticesinde İki Ülke İlişkilerinin Gerilmesi]”	376
11. “Türkiye Aleyhinde Rus Propagandası”	378
12. “Türkiye-Rusya İhtilâfi”	380
13. “Türkiye-Rusya Münâsebetinden [Ticari İlişkiler, Kürt Meselesi Hakkında Rusya’nın Fikirleri ve İstanbul’da Komünist Yayınların Durdurulması]”	381
14. “Türkiye Hakkında Bolşevik Matbûatı: <i>Orak-Çekiç</i> Gazetesini Müdâfaa” ...	383
15. “Türkiye Komünistleri Mahkûm”	384
16. “İkinci Enternasyonal ve Bolşevizm”	385
17. “Türkiye’de Komünistler”	386
18. “Türkiye-Rusya Münâsebetinden [Ticari Sahada Yaşanan Problemler]”	388
19. “Rusya ve Türkiye Münâsebeti [Ticari Sahada Yaşanan Problemler]”	389
20. “Rusya Ahvali”	392
21. “Türkiye Matbûatından: Rusya ile Ticâret Mümkün Değildir”	393
22. Azeri [Mehmed Emin Resulzade], “Türkiye Aleyhinde Neşriyat”	395
23. “Türkiye ve Siyâsî Milliyetçiler”	402
24. “Rusya ile Şark Memleketleri Arasında Ticârî Münâsebet”	403
25. “Türk Rus Şirketi”	409
26. “Türkiye Hakkında Komünist Matbûatı”	410
27. Mustafa Çokayoğlu, “Ermeni Meselesinde Rus Siyâseti”	412
28. “Komünist Matbûatı ve Türkiye”	419
29. “Rusya Matbûatı: Türkiye Hakkında”	421
EKLER	423
EK 1: YENİ KAFKASYA’DA İDİL-URAL, TÜRKİSTAN VE TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİ HAKKINDAKİ MAKALELER	423
EK 2: YAZAR ADLARINA GÖRE MAKALELERİN LİSTESİ	428

ÖNSÖZ

Yeni Kafkasya, Türk dünyasının çeşitli yerlerinden gelmiş Komünist baskılarından kaçan aydınların yer aldığı Mehmed Emin Resulzade önderliğinde 1923-1927 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmış dergidir. Burada ele aldığımız çalışmamızda bu dergi içerisinde Türkistan, İdil-Ural ve Türk-Sovyet Münasebetleri hususlarını ele alarak dönemi aydınlatmaya çalıştık.

Sovyet Rusya'nın Müslüman Türkler üzerindeki hâkimiyetinin ardından bu bölgelerde yerel basının Sovyet yönetimine karşı mücadele etmesi güçleşmişti. Bu sebeple buralardan kaçan aydınların ilk sığındıkları yerlerden biri Türkiye olmuştur. Türkiye'de yayıncılık faaliyetlerine devam eden aydınların burada ilk çıkardığı yayınlardan biri de *Yeni Kafkasya*'dır. Bu dergi, Mehmed Emin Resulzade önderliğinde Kafkasya odaklı bir dergi olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte burada İdil-Ural ve Türkistanlı aydınlara da geniş yer verilmiştir. Çünkü bu aydınların bu dönemde fikirlerini beyan edebilecekleri müstakil dergileri bulunmamaktadır. Söz konusu aydınların Sovyetlerin Türk dünyası üzerindeki politikalarını eleştirebildikleri yegâne yer bu dergi olmuştur. *Yeni Kafkasya* vasıtası ile bu bölgelerden gelen aydınların yaşadıkları sıkıntıları ve oralardaki genel durumu birinci ağızdan öğrenme imkânına sahip olabilmekteyiz.

Yeni Kafkasya'dan haberdar olmam değerli tez hocam Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere'nin yönlendirmesi ile oldu. Bu şekilde haberdar olduktan sonra dergi üzerinde bazı çalışmalar yapıldığını, ancak bunların dergiyi tam olarak aydınlatmadığı kanaatine vardık. Çünkü bizim üzerinde durduğumuz hususlardan diğer çalışmalarda neredeyse hiç bahsedilmemişti. Bunun üzerine de konu üzerinde çalışmaya karar verdik.

Derginin nüshalarını bulmakta fazla güçlük çekmedik. Çünkü hemen her kütüphanede bulmak mümkün oldu. Ancak son sayısına erişmek bizim için sıkıntılı bir süreç teşkil etti. Son sayısı olan 95. sayı Türkiye'de sadece iki kütüphanede bulunmakta idi. Biz de bunlardan biri olan İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Katanov Koleksiyonunda son sayıyı bulabildik.

Çalışmamıza, öncelikle dergideki makalelerin tespiti yapılarak konumuzla ilgili olabilecek makaleler seçilerek başlandı. Daha sonra bu makalelerin eski yazıdan Latin harflerine aktarımını yaptık. Dergide bahsi geçen olayları daha iyi anlayabilmek adına

dergide yazan aydınların biyografilerini de inceledik. Biyografilerden sonra dergideki makalelerden yola çıkarak 1923-1927 yılları arasında bahsi geçen bölgelerdeki siyasi, ekonomik ve kültürel atmosfer hakkındaki bilgilerini derleyip yorumlamaya çalıştık. Son olarak da ek kısmında Arap harflerinden Latin harflerine aktardığımız metinlerin tarih sırasına göre bir listesini verdik.

Burada çalışmalarım sırasında bana yol gösteren ve her daim motivasyonumu yüksek tutmamı sağlayarak hocam Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere'ye çok teşekkür ederim. Bunun yanında Ahmet Naim Öktem hakkında elindeki bilgi ve belgeleri benimle paylaşan ve Özbekçe kaynakları tercüme ederek bunlardan faydalanmamı sağlayan değerli araştırmacı-gazeteci Çağatay Koçer'e teşekkürü bir borç bilirim. Ahmet Naim Öktem ile ilgili olarak çalışmamda yardımcı olan kızı İnci Öktem'e de çok teşekkür ederim. Ayrıca dergideki metinleri eski yazıdan Latin harflerine aktarmam sırasında bana yardımcı olan Şinasi İnci'ye de müteşekkirim. Son olarak da her türlü imkânlarıyla bizlere çalışma ortamı sağlayan İSAM yönetimine ve aileme teşekkür ederim.

Merve Özbakır

Mayıs 2017

ÖZET

Yeni Kafkasya, Mehmed Emin Resulzade önderliğinde Eylül 1923-Ekim 1927 yılları arasında, İstanbul'da on beş günde bir yayınlanan ilmi, içtimai ve siyasi dergidir. Ana vatanından uzakta muhacerette bulunan Kafkasyalı Türklerin ilk yayın organlarından biri olan *Yeni Kafkasya*, Sovyet Rusya'nın Müslümanlar üzerindeki politikalarının dile getirildiği bir dergidir. *Yeni Kafkasya*, her ne kadar Kafkasya odaklı bir dergi olmakla birlikte İdil-Ural ve Türkistan hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Çünkü Türkistanlı, Kazanlı ve Başkurdistanlı yazarlar Türkiye'de kendi müstakil dergileri olmadığı için 1923-1927 yılları arasında bu dergide kendilerini ifade etmişlerdir. Kendi toplumlarıyla ilgili problemleri, meseleleri burada dile getirmişlerdir. *Yeni Kafkasya* dergisi Türkistanlılar ve İdil-Uralılar için söz konusu yıllarda bir hitabet kürsüsü vazifesi görmüştür. Bunun yanında söz konusu dönemdeki Türk-Sovyet ilişkileri hakkında ilk elden bilgiler edinebilmekteyiz. Bu bölgelerden gelen aydınların fikirlerini de bu dergide okuyabilmekteyiz. Bu kadar önemli olmasına rağmen şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu hususlar incelenmemiştir. Dolayısıyla, bu çalışmanın gayesi *Yeni Kafkasya* dergisinde İdil-Ural ve Türkistanlı aydınların yazılarını tespit etmek ve bu suretle bu döneme ait fikri, siyasi, içtimai gelişmelerin aydınlatılmasına katkı sunmaktır. Araştırmada İdil-Ural, Türkistan ve Türk-Sovyet münasebetlerine dair dergide yer alan makale ve haberler tespit edilip analizleri yapılmış, makale yazarlarının ayrıntılı biyografileri oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu makaleler Latin alfabesine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdil-Ural, Türkistan, Kırım, Türk-Sovyet ilişkileri, Sovyetler Birliği, Yeni Kafkasya.

SUMMARY

Yeni Kafkasya (“New Causaus”, September 1923-November 1927) was the earliest and a very important Soviet Muslim émigré journal published in Istanbul. It was a bi-monthly, 16-page Turkish Journal written in Arabic alphabet. Yeni Kafkasya was founded by Azerbaijani émigré Mehmed Emin Resulzade. The magazine, with its focus on the Caucasus, opened its pages to intellectuals from other Turkish regions and they became their voice. In its pages, we can see Soviet policy followed in Azerbaijan, Volga-Ural region, Turkestan and Crimea. The journal includes important clues concerning Turkish-Soviet relationship at that period. In addition, we are able to read the ideas of intellectuals from these regions in this journal. Although the articles about Tatar and Turkestani events are so important, these aspects have not been studied so far. This research, therefore, firstly focused on the biographies of journal authors of Tatar, Bashkir and Turkestani origin. Then, determined the articles related to these subjects, analyzed their contents and these articles are transferred into the Latin script. At the end of the thesis, the list of the articles were given.

Key words: Idil-Ural, Turkestan, Crimea, Turkish-Soviet relations, Soviet Union, Yeni Kafkasya journal.

GİRİŞ

Yeni Kafkasya, Mehmed Emin Resulzade önderliğinde 1923-1927 yılları arasında İstanbul'da Arap harfleri ile yayınlanmış, on beş günde bir neşredilen ilmi, içtimai ve siyasi dergidir. Dergi Mehmed Emin Resulzade önderliğinde neşr olunmakla beraber burada Türk dünyasının çok farklı bölgelerinden birçok yazar söz sahibi olmuştur. Bu sebeple o dönemde Sovyet baskısına maruz kalmış hemen hemen her milletin problemlerine değinildiğini görebilmekteyiz. Rusların 1552'de Kazan'ı işgal etmesiyle başlayıp derginin yayında olduğu tarihlerde de devam eden problemlerin birçoğu burada dile getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle SSCB döneminde Çarlık dönemine göre çok daha fazla baskı olduğu bu dergide vurgulanmıştır. Öyle ki birçok aydın ve düşünür başka ülkelere muhaceret etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu aydınların içerisinde *Yeni Kafkasya*'nın kurucusu ile birlikte yazarları da bulunmaktadır. Sovyet baskısından kaçan aydınların bir durağı olan İstanbul'da çıkan yayın organında Rusya'nın birçok farklı yerinden gelmiş aydınlar yazı yazmaktadır. Bu aydınlar geldikleri ve gelirken uğradıkları bölgeler hakkında mecmuada birçok yazı yazmışlardır. Bütün bunlar sebebiyle belirtilen tarihlerde bahsi geçen bölgeler hakkında malumat edinmemizi sağlayan en önemli kaynaklardan biri de *Yeni Kafkasya*'dır.

Yeni Kafkasya'da Gürcistan, İran gibi bölgelerden bahseden yazılar olmakla birlikte özellikle Azerbaycan, Türkistan ve İdil-Ural üzerinde durulmuştur. Derginin maksadı bu dönemde bahsi geçen bölgelerde gerçekleşen olayları olabildiğince bütün cihana duyurmaktır. Çünkü bu dönemde Sovyetler hâkim oldukları yerlerde muhalif yayınların bulunmasına izin vermemektedirler. Bu sebeple de Sovyet baskısından kaçanlar başka ülkelerde çeşitli gazete ve dergilerde fikirlerini beyan etmeye çalışmaktadırlar.

Bahsedilen dönemde Türkistan ve İdil-Ural'dan gelen aydınlar da fikirlerini dile getirmek için mecmuada makaleler yazmışlardır. Çünkü, belirtileen tarihlerde kendilerinin ayrıca çıkardıkları bir yayın organları bulunmamaktadır. Bu yazarların başında da Abdülkadir İnan, Zeki Velidi Togan, Abdullah Battal Taymas, Mustafa Çokay, Ayaz İshaki, Sadri Maksudi Arsal, Ahmed Naim Öktem gibi önemli fikir adamları gelmekteydi. Biz dergide ele aldığımız konular itibariyle çoğunlukla adı geçen yazarların yazılarını inceledik.

Adı geçen yazarlar bu dönemde Türkistan'ın en mühim problemi diyebileceğimiz 1921'deki açlık meselesini geniş bir şekilde ele almışlardır. Bununla bağlantılı olarak Rusya'nın pamuk ektirme politikasına da yer verilmektedir. Çok geniş yer verilen diğer bir mevzu da Basmacılar hareketidir. Dergide bu mevzu üzerine hem haber niteliği taşıyan hem de meseleyi uzun uzun anlatan yazılar mevcuttur. Türkistan ile ilgili yazıların bir bölümünü de Türkistan'daki basın tarihi oluşturmaktadır.

Türkistan'a yerleştirilen Rus göçmenler ile onlar için açılan okullar, iş imkânları gibi meseleler de yerli halkı rahatsız eden mevzulardandı. Bunun yanında yerli halkın bütün şikyetlerine rağmen eğitim müesseselerinin iyileştirilmemesi de *Yeni Kafkasya*'ya yansıyan bir konu olmuştur. Ruslar şikâyetlere yeterince cevap vermemekle beraber kendi siyaset propagandaları gereği harcama yapmaktan vazgememektedirler. Öyle ki bunun için opera ve tiyatro gibi kültürel faaliyetlerle beraber gazete ve dergi gibi yayıncılık faaliyetlerinde de bulunmaktadırlar. Ancak bunun yanında yerli halkın Sovyetler aleyhinde olabilecek her türlü basın-yayın faaliyetlerini de engellemektedirler.

Söz konusu dönemde bütün Türk dünyasını alakadar eden diğer bir mühim mevzu da alfabe meselesidir. şöyle ki Ruslar hâkimiyetleri altında bulunan Türk bölgelerinde sehven kullanmakta oldukları Arap harfleri yerine Latin harflerini kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Ancak yerli halklar buna karşı olduklarını çeşitli vesilelerle dile getirmektedirler. Buna rağmen Bolşevikler çeşitli şekillerle bu harfleri kabul ettirmektedirler. *Yeni Kafkasya*'da bu mevzu da uzun uzadıya eleştirilmektedir.

Yeni Kafkasya'da özellikle tarihçi yn ağır basan yazarların ele aldığı en mühim mevzulardan bir diğeri Türk bölgelerinin Ruslar tarafından istila edilmesi ve buralarda uygulanan emperyalist siyasetlerdir. Olayların tarihi geçmişinden yola çıkılarak günümüzde gelinen durum hakkında bilgiler verilmektedir. Rusların bu politikalarına karşın Müslüman ahali de çeşitli kurultaylar yapmaktadırlar. Ancak Ruslar Müslüman ahali içerisinde bu tür faaliyetlerle halkı bilinçlendirmeye çalışanları tevkif etmişlerdir.

Yeni Kafkasya yayımlandığı tarih açısından bakıldığında, Türk-Rus münasebetleri mevzusunda bizler için mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Bu dönemde dergiden takip ettiğimize göre iki devlet arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, Batılı lkeler ile Rusya

arasında gel-gitler yaşamaktadır. Ülke menfaatleri gereği Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler kurulmak istenirken Rusya ile de gerekli ölçüde ilişkiler devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin ilişkilerinde en mühim noktayı ise ticari sahanın kapsadığını görmekteyiz. Gerek Türkiye'den Rusya'ya ve gerekse Rusya'dan Türkiye'ye birçok tacir gelip gitmektedir. Ancak yine de iki ülke arasındaki ticaret çok verimli olmamaktadır. Çünkü iki ülke arasında bu tüccarların menfaatlerini tam olarak koruyabilecek bir antlaşma imzalanmamıştır. Diplomatik düzeyde de iki ülkenin muahede imzalaması için yapılan çalışmaları *Yeni Kafkasya* sayfalarından okumaktayız.

Ticari muahedenin yanında ayrıca Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin Türkiye Cumhuriyeti'nden beklentilerini de *Yeni Kafkasya*'da görmekteyiz. Buna göre yeni kurulan hükümet milliyetçi bir çizgi izlediği için Rusya Müslümanlarının beklentileri de ona göre artmıştır. Artık kendileri ile daha yakından ilgilenebileceklerini düşünmektedirler.

Yeni Kafkasya hakkında Türkiye'de yapılmış olan çalışmaları ele alacak olursak karşımıza; biri tarih alanında diğeri de edebiyat alanında olmak üzere iki tez çalışması çıkmaktadır. Öncelikle tarih alanında yapılan çalışmayı ele alacak olursak, bu tez Cem Karakılıç tarafından “Yeni Kafkasya Mecmuası'na Göre Rusya'nın Azerbaycan Politikası (1923-1927)”¹ adını taşımaktadır. Yazar çalışmasında o dönemde Azerbaycan'ın genel durumu ile Rusya'nın bu devlet üzerindeki emellerini konu edinmiştir. Dergideki Azerbaycan ile ilgili olan bölümlerin aydınlatılması açısından bu çalışma önem arz etmektedir.

Diğeri yapılan çalışmayı ele alacak olursak bu da edebiyat alanında Adem Can'ın “Yeni Kafkasya Mecmuası (İnceleme ve Edebiyatla İlgili Metinler)”² adı ile yapmış olduğu tezdur. Yazar burada *Yeni Kafkasya*'daki edebi metinleri incelemiştir. Bunun

¹ Cem Karakılıç, “Yeni Kafkasya Mecmuasına Göre Rusya'nın Azerbaycan Politikası (1923-1927), Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Çakmak, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2005.

² Adem Can, “Yeni Kafkasya Mecmuası (İnceleme ve Edebiyatla İlgili Metinler), Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali İhsan Kolcu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2005.

yanında dergi hakkında en kapsamlı bilgileri veren de yine bu yazardır. Adem Can ayrıca hazırlamış olduğu çalışmasını özetler nitelikte bir de makale kaleme almıştır.³

Yeni Kafkasya'dan bahseden bir başka eser de Azerbaycan'da Abid Tahirli'nin kaleme aldığı *Azerbaycan Mühaciret Metbuatında Publisistika (1921-1991)* (Bakü, 2005) adlı çalışmadır. Yazar burada Azerbaycan dışındaki Azeri matbuatından geniş bir şekilde bahsederken *Yeni Kafkasya*'dan da mevzu açmış, dergi hakkında genel bilgiler vermiştir. Ancak burada dergiden bahsederken daha çok Azerbaycan merkez alınarak derginin içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Yani dergide çokça yer verilmiş olan Türk dünyasının diğer bölgelerinin de ele alındığından bahsedilmemiştir.⁴ Bu çalışmalar dışında *Yeni Kafkasya*'yı anlatan ya da inceleyen başka bir esere rastlanmamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmalar dergiyi tam olarak anlamak için yeterli değildir. Çünkü o dönemde dergide mühim bir alanı ihtiva eden Rusya hâkimiyetinde bulunan Müslüman Türklerin durumu ile Türk-Sovyet münasebetleri ele alınmamıştır. Biz buradaki çalışmamızda *Yeni Kafkasya*'da İdil-Ural, Türkistan ve Türk-Rus münasebetlerini incelemeye çalışacağız.

Yeni Kafkasya, her ne kadar Kafkasya odaklı bir dergi olmakla birlikte İdil-Ural ve Türkistan hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Zira Türkistanlı, Kazanlı ve Başkurdistanlı yazarların Türkiye'de kendi müstakil dergileri olmadığı için 1923-1927 yılları arasında bu dergide kendilerini ifade etmişlerdir. Kendi toplumlarıyla ilgili problemleri, meseleleri burada dile getirmişlerdir. Bir başka ifadeyle *Yeni Kafkasya* dergisi Türkistanlılar ve İdil-Uralılar için söz konusu yıllarda bir hitabet kürsüsü vazifesi görmüştür. Dolayısıyla, çalışmamızın gayesi *Yeni Kafkasya* dergisinde İdil-Ural ve Türkistanlı aydınların yazılarını tespit etmek ve bu suretle söz konusu döneme ait fikri, siyasi, içtimai gelişmelerin aydınlatılmasına katkı sunmaktır.

Tezin metin kısmında Türkistanlı ve İdil-Uralı aydınların yazılarının olduğu gibi Arap harflerinden Latin harflerine aktarılmasının daha faydalı olacağı kanaatine vardık. Çünkü eski harfleri bilmeyen veya Latin harflerinde kendini daha rahat hisseden okuyucuların bu metinden istifade etmeleri daha kolay olacaktır. Metin içerisinde

³ Adem Can, "Yeni Kafkasya Mecmuası", *Bilig*, Bahar/2007, sayı:41, s.109-122.

⁴ Abid Tahirli, *Azerbaycan Mühaciret Metbuatında Publisistika (1921-1991)*, Bakı, Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti, 2005.

okunuşundan tam olarak emin olamadığımız kelimeleri araştırmacıları yanlış yönlendirmemek adına eski yazı ile belirtmeyi daha uygun bulduk.

Tezin diğer bir gayesi bu metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Bunun için dergide yazan İdil-Ural ve Türkistanlı aydınların biyografilerinin verilmesinin faydalı olacağını düşündük. Onların hayatı hakkında şu ana kadar yazılmış olan kaynaklardan istifade etmek suretiyle bu kısmı oluşturduk. Fakat aynı zamanda bu yazarların *Yeni Kafkasya*'da yazdıkları malumatı da kullandık. Yazarların görüşlerini aktarırken *Yeni Kafkasya*'daki verilerden istifade ettik.

Birinci bölüm için öncelikle İdil-Ural ve Türkistanlı yazarların biyografilerini anlattıktan sonra bunların *Yeni Kafkasya*'da kaleme aldıkları yazılarıyla inceledikleri konulardan bahsettik. Daha sonra bu yazarların yanı sıra *Yeni Kafkasya*'da müstear isimlerle ve isimsiz olarak yazılan makaleleri İdil-Ural, Türkistan ve Türk-Rus Münasebetleri olarak üç ana başlığa ayırarak inceledik. Bunu yaparken Kırım ile ilgili olan kısmı İdil-Ural'la birlikte incelemeyi uygun bulduk.

İkinci bölümde ise yukarıda bahsettiğimiz üç bölüme ayırdığımız makalelerin eski yazıdan Latin harflerine çevrilmiş metinlerini yine bu başlıklar altında ayırarak verdik. Son olarak da ek kısmında metin bölümünde verdiğimiz makalelerin tarih sıralamasına göre bir listesini okuyucuya sunduk.

İNCELEME:

YENİ KAFKASYA MECMUASI

A. YENİ KAFKASYA MECMUASI

Yeni Kafkasya, 1923-1927 yılları arasında Azerbaycan'ın sembol isimlerinden biri olan Mehmed Emin Resulzade önderliğinde İstanbul'da yayınlanmış bir dergidir. Bu dergide Kafkasya, İdil-Ural, Türkistan gibi birçok bölgeden farklı aydın yazı yazmıştır. Bunların içerisinde edebi, siyasi ve tarihi gibi nesir metinler olmakla birlikte şiirler de bulunmaktadır.

Yeni Kafkasya yayınlandığı beş yıl boyunca pek çok yazara ve konuya sayfalarını ayırmıştır. Bu yazarların bir kısmı müstear isimlerle makaleler yazmış olup, diğer bir kısmı ise kendi adları ile yazılarını yayınlamışlardır. Bunun yanında bazı yazılar ise isimsiz olarak yayınlanmıştır. Biz burada ele aldığımız konular itibarıyla Kırım, İdil-Ural, Türkistan ve Türkiye-Sovyetler Birliği münasebetleri alanlarında makale kaleme alan yazarların biyografilerini inceleyeceğiz.

İsimler çerçevesinden baktığımızda dergide incelediğimiz makalelerin birçoğu isimsiz olarak yayınlanmış olup gerek üslup itibarıyla ve gerekse içerdikleri konular bakımından bu yazıların derginin kurucusu Mehmed Emin Resulzade'ye ait olduğunu düşünmekteyiz. Mehmed Emin, dergide kaleme aldığı makalelerinde çok farklı konulara yer vermiştir.

Yeni Kafkasya'nın yazarlarına baktığımızda neredeyse tamamının Rusya kökenli göçmen Türk aydınlarından olduğunu görmekteyiz. Bunların bazıları Azerbaycanlı iken bazıları ise Başkurdistanlı, Türkistanlı ve İdil-Urallıdır. Bu yazarları ortak bir çatı altında toplayan gaye ise, mensup oldukları Türk boylarının bağımsızlık çabasıdır. Bunun yanında burada makale kaleme alan yazarların tamamının İstanbul'da bulunmayıp çeşitli ülkelerden bu dergi için makaleler gönderdiklerini görmekteyiz. Örneğin, bunlardan biri olan Mustafa Çokay makalelerinin tamamını Fransa'dan göndermiştir.

Yeni Kafkasya'da söz sahibi olan yazarların tamamının asıl mesleği gazetecilik değildir. Ancak dönemin şartları gereği bazı konularda fikir beyan etmenin ve çeşitli faaliyetlerde bulunabilmenin en etkin yollarından biri gazete ve dergilerdir. Dolayısıyla

burada makale yazan yazarlar da fikirlerini bu şekilde belirtmiş, faaliyetlerini de bu şekilde sürdürmüşlerdir. İşte bütün bu sebeplerle de bu dergide farklı yazarların çok farklı konularda makaleler kaleme aldığını görmekteyiz.

Mehmed Emin Resulzade *Yeni Kafkasya*'nın kurucusudur. Dergide kaleme aldığı yazılar ve makalelerine yer verdiği yazarlar onun Türk kültürüne ve Türklük ülküsüne ne denli ehemmiyet verdiğinin en önemli göstergelerinden biridir. Nitekim Resulzade, ilim âleminde de bu şekilde tanınmakta ve bilinmektedir. Bu konularda yazılmış farklı kitapları ve çeşitli yayınları da mevcuttur.

Eğitimci, edebiyatçı, gazeteci, siyasetçi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olan Mehmed Emin Resulzade, 31 Ocak 1884 tarihinde Bakü yakınlarındaki Novhanı köyünde dünyaya gelmiştir. Din adamları yetiştirmiş bir aileden gelen Resulzade, küçük yaşlarda Arapça ve Farsça öğrendikten sonra Rus-Tatar* Okuluna gitmiştir. Ardından ise Bakü Teknik Okuluna devam etmiştir.⁵ Resulzade, daha genç yaşlarında Gaspıralı İsmail Bey'in önderlik ettiği usûl-i cedid okulları ve onun eğitim hakkındaki görüşlerinden etkilenmiş ve milli meseleler ile ilgilenmeye başlamıştır.⁶ Bunun yanında çeşitli gazetelerde de milli ve inkılâpçı konularda yazılar yazmaya başlamıştır.

Resulzade'nin ilk yazılarına *Şark-i Rus* gazetesinde Rusçuluğa karşı inkılâpçı bir hamlenin ifadesini teşkil eden yazısıyla 1903 yılında başlar. Daha sonra *Hayat*, *İrşad*, *Terakki* gibi gazeteler ile *Füzûyat*, *Debistan* ve *Molla Nasreddin* gibi dergilerde yazmaya devam eder.⁷ 1904 yılına gelindiğinde ise Resulzade, Mir Hasan Mevsimov, Mehmed Hasan Hacinski gibi arkadaşlarıyla Rus Sosyal Demokrat Fehle (İşçi) Partisi'nin Bakü komitesi içerisinde yer alan Müslüman Sosyal Demokrat Himmet Teşkilatını oluşturur. Bu teşkilatın bir de *Himmet* adıyla 6 sayfalı bir yayın organı vardır.⁸ Resulzade'yi ilk defa *Himmet*'te gazetecilik kimliği ile görürüz.

Resulzade'nin bu dergi ve gazetelerde kaleme aldığı yazılarından onun Rus sömürge siyasetine karşı hürriyetçi ve inkılâpçı bir tavır takındığını ve bunun yanında sadece Azerbaycan Müslümanlarının problemleriyle değil, aynı zamanda Kafkasya, İran

⁵ Yavuz Akpınar, "Resulzade. Mehmed Emin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.35, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s.2-5.

⁶ Yavuz Akpınar, "Resulzade. Mehmed Emin", s.2-5.

⁷ Mirza Bala, "Resulzade Mehmed Emin Bey", *Azerbaycan Dergisi*, III/10-11 (22-23), Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği, Ocak- Şubat 1954, s. 5.

⁸ Yavuz Akpınar, "Resulzade. Mehmed Emin", s.2-5.

ve Türkiye ile birlikte bütün Müslüman Türk dünyasının problemleriyle de ilgilendiğini görmekteyiz.⁹

1907 yılına gelindiğinde Rus başbakanı Duma'yı dağıtmış ve çarlığı yeniden eski despotik haline sokmuştur. Dolayısıyla bu süreçte birçok teşkilat kapatılmıştır. Bunların içerisinde Himmet de vardır. Resulzade, Himmet kapatıldıktan sonra Rus hükümeti tarafından siyasi baskı altına alınmıştır. Bunun sonucunda o da İran'a iltica etmeye karar vermiştir. İran'a iltica ettikten sonra gazetecilik yaşamına da burada devam etmiştir. İran'da iken *İran-Nev*'de birçok makale kaleme almıştır. Aynı zamanda bu dönemde Bakü'de neşredilen *Terakki* gazetesine de bir dizi yazılar göndermiştir. İran'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a gelmiş, burada da *Türk Yurdu* ve *Sırat-ı Müstakim*'de İran Türkleri hakkında yazılar yazmıştır. Daha sonra Sovyetler birliğinde Romanofların 300. yılı dolayısıyla çıkan aftan istifade ederek 1913 yılında ülkesi Azerbaycan'a geri dönmüştür.¹⁰

Resulzade Ekim 1914'de *İkbal* gazetesinde başmuharrirlik yapmaya başlamıştır. Sonraki yıl ise Müsavat Partisi'nin yayın organı olan *Açıksöz* gazetesini kurmuş ve burada Rusya Türklerinin kendi mukadderatlarını kendileri belirlemeleri gerektiği yönünde fikirlerini beyan ettiği yazılarını yayınlamıştır.¹¹

1917'de Bolşevik İhtilâli'nin gerçekleşmesiyle Rusya'da siyasi bir boşluk oluşur. Rusya hâkimiyetindeki birçok millet gibi Azerbaycanlılar da bağımsızlıklarını ilan etmek için çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Azerbaycanlılar, Azerbaycan Milli Şurası'nı oluştururlar ve başkanlığına da Mehmed Emin Resulzade getirilir. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Şurası Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan eder. Bunun neticesinde Mehmed Emin Resulzade de Azerbaycan Cumhurbaşkanı olur. Ancak bu bağımsızlık kısa sürer. 27 Nisan 1920 tarihinde Bolşeviklerin Azerbaycan'da idareyi ele geçirmesiyle Resulzade de hapse atılır. Bundan sonra Moskova'ya götürülen Resulzade, Stalin'in yardımlarıyla hapisten çıkar. Ancak siyasi bir görev üstlenmeksizin sadece Moskova Şark Enstitüsü'nde Arapça ve Farsça dersleri vermeye başlar. Bir süre bu

⁹ Yavuz Akpınar, "Resulzade. Mehmed Emin", s.2-5.

*Tatar burada Azerbaycan Türkü anlamındadır. 19. Yüzyılda Türk topluluklarının çoğu "Tatar" adıyla anılmaktaydı.

¹⁰ Mirza Bala, a.g.m., 6.

¹¹ Yavuz Akpınar, "Resulzade. Mehmed Emin", s.2-5.

şekilde yaşamına devam eden Resulzade, gizli yollarla önce Finlandiya'ya gider, ardından da Fransa üzerinden İstanbul'a gelir.¹²

Mehmed Emin Resulzade, İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra milli Azerbaycan hareketinin yayın organı olarak *Yeni Kafkasya* mecmuasını neşretmeye başlar. Mecmuanın ilk sayısı 26 Eylül 1923 tarihini taşımaktadır. Resulzade, *Yeni Kafkasya* ile Azerbaycan milli hareketine destek olmakla kalmamış, aynı zamanda dergiyi bütün Türk dünyasının problemlerine yer veren kucaklayıcı bir yayın organı haline getirmiştir. Bunun yanı sıra Sovyet zulmü altında inleyen diğer Türk ve Müslüman olmayan milletlerin de problemlerine eğilmiştir.¹³ Resulzade, bu dergide kaleme aldığı makalelerinin neredeyse hiçbirinde kendi adını kullanmamıştır. Sadece bazı makalelerinde isminin baş harflerini belirtmiş, bazılarını ise isimsiz olarak yayınlamıştır. Ayrıca "Azeri" müstear adıyla da *Yeni Kafkasya*'da bazı makaleleri yayınlamıştır.¹⁴ Biz gerek üslubundan ve gerekse ele aldığı konulardan bazı makalelerin ona ait olduğunu tahmin ediyoruz. Bu isimsiz yazıların Türk-Sovyet ilişkilerine zarar vermemek için yayımlandığı düşünülmelidir.

Yeni Kafkasya'da Resulzade'nin çok çeşitli konularda makalelerini görmekteyiz. Gazeteci kimliği ile gerek Türkiye'de ve gerekse hariçte bulunan bütün Türkistanlı, Azerbaycanlı, Başkurdistanlı, Kazanlı, Kırımli Türklerin problemleriyle ilgilenmekle kalmamış, Rusya işgali altında bulunan gayrı Türk milletlerin problemleri ile de ilgilenmiştir.

Ele aldığı konuların başında Bakü'de toplanacak olan Türkiyat Kongresi ve buradaki fikrî münakaşalar gelir. Resulzade, bu kongreye Avrupa, Türkiye ve İran'dan birçok âlimin katılacağını söylemekte ve aynı zamanda Rusya'dan Komünist Fırkası'na mensup komünistlerin dahi iştirak edeceğini belirtmektedir. İşte bu sebeple de burada da Sovyet diktatorasının hâkim unsur olacağını söylemektedir. Resulzade'ye göre bu kongrede âlimler birçok ilmi araştırma, inceleme ve münakaşada bulunabilirler ancak Sovyet hükümeti için bunların neredeyse hiç kıymeti olmayıp onlar bütün bunları kendi diktatoralarıyla uyumlu bir hale getirmeye çalışırlar. Nitekim bu kongrede ele alınacak en mühim konu alfabe meselesidir. Ancak burada komünist Türkologların en büyük

¹² Yavuz Akpınar, "Resulzade. Mehmed Emin", s.2-5.

¹³ Sebahattin Şimşir, *Azerbaycanlıların Türkiye'de Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)*, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Sayı:49 (2000), s.42-45

¹⁴ Yavuz Akpınar, "Yeni Kafkasya Dergisi Hakkında Yeni Bilgiler", *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 6 (2012) s. 27-47.

hedefi Latin harflerinin tatbikini ilmi bir zemine oturtmaktan ibarettir. Bunun kabulünü sağladıktan sonra Türk boylarının birbirinden uzaklaşmasını çok daha kolay sağlayabileceklerdir.¹⁵

Resulzade, Türkiye haricinden gelip burada yaşayan Türklerin problemlerini de dergisine taşımıştır. Bunlardan biri de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesinde talebe derneğine verilen bir önerge ile derneğin idare heyetinde bulunanların Türkiye tebaası olması şartı getirilmesidir. Buna göre de Azeri, Kırım, Kazan ve Türkistan'dan gelen Türk talebeleri derneğin idare heyetine geçmek hakkında mahrum bırakılmıştır. İdare heyetinde bulunanlar ise istifa etmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Resulzade de bu durumdan *Yeni Kafkasya* sayfalarında üzüntüyle bahsetmiştir.¹⁶

Resulzade, *Yeni Kafkasya*'da ayrıca bazı kimselerin biyografilerine de yer vermiştir. Bunlar genellikle yakın tarihlerde vefat etmiş olan kimseler olup Türk kültürü ve milleti için çalışmış mühim kimselerdir. Bunun yanında yine o dönemde kaleme alınmış bazı mühim eserlerin de tanıtımını yapmıştır. Bunlardan biri de Abdullah Battal [Taymas]'ın kaleme almış olduğu *Kazan Türkleri* (İstanbul 1925) adlı eserdir.¹⁷

Mehmed Emin, başka ülkelerde çıkmakta olan gazete ve dergileri de eleştiren makaleler kaleme almıştır. Bunlardan biri de Rusya'da yayınlanmakta olan *Komünist* gazetesidir. Gazetede yayınlanan bir makalede Azerbaycan'daki Sovyet okullarında edebiyat derslerinin Sovyet mefkûresinden uzak ve eski Türk mefkûresinin etkisi altında devam ettiğinden yakınılmaktadır. Bunun yanında edebiyat muallimlerinin de sıklıkla Türkiye şairlerinin eserlerinden örnekler verdiğini söylemektedirler. Yani edebiyat muallimlerinin Rusya'ya değil Türkiye'ye yönelik anlatımları Rus muharrirlerini bir şekilde rahatsız etmiştir. Bu durum sadece muharrirlerle de sınırlı kalmamış, Bolşevik partisi mensuplarını da son derece rahatsız etmiştir. Bu durumu Rus hegemonyasına karşı yapılmış idealist bir hareket olarak görmeye başlamışlardır. Ayrıca rahatsız oldukları diğer bir konu da edebiyat derslerinin hâlâ eski harflerle yani Arap harfleriyle öğretiliyor olmasıdır. Onlara göre derhal yeni harflere geçilmelidir. Bunun yanında Türklüğü ve Türkiye'yi idealize eden eserlere karşı da son derece

¹⁵ "Türkoloji Kongresi", *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s.1-4.

¹⁶ "Türkiyeciliğin Müfit Tezâhüratından", *Yeni Kafkasya*, II/ 5 (1 Kânûn-ı Evvel 1340 [1924]), s.16.

¹⁷ M. E., "Kitabiyat: Kazan Türkleri", *Yeni Kafkasya*, III/ 11 (14 Nisan 1926), s.11-13.

rahatsızlık duymaktadırlar. Bütün bunlara karşı Mehmed Emin, yeni harflere geçilip eserler dahi değiştirilse bile Türklük ülküsünün engellenemeyeceğini anlatmaktadır.¹⁸

Resulzade'nin bu mecmuayı yayımlamasından ve burada ele aldığı konulardan rahatsız olan çeşitli yayınlar da olmuştur. Rusya'da yayınlanmakta olan *Komünist* gazetesi bunların başında gelmektedir. *Komünist* gazetesi *Yeni Kafkasya*'nın kapatılmasını ve Resulzade'nin de İstanbul'dan sürülmesini Türkiye Cumhuriyeti'nden talep etmiştir.¹⁹ Bu ve bunun gibi birçok olumsuzluk neticesinde *Yeni Kafkasya* 15 Ekim 1927 tarihinde son sayısını yayınlarak yayın hayatına son vermiştir. Derginin kapatılmasına sebep olarak resmi kurumlar ise, "muzır neşriyat yapıldığını" ileri sürmüşlerdir.

Mehmed Emin Resulzade *Yeni Kafkasya*'dan sonra 1 Şubat 1928'de *Azeri Türk Mecmuası* adı ile yeni bir dergi neşretmeye başlamıştır. Bu dergi iki yıl gibi mühim bir süre yayın hayatına devam ettikten sonra son sayısını Şubat 1930'da yayınlamış ve kapanmıştır.²⁰ Bu mecmua yayın hayatına devam ederken Resulzade *Odlu Yurt* adında başka bir mecmuanın da başmuharrirliğini yürütmeye başlamıştır. Ancak bu da bir önceki dergi gibi fazla sürmemiş ve kısa sürede kapanmıştır.²¹

Bütün bunlar neticesinde Resulzade, Türkiye'de yayın faaliyetlerine istediği gibi devam edememe ve buna benzer başka sebeplerden ötürü Avrupa'ya iltica etmiş ve faaliyetlerine orada devam etmiştir. Almanya'da çeşitli isimlerle gazeteler neşretmiştir. Bunlar; *İstiklal*, *Kurtuluş* ve *Die Befreiung*'dur. Bunun yanında *Promete*, *Kafkaz* gibi yayın organlarına da makaleler göndermiştir. Resulzade Almanya'da faaliyetlerini yürütürken Türkiye'den tamamen kopmamış ve Türkiye'deki Azerbaycanlıların durumuyla da yakından ilgilenmeye devam etmiştir.²²

Resulzade, uzun bir aradan sonra 1947 yılında tekrar Türkiye'ye dönmüş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Türkiye'de Azerbaycan davasından kopmamış, basın ve konferanslar yolu ile Azerbaycan istiklal mücadelesine katkıda bulunmaya devam etmiştir. 1 Şubat 1949'da kurulan Azerbaycan Kültür Derneği'nin

¹⁸ M. E., "Türk Harsının Rus Komünizmine Mukavemeti", *Yeni Kafkasya*, IV/ 8-9 (1 Şubat 1926), s. 8-10.

¹⁹ "Darbeli Mesele", *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 2.

²⁰ Belkis Ulusoy Nalcioğlu, *Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin İstanbul'daki Basın Etkilerinin (1923-1931) Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2004.

²¹ Sebahattin Şimşir, *Mehmed Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s.28-29.

²² Sebahattin Şimşir, *a.g.e.*, s. 31-33.

fahri başkanlığına da Mehmed Emin Resulzade getirilmiştir. Bunun yanında Ankara’da *Azerbaycan* adlı bir de dergi çıkarmaya muvaffak olan Resulzade, devletin kadrolarında çeşitli görevlerde bulunmuş ise de 6 Mart 1955 tarihinde Ankara’da hayata gözlerini yummuştur.²³

Mehmed Emin Resulzade, gerek kendi çıkardığı gazete ve dergilerde ve gerekse makale gönderdiği başka yayın organlarında kaleme aldığı yazıların yanı sıra edebiyat, dil, pedagoji gibi birçok farklı alanda eserler de neşretmiştir. Bunların pek çoğu o hayatta iken yayınlanmış olmakla birlikte bazıları da ancak ölümünden sonra yayınlanma imkânına kavuşmuştur.

B. YENİ KAFKASYA’DA DERGİ İLE İLGİLİ MAKALELERİN ANALİZİ

“*Yeni Kafkasya*’yı Tebrik”, *Yeni Kafkasya*, I/24 (16 Eylül 1340 [1924]), s. 12-13. Makalede, *Yeni Kafkasya*’nın amacı, Azerilerin uğradığı felaketleri, mahrumiyetleri dünya kamuoyuna duyurmak olduğu belirtilmiştir.

“Üçüncü Yıl Başında”, *Yeni Kafkasya*, III/1 (3 Teşrin-i Evvel 1341 [1925]), s. 1-2. Makalede, Azerbaycan’ın bağımsızlığının hedeflendiğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda derginin Türkçü, radikal ve demokrat bir yayın olduğu üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında Kafkasçı olduğunu da iddia etmektedir. Bu ifade ile Kafkasyanın bir federasyon olması kastedilmektedir. Derginin üçüncü yıldaki ilkeleri bu şekilde belirtilmiştir.

“Sene-i Devriyemiz Münâsebetiyle”, *Yeni Kafkasya*, III/1 (3 Teşrin-i Evvel 1341 [1925]), s. 13-14. Makalede, Azerbaycan’dan gelen mektuplar yayınlanmıştır. Buna göre Azerbaycan’dan mektup gönderen bir grup genç, *Yeni Kafkasya*’nın kendilerine tercüman olduğunu söylemektedirler.

Ayrıca dergiye gelen mektuplardan anlaşıldığı üzere *Yeni Kafkasya* Azerbaycan gençleri için büyük bir heyecan kaynağı olmuştur.

“Düşman Nazarında *Yeni Kafkasya*”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 1. Makalede, *Yeni Kafkasya*’nın yalnız Azerbaycan ve Kafkasya’nın değil aynı zamanda esir Türk dünyasının müdafaası davasını da üstlendiği belirtilmektedir.

²³ Sebahattin Şimşir, *a.g.e.*, s. 34-38

“İdareden”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 1-3. Makalede, derginin Sovyetlerdeki yankılarından ve *Pravda* gazetesinin ona cevap verme lüzumundan bahsedilmektedir.

“*Yeni Kafkasya* Türkistan’da”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 13-14. Makalede, Sovyetlerin Türkistan’da her ne sebeple olursa olsun *Yeni Kafkasya*’dan bahsedilmesinin yasaklandığı üzerinde durmaktadır. Buna rağmen Türkistan’da bir yayın organında *Yeni Kafkasya*’nın yalnızca bir yazarı eleştirilmiş olup sadece bununla sınırlı kalmıştır. Dergiden daha fazla bahsedilmemiştir.

“Dördüncü Yıl”, *Yeni Kafkasya*, IV/1 (1 Teşrin-i Evvel 1926), s. 1-2. Makalede, dördüncü yılında derginin içeriğinin çeşitlendirilmesi istenmekte ve Türk illerinin mücadelelerine daha fazla yer vereceği belirtilmektedir.

“*Yeni Türkistan*”, *Yeni Kafkasya*, IV/18 (18 Haziran 1927), s. 16. Makalede, Türk dünyasının yeni bir sesi olabilecek bir dergi olarak *Yeni Türkistan*’ın yayınlanmaya başlandığı belirtilerek kısaca dergi hakkında bilgi verilmektedir.

“Beşinci Cildin Başlangıcında”, *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 1-3. Makalede, *Yeni Kafkasya*, dört yıl önce yayın hayatına başladığında bu sahada tek başına mücadele ederken gelinen tarihte Ukraince, Gürcüce, Fransızca gibi dillerde çıkarılan dergilerle o günün şartlarında 7-8 tane gazete ve dergi ile aynı mücadelenin sürdürüldüğünü, bu mücadelenin güçlerin birleştirilmesi ile Kızıl emperyalizme karşı başarı sağlayabileceğini belirtiyor.

Erdoğan, “Beşinci Yıl”, *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 11-12. Makalede, derginin beşinci yılına gelindiğinde verilen mücadelenin ilk günkü gibi devam etmekte olduğunu, Azeri milletinin problemleri ile uğradıkları haksızlıkları dünyaya duyurmaya devam ettiklerini ve bu meselenin meşalesi olarak yanmaya devam edeceklerini belirtmektedir.

C. YENİ KAFKASYA’DA TÜRKİSTANLI VE İDİL-URALLI YAZARLAR

Yeni Kafkasya, Kafkasya odaklı bir mecmua olmakla birlikte birçok farklı bölgeden yazara da sayfalarını açmıştır. Bu yazarlarının da birçoğunu İdil-Urallı ve Türkistanlı yazarlar oluşturmuştur. Söz konusu dönemde bu bölgelerden gelen

aydınların fikirlerini beyan edebilecekleri müstakil bir dergileri bulunmamaktaydı. Bu sebeple de onlar ülküdaşları gördükleri bu dergi etrafında toplanarak fikirlerini beyan etmişlerdir.

Dergi yazarlarından biri olan Abdülkadir İnan, *Yeni Kafkasya*'da çok farklı konularda birçok yazı kaleme almıştır. Abdülkadir İnan'ın burada hem kendi adı ile hem de farklı adlarla kaleme aldığı 21 adet yazısını tespit etmiş bulunmaktayız. İnan, bu makalelerinde Türk dünyasının farklı yerlerini ve değişik problemlerini ele almıştır. Dergide yine birçok yazısı bulunan diğer bir yazar da Abdullah Battal Taymas'tır. Abdullah Battal'ın toplamda 11 adet yazısını tespit etmiş olmakla birlikte bunların bir kısmının da farklı isimlerle yayınlandığını görmekteyiz. Bunun yanında Mustafa Çokay da hem müstear isimlerle hem de kendi adı ile bu dergide 7 adet yazı kaleme almıştır. Bu yazarlar dışında ise *Yeni Kafkasya*'da Zeki Velidi Togan'ın 6, Sadri Maksudi Arsal'ın 4, Ahmed Naim Öktem'in 3, Ayaz İshaki'nin 2, Mahmud Fuad Toktar'ın 2 ve Hüseyinzade Kara'nın ise bir yazısı bulunmaktadır. Bu bölümde ele aldığımız yazarlar yazılarının sayısına göre sıralanmıştır.

Hüseyinzade Kara'nın *Yeni Kafkasya*'da bir yazısına rastlamış olmakla birlikte kendisi hakkında hiçbir malumata ulaşamadık. Yazar dergideki tek yazısında Rusya'nın Komünist baskısı altında bütün Rusya Müslümanlarının bir araya geleceğinden ümitli olduğu yönündeki cümleleriyle yazısına başlayarak, Türkistan ve Dağıstan gibi bölgelerden eğitim için Azerbaycan'a giden talebelerden bahsetmiştir. Buna göre bir zamanlar Türkistan'dan Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar ve Dağıstan'dan Kumuklar Azerbaycan'a giderek burada eğitim görmektedirler. Bunun yanında Azerbaycan'dan da bu bölgelere okullar için çeşitli kitaplar gönderilmektedir. Ancak son dönemlerde artan Komünist baskıları neticesinde Azerbaycan'a giden talebe sayısı yıllar içerisinde mühim oranda azalma göstermiş, son olarak da giden birkaç talebe çeşitli bahaneler öne sürülerek Komünist yöneticiler tarafından geri gönderilmiştir. Bunun yanında Azerbaycan'dan bu bölgelere gönderilen kitaplara da engel konulmuş ve bölgeye ulaşmaları engellenmiştir.²⁴ Yazarın burada kaleme aldığı yazı öncelikle 19. yüzyıl sonlarında eğitim için Türklerin gittiği ülkeler hakkında bilgi vermesi açısından son derece mühimdir. Bunun yanında o dönemde eğitim faaliyetlerinin hangi mecrada seyrettiği hakkında bizleri bilgilendirmesi açısından da ayrıca değerlidir.

²⁴ Hüseyinzade Kara, "Ayrırma Siyaseti", *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s.17-19.

1. Abdullah Battal Taymas (1883-1969)

Yeni Kafkasya'nın en önemli muharrirlerinden olan Abdullah Battal [Taymas], 8 Aralık 1883'de Tataristan'ın Buzavlık kazasının Yanga Aktav köyünde çiftçi bir ailenin dördüncü çocuğu olarak dünyaya geldi.²⁵ Abdullah Battal tahsiline kendi köyünde başlar ancak daha sonra ağabeyinin yönlendirmesiyle Orenburg'da bulunan Buhara tarzı Kervansaray Medresesi'ne gider. Buradan hocası Hasan Halfe ile birlikte gittiği Kargalı Medresesi'ne devam eder. Daha sonra ise eğitimini Troyskiy'de bulunan Şeyh Zeynullah Medresesi'ne giderek ve 1903'de bu medreseden icazet alarak halfe olur. Bu dönemde birçok talebenin yaptığı gibi, o da 1905 yılında Mısır'a gider ve eğitimine burada devam eder. Burada herhangi bir medreseye kayıt yaptırmayıp kendi çabalarıyla yeni Arapça'yı öğrendikten sonra bu dilde yazılmış eserleri okuyarak bilgisini genişletir.²⁶

Kahire'de iken İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura ile de tanışma imkânı bulan Abdullah Battal, İsmail Gaspıralı'nın bazı gazete yazılarını Arapça'ya tercüme eder. Mısır'da gerekli eğitimi tamamladığına inandıktan sonra 1908 yılında Rusya'ya dönmeye karar verir. Bunun için önce Kırım'a gider ve burada tekrar İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura ile görüşme imkânı bulur. Kırım'dan hareketle Troyskiy'e giden Abdullah Battal burada 1913 yılına kadar kalır. Burada iken Orenburg'da bulunan *Vakit* gazetesi ve *Şura* dergisine birçok yazı yazar. Bunun yanında tarih ve edebiyat muallimliği yapar. Daha sonra Kazan'a yerleşen A. Battal burada iken *Yulduz* gazetesinin neşri ile ilgilenir. Aynı zamanda *Mekteb* adlı dergiye de yazılar gönderir.²⁷

1917'de Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesinin üzerine Abdullah Battal, Fuad Toktar ile birlikte Milli Şura adlı bir teşkilat kurar ve bu teşkilata bağlı olarak *Kurultay* adıyla Kazan'da bir dergi çıkarır. Bu teşkilat diğer Türk gruplarıyla ortak hareket imkânını incelemek üzere Taşkent'e bir heyet göndermeye karar verir. Abdullah Battal da bu heyete dâhil olur. Bu şekilde Orenburg üzerinden Taşkent'e giden Abdullah Battal, burada Münevver Kari ile görüşür. Ancak büyük ümitlerle gittikleri Taşkent'te umdukları gibi sonuç alamadan geri dönerler. Abdullah Battal, Kazan'a döndükten sonra Fuat Toktar ile tekrar *Kurultay*'ı çıkarmaya başlar. Ancak bu dönemde

²⁵ Yavuz Akpınar, "Taymas, Abdullah Battal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s. 194-196.

²⁶ Ali Birinci, "Abdullah Battal- Taymas: Kazanlı Bir Âlimin Hayat Hikâyesi", *JTS*, XXX/1, Harvard University, 2005, s. 171-195.

²⁷ Ali Birinci, a.g.m., s. 171-195.

Bolşeviklerin işgal sahası genişlemekte ve baskıları da artmaktadır. Bütün bu sebeplerle Abdullah Battal pek çok şehir değiştirmek ve farklı işlerle uğraşmak zorunda kalır. Ancak neticede artık Rusya’da yaşayamayacağını anlar ve buradan kaçmanın yollarını arar. Bunun için Eylül 1921’de Finlandiya’ya kaçak olarak geçer. 1925 yılına kadar burada bir Tatar okulunda öğretmenlik yapar. Aynı zamanda Fince ve Fransızca öğrenmekle birlikte İstanbul’da çıkmakta olan *Yeni Kafkasya*’ya yazılar gönderir. Nihayet Kasım 1925’te kendisi de İstanbul’a gelir.²⁸

Abdullah Battal, *Yeni Kafkasya*’da farklı konularda birçok makale kaleme alır. Bunların bazılarında “Kazanlı Abdullah Battal” yazarken bazılarında ise “Kazanlı” mahlasını kullanarak yazar. Ayrıca “Ayn” mahlasını kullanarak da bazı makaleler yayınlar.²⁹ Bu mecmuadaki makaleleri farklı konuları ihtiva etmektedir. Bunlardan birinde Finlandiya’daki Kazan Türklerine değinirken; buraya geldikleri ve yerleştikleri yıllar, burada uğraş alanlarını teşkil eden meslekler gibi konulardan bahsetmektedir.³⁰ Bunun dışında Kazan Türklerinden bahsettiği birçok makalesi de olmakla birlikte Azerbaycan’ın bağımsızlığı mevzusundan bahseden makaleler de kaleme almıştır. Buradan Abdullah Battal’ın sadece mensup olduğu Tatarlarla değil bütün Türklükle ilgilendiği ve kucaklayıcı bir üslup benimsediği sonucuna ulaşmaktayız.

Abdullah Battal’ın bu yazıları dışında *Yeni Kafkasya*’da farklı konularda farklı kişilerle ilmi münakaşalara girdiği makaleleri de mevcuttur. Bunlardan birinde Abdülkadir İnan ile “Şimal Türkleri” değil “Kazan Türkleri” demek gerektiği üzerinden karşılıklı yazışmaları olur. Bunun yanında Türk boylarının birbirlerini buldukları konulara göre yön adları ile tesmiye etmesinin doğru olmadığını belirtmektedir. Milli istiklalleri uğrunda mücadele veren bir milleti en doğru adıyla yani Kazan Türkleri olarak adlandırmanın daha doğru olacağını savunur. Kaldı ki Ruslar dahi tarih boyunca Kazanlılar için Şimal Türkleri tabirini kullanmamıştır. Abdullah Battal bu hususta *Yeni Kafkasya*’nın da Şimal Türkleri tabirini kullanmasını uygun bulmamaktadır.³¹

Abdullah Battal diğer bir makalesinde ise Zeki Velidi ile daha farklı bir konuda tartışır. Burada Zeki Velidi’nin bir makalesinde Başkurtların elli yıl içerisinde Ruslaşabileceği iddiaları için Kazanlıların iki yüz yıldır Ruslarla yan yana buldukları

²⁸ Ali Birinci, a.g.m., s. 171-195.

²⁹ Yavuz Akpınar, “Yeni Kafkasya Dergisi Hakkında Yeni Bilgiler”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 6, Ekim 2012, s. 27-47.

³⁰ Kazanlı, “Finlandiya’da Kazan Türkleri (1)” *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s.15-16.

³¹ Kazanlı A. Battal, “Şimal Türkleri Değil Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, I/22 (15 Ağustos 1340 [1924]), s. 14-16.

halde Ruslaşmadıklarını, bunun için Başkurtların da direnebileceğinden bahsetmektedir. Yazar makalesine devamla Abdülkadir İnan'ın kendisini eleştiren bir makalesine cevap vermektedir. Buna göre İnan bir makalesinde Kazanlıların diğer Rusya Müslümanlarına rehberlik yapmaya çalıştıklarını söylemektedir. Abdullah Battal ise bunu sadece bir dönem mirzalar sınıfının yaptığını, daha sonrasında ise yapılmadığını söylemektedir.

Abdullah Battal, Medreselerle ilgili makalesinde Buhara, Kahire gibi yerlerdeki medreselerin skolâstik bir hale dönüştüğünden yakınlıkla yeni ve modern medreselere ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Ancak Abdullah Battal kendi ifadesiyle kimseyi Rusça ve İslam'ı öğretmek için Kazan'a çağırılmamakta; isteyenlerin bunları istediği yerden öğrenebileceğini söylemektedir.³²

Abdullah Battal makalelerinde ayrıca Kazanlı bazı kimselerin biyografilerine de yer vermektedir. Bunlardan biri Kazanlı şair Said Rami'dir. Yazar öncelikle onun vefat haberini verdikten sonra şairin faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Said Rami bir dönem anarşist ve taşkın bir kişiliğe sahip olup 1905 yılı inkılâbı sırasında Tan gazetesi etrafında toplanan sol eğilimli Tatar gençleri ile çalışmıştır. Bu dönemde bazı tiyatro eserleri de kaleme almıştır.

Abdullah Battal'ın kendisi hakkında bizleri bilgilendirdiği bir diğer Kazanlı da Selim Mirza Cantöre'dir. Bu zat Kazak-Kırgız hanları neslinden olup Orenburg ve Petersburg'da eğitimini tamamlamış ve Kazan Türklerinin cemaat hadimlerinden olmuştur. İnkılâp devrinde siyasi faaliyetlerle meşgul olmakla birlikte diğer zamanlarında ilmi faaliyetlerle ilgilenmiş ve mühim eserler neşretmiştir. 1917 inkılâbından sonra ise Sibiry'a sürülmüş ve Sovyetlerde maddi ve manevi yoksulluk içerisinde vefat etmiştir.³³ Bunlar dışında Abdullah Battal, Astarhan'da çıkan *İdil* gazetesinde Latin alfabesini savunan yazılar kaleme almıştır.³⁴

İstanbul'a geldikten sonra da *Yeni Kafkasya*'da yazmaya devam eden Abdullah Battal, bunun yanında farklı gazete ve dergilerde de çeşitli makaleler yazar. 1927 yılına geldiğinde Matbuat Umum Müdürlüğü'ne girer, 1931 yılında ise Dışişleri Bakanlığı mütercimlik kadrosuna geçer. 1947'de buradan emekli olduktan sonra İstanbul'da yaşamına devam eder. 1969 yılında bu dünyaya gözlerini kapatan Abdullah Battal, geriye birçok eser bırakır. Bunlardan bazıları Kazanlı aydınların biyografilerine aittir.

³² Kazanlı, "Hariç Türklerinde Milli Hars Meselesi", *Yeni Kafkasya*, II/18 (15 Haziran 1341 [1925]), s.12-14.

³³ Abdullah Battal, "Selim Giray Mirza Cantöre", *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 8-9.

³⁴ A. B., "Kazan Yurdunda: Şair Said Rami", *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s.15.

Biz bu eserler sayesinde birçok kişi hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bunun yanında Abdullah Battal, Türk tarihi ile ilgili de mühim eserler kaleme almıştır.³⁵

2. Sadri Maksudi Arsal (1880-1957)

Yeni Kafkasya'da ciddi makaleler kaleme alan bir diğer aydın da Sadri Maksudi'dir. Siyasetçi, ilim adamı ve muharrir olan Sadri Maksudi, 1880'de Kazan civarındaki Taşsu köyünde bir imam ailesinde dünyaya gelir. İlk tahsiline Kazan'da Allamiye Medresesi'nde başladıktan sonra 1895'te burayı bitirir ve Bahçesaray'da ağabeyinin muallimlik yaptığı Zincirli Medrese'ye gider. Burada Rusça öğrenir. Ancak burada bir yıl gibi kısa bir süre kalır. Buradan sonra tekrar Kazan'a döner ve Tatar Muallim Mektebi'ne (Tatarskaya Uçitel'skaya Şkola) başlar (1897). Burayı da bitirdikten sonra yüksek tahsil için 1901'de Paris'e gider ve hukuk eğitimi almaya başlar.³⁶

Sadri Maksudi, 1906'da Paris'te hukuk fakültesini bitirdikten sonra Rusya'ya döndüğünde politikacı ve siyasetçi bir kişiliğe bürünmüş vaziyettedir. Rusya'da da 1905 İhtilâli henüz olmuş ve Birinci Duma henüz dağılmıştır. Mart 1907'de İkinci Duma toplandığında Sadri Maksudi Kazan'dan milletvekili seçilir, ancak dönemin siyasi şartları gereği aktif faaliyet gösteremez. Zaten İkinci Duma da kısa süre sonra dağılır. Yine aynı yıl içerisinde 14 Kasım'da Üçüncü Duma da toplanır. Sadri Maksudi burada da milletvekili seçilir ve nihayet burada Rusya Türklerinin çeşitli sahalardaki dert ve dileklerini dile getirme imkânına kavuşur. Bunu yaparken aynı zamanda Rusya mahkûmu milletleri birbirinden ayırt etmez.³⁷

Üçüncü Duma dağıldıktan sonra 1912'de Dördüncü Duma toplanır. Ancak Sadri Maksudi buna seçilmez. Bunun üzerine Sadri Maksudi 1917'ye kadar hayatına avukat olarak devam eder.³⁸ Ancak 1917'ye gelindiğinde merkezi Ufa'da olan bir muhtariyet ilan edilir. Sadri Maksudi de burada başkan seçilir. Ancak söz konusu tarihlerde Sovyetler kurulan muhtariyete karşı baskıya başlamışlardır. Bu sebeple 1918'de milli

³⁵ Yavuz Akpınar, "Taymas, Abdullah Battal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s. 194-196.

³⁶ Turgut Akpınar, "Arsal, Sadri Maksudi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 396-397.

³⁷ Ahmet Caferoğlu, "Sadri Maksudi Arsal'ın Aziz Hatrasına", *Türk Kültürü*, Sayı: 53, Yıl: 5, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Mart 1967, s. 13-16.

³⁸ Abdullah Battal Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1959, s. 26.

irade feshedilir. Bunun üzerine Sadri Maksudi önce Moskova'ya ardından da Finlandiya'ya gider.³⁹

Bundan sonraki hayatında siyasetle çok fazla ilgilenmeyen Sadri Maksudi, daha Finlandiya'da iken ilmi faaliyetlerle uğraşmaya başlar. Finlandiya'da 9-10 ay kaldıktan sonra Mayıs 1919'da Paris'e gider ve yerleşir. Burada ilmi faaliyetlere yoğunlaşmış iken 1922'de ailesinin Rusya'dan gelmesi üzerine onlarla birlikte Berlin'e yerleşir. Burada da lisanî ve tarihi tetkiklerle uğraşına devam etmekte olan Sadri Maksudi, Sorbon Üniversitesi'nde Türk-Tatar kavimlerinin tarihi üzerine ders vermesi yönünde teklif gelmesi üzerine 1923 yılı sonunda tekrar Paris'e yerleşmeye karar verir.⁴⁰

1925 yılına gelindiğinde Hamdullah Suphi'nin daveti ile Türkiye'ye gelen Sadri Maksudi önce Telif ve Tercüme Heyeti üyeliğine, daha sonra da Ankara Adliye Hukuk Mektebi'ne profesör tayin edilir.⁴¹

Sadri Maksudi'nin Türkiye'de iken ön ayak olduğu en önemli işlerden biri Türk Tarih Kurumu'nun oluşturulması olmuştur. 1930 yılında Türk Ocakları kurultayında Sadri Maksudi, ilgi alanı sırf tarih olan bir Tarih Encümeni veya Tarih Akademisi oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durmuş, Afet İnan ve Atatürk'ün de bu fikri desteklemeleri neticesinde 15 Nisan 1931 tarihinde Tarih Tarih Kurumu oluşturulmuş olur.⁴²

Sadri Maksudi ayrıca milletvekilliği görevinde de bulunmuş olup Ankara Hukuk Mektebi'nde on sekiz yıl hocalık yaptıktan sonra 1943'te İstanbul Üniversitesi'ne naklolunmuş, 1945'te de yaş haddi dolayısıyla buradan emekli olmuştur.⁴³ Bu tarihten sonra bir dönem Demokrat Parti'den milletvekilliği yapmış olmakla birlikte daha çok ilmi faaliyetlerle meşgul olmayı tercih etmiştir. 20 Şubat 1957'de de vefat etmiştir.

Sadri Maksudi hayatı boyunca farklı türde birçok eser kaleme almıştır. Bunun yanında gerek Rusya'da, gerek Avrupa'da ve gerekse Türkiye'de iken birçok gazete ve dergide makaleler kaleme almıştır. Bu dergilerden biri de konumuz olan *Yeni Kafkasya*'dır.

³⁹ H. Z. Koşay, "Sadri Maksudi Arsal'ın Hizmetleri ve Millet Anlayışı", *Türk Kültürü*, Sayı:53, Yıl: 5, Ankara, Mart 1967, s. 17-24.

⁴⁰ Abdullah Battal Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*, s. 39-45.

⁴¹ Abdullah Battal Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*, 1959, s. 46.

⁴² Adile Ayda, "Sadri Maksudi'nin Türk Tarih Kurumunun Kuruluşundaki Rolü", *Türk Kültürü*, Sayı:53, Yıl: 5, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Mart 1967, s. 25-29.

⁴³ Abdullah Battal Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*, 1959, s. 47.

Sadri Maksudi Finlandiya’da bulunduğu dönemde Finler üzerine uzun araştırmalarda bulunmuştur. Bunun neticesinde Finlerin tarihi ve edebi gelişimleri üzerine makaleler kaleme almış ve daha sonra bunları *Yeni Kafkasya*’ya göndermiştir. Sadri Maksudi Finlerin yanı sıra ekler hakkında da buna benzer araştırmalarda bulunmuştur. Bütün bu araştırmalar neticesinde I. Dünya Savaşı’nın ardından bu milletlerin dillerini, edebiyatlarını, tarihlerini derleyerek milli harslarını ortaya koymaları gerektiği ve bütün hepsinin neticesi olarak da bağımsızlıkları yolunda mühim adımlar atmış olacaklarını belirtiyor. Bunun akabinde Sadri Maksudi Rusya’daki Türklerin bu tür faaliyetleri çok önceden tamamlamış olduklarını ve dolayısıyla da bağımsızlığa çok daha yakın olmaları gerektiğini ifade eder.⁴⁴ Sadri Maksudi’nin *Yeni Kafkasya*’daki yazıları genel olarak yukarıda bahsettiğimiz mevzuları kapsamaktadır.

3. Ayaz İşhaki (1878- 1954)

Yeni Kafkasya’ya makale gönderen Kazanlı bir diğer muharrir de Ayaz İşhaki’dir. Edip, ğretmen, ihtillci, yazar, gazeteci ve siyasetçi olan Ayaz İşhaki, Rusya İmparatorluğu’nun hukuksuzluk şartları dâhilinde 23 şubat 1878’de Kazan’a bağlı istay bucağının Yavşirma köyünde ruhani bir ailenin nc çocuğu olarak dünyaya gelir. 12 yaşına kadar babasının medresesinde okuduktan sonra önce istay medresesine ardından da Kazan’daki Glboyu Medresesi’ne gider.⁴⁵ Daha sonra Kazan Rus ğretmen Okulu’nu 1902’de bitirir ve niversiteye gitmek için hazırlanmaya başlar. Ancak bu dönemde babasının ısrarı üzerine köyünde imamlık yapmaya başlar. Fakat bu çok uzun sürmez ve nihayet 1905’te talebe iken katıldığı *Terakki ve Hürriyet* gazetelerinin gizli siyasi faaliyetlerine geri döner. Yine 1905’te Tangcılar adında siyasi bir teşkilat kurar. Bunun yanında 28 Ağustos 1905’te Nijni Novgorod’da toplanan I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’ne katılır. 1906-1907 yıllarında *Tang ve Tang Yıldızı* adlı gazeteler çıkaran Ayaz İşhaki, bu dönemde sosyalist çizgidedir. İşhaki’nin bütün bu faaliyetlerinden rahatsız olan Rus hükümeti onu hapse atar. Bundan sonra 1913 yılına kadar geçen süre Ayaz İşhaki için hapis ve sürgünler dönemi olur. Nihayet 1913’te serbest kalıp Kazan’a dönmüş iken buraya yerleşmesinin yasak olduğunu öğrenir ve Petersburg’a gitmek zorunda kalır.⁴⁶

⁴⁴ Sadri Maksudi, “ek Milleti İntibah Tarihinden”, *Yeni Kafkasya*, II/20 (16 Temmuz 1341 [1925]), s.7-10.

⁴⁵ Arif Sultan (S. Ufalı), “Ayaz İşhaki İdilli”, *Dergi*, Yıl:1, Sayı:3, Münih, Sovyetler Birliği ğrenme Enstitüsü, 1955, s.107-120.

⁴⁶ Ahmet Kanlıdere, “Radikal Sosyalizm’den Milliyetçiliğe: Kazanlı Ayaz İşhaki’nin (1878-1954) Fikri Serüveni”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 24(2011), s. 63-94.

Petersburg'da iken *İl* gazetesini çıkarmaya başlar. Daha sonra bu gazete kapatılınca başka isimlerle gazeteler çıkarsa da nihayet tekrar *İl* adı ile gazete neşretmeye başlar. Bu dönemde ayrıca sosyalist çizgiden uzaklaşıp gazetesini milli bir organ haline getirir.⁴⁷

Ayaz İshaki 1917 ihtilâlinde sonra daha çok Rusya Müslümanlarının siyasi faaliyetleri ile uğraşmaya başlar. Bunun için V. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nin toplanmasında görev alır. Bunun yanında gazetecilik faaliyetlerine de devam eder. Ancak Bolşevik işgalinin ilerleyip İdil-Ural bölgesini de ele geçirmeleri üzerine gazetesini kapatılır ve Ayaz İshaki hakkında yakalama emri çıkarılır. Bunun üzerine bir süre gizlenmek zorunda kalır. Ancak daha sonra 1919'da bir daha geri dönmek üzere ülkesini terk etmek zorunda kalır. Mançurya, Kore, Japonya üzerinden Paris'e gider, daha sonra da oradan Berlin'e geçer.⁴⁸

Ayaz İshaki Berlin'de iken uzun süre çeşitli gazetelerde makaleler kaleme alır. Bunun yanında kendisi de yayıncılık yapar. Berlin'de iken çıkardığı en önemli ve uzun soluklu dergi 1928-1939 yılları arasında çıkardığı *Milli Yul*'dur.⁴⁹ Yayıncılık faaliyeti dışında Ayaz İshaki birçok farklı aktivitelerde de bulunmuştur. Bunlardan biri de İdil-Ural Komitesini kurmasıdır. Bu komitenin faaliyetleri ile birçok ülke gezen Ayaz İshaki, bu ülkelerde yaşayan Kazan Tatarlarının teşkilatlanması için çalışır. Bunun yanında Rus olmayan milletlerin bağımsızlığı için mücadele eden Promete Teşkilatı'na üye olur. 1939'da bu teşkilatın üyeleri Varşova'dan çıkarılınca Ayaz İshaki de Türkiye'ye yerleşir. 22 Temmuz 1954'te de Ankara'da hayatını kaybeder.⁵⁰

Ayaz İshaki, hayatı boyunca birçok eser kaleme almıştır. Bunun yanında ondan fazla gazete ve dergi de çıkarmış olmakla birlikte birçok gazete ve dergiye de makaleler yazmıştır. İşte bunlardan biri de İstanbul'da çıkmakta olan *Yeni Kafkasya* mecmuasıdır. Ayaz İshaki *Yeni Kafkasya*'ya ilk yazısını 1923'te gönderir. Bu makalede Rusya'da yaşayan Türkler ile Türkiye Türkleri arasındaki ilişkilerin tarihi seyrinden bahsettikten sonra bugün Türkiye Türklerinden beklenenler üzerinde durmaktadır. Buna göre Osmanlı döneminde hariçten gelen bir Türk bir arzusunu sultana iletmek istediğinde

⁴⁷ *Milli Mücahit ve Milli Edip Ayaz İshaki*, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1955, s.10-11.

⁴⁸ Nadir Devlet, "Tataristan Ayaz İshaki'ye Yeniden Kavuştu (10.2.1878- 22.7.1954)", *Türk Kültürü*, XXXIV/394, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1996, s.105-109.

⁴⁹ Saadet Çağatay, "Muhammed Ayaz İshaki", *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti: 100. Doğum Yılı Dolayısıyla*, Tertip Edenler: Tahir Çağatay, Ali Akış, Saadet Çağatay- İshaki, Hasan Agay, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1979, s. 255-288.

⁵⁰ Saadet Çağatay, a.g.m., s. 255-258.

karşısında bir Ermeni, bir Rum ya da bir Arap'ı görmekte ve sultana bu suretle ulaşmaya çalışmaktaydı. Dolayısıyla bu Türk olmayan unsur onun isteğini sultana ulaştırmayabiliyordu. Ancak Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemde durum artık çok farklıdır. Çünkü Türk olmayan unsurlar artık bu devletin bir parçası değildir ve dolayısıyla da hariçten gelen Türkler sadece Türk kardeşleri ile muhatap olmaktadır. Hariçten gelen Türkler şimdi istek ve arzularını yeni kurulan hükümete rahatlıkla iletebilecektir. Onların istediği ilk şey yeni kurulan hükümetteki eğitim faaliyetlerinde milli bir yol izlenmesidir. Şöyle ki eğitim dili bütün Türk dünyasının anlayabileceği bir sadelikte olmalıdır. Bunun yanında kurulan yeni okullar kapılarını hariçten gelen Türklere sonuna kadar açmalıdır. Bu şekilde bütün Türk dünyası birbiri ile daha kolay kaynaşabilecektir. Ancak Türk cumhuriyeti henüz kurulmuş olmakla birlikte bu cumhuriyetin esasları henüz tam olarak belirlenmemiştir. Hariçten gelen Türkler ise Türk cumhuriyetinin Türk ilim ve maarifinin, Türk milli siyasetinin merkezi olacağını ümit etmektedir.⁵¹

Diğer bir makalesinde Ayaz İshaki, Sovvyetlerin ilk yıllarında İdil-Ural bölgesinin durumu hakkında oldukça teferruatlı bilgiler vermektedir. Buna göre 1917'ye kadar İdil-Ural bölgesinde neredeyse bütün medreseler ıslah edilmiş, halk maddi ve manevi anlamda kalkınmış bir vaziyettedir. Bunun yanında ticaret ve ziraat ile uğraşan halk Rusya'nın diğer bölgelerindeki Türk unsurlarına göre oldukça fazla zenginleşmiştir. Ancak Bolşevikler gelip bölgeyi istila ettikten sonra burada her anlamda asimilasyona başlamışlardır. Şöyle ki ticaret bitirilmiş, sermaye mahvedilmiştir. Ortada milli mektep ve medrese adına bir şey kalmamıştır. Bütün bunların üstüne bir de İdil Boyu Tataristan ve Başkurdistan olarak parçalanmıştır. Bu durum da burada yaşayan Türkleri derin bir ayrılığa sürüklemiştir.⁵²

4. Mahmud Fuad Toktar (1880-1938)

Siyasetçi, cemaat hadimi, yazar ve gazeteci olan Mahmud Fuad 5 Şubat 1880 tarihinde Kazan vilayetinin Çistapol kasabasına bağlı Morasa köyünde Fessah Hacı ailesinde dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına Çistapol Medresesi'nde başladıktan sonra 1904 yılında Kazan'da Tatar Muallim Mektebi'nden mezun olur. 1905 yılında ise Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne başlar. Talebelik yıllarında aynı zamanda siyasi faaliyetlerde de bulunmaktadır. 1900 başlarında Ayaz İshaki, Ömer Teregulov ve Şair

⁵¹ Ayaz İshaki, "Hariçteki Türklerin Dileği", *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s.6-9.

⁵² Ayaz İshaki, "İdil-Ural İlleri", *Yeni Kafkasya*, I/20 (19 Temmuz 1340 [1924]), s.10-13.

Muhammed Yarov ile birlikte *Şakirdlik* ve *Hürriyet* adlı gizli dergiler çıkarır. Bunlara o dönemde ıslahçı talebeler de denilmektedir. 1905 devriminden sonra Kazan'da Tan gazetesini, o kapatılınca da *Tan Yıldızı* gazetesini çıkarırlar. Bundan dolayı da onlara Tancılar denilir. Daha sonra *Kazan Muhbiri*, *İl*, *Söz* gazeteleri ile *Yalt-Yult*, *Mektep* dergilerinde yazılar yazar. Bunun yanında Duma (Rusya meclisi) toplantılarında Müslüman Fraksiyası içinde sekreter olarak görev alır. Aynı zamanda Duma'daki Müslüman vekiller içerisinde birkaç milletvekili ile birlikte sosyalist bir grup oluşturur.⁵³

1917 devriminden sonra da aktif görevler içerisinde olan Mahmud Fuad, Kazan'da yapılan iki mühim toplantıya katılmıştır. Ayrıca 1917-1918 yıllarında Müslüman komitesinin kurucuları arasında yer almıştır. Bunların yanında Abdullah Battal Taymas ile *Kurultay* gazetesini kurar ve bunun başmuharrirliğini yapmıştır. *Mayak* adındaki derginin de başmuharrirliğini yürütmüştür. 1919 Ağustosunda ise Harbin taraflarına gitmiş ve orada Ayaz İshaki ve Ömer Teregulov ile buluşarak Avrupa'ya hareket etmişlerdir. Avrupa'da Türk-Tatar halklarının haklarını savunan faaliyetlere girişmişlerdir. Bu muhacirlik yıllarında Sadri Maksudi ve Ayaz İshaki ile Fransa ve Almanya'da yaşamıştır. 1925 yılında ise Türkiye'ye gelmiş ve Türk basınında bazı mühim yazılar kaleme almıştır.⁵⁴

Türkiye'de iken mühim yazılar kaleme aldığı yayın organlarından bir tanesi de *Yeni Kafkasya* mecmuasıdır. Burada tespit edebildiğimiz iki adet olan içeriği çok mühim makaleler yayınlamıştır. Bunlardan bir tanesi Almanya cumhurbaşkanının vefatı üzerine onun hakkında ve Alman yönetimi ile ilgili kaleme aldığı yazıdır. Bunun dışında yine bu dergide “Hariç Türklerinde Milli Hars Meselesi” adı ile çok mühim bir makale kaleme almıştır. Mahmud Fuad Toktar burada bir milleti meydana getiren temel üç unsurun olduğundan bahsetmiş ve bunları; dil, din ve yazı olarak belirtmiştir. Buna göre de bütün Türklerin dini birdir ve İslam'dır, yazısı birdir ve Arap yazısıdır. Geriye sadece dil mevzusu kalmaktadır. Fuad Toktar, bu hususta *Yeni Kafkasya* sayfalarında uzun uzadıya münakaşaya girişen “Kazanlı” ve “Fethülkadir” adlı yazarları eleştirmekte ve ikisinin de fikirlerini doğru bulmamaktadır. Çünkü yazara göre bu tartışmalara girildiğinde konu çok daha fazla uzamakta ve içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bunun için de yazar tek bir lisan olduğunu ve onun da “Türk'üm” diyen herkesin

⁵³ “Fuad Toktar”, *Tatarskaya Entslopedya*, C.5, Kazan: Kazan Institut Tatarskoy Entsiklopedii, 1910, s.693.

⁵⁴ “Fuad Toktar”, *Tatarskaya Entslopedya*, C.5, Kazan: Kazan Institut Tatarskoy Entsiklopedii, 1910, s.693.

konuştuğu Türk lisanı olduğunu belirtmektedir. Diğer bütün farklı görünenler ise Türkçenin şivelerinden ibarettir. Bunun yanında bu şivelerde de yayınların neşredilebileceğini belirten yazar, yine de umumi bir Türk lisanının mutlaka olması gerektiğini de söylemektedir. Yazara göre bunu inkâr eden Türk milletinin birliğini de inkâr etmiş sayılmaktadır. Türklük için hangi lisanın ortak lisan olacağı mevzusunda ise yazar, medeniyet ve siyaset olarak hangi Türk boyu daha ilerde ise onun lisanının kabul edilebileceğini söyleyerek, bunun da Anadolu Türkleri olduğunu belirtir.⁵⁵

5. Abdülkadir İnan (1889-1976)

Yeni Kafkasya mecmuasında mühim yazılar kaleme alan İdil-Uralı yazarlardan biri Abdülkadir İnan'dır. Türk dili, folkloru, etnografya, tarih âlimi ve muharrir olan Abdülkadir İnan 29 Kasım 1889 tarihinde Başkurdistan'ın Pirme vilayetine bağlı Ekaterinburg'un Şingay köyünde dünyaya gelmiştir.⁵⁶

Yedi sekiz yaşlarına kadar Ulu Katayların arasında kalan İnan, onların sürdürdü geldiği göçebe (çadır) hayatını bizzat yaşamıştır ve bunu daha sonra kaleme aldığı eserlerinde de anlatmaktadır.⁵⁷ İlköğrenimini Âlimcan Barudî'nin Şigay'da açmış olduğu Usûl-i Cedîd mektebinde tamamladıktan sonra Troyski'de bulunan Resuliye Medresesine devam eder. Buradan sonra çok istemesine rağmen Rus okuluna devam edemez. Ancak daha sonra 1914 yılında Yüksek Muallim Mektebinden mezun olmuş ve müderrislik ünvanına sahip olmuştur. 1915'de de muharrirliğe başlamıştır. İlk yazıları 1908 yılında Orenburg'da yayınlanmakta olan *Vakit* gazetesinde çıkmıştır.⁵⁸

Abdülkadir İnan, 1910'dan itibaren aynı zamanda folklor sahasında da çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bunun yanında etimolojik konular üzerine kaleme aldığı yazıları da *Şura* dergisinde 1913-1916 arasında yayınlanmıştır. 1914 yılına kadar sadece Başkurt folkloru ile ilgilenen İnan, bu tarihten itibaren de Zeki Velidi'nin de tavsiyesi ile Altay, Kazak-Kırgız, Özbek ve bütün Türk kavimlerinin folklor, etnografya ve bilhassa destanları ile milli gelenek ve dini inançları üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bunun akabinde Şamanizm ve Manas Destanı üzerinde çok derin araştırmalarda

⁵⁵ Mahmud Fuad Toktar, "Hariç Türklerinde Milli Hars Meselesi", *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s.9-12.

⁵⁶ Mustafa Erkan, "İnan, Abdülkadir" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 261-262.

⁵⁷ Hikmet Tanyu, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", *Vakıflar Dergisi*, s.XI, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1976, s.343.

⁵⁸ Hikmet Tanyu, "87. Doğum Yıldönümünde Profesör Abdülkadir İnan" *Töre*, 6/43, Ankara, 1974, 26-32.

bulunmuştur. Bütün bu çalışmalarına devam ederken aynı zamanda hem öğretmenlik yapmaya devam etmiş, hem de Başkurt milli mücadelesi için çalışmıştır.⁵⁹

1918 yılına gelindiğinde Abdülkadir İnan, *Başkurt* gazetesinde muharrirlik yapar. Ancak bu kısa sürer. Ardından 1919 yılında Başkurt Maarif Vekâleti'nin ilmi heyetine tayin edilir. Bu arada Petrograd kütüphanesinde Türklüğü ilgilendiren ilmi eserleri Başkurdistan'a getirmiştir. 1920 yılında Bolşeviklerin Başkurtlar üzerinde baskılarının artmaya başlaması ile birçok Başkurt ileri geleni Türkistan'a giderek milli mücadeleye burada devam eder. Abdülkadir İnan da bu şekilde hareket eder. İnan, Taşkent'e giderek Kazak-Kırgız ortaokulunda öğretmenlik yapmaya başlar. Bunun yanında yine burada yayınlanmakta olan *Akyol* gazetesinde Kazakistan ve Başkurdistan ahvali hakkında tarih, etnografya ve folklorla ait birçok makale yazar. İnan, bir müddet de Yese şehrinde muallimlik yaptıktan sonra Semerkand'a gider. Bunun ardından Zeki Velidi Togan ile Asya'da Türklerin meskûn olduğu birçok yeri dolaştıktan sonra İran, Afganistan ve Hindistan üzerinden Marsilya'ya geçerler. Ardından Paris ve Berlin'de ilmi çalışmalarda bulunarak 1925 yılı ortalarında İstanbul'a gelirler.⁶⁰

Abdülkadir İnan, Türkiye'ye geldiğinde onun çalışmaları hakkında bilgi sahibi olan Fuad Köprülü onu, Türkiyat Enstitüsüne Türkoloji asistanı olarak tayin ettirir. İnan, çalışmalarına burada devam etmeye başlar. Bunun yanında *Yeni Kafkasya* mecmuasında da “Türkistanlı”, “Türkmen”, “Abdülkadir”, “İdil Oğlu” gibi farklı imzalarla Türk harsı ve kültürü ile ilgili makaleler yazmaya başlar.⁶¹ Bunlar onun Türkiye'deki ilk çalışmalarını teşkil etmekle birlikte bu konularda şifahi kaynaklar dışında kaynak kullanarak eser kaleme alan da ilk o olur.

Abdülkadir İnan, *Yeni Kafkasya*'da farklı isimlerle makaleler kaleme almıştır. İncelediğimizde bu isimleri ele aldığı konuya göre verdiğini görmekteyiz. Bunun için Türkistan ve problemleri hakkındaki makalelerinde genel olarak “Türkistanlı” ve “Türkmen” isimlerini kullanmış olmakla birlikte İdil boyu ve Kazan'dan bahsederken “İdil Oğlu”, Başkurdistan'dan bahsederken de “Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani” ismini kullandığı görülmektedir.⁶²

⁵⁹ Hikmet Tanyu, “87. Doğum Yıldönümünde Profesör Abdülkadir İnan”, 26-32.

⁶⁰ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c.1, 1998, s.xvi

⁶¹ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s.xvii.

⁶² Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s.xvii.

Abdülkadir İnan'ın makalelerinde ele aldığı en önemli meselelerden biri Sovyetlerin ele geçirdikleri bölgelerdeki komünistleştirme çabasıdır. Bunun mühim bir örneğini İdil Boyu'ndaki Müslümanlara uygulanan politikalardan dolayı anlatmaktadır. Buna göre Rusya, İdil Boyu'nda üç asırdır Türk medeniyet ve harsına karşı mücadele sürdürmektedir. Bu durum Çar devrinde de var olmakla birlikte Sovyet döneminde daha ileri bir seviyeye götürülmüştür. Rusya'nın uyguladığı bu baskı politikasına karşı Müslüman ulema Türkçe ve Rusça yayın faaliyetleri ile karşılık vermeye çalışmıştır. Ancak Çarlık devrinde milli gazete ve milli mecellelere bir nebze izin verilirken Sovyet döneminde ise neredeyse hiç izin yoktur. Burada Abdülkadir İnan'ın Çarlık dönemini Sovyet dönemine göre ehven-i şer olarak addettiğini görmekteyiz.⁶³

İnan, ayrıca Sovyetlerin Müslümanların yaşadıkları yerlere Rus misyonerleri yönetici olarak görevlendirerek Müslümanların dini ve milli hissiyatını tahkire çalıştıklarından da yakınmaktadır. Bunu yaparken aynı zamanda Müslüman Türk ahalinin maddi gücünü kullanmakta ve onları bir de bu şekilde ezmektedir. Bunları söylerken komünist Rus gazetelerinden de örnekler veren İnan, *İşçi* gazetesinin makalelerinde kullandığı dil ile komünistleştirme çabalarından bahsetmektedir.⁶⁴

Abdülkadir İnan'ın *Yeni Kafkasya* sayfalarında Abdullah Battal Taymas ile ilmi münakaşada bulunduğunu ve bazı yazılarında fikirlerine cevap verdiğini görmekteyiz. Bunların birinde Taymas, Başkurtların milli ve medeni hars yolunda ya Kırgız-Kazaklarla ya da Tatarlarla birlikte hareket etmesi gerektiğini belirtmekte, ancak bunların içinde yine en doğru kararın Tatarlar olacağını söylemektedir. İnan da buna cevap olarak Tatarların aksine Kazak-Kırgızlarla birleşerek Türkistan ile bütünleşmeyi lüzumlu görmektedir. Taymas burada daha da ileri giderek Rusya'daki bütün Türk ve Müslümanların Kazan merkez olmak üzere Tatarların rehberliğinde bir araya gelmesi gerektiğini dile getirmektedir. Abdülkadir İnan buna cevap olarak Tatarlar ile şarktaki Türk halkının siyasi ve iktisadi vaziyetinin birbirinden çok farklı olduğunu, dolayısıyla da bu bütünleşmenin imkânsızlığını belirtmektedir. Bazı şeylerin Tatarlardan öğrenilebileceğini belirtirken bazılarının ise öğrenilemeyeceğini ifade etmektedir. Mesela Tatarlar diğer Türk bölgelerinde okullar açabilir, onlara ilim öğretebilirler.

⁶³ İdil Oğlu, "İdil Boyunda: İslam ve Türk Medeniyetine Karşı Mücadele", *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sani 1340 [1924]), 8-11.

⁶⁴ İdil Oğlu, "İdil Boyunda", 8-11.

Ancak İslamiyet’i, Avrupa’yı ya da Rusçayı ve Rusları diğer Türk bölgeleri kendileri öğrenebilirler.⁶⁵

İlmi münakaşasına diğer bir makalesinde devam eden Abdülkadir İnan, iddia edilenin aksine Tatar lisanının yirmi milyonluk Türk edebi lisanı olmasının zor hatta imkânsız olduğunu söyleyerek Tatar dili ve edebiyatı yerine Türkistan edebiyatının tercih edilmesi gerektiğini, çünkü bütün Türk dünyasının bugünkü lisanını Türkistan’dan aldığını belirtmektedir. Ayrıca burada daha önceki yıllarda ortaya atılmış olup hâlâ sürdürülmekte olan Başkurtçuluk fikrinin ortaya atılmasının sebebini; Rusların ekmeğine yağ sürmek için değil, Türkçülük fikrinin Rusya Türkleri arasında kabul edilmemesinden sonra yükselen Tatarcılık akımına karşı Başkurt edebiyatının ve halk kahramanlarının ön plana çıkarılması gerekliliği olduğunu söyler. Netice olarak da orta Türklere mahsus umumi edebi lisanı ortaya çıkarması gerekenlerin Türkistanlılar olduğunu belirtir.⁶⁶

Abdülkadir İnan “Türkmen” imzası ile *Yeni Kafkasya*’da birçok makale neşretmiştir. Bu makalelerin muhteviyatını genel olarak Rusların Türkistan politikası oluşturmaktadır. Bunun yanında Basmacıların mücadelelerine de geniş yer vermekle birlikte yerli Türkistan halkının komünist Ruslara karşı tutumu hakkında da bizleri aydınlatmaktadır. Ancak bunları Türkistan mevzusunda daha geniş bir şekilde ele alacağımızdan dolayı burada daha fazla bahsetmemeyi uygun görüyoruz.

Abdülkadir İnan, 1927’de ise Zeki Velidi Togan ile birlikte *Yeni Türkistan* mecmuasını yayınlamaya başlarlar. İnan, burada da çeşitli takma isimlerle birçok makale kaleme alır. Bunun yanında 1928 yılında kurulan Türk Halk Bilgisi Derneği’nin 1932 yılına kadar komisyon üyeliğini yapar. Kasım 1929’da bu derneğin yayın organı olan *Halk Bilgisi Haberleri* dergisini diğer üyelerle yayınlamaya başlar. Yine bu derneğin faaliyetleri çerçevesinde Türkiye’nin birçok yerini gezer ve folklorik malzemeler toplar. Bu çalışmalarını dernek tarafından yayın organları olan *Halk Bilgisi Haberleri* dergisinde yayınlanmakla beraber *Birinci İlmi Seyahate Dair Rapor* adı ile kitap olarak da neşredilir. Bunların yanında çeşitli tarihlerde *Türkiyat Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi*, *Azerbaycan Yurd Bilgisi* gibi dergilerde; Türkistanlı, Türkmen, İdil oğlu, Fethülkadir, Abdülkadir Cılkıbay, A. Başkurt, F.

⁶⁵ Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdülkadir), “Hâric Türklerinde Milli Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/12 (15 Mart 1341 [1925]), s.10-13.

⁶⁶ Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdülkadir), “Hariç Türklerinde Milli Hars Meselesi: Başkurt Hareketi Yalnız Siyasi Değil”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s.12-13.

Süleyman, Ulu Katayoğlu, Abdülkadir Süleyman gibi birçok takma adla makaleler kaleme almıştır.⁶⁷

1935’de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmasıyla Abdülkadir İnan burada Doğu Lehçeleri bölümünde profesörlüğe getirilir. Burada Atatürk’ün ortaya attığı Güneş Dil Teorisi’ni destekleyen dersler verir. Bu dönem onun en verimli dönemi olur ve dil, tarih, eski Türk dini ve folklor üzerinde birçok çalışmasını bu dönemde yapar. Ancak daha sonra 1944 olaylarında İnan da birçok aydın gibi yargılanır ve diplomasını kaybettiği gerekçe gösterilerek profesörlükten alınır. Ancak o yine de ilmi çalışmalarına devam eder. Hayatının bundan sonraki döneminde birçok görevlerde bulunur; farklı gazete ve dergilerde makaleler kaleme alır. Bu makalelerinin yanında çok sayıda kitap da yazar. Hayatının son yıllarında birçok sağlık sorunuyla karşılaşan Abdülkadir İnan, 1 Ekim 1976 tarihinde Ankara’da hayatını kaybeder.⁶⁸

6. Zeki Velidi Togan (1890- 1970)

Yeni Kafkasya mecmuasında mühim makaleler kaleme alan muharrirlerden bir diğeri de Ahmet Zeki Velidi Togan’dır. Gazeteci, muharrir, tarihçi, ilim adamı ve siyasetçi olan Zeki Velidi, 10 Aralık 1890 tarihinde Başkurt-İli’nin İsterlitamak uyezdine bağlı Küzen köyünde daha ziyade mollalar zümresinin oluşturduğu bir ailede dünyaya gelir.⁶⁹ Zeki Velidi, ilköğrenimine babasının medresesinde başlamış burada Türkçe ve Rusça öğrenmiş olup annesinden de Farsçayı iyi derecede öğrenmiştir.⁷⁰ Daha sonra eğitimine, Şehabettin Mercani’nin de talebesi olmuş olan dayısı Habib Neccar Üteki’nin medresesinde devam etmiştir.⁷¹

Zeki Velidi, 1906-1908 yılları arasında babasının medresesini onun yerine idare eder. Bu dönemde medresede birçok değişiklik yapar. Medresenin bir köşesine kitaplık yaptırır ve buraya önemli eserler getirilmesini sağlar. Daha sonra bir küre temin eder ve dersleri onun üzerinden anlatmaya başlar. Bütün bunların yanında İslam dünyası hakkında da bilgiler toplar. Nihayetinde ise artık bu medresenin kendisine yetmediğini hissederek Kazan’a gider ve burada Kasımiye Medresesi’nde kalmaya başlar. Aynı zamanda hususi olarak da dersler alarak Tatar Muallim Mektebi’ne hazırlanmaktadır.

⁶⁷ Ata Bayoğlu, *Abdülkadir İnan’ın Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2011, s.7.

⁶⁸ Ata Bayoğlu, *a.g.t.*, s.8-11.

⁶⁹ Ahmet Kanlıdere, “Zeki Velidi Togan’ın Fikri Gelişimi”, Yayınlanmamış Makale, s. 1-27.

⁷⁰ A. Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul, Tan Matbaası, 1969, s. 25.

⁷¹ Akhat Salikov, *Prof. Dr. Zeki Velidi Togan’ın Hayatı ve Muhaceretten Evvel Rusya’da Yayınlanmış Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 1997, s. 9.

Bu dönemde bir de hocası vasıtası ile Nikolay Aşmarin ve N. F. Katanov ile tanışır. Böylece Kazan'daki Rus müsteşrikleri camiasına da girmiş olur.⁷² Katanov, Zeki Velidi'nin hayatında daha sonra da çok etkili olacaktır.

Zeki Velidi, ilk gençlik yıllarında reformist İslamcı görüşlere sahip iken Rus şarkiyatçıları muhitine girdikten sonra fikirleri yavaş yavaş değişmeye başlar. Ona göre Müslümanların gerilemesinin ana sebebi İslam akidesinin bozulması değil, maddi medeniyetteki çöküşün sonucudur. Dolayısıyla İslam dini ıslah edilse bile Müslüman ülkeler bu ruh haliyle gelişemezler. Daha sonraki yıllarda da bu konu üzerine yazılar yazar. 1914'te İstanbul'da *Bilgi Mecmuası*'nda çıkan bir yazısında bu hususu ele alır ve Musa Carullah ile Rızaeddin b. Fahreddin'in bu konudaki gayretlerini boş çabalar olarak görür.⁷³

1909 yılında Togan artık Kasımiye Medresesi'nde ders vermeye başlamış olup aynı zamanda ders kitapları da kaleme almaktadır. Buradaki muallimliği dört yıl devam etmiştir. Bu dönemde en önemli eserlerinden biri olan *Türk Tatar Tarihi* (Kazan, 1912) adlı eserini kaleme almış olup bu eser onun ilim âleminde takdir kazanmasını sağlamış ve Kazan Üniversitesi'nin Tarih ve Arkeoloji Cemiyeti'ne aza seçilmesine de etkisi olmuştur. Bu cemiyet onu 1913 yılında Türkistan ve Fergana'ya ilmi araştırmalar yapması için gönderir. Daha sonra 1914 yılında da Buhara Hanlığı'na gider. Çok verimli geçen bu seyahatleri neticesinde hazırladığı rapor, Kazan ve Taşkent Arkeoloji Cemiyetleri mecmualarında neşredilir.⁷⁴

Togan, Kasımiye Medresesi'nden sonra muallimlik hayatına Ufa'da bulunan Osmaniye Medresesi'nde devam etmeye başlar. Buradaki görevine devam ederken Rus Meclisi Duma'daki Müslüman mebusların teşkil ettiği fraksiyonda çalışarak azalara yardım etmesi için Ufa'dan Zeki Velidi'yi mümessil tayin eder. Bu şekilde Togan siyasi hayata ilk adımını da atmış olur.⁷⁵ Bundan sonra 1917 Ekim İhtilâliyle oluşan siyasi ortamda Başkurt Özerk Hükümeti'nin kurulmasına öncülük eder. Ardından bu hükümette önce savaş bakanı ardından da hükümet başkanı olur. Burada Başkurtların geleceğini batısındaki Kazan Tatarlarıyla değil, doğusundaki Türkistan Kazak- Kırgız, Türkmen ve Özbek Türkleri ile ele almayı düşünmektedir. Bundan dolayı da Kazanlı

⁷² Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 4-5.

⁷³ Ahmet Kanlıdere, "Zeki Velidi Togan'ın Fikri Gelişimi", Yayınlanmamış Makale, s. 1-27.

⁷⁴ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s.5-6.

⁷⁵ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, a.g.e., s. 8.

siyasetçilerle görüş ayrılığına düşer.⁷⁶ Neticede Başkurt hareketi başarıya ulaşamayınca Türkistan'a gider ve mücadelesine burada devam etmeye başlar (1920). 1921'de kurulan Türkistan Milli Birliği'nin başına getirilir ve Türkistan'da bulunduğu dönemde Basmacılarla birlikte Bolşevik Rusya'ya karşı mücadele eder.⁷⁷

Türkistan'da bulunduğu dönemde Bolşeviklere karşı başarılı olamayan Zeki Velidi, 1923 yılında Abdülkadir İnan ile birlikte İran'a geçer. Burada çok önemli araştırmalar yaparlar. Bunların birinde Ravza kütüphanesinde iken İbn-i Fadlan Seyahatnamesi'ni bulur. Böylece ilim tarihi için çok önemli bir kaynak gün yüzüne çıkmış olur. Togan, buradan Afganistan'a geçer ve oradaki kütüphanelerde araştırmalarına devam eder. Daha sonra ise uzun bir yolculuk sonunda 1925 yılında Abdülkadir İnan ile İstanbul'a gelir.⁷⁸

Zeki Velidi, Türkiye'de Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümenine tayin edilmiştir. Ancak daha sonra Ankara'daki kütüphanelerin yetersizliği dolayısıyla kendi isteği ile İstanbul Darülfünunu Türk Tarihi Müderris Muavinliği'ne tayin edilmiştir. Bundan sonra İstanbul ve Ankara'daki kütüphanelerde hummalı çalışmalarına devam eder. 1932'ye gelindiğinde I. Türk Tarih Kongresinde ortaya çıkan bir polemik⁷⁹ neticesinde ülkeyi terk ederek Viyana'ya gider. Çalışmalarına uzun yıllar Avrupa'da devam eden Togan, nihayet 1939'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti ile tekrar Türkiye'ye gelir ve İstanbul Üniversitesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsünü kurar.⁸⁰

1944 yılına gelindiğinde Türkiye'de oluşan siyasi ortamda Zeki Velidi Togan da Turancılık ve Sovyetler aleyhinde bulunmak ithamıyla tevkif edilir ve on beş ay hapseden kaldıktan sonra serbest bırakılır. 31 Mart 1947'de beraat eder. Üniversitedeki görevine ise 27 Temmuz 1948 tarihinde dönebilir. Zeki Velidi Togan bundan sonraki hayatının 22 yılını ilmi çalışma ile geçirir. Pek çok önemli eserini bu dönemde ele alır. Yine bu dönemde adını bütün dünyaya duyuracak bir adım atar ve 15 Eylül 1951'de İstanbul'da toplanan Milletlerarası 22. Müsteşrikler Kongresi'nin başkanlığını yapar.⁸¹ Togan, 1951'den sonra hayatının geri kalan kısmını dünyanın dört bir yanında konferanslar

⁷⁶ Tuncer Baykara, "Togan, Zeki Velidi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s.209-210.

⁷⁷ Ahmet Kanlıdere, "Türkiye'de Genel Türk Tarihçiliği ve Zeki Velidi Togan", *Türk Tarihçileri*, Editör: Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2016, s. 103-123.

⁷⁸ Ahmet Taşağıl, "Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan ve Türk İlimine Katkıları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, N.50, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s. 39-40.

⁷⁹

⁸⁰ Ahmet Taşağıl, "Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan ve Türk İlimine Katkıları", s. 39-40.

⁸¹ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s.29-37

vererek ve pek çok kitap, makale ve çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazarak geçirmiştir.⁸²

Zeki Velidi Togan, *Yeni Kafkasya* adlı mecmua için de mühim makaleler kaleme almıştır. *Yeni Kafkasya*'da kaleme aldığı makalelerin muhteviyatını temel olarak iki konu teşkil etmektedir. Bunlardan birincisi Komünistlerin şark politikası ile ilgili olup derginin üç farklı sayısında yayınlanmıştır.

Zeki Velidi, Komünistlerin Şark politikası hakkında mühim tespitler yapmıştır. Burada öncelikle Komünizmin uygulanabilirliği üzerinde durmuştur. Bu hususta Komünizmin 20-30 bin amelenin bir arada yaşadığı Avrupa memleketleri için daha uygun olduğunu söyledikten sonra bu kadar amelenin de yine Avrupa şehirlerinde olduğunu belirtmektedir. İşte bu sebeple de Avrupa devletleri şarktaki ziraat ürünlerini alarak Avrupa'ya götürmeli ve orada işlemelidirler. Ayrıca bunu yaparken de her Avrupa devleti kendi müstemlesini kendi komiserleri vasıtasıyla yönetmelidir. Komünistlerin şark memleketlerindeki politikası ise daha farklı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Onlar burada bulunan milletleri bir şekilde kendi taraflarına çektikten sonra diğer müstemlekeçileri buradan uzak tutmaya gayret ederler. Bunun için de memnun olmayan bütün unsurları kendi etraflarında toplamaya çalışırlar. Bütün bu politikalar karşısında şark münevver sınıfı ise müstakil bir yönetim ile yaşamayı arzulamaktadır. Ancak Rusya bu fikre düşman nazarı ile bakmakta ve kendisine karşı olan isyanları şiddetle bastırmaktadır.⁸³

Yazar bir başka makalesinde Komünistlerin politikalarının beş seneden beri Türkistan, Buhara, Kazakistan, Başkurdistan ve Kafkasya'da aynı şekilde devam ettiğini ifade eder. Bununla beraber Komünistler bugün ellerinden gelse komünizmi bütün dünyaya yayarak dünyayı kendi hâkimiyetleri altına almak istemektedirler. Bu fikir ve şiar aynı şekilde Avrupalı komünistlerde de mevcuttur. Çünkü Rusya, cihan komünist devletlerinin bir örneğini teşkil edip komünist devletin sıfatı, siyaseti, idare usulü Avrupa komünistlerinin kendi memleketlerindeki milliyetçi, halkçı ve sosyalistlerin faaliyetleri ile değişmez.⁸⁴

Togan, Komünistlerin Türkistan'ı işgal ettikten sonra buradaki politikaları hakkında bizlere geniş bilgiler sunmaktadır. Şöyle ki Komünistler Türkistan'ı 1917'de

⁸² Ahmet Taşağıl, "Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan ve Türk İlmine Katkıları", s. 39-40.

⁸³ Ahmed Zeki Velidi, "Komünistlerin Şark Politikası", *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s.3-5.

⁸⁴ Ahmed Zeki Velidi, "Komünistlerin Şark Politikası", s.3-7.

işgale başlamışlar ve çok hızlı bir şekilde ilerleyerek 1921 yılına gelindiğinde bütün Türkistan Komünist Rusların eline geçmiştir. Bu kadar hızlı ilerlemelerinin sebebi şüphesiz Türkistan halkının işgal sırasında birbirlerine yardım etmemiş olmalarıdır. Neticede ise Ruslar işgal ettikleri bütün Türk ve Müslüman bölgelerinden sadece Rus fabrika ve amelelerine ham eşya hazırlayıp göndermelerini istemektedir. Bunun dışında yerli halkın eğitim yolu ile ilerlemesi, gazete ve mecmua gibi yayıncılık faaliyetleri yapması, çeşitli teşkilatlar kurup kültürel ve siyasi faaliyetler yürütmesini Komünistler kendileri için muzır hareketler olarak görmektedirler. Onlarca bunları yapanlar derhal cezalandırılmalıydılar. Rusya'nın bu politikaları neticesinde Türkistan halkı isyan etmiş ve bu isyan uzun yıllar sürmüştür. Neticede ise ezilen ve kan deryasında boğulan yine Türkistan halkı olmuştur.⁸⁵

Togan'ın *Yeni Kafkasya*'daki makalelerindeki diğer bir konu ise Azerbaycan etnografyası ile ilgili olup buradaki şehir adları, Türklerin bölgeye gelip yerleşmesi, Türklerden önce burada yaşayan halklar ve günümüze kadar olan bölge tarihini içermektedir. Bu makaleler bahsi geçen bölgelerin tarihini anlamak ve bilmek açısından bizler için son derece kıymetlidir.

7. Mustafa Çokay (1891- 1941)

Yeni Kafkasya'daki yazarların bir diğer mühim olanı da Kazak Mustafa Çokay'dır. Siyasetçi, fikir adamı ve gazeteci olan Mustafa Çokay 7 Ocak 1891 tarihinde Akmescid (şimdiki Kazakistan'ın Kızılorda) şehri yakınlarındaki Evliya Toranğıl (Narxogı) köyünde dünyaya gelir. Çiftçi bir ailenin en küçük çocuğu olan Çokay, küçük yaşta okuma yazma öğrenir. İlköğrenimini Kızılorda'da tamamladıktan sonra Taşkent'teki Rus Gimnazyumu'na devam eder ve burayı da 1910'da birincilikle bitirir. Daha sonra Petersburg Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi'ne kaydolur. 1917 yılında burayı da başarı ile bitirir.⁸⁶ Bundan sonraki hayatı ise gazetecilik ve siyaset ile geçer.

Mustafa Çokay, daha öğrencilik yıllarında siyasi faaliyetlere girişir. 1916 Kasımında Rusya Devlet Duması Müslüman Fraksiyonu Bürosu'na Türkistan temsilcisi seçilir. 1917'ye gelindiğinde ise Şubat İhtilâliyle Rusya'da oluşan siyasi ortamda Türkistan'ın yeni siyasi yönetiminin oluşturulmasında etkili olur. Bunun için Taşkent'e gider ve Türkistan Müslümanları Kurultayı'na iştirak eder. Burada oluşturulan milli

⁸⁵ Ahmed Zeki Velidi, "Komünistlerin Şark Politikası", s.4-7.

⁸⁶ Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Ankara, Yeni Avrasya Yayınları, 2001, s. 13-23.

merkezin de başı seçilir. Ancak daha sonra Bolşeviklerin güçlenmesi neticesinde Müslümanların Taşkent'teki siyasi faaliyetlerini sona erdirmesi üzerine 27 Kasım 1917'de Hokand'da Türkistan Muhtariyeti ilan edilir. Mustafa Çokay bu hükümette ilk olarak dışişleri bakanı, ardından ise başbakan olur. Ancak bu muhtariyetin ömrü kısa olur ve iki ay sonra Bolşevikler tarafından dağıtılır. Mustafa Çokay, hakkında da yakalama emri çıkması üzerine uzun ve maceralı bir yolculuk sonunda Taşkent, Orenburg, Bakü ve Tiflis'ten geçerek Mart 1921'de İstanbul'a ulaşır.⁸⁷

İstanbul'da birkaç ay kalan Çokay, burada çok fazla siyaset yapma imkânı bulamaz. Bunun yanında yayıncılık yapmakta da güçlük çeker. Bu sebeplerle buradan ayrılarak Paris'e gider. Mustafa Çokay bundan sonraki yaşamını Paris'te Türkistan'ın Rus işgalinden kurtulması için gazetecilik yaparak ve çeşitli konferanslara katılarak devam ettirir. Paris'te ilk olarak Rus demokratlarının liderleri A. Kerensky ve P. Milyukov'un yayımladıkları *Dni* [Günler] ve *Poslednie Novosti* [Son Haberler] gazetelerinde yazmaya başlar. Ancak daha sonra Rus demokratlarıyla fikir ayrılığına düşer. Bu sebeple artık Türkistan'ın bağımsızlığını savunmaya başlar.⁸⁸

Çokay, bu gazeteler dışında birçok gazete ve dergide makaleler yazar. Bunlardan biri İstanbul'da çıkmakta olan *Yeni Türkistan*'dır. Bunun dışında yine İstanbul'da çıkmakta olup kuruculuğunu Resulzade Mehmed Emin'in yaptığı *Yeni Kafkasya* mecmuasına da birçok makale yollamıştır. Bu makalelerin konuları zaman içerisinde değişiklik göstermekle birlikte bunların genel olarak Rusların iç ve dış siyasetteki politikalarını inceleyen ve eleştiren makaleler olduğunu görmekteyiz.

Bu makalelerden birinde Mustafa Çokay, 1915'de Osmanlı Devleti himayesinde bulunan Ermeniler üzerinde Rusya'nın söz sahibi olmasını ele almıştır. Buna göre 1913'de Avrupalı devletler tarafından toplanan bir komisyonla Ermeniler için ıslahat projesi meydana atılmıştır. Buna göre Ermeniler Anadolu'nun doğusunda vilayet-i sittede kurulacak Ermeni mıntıkasında bir vali ile yönetilecektir. Rusya da bu projede söz sahibi olmuştur. Ancak Rusya'nın buradaki ana hedefi Ermenilere bazı haklar sağlamak değil, onları kendisine bağlı bir hale getirmektir. Bu şekilde hem toprakları artacak hem de nüfuz alanı genişleyecektir. Yazar bunu Rus sefirleri arasındaki yazışmalardan dolayı tahmin etmektedir. Buna göre belirtilen yerde bir Ermenistan

⁸⁷ Abdulvahap Kara, "Şokay, Mustafa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 217-218.

⁸⁸ Abdulvahap Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul, Da Yayıncılık, 2002, s.197-202.

oluşturulup bu Rusya'ya bağlı hale getirildikten sonra buraya Rus köylüleri yerleştirilecek; en sonunda da Ermeniler ve Ruslar vasıtasıyla Anadolu'yu taciz ederek burada ilerlenecektir.⁸⁹ Yazar burada kaleme aldığı makalesinde bu tür bir öngörude bulunmaktadır.

Mustafa Çokay başka bir makalesinde de Rusya'nın daha da güneye inerek İran'a hâkim olma isteğini dile getirmektedir. Buna göre de Rusya I. Dünya Savaşı sırasında Balkanlardan ve Kafkasya üzerinden ilerleyerek önce Anadolu'ya hâkim olacak, daha sonra ise daha da güneye giderek İran'ı hâkimiyeti altına alacaktır. Ancak Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nda başarısız olması neticesinde bütün bu düşünceler bir hayalden ibaret kalmıştır.⁹⁰

Rusya bu şekilde genişleme planları yapmakta iken Avrupa ülkeleri ile, öncelikle de İngiltere ve Fransa ile ilişkileri gittikçe gerginleşmektedir. Bunun en açık şekilde görüldüğü saha ise iktisadi ve ticari sahadır. Ancak belki de en önemlisi Sovyetlerin Avrupa ülkelerinde casusluk faaliyetlerinde bulunmalarındır. Rusya bu durum karşısında İngiltere ve Fransa'ya alternatif olarak Amerika ile iktisadi ve ticari münasebette bulunmayı arzu etmektedir. Ancak Amerika bu duruma çok sıcak bakmamaktadır. Bütün bunlar Rusya'yı en çok kredi meselesinde zor duruma sokacaktır. Çünkü ilişkilerin bozulmasıyla bu ülkelere kredi de alamayacaktır. Neticede Rusya etrafından kopup kendi içine kapanmaya başlamıştır.⁹¹

Yazar makalelerinde sadece Rusya'nın dış siyasetinden bahsetmekle kalmamış aynı zamanda iç siyaseti hakkında da bizleri bilgilendirmiştir. Bu konuda kaleme aldığı bir makalesinde Bolşevizm'in Rusya'da sona ermeye yüz tuttuğundan bahsederek onların yerini kimlerin alabileceği üzerine fikirler yürütmektedir. Buna göre ilk olarak düşündüğü, Bolşeviklere en yakın olan Menşeviklerdir. Bunlar olmazsa onların yerine Cumhuriyetçi Demokrat Birliği gelebilir. Bunlar da olmazsa da Üçüncü Sağlar Grubu gelebilir. Yazar sonuç olarak ise Rusya'ya hangi sistem ve hükümet gelirse gelsin, Rus yönetiminde geriye yönelme olmamalıdır. Çünkü Rusya'da monarşist rejim büyük bir ihtilal ile yıkılmış olup bundan sonra monarşist bir sistem düşünülemez.⁹²

⁸⁹ Mustafa Çokayoğlu, "Ermenistan Meselesinde Rus Siyaseti", *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 6-11.

⁹⁰ Mustafa Çokayoğlu, "Rusya Devletinin İran Siyaseti", *Yeni Kafkasya*, IV/13 (1 Nisan 1927), s.6-8.

⁹¹ Mustafa, "Bugünkü Tilkicilik", *Yeni Kafkasya*, IV/18 (28 Haziran 1927), s.4-6.

⁹² Mustafa, "Biraz Da Öteki Ruslardan", *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s.7-11.

Mustafa Çokay'ın *Yeni Kafkasya*'da üzerinde durduğu diğer bir mesele de Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesidir. Bu hususta Azerbaycan'da yapılan tevkifleri kınadığı gibi aynı zamanda ümitsizliğe kapılmamak gerektiğini, Azerbaycan'ın mutlaka bir gün tekrar bağımsız olacağını söylemektedir.⁹³ Bunun yanında Mustafa Çokay, Azerbaycan'ın istiklal bayramı münasebetiyle Paris'te yapılan bir toplantıyı ve oradaki gözlemlerini dile getirmektedir. Buna göre de Azerbaycan'a ve Türk dünyasına tamamen yabancı olan Avrupalı devletlerden birçok insan bu toplantıya iştirak edip Türk halkının bu özel gününü paylaşmışlardır. Ancak Azerbaycan'ın yanı başında bulunan bazı devletlerin bu bayrama kayıtsız davranmaları yazarı son derece üzüntüye gark etmiştir.⁹⁴

Mustafa Çokay'ın gazetecilik hayatındaki en önemli yayın organı ise şüphesiz *Yaş Türkistan* adı ile Berlin'de 1929-1939 yılları arasında toplam 117 sayı neşrettiği dergi olmuştur. Bunun dışında birçok yabancı gazete ve dergide de makaleler yazan Çokay, çeşitli kitaplar da kaleme almıştır. Çokay bu makalelerinde sadece Türkistan davasını değil bütün Türklüğün mücadelesini savunmuştur.⁹⁵

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra Rusya'ya karşı üstünlük elde eden Almanlar, Rusya'dan aldıkları Türk ve Müslüman esirlerden Türkistan Lejyonları adı ile bir ordu oluşturmaya hazırlanırlar. Bunun için de Mustafa Çokay'ı bu askerleri eğitmesi için Berlin'e getirirler. Burada çeşitli kampları gezerek notlar tutan Çokay, eşine yazdığı mektuplarında Paris'e dönme planları yaparken 27 Aralık 1941 tarihinde Berlin'de vefat eder.⁹⁶

8. Ahmed Naim Öktem (1900-1984)

Gazeteci, ekonomist ve aksiyon adamı olan Buharalı Ahmed Naim, 1900 yılında Buhara'nın Bazar-i Gül semtinde tüccar bir ailede dünyaya gelir. Babası Aşuroğlu ailesinden Hacı Abdulkakim Bey olup Karkin şehrinden Ersarı kabilesinden gelmektedir.⁹⁷ Ahmed Naim'in annesi ise Özbek asıllı Nezaket Hanım'dır.⁹⁸

⁹³ Mustafa, "Zindandaki Vatandaşlara", *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s.3-5.

⁹⁴ Mustafa, "Paris'ten Mektup: Öteden Beriden", *Yeni Kafkasya*, IV/19 (1 Temmuz 1927), s.6-8.

⁹⁵ Hasan Oraltay, "Mustafa Çokay", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, No: 121, Ocak 1997, s. 15-18.

⁹⁶ Maria J. Çokayeva, *Mustafa Çokay'ın Hatıraları*, Haz. Erol Cihangir, İstanbul, Turan Kültür Vakfı, 2000, s.189-196.

⁹⁷ Karkin bugün Türkmenistan sınırında, Afganistan toprakları içerisinde bir ilçedir.

⁹⁸ Edward Allworth, "A Conversation with Ahmad Naim Nusratullah Bek, A Young Bukharan Jadid under the Amirate", *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller:1900-1924*, Haz. Timur Kocaoğlu, SOTA Haarlem, 2001, s. 77-108.

Ahmed Naim, daha çok küçük yaşlarda Buhara'da bir yıl eğitim gördükten sonra ağabeyi Halimcan ve amcası ile birlikte 1907 yılında İstanbul'a gelir. İstanbul'da Mekteb-i Tefeyyüz'e devam eder ve 1914'te buradaki eğitimini tamamlar. Bu tarihte I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ağabeyi ile birlikte Buhara'ya geri döner. 1917'ye gelindiğinde, Nisan ayında Ceditçiler Buhara'da büyük bir gösteri tertip ederler. Ahmed Naim'in de iştirak ettiği bu gösteri sonrasında Ruslar pek çok kişiyi tutuklarlar. Ahmed Naim hapsedilmemek için Buhara'yı terk eder. Uzun bir yolculuktan sonunda 1918'de İran üzerinden Türkiye'ye iltica eder. Burada bir süre yaşamına devam ettikten sonra 1920 yılında Buhara'ya geri döner.⁹⁹

1922 yılında Buhara Halk Cumhuriyeti tarafından 60 kadar talebe eğitim için Almanya'ya gönderilir. Ahmed Naim de bunlardan biridir. Ahmed Naim Almanya'da Berlin Üniversitesi'nde İktisat Fakültesi'nde eğitimine başlar. Ancak 1925 yılında Buhara hükümeti gönderdiği talebeleri geri çağırmaya başlar. Bunun üzerine Ahmed Naim bir grup öğrenciyle beraber geri dönmek için mücadeleye girişir. Türkiye'nin Varşova büyükelçisi İbrahim Tali Bey'e müracaat ederek yardım talebinde bulunur. İbrahim Tali Bey'in vasıtasıyla bu öğrencilerin bir bölümü Varşova üzerinden Türkiye'ye gelerek eğitimlerine burada devam ederler. Bu arada Ahmed Naim bir taraftan da eğitimini tamamlar ve doktora payesi alır.¹⁰⁰

Ahmed Naim, Berlin'de olduğu dönemde Türkistan Milli Birliği içerisinde Avrupa delegasyonunun Sosyalist Fırka temsilcisi olur. Daha sonra *Promete* mecmuası nezdindeki temsilcilik görevi de Ahmed Naim'e verilir. Aynı zamanda bu derginin yönetim kurulu üyeliğinde de bulunur.¹⁰¹

Ahmed Naim, İstanbul'a geldikten sonra İstanbul Üniversitesi'nde iki yıl doçent olarak görev yapar. Daha sonra buradan ayrılarak Ticaret Bakanlığı'na girer, Kars ve Samsun'da iktisat müşaviri olarak çalışır. Bunun yanında cemiyet faaliyetlerinde de bulunur. 1954 yılında İstanbul'da kurulmuş olan Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin kurucularından olup bu derneğin bir dönem başkanlığını da yürütür. Ayrıca Türk Göçmen ve Mülteciler Dernekleri Federasyonu Genel Başkanlığı görevini de yapar. 1956-1957 yılları arasında Milli Savunma Akademisi'nde Ekonomi ve Ticaret

⁹⁹ Edward Allworth, a.g.m., s.77-108.

¹⁰⁰ Şerali Turdiyev, *Ular Germanya'da Okugen Ediler*, Taşkent, Akadem-Hizmet Basmahanesi, 2006, s. 234-235.

¹⁰¹ Ahat Andican, *Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul, Emre Yayınları, 2003, s. 299-304.

Vekili Temsilcisi olarak dersler verir. Bunlardan başka bir de Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği görevinde de bulunan Ahmed Naim Öktem 21 Nisan 1984'te İstanbul'da vefat eder.¹⁰²

Ahmed Naim bütün bu görevlerinin yanı sıra *Yaş Türkistan*, *Yeni Türkistan*, *Milli Türkistan* gibi dergilerde çok sayıda makale kaleme almıştır. Ayrıca Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu'nun yayın organı olan *Türk Dünyası* adlı derginin de dernek adına başında bulunmuştur. Bunun yanında Ahmed Naim'in en önemli makalelerinin yayınlandığı bir diğer dergi de *Yeni Kafkasya*'dır.

Yeni Kafkasya'da Türkistanlı Ahmed Naim adıyla yazdığı makalelerin sayısı üç adet olmakla beraber bunların ilk iki tanesinde Türkistan'daki gazetecilik tarihi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Ahmed Naim, öncelikle gazeteciliğin bir millet için ehemmiyetinden bahsettikten sonra Türk dünyasında özellikle medreselerde kullanılan lisan hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra ise medreselerde verilen eğitimden bahsederek toplum olarak bir milletin medenileşmesinde gazetelere ve gazeteciliğe olan ihtiyacı aktarmaktadır. Buna binaen Türkistan'da gazetecilik tarihini; gazeteciliğin ilk ortaya çıktığı 1905 ile I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönem, I. Dünya Savaşı'ndan Rus İnkılâbı ve İstiklâl Mücadelesi'ne kadar olan dönem ve Komünist istilâsı devri olmak üzere üç bölüme ayırmaktadır.¹⁰³

Ahmed Naim Türkistan'da gazetecilik tarihini anlattığı makalesinde Türkistan'da yayınlanmış olan gazete ve dergiler ile bunları yayınlayanlar hakkında bilgiler vermektedir. Bizler bu makale sayesinde Türkistan'daki yayıncılık faaliyetlerinden işinin ehli olan bir ağız vasıtasıyla bilgi sahibi olmaktayız.¹⁰⁴

Ahmed Naim bir diğer makalesinde de Rusların Türkistan'da uyguladığı baskılardan ve yaptıkları takibatlardan bahsetmektedir. Takibata uğrayanlar arasında münevver kesimden de insanlar oldukça fazladır. Abdurrauf Fıtrat dahi bunlar arasındadır. Bunlardan bir kısmı hapsedilmekle kalmamış, aynı zamanda daha sonra sürgüne gönderilmiştir. Ahmed Naim burada ayrıca Türkistan halkının Ruslardan

¹⁰² Çağatay Koçer, "Ahmet Naim Öktem", Yayınlanmamış Makale, s. 1-4.

¹⁰³ Türkistanlı Ahmed Naim, "Türkistan'da Gazetecilik Tarihi", *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (Kânûn-ı Evvel 1926), s. 10-12.

¹⁰⁴ Türkistanlı Ahmed Naim, "Türkistan'da Gazetecilik Tarihi", *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 9-11.

kurtulmak için zaman zaman ellerine geçen fırsatları da değerlendiremediği üzerinde durmaktadır.¹⁰⁵

D. YENİ KAFKASYA'DA İDİL-URAL, TÜRKİSTAN VE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ

1. İdil-Ural

Yeni Kafkasya'ya yazan İdil-Uralı Ayaz İshaki, Sovyetlerin ilk döneminde bölgedeki gelişmeleri ele alan yazılar yazmıştır. Bu yazılarında ilk olarak İdil-Ural'ın coğrafi konumundan bahsederek söze başlamış ve sonrasında bölgenin tarihi hakkında bizlere bilgiler sunmuştur. İdil-Ural bölgesi kuzeybatıdan gelebilecek tehlikelere karşı Türkistan için her daim bir tampon bölge vazifesi ifa etmiştir.¹⁰⁶ İdil boyu Türkleri diğer Türk bölgelerine nispetle zengin bir konuma erişmiştir. 1917'de Bolşevik devriminin gerçekleşmesi üzerine ise işler tamamen tersine dönmüştür. Şöyle ki Sovyetler politikalarına karşı çıkan İdil boyu Türklerine ağır vergiler yüklemiş, ticaretlerini baltalamış; bütün bunların üzerine bir de eğitim ve matbuat alanlarına da sınırlama getirmiştir. Bütün bunların neticesinde ise İdil-Ural nüfusunun %35'i kaybolmuş, ahali Ruslaştırılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁷ Ayaz İshaki *Yeni Kafkasya*'daki mühim bir makalesinde o dönemde bölgenin vaziyetini bu şekilde anlatmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise İdil-Ural'daki Müslüman halk yeni kurulan cumhuriyetten ümitlidir ve zor zamanlarda Ruslara karşı kendilerine yardım edeceğini düşünmektedirler.¹⁰⁸ Ayaz İshaki buradaki makalesinde o dönem için diğer bölgelerde yaşayan Türklerin, Türkiye Türklerinden beklentilerini bu şekilde dile getirmiştir.

Yeni Kafkasya sayfalarına da Sovyet Müslümanlarının yaptıkları yansımaktadır. Bunlardan bir tanesi de 15 Haziran 1923'te Ufa'da yapılmıştır. Bu kurultaya hem kadınlar hem de erkekler iştirak etmiş olup, Rusya Müslümanlarını alakadar eden çeşitli

¹⁰⁵ Ahmed Naim, "Türkistan'da Tâkibat", *Yeni Kafkasya*, IV/13 (1 Nisan 1927), s. 14.

¹⁰⁶ Bu konuda bkz. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, (Ankara, 1999); Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, (Ankara, 1999); Ali Akış, *İdil Ural Davası ve Sovyet Emperyalizmi*, (Ankara, 1963).

¹⁰⁷ Ayaz İshaki, "İdil-Ural İlleri", *Yeni Kafkasya*, I/20 (19 Temmuz 1340 [1924]), s. 10-13.

¹⁰⁸ Ayaz İshaki, "Hariçteki Türklerin Dileği", *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 6-9.

kararlar alınmıştır.¹⁰⁹ Bu toplantılar o dönemde Sovyet Müslümanlarının geleceği açısından çok ehemmiyetli bir mevzudur.¹¹⁰

Yeni Kafkasya ayrıca Rus Çeka'sı tarafından çeşitli bahanelerle tevkif edilen kimselere de sayfalarında yer vermiştir. Bunlardan biri de Musa Carullah Efendi'dir. Musa Carullah Berlin'de yayınlanan bir kitabı dolayısıyla tutuklanmıştır.¹¹¹ Tevkife uğrayan bir başkası da Sultan Aliyef'tir (Galiev). Aliyef, Komünist Fırkası içerisinde mühim görevlerde bulunmuş bir zattır. Ancak 1923'te Komünist Partisi içerisinde kendine özgü bir zümre teşkil etmesi dolayısıyla tevkif edilmiştir.¹¹²

İdil-Ural ve Kırım Türklerini bu yıllarda etkileyen diğer bir mesele de açlıktır. 1922'de Kırım ve Şimali Rusya'da kıtlık yaşanmış, 1923'e gelindiğinde de Tataristan ve Başkurdistan gibi yerlerde çalışacak kimse olmadığı için ekin yerleri ekilememiş ve halk yine açlıkla karşı karşıya kalmıştır. İnsanlar ellerindeki bütün erzak ve parayı da bir önceki yılda harcadığı için başka yerlerden getirilen buğdayları da satın alamamışlardır. Açlık sebebi ile çok sayıda Şimal Türkü yaşamını yitirmiş, geride kalan çocuklar ise Moskova, Orenburg, Kazan, Samara gibi şehirlerde perişan halde bulunmakta olup bunlara kimse yardımda bulunmamaktadır. Sovyet hükümeti ile Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından yetimhaneler meydana getirilmiş, ancak bunlar da yeterli olmamıştır.¹¹³

Kazan Tatarlarıyla Başkurtlar arasında 1917 Mayısından başlayan tartışmanın burada da sürdüğü görülmektedir. *Yeni Kafkasya* sayfalarında İdil-Uralı yazarlardan Kazanlı [Abdullah Battal Taymas] ve Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani [Abdülkadir İnan] arasında çeşitli mevzularda süren polemikleri de takip etmekteyiz. Bunlardan birinde Kazanlı, bütün Rusya Müslümanlarının Kazan merkez olmak üzere Tatarların rehberliğinde bir araya gelmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani buna cevap olarak Tatarlar ile Türkistanlıların siyasi ve iktisadi vaziyetinin birbirinden çok farklı olduğunu, dolayısıyla da bu bütünleşmenin imkânsız olduğunu söylemektedir. Bunun yanında Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani Tatar lisanının yirmi milyonluk Türk edebi lisanı olmasının da

¹⁰⁹ Tin, "Şimal Türkleri Arasında (Ufa'da Dini Kurultay)", *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s.16.

¹¹⁰ Bu konuda bkz. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, (Ankara,1999); Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, (Ankara, 1999); Nadir Devlet, *Millet İle Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, (İstanbul, 2011); Abdullah Battal Taymas, *Ben Bir Işık Arıyorum: Rus İhtilalinden Hatıralar*, (İstanbul, 1969).

¹¹¹ Azeri, "Musa Carullah Efendi'nin Tevkifi" *Yeni Kafkasya*, I/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 8-10.

¹¹² "Şimal Türkleri Arasında: Sultan Aliyef'in Mâcerası", *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s.14.

¹¹³ "Şimal Türkleri Hakkında", *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 16.

zor olduğunu ve Tatar dili ve edebiyatı yerine Türkistan edebiyatının tercih edilmesi gerektiğini söylemektedir.¹¹⁴ Kazanlı ise cevap olarak Kazan Tatarlarının “medeni rehberlik” gibi bir iddiaları olmadığını belirtmektedir.

Yeni Kafkasya mecmuasında az sayıda olmakla birlikte Kırım hakkında da malumata yer verilmiş, Kırım’da Sovyet hükümetinin kurulmasından ve yapılan faaliyetlerden bahsedilmiştir. Buna göre Kırım’da Sovyet hükümeti 1921 senesinde teşkil etmeye başlamıştır. Sovyetler Kırım’da teşkil ettikten sonra iktisadi, siyasi ve sosyal her sahada müdahaleye başlamışlardır. Bunun için ilk olarak mühim tarım alanlarıyla birlikte diğer ticari alanlar yerli halkın elinden alınmaya başlanmıştır. Müdahale özellikle Tatar halkına karşı yapılmaktadır. Burada Tatar Cumhuriyeti tazyik edilmeye başlanmış olup aynı zamanda Kazan Tatar Cumhuriyeti ve Başkurt Cumhuriyeti de bu tazyike maruz kalmaktadır.¹¹⁵ Komünistler Kırım’da eğitim alanına da müdahalede bulunmaktadır. Tatar Darülmuallimin müdürünü bir bahane ile görevinden uzaklaştırarak onun yerine 18 yaşlarında bir komsomol (Komünist Gençler Birliği) üyesi getirmişlerdir. Bunun üzerine buradaki bütün muallimler istifa etmişlerdir.¹¹⁶

Kırım’la ilgili diğer bir mevzu da Kırım’daki Yahudiler hakkındadır. I. Dünya Savaşı esnasında buradaki Yahudiler savaş ortamında şehirlerde fazlaca sıkıntı yaşamış olup diğer milletler gibi gidebilecekleri köyleri olmaması da onlar için ayrı bir problemi teşkil etmiştir. Bütün bunlar sebebi ile Moskova Yahudi Muhalefeti, Kırım ve Ukrayna’da Yahudiler için bir kısım arazi ayrılarak kendilerine yurt tesis edilmesini talep etmişlerdir. Moskova hükümeti uzun bir süreçten sonra da olsa Yahudilerin bu isteğini kabul etmiştir. Buna göre Kırım’da Canköy ve Simferapol Yahudi muhtariyeti için ayrılmıştır.¹¹⁷

2. İdil-Ural’la İlgili Makalelerin Analizi

Tin, “Şimal Türkleri Arasında”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 16. Makalede, Ufa’da Rusya Müslümanlarının oluşturduğu kurultay hakkında bilgi verilmektedir.

¹¹⁴ Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdulkadir), “Hâric Türklerinde Milli Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/12 (15 Mart 1341 [1925]), s. 10-13.

¹¹⁵ Şahin, “Kırım Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s.16.

¹¹⁶ Şahin, “Kırım Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s.16.

¹¹⁷ “Kırım Yahudi Muhtariyeti”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 16.

“Şimâl Türkleri Arasında: Sultan Aliyef’in Mâcerası”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 14. Makalede, Sultan Aliyef örneğinden yola çıkılarak Komünist yönetiminin kendisine karşı tehlikeli addettiği bütün herkesi olduğu gibi bünyesinde bulunanları dahi tevkif edip ortadan kaldırayabileceği belirtilmektedir.

Azeri [Mehmed Emin Resulzade], “Musa Carullah Efendi’nin Tevkifi”, *Yeni Kafkasya*, I/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 8-10. Makalede, Musa Carullah’ın yayınlanan bir eserinden dolayı Sovyet hükümeti tarafından tutuklanmasını anlatmaktadır. Buna göre Sovyet hükümeti ciddi bir sebep ileri sürmeksizin Müslüman halkı aydınlatmaya çalışan kimseleri tutuklayabilmekte ve hatta idam edebilmektedir.

Ayaz İshaki, “Hariçteki Türklerin Dileği”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 6-9. Makalede, Rusya Müslümanları ile Anadolu Türklerinin ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Buna göre Osmanlı döneminde Rusya Müslümanlarının bünyesinde birçok milleti barandıran bu devletten yardım istemesi güç iken I. Dünya Savaşı’ndan sonra Anadolu’da sadece Türk olan milletin yönettiği bir hükümet kurulduğu için Rusya’daki Müslüman Türklerin aynı soydan olan bu yeni hükümetten yardım talepleri çok daha rahat olabilecektir. Ancak yazara göre yine de neticeyi zaman gösterecektir.

“Sorbon’da Türk Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 16. Makalede, Paris’te bulunan Sorbon Üniversitesi’nde Türk tarihi ile ilgili dersler verilmeye başlandığı iftiharla belirtilmektedir. Aynı zamanda dersleri verecek olan kişinin de Tatar Türklerinden Sadri Maksudi [Arsal] olduğu belirtilmektedir.

“Talibzade Yusuf Ziya”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 13-14. Makalede, Azerbaycan’ın ileri gelen aydınlarından biri olan Talibzade Yusuf Ziya’nın bir kaza sonucu Ceyhun nehrinde boğularak öldüğü haberi verilmektedir. Bunun yanında adı geçen aydının Azerbaycan’da Türk dünyası için yaptığı çalışmalardan da kısaca söz edilmektedir.

“Şimal Türkleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 16. Makalede, 1922 ve 1923 yıllarında meydana gelen kıtlık neticesinde vefat eden binlerce insan ve sonrasında bunlardan geriye kalan yetim çocukların elim vaziyeti hakkında bilgi verilmektedir. Sovyet hükümeti bahsi geçen çocuklar için yetimhaneler açmış olsa da bunlar da yeterli olmamaktadır.

“Kırım Yahudi Muhtâriyeti”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 16. Makalede, Yahudilerin Kırım ve Ukrayna'nın bir kısmını içine alan bir Yahudi muhtariyeti bölgesi kurmayı tasarladıklarından ve Sovyet hükümetinin de buna izin verdiğinden bahsetmektedir. Yahudi muhtariyeti kurulduktan sonra dünyanın çeşitli yerlerinden ve özellikle de Almanya'dan buraya Yahudiler getirilip yerleştirilecektir.

Ahmed Zeki Velidî, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 3-5. Yazar, makalede Komünist sistemi Şark milletleri için uygun bulmadığını dile getirmektedir. Ona göre Komünizm sanayinin gelişmiş olduğu Avrupalı devletlerde uygulanabilir bir sistemdir. Asya'da ise bu sistem uygulanamaz, çünkü burada ziraat daha ileridedir. Sanayi ise neredeyse hiç gelişmemiştir. Bütün bu sebeplerle yazar, Sovyetlerin Şarkta uygulamaya çalıştıkları Komünizm politikasının da başarılı olamayacağını düşünmektedir. Bunun yanı sıra Sovyetlerin istekleri ile hâkimiyeti altında bulunan milletlerin isteklerinin de birbirinden farklı olduğu üzerinde durmaktadır.

Komünist Rusların Şark memleketlerindeki en büyük hedefi onları diğer batılı emperyalist devletlerden uzak tutmak ve herhangi bir ilişki kurulmasına izin vermemektir. Buna karşılık Şarkta bulunan milletler ise kendi devletlerini kurarak bağımsız bir şekilde yaşamayı arzulamaktadırlar. İki tarafın karşıt fikirleri neticesinde isyanlar ortaya çıkmakta ve Sovyet hükümeti bunları şiddetle bastırmaktadır.

Ahmed Zeki Velidî, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 3-7. Yazar burada bir önceki makalesine devamlı Komünistlerin faaliyetlerinin Türkistan, Buhara, Kazakistan, Başkurdistan ve Kafkasya'da beş yıldan bu yana devam etmekte olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda yazar burada Rusya'nın komünist yönetimi ile Avrupalı devletlerin milliyetçi ve halkçı yönetimleri usulen farklı olsa dahi uygulamada aynı olduğunu söylemektedir.

Ahmed Zeki Velidî, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s. 4-7. Yazar buradaki makalesinde Sovyetlerin 1917'den başlayarak Türkistan coğrafyasını işgal ettiğini belirtmekte, bu işgal esnasında yerli halk birbirine yardım etmek yerine mücadele içerisine girmişlerdir. Bu da Rusların işgalini daha da kolaylaştırmıştır.

Ruslar işgal ettikleri bu bölgelerde tamamen sömürü politikası uygulamaya girişimlerdir. Şöyle ki bütün bu Türk ve Müslüman bölgelerinden sadece Rus fabrikalarına ve amelelerine ham eşya hazırlayıp göndermelerini istemektedirler. Bunun dışında yerli halkın eğitim yolu ile ilerlemesi, gazete ve mecmua gibi yayıncılık faaliyetlerine girişmesi, çeşitli teşkilatlar kurup faaliyetler yürütmesi Komünistler için muzır faaliyetleri teşkil eder.

Şahin, “Kırım Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 16. Makalede, Bolşeviklerin Kırım’daki politikaları hakkında bilgi verilmektedir. Bu maksatla ilk olarak iktisadi faaliyetlerden bahsedilmiş ve bununla halka verilen zararlar ele alınmıştır. Daha sonra Komünistlerin eğitim alanındaki politikasından bahsedilerek eğitime verdikleri zararlardan bahsedilmiştir.

Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Finlandiya’da Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s. 15-16. Yazar, buradaki makalesinde Komünist zulmünden kaçan Tatarların Finlandiya’daki faaliyetleri hakkında bizleri bilgilendirmektedir. Tatarların buradaki eğitim faaliyetleri, iş sahaları gibi hususlarda oldukça mühim bilgiler verilmektedir.

Ayaz İshaki, “İdil-Ural İlleri”, *Yeni Kafkasya*, I/20 (19 Temmuz 1340 [1924]), s. 10-13. Yazar, buradaki makalesinde İdil-Ural bölgesindeki Türklerin buldukları coğrafi konum hakkında bizlere bilgi verdikten sonra bölgenin tarihi hakkında da kısaca malumat vermektedir. Makaledeki asıl mevzu ise bölgedeki aydınlanma ve bunun Türkistan’a yansımalarıdır. Yazar, Ruslaştırma olmadan önce bölgede eğitim ve kültür faaliyetleri sahasında mühim adımlar atıldığını ancak Rusların gelmesinden sonra bunların büyük oranda tahrip edildiğini belirtmektedir.

Kazanlı A. Battal [Taymas], “Şimal Türkleri Değil, Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, I/22 (15 Ağustos 1340 [1924]), s. 14-16. Yazar, makalesinde o dönemde sıklıkla kullanılmakta olan “Şimal Türkleri” tabirini eleştirmekte ve kullanımını doğru bulmamaktadır. Bu tabirin Tatarlar açısından hiçbir tarihi ehemmiyeti olmadığını belirtmektedir. Onun yerine “Kazan Türkleri” tabirinin daha uygun olabileceğini söylemektedir. Aynı zamanda bu hususta Abdülkadir İnan ile de polemige girmektedir.

İdiloğlu [Abdülkadir İnan], “İdil Boyunda: İslam ve Türk Medeniyetine Karşı Mücadele”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 8-11. Makalede,

Rusya'nın üç asırdır İdil Boyu'nda Müslüman Türklere uyguladığı asimilasyon ve baskı politikası üzerinde durulmaktadır. Çar devrinden beri Rusya bu politikaya başlamış olmakla birlikte Sovyet döneminde daha sıkı ve despot bir biçimde sürdürmeye başlamıştır. Bölgedeki Müslümanlar Rusya'ya karşı Türkçe ve Rusça yayıncılık faaliyetleri ile karşılık vermeye çalışmaktadır. Ancak Komünistler bunu da fazlasıyla sınırlamıştır.

Rusya aynı zamanda bölgeye misyonerler göndererek de asimilasyon politikasını hızlandırmaya uğraşmaktadır. Asimilasyon politikası Çarlık döneminde Ortodokslastırma şeklinde iken Sovyet döneminde ise Komünistleştirme şeklinde devam etmektedir.

“Türkiyacılığın Müfrit Tezâhüratından”, *Yeni Kafkasya*, II/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1340 [1924]), s. 16. Makalede, İstanbul Üniversitesi'nde meydana gelen bir olay ve onun etkileri hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre üniversitede yeni çıkarılan bir kuralla edebiyat fakültesi öğrenci derneği yönetimine Türkiye Türkü olmayan öğrenciler kabul edilmeyecektir. Bu durumda Azeri, Kazan, Kırım ve Türkistan'dan gelen Türk talebeler de katılamayacaktır. Durum makalede eleştirilmekte ve üzüntüyle karşılanmaktadır.

Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdülkadir) [İnan], “Hâric Türklerinde Millî Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/2 (15 Mart 1341 [1925]), s. 10-13. Yazar, bu makalesini Abdullah Battal'ın *Yeni Kafkasya*'da kaleme aldığı bir yazıya cevap niteliğinde yazmıştır. Abdullah Battal, Başkurtların milli ve medeni hars yolunda Kazak-Kırgızlar ya da Tatarlarla birlikte hareket etmesi gerektiğini, Tatarların bu konuda daha doğru bir tercih olabileceğini belirtmektedir. Abdülkadir İnan ise bunun aksine Kazak-Kırgızlarla hareket etmenin daha doğru olacağını söylemektedir.

Abdullah Battal'ın diğer bir düşüncesi de Rusya'daki bütün Türklerin Tatarlar rehberliğinde hareket etmesi yönündedir. Ancak Abdülkadir İnan bu fikri de eleştirmektedir. Ona göre Tatarlar bazı meselelerde rehberlik edebilecek durumda iken bazı meselelerde ise bunu yapamazlar.

Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdülkadir) [İnan], “Hâric Türklerinde Millî Hars Meselesi: Başkurt Hareketi Yalnız Siyasi Değil” *Yeni Kafkasya*, II/3 (31 Mart 1341 [1925]), s. 12-13. Yazar burada bir önceki makalesine devamlı Abdullah

Battal ile münakaşasına devamla Tatar lisanının yirmi milyonluk Türk edebi lisanı olmasının zor hatta imkânsız olduğunu söylemektedir. Onun yerine Türkistan edebiyatının tercih edilmesinin daha doğru olacağını belirtmektedir. Buna gerekçe olarak da bütün Türk dünyasının dilini Türkistan'dan almış olmasını ileri sürmektedir.

Bunun yanında burada daha önceki yıllarda ortaya atılmış olan Başkurtçuluk fikrinin doğru olmayacağını, çünkü bunun Rusların ekmeğine yağ sürmek olacağını söylemektedir.

Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Kazan İlinde: Sâbık Müslümanların Allahsızlık Cemiyeti”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 15-16. Yazar, buradaki makalesinde Sovyetler tarafından Moskova’da kurulmuş olan “Sabık Müslümanların Allahsızlık Cemiyeti” adındaki bir kuruluştan ve onun başına getirilen molladan bahsetmektedir. Buna göre adı geçen molla daha önce Samara vilâyetinde imamlık yapmış, ancak sapkın fikirlere sahip olup, İslamı tahkir eden bir eser de kaleme almıştır. Bütün bu yaptıkları sebebi ile halkın tepkisini celbetmiş ve Sovyetler de onu henüz oluşturdukları kuruluşun başına getirmişlerdir.

Mahmud Fuad Toktar, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi: Bir Din, Bir Yazı ve Bir Lisan”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 9-12. Yazar, buradaki makalesinde Abdullah Battal [Taymas] ve Abdülkadir İnan’ın dil konusunda daha önce *Yeni Kafkasya* sayfalarına yansıyan fikirlerini eleştirmektedir. Ona göre dil konusunda bu tür ayrımlara gitmek son derece yanlıştır. Bu tür ayrımlara gitmek durumu içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır. Yazara göre Türk dünyası için tek bir lisan vardır ki o da Türküm diyen herkesin konuşabildiği Türk lisanıdır. Diğer bütün bahsi geçen lisanlar ise Türkçe’nin şiveleridir.

Türklük için hangi lisanın kabul edilmesi gerektiği hususunda da yazar medeniyet ve siyaset olarak daha ileride olan Anadolu Türklerinin lisanının kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Başkurdistanlı Fethülkadir Süleyman [Abdülkadir İnan], “İdareye Mektup”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 12-13. Makalede yazar, *Yeni Kafkasya*’nın 12. sayısında yayınlanmış olan makalesinin yanlış anlaşıldığını ileri sürmektedir.

Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Hâriç Türklerinde Milli Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/16 (15 Mayıs 1341 [1925]), s. 14-16. Yazar, makalesinde daha önce

Yeni Kafkasya sayfalarında onu eleştiren Abdülkadir İnan'a cevap vermektedir. Yazar Kazan Türkçesinin hiçbir kavime zorla kabul ettirilmeyeceğini ancak bahsi geçen dilin hayat ve edebiyat lisanı olduğunu söylemektedir.

Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Hâriç Türklerinde Milli Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/18 (15 Haziran 1341 [1925]), s. 12-14. Yazar bu makalesinde öncelikle Zeki Velidi Togan'ın Kazanlıların elli yıl zarfında Ruslaşacağı fikrini eleştirmektedir. Kazanlıların ve Başkırtların yıllardan beri Ruslarla yan yana bulunduğunu ve Ruslaşmadıklarını söylemektedir.

Makalede ayrıca Abdülkadir İnan'ı eleştiren yazar, Kazanlıların kimseye medeni rehberlik çabası içerisinde olmadığını ancak isteyen Rusça ve İslamı öğrenmek için Kazan'a gelebileceğini söylemektedir.

“Türkoloji Kongresi”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341[1925]), s. 1-4. Makalede, Bakü'de toplanan Türkoloji kongresi hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre kongreye Avrupa, Türkiye ve İran gibi birçok ülkeden farklı âlimler katılmış olmakla beraber Sovyetlerden de âlimler ve siyasi kişilikler katılmıştır.

Kongrede asıl mevzuyu iki mesele oluşturmuştur ki bunlar; alfabe meselesi ve umumi lisan ile imla meselesidir. Sovyetlerin kongredeki asıl maksadı da eski harflerin yerine Latin harflerini bir şekilde kabul ettirmektir. Nitekim kongre sonunda Sovyetlerin bu arzusu için önemli adımlar atılmış olur.

“Rusça Okumalıymış”, *Yeni Kafkasya*, III/8 (16 Şubat 1926), s. 1-3. Yazar, makalede Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresi neticesinde alınan kararları eleştirmektedir. Çünkü kongrede Türklük için yapılması gereken çalışmaların aksine Azerbaycan'ın ve diğer Türk bölgelerinin Ruslaştırılması yönünde kararlar alınmıştır. Yazar da bu kongre ile Sovyetlerin, Azerbaycan'ın Türklüğü yönündeki kararlarından ziyade, bölgeyi Ruslaştırmaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

A.L., “Kazan Yurdunda”, *Yeni Kafkasya*, III/9 (1 Mart 1926), s. 15-16. Yazar bu makalesinde Kazan'da Komünistlerin yaptığı asimilasyon faaliyetlerinden iki başlık altında söz etmiştir. İlk olarak Komünistlerin henüz açmış olduğu Kazan Türk tiyatrosunda Komünistlerin ön plana çıkarılıp Türk aydınlarının görmezden geldiği üzerinde durmaktadır. Daha sonra bir diğer mesele olan Rus dilinin Türklere kabul

ettirilme meselesi gelmektedir. Yazar, her ne şekilde olursa olsun Komünistlerin bunun için uğraştıklarını dile getirmektedir.

M. E., “Kitâbiyat: Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 11-13. Yazar, makalesinde Abdullah Battal [Taymas]’ın *Kazan Türkleri* adındaki eserini tanıtmaktadır. Öncelikle “Kazan Türkleri” ibaresi ile Ruslara karşı milli bir duruş sergilediğini ifade etmektedir. Daha sonra eserde Kazan’ın tarihi ve coğrafyası gibi meselelerden bahsedildiğini söylemektedir.

Başkurdistanlı Abdülkadir [İnan], “Altay’dan Azerbaycan’a”, *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 4-6. Yazar, makalesinde 27 Nisan vesilesi ile daha önce Azerbaycan’da ilan edilip Sovyetlerin işgali ile sonlanmış olan bağımsızlığı anmaktadır. Bunun bir destan mahiyeti taşıdığından bahisle bunu Altay Türklerinin destanına benzetmektedir.

A. Battal [Taymas], “Azerbaycan’ın Kara Günü Münasebetiyle”, *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 6-7. Yazar, Azerbaycan’da ilan edilen ancak Kızıl Ordu’nun işgali ile neticelenen bağımsızlığı yıldönümü münasebeti ile anmaktadır. Bu vesile ile Sovyet işgali altındaki Türk bölgelerinin Rus zulmü ile inlemekte olduğunu da ifade etmektedir.

A. B. [Abdullah Battal Taymas], “Kazan Yurdunda: Şâir Said Râmi”, *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 15. Yazar burada Kazanlı Şâir Said Râmi’nin vefat haberini verdikten sonra onun hakkında kısaca bilgi vermektedir. Bir dönem anarşist ve taşkın bir kimliğe bürünmüş olan Said Râmi 1905 inkılâbından sonra Tancılar ile çalışmaya başlamış olup Latin harflerini savunan makaleler kaleme almıştır.

Abdullah Battal [Taymas], “Selim Giray Mirza Cantöre”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 8-9. Makalede, Kazanlı bir aydın olan Selim Mirza Cantöre’nin Sovyet zulmü neticesinde Sibiryâ’ya sürülüp vefat etmesi haberi verilmektedir.

Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Kazan Yurdunda”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 13-14. Makalede, *Kızıl Tataristan* adlı gazetede Kazan’a ayrıca bir bayrak ve arma verileceği yönündeki haber eleştirilmektedir. Şöyle ki Kazan daha önce bağımsız bir halde iken Ruslar tarafından işgal edilmiş olup şimdi de sadece gösterişte bazı haklar tanındığı söylenmektedir.

Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Rusya’nın Dağılması ve Rus Ruhu”, *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 9-10. Makalede I. Dünya Savaşı’ndan sonra Lehistan, Letonya ve Finlandiya gibi ülkelerin Rusya’dan ayrıldığını buna göre de Rusya’nın dağılmaya yüz tuttuğunu söyleyerek bu şartlar altında Rusya’da bulunan Türklerin de bağımsızlık yollarını araması gerektiği belirtilmektedir.

Mustafa [Çokay], “Topçubaşı Reşid Bey”, *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 11. Makalede, Azerbaycanlı aydın Ali Merdan Topçubaşı’nın oğlu Reşid Topçubaşı’nın Paris’te genç yaşta veremden vefat ettiği haberi verilmektedir.

Islahçı, “Köprülüzade ve Komünistler”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 15-16. Makalede, Fuad Köprülü’nün Türk Ocağı’nda verdiği bir konferansta Latin harflerini eleştirmesi hususunun Bolşevik gazetelerine yansımaları üzerinde durulmuştur. Bolşevik gazetesi bu hususta aslı olmayan satırlara yer vermiştir. Şöyle ki; onlara göre Anadolu’da Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiği mevzusunu ilk olarak ortaya atan Namık Kemal’dir. Bunun yanında Fuad Köprülü’yü devrinin birçok aydınının eleştirdiği söylenmiştir. Ancak *Yeni Kafkasya* yazarına göre bunlar asılsız bilgilerdir.

Mustafa [Çokay], “Zindandaki Vatandaşlara”, *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 3-5. Yazar, makalede Azerbaycan’da bir grup aydının tutuklanmasından söz açarak buradaki Rus mezaliminden bahsetmektedir. Bunun yanında Azerbaycan’ın bir gün mutlaka bağımsızlığını kazanacağı ümidini de dile getirmektedir.

Hüseyinzade Kara, “Ayırma Siyaseti”, *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 17-19. Makalede Rusların Türk boylarını birbirinden uzaklaştırma siyasetleri üzerinde durulmaktadır. Buna göre Ruslar ilk olarak Anadolu Türkleri ile Türkistan ve İdil-Ural Türklerinin ilişkilerini koparmaya çalışmış, eğitim için Anadoluya gelen gençlere engel olmaya çalışmıştır. Şimdi de Azerbaycan ile Türkistan’ın arasını açmaya çalışarak yine gençlerin burada eğitim görmekten men etmeye çalışmaktadır. Eğitim alanındaki engellemelerin yanı sıra Azerbaycan’dan Türkistan’a gazete ve dergi gibi yayın organlarının da gönderilmesini engel olmaya çalışmaktadır.

Kazanlı A. Battal [Taymas], “Şanlı Bir Gün Münâsebetiyle”, *Yeni Kafkasya*, IV/17 (28 Mayıs 1927), s. 14. Makalede, Azerbaycan’ın bağımsızlık yıl dönümü anılmakta, bir gün tekrar bütün Türk dünyası ile birlikte bağımsız olacağı ümidi dile getirilmektedir.

“Kazan İlinde”, *Yeni Kafkasya*, IV/22 (18 Ağustos 1927), s. 15-16. Makalede, Moskova’da çıkan bir gazetede yayınlanan haberden yola çıkılarak Tataristan’da bir grup aydının Latin harflerinin uygulanması meselesini pretosto etmelerinden bahsedilmiştir. Sovyet hükümeti bahsi geçen aydınları şovenizm ve aksi ihtilalcilik ile suçladığı söylenmektedir.

3. Türkistan

Yeni Kafkasya’da Türkistan’a oldukça geniş yer verilmiştir. Hemen her sayıda Türkistan’dan bahsedilmiş ve bölgenin vaziyeti hakkında okuyucuya bilgi verilmiştir. Türkistan ile ilgili makaleleri okuduğumuzda öncelikle bölgedeki Rus işgali anlatıldıktan sonra Rusların işgal sonrasındaki faaliyetleri ile yerli halkın karşı tepkisi ele alınmıştır. Ancak bu tarihlerde Türkistan’daki en önemli mesele yerli halkı derinden etkileyen ve yine Rusların sebep olduğu açlık meselesidir.¹¹⁸

Açlığın temel sebepleri Bolşeviklerden önceye, Çarlık dönemindeki uygulamalara dayanmaktaydı.¹¹⁹ 1916’da ziraat işlerinin en faal olduğu bir dönemde Temmuz ayının sonlarında Rus hükümeti Türkistan Müslümanlarını askeri hizmete çağırır. Buna göre de 19 ile 43 yaşları arasındaki halkın büyük bir kısmı askere gitmeye mecbur bırakılır. Yerli halk bu emir karşısında Yedisu, Fergana ve Semerkant gibi vilayetlerde ayaklanır. Ancak hükümet bu ayaklanmayı şiddetle bastırır. Halk ekinleri toplayamadığı ve ziraat işleri yolunda gitmediği için 1917 senesinde Türkistan’da müthiş bir kıtlık başlar. Hükümet Bolşeviklere geçmeden önce Rusya’dan getirilen buğday ile halkın ihtiyacı karşılanmaktaydı. Bunun yanında bazı Tüccarlar da Akmolla ve Turgay mahallerinden buğday getirebilmektedir. Ancak hükümet Bolşeviklere geçince tüccarların buğday getirmesi yasaklanır. Demiryolu ile getirilen buğday ise Müslüman halka verilmeyip hususi karneler ile amele sendikalarına üye olan kimselere verilir. Böylesine bir usul ile Müslümanlar ekmek almak hakkından mahrum bırakılır. Ardından Bolşevikler Müslümanlarda olan mal ve hayvanlara el koyarlar. Bütün bunların neticesinde de bir kısım Müslüman halk Çin’e göç eder. Hive sahası ile Buhara çölleri Türkistan muhacirleri ile dolar.¹²⁰

¹¹⁸ Bu konuda Bkz. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, (İstanbul,1981); Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, (Ankara, 1995); Baymirza Hayit, *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi* (1917-1934), (Ankara, 1997); Ahat Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul, 2003).

¹¹⁹ Türkistanlı Özbek, “Türkistan’da Açlık”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 10-13.

¹²⁰ Türkistanlı Özbek, a.g.m., s. 10-13.

Rusya, Türkistan'da açlık meselesini siyasi bir silah olarak kullanmaktaydı. Şöyle ki açlık bilhassa Fergana bölgesindeydi. Bunun için 1918 Ocak ayı başlarında Müslümanlardan oluşan bir grup Taşkent'e gelerek buradaki Türkistan Sovyet Hükümeti Başkanına Fergana'ya giden erzak vagonlarının durdurulmamasını rica eder. Ancak Başkan, Fergana'ya hiç buğday gönderilmeyeceğini söyler. Açlık, Ruslar arasında değil Müslüman halktır. 1918 senesinde Müslüman ahali içerisinde son kişi kalıncaya kadar ölen aileler vardır. Bunun için on binlerce Müslüman ana baba yurtlarını terkle muhtelif semtlere ve yabancı memleketlere gitmeye başlarlar. Bunun yanında Fergana'da milli hükümetin Bolşevikler tarafından ortadan kaldırılmasıyla Sovyet hükümetine karşı isyanlar başlar. Bütün bunlar karşısında Bolşevikler Taşkent'te açlara muavenet komisyonu oluştururlar. Bu komisyonun çalışmaları çerçevesinde Türkistan Sovyet hükümeti Başkanı Rıskılof Türkistan'da yaşayan zengin sınıftan açlara muavenet komisyonuna verilmek üzere bir vergi toplanması fikrini ortaya atar. Ancak diğer komünistler bu fikre şiddetle karşı çıkarlar. Bu tedbirin zamanının henüz gelmediğini iddia ederler. Bunun asıl sebebi ise Türkistan'da zengin sınıf daha ziyade Müslüman olmayanlardan oluşmakta iken, açlıktan ölenler ise çoğunlukla Müslümanlardır. Bu ise Sovyet yöneticileri fazla ilgilendirmemektedir.¹²¹

Türkistan'da ikinci büyük açlık 1921 yılında meydana gelir. Bu yıllarda Sovyet hükümeti yerli ahaliyi bütün tarım alanlarını pamuk ekmek zorunda bırakır. Öyle ki pamuk ekilmeyen meralara su verilmez. Bunun için de halkın temel gıdalarının ekildiği sahalar sulanmaz ve dolayısıyla buralardan mahsul alınmaz. Bölge halkı için gerekli gıda maddeleri ise iç Rusya'dan gönderilmektedir. Ancak çeşitli aksaklıklar sebebi ile bir dönem gıda ürünleri gelmeyince halk yine açlık yaşamak zorunda kalır. Bunun yanında Sovyet hükümeti halkın ürettiği ürünleri serbest piyasa koşullarında satmasına izin vermemekle birlikte üretilen pamuğu da piyasa fiyatının çok altında kendisi satın almaktadır. Bu duruma Rus memurları cevap olarak ise "pamuk ucuz olursa fabrika ürünleri de ona göre ucuz olur", demektedir. Ancak bu ürünleri satın alacak olan iç Rusya'daki halktır. Yani bunun Türkistan halkına hiçbir faydası bulunmamaktadır.¹²²

Türkistan'daki ikinci açlığın sebebi yalnızca Rusların pamuk ektirme siyaseti olmayıp Sovyetlerin diğer politikaları da bunu büyük ölçüde etkilemiştir. 1920-1921 yıllarında Rusya'dan Türkistan'a yoğun bir göç olması, bunun yanında Rusya'daki

¹²¹ Türkistanlı Özbek, "Türkistan'da Açlık", *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 10-13.

¹²² Türkmen, "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341[1925]), s.13-14.

kıtlık sebebiyle Türkistan'dan erzak toplanması, vergilerin ağırlığı ve nihayet Kızıl Türkistan'dan Moskova'ya sevk olunan hediyeler gibi sebeplerle Türkistan'da ikinci büyük açlık meydana gelmiştir. Taşkent'te neşredilen *Kızıl Bayrak* gazetesinin yazdığına göre açlık Fergana vilayetinin Hokand, Andican, Namangan ve Oş kazalarını istila etmiştir. Bunun yanında açlara ya hiçbir yardım edilmemekte ya da çok az edilmektedir. Türkistan'da neşredilen *Türkistan* gazetesinin bir makalesinde şöyle denilmektedir:

“Ahval her Ferganalı'nın gözlerini karartıyor, imdatlarını azaltıyor... Hükümetten verilen yardım denizde bir katredir. Açlara mahsus birkaç şeci dükkânı açılmış, fakat bunlar lâzım olduğu gibi değildir. Açlar yerlerini terk edip kaçıyorlar. Kaçmayanlar ölüyorlar. Sıhhatlerini müdâfaa için yardım görmüyorlar... Kışlaklarda birer adet olsa da hastane bulmadıklarından hastalığa dûçar olan adamın ölmekten başka ilâcı yoktur!”

Gazete muhabiri ayrıca Fergana kazaları içerisinde en az zarar gören yer olarak Nemangan kazasında meydana gelen kayıpları ele alarak 66.015 nüfus ile 60.689 hayvanın telef olduğunu belirtmektedir. Fergana'nın her yerinde açlık ve sefalet hüküm sürmektedir. Bu durumun 1923 yılında da devam etmesi beklenmektedir. Çünkü Sovyet hükümeti Kızıl Ordu'nun masraflarını yerli ahaliye yüklemekte ve bunun yanında %120 nispetinde iâşe vergisi de yüklemektedir.¹²³

Yeni Kafkasya'da Türkistan ile ilgili bu dönemdeki makalelerin mühim bir kısmını da Basmacılar oluşturmaktadır. Burada zaman zaman Basmacıların Türkistan'da verdikleri mücadele ele alınmakla birlikte Basmacıların kuruluşu ve gelişmesi hakkında da bizlere mühim bilgiler sunulmuştur.

Basmacı, Türkistan'da Rus istilasına karşı hürriyet ve istiklal davası ile silaha sarılan mücahitlere verilmiş bir isimdir. Basmacılık da bu mücahitlerin senelerden beri bazen muntazam bir harp, bazen de müteferrik partizan baskınları şeklinde devam ettirdikleri istiklal mücadelesine verilmiş addır. Bu hareket Kızıl Rus matbuatının tasvir ettiği gibi sadece baskın yapan adi çetelerden ibaret olmayıp askeri ve siyasi mefkûresi tesis etmiş ciddi bir harekettir. Bu hareket Kızıl Ordu'yu yıllarca kendi üzerine çekmiş, her tarafta dâhili harp cephele tasfiye edildiği halde Türkistan cephesinin uzun yıllar devam etmesini sağlamış, askeri Bolşevik sisteminde mümtaz bir hususiyet ihraz etmiştir. Bu hareket Bolşeviklerden daha evvel, Harb-ı Umumi esnasında Türkistan

¹²³ Türkistanlı Özbek, “Türkistan'da Açlık”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 10-13.

kıyımları günlerinden itibaren başlamıştır. Hareketin şiddeti bazen artarken bazen azalmakta, ancak tam olarak son bulmamaktadır.¹²⁴

Basmacılar 1921 yılında Enver Paşa'ya katılır ve bir süre mücadele ettikten sonra şehit düşer. Enver Paşa'dan sonra Hacı Sami Bey Basmacıları bir araya toplamaya çalışır. Bunun yanında Basmacı reislerinden olan İşan Sultan'ı da serkeşliğinden dolayı idam etmiştir. Bütün bunlarla birlikte Basmacıların tamamını bir araya toplayarak bir meclis tertip etmiş ve burada iki mühim karar almıştır. Buna göre:

- 1) Rus ve Müslüman Komünistlerinden Buhara, Hive, Semerkant ve Bahr-ı Hazar vilayetleri temizlenecek;
- 2) Sahih itikatlı bütün Müslüman reislerinin toplanmasının gerekli olduğu ilan edilerek bütün Müslümanlar İslam bayrağı altında toplanacak.¹²⁵

Enver Paşa'dan sonra Basmacılar arasında mühim faaliyetler yürüten bir diğer korbaşı da İbrahim Bey Lakay'dır. Önceleri eski Buhara usulüne göre askerlerini düzenleyip yönetirken daha sonra Avrupa usulüne geçmiş, askerlerine üniforma giydirmiş, bunun yanında asri metotlar ile propaganda usulüne ehemmiyet vermiştir. Sadece Şarki Buhara'daki askerlerinin sayısı 3-4 bin civarında olup ahalinin çoğunluğu bu mücahit kıtalarındandır. Dolayısıyla da bunlar Ruslara büyük zayıf vermektedir. Ancak 1926'ya gelindiğinde Rus hükümeti Şarki Buhara'daki Basmacıları tasfiye hareketine girişir. Bunun için öncelikle bölgeye önemli miktarda askeri kuvvet sevk eder. Askeri kuvvet yanında Çeka mahkemesi de göndermiş olup ahaliyi kendi tarafına çekmek için siyasi teşkilatları oluştururlar. Sovyetler bütün bu hazırlıkların neticesinde faaliyetlerine başlarlar. Bunun için ilk faaliyetlerinden biri İbrahim Bey'in mensup olduğu Lakay kabilesi ve kendisine yardım eden diğer kabilelerden önemli kimseleri alıp idam ederler. İdam edilenlere bakıldığında sadece eline silah alıp Basmacılar yardım edenler değil kabileler içerisindeki itibar ve nüfuz sahibi adamların da olduğu görülür. Ayrıca idam edilenler arasında Sovyet hükümeti memuriyetinde bulunanlar da vardır. Çünkü buradaki Sovyet siyaseti, Basmacı hareketi görüldü mü derhal günahsız ahaliyi toplayıp içlerinden az çok nüfuz sahibi olanları kurşuna dizmek ve bu şekilde yerli halka gözdağı vermektir.¹²⁶

¹²⁴ N. "Türkistan'da Basmacılık", *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s.10-13.

¹²⁵ "Türkistan'da", *Yeni Kafkasya*, I/1 (27 Eylül 1339 [1923]), s.15-16.

¹²⁶ N., "Türkistan'da Basmacılık", *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s.10-13.

Ruslar bu katliam siyasetlerini bütün Türkistan'da uygulamaya koyulmuşlardır. Öyle ki bunun diğer bir örneğini Türkmen lideri Cüneyt Han'a bağlı Yomut Türkmenlerine karşı uyguladığını görüyoruz. Cüneyt Han 1916'da isyan etmiş, isyanı son derece başarılı olmuş ve nihayetinde Hive'yi dahi ele geçirmiştir. Rus askerleri Cüneyt Han ile bütün mücadelelerine rağmen kendisini yakalayamazlar. Bunun üzerine Rus askerleri canlarının acısını Türkmen ahalisinden çıkarırlar. Ancak bu durum Cüneyt Han'ın ahali nazarında daha çok şöhret kazanmasına ve yerli halkın daha çok Basmacılara yönelmesine sebep olur.¹²⁷

Türkistan halkının Basmacılara meyletmesine birçok unsur sebep olmaktadır. Ana sebep Rusların Türkistan'daki politikaları olmakla birlikte bu politikalar da çeşitlilik göstermektedir. Nitekim bunların ilki de açlık politikasıdır. *P. Novosti* gazetesi bu konuda birtakım bilgiler vermektedir. Buna göre Fergana'da açlık ve erzak yokluğu sebebi ile Basmacı hareketi tekrar başlamıştır. Basmacılara zaman zaman yerli Rus unsurları dahi iltihak etmektedir. Basmacılar, Komünistler ve büyük memurları işgal ettikleri mansıplardan kovmakta ve erzak ambarları ile müesseseleri ellerinden alarak buğday vesaire hububatı aç köylülere dağıtmaktadırlar. Bunun yanında Basmacılar ayrıca Hokand yakınındaki demiryoluna da zarar vermişler, telgraf hattını kesmişlerdir. Sovyet Ruslar bütün bunların üzerine bölgeye askeri kuvvet sevk ederek bu ayaklanmayı da şiddetle bastırmaya çalışmışlardır.¹²⁸

Türkistan'da Müslüman halkın ayaklanmasının bir diğer sebebi de Sovyetlerin Türkistan'a yerleştirdikleri Ruslar için okullar, kütüphaneler, müzeler ve daha birçok şey yapması ancak yerli ahali için ise neredeyse hiçbir şey yapmamasıdır. İşte bu durum yerli ahalinin nefretini celp etmekte ve yerli halkın da Basmacılık gibi hareketlere başvurmalarına sebep olmaktadır. Komünist Rusların bu harekete şiddetle cevap vermesi Basmacılığın daha da artmasına sebep olmaktadır. Bunun yanında bir de Komünistlerin kendi siyasi liderlerinin yerli halk nezdinde kıymet bulmasını istemeleri yerli halk için katlanılmaz bir durum haline gelmektedir.¹²⁹

Sovyetler Türkistan'daki bütün ayaklanmaları şiddetle bastırmaya çalışmaktadırlar. Bunun yanında zaman zaman Basmacılığın bitirildiği yönünde haberleri de gazete ve dergilerinde yayınlamaktadırlar. Bunlardan biri olan *Pravda*

¹²⁷ "Hive'de İsyân", *Yeni Kafkasya*, I/12 (15 Mart 1340 [1924]), s.13-14.

¹²⁸ "Türkistan'da İsyân", *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s.13-14.

¹²⁹ Türkmen [Abdülkadir İnan], "Onlar ve Biz", *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s.13-14.

Vostoka gazetesi Basmacılığın tamamen tasfiye edildiğini, muhtelif cephelerdeki korbaşların ele geçirilenlerinin idam edildiğini, diğer kısmının ise firar ettiğini haber vermekte ve Kızıl Rusya'nın Türkistan'daki hâkimiyetini anlatmaktadır. Rusların resmi beyannameleri de bu şekildedir. Ancak daha sonraki haberlerinde aynı gazete yine Basmacılara karşı olan mücadelelerden bahsetmektedir. Yani bir şekilde kendi kendisini yalanlamaktadır. Ancak bu dönemde Türkistan korbaşlarından bir kısmı mücadelelerine devam ederken bir kısmı Afganistan ve İran'a iltica etmişlerdir. Bunlardan biri de Fergana'nın en meşhur kumandanı Şir Mehmed Bey'dir. Şir Mehmed Bey bütün erkânı ile Kabil'e gitmiştir. Ancak İbrahim Lakay Türkistan'da mücadelesini sürdürmektedir. İbrahim Lakay ile Şir Mehmed Bey'in birbirinden farklı tipler olduğu görülmektedir. Nitekim İbrahim Lakay eski Buhara Emirine sadık ve Cedit hareketine karşı bir vaziyet almış iken, Şir Mehmed, Ceditçilerle anlaşmış olup sabık Buhara Emiri ile eskicilere karşıdır ve bunun yanında Afganistan ve Hindistan'a yaptığı seyahatler ile gözü açılmış bir adamdır; Askeri ve mülki ıslahatın da lüzumunu anlamış, Türkistan'ın istiklali için Ceditçilerle birlikte hareket etmenin gerekliliğini kavramış, ilim ve irfanın bilhassa siyasi mücadelelerde çok gerekli olduğunu iyi anlamış bir şahsiyettir.¹³⁰

Sovyetler, Basmacılara karşı silahlı mücadeleye devam ederken aynı zamanda ulemayı da kendi amaçları doğrultusunda kullanır. Bunun için Buhara'da toplanan ulema kurultayında Sovyet komiserleri ulemayı şeriat namına tebrik ettikten sonra Basmacılar ile mücadelelerinde ulemanın yardım ve fetvasına ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık olarak ise milli medreseleri ihya edeceklerini belirtmişlerdir. Bolşeviklerin bu teklifi karşısında Feyzullah Hoca verdiği bir nutukta Basmacıların din ve millet hâmisî olmadığını, belki de din düşmanı olduklarını söylemiştir. Bolşeviklerin burada öncelikle artık itibarı kalmayan ulemayı şeriat namına yükseltmeye, ardından kendi amaçları için kullanmaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu şekilde kendi aleyhlerine devam eden ihtilâle karşı önlem almaya çalışırlar. Bunun yanında ayaklanmaları bastırmak için birçok vaatlerde de bulunan Bolşevikler bunların hiçbirini yapmazlar.¹³¹

Bolşevikler Türkistan'ı işgal ettikten sonra burada kalıcı olabilmek için çok çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Bunlardan bir tanesi de matbuat faaliyetleridir. Bunun için burada birçok gazete ve dergi neşrinde bulunurlar. Burada neşrettikleri gazete ve

¹³⁰ N. "Türkistan'da Basmacılık", *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s.10-13.

¹³¹ "Türkistan Ahvalı", *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), 15-16.

dergiler vasıtasıyla propaganda faaliyetlerinde bulunurlar. Ancak bu yayın organlarında neşrettikleri makaleleri Rusya’da yaşayan muharrirler kaleme almakta ve Türkistanlı komünistlere sadece bunları tercüme etme görevini bırakmaktadırlar. Bunların çoğu yanlış bilgiler ve propaganda ile doludur. Bunlardan birinde Türkistan’da ağır sanayinin geliştiği, hava kuvvetlerinin ilerlediği yönünde başlıklar vardır. Ancak gelişen ağır sanayi, ilerleyen hava kuvvetleri gibi şeylerden yararlananlar Türkistan’daki yerli Müslüman halk değil, Ruslardır. Dolayısıyla Müslümanlar bunlara çok uzak kalmaktadır. Bu makaleleri kaleme alanlar ise yerli Komünistler bile değildir; onlar ancak tercüme işi ile uğraşırlar.¹³²

Türkistan’daki yayın organlarında bulunan makaleler bölge için doğruları yansıtmamakla birlikte dışarıdan bölgeye gidebilen yayınlar da son derece sınırlıdır. Bunlar ancak Çeka süzgecinden geçebilen yayınlar olabilmektedir. *Yeni Kafkasya* ancak gizlice Türkistan’a sokulmakta ve yine ancak gizlice elden ele meraklı okuyucularca dolaştırılarak okunmaktadır. Ancak Çeka bu meraklı kişileri bulursa “ihtilal haini” diye anında cezalandırmaktadır. Bu gibi dergi ve gazeteleri okumak ve bulundurmak yasaktır; yalanlamak, kötülemek maksadı ile olsa dahi bu yayınlardan bahsetmek kesinlikle yasaktır. Çünkü bu gibi yalanlamada halkın doğruları yazan bir yayın organından bir şekilde haberdar olabileceği endişesi bulunmaktadır.¹³³

Bu dönemde Türkistan’da maarif işleri de fena vaziyettedir. Beş buçuk milyona yakın olan Özbek, Kırgız, Türkmen ve Tacikler için yalnız 1000 adet okul bulunmakta, bunlar halkın eğitimi için yeterli olmamaktadır. Mahalli okulların sayısı artması gerekirken günden güne azalmaktadır. Rus hükümeti mekteplerin devlet eli ile çoğaltılması ve iyileştirilmesi yönünde karar almıştır. Ancak bunun henüz uygulaması görülmemiş olmakla birlikte birçok köyler kendi teşebbüs ve masrafları ile okul açmaktaydılar.¹³⁴ Komünist hükümet daha sonra 1926-1927 tedris yılında Semerkant vilayetinde mahalli ihtiyaca göre tertip edilen maarif bütçesini kısıtlamıştır. Bundan dolayı da mevcut muallimlerin çoğu maaş olmadığı için çıkarılmış, okullar kapatılmıştır.¹³⁵

¹³² Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Türkistan Gazetelerinde Tercüme”, *Yeni Kafkasya*, IV/14 (17 Nisan 1927), s.16.

¹³³ “Yeni Kafkasya Türkistan’da”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s.13-14.

¹³⁴ “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s.15-16.

¹³⁵ “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s.16.

Türkmenistan'da yerli halk için okullar yok denecek kadar az iken, nüfusça az olan Ruslar için birçok okul açılmaktadır. Açılan bu okulların masrafları da yerli halktan sağlanmaktadır. Bunun yanında Müslümanların bütün müracaatlarına rağmen köylerde, kasabalarda ve hatta büyük şehirlerde dahi hükümet okul açmamakta; kitap, defter gibi zaruri ihtiyaçları dahi göndermemektedir. Müslümanların mektep isteğine Ruslar, "Rus mektepleri varken Türkmen mekteplerine ne ihtiyaç var? Varsın Türkmenler Rus mekteplerine gitsinler. Daha çabuk medeni olurlar" demektedirler. Rus mekteplerine giden Müslüman çocukları ise burada fena muamele görmektedir. Rus dilini anlamakta zorlanan Türkmen çocuklarının bu problemini çözmek için dilekçeler verildiğinde Komünist görevliler çocukları okuldan atmak için çeşitli bahaneler ileri sürmeye başlarlar. Bunun yanında yine bu okullarda Rus çocuklarına elbise, yemek gibi yardımlar yapılırken Türkmen çocukları için bunların hiçbiri yapılmaz. Netice olarak Türkmen çocukları için Rus okulları kapalıdır. Ancak bütün bunlara rağmen Türkmenler için Moskova'da Türkmen Bilim Yurdu tesis edilmiş olup burada 90 kadar talebe ders görmektedir. Ancak bu okul Türkmenleri aydınlatmak için değil, onları Moskova'nın sâdik bendeleri haline getirmek için çalışmaktadır. Hatta bu sebeple 18 yaşını geçmiş (gençler dini ve milli hisleri oluşmuş olacağından dolayı) buraya kabul edilmemektedir.¹³⁶

Türkistan'da maarifin en ileri olduğu yer Özbekistan'dır. Taşkent Vilayeti İcra Komitesi Başkanı Yoldaş İslamof, Taşkent'in Müslüman kesimini oluşturan eski şehirde okulların fena durumda ve yetersiz iken Rusların yaşadığı yer olan yeni şehirde ise bunun tam tersi olduğunu söylemektedir. Eski şehirde okuma yazma oranı yeni şehrin yarısından daha az olmakla birlikte insanların okumak için heves ve merakı fevkalade fazladır. Vaziyet bu halde iken Türkistan'da maarifin en iyi sayıldığı yer yine Taşkent'tir. Ancak Taşkent'in çok yakınında olan diğer kasabalarda durum Türkistan'ın diğer bölgeleri gibi çok daha vahimdir.¹³⁷

Sovyetlerin Türkistan'da etkin olmaya çalıştıkları en önemli mevzulardan biri de alfabe meselesidir. Ruslar, Türkistan'da uzun yıllardır kullanılan Arap alfabesi yerine Latin alfabesini resmi olarak kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Bunun için yaptıkları en mühim şey, Bakü'de toplanacak olan Türkoloji Kongresi'nde Latin harflerini resmen kabul ettirmek için öncelikle Türkistan'daki bölgelerde Latin harflerini kabul ettirmeye

¹³⁶ Türkmen, "Türkistan Ahvali: Türkmenistan'da Maarif", *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 14-15.

¹³⁷ Türkistanlı, "Türkistan Ahvali: Türkistan'da Maarif", *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s.14-16.

çalışmaktadır. Türkmenistan Merkez İcra Komitesi Latin harflerini kabul eder. Onların ardından Kazak-Kırgızlarda Latin harfleri taraftarı olanlar da bu alfabenin kabulü için çalışmaya başlarlar. Moskova hükümeti bu alfabenin kabul edilmesi için büyük gayret ve para sarf etmektedir. Ancak bunu açıktan açığa değil, Komünist komiteleri eliyle yürütmekte ve hükümet olarak bu programı desteklemeyen bir imaj sergilemektedir. Ancak burada ana hedef yerli ahali arasında Latin harflerinin karşısında olanları tespit ederek gerekli müdahaleyi daha kolay yapabilmektir.¹³⁸ Nitekim Bakü’de toplanan kongrede bu husus kabul ettirilir.

Komünist Ruslar, Türkistan’da hâkimiyeti ele geçirdikten sonra burayı elinde tutabilmek için bölgeyi farklı cumhuriyetlere ayırarak yönetmek istemiştir. Fakat aynı Ruslar, Kafkasya’da farklı ırktan ve farklı dinden olan milletleri bir federasyon çatısı altında toplayarak burada hâkimiyet kurmayı uygun görmüşlerdir. Ancak Türkistan’da yerli halkın çoğunluğu Türk ve Müslüman olmasına rağmen Ruslar burayı farklı cumhuriyetlere ayırmak için çaba sarf etmiştir.¹³⁹

Sovyetler Türkistan’da Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan [Kazakstan] şeklinde üç ayrı cumhuriyet meydana getirmişlerdir. Ayrıca Özbekistan Cumhuriyeti içerisinde muhtariyet statüsünde olmak üzere bir de Tacikistan bulunmaktadır.¹⁴⁰ Ruslar bu cumhuriyetleri yerli ahali istediği için değil, bölgeyi kendi lehlerine daha rahat idare edebilmek için oluşturmuşlardır. Nitekim daha sonra Rusların yaptığı çeşitli baskılar neticesinde *Yeni Kafkasya*’da Türkmen [Abdülkadir İnan] imzasıyla kaleme alınan bir makalede “Bize cumhuriyet verdiler ancak hürriyet vermediler” denilmektedir.¹⁴¹

Sovyetler, Türkistan’da birçok vasıta ile kendilerini kabul ettirmeye ve Komünizmi yerleştirmeye çalışmaktadırlar. Bunun için sinema, tiyatro gibi unsurları kullanmakla birlikte en önem verdikleri ise matbuattır. Sovyetler Müslümanların Rusya’da yaşadığı birçok yerde çeşitli gazete ve dergiler neşretmektedirler. Bunlarda temel aldıkları konu ise Komünizm’in yüceltilmesi ve Rus propagandasıdır. Ruslar Türkistan’da da *Kızıl Özbekistan*, *Azad Buhara*, *Türkistan*, *Fergana*, *Türkmenistan*, *Kızıl Bayrak*, *Akyol* gibi gazeteler neşretmektedirler. *Yeni Kafkasya* bu gazeteleri yakından takip ederek bazı bölümlerini sayfalarında yayınlamakta ve bunlara çeşitli eleştiriler yazmaktadır.

¹³⁸ Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/8 (6 Şubat 1926), s.15-16.

¹³⁹ Azeri, “Yeni Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 2-4.

¹⁴⁰ Azeri, “Yeni Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 2-4.

¹⁴¹ Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s.14-15.

4. Türkistan İle İlgili Makalelerin Analizi

“Türkistan’da”, *Yeni Kafkasya*, I/1 (27 Eylül 1339 [1923]), s. 15-16. Makalede, *Pravda* gazetesinden alınan bir haber ile Basmacılar hakkında bilgi verilmektedir.

“Sovyet Cumhuriyetleri İttifakı”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 7-8. Makalede, Sovyetler Birliği’nin idari yapılanması anlatılmaktadır.

“Türkistan’da (Fergana’da Açlık)”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 15. Makalede, Türkistan’da halkın büyük bir açlık yaşamakta olduğunu söylenmektedir. Açlığın ana sebebi olarak da halkın pamuk ekmeye zorlanması sonucunda temel gıda ürünleri olan buğday ve diğer hububat ürünlerini ekememeleri gösterilmektedir.

“Türkistan’da İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 13-14. Makalede Türkistan’da kıtlığın bir neticesi olarak Basmacı hareketinin tekrar baş gösterdiği anlatılmaktadır. Basmacılar yerli Rusların dahi katıldığı anlatılmaktadır.

Türkistanlı Özbek, “Türkistan’da Açlık”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 10-13. Yazar, makalede Türkistan’da ortaya çıkan açlığın Sovyetler tarafından kasdî olarak yapıldığını, bunun Bolşeviklerin hain bir siyaseti olduğunu belirtmektedir.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 15-16. Makalede, Türkistan’daki ziraat faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Buna göre Sovyetler Türkistan’da arazi ıslahatı yapmamış, halkın elde ettiği mahsulâtın da büyük bölümünü ellerinden almaktadırlar. Bunun neticesi olarak halk açlık yaşamakta ve Basmacılar iltica etmektedir.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 16. Makalede, Türkistan’daki mekteplerin vaziyeti hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre göre Türkistan’daki okullar son derece yetersiz iken Sovyetler Müslüman halk için yine de okul açmamaktadırlar. Ruslar bunları yapmazken aynı zamanda bir de Türkistan’ın yerli halkı içerisinde karışıklıklar çıkararak halk içerisinde muhalefet yaratmaktadır.

“Hive’de İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/12 (15 Mart 1340 [1924]), s. 13-14. Makalede, Basmacıların Hive’deki faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre Hive Türkmenlerinden olan Cüneyt Han, 1916’da Hive’de büyük bir başarı sağlamıştır.

Ancak 1921 yılına gelindiğinde Sovyetler Hive’de Harezmi Cumhuriyetini kurarak Cüneyt Han’ın günücünü büyük ölçüde kırmışlardır.

“Türkistan Cemâhîr Müttehidesi”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 8-9. Makalede, Hive ile Buhara hükümetlerinin Sovyetize edilip Türkistan Sovyet Cumhuriyeti şeklinde ilan olunduğu anlatılmaktadır.

Taşdemir, “Türkistan Ahvalı”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 15-16. Makalede, Buhara’da Basmacıların Bolşeviklere karşı harekete geçtiği haberi verilmektedir. Bolşevikler Basmacılara karşı mücadelelerinde ulemadan da fetva alarak kendilerini daha güçlü kılmaya çalışmaktadırlar. 1924 yılı itibarıyla Bolşeviklerin Basmacılara karşı üstün konumlarını koruduklarını anlamaktayız bu makaleden.

Demirtaş, “Türkistan Ahvâli”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 15-16. Makalede, Türkistan’daki Sovyet matbuatının içeriği hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre de Bolşevik matbuatı nazarında Sovyet hâkimiyeti Türkistan’da Rus ruhu ve milliyetçiliği şekline girmiştir. Ancak makalede iktisadi buhran devam etmekte iken yerli halk için böyle bir şeyden bahsetmek doğru değildir denilmektedir.

“Türkistan’da İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 16. Makalede, Türkistan’daki Basmacı hareketi ve bunun Avrupa matbuatına yansımaları hakkında bilgiler verilmektedir.

Azeri [Mehmed Emin Resulzade], “Yeni Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 2-4. Makalede, Sovyetlerin Türkistan’da oluşturmuş oldukları cumhuriyetler hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre de Özbekler Özbek Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti’ni, Buhara, Hive ve Türkmen Cumhuriyeti’ndeki Türkmenler Türkistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti’ni oluşturacak, Kırgızlar [Kazaklar] da Rusya Federasyonu’na dâhil olacaktır. Ancak bu ayırım tamamen Sovyetlerin istedikleri bir şekilde oluşturduğundan halk arasında birçok problemi bünyesinde barındırmaktadır.

Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Umumi Vazîyet Hâl ve Hissiyat”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 14-15. Makalede, Türkistan’da Ruslara işgalci ve istilacı nazarı ile bakılıp onlardan nefret edildiği ifade edilmektedir.

“Türkistan Ahvali: Türkmenistan Kurultayı”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 13-14. Makalede, Bolşeviklerin Türkistan’da Türkmenistan kurultayı topladığı ve buraya daha önce hırsız ve katil olarak nitelendirip mücadele ettiği Basmacılardan da davet edilenler olduğu anlatılmaktadır.

Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Bolşeviklerin İcrâatının Tecdid Hareketine Verdiği Zıyan”, *Yeni Kafkasya*, II/19 (1 Temmuz 1341 [1925]), s. 11-13. Makalede, Bolşeviklerin Türkistan’da Cedit Hareketi’ne verdiği zararlar üzerine durulmaktadır. Buna göre Bolşevikler hakla Cedit Hareketi’nin dinsizlik olduğunu söyleyerek onları bu hareketten uzaklaştırmışlardır. Ayrıca açılan milli mekteplere Bolşevik ileri gelenlerinin resimleri asılmakta ve bu da Ceditçilere mal edilmektedir.

Makalede ayrıca Bolşeviklerin Türkistan’da diğer vergilere ek olarak bir de kadın vergisi almaya başladıklarından bahsedilerek bu hususun kadın kongrelerine de yansıdığı ifade edilmektedir.

Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvâli”, *Yeni Kafkasya*, II/20 (16 Temmuz 1341 [1925]), s. 15-16. Makalede, Rusya’dan Türkistan’a yapılan göçler hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre göçeriler Rusya’da muzır görülen kimseler olup Türkistan’da ise mühim görevlere getirilmektedirler. Ancak bu görevlerde iken yerli halk için de muzır faaliyetlerde bulunmaya devam ettiklerinden dolayı halk bu durumdan rahatsız olmaktadır.

“Türkistanlı Bir Gencin Protestosu”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 12. Makalede, Buhara’dan eğitim için Almanya’ya gönderilen bir grup talebenin Bolşevik hükümetince geri çağırılması üzerine Rusya’dan öğrencileri geri dönmek üzere ikna için gönderilen görevliye Ahmed Şükrü adlı bir talebenin saldırısı anlatılmaktadır.

Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/4 (17 Teşrin-i Sâni 1341 [1925]), s. 12-14. Makalede, Türkistan’daki Komünist teşkilatları anlatılmaktadır. Yazar, Komünist teşkilatlarının Rusya’da siyasi bir yapıda iken Türkistan’da Rus milli teşkilatı şeklinde olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda bu teşkilatlar ile Rusların Türkistan’da mutlak hâkim bir vaziyette davrandıklarını da ifade etmektedir. Öyle ki Ruslar, yaşadıkları bölgelere yerli halktan kimseyi

sokmamaktadırlar. Ayrıca Ruslar bu teşkilatlar için mühim paralar harcarken yerli halkın temel ihtiyaçlarını dahi karşılamamaktadırlar.

Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan’da İsyân Var Mı?”, *Yeni Kafkasya*, III/4 (17 Teşrin-i Sâni 1341 [1925]), s. 14. Makalede, Basmacıların Türkistan’da kuvvetlenerek Komünistlere karşı üstün bir konuma geçtiği, Komünist teşkilatının da Rusya’dan yardım istemek zorunda kaldığı anlatılmaktadır.

Türkmen [Abdülkadir İnan], “Onlar ve Biz”, *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13-14. Yazar buradaki makalesinde Rusya’daki komünistler ile sömürgelerdeki komünistler yani Türkistan’daki yerli halk arasındaki farkları dile getirmektedir. Buna göre Türkistan’da halkın kendi emeği ile çalışıp kazandığı ürünler Rusya’daki insanların hizmetine sunulmakta yani eşit bir paylaşım yapılmamaktadır. Ancak Avrupa ülkelerinden Komünist sistemi gözlemlemek için gelenlere sadece Moskova’daki ortam gösterilerek sömürülen Türkistan halkından hiç bahsedilmemektedir.

“Türkistan Ahvâli: Sultan Atrâş’ın Beyannâmesi”, *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 15-16. Makalede, Sultan Atrâş’ın bir bayannâme neşrettiğini ve Komünistlerin bunu yanlış anlayıp Moskova’ya bildirdikleri anlatılmaktadır.

Mirza, “İran Ahvâli: Türkmen İsyânının Tasfiyesi”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13. Makalede, Türkmen İsyânı’nın Bolşeviklerce bastırıldığını Türkmenlerin de silahlarının toplandığını anlatmaktadır. Ayrıca toplanan silahlarının İngiliz sistemi silahlar olması Bolşeviklerin, isyanı İngilizlerin desteklediği yönünde iddaalar ortaya atmasına sebep olmaktadır. Ancak İngilizler bunu kabul etmeyerek silahların Osmanlı Devleti vasıtası ile Türkmenlere ulaştırıldığını söylemektedir.

Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13-14. Makalede, Bolşeviklerin Türkistan’ın yerli halkını istismar etmesi üzerinde durulmuştur. Bolşevikler halkı pamuk ekmeye mecbur bırakmakta ancak pamuğu gerçek fiyatının çok altında satın almaktadır. Pamuk ucuz olursa fabrika ürünlerinin de o ölçüde ucuz olacağı belirtilmektedir. Ancak fabrika

ürünlerini satın alan Türkistan'ın yerli halkı değil Moskova'daki Ruslardır. Yani Türkistan halkı her durumda zarar görmektedir.

Türkmen [Abdülkadir İnan], "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, III/7 (6 Şubat 1926), s. 15-16. Makalede, Türkistan'da Latin harflerinin kabulü meselesi ele alınmıştır. Buna göre Türkistan'daki Bolşevikler Bakü'de toplanacak olan Türkoloji Kongresi öncesinde Latin harflerinin bütün Türkistan'da kabul edilmesi için Türkmenistan Merkez İcra Komitesi'ne Latin harflerini kabul ettirmiştir. Kazak-Kırgızların Latincileri de bu harekete destek olmaktadır. Bütün bunları asıl olarak isteyen ise Moskova hükümetidir.

Türkmen [Abdülkadir İnan], "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, III/8 (16 Şubat 1926), s. 12-13. Makalede yine Latin harflerinin kabulü mevzusu işlenmektedir. Bahsi geçen konuda Batılılar Türkistan'ın medenileşememesinin temel sebebini Arap harflerinin kullanılıyor olmasına bağlamaktadır. Ancak yazar geri kalmanın sebebini sadece gerekli eğitim kurumlarının yetersizliğinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca Moskova hükümetinin Latin harflerinin kabulü meselesinde ısrarcı olmasını da eleştirmekte ve Türkistanlıların mektep ve muallimlerin yetersizliğinin daha öncelikli meseleler olduğunu belirtmektedir.

Türkmen [Abdülkadir İnan], "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 13. Yazar makalesinde Türmenistan Cumhuriyeti örneğinden yola çıkarak Bolşeviklerin bazı yönetim haklarını verir gibi görünüp aslında sadece kendi emirlerini uygulattığını anlatmaktadır. Kurulan cumhuriyetlerde başa getirilen görevlilerin vergi toplamaktan başka yaptığı bir şey bulunmamaktadır. Dolayısıyla kurulan cumhuriyetlerde gösterişten ibaret kalmaktadır.

Türkmen [Abdülkadir İnan], "Türkistan Ahvali: Türkmenistan'da Maârif", *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 14-15. Makalede Türkistan'daki eğitim işleri hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre yerli halk için yeterli sayıda okul bulunmamaktadır. Ancak Bolşevikler buna rağmen Ruslar için okullar açıp bu okullar için gerekli masrafları Türkistan halkından almakta lakin yerli halk için herhangi bir eğitim kurumu açmamaktadırlar. Yerli halkın müracaatlarına da Rus okullarına gitmeleri yönünde cevaplar verilmektedir. Rus okullarına giden çocuklara ise Rus çocukları karşısında ayırım yapılmakta ve elbise yemek gibi ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Ancak Rus çocuklarına bu tür yardımlar yapılmaktadır.

Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvalı”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 14-15. Yazar burada Türkmenistan’ın Bolşevik siyaseti karşısında düştüğü durumdan bahsetmektedir. Bolşevikler halkı bütün meralarda pamuk ekmeye zorlamakta, temel gıda ürünleri olan hububatları ise Moskova’dan gönderebilmektedir. Ancak Moskova’dan gelen bu ürünlerde aksilik olduğu zaman halk açlık ile karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim son yıllarda böyle bir durum yaşanmış ve halk zor günler yaşamaktadır.

Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvâlinden: Bolşeviklerin Muhâceret Siyâseti”, *Yeni Kafkasya*, III/19 (15 Ağustos 1926), s. 9-11. Makalede, diğer Avrupa ülkelerinin aksine Rusya’nın sömürgesi durumundaki Türkistan’da kalıcı olabilmek için buraya kendi vatandaşlarını yerleştirdiği belirtilmektedir. Rus göçeriler Türkistan’ın en verimli bölgelerine yerleştirilmekte ve buralardaki yerli halk daha olumsuz yerlere gönderilmektedir. Ruslar Türkistan’a gönderdikleri Rus mujiklerinden ilk etapta vergi almamış, bu sebeple de göçler çok daha fazla yoğunlaşmıştır. Öyle ki Taşkent, Semerkant, Fergana gibi şehirlerde Rusların kurdukları bölgeler dışında yerli halkın bulunduğu yerlere dahi göçler yaşanmış, Bolşevik gazeteleri dahi bu durumdan endişe ile söz etmiştir.

N., “Türkistan’da Basmacılık”, *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 10-13. Yazar burada öncelikle Basmacılığın tanımını kısaca yaptıktan sonra gelinen tarihe kadar Basmacıların yaptığı faaliyetler, Basmacı reisleri gibi meseleleri okuyuculara kısaca anlatmıştır. Bunun yanında Bolşeviklerin Basmacılar üzerindeki siyasetlerinden de bahsetmiştir.

Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvâli: Türkistan’da Maârif”, *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s. 14-16. Makalede, Özbekistan’daki eğitim durumundan bahsedilmektedir. Özbekistan’da Müslüman okulları son derece bakımsız ve yetersiz iken Rus okulları bunun tam aksidir. Yerli halkın yaşadığı yerlerde okuma-yazma oranı Rusların olduğu yere göre çok daha az iken okuma hevesi ise son derece fazladır. Ancak bütün bunlara rağmen Türkistan coğrafyasında yerli halk için en iyi durumda olan yer de yine Özbekistan’dır.

“Türkistan Ahvalı”, *Yeni Kafkasya*, IV/2 (17 Teşrin-i Evvel 1926), s. 15. Makalede, öncelikle yerli halktan kimselerin askere alınıp bunlardan milli ordular teşkil edileceği ve Türkistan halkının da bunu sevinçle karşıladığı haberi duyurulmaktadır.

İkinci olarak da ilk Özbek tiyatrosunun kurulduğu duyurulmaktadır.

Türkistanlı Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (16 Kânûn-ı Evvel 1926), s. 10-12. Makalede, Türkistan’ın gazetecilik tarihi gelişimi hakkında bizlere bilgiler verilmiştir. Türkistan’daki gazetecilik tarihini 1905’den I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönem, I. Dünya Savaşı’ndan Rusya İnkılâbı’na kadar olan dönem ve Komünist devri olmak üzere üç devire ayırarak incelemektedir.

Türkistanlı Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 9-11. Yazar, bir önceki makalesinde üç başlık altına ayırdığı Türkistan’ın gazetecilik tarihini burada tek tek incelemektedir. İlk olarak 1905’den I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemden bahseden yazar bu dönemdeki gazete ve dergilerin Rus sansürü altında kısa süreli ve yerel dil ile yayımlandıklarından bahsederek dergi ve gazetelerin adları ile muharrirlerini sıralamaktadır. İkinci devirde de yine gazete adlarından ve yazarlarından bahseden yazar burada Türkiye’de eğitim görüp Türkistan’a dönen aydınlar olduğundan da bahsetmektedir. Son olarak Komünist devrindeki yayıncılık faaliyetlerinden bahseden yazar, bahsi geçen dönemde Rus baskısının çok daha fazla şiddetlendiğinden bahsettikten sonra çıkmakta olan gazete ve dergilerin daha önce ruhanilere karşı mücadele ederken bu dönemde doğrudan Ruslara karşı olduğunu söylemektedir.

“Türkistan Ahvâli: Müstakil Özbekistan”, *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (16 Kânûn-ı Evvel 1926), s. 18. Makalede, Özbekistan’daki genel vaziyetten bahsettikten sonra Avrupa gazetelerinin Bolşeviklerin Basmacılar karşı hareketleri hakkında bilgiler verilmiştir.

“Türkistan Ahvâli”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 18-19. Makalede, ilk olarak Türkistan’da Bolşeviklerin aydınlar arasında yaptığı tutuklamalardan bahsedilmektedir. Daha sonra ise Türkiye’de eğitim alan Türkistanlıların faaliyetleri hakkında malumat verilmektedir.

Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvâli: Yer Islâhatı”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12, (18 Mart 1927), s. 17-18. Yazar burada Bolşeviklerin Türkistan’da henüz uygulamaya geçtikleri yer ıslahatı hakkında bizleri bilgilendirmektedir. Buna göre Bolşevikler Türkistan’da rençberlik dedikleri yeni bir sistem ile halkın elde ettiği bütün

mahsulâtı kayıt altına alıp Moskova'ya bildirecek, Moskova hükümeti de bunların bütün Rusya içerisinde eşit bir şekilde dağıtımını sağlayacaktır. Aynı zamanda Rusya'daki bütün ürünler de Türkistan dâhil olmak üzere bütün Rusya'ya eşit bir biçimde dağıtılacaktır. Fakat Türkistan'dan hesap edilen ürünler alınırken Rusya'dan Türkistan'a eşit bir biçimde dağıtım olmamaktadır. Bu da Türkistan halkı için önemli bir problem teşkil etmektedir.

Ahmed Nain [Öktem], "Türkistan'da Tâkîbat", *Yeni Kafkasya*, IV/13 (1 Nisan 1927), s. 14. Makalede Bolşevik gizli örgütü olan Çeka'nın Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele veren aydınlar içerisinde yapmış olduğu takip, sürgün ve idamlar ele alınmıştır. Yazar ayrıca Türkistan'da Timur devrinden bu yana bütünlük sağlanamadığı, böyle bir fırsatın sadece 1917'de ele geçirildiği ancak onun da yerli halkın ve yönetimin milli ruhtan uzak olması sebebi ile yapılamadığını söylemektedir.

Türkmen [Abdülkadir İnan], "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, IV/14 (17 Nisan 1927), s.16. Makalede Türkistanda çıkan matbuatın aslında Türkistanlılar tarafından yazılmadığı örnekler verilerek anlatılıyor. Çünkü bu gazete ve mecmualarda çıkan yazıların nerede ise tamamının Rus muharrirler tarafından bu gazetelere yazılması için gönderilen yazıların bir tercümesi olduğu ve Türkistanlıların kendi ormanlarından odun kesmek için bile Moskova'ya dilekçe göndermek zorunda iken gazetelerde çıkan "sanayimiz inkişaf ediyor", "Vrangele adasına artık tayyare ile gidiyoruz" şeklinde çıkan yazıların asla milli bir Türkistanlının ağzından çıkmış olamayacağı ifade edilerek bu matbuatın oldukça gülünç durumda olduğuna işaret ediliyor.

Abdülkadir [İnan], "Rus Damgası", *Yeni Kafkasya*, IV/17 (28 Mayıs 1927), s. 16-17. Abdülkadir İnan'ın Rusya'dan ayrıldıktan sonra Avrupadaki hudud kapılarında Rus pasaportu taşımasından hareketle Rus olarak nitelendirilmesine itiraz ederek Avrupalı milletlerin Rusya'da yaşayan tüm insanlara Rus muamelesi yapmasını kabul etmeyerek bu durumun Rusya'da yaşadığı halde Rus devletinin işgaline maruz kalarak istiklallerini kaybetmesinden kaynaklandığını bir zamanlar Buhara Hanlığı'nın vermiş olduğu pasaportların bu işgal dolayısı ile hükmünü yitirmiş olduğuna dair yazısı...

Türkmen [Abdülkadir İnan], "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, IV/19 (1 Temmuz 1927), s. 13-15. İnan, bu makalesinde Rusların Basmacı isyanını kötülemek için sinema sektörü vasıtası ile yapmış olduğu faaliyetlerden bahsediyor. Avrupalıların Afrikada , İngilizlerin Hindistanda , Amerikalıların ise Kızılderililere karşı yaptıkları

katliamları örtmek ve meşrulaştırmak adına sinema sektöründen fazlasıyla istifade ettiğini yazan yazar bu filmler vasıtası ile zulme uğrayanların bile filmde kahramanlaştırılan Amerikalı ve İngilizleri alkışladığını belirtmektedir. Oysa gerçeklerin çok farklı olduğunu ve orada acımasız ve vahşi olarak tasvir edilen yerli halkın aslında zulme uğrayan konumunda olduğuna dikkat çeken yazar sinema sektörünün toplumlarda yanlış algılar oluşturabildiğine dikkat çekiyor.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/22 (18 Ağustos 1927), s. 15. Türkistandan bazı haberler verilmektedir. Aşkabat’ta bir Rus komünistin katledilmesi, Sibirya ile Türkistan arasına demiryolu inşaa edileceği, Tacikistan’da Fars dilinde komünizm harsı yaratmak için yapılan faaliyetler, Türkistan’daki pamuk üretimini artırmak için yapılan faaliyetler, Basmacıların Moskova hükümeti ile yaptığı mücadeledeki devamlılıkları, Türkistan’da yapılan tevkifler başlıklı haberler verilmektedir.

Mustafa [Çokay], “Biraz da Öteki Ruslardan”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 7-11. Çokay yazısında Rusyadaki Bolşevik idarenin kısa süre içinde yıkılacağını belirterek bu aşamadan sonra Rusya’da idareyi kimler ele alabilecektir sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır. Rusya’da devrim sırasında var olan ve devrim sonrasında da açıktan olmasa da siyasetlerini sürdürebilen grupların var olduğunu iddia eden Çokay tüm bu grupları tek tek tahlil ederek hangisinin iktidara daha yakın olduğunun analizini yapıyor. Neticede Rusya’nın önemli bir sözüne atıf yaparak Rusya’da her şeyin olabileceğini hatta çarizme dönüş bile olabileceği yorumunda bulunuyor.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 16. Yazıda “Kooperatiflerin İflası”, “Muallimler İçin Hazırlık Kursları”, “Türkistan’da Maarif”, “Kırgızistan’da Mecburi Askerlik”, “Türkistan’da Pamuk”, başlıkları altında bölgeden değişik haberler verilmektedir.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/24 (15 Eylül 1927), s. 11-12. “Namangan’da vuku bulan deprem sonucu pek çok binanın hasar gördüğünü ve Kazakistan’da o yıl için yetersiz olan buğday üretimi sebebiyle buğday fiyatlarının arttığı haber yapılmaktadır.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, V/I (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 13-14. “Aliko Operasının Tamamlanması”, “Çelekin Petrol Madeni” , “Andican Ahalisinin

Şikâyeti”, “Müstakil Türkmenistan Cumhuriyeti” ve “Nazarof’un Maruzası” başlıkları ile Türkistan’dan değişik konular haber edilmektedir.

“Türkistan Ahvalı”, *Yeni Kafkasya*, V/II (15 Teşrin-i Evvel 1927), s. 14-15. Yine bu makalede “Özbekistan’da”, “Namangan Zelzelesi”, Kırım Zelzelesi” başlıkları altında bölgeden haberler verilmektedir.

5. Türk-Rus Münâsebetleri

1920’lere baktığımızda Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasında ilişkilerin belirsiz bir vaziyette olup net bir durumun olmadığını görmekteyiz.¹⁴² Bu dönemde I. Dünya Savaşı’nın etkileri bütün dünyada olduğu gibi bu iki yeni kurulmuş yönetim üzerinde de etkisini sürdürmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde ülke menfaatleri için hangi devlete daha yakın olması gerektiği hususunda karışık fikirlere sahip bir vaziyettedir. Türkiye’nin bu dönemde dostluk adı altında yakınlaşabileceği birçok ülke olmakla birlikte bu ülkelerin en başında şüphesiz İngiltere ve Rusya gelir. *Yeni Kafkasya* bu hususta *Times* gazetesinden aldığı bir makaleyi neşretmiştir. Bu makalede: Öncelikle İngiltere ile alakalı olarak söz söylenecek olursa; İngiliz dostluğunun Türkiye için çok faydalı olacağına şüphe yoktur. Ancak İngilizler uzun yıllardır Türklere faydalı bir alet veya muzır bir engel nazarı ile bakmışlardır. Bu sebeple de İngiltere’ye karşı yeniden güven duymak Türkiye Cumhuriyeti için güç bir durumdur.¹⁴³

Türkiye Cumhuriyeti Devleti için uluslararası arenada dostluk kurabileceği diğer bir mühim unsur da Rusya’dır. Ancak Rusya ile de belli başlı problemler mevcuttur. Bunların en başında şüphesiz Boğazlar Meselesi gelmektedir. Biz Boğazlara hâkimiz ve Rusya en çok bu sebeple bizimle dostluk kurmayı istemektedir. Ancak Rusya ile bir dostluk kurulduğunda Sovyetler bize gerekli olan maddi yardımı sağlayacak durumda değildir. Bu da Türkiye Cumhuriyeti için mühim bir ayrıntıdır.¹⁴⁴

Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti’nin gidişatı üzerine Avrupa’da yayınlanan Rus gazeteleri de fikir beyan etmekte, *Yeni Kafkasya* sayfalarına bunları da yansıtmaktadır. Buna göre *Poslednie Novosti*’den alınan bir makaleye göre: Kemalcilerle [Türkiye

¹⁴² Bu konuda Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, (Ankara, 2011); Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, Çev. Ve Yay. Hazırlayanlar: İlyas Kamalov-İrina Svistunova, (Ankara, 2011); Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, (Ankara,2010); Ali Kemal Meram, *Türk Rus İlişkileri Tarihi*, (İstanbul,1969).

¹⁴³ “Türkiye Hangi Siyaseti Takip Etmelidir?”, *Yeni Kafkasya*, 1/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 15-16.

¹⁴⁴ “Türkiye Hangi Siyaseti Takip Etmelidir?”, *Yeni Kafkasya*, 1/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 15-16.

Cumhuriyeti] Bolşeviklerin ilişkileri dostanedir. Fakat az çok ahvale vakıf olanlar iki devlet arasındaki adaveti bilirler. Bu adavetin bugünkü mümessili Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bunun sebepleri ise birden çoktur. Buna göre ilk sebep Türkiye hükümetinin Sovyet gemilerini kendi limanlarına bırakmamalarıdır. Bunun yanında diğer bir sebep ise Türkiye Cumhuriyeti'nin Asya'da Rusların izlediği siyasete karşı tavırlarının değişmesidir. Önceleri yarı resmi Türk ajanları İslam ülkelerini dolaşarak Rusya lehinde propaganda yaparken bugün bu tam tersine dönmüştür. Afganistan'da, İran'da, Kafkasya'da ve Türkistan'da Türkiye Hükümeti ajanları Rusya aleyhinde propaganda sürdürmektedirler. Bütün bunların üzerine gazete bir de Türk hükümetinin bu propagandaları İngiltere tesiri ile yaptığını belirtmektedir.¹⁴⁵ Nitekim bu tür fikirleri belirtenler sadece gazeteler olmayıp Rus Hariciye Komiseri Çiçerin de bir nutkunda Türkiye'nin İngiliz etkisi altında olduğunu iddia etmektedir.¹⁴⁶

Türk-Rus münasebetlerinin diğer bir mühim boyutunu da Komünist teşkilatlarının Türkiye'de yürüttüğü faaliyetler teşkil etmektedir. Buna göre *Yeni Kafkasya*, Edirne'de münteşir *Metin* gazetesinden aldığı bir malumata göre Bolşevikler Balkanlarda propaganda yapmak maksadı ile daha önce merkezi Viyana'da bulunan teşkilatlarını Edirne'ye taşımayı arzu etmektedirler. Çünkü Edirne hem Karadeniz'e hem de Balkanlara oldukça yakındır. Bunun için öncelikle yerli Türk halkını kendi taraflarına çekmeye çalışan Komünistler, Edirne'de dergi neşri ve çeşitli toplantılar ile bu amaç için çalışmışlardır. Ancak Türk halkı bunlara hiçbir şekilde meyilememiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti hükümeti de bu tür faaliyetlere hiçbir şekilde izin vermeyeceğini açıklamıştır. Bunun yanında Bolşevik diplomatlarından vazife haricinde bu tür faaliyetlere işgal edenleri de ülkeden uzaklaştırmaktadır.¹⁴⁷ Bunların yanında bazı Komünistler de Türkiye'de 3. Enternasyonale alet olmak, asayiş ve nizamı bozmak gibi suçlar hasebiyle mahkûm edilmektedirler.¹⁴⁸

Türkiye ve Rusya arasındaki diğer bir mevzu da iki devletin ticari münasebetleridir. *Yeni Kafkasya*'dan okuduğumuza nazaran iki devlet arasındaki ticari ilişki bu dönemde sancılı bir süreçten geçmektedir. Çünkü bu dönemde Rusya ile Türkiye'nin ticari kanunları ve ticaret algısı birbirinden oldukça farklıdır. Bunun için Türkiye'den Rusya'ya giden tacirler mühim problemler ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

¹⁴⁵ "Türkiye-Rusya Münasebeti", *Yeni Kafkasya*, I/3 (Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 9-10.

¹⁴⁶ "Rusya-Türkiye Münasebetinden", *Yeni Kafkasya*, I/4 (15 Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 15.

¹⁴⁷ "Türkiye'de Komünistler", *Yeni Kafkasya*, II/24 (15 Eylül 1341 [1925]), s. 14.

¹⁴⁸ "Türkiye Komünistleri Mahkûm", *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 8.

Bu problemlerin başında yöneticilerin çıkardığı müşkilat gelmekle beraber bunun yanında tacirlerin ülkeden para yerine mal götürmeye mecbur bırakılması da ayrı bir meseledir. Bütün bu problemleri çözebilecek ana unsur bir ticaret muahedesidir. Ancak iki devlet arasındaki kanun farkları sebebi ile bu da yapılamamaktadır. Ancak bu yıllarda Avrupa ülkeleri ile Rusya arasındaki ticari münasebet oldukça iyidir. Yani Ruslar bir yerde ticari zorlukları Türklere uygulamaktadırlar.¹⁴⁹

İki ülke arasındaki ilişkileri yansıtan ve bazen de gerginleştiren unsurlardan biri de yayın organlarıdır. Türkiye aleyhinde Rusya’da yayın faaliyetleri olmakla birlikte Rusya aleyhinde de Türkiye’de yayıncılık faaliyetleri yapılmaktadır. Bunun bir örneğini Fransa’da yayınlanan *Tan* gazetesi vermiş, *Yeni Kafkasya* da bunu aktarmıştır. Burada *Tan* gazetesi Türkiye’deki siyasi milliyetçilere müdahale edilmediğinden yakınlıkla Kafkasyalı ve Türkistanlı Türk ve Müslüman milliyetçilerin Türkiye’deki Rus aleyhtarı gazetecilik faaliyetlerinden bahsetmektedir. Ayrıca Sovyet hükümetinin Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bunları susturma çabasını da dile getirmektedir.¹⁵⁰

Komünistler Türkiye aleyhinde neşriyatta bulunmadıklarını iddia etmektedirler. Ancak gazeteleri incelediğimizde durumun öyle olmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. *Komünist* gazetesi İstanbul’da manavlar ile zabıta arasındaki bir hadiseyi abartarak “İstanbul’un Kanlı Hadisesi” adı ile sayfalarına taşımıştır. Ayrıca hamalların haklı davalarında kendi kuvvetlerinden başka hami bulamadıklarını belirtmeyerek İstanbul zabıtasına edepsiz kelime ve tabirler savurmaktadır.¹⁵¹

6. Türk-Rus Münâsebetleri İle İlgili Makalelerin Analizi

“Türkiye-Rusya Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/3 (1 Teşrin-i Sani 1339 [1923]), s. 9-10. Bu makalede yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti ile Bolşevik rejimi arasındaki ilişkilerin süreç içinde farklılaştığına dikkat çekilerek; başlangıçta Mustafa Kemal’in kurmuş olduğu rejimin Bolşevikler ile iyi ilişkiler kurmuş olmasına rağmen ilişkinin giderek tarihte olduğu gibi hasmane olarak ilerlediğine dikkat çekilmektedir.. Başlangıçta Azerbaycan, Dağıstan ve Kafkasya’nın bazı bölgelerinde Bolşevikler ile çatışma halinde olan yerel siyasi teşekküllerin Türkler sayesinde çatışmasız olarak Bolşevikler ile sulh yaptığı hatta Türkistan Basmacı hareketinin ileri gelenlerinden pek çoğunun Türkler sayesinde Bolşevik güçlere teslim olması söz konusu iken ilerleyen

¹⁴⁹ “Rusya ile Şark Memleketleri Arasındaki Ticari Münasebet”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 7-10.

¹⁵⁰ “Türkiye ve Siyasi Milliyetçiler”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 5-6.

¹⁵¹ “Türkiye Hakkında Komünist Matbuatı”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 11.

süreçte Türkiye'nin ajanları vasıtası ile Bolşeviklere karşı olan gruplara el altından destek verdiği belirtilmektedir.

“Rusya-Türkiye Münâsebetinden”, *Yeni Kafkasya*, I/4 (15 Teşrin-i Sani 1339 [1923]), s. 15. Makalede Rusya Federatif Cumhuriyeti Merkez-i Umumisi'nde yapılan bir kapalı oturumda hariciye komiseri Çiçerin'in şikâyeti olduğunu ve bu şikâyetin de Türkiye hükümetinin Rusya ile olan ilişkilerinde İngiliz politikalarının tesirinde kalarak hareket ettiği ve bu durumun ikinci dereceden hariciye bürokratlarının değil özellikle İsmet Paşa ve Mustafa Kemal'in temayüllerinden kaynaklandığı yazılmaktadır.

“Türkiye Hangi Siyaseti Takip Etmelidir?”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s.15-16. Bu makalede derginin yayımlandığı tarih itibarı ile Avrupa'da üç ayrı siyasi eksen olduğu ifade edilerek, bu siyasetlerin İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından belirlendiğine dikkat çekilmektedir. Her üç siyasi yaklaşımın Türkiye'ye bakış noktasında kendi tarafına inhisar sağlamak politikası güdüldüğü ve bu devletlerle ilişki tesis edilirken dikkatli davranılması gerektiği belirtilmektedir.

“Bolşevikler Hakkında Hakikât”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (15 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 9-12. Makale Sovyet rejiminin Şark Milletleri siyasetinin esas olarak şark milletlerinin elindeki imkânların İngiliz emperyalizmi eline kaldığından bahisle bu imkânların aslında onların elinden çeşitli anlaşmalar ile alınarak Sovyet emperyalizmi eline geçirilmesi olduğunu yazmaktadır. Dolayısıyla Sovyet rejiminin Şark Milletleri Siyaseti esas olarak Şarkî milletlerin bağımsızlığı ve iktisadî zenginliğini sağlamaya yarayacak bir amaç değil yukarıda ifade edilen gayeye hizmet eden bir vasıta.

“Bolşevikler Hakkında Hakikat”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 7-10. Sovyetler ile Kars ve Moskova anlaşmalarına imza atan Türkiye'nin Sovyet cumhuriyeti namı ile de olsa varlığı ve hukuki statüsü olduğu iddia edilen Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın varlığını sorgulaması gerektiği ve anlaşmanın tarafı olarak bunu sorgulama hakkı olduğundan hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin bu anlaşmalarda taraf olarak sadece Sovyet hükümetinin değil aynı zamanda üstte zikredilen bu devletlerin de en azından şekil olarak varlığının aranması gerektiğine dikkat çekilen bir makale..

“Türkiye-Rusya Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]) s. 11-12. Erivan'da bulunan Türkiye'ye ait mümessillik binasına yapılan tecavüz girişimi dolayısıyla Rus Hükümeti ile görüşmeler yapılarak olayın tahkik edilmesi konusunda

İsmet Paşa'nın Anadolu Ajansına vermiş olduğu beyanat ve Rusya ile Türkiye arasında ticari münâsebetlerin tekrar başlatıldığına dair yaptığı açıklama...

“Türk İnkılâbının Kemal’i”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]) s. 1-3. Gazi Mustafa Kemal’in 1 Mart münasebetiyle T.B.M.M’de söylemiş olduğu nutka atfen Türk ulusunun I.Dünya Savaşından mağlup çıktığı halde müstemleke olmayı kabul etmeyerek girişmiş olduğu bağımsızlık savaşını kazanmış ve Yunanlıları denize dökerek cumhuriyeti kurduğuna değinilen yazıda, mücadelenin bitmesinden sonra Mustafa Kemal ve arkadaşlarının köşelerine çekilmeyip bu zaferi Türk ulusunun uluslararası alanda varlığını maddi ve manevi anlamda tescile gayret ettiklerini yazmaktadır. Bu amaçla padişahlığın kaldırıldığını, medreselerin ilga edildiğini, tedrisatın maarif vekâletine devredildiğini, şeriye vekâleti ve erkân-ı harbiye reisinin kabineden ihraç edildiğini belirterek bu şekilde Türkiye’nin medeni memleketler arasında yerini almaya çalıştığına değiniliyor.

“Türkiye-Rusya Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]) s. 8-10. Türkiye’de bulunan Rus heyeti murahhasası reisi Portomkin’in Vakit gazetesine verdiği demeçte Türkiye’deki gazetelerden pek çoğunun Rusya’nın Türkiye politikasının değiştiği konusunda haberler yayınlaması ve Rusya hakkında gerçeğe uymayan haberler yayınlamalarını eleştirmesi konu edilmekte olup yazıda ismi verilmeyen bir yazarın Rusya’nın Türkiye hakkında Lozan sonrası yaklaşımlarının değişmesi ve Türkiye’yi kendilerine bağlı bir ülke haline getirme isteklerinin boşa çıktığını bu yüzden de bir hayal kırıklığı içinde olduğu ifade ediliyor.

“Komünist Propagandası ve Türkiye”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 7-8. III. Komünist Enternasyonalinde alınan Şark memleketlerinde yapılacak olan propaganda faaliyetlerine dair ayrılacak olan tahsisatın azaltılarak elli bin altın rubleye indirilmesi kararına ihtiyatla yaklaşılması gerektiği öne sürülüyor. Rusların Bolşevizmi tüm dünyaya yaymak emellerini daha gizli metodlarla sürdüreceğinden emin olunması istenilen yazıda bu amaçla erkân-ı harbiye ve şaibe-i siyasiye ajanları vasıtası ile bu faaliyetlerin artan oranda yine yürütüleceğine ve bu kurumların bu amaçlı tahsisatlarının arttırılabileceğine dikkat çekiliyor.

“Rusya-Türkiye Münâsebeti” *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 5-6. Türk-Rus ilişkilerinin Erivan’daki Türk şehbenderhanesinin basılması ve sefaret başkâtibi Tahsin Bey’in kaçakçılıkla itham edilip tevkif edilişi üzerine bozulması,

ayrıca Rus hükümetinin Rusya’da bulunan Türk tebaasının zararlarını tazmin etmekten sürekli olarak kaçınmasının bunun baş sebeplerinden olduğu anlatılıyor. Rusların bozulan ilişkilere sebep olarak bu olayları değil Türkiye’deki matbuatın Fransa’dan almış olduğu tahsisata binaen Rusya aleyhine takındığı olumsuz tutumun sebep olduğunu iddia ettiğini yazmaktadır.

“Türkiye Aleyhinde Rus Propagandası”, *Yeni Kafkasya*, I/17 (28 Mayıs 1340 [1924]), s. 22-23. Rusların özellikle Kafkasya’da yayınlanan Bolşevik yanlısı gazeteler vasıtası ile Türkiye aleyhine yayınlar yaptıklarını ve Türkiye’de yakalanarak sınır dışı edilen Rus ajanlarından ziyade Bulgaristan’a iade edilen Bulgar komünistlerini mesele etmek suretiyle aleyhte propaganda da bulunduğunu yazmaktadır. İnkılâpçı olduğunu iddia eden Türk hükümetinin gerçek işçi-köylü inkılâpçılarına karşı olan bu tutumunun kendi sonlarını belirleyeceğini iddia ettiğini belkirtmektedir.

“Türkiye-Rusya İhtilâfi”, *Yeni Kafkasya*, I/21 (1 Ağustos 1340 [1924]), s. 12-13. Türk ve Rus tüccarların karşılıklı olarak ticaret yaptıkları bölgelerde karşılaştıkları sorunların çözümü için Moskova’da bir konferans düzenlenmesi konusunda bir mutabakat sağlanmış olsa da bu konferansın tatil edildiği ve bunda özellikle Rusların Kars şehrinin tekrar iade edilmesi için isteklerde bulunmalarının sebep teşkil ettiği iddia edilen makale...

“Türkiye-Rusya Münâsebetinden”, “*Yeni Kafkasya*” II/13 (31 Mart 1340 [1924]), s. 4-5. Çiçerin’in Türk-Rus ilişkileri konusunda yaptığı olumlu açıklamaların aksine Rus gizli mahfillerinde Türkiye’deki komünist faaliyetlere Ruslar tarafından el altından destek verildiği ve Kürt isyanının kuvvet ve şiddetle bastırılmış olmasını alttan alttan eleştiren Rusların aslında Türkiye hakkında hiç de iyi düşünceler taşımadıklarını iddia ediyor.

“Türkiye Hakkında Bolşevik Matbuatı”, “*Yeni Kafkasya*”, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s.7. Bakü Konsolosu Ferid Bey’in şark vilâyetlerinde meydana gelen isyan için “İngiliz fitnesi” şeklinde açıklama yapmış olmasının komünist Rus matbuatınca eleştirilmesi ve Türkiye’de yayın yapan sol matbuata karşı devlet tarafından kapatma cezaları verilmesinin Rus basınıca eleştirilmesini konu edinen bir yazı...

“Türkiye Komünistleri Mahkûm”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 8. Türkiye’de komünist faaliyette bulunan ve III. Enternasyonal’e katılmış

olan bazı şahısların Doğu Anadolu'daki Kürt ayaklanması sonrasında muhakeme edilmeleri ve çeşitli cezalara çarptırılmaları haber edilen bir makale...

“İkinci Enternasyonal ve Bolşevizm” *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s.16. 29 Ağustos tarihinde yapılacak olan İkinci Enternasyonal Kongresi'nde sunulacak olan bir rapora göre Rusya ile Avrupa devletleri arasında iyi ilişkilerin tesis edilebilmesi bir yana aksine Rusya'nın kendi batısında bulunan demokratik cumhuriyetler üzerinde daha fazla baskı kurması yüzünden daha fazla bozulduğu şimdiki durumun bu iyi ilişkileri düzeltmek bir yana bu ülkeleri Rusya'nın baskısından kurtarmaya dönüştüğü iddia ediliyor.

“Türkiye’de Komünistler”, *Yeni Kafkasya*, II/24 (15 Eylül 1341 [1925]), s. 14. Avusturya'nın başkenti Viyana'da bir mümessillik açarak buradan Bolşevizm propagandası yapan Rusların Avrupa devletlerinin Avusturya hükümetine baskı yapmaları yüzünden burayı kapatmak zorunda kaldıklarını ve bu yüzden Balkanlarda bu faaliyetleri yürütmek için Bulgaristan, Türkiye ve Yunanistan arasında tüm Balkanlara hitap edecek böyle bir mümessillik açmak için Edirne’de faaliyet göstermeye başladıklarını anlatıyor. Ancak Türk hükümetinin uyanık davranmak suretiyle bu tür şahısları takibe alarak kısa sürede derdest ile ülke dışına çıkardığı ifade ediliyor.

“Türkiye-Rusya Münâsebetinden”, *Yeni Kafkasya*, III/16 (1 Temmuz 1926), s. 12. Makalede Rus para birimi Çiruventsi'nin artık piyasada hiçbir kimse tarafından değişim enstrümanı olarak kabul edilmediği hatta Rus Dış Ticaret Bankasının bile kendisine getirilen paraları Türk lirası ile tebdil etmediğinden dolayı Rusya ile ticarete girişen tüccarların büyük zarara uğradığı belirtiliyor. Ayrıca Rus makamlarının Türkiye’den yapılan ithalata pek çok engeller koyduğu fakat aynı engelleri Yunanlılara koymadığı ifade edilerek Rusların sadece Türklere karşı uyguladığı bu engeller yüzünden ticaretin neredeyse durma noktasına geldiği haber edilmektedir.

“Rusya ve Türkiye Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 13-15. Rusya ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin problemleri olduğu ve bu problemlerin en başında geleninin ise Türk tacirlerin Rusya’ya mal satmalarının önündeki engeller olduğu buna mukabil Rusların Türkiye’de mal satmalarının önünde hiçbir engel konulmadığı belirtiliyor. Ayrıca önündeki türlü engelleri aşarak Ruslara mal satmaya muvaffak olanların ise paralarının tahsil etmekte veya bu paraları Türk parası ile değişime izin verilmemesi yüzünden sıkıntılar yaşandığını ifade edilerek kısa zaman

içinde Rusya ve Türkiye arasında ticaret anlaşması yapılmasının zaruri olduğu belirtiliyor.

“Rusya Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s. 14. Rusya’nın 1924-25 yılında sanayi olarak %64 oranında bir büyüme gösterse de bu yıl sadece %40 büyüdüğü gelecek yıl ise %15 nispetinde büyüme yapabileceği açıklanmaktadır. Bunun sebebi ise 1924-25 yılında olan büyük oranlı büyümenin daha çok eskiden var olduğu halde o yıl tekrar faaliyete sokulan fabrikalar olduğu daha sonra ise böyle bir durumun artık olmadığı için yeni açılacak olan fabrikalar için çok ciddi yatırımların gerekmesi sebebi ile büyümenin çok azaldığı ifade edilmektedir. Çünkü yeni açılacak olan fabrikaların hem inşaat hem de makine olarak yatırımlar için ciddi manada nakit ihtiyacı gerektirdiği ve bu yüzden yönetimin amelelere tasarruf yapmalarını tavsiye ettiği belirtiliyor.

“Türkiye Matbuatından: Rusya ile Ticaret Mümkün Değildir”, *Yeni Kafkasya*, IV/4 (15 Teşrin-i Sâni 1926), s. 9-10. Rusya’da kurulan Bolşevik sistem ile Türkiye’deki sistemin iktisadi alandaki farklılıklarından dolayı artık ticaret yapmanın imkânsız hale geldiği belirtilerek bunun Rusların tüm ticari faaliyetleri devletin inhisarına almak istemesinden dolayı kaynaklandığını zaman zaman bazı ticari faaliyetlere izin verseler de buna güvenip Ruslara mal satanların ellerindeki parayı ülke dışına çıkaramadıklarını bu yüzden pek çoğunun zarar ettiklerini ifade edilen makalede bunun ticari görüşmeler yolu ile de çözülemeyeceği sistem farklılığının bunun önünde olan en büyük engel olduğu anlatılıyor.

Azeri, “Türkiye Aleyhinde Neşriyat”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s.10-13. Rusların Türkiye’deki matbuatta Rusya aleyhine yazılan yazıları örnek göstererek Ruhullah Ahundov adlı bir Azeri bolşevikin “Biz Türkiye hakkında bir neşriyata izin vermiyor iken Türkiye matbuatı sürekli olarak aleyhimizde neşriyata izin veriyor “ ifadesini kullandığını bunun doğru olmadığı ve Rus idarecilerin her fırsatta Türkiye’deki komünist hareketlere destek verdiğini esasen şark milletlerindeki milli hareketleri kendi işine geldiği için Batı emperyalizmine karşı görünürde desteklese de kendi asli düşünce yapısı dolayısı ile milliyetçi akımlara her zaman karşı olduğu belirtiliyor.

“Türkiye ve Siyasi Milliyetçiler”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 5-6. Sovyetler hükümetinin Türkiye’de bulunan Azerbaycanlı ve Türkistanlı siyasi

göçmenlerin siyasi faaliyetlerde bulunmasını engellemeye çalışmaları eleştirilerek; aslen Türklerin kendilerine sığınmış olan yabancı siyasileri tarihinin en güç dönemlerinde bile kaçmış oldukları ülkelere iade etmekten kaçındıklarını ifade ediyor. Azeri ve Türkistanlıların aslında diğer batılı siyasi göçmenlerden hissi olarak da Türkler için çok daha önemli olmalarından dolayı bunların iade edilmeleri ve siyasi faaliyette bulunmalarının engellenmesi hiç mümkün değildir denilmektedir.

“Rusya ile Şark Memleketleri Arasındaki Ticarî Münâsebet”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s.7-10. Makalede, Rusya ile Türkiye arasında üç- dört seneden beri devam ettiği halde bir türlü açıklığa kavuşamayan ticari meselelerin çözümünün hâlâ sağlanamadığı belirtiliyor. Bunun iki ülke arasındaki sistem farklılığından kaynaklandığı belirtilerek aslında ikili ticarete engeller çıkaran Rusların Türklere nazaran bu belirsizlik ortamından daha fazla zarar gördüğüne değiniliyor. Çünkü Rusların Türkiye’ye sattığı sanayi ürünleri ile Türklerin Ruslara sattığı ziraî ürünler arasında meblağ olarak Ruslar aleyhine büyük bir fark olduğu belirtiliyor. Bu sebeple Ruslara bu devam eden belirsiz süreci bir an önce bitirmeleri tavsiyesinde bulunuluyor.

“Türk-Rus Şirketi”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 10-11. Türkiye ve Rusya arasında ticari faaliyetleri koordine etmek gayesiyle kurulan ve iki seneden beri Türk tarafının iyi niyetlerine rağmen güçlüklerle karşılaşmaya devam eden Türk tüccarların artık bu şirketin faaliyetlerinden bir fayda gelmeyeceği görüldüğü için şirkette görevli Türk memurların ülkelerine dönmeleri gerektiğini ifade eden bir makaledir.

“Türkiye Hakkında Komünist Matbuatı”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 11. Türkiye’de kurulan bazı devlet yapılarının aslında belli şahıs ve zümrelere para kazandırmak amacı güttüğünü Himaye-i Etfal, Demiryolları şebekesi yenilenmesi ve liman deniz ve kara taşımacılığı işçilerinin lehine olduğu sanılan devlet kurumlarının aslında onların emeklerini sömüren kurumlar olduğunu ifade eden bazı Bolşevik matbuatının yazdıklarını eleştiren bir makaledir.

Mustafa Çokayoğlu, “Ermeni Meselesinde Rus Siyaseti”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 6-11. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Ermenilerin problemlerinin çözümü konusunda Rusların her dönem aktif rol oynamakta olduğunu belirten yazar aslında Rusların bu meseleye dâhil oluşlarının temel sebebinin Asya’daki hâkimiyetlerinin pekiştirilmesi amacını taşıdığını Ermenilerin saadetinin

düşünmediklerini belirterek Rusların bu yönde 1913 yılından itibaren uluslararası alanda konferanslar düzenlemek maksadıyla Osmanlıları sıkıştırmaya çalıştıklarını Osmanlıların da çeşitli politikalarla Rusların bu amacını boşa çıkardıklarını yazmaktadır.

“Komünist Matbuatı ve Türkiye”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 11-12. Bakü’de yayınlanmakta olan *Komünist* adlı gazetenin Mustafa Suphi ve on beş arkadaşının katledilmesi konusunda yayınladığı bir yazıyı alıntılanarak; Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kanlı kapitalist düzen tarafından katledilmelerinden sonra Türkiye’de işçi hareketinin ciddi bir yükselişe geçtiğine değinilmektedir. Makale gazetenin Türkiye’de cereyan eden basit polisiye olayları büyütme suretiyle buradan bir işçi hareketi çıkarmaya çalıştığını bunun boş bir gayret olduğunu belirtiyor.

“Rusya Matbuatı: Türkiye Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, IV/24 (15 Eylül 1927), s. 9. Rusya’da yayınlanan *Pravda* gazetesinin bir makalesini alıntılan yazıda Rus yazarın Türkiye’de Kemalcilerin ısrarla bizde bir işçi hareketi olamaz çünkü bunun için sanayi olması gerekir. Bu sanayi olmadan da işçi dolayısı ile işçi hareketi olamaz sözüne karşılık aslında tüm burjuvazinin kendilerine karşı olan işçi hareketlerini hep yok saydıklarını Kemalcilerinde aynı tutum içinde olduklarını yazmaktadır. Buna mukabil *Yeni Kafkasya* yazarı da Türkiye’de esasen burjuva sınıfı da olmadığını Türkiye’de sistemin başında olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ABD deki Rockefeller, Ford, Morgan vs. gibi burjuva addedilebilecek kişilerle aynı kefeye koymanın çok mantıklı olmadığını yazmaktadır.

SONUÇ

1923-1927 yılları arasında İstanbul'da Mehmed Emin Resulzade önderliğinde çıkan *Yeni Kafkasya*, adeta Rusya'dan gelen bütün Müslüman Türklerin sesi olmuştur. Kafkasya odaklı olarak algılanmakla birlikte bütün Müslüman Türk bölgeleri hakkında birçok yazıya sayfalarını ayırmıştır. Bu bölgeler İdil-Ural, Türkistan gibi yerler olmakla birlikte bunun yanında Finlandiya, Gürcistan, Çekoslovakya ve Litvanya'dan dahi bahseddiğine şahit olduk. Çalışmamıza başlarken Kırım hakkında da geniş malumat elde edebileceğimiz düşüncesinde idik. Ancak incelediğimiz metinler içerisinde Kırım'a ait ancak iki adet yazı bulabildik. Bunlar da günlük haber niteliğinde diyebileceğimiz türdendi.

Bu dergiyi incelemek suretiyle, Sovyetlerin Azerbaycan, İdil-Ural ve Türkistan gibi bölgelere hâkim olduktan sonra burayı ellerinde kalıcı olarak tutmak için hangi siyasetlere başvurduğunu öğrenme imkânı bulduk. Sovyetlerin komünizm anlayışına verdiği önem; bu bölgelerin dinî, iktisadi, edebî, tarihî, eğitim ve kültür hayatına da doğrudan yansımıştır. Sovyetler, Türkistanlıların bu alanlarda hızlı bir dönüşüm geçirmesi, yani Sovyetleşmesi için her türlü aracını kullanmıştır. Bu bölgelerde bütün idarelere Rus yöneticiler yerleştirilmiş, yazışma dilinin Rusça olma zorunluluğu getirilmiş ve bütün bunlarla halk hızlı ve yoğun bir biçimde Sovyetleştirilmeye çalışılmıştır.

Sovyet Hükûmetinin hâkim olduğu coğrafyalarda dönüştürme siyasetlerinin belki de en önemli unsuru propaganda faaliyetleriydi. Sovyetlerin Türkistan ve İdil-Ural başta olmak üzere bütün Müslüman bölgelerinde tüm basın-yayın organları Sovyet komünizmini propaganda etmekteydi. Sovyet yönetimi, gazete ve dergilerin dışında oprera ve tiyatrolar da yine ciddi bir propaganda faaliyeti içerisindeydi. *Yeni Kafkasya*, yayın hayatı boyunca Sovyet hükûmetinin propagandalarını eleştirmekte ve yazılarında Sovyet gazetelerinden alınan haberlere olabildiğince yer vermekteydi. Okuduğumuz metinler içerisinde bunların sıklıkla kullanıldığına şahit olduk.

Buradaki çalışmamız ile Komünist Rusların hâkimiyetleri altındaki milletlere ve özellikle de Türklere uyguladıkları mezalimleri birinci ağızdan yazarların kaleminden okuma imkânına kavuştuk. Bunun yanında bu Müslüman Türklerin Komünist zulmüne karşı koyma politikalarını da yine birinci ağızdan okuyabildik.

BİBLİYOGRAFYA

- A. B., “Kazan Yurdunda: Şair Said Rami”, *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s.15.
- Abdullah Battal, “Selim Giray Mirza Cantöre”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 8-9.
- Ahmed Naim, “Türkistan’da Tâkîbat”, *Yeni Kafkasya*, IV/13 (1 Nisan 1927), s. 14.
- Ahmed Zeki Velidi, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 3-5; I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s.3-7; I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s.4-7.
- Akış, Ali, , *İdil Ural Davası ve Sovyet Emperyalizmi*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1963.
- Akpınar, Turgut, “Arsal, Sadri Maksudi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 396-397.
- Akpınar, Yavuz, “Resulzade. Mehmed Emin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.35, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 2-5.
- Akpınar, Yavuz, “Taymas, Abdullah Battal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s. 194-196.
- Akpınar, Yavuz, “Yeni Kafkasya Dergisi Hakkında Yeni Bilgiler”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 6, Ekim 2012, s. 27-47.
- Allworth, Edward, “A Conversation with Ahmad Naim Nusratullah Bek, A Young Bukharan Jadid under the Amirate”, *Türkistan’da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller:1900-1924*, haz. Timur Kocaoğlu, SOTA Haarlem, 2001, s. 77-108.
- Andican, Ahat, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul, Emre Yayınları, 2003.
- Arif Sultan (S. Ufalı), “Ayaz İshaki İdilli”, *Dergi*, Yıl:1, Sayı:3, Münih, 1955, s. 107-120.
- Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri: I. Çalıştay Bildirileri [Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri Çalıştayı (I:2010: Ankara)]*, Çev. Ve Yay. Hazırlayanlar: İlyas Kamalov - İrina Svistunova, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.
- Ayaz İshaki, “Hariçteki Türklerin Dileği”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 6-9.
- Ayaz İshaki, “İdil-Ural İlleri”, *Yeni Kafkasya*, I/20 (19 Temmuz 1340 [1924]), s. 10-13.
- Ayda, Adile, “Sadri Maksudi’nin Türk Tarih Kurumunun Kuruluşundaki Rolü”, *Türk Kültürü*, Sayı:53, Yıl: 5, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Mart 1967, s. 25-29.
- Azeri, “Musa Carullah Efendi’nin Tevkîfi”, *Yeni Kafkasya*, I/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 8-10.
- Azeri, “Yeni Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 2-4.
- Bala, Mirza, “Resulzade Mehmed Emin Bey”, *Azerbaycan Dergisi*, Y.3, S. 10-11 (22-23), Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği, Ocak- Şubat 1954, s. 5.

- Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani [Abdülkadir İnan], “Haric Türklerinde Milli Hars Meselesi: Başkurtçuların Nokta-i Nazarı”, *Yeni Kafkasya*, II/12 (15 Mart 1341 [1925]), s.10-13.
- Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani [Abdülkadir İnan], “Hariç Türklerinde Milli Hars Meselesi: Başkurt Hareketi Yalnız Siyasi Değil”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s.12-13.
- Baykara, Tuncer, “Togan, Zeki Velidi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.41, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s.209-210.
- Baykara, Tuncer, *Zeki Velidi Togan*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Bayoğlu, Ata, *Abdülkadir İnan'ın Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Bezanis, Lowell, “Soviet Muslim emigres in the republic of Turkey”, *Central Asian Survey*, XIII/1 (1994), s. 59-180.
- Birinci, Ali, “*Abdullah Battal- Taymas: Kazanlı Bir Âlimin Hayat Hikâyesi*”, JTS, XXX/1, Harvard University, 2005, s. 171-195.
- Caferoğlu, Ahmet, “Sadri Maksudi Arsal'ın Aziz Hatırasına”, *Türk Kültürü*, V/53 Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, (Mart 1967), s. 13-16.
- Çağatay, Saadet, “Muhammed Ayaz İshaki”, *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti: 100. Doğum Yılı Dolayısıyla*, Tertip Edenler: Tahir Çağatay, Ali Akış, Saadet Çağatay- İshaki, Hasan Ağay, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1979.
- Çokayeva, Maria J., *Mustafa Çokay'ın Hatıraları*, Haz. Erol Cihangir, İstanbul, Turan Kültür Vakfı, 2000.
- Devlet, Nadir, *Millet İle Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, İstanbul, Başlık Yayın Grubu, 2011.
- Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Devlet, Nadir, “Tataristan Ayaz İshaki'ye Yeniden Kavuştu (10.2.1878- 22.7.1954)”, *Türk Kültürü*, XXXIV/394, 1996, s. 105-109.
- Ediplerimiz: Biobibliografik Bilişmelik*, C. 2, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2009, s.452.
- Erkan, Mustafa, “İnan, Abdülkadir” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 261-262.
- Hayit, Baymirza, *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Hıdıraliyev, Darhan, *Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Ankara, Yeni Avrasya Yayınları, 2001.
- İdil Oğlu, “İdil Boyunda: İslam ve Türk Medeniyetine Karşı Mücadele”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sani 1340 [1924]), 8-11.

- İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler C.1*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Kanlıdere, Ahmet, “Radikal Sosyalizm’den Milliyetçiliğe: Kazanlı Ayaz İshaki’nin (1878-1954) Fikri Serüveni”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 24, 2011, s. 63-94.
- Kanlıdere, Ahmet, “Türkiye’de Genel Türk Tarihçiliği ve Zeki Velidi Togan”, *Türk Tarihçileri*, Editör: Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2016, s. 103-123.
- Kanlıdere, Ahmet, “Zeki Velidi Togan’ın Fikri Gelişimi”, *Yayınlanmamış Makale*, s. 1-27.
- Kara, Abdulvahap, “Şokay, Mustafa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 217-218.
- Kara, Abdulvahap, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay’ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul, Da Yayıncılık, 2002.
- Kazanlı A. Battal, “Şimal Türkleri Değil Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, I/22 (15 Ağustos 1340 [1924]), s. 14-16.
- Kazanlı, “Finlandiya’da Kazan Türkleri (1)” *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s.15-16.
- Kazanlı, “Hariç Türklerinde Milli Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/18 (15 Haziran 1341 [1925]), s.12-14.
- Koçer, Çağatay, “Ahmet Naim Öktem”, *Yayınlanmamış Makale*, s. 1-4.
- Kolesnikov, Aleksandr, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Çev: İlyas Komalov, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Koşay, H. Z., “Sadri Maksudi Arsal’ın Hizmetleri ve Millet Anlayışı”, *Türk Kültürü*, V/53, (Mart 1967), s. 17-24.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.
- M. E., “Kitabiyat: Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, III/ 11 (14 Nisan 1926), s.11-13.
- M. E., “Türk Harsının Rus Komünizmine Mukavemeti”, *Yeni Kafkasya*, IV/ 8-9 (1 Şubat 1926), s. 8-10.
- Mahmud Fuad Toktar, “Hariç Türklerinde Milli Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341[1925]), s.9-12.
- Milli Mücahit ve Milli Edip Ayaz İshaki*, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1955.
- Mustafa Çokayoğlu, “Ermenistan Meselesinde Rus Siyaseti”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 6-11.
- Mustafa Çokayoğlu, “Rusya Devletinin İran Siyaseti”, *Yeni Kafkasya*, IV/13 (1 Nisan 1927), s. 6-8.
- Mustafa, “Biraz Da Öteki Ruslardan”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 7-11.
- Mustafa, “Bugünkü Tilkicilik”, *Yeni Kafkasya*, IV/18 (28 Haziran 1927), s. 4-6.
- Mustafa, “Paris’ten Mektup: Öteden Beriden”, *Yeni Kafkasya*, IV/19 (1 Temmuz 1927), s. 6-8.
- Mustafa, “Zindandaki Vatandaşlara”, *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 3-5.

- N., “Türkistan’da Basmacılık”, *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s.10-13.
- Rahmanov, Begench, “Türkmenistan Sosyal Hayatının İlk Devresi: Bolşevik Dergisi (1925-1929)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2015.
- Oraltay, Hasan, “Mustafa Çokay”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 121, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ocak 1997, s. 15-18.
- Sadri Maksudi, “Çek Milleti İntibah Tarihinden”, *Yeni Kafkasya*, II/20 (16 Temmuz 1341 [1925]), s.7-10.
- Salikov, Akhat, *Prof. Dr. Zeki Velidi Togan’ın Hayatı ve Muhaceretten Evvel Rusya’da Yayınlanmış Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 1997.
- Şahin, “Kırım Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s.16.
- Şimşir, Sebahattin, *Azerbaycanlıların Türkiye’de Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)*, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları; 49, 2000.
- Şimşir, Sebahattin, *Mehmed Emin Resulzade’nin Türkiye’deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995.
- Tahirli, Abid, *Azerbaycan Mühaciret Metbuatında Pulisistika (1921-1991)*, Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2005.
- Tanyu, Hikmet, “87. Doğum Yıldönümünde Profesör Abdülkadir İnan” *Töre*, VI/43 1974, s. 26-32.
- Tanyu, Hikmet, “Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan’ın Hayatı”, *Vakıflar Dergisi*, XI, (1976) s. 343.
- Taşagül, Ahmet, “Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan ve Türk İlmine Katkıları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 50, (1991) s. 39-40.
- Taymas, Abdullah Battal, *Ben Bir Işık Arıyorum: Rus İhtilalinden Hatıralar*, İstanbul, Turan Kültür Vakfı, 1969.
- Taymas, Abdullah Battal, *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1959.
- Tin, “Şimal Türkleri Arasında (Ufa’da Dini Kurultay)”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s.16.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Hatıralar*, İstanbul, Tan Matbaası, 1969.
- Turdiyev, Şerali, *Ular Germanyada Okugen Ediler*, Taşkent, Akadem-Hizmet Basmahanesi, 2006.
- Türkistanlı Ahmed Naim, “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (Kânûn-ı Evvel 1926), s. 10-12.
- Türkistanlı Ahmed Naim, “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 9-11.
- Türkistanlı Özbek, “Türkistan’da Açlık”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 10-13.
- Türkmen, “Onlar ve Biz”, *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341[1925]), s.13-14.

Türkmen, “Türkistan Ahvali: Türkistan Gazetelerinde Tercüme”, *Yeni Kafkasya*, IV/14 (17 Nisan 1927), s.16.

Türkmen, “Türkistan Ahvali: Türkmenistan’da Maarif”, *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 14-15.

Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s.14-15.

Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341[1925]), s.13-14.

Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/8 (6 Şubat 1926), s.15-16.

İmzasız Yazılar:

“Darbeli Mesele”, *YK*, Y.4, S.10, 17 Şubat 1927, s. 2.

“Fuad Toktar”, *Tatarskaya Entsilopedya*, C.5, Kazan: Kazan Institut Tatarskoy Entisklopedii, 1910, s.693.

“Hive’de İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/12 (15 Mart 1340 [1924]), s.13-14.

“Kırım Yahudi Muhtariyeti”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 16.

“Rusya ile Şark Memleketleri Arasındaki Ticari Münasebet”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 7-10.

“Rusya-Türkiye Münasebetinden”, *Yeni Kafkasya*, I/4 (15 Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 15.

“Şimal Türkleri Arasında: Sultan Aliyef’in Mâcerası”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s.14.

“Şimal Türkleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 16.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s.15-16.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), 15-16.

“Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s.16.

“Türkistan’da İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s.13-14.

“Türkistan’da”, *Yeni Kafkasya*, I/1 (27 Eylül 1339 [1923]), s.15-16.

“Türkiye Hakkında Komünist Matbuatı”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 11.

“Türkiye Hangi Siyaseti Takip Etmelidir?”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 15-16.

“Türkiye Komünistleri Mahkûm”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 8.

“Türkiye ve Siyasi Milliyetçiler”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 5-6.

“Türkiye’de Komünistler”, *Yeni Kafkasya*, II/24 (15 Eylül 1341 [1925]), s. 14.

“Türkiyeciliğin Müfit Tezâhüratından”, *Yeni Kafkasya*, II/ 5 (1 Kânûn-ı Evvel 1340 [1924]), s.16.

“Türkiye-Rusya Münasebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/3 (Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 9-10.

“Türkoloji Kongresi”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s.1-4.

“Yeni Kafkasya Türkistan’da”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s.13-14.

METİN
YENİ KAFKASYA'DA İDİL-URAL, TÜRKİSTAN VE TÜRK-SOVYET
MÜNASEBETLERİ HAKKINDAKİ YAZILAR

A. YENİ KAFKASYA HAKKINDAKİ YAZILAR

1. “*Yeni Kafkasya*’yı Tebrik”¹⁵²

Muhterem müdür beyefendi

15 Eylülde bir yaşını idrak eden *Yeni Kafkasya*’ya kemal-i samîmiyetle tebrik ederiz.

Milletimizin millî hududumuz dâhilinde millî hukûkunu muhâfaza için yaptığı teşebbüsü envâ-i fecaî ile boğmaya çalışan kahhar düşmanlara karşı vatanperverane bir cellât ile meydana çıkarak Azerilerin maruz kaldığı maddî ve mânevî felâketler ve mahrûmiyetleri inzar beşeriyet önünde teşrih etmekle *Yeni Kafkasya* büyük vatan karşısında mukaddes bir vazîfe îfâ etmiştir.

Çeka’nın kanlı bodrumlarında gayr-i insanî bir surette tazyik edilen ve hatta açlık grevi îlân etmek derecesine götürülen ve Rusya’nın buzlu köşelerine sürülen vesâir birçok işkence ile hayat-ı millisine kasd olunan ve birçok ecnebi memleketlerinin garip bucaklarında hasret-i istiflal ile tutuşan Azeri gençliği, vatanının kurtuluşu yolunda hayatını fedâ etmeye hazırdır.

O gün, 15 Eylül aynı zamanda bize başşehrimiz olan Bakü’nün Anadolu ve Azerbaycan kahramanları tarafından halâs edildiğini de hatırlatıyor. Bu iki kan kardeşin omuz omuza vererek umûmî düşmanımız olan Ruslara indirdiği darbeler ile nâil olduğumuz muzafferiyet, millî tarihimizin en şanlı sayfalarını teşkil etmekle beraber istikbâlimiz için de bize büyük ümitler bahşetmektedir. Bir defa yükselen bayrağın bir daha inmeyeceğine îman eden Azeri Türklüğü *Yeni Kafkasya*’nın ikinci sene-i devriyesine kadar, düşmanlarımızın sevgili vatanımızdan tard edileceğine emin olarak beraber takarriden **تاکریدن** muvaffakiyetler temenni ederiz.

¹⁵² *Yeni Kafkasya*, I/24 (16 Eylül 1340 [1924]), s. 12-13.

2. “Üçüncü Yıl Başında”¹⁵³

Mücâdelemizin üçüncü yılına giriyoruz; önümüzdeki yeni yılda yapacağımız neşriyatın umûmî programı iki yıldan beri tâkip ettiğimiz programın aynıdır.

Bu programı burada hülâsadan tekrar edecek olursak, atideki umdeleri okuruz:

1-*Yeni Kafkasya* milliyetçi, radikal ve demokrattır.

2-*Yeni Kafkasya* Türkçüdür: Türklerin harsî tariflerini, medenî irtibatlarını mânevî vahdet ve istiklâllerini istihdaf eder.

3-*Yeni Kafkasya* Türk dâvâsının Azeri cephesini müdâfaaya mükellif

Azerbaycan istiklâlcilerinin mürevvic-i efkârıdır.

4- *Yeni Kafkasya* Kafkasya milletlerinin Rusya esâretinden kurtulmasını ve müstakbel Rusya istilâsına karşı muvaffakiyetle durmasını temin için Kafkasya'nın konfederasyon şeklinde birleşmesi taraftarıdır.

5- *Yeni Kafkasya* yalnız Azerbaycancılık, Türkçülük ve Kafkasçılıkla kalmaz; o şarktaki millî istiklâl hareketini de, terevvüc ettiği efkâr-ı manzûmesinin cüz-i tâmı olarak benimser. Şarkın radikal bir surette asrileşmesini bütün samimiyetiyle istikbal eder.

6- *Yeni Kafkasya* bilhassa Rusya emperyalizmine karşı mücadele eder. O, Çarizm'i olduğu kadar, Bolşevizm'i de Türk dünyası için muzır ve Kafkasya'ya düşman görür.

Bu umdeler dâhilinde iki seneden beri neşriyatta bulunan *Yeni Kafkasya*'yı şu veya bu mâdenin müdâfaa ve tervicinde zayıf ve gayr-ı kâfi bulmak mümkündür, fakat hüsn-i niyetten ârî ve gayr-ı samîmî değil!...

Samîmî surette bağlandığı yüksek umdelerin kendisine verdiği mukaddes heyecanla başladığı mücâdeleyi devam ettiren *Yeni Kafkasya* üçüncü yıla geçerken iki sene evvel meşbû olduğu büyük ümitlerini zerre kadar eksiltmeyerek, bilakis, geçen senenin tecrübelerinden gelen yeni kuvvetlerle mücehhez olarak, mefkûre yoluna devam, hürriyet ve istiklâl maksadına doğru azmediyor.

¹⁵³ *Yeni Kafkasya*, III/1 (3 Teşrin-i Evvel 1341 [1925]), s. 1-2.

Yılmaz bir azimle gittiğimiz bu hak yolunda, düşmanın ayağımız altına saçtığı sivri entrika dikenleri ile zehirli fitne plânlarına rağmen, ciddiyet ve samîmiyetle yürürken, bizi en ziyada teşcî‘ eden şu milliyetperver zümrenin, bilhassa gençliğin hakkımızda gösterdiği tevveccühdür.

Kısm-ı mahsusamızda bu kıymetdar tevveccühü ibraz eden bazı mektuplar, vesîkalar derc edilmiştir. Bunlar meyânından bizi en ziyâde teşcî‘ ve tehyic edeni Azerbaycan’dan milliyetperver bir gurup nâmına alınan mektuptur. Bu mektubun geldiği yeri ve altındaki imzanın kimlere ait olduğunu yazmaktan, mâlum sebeplere göre, mâzuruz. Fakat bu kadar söyleyebiliriz ki bugün Sibiryâ’nın ve Arhangel guberniyasının sönük köşelerinde çürütülen Azerbaycan istiklâlcilerinden bir kısmı *Yeni Kafkasya*’yı ve onun muharrirlerini tekzib ve tahkir etmek istemedikleri için bu gazâba katlanıyorlar.

İşte bu cehennem azâbına katlanan ve katlanmaya hazır bulunan hakîki vatan evlâdından bir gurup neşriyatımızı kendi neşriyatı, efkârımızı kendi efkârı ve bizi Azerbaycan mefkûreciliğinin alemdarı addediyor! Dikenler ve yılanlarla dolu bu çetin yolumuzda korkmadan yürümek için işte bize can ve derman veren bir tektir. Azerbaycan gençliğinin takdiri!

Evet, karanlık yolumuzu ışıklandıran emel ışığı onun, o Türk gençliğinin heyecanlarla kapladığı mefkûre, maksada doğru yürümek için kollarımıza kuvvet veren de onun, o Azerbaycan gençliğinin bu değerli takdiridir.

Biz, bütün fikirdaş ve vatandaşlardan beklemekte olduğumuz ciddî ve samîmî yardım sâyesinde, gençliğin büyük bir heyecanla mecmuamız hakkında beslediği ümidi, biraz olsun, tahkik ettirirsek kendimizi dünyanın en mes’ud bir ferdi addederiz.

3. “Sene-i Devriyemiz Münâsebetiyle”¹⁵⁴

Üçüncü sene-i devriyemiz münâsebetiyle aldığımız tebriknâmeleri ber-vech-i âtî neşr ile takdirkârlarımıza karşı beyân-ı teşekkür ve imtinan ederiz:

Azerbaycan’dan Bir Mektup;

Muhterem *Yeni Kafkasya* heyet-i tahririyesine,

Azerbaycan istiklâli yolunda Çeka’nın cehennemî tâkîbatı altında başını eline alarak mücâdeleden bir an fârik olmayan milliyetperver Türk gençliğinden bir gurup tarafından yakında üçüncü sene-i intişarına kadem koyacak muhterem *Yeni Kafkasya* mecmuasını can ve dil ile selâmlarız. Mazlûm ve mağdur Azeri halkının takdis ettiği istiklâl mefkûresinin tervici ile vatanın çektiği meşakkat ve mezâlîmi cihan-ı medeniyet huzûrunda teşhire mâtuf çok değerli mesâîniniz muvaffakiyetle devamını, mübâriz Azerbaycan nâmına temennî ederiz.

Azerbaycan mefkûreciliğinin alemdarı, mürşidimiz muhterem Resulzade Emin Bey’in idâresi ve emelperver Azeri gençlerinin muâvenet-i tahririyesi ile intişar eden nüshalarınız, hâriçteki çok fâideli tenevvür vazîfesinden mâadâ, burada, zulm ve vahşet esiri bulunan bu bedbaht vatanda dahi çok büyük tesirlerini göstermekte dostlara ümit, düşmanlara havf ve dehşet vermektedir.

Siyâsî, ictimâî, medenî her nev hürriyetinden selolunan, tarihte diğerk bir nazarı bulunmayan müthiş bir istibdad altında nefes çekmek iktidarından mahrum bulunan memleketin lisan-ı şekvâsı sizsiniz. Yalnız lisan-ı şekvâ değil, siz onun tercüman-ı efkârı, insanlık hakkının müdâfaa ve millî gâyelerinin alemdarısınız!... Muvaffakiyetle yürüyünüz, milliyetperver Azerbaycan sizinledir! Yaşasın Azerbaycan ve onun rehberleri!...

25 Ağustos 1925

Milliyetperver Azerbaycan gençlerinden bir gurup

¹⁵⁴ *Yeni Kafkasya*, III/1 (3 Teşrin-i Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.

Bir Telgraf

Resulzade Mehmet Emin Bey'e

Muhterem *Yeni Kafkasya* mecmuasının sene-i devriyesi münâsebetiyle, sarsılmaz bir kanaat ve îmanla devam ettiğiniz istiklâl mücâdelesinde milliyetperver Azerbaycan'ın yekpâre bir çelik gibi sizinle beraber olduğunu tekrar ile muvaffakiyetler dileriz.

Almanya'da Azerbaycan İstiklâl Komitesi

Berlin. 15 Eylül 1925

Başmuharririmizin Aldığı Bir Mektup

Pek muhterem arkadaş!

İki sene bundan akdem meydan-ı mücâdeleye atılan *Yeni Kafkasya* açtığı mübârezeyi bugüne dek muvaffakiyetle yürütmüş ve Türk ülkelerindeki Rus istilâ idâresine amansız bir düşman kesilmiştir. Esâret zinciri altında bulunmak bedbahtlığına düşen ve düşman zulmü altında inleyen zavallı Türklük, herbir hürriyetten mahrum olduğu için, derdini kimseye işittiremez olmuştur. On milyonlar ile Türkün derdine ağlamak ve halâsları yolunda fikir mücâdelesini yürütmek gibi mukaddes ve ulvî bir vazîfeyi muhterem *Yeni Kafkasya* uhdesine almış ve hepimizin iftihârını mûcib bir şekilde ifâ etmektedir. Mecmuamızın ister dost, ister düşman üzerinde ne gibi tesir yaptığı meydandadır. Emelperver gençliğin sevimli mecmuayı bütün samîmîyetleriyle benimsemiş ve onu istiklâl mübârezesinde kendisine bir rehber olarak intihab eylemiştir.

Müteşekkil mübâreze ve mücâdelenin sonu behemehâl muvaffakiyetle neticelendiği, tarihin bize gösterdiği bir hakîkattir: Yeter ki insanları mücâdeleye sevk eden sâikleri yüksek mefkûreler teşkil etmiş olsun. İşte, *Yeni Kafkasya* kalpleri vatan aşk ve hasreti ile çarpan bilcümle Türk gençliğini istiklâl ve hâkimiyet-i milliye gibi yüksek ve canlı mefkûre etrafına toplayarak onu müteşekkil bir vaziyete koymuştur. Böylelikle o; yarınki mücâdele-i milliyenin muvaffakatle neticelenmesini

hazırlamaktadır. Binaenaleyh, her bir Türk için, bilhassa biz Azeriler için, bu, mukaddes bir mecmuadır.

Bugün üçüncü yaşına kadem basan sevgili mecmuamızı ve onu idâre eden muhterem ve fedakâr arkadaşları takdir ve tebrik etmek, kendine Türküm diyen herkesin şükran vazîfesidir. Biz dahi bir Türk ve Azerbaycanlı olmak sıfatıyla vazîfemizi îfâ etmek isteriz. Sizi ve bilcümle arkadaşları bu münâsebetle samim-i kalpten tebrik eder ve tezlikle gaye ve hedefe varmanızı bütün varlığımızla arzu ve temenni ederiz. Yaşasın Türklüğün halâsı uğrunda mücâdele yürüten *Yeni Kafkasya!* Var olsun onu idâre eden fedakâr arkadaşlar!

Karîlerinizden bir gurup namına vekâleten:

Genç Azeri

Mefkûre Yolunun Münevver ve Şuurlu Mücâhitlerine

İkinci senenin son nüshasını okurken; düşünüyorum. Büyükçe bir cilt teşkil eden bu nurlu sahifelerin karşısında baş eğmemek kabil mi?!..

Yeni Kafkasya'nın her sayısı intişar ettikçe Azerbaycan kurtuluş gününün daha ziyâde yakınlaştığını büyük bir kuvvetle duyuyorum. Bu hissime dimağımı da teşrik eylerken çıkan her nüshayı pek yüksek bir azim ve kaderinin eser celâdeti olarak telâkkî ediyorum.

Azeri ülkesindeki gençler istihlas mücâdelesine girişirken bütün kuvvet, can ve îmanımı *Yeni Kafkasya*'nın mücâdil sahifelerinde kaynayan mefkûre pınarından kana kana içeceklerdir!

Hürriyet ve istiklâl harbinde parlayacak olan ilk meşale *Yeni Kafkasya* mücelledâtında için için yanan fikir ve istiklâl ateşleridir.

Ne kadar gariptir ki büyük Avrupa devletleri şarkta tutuşan fâciaya hâlâ seyirci kalmaktadırlar. Fakat hayat ve hürriyetini, dâima fitrî cibilliyetinden kopan bir aşkla müdâfaa ve ihmal etmeyen Türkün asıl seciyesi bu kurtuluş mücâdelesinde dahi behemehâl tecellî edecektir. Bu kanaatimin hiçbir zaman sarsılmadığını tekrar beyan etmek isterim.

Üçüncü yılın ışığında düşüncelerimi, hislerimi bu surette kayıt eyledikten sonra muhterem mecmuayı kardeş bir Türk genci sıfatıyla kemal harâretle tebrik etmeyi bir vazîfe sayarım. Aynı zamanda halâsa doğru atılan rehâkâr kademlerin tekrarını, bu vesîle ile muvaffakiyetinizi samîmîyetle temennî ederim, aziz kardeşler!..

Türkiye Orman Mekteb-i Âlîsinden Mehmed Ali Salih

4. “Düşman Nazarında Yeni Kafkasya”¹⁵⁵

Türk dünyasının pek mühim bir kısmı esâretin çok acı günlerini yaşıyor. Rus çizmesi altında çiğnenen otuz milyon Türkün kızıl istiladan çektiği çekilmez çileyi hür Türkiye ile medeniyet dünyasına nakletmek vazîfesi *Yeni Kafkasya*’ya inhisar etmiştir.

Rusya İmparatorluğu enkazı üzerinde teşkil eden Türk mevcudiyetlerinden, dâvâsına beynelmilel bir şekil ve mâhiyet verebilmek imkânı yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti’ne nasip olmuştur. Fakat Azerbaycan şiarı yalnız Kafkasya Türklerinin halâsını değil, Rusya esâretindeki bütün Türk ellerinin necat ve istiklâlini dahi istihdaf eder. Türkiye istiklâli nasıl bütün Türklerin yabancı istîlâsından kurtuluşunu termiz **رميز** eden büyük bir şiar ise, Azerbaycan istiklâli de Rus idâresindeki Türk illerinin halâs ve necâtını tazmin eden bir şiardır.

Yeni Kafkasya Azerbaycan istiklâlinin müdâfaasına hasrettiği neşriyatı ile Rus esâretindeki kardeş Türk illerinin hürriyet ve istiklâlini müdâfaa ettiğine dahi kanidir.

Esir Türk dünyasının müdâfaası! Bu pek mesûliyetli ve çok ağır bir vazîfedir. Mecmuamız bu büyük dâvânın maddeten çok küçük bir vâsıtasıdır. Fakat maddî vâsıtaların muhdeviyatı dâvâmızın kutsiyet ve mâneviyatı ile telâfi olunuyor. Biz de bununla müteselliyiz.

Neşriyatımızdan mütevellid mânevî tesirlere karşı mücâdele aczini gösteren düşmanlar, çok kere, hınçlarını maddî mahrûmiyetlerimizi telmih etmek suretiyle almak isterler.

¹⁵⁵ *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 1.

5. “İdâreden”¹⁵⁶

Teknik bazı sebeplerle işbu nüshamızın tab‘ı bir kadar tehîre uğradı. Bundan sonra çıkacak nüshalarımızın eskisi gibi muntazaman tab‘ ve neşri temin edilmiştir.

Tab‘iye ve kâğıt fiyatlarının yükseldiğinden bu nüshadan itibâren abone ve perakende satış fiyatlarının tezyîdine zarûret hâsıl olmuştur.

11. sayımız Nisanın 15’inde intişar edecek. 12. sayı ise, Azerbaycan mâtem günü münâsebetiyle, 27 Nisan tarihi ile nüsha-i mahsûsa olarak, neşredilecektir.

Mesul müdürlüğün bir şahıstan diğere devri üzerine vuku‘ bulan icbâr-ı tevakkufumuz münâsebetiyle işâ‘a olunan bedhâhâne havâdisten müteessir olan dostlarımızın pek samîmî teessürlerini, sonra da mecmuamızın yeniden intişara başlaması üzerine her tarafta husûle gelen memnuniyet hisleri ile muvaffakiyet temennilerini hâvî birçok mektuplar alıyoruz. Bu mektuplara birer birer cevap vermek imkânında olmadığımızdan, bu birkaç satırla teşekkürümüzü izhâr ve kıymettar teveccühlerinden kuvvet aldığımızı beyan ederiz. Misâlen, Rusya Komünist Fırkası’nın merkezî en büyük organını teşkil eden *Pravda* gazetesi Türkoloji Kongresi münâsebetiyle yazdığımız bir fikraya cevap vermek zarûretinde kalmış, Sovyet münevverelerinin iç yüzünü açan bu muhâcir gazetesinden “*Yeni Kafkasya* isminde mecmuacık” vasfını terdîf etmek suretiyle intikam almıştır.

Vaktiyle, kendisinin de Cenevre’de intişar eden bir mecmuacık olduğunu unutan *Pravda* haklı neşriyatımızdan ve amansız ifşaatımızdan duyduğu acının intikamını tasgîr edatlarına olanca suretiyle almak istemişse de; biz komünist matbûatındaki mütevali in‘ikasları ile neşriyatımızın çok büyük muvaffakiyetlere nâil olduğunu görmekte iftihar ederiz.

Yeni Kafkasya’nın münâkaşa sütunlarını tâkip eden karîlerimiz üç seneden beri devam eden neşriyatımızın Sovyet matbûatının da doğurduğu in‘ikasları elbet seyreylemiş, makalelerimizin Bakü ile Tiflis’ten kopardığı yaygaralara elbet şahit olmuşlardır.

Yeni Kafkasya ile *Milli Azerbaycan Neşriyatı* yayında çıkan tenkit ve ifşâ okları yalnız Sovyet matbûatını değil, başta [Georgiy] Çiçerin kendisi olduğu halde Bakü’de

¹⁵⁶ *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 1-3.

söylediği nutuk mühim Sovyet ricalini bağirtmiş, Azerbaycan komiserlerini çıldırtacak kadar, düşmana ağır yaralar yedirmiş, kızıl sistemin en hassas noktalarına değmiştir.

Vaktiyle Moskovalı müstevlilerin Azerbaycanlı uşakları müsâvat muhâcirlerinin yalanlarını teşhir için gazeteciliğe kapılmış, sahifeler dolusu yazılar yazmış, evrak mahzenlerini senelerle araştırmış, Mehmed Eminlerin Rus patriyotu olduğunu sebât gibi gülünçlüklerde bulunmuşlardı. Aynı senelerde (1923-1924) Moskovalıların Kazanlı hâdimlerinden Âlimcan İbrahimof, *Kara Mayaklar* [Karanlık Fenerler] nâmı ile neşreylediği bir eserinde *Yeni Kafkasya* ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nden bahsederek Mehmed Emin Bey'in yazılarını Sovyet idâresine karşı tevcih edilmiş en zehirli bir edebiyat gibi telâkkî etmiş bu neşriyatın sade levh **سادہ لوح** bazılarını inandırabilecek mâhiyette tehlikeli bir şey olduğunu saklayamamıştı.

Mecmuamızın Moskova ile Kazan'da Tatarca intişar eden Bolşevik matbûatında dahi dâimi in'ikaslar yaptığı mâlûmdur. İşbu nüshada mûnderic bir fikradan da karîlerimiz *Yeni Kafkasya*'nın Türkistan'daki in'ikaslarına ait bir fikir edinebilirler.

Fakat bu millî mecmuacığın millet katili ve milliyet hâini reziller nazarında ne büyük kuvvet ve ne müessir bir âmil olduğunu gösteren en büyük delil, bu kere neşriyatımıza ârız olan birkaç günlük tehhür hâdisesi ile zuhur eylemiştir.

Sabık müdür-i mesulümüzün gazeteye taalluk etmeyen bir meseleden dolayı, berâetle neticelenen mevkufiyyeti üzerine, yeni müdür-i mesul tâyini icâbının icrâsına kadar, mecmuamız neşriyatı tehir etmek zarûretinde bulunmuştu. Bu tehir haberi tevkif ve neşriyatımızın tatilini dört gözle bekleyen Bolşevik Bakü'ye "*Yeni Kafkasya* mecmuası kapandı, sahibi istiklâl mahkemesine verildi" şeklinde aksederek bayram yapılmış; Rus uşakları çıldırırçasına sevinmişlerdir. *Komünist* gazetesi mal bulmuş mâğribî gibi bu hâdiseyi almış istediği kalıba sokarak *Yeni Kafkasyacıların* âkıbetini gönlünün dilediği vechile tasvir eylemiştir.

Bu tasvîre göre:

Türklülük, Turancılık ve Azerbaycancılık şiarlarının Türkiye'ce de yalandan bir şiar olduğu güya tahkik etmiş, *Yeni Kafkasya* Türk hükümeti emri ile kapanmış, müdür-i mes'ulu mahkûm olmuş, senelerden beri Sovyet aleyhine bağırان bu ses nihâyet kesilmiştir.

Dostlara yas, düşmanlara müjde olmak üzere sesimizin kesildiğini îlân eden başmakalesini *Komünist* gazetesi 10 Şubatta neşr eylemiştir. Hâlbuki mecmuamız, bir lâhza teehhürden sonra, 6 Şubatta intişar etmiş bulunuyordu. Bu intişarı ile o, düşmanın düştüğü gülünç vazîyete adeta kahkahalar fırlatıyordu.

Komünist gazetesinin gülünçlüğü bu kadarla kalmamış; bu mashara birçok mühim ifşâatta bulunmuştur. Ve ne derse beğenirsiniz: *Yeni Kafkasya* ile Resulzade Mehmed Emin Türkiye'deki teceddüd hareketleri aleyhinde tahrîkât ve neşriyatta bulunuyormuş!

Gülünçlük de, şaşkınlık da yalnız bu kadar olur. Bu gibi yalanlarla *Komünist* madrabazları acaba kimi aldatmak istiyorlar? Azerbaycanlı karîleri mi? Azerbaycan'la alâkaları yok satılık muharrirler bilmesede, *Yeni Kafkasyacıların* kim olduklarını Azerbaycanlı karîler pekâlâ bilirler, bu gibi erâcîfe inanmazlar. Onlar bu hezeyan kaillerinin evvelâ yalanlarına, sonra da hamâkat ve belâhetlerine gülerler. Maksat Türkiyelileri iğfal ise, elde edecekleri netice yine aynıdır!

İş Türk halkının hukukunu çiğneyen kanlı cellâtların istedikleri şekilde olsa idi, bu hâdise yalnız köşelerde pusu kuran Müsâvâtçıları değil, vicdanını satmamış bulunan bütün Azerileri ve yalnız onları değil, kızıl esâret altında inleyen bütün Türkleri müteallim ederdi. Bu müessif hâdise mahkûm Türk mefkûrecilerini müteessir ettiği gibi, hür Türkiye gençliğinin emelperver kısmını dahi acıttırdı. İstanbul Türk ocağının son senelik kongresindeki tenkidlerle ağabeylere tevcih olunan acıklı hitap işbu tahminimizi te'yîd eden bir hâdisedir.

Evet, neşriyatımız mahkûm Türk illerindeki hür söz teşnesi karîler kadar serbest gidebilmek imkânına mâlik değildir. Bir muhâcir gazetesiyiz yazılarımızı okuyanlar, canları ile oynayanlardır. Böyle paraya değil, can pahasına okunan gazetelerin karîleri mebzûl olamaz. Evet, biz mahdud fakat zübde karîlere mâlikiz. Hacmimiz küçüktür. Bir mecmuacığız. Maddî vesâitimiz noksandır. Fakat bu, Rusya'da bize ait bir edebiyat vücuda gelmesine mânî değildir. Neşriyatımızdaki cüz'i arızanın Bakü'de tevlîd ettiği bayram sevinci herhâlde zaafımızı ifâde etmez!

Muhâcerette intişar eden bu mecmua vatandaki yaralı kalpleri tehyîc edemez bir matbûa olsaydı *Komünist* gazetesi onun kapatılmasından müteessir olacaklarını çok iyi tahmin ettiği mecbûrî karîlerini zehirhandeler **زهر خندلر** fırlatmaz; tenkid ve ifşâ atmaz

hedefe isâbet etmemiş kalsaydı, Moskova, Kazan, Türkistan ve Kafkasya'dan akseden kuduz havlamalarına elbette mâruz kalmazdık!

Gittikçe artan bu manhus ulumaların yegâne mânâsı neşriyatımızdaki mânevî kuvvet ve isâbettir. Attığımız taşların boşa gitmediğini memnûniyetle anlıyoruz.

Evet, dûçar olduğu ârıza, bu organın pek mühim bir vazîfeyi îfâ ettiğini göstermiş oldu. Onun millet katilleri ve vatan hâinleri nazarındaki hakîkî mevkiini tâyin etti.

Yeni Kafkasya'nın müstevli düşman nazarındaki mevkiini gösteren bu kıssadan, Türklük mücâhidleri ile Azerbaycan istiklâlcilerinin alacağı hisseyi îzaha hâcet var mıdır?!

6. “Yeni Kafkasya Türkistan’da”¹⁵⁷

Unvanımız mecmuamızın Bolşevik hükümeti tarafından Türkistan’a ithâli mânâsında anlaşılmasın. Kızıl müstevlilerin Türk ve İslâm memleketlerinde icrâ ettiği mezâlîmi ifşâ ve vesîkaları ile neşr ve teşhir eden bir mecmuayı değil, ara sıra kendilerine bazı komplimanlar yapan diğer Türkiye gazetelerini bile, Bolşevikler hudut dâhiline sokmaz, hele Türkistan’a hiç bırakmazlar. Türkiye matbûatı münderecâtından Türkistan’a aks eden haberler yalnız Rosta Acenteliği ile Çeka ajanlarının süzgecinden geçen haberlerdir.

Türkistan Çekası’nın süzgecinde ilişip kalan en büyük ganimetlerden birisi de *Yeni Kafkasya*’dır. Onun Kızıl Rusya çemberini yarararak hür söz teşnesi muhite geçen mahdud nüshaları pek mahrum muhitlerde yekdiğerinin namusuna güvenen arkadaşlar arasında elden ele geçiyorsa da, bu bittabi hesaba girmez. Çeka bu gibi meraklı karîleri bulursa en büyük bir cinâyet işlemiş gibi, kendilerini ihtilâl hâini diye cezalandırır.

Yeni Kafkasya’yı sade okumak, evinde bulundurmak değil, ondan bahsetmek bile memnûdur. Tekzip maksadı ile olsa bile neşriyatını iktibas etmek pek büyük cezayı müstelzimidir. Çünkü bu gibi tekziplerden ahâlinin hakîkati yazan bir organın vücudundan haber tutacağı Çekistlerin hiç de arzu etmediği bir şeydir. Çünkü yansıtılacak vakaları zikretmek, istemeyerek, hakikatleri keşfetmekten ibârettir. Bütün bunlara rağmen, Türkistan’da çıkan *Kızıl Özbekistan* canını dişine tutarak bizimle bir münâkaşa tecrübesine girişmiş, Türkistan Reisicumhuru Ahun Babayef’in¹⁵⁸ şahsını müdâfaa etmek tâbiyesine mürâcaat etmiştir. Sanki biz Ahun Babayef ahâli tarafından seçildiğine tahammül edemiyormuşuz, onu sevâdsız Moskova kuğurcağı (kuklası) diye tahkîr ediyormuşuz. Çünkü *Yeni Kafkasya* Aklar gazetesi imiş vesâire....

Türkistan hakkındaki neşriyatımızın vâkâlarla taalluk eden kısmından bahsetmeyip, şahıs müdâfaasına çıkması ile Kızıl gazete, bizi şahsiyet ile uğraşan bir garazkâr gibi göstermek istemiştir. Çünkü bu manevra kendisine kolay gelmiştir.

Fakat biz isterdik ki Türkistanlı Bolşevikler bizim Türkistan hakkında yazdıklarımızı tekzip ede idiler. İsterdik ki İvanofların, Şihlislerin, Zelinskilerin ve bu

¹⁵⁷ *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 13-14.

¹⁵⁸ Yoldaş Ahun Babayef (Yo’ldosh Oxunboboyev, Юлдаш Ахунбабаевич Ахунбабаев) (1885-1943): Özbek devlet adamı. 1925-38 yıllarında Özbekistan SSR Başkanı, 1938-46 yıllarında ise Özbekistan SSR Yüksek Sovyeti Prezidyumu Başkanı olarak görev yaptı.

gibi Moskovalı Rus ajanlarının Türkistan'da hâkim-i mutlak kesilmediklerini ispat eylesinler ve göstereyinler ki Ahun Babayef onları bir mütehassıs gibi, istediği şekilde çalıştırmaya muktedir bir reistir. Biz görmek isterdik ki *Kızıl Özbekistan* Moskova diktatorlarının hareketini tenkid eylesin; domuz gibi Rusların Türkistan dihanlarını tahkir etmediklerini ispat ve “Oktabır Lisani”nin mahallî Türkçe’ye tefvik **شوق** gösterdiği dâvâsını tekzip eylesin kâzib çıkmak kadar şeyn-âver bir vazîyet olmaz. Fakat biz bu meselede kâzib olmayı, binefsihî tercih eder; vekâyiin Türkistan’ı bizim düşündüğümüzden ziyâde hür ve mesud göstermesinden zevk alırdık. Yazık ki hakikat böyle değildir. *Kızıl Özbekistan* bütün sa’y ve cehdine rağmen bizi tekzip edemiyor yalnız Ahun Babayef şahsına âit birtakım demagojilere iktifâ ediyor.

Hâlbuki “Türkistanlı” [Abdülkadir İnan] nâm-ı müsteârı ile bize mâlûmat gönderen muhbirimiz hiçbir zaman Ahun Babayef’i şahsen tahkir etmemişti. Bilâkis o Ahun Babayef gibi saf bir Türk köylüsünün Kalinin’lerin¹⁵⁹ hayır duası ile Reiscumhur lâkabı takılarak, [Vladimir İvanoviç] İvanof, Şihlis, [İsaak Abramoviç] Zelinskiy ve emsalinin zulümlerine hâil olmak şekliyle tahkir edilmesine acımıştır. Ahun Babayef’i biz değil kendisini ellerinde bir âlet gibi kullanan Moskova ajanları tahkir eylemişlerdir.

Ahun Babayef’in Şarkî Buhara vilâyetlerinde icrâ eylediği seyahat teesüratı **سیاحت تارانی** bize bu saf Türk köylüsünün hakîkî hüviyetini göstermişti. O teesüratı biz nakl eylemiştik. Ve bunda onun bir vicdan azabı çektiğini de sezmiştik.

Moskovalı muallimlerinden öğrendiği küfr-i yâveler savurarak bizi Ahun Babayef ve emsâli gibi köylüden yetişme hâkimlerin uzvî düşmanı gibi gösteren satılık gazeteciler aldanyorlar; daha doğrusu halkı aldatıyorlar. Biz Ahun Babayef’in köylü olduğu için aleyhinde olamayız. Keşke Türkistan hükümetinin başında hükümet sürenler hakîkaten de Türk köylüleri olaydı!...

İş burasında değildir. Gazete, tekzip maksadı ile olsa da, bahsettiğimiz vâkıalara yanaşmıyor, işi mugâlataya veriyor. Muhbirimiz bize yalan yazılar yazmışsa, ricâ ederiz lütfen bu yalanları sütunlarına geçirsinler, sonra da tekzip etsinler. Fakat onlar bunu yapamıyorlar, hem yapamazlar da; çünkü halk yalnız muhbirimizin parçalarına inanır! Çünkü hakîkate o merkezdedir.

¹⁵⁹ Mihail İvanoviç Kalinin (1875-1946). Sovyet yönetiminin kodamanlarından [ileri gelenlerindendir]. Josef Stalin’in yakın çalışma arkadaşıdır. Uzun yıllar Yüksek Sovyet Preziyumu Başkanlığı yaptı. 1926’dan beri Politbüro üyesiydi.

İşbu mugâlatalarla, Bolşevik gazeteleri muhbirimiz hakkında beslediğimiz îtimadı daha ziyâde artırdılar. Onun bize tekzip edilemez haberler verdiğiine bir daha kani olduk.

7. “Dördüncü Yıl”¹⁶⁰

Yeni Kafkasya dördüncü yaşına giriyor. Esir Türk illerinin büyük elemelerine tercüman olan, Azerbaycan istiklâli uğrunda şanlı cihadın büyük maksatlarını terviç ve müdâfaa eden Kafkasyalıların Rus istilâsına, Kızıl vahşete karşı müttehit bir cephe teşkil etmelerini isteyen; başta kahraman Türkiye olduğu halde, Şark milletlerindeki büyük inkılâp hareketini alkışlayan; İslâm ve Türk dünyasında kızıl Rusya istilâ ve mezâlimine karşı bayrak açmış ilk ve yegâne gazete olmak şerefiyle müftehir bulunan mecmuamızın programını burada tafsil edecek değiliz. Bu programın neden ibâret olduğunu ve ne suretle tatbik edildiğini üç seneden beri muntazaman devam eden neşriyatımızla âşinâ olan karîlerimiz bilirler. Mecmuamızın bundan sonra da aynı istikamet üzerinde yürüyeceği tabîdir. Yalnız şu kadarını karîlerimize söylemek isteriz ki, mümkün olduğu kadar, *Yeni Kafkasya* mündericatının tenevvüüne çalışacak, Rusya istilâsından canı yanan bütün Türk illerinin istiklâl uğrunda mücâdelelerine daha ziyâde yer verecek, bu hususta mezkûr illerin en salâhiyettar mümessilleri tarafından yazılacak makalelerin, mutarrid surette neşrinin, vüs‘at ve imkânı dâhilinde, temin edecektir.

Neşriyatımızı dikkatle tâkib edenler, şüphesiz görmüşlerdir ki biz ne ilk sırada tuttuğumuz Azerbaycan, ne de unvanımızla meşrû Kafkasya çerçevesinde kalmamış, sahifelerimizde, bütün Türk illerinin halinden bahs eylemiş ve yalnız Türk illeri ile de iktifâ etmemiş, şark memleketlerindeki belli başlı meseleleri dahi ihmal etmemişizdir.

Mâmâfih bu hususlarda vazîfemizin kâmilen îfâ edildiğini iddia edecek kadar da eser-i gaflet gösterilmek istemeyiz. Hiç şüphesiz ki bu hususta kusurumuz vardır. Fakat bu kusur isteğimizin yokluğundan değil, imkânımızın azlığından ileri gelmiştir. Bütün samîmîyetimizle ikmalini istediğimiz bu noksanın izâlesi için biz, elimizde mevcut bütün imkânı sarf edeceğiz. Fakat siz de takdir edersiniz ki, yalnız bu kadarı işin gönül istediği derece tekmili için kâfi ve vâki değildir. Lâzımdır ki başta Rusya istilasını altında inleyen Türk illeri ile Kafkasyalı komşu cumhuriyetlerin mümessilleri olduğu halde, Rus emperyalizminin çökmesinde hayatî surette alâkadar olanlar yardımlarını esirgemesinler, bizi meydanda yalnız bırakmasınlar.

Geçen üç sene esnâsında gördüğümüz umûmî teveccüh bizi ümit ettiğimiz bu muâvenet ve alâkayı bulacağımızdan ümidvâr edecek bir mâhiyettir. Eminiz ki

¹⁶⁰ *Yeni Kafkasya*, IV/1 (1 Teşrin-i Evvel 1926), s. 1-2.

menhus kızıl kuvvetin geçirdiği buhran anları sıklaştıkça *Yeni Kafkasya* neşriyatının lüzumu daha ziyâde hissedilecek ve bu hissın vücuduyla yardımına mürâcaat ettiğimiz mâhiyetin daha harâretli alâkasına mazhar olacağız; başladığımız işi muvaffakiyetle neticelendireceğiz!

Hâtıme olarak, burada bir husûsu îzah etmek zarûretini hissediyoruz: Görüyorsunuz ki, üçüncü koleksiyonumuz 24 nüshaya mukabil, 21 nüsha ile kapanıyor. Bu, neşriyatımızda vukû‘ bulan ıztırârı bir tevkîfin neticesidir. Karîler, bize âit olmayan teknik bir sebeple neşriyatımızın bir buçuk ay kadar tevkîfe **توقفه** uğradığını elbette bilirler. Bu alelâde hadise, fevkâlade mühim bir hâdiseyi doğurmasaydı, biz burada ondan kat‘iyen bahsetmezdik. Fakat düşmanların neşriyatımızdaki bu muvakkat sekteye verdiği mânâyı hatırlatmak için bu vak‘anın tezekkürünü müfid görüyoruz.

Evet, düşmanlar, *Yeni Kafkasya* kapandı diye sevinmiş ve yalanla idâre olunan yardakçılarını sevindirmişlerdi. Biz de ey dostlar, Türklüğün Rusluğa, Azerbaycan’ın Moskova’ya, Kafkasya’nın Rusya’ya, milliyetin komünizme, hürriyetin esârete, demokratizmin diktatörlüğe ve istiklâlin istîlâyâ karşı açtığı bu yol cidalin mukaddes umdelerini terviç ve müdâfaa eden bu sahifeleri yaşatalım! Yaşasın şanlı cidal, yaşasın istiklâl!

8. “Yeni Türkistan”¹⁶¹

Şehrimizde mukîm milliyetçi Türkistanlılar tarafından ayda bir defa olmak üzere *Yeni Kafkasya* hacminde *Yeni Türkistan* namında yeni bir mecmua neşredildi. İlk nüshası 32 sahife olarak çıkmıştır. Mündericâtı meydana attığı “Müstakil Türkistan” tezini müdâfaa nokta-i nazarından tanzim edilmiştir. Mecmua Türk müverrihi Ahmed Zeki Velidi, Kocaoğlu Osman Bey, Çokayoğlu Mustafa ve Abdulkadir [İnan] Beylerin muavenet-i tahririyesi ile intişar etmektedir. “Türkistan Meselesi” nam makalede memleketin Ruslar tarafından ne tarzda istismar edildiği tafsîlen kaydedildikten sonra deniliyor ki Türkistan’ı tehdit eden iktisâdî harsî, ictimâî felâket ve esâretten kurtarabilecek, tabîî hukukundan istifâde ile atiyen terakkî ve inkişafı esbabını temin edebilecek yegâne çare siyâsî istiklâldir. Türkistan için istiklâl her şeyin başıdır. Makale ekseriyetle işitilen mukadder bir îtiraza cevap veriyor. Adeti azîmetinden **عدد عظمتدن** fazla hirâs edenlere cevap olarak yazıyor ki: “... İstiklâl fikri, Rusya’nın kuvvetli ve büyük olduğunu, bizim ancak birkaç milyondan ibâret nüfuzumuzun teşkil edeceği ekalliyetin nisbetsizliği gibi safsataların, kemiyet ve keyfiyetine müstenid hesap ve muadelelerde mesele teşevvüş edilemez. Elbette Rusya, Türkistan, Azerbaycan, Finlandiya, Estonya, Litvanya, Gürcü vesâir küçük milletler şarktaki nîm müstemleke şeklindeki hükümetlerin münferiden her birine adet ve kuvvet îtibâriyle fâiktir. Fakat bu gibi ufak milletlerin ve elyevm müstakil yaşayan küçük devletlerin hiçbirisi bu cihetlerde Ruslara fâik oldukları dâvâsıyla istiklâllerini ileri sürememişlerdir. Bunlar bir taraftan büyük milletler arasındaki rekabetten istifâde, diğer taraftan da istiklâllerini muhâfaza etmek isteyen diğer milletlerle ittifak ederek büyücek bir kuvvet teşkil etmek veya edebilmek ümidi ile yaşıyorlar”.

Mecmua istihdaf ettiği istiklâl dâvâsında Rusya fırkalarından iyilik beklemiyor. Bilakis eğer Rus tabakaları bilhassa demokratlık şiarı taşıyanlarının diğer mahkûm milletlerin hürriyet ve istiklâline cidden düşmanlık gösterdiklerini de esfle kaydederek buna binâen Türkistanlıların evvelâ kendilerine, sonra da diğer Rus olmayan milletlerin bu uğurdaki mesâîlerinin muvaffakiyetlerine müteveccih olduklarını tasrih ve müşterek idealin tahkîki yoluna bu milletlerle birlikte çalışacaklarını beyan ediyor. İyi yol!..

¹⁶¹ *Yeni Kafkasya*, IV/18 (18 Haziran 1927), s. 16.

9. “Beşinci Cildin Başlangıcında”¹⁶²

Dört sene evvel Azerbaycan ile beraber, Rusya esâretindeki Türk illeri ile Kafkasya memleketlerinde hâriçte intişar eden yegâne gazetesi iken, *Yeni Kafkasya* hâlihazırda aynı maksad yolunda yürüyen birçok arkadaşlara mâliktir.

Paris’te Fransızca olarak Müsâvat Fırkası tarafından neşrolunan *Azerbaycan*’dan mâadâ, Gürcüler tarafından Gürcüce *Perdejala ve Müstâkil Gürcistan* gazeteleri¹⁶³ ile Ukraynalılar tarafından Ukrainece *Tirezub* «تیرزوب» gazetesi neşrolunduğu gibi, Kafkasyalılarla beraber Ukrayna ve Türkistanlıların da iştirakiyle Fransızca aylık *Promete* mecmuası intişar etmektedir. Bunlardan mâadâ Şimâlî Kafkasyalılar tarafından Prag’da *Hür Dağlılar*, Türkistanlılar tarafından da İstanbul’da *Yeni Türkistan* mecmuaları neşrolunmaktadır.

Muayyen bir hedefe doğru yürümek maksadı ile yola yalnız çıkan bir mecmua için dört sene sonra geçtiği yola göz çevirirken, yanı başında aynı yolun yolcuları olarak, yedi sekiz arkadaşın dahi bulunduğunu görmek ne büyük bir muvaffakiyettir. Bu sade bir muvaffakiyet değil, aynı zamanda gidilen hedefe yaklaşıldığını gösteren parlak bir beşârettir.

Büyük bir beldeye doğru ve karanlık geçide yol kesmişseniz, bilirsiniz ki maksada yaklaştıkça şehrin ibtidâ ışıkları görülür. Bu ışıklar başta seyrek olur. Belki de en evvel tek bir ışık görürsünüz; fakat gittikçe ışıklar şıklaşır; nihâyet müteaddid lambalarla parlayan şehre girmiş olursunuz.

Karanlık esâret senelerini geçtikçe, mücâdele arkadaşlarının gittikçe sıklaşan sayıları, bize kendisine doğru yürüdüğümüz büyük şehre yaklaştığımızı andırıyor. Işıklar çoğalıyor. İstiklâle kavuşacağımız günler yaklaşıyor.

İşte *Yeni Kafkasya*’nın beşinci yıl başlangıcında duyduğu beşâret!

Dört sene evvel Rusya’yı, eskisi gibi, 170 milyonluk azîm bir kitle gibi tasavvur ederek bu zorbalıktan tevehhuş edenlere *Yeni Kafkasya* gaflette olduklarını anlatır, bu azîm kitlenin parçalanmaya mahkûm gayr-ı mütecânis unsurlarından mürekkep

¹⁶² *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 1-3.

¹⁶³ *Perdejala*: «پرده‌جولا». Mücâdele Gürcü Sosyal-Demokrat Fırkası’nın mürevvic-i efkârıdır. Ayda bir defa intişar eder. *Müstâkil Gürcistan*, Millî Gürcü komitesinin mürevvic efkârıdır. Bunlardan mâadâ sosyalist-federalistlerle nosyonal demokratların birer mecmuaları vardır.

olduğunu iddia ederdi. Türkistan'dan Ukrayna'ya kadar husûle gelen bugünkü mücâdele cephesi bize ne kadar hak veriyor. Türkistan, Kafkasya, Ukrayna gerek müştereken, gerek münferiden neşrettikleri mücâdele organları ile durmadan bu tezi ispat ediyorlar. İspat yalnız matbûat sahifelerinde değildir. Hayat safhaları dahi Rus aleyhtarlığı ve istiklâl dâvâsını ispat eden vakalarla doludur.

Son Sovyet istatistiği kızıl emperyalizm esâreti altında yaşayan milletlerin 140 milyon miktarında olduğunu kayd eylemiştir. Bundan 70 milyonu (Ukrayna, Kafkasya ve Türkistan) artık Rusya idâresinde kalmak istemiyor. Rus matbûatının da ara sıra kayd ve îtiraf ettiği vechile bu memleketler şiddetli bir iftirâk hastalığı ile mâlûdürler.

170 milyonluk Çar Rusya'sı 1914'te başlayan cihan muhârebesine dayanamadı; bütün zorbalığına rağmen çöktü. Bu çöküşü beklemekte bulunan Garblı milletler kendisinden ayrılmak fırsatını buldular. Başta Lehistan olmak üzere Baltık Cumhuriyetleri tesis etti. Cihan daha istikrarını bulmamış; dünya meseleleri tamamıyla hal edilmemiştir. Hâl olunmayan meseleler arasında en müzmini bugün Sovyetler İttihadı nâmını taşıyan yeni Rusya İmparatorluğu'dur. 140 milyonluk Sovyetler Rusya'sını da 170 milyonluk Çar Rusya'sının mukadderatı bekliyor. Rusya'dan gelen tahtelarz siyâsî gürültüler bize yeni bir zelzelenin vuku bulacağını tebşîr ediyor. Bizce bu çöküş çok mehîb olacak ve neticede Rusya kendi tabîî hudutları dâhiline çekilerek, bugünkü esir milletler hür ve müstakil olacaklardır.

Fakat bu yevm-i mev'ûda bir an evvel gelebilmek için Rus kâbusu altında bulunan milletler mücadeleye sâlih bütün kuvvetlerini bir araya toplamak ve kendilerini saran kızıl ahtapotun kanlı kollarını kırabilecek müessir bir darbe haline koyabilmek vazîfesi ile mükellefdirler. *Yeni Kafkasya*'nın tervec ettiği umdelerden birisi de budur: Millî vahdet umdesi! Sütunlarımızı dikkatle tâkib eden karilerimiz şüphesiz, bu umdenin tahkîkini gösterir vesîkalar görmüşlerdir. Millî Azerbaycan Merkezi'nin Azerbaycanlıları birliğe dâvet eden beyannâmesi vaktiyle bu sahifelerde dahi neşrolunmuştu. Aynı zamanda Azerbaycan'ın en müteşekkil siyâsî kuvvetini teşkil eden Müsâvat Fırkası'nın da bütün muvaffakiyetin millî birlikte olduğunu kaydeden bir beyannâmesini dahi *Azerbaycan* gazetesinden nakl eylemiştik. Sahifelerimiz yalnız bir zümre ve bir fırka mensuplarına değil, memleket ve istiklâllerini müdâfaa eden bütün namuslu Azerbaycanlılara açıktır.

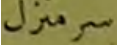
Büyük Rus tehlikesi ile mücâdelenin taktiği Rus aleyhtarı bütün kuvvetlerle birleşmektir. Bu maksatla da Türkistan'dan Ukrayna'ya kadar uzanan büyük cepheyi bütün harâretimiz ve samîmiyetimizle alkışlarız. Fakat bu cephenin kalbini, herkes bilir ki, Kafkasya teşkil eder. Azerbaycan için, gerek şimdiki Rus istilâsını başından def etmek, gerek müstakil her türlü Moskof tehlikesine karşı koyabilmek için Kafkasyalılar arasında samîmî ve sıkı bir ittihadın lüzûmuna kani olan *Yeni Kafkasya* öteden beri Kafkasya Konfederasyonu fikrini tervec eylemiştir. Nitekim bu fikri temsîlen vücuda gelen Kafkasya teşkilâtını hüsn-i nazarla telakkî eylemiş ve yine bu maksatla tesis eden *Promete* mecmuasının zuhurunu alkışlamıştır. Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin neşrelediği beyannâmesini de bu umdeyi tervec ettiği için vaktiyle sahifelerimize geçirmiştik.

Rusya'ya karşı vâsi bir cephe, Kafkasyalılar arasında sıkı bir ittihat ve Rus aleyhtarı kuvvetlerle temas bütün bunlar bizi maksadımıza götüren birer vâsıttır. Maksadımız ise Azerbaycan Türk Halk Cumhuriyeti'nin halâs ve istiklâlidir.

Bu şiar ise kalbimizin en aziz köşelerinde beslediğimiz en mukaddes ideal sistemin zâhirî bir ifâdesidir. Bu ideal sistem ise: Türkçülük, halkçılık ve asrîlik gibi bir sepâye (uçayak) üzerine kaimdir.

Türkçülüğü geniş mânâsında anlarız. Muhtelif Türk illeri arasındaki harsa müteallik müşterek kıymetlerin mutazarrır olmasını istemeyiz, bunu azrar eden herhangi hâdiseyi büyük bir kalp sızısı ile karşılarız. Komünizme karşı devam ettirdiğimiz muhâlefet, bu mesleğin yalnız Rus istilâsının bir damgası olduğu için değildir; bu sistemin demokrasi düşmanı muzır bir meslek olduğu dahi bizim adâvetimizi celp eder. Bununla beraber *Yeni Kafkasya* komünizm istifadına karşı mücâdele ederken feodalite devrinin bâkîyatını teşkil eden pesmânde **پس ماندہ** müesseseleri ihyaya çalışmaz. O, harsî ve medenî hususlarda millî kıymetlere ehemmiyet vermekle beraber, bu kıymetlerin yalnız muâsır demokrasi mefhumları ile istinas etmeleri nisbetinde müfid olabilecekleri kanaatini besler.

Başta Türkiye olduğu halde muasır demokrasiye intibak gibi büyük bir inkılâpla mihrek bulunan şarkta cereyan eden hareketi işbu nokta-i nazardan tahlil eden *Yeni Kafkasya* asrîliğe doğru atılan en radikal kademleri bugüne kadar alkışladığı gibi, bundan sonra da alkışlayacaktır!

Fakat Türkçülüğün, halkçılığın ve asrîciliğın Azeri cephesindeki tatbîkatı ile tarihen mükellef bulunan Azerbaycan istiklâlcileri için bu günün en aktüel meselesi, şüphe yoktur ki, istiklâl dâvâsıdır. Bu mukaddes dâvânın muvakkar bir hadimi bulunan *Yeni Kafkasya* yaşadığı dört sene esnasında kaydettiği muvaffakiyetlerle tatmin olunduğunu düşünecek kadar gafil olmak istemez. O, bilir ki en müşkil mücâdele, en mesûliyetli vazîfe asıl bundan sonradır; ve bu müşkilât gittikçe çoğalacak, bu mesûliyet, ilerledikçe artacaktır. Bütün bu müşkülât ve bütün bu mesûliyeti nazara alarak, beşinci yılına giren *Yeni Kafkasya* etrafında uyandırdığı alâkanın mânevî kuvvetini hakkıyla takdir ettiğinden, idealist karilerinin yardımı ile ne kadar çetin ve mesûliyetli olsa da, sermenzil maksûda ereceğine îtikad eder.

10. Erdoğan, “Beşinci Yıl”¹⁶⁴

Yolculuğumuzun beşinci yılını idrak ediyoruz. Fakat bu yılın eşiğinden içeri adamlarımızı atarken duyduğumuz ne bir ürperme ve ne de bir yorgunluk ve iç sıkıntısıdır. Hislerimizin en doğru tercümanı ancak itmînân ve ümit kelimeleri olabilir. İtmînânımız gayemizin hakka müstenid olmasından, ümidimiz bütün bir kitle halinde aynı hedefe doğru ilerlememizden ve elde ettiğimiz neticelerdendir. Ne mi kazandık?.. Bu sorunun cevabını verebilmek için başımızı sadece bir defa arkaya çevirerek muhitimizde ve gençliğimizde bundan dört sene evvelki vazîyetle bugünkü vazîyeti şöylece bir mukayese etmek kifâyet eder. O vazîyeti biz burada iki cümle içerisinde hülâsa edelim: Perişan, dağınık ve meyus bir gençlik yerine, müttehid îmanlı ve mefkûresi uğrunda her şeye göğüs geren bir gençlik... Lâkayd ve alâkasız hatta biraz da istihkar ile sizi seyreden bir muhit yerine, mütecessis ve mütehassis bir kitle, hayat ve memâtımızla ciddî bir surette alâkadar olan, muvaffakiyet ve fedakârlıklarımızı alkışlayan, elem ve kederlerimizle müteessir olan bir muhit, hülâsa bir kardeş muhiti... İşte *Yeni Kafkasya*'nın pek nâkıs olarak ifâdeye çalıştığımız hizmeti.

Yeni Kafkasya boğazına ip takılan bir mahkûmun son hırılıtları değildir. Onun söneceğini bekleyenler, milliyet îmanının nasıl harikalar yarattığını görmekten âciz olan körlerdir. *Yeni Kafkasya* istiklâl ve hürriyeti uğrunda tarihe ders veren Azeri gençliğinin gürsesadı olduğu için yaşıyor ve istikbale hâkim bir milletin sevinç ve elemelerinin, fikir ve hislerinin tecellî ettiği ve etmiş olduğu için yaşayacak... *Yeni Kafkasya* ile Azeri gençliği bütün âlem-i beşeriyete anlatmak istiyor ki: Vatanım zincire takıldı fakat ben boyun eğmedim, beni maktellere sürüklediler ve ben güle güle gittim. Çünkü biliyorum ki yarınki Azerbaycan istiklâli benim kemiklerimin üzerine kurulacak... Zillet namertlerin işidir, biz şerefe doğru yol alıyoruz.

Türk ölür fakat inlemez. Kahpeliğe civân mertlikle mukabele eder. Ayağına takılan zinciri kırar ve zâlimin boğazına geçirir... Hakkı gasp edilmek istenirse yaltaklık yapmaz, haykırır ve yumruğunun kuvvetiyle hakkını istirdad eder. Eğer o buna bugün muktedir değilse yarın muhakkak muktedir olacak ve yapacaktır.

Yeni Kafkasya bir mefkûre meşalesidir ki ölmek istemeyen bir millete yol gösterir o meşalenin etrafında canlarını fedâ eden Azeri gençliği ise o yolun fedâkâr bekçileri ve o milletin esâtiri kahramanlarıdır. Sanki büyük Namık Kemal *Yeni*

¹⁶⁴ *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 11-12.

Kafkasya'nın senelerden beri devam eden neşriyatı ile Azeri gençliği ve umûmiyetle Türk gençliğinin milliyet mefkûresi uğrunda katlanacakları fedâkârlıkları, istikbalin uçurumları üzerinde kanat kırmış bir kartal bakışıyla sezmiş ve onlara:

“Felek her türlü esbab-ı cefasın toplansın gelsin

Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetden!”

Beyiti ile müheyyic bir destur ibdâ' etmiştir. Büyük şair eğer bugün hayatta olsaydı, o yoldan dönmeyerek yürüyen hafidlerinin namlularını, süngülerinin ucuyla ebediyete hakk **حک** ettiklerini görür ve aynı yoldan bilsin bilmesin bir azim ve şiddetle yürümekte olan diğer Türk oğullarına bir şeref destanı daha yazardı... Türk gençliği için bitmez tükenmez heyecan menbaı olan o büyük ruha binlerce selam ve hürmet.

Nihâyet her intişarında boğulan, kurşuna dizilen, asılan ve sürülen yüzlerce Azeri gencinin listeleri ile dolu olan *Yeni Kafkasya* sahifeleri Saku ve Vanzeteti **ساقو و وانزهتی** vak'ası münâsebetiyle insaniyetten ve adaletten bahseden riyâkâr Bolşeviklerin yüzüne inen şiddetli bir şamardır. Fakat biz, kanlı Rus Bolşeviklerinin ve kendileri gibi diğer riyâkâr insaniyetçilerin yüzlerinin kızarmadığını görmekte meyus olmuyoruz. Çünkü hakkımızdan eminiz ve önümüzde bize yol gösteren ve Azeri Türkü'nün hayatı kadar ömür sürecek olan bir meşale var. O meşalenin aydınlandığı yoldan yürüyoruz. Adımlar sıklaşıyor, hedefimiz yaklaşıyor, yarın doğacak güneşle beraber, topladığımız kuvvetleri o meşaleden aldığımız alevle yakacak ve düşmanlarımızın başına belâ tufanı halinde savuracağız. Ve o gün uzak değil... O halde bütün kuvvetimizle haykıralım: Yaşasın istiklâl ve yaşasın o yolun nurlu rehberi!..

Ankara

B. İDİL-URAL HAKKINDAKİ YAZILAR

1. Tin, “Şimâl Türkleri Arasında”¹⁶⁵

Ufa’da Dinî Kurultay

Rusya Müslümanlarının 15 Haziran 339 Cuma günü Ufa’da binlerce kadın ve erkeğin iştirakiyle akd ettikleri dini kurultayda hilâfet-i İslâmiye meselesine dâir aşağıdaki mukarrerâtı ittihâz eylemişlerdir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve Halife-i Müslimîn hazretlerine Rusya Müslümanlarının irtibatlarını resmi ve siyasi bir surette îlân etmek için kongre açıldı. Ruhanilerin ekserisi imamet libasında idi. Hükümet ricâli, matbuat müntesibini ve Amerika vekilleri de bulunmakta idiler.

Kongrenin riyâsetine Keşşâf Tercümanî Hazret intihâb edildi. Musa Cârullah, Ziyaeddin Kemâli, Kırım ve Kızıl müftü İbrahim Efendi Tarpî, Türkistan vekili Muhammed Hoca Efendilerin hutbeleri sonunda bütün hâzırûnun tekbirleriyle, ihlâslı dualarını öğleye yakın bir saatte Hilâfet-i İslâmiye merkezine irtibât kararı îlân edildi.

Umûm cihan harbinin neticesinde Sevr Muâhedenâmesi’yle münkarız olmak tehlikesine düşen, muazzam Hilâfet-i İslâmiyeyi Hudâ-pesendine bir azim ve iman ile kurtaran Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin muhterem reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine ve muhterem millet meclisi âzâlarına, necip ve şecî Türk milletine hürmetkâr ve ubûdiyetkâr selâmlar tebrikler iblâğına karar verildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin; hilâfeti saltanattan ayırmak hususundaki kararını da, zarûretli, hikmetli, makûl ve şer‘i bir karar olarak telakkî edip dinen, hükmen ki nefse mün‘azil sâbık halife Vahideddin’in muazlit kararını da memnûniyetle karşıladılar.

Halife Abdülmecit hazretlerinin hilâfeti Rusya Müslümanlarının nedvesi akîdesinde Ebu Bekir (S. A.) hazretlerinin hilâfeti gibi bilictimâ münkat hilâfeti umûmîye sıfatıyla kabul edildi.

Aynı zamanda, Bütün Şûrâlar Rusyası’nda yaşayan Müslümanlar nâmına bütün Rusya İslâm din âlimleri ve mahalle vekilleri nedvesinin makam-ı hilâfete hulûs-ı kalp ile irtibatlarını ve samimi imanları ile alevlenmiş selâm ve ihtiramlarını arz ve kendilerini bahtiyar addettiklerini iblâğa karar veren kongre bilhassa, mazlum Şark ümmetlerini ve emperyalistler tarafından zulmü tahkir edilmekte bulunan mazlum halklarını hilâfetin tecellîgâhı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin himaye edeceği umudunu izhâr etmiştir.

¹⁶⁵ *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 16.

2. “Şimâl Türkleri Arasında: Sultan Aliyef’in Mâcerası”¹⁶⁶

Bundan birkaç ay evvel Şimâl Türkleri meyanında komünistliği ile meşhur Sultan Aliyef’in Rusya Çeka’sı tarafından taht-ı tevkife alındığını haber almıştık. Sultan Aliyef Tatar Cumhuriyetinin Sovyetleştirilmesinde komünistlere yararlığı değmiş bir zat idi. Aynı zamanda Moskova’da milletler komiserliği müsteşarlarından idi. Böyle mûtemed bir zatın durup dururken taht-ı tevkife alınması şâyân-ı hayret bir mesele idi. Bu meselenin neden ibâret olduğunu Kafkasyalı komünistlerden Orjenikidze’nin Bakü kongresinde söylediği bir nutuktan kısmen anlamış oluyoruz. Bu nutka göre:

Sultan Aliyef daha yirminci senesinden beri Komünist Fırkası içerisinde kendine mahsus bir zümre teşkil etmeye başlamış ki bu zümrenin mâhiyeti komünist fırkasının milli siyasetinden memnun olmayanlar zümresi imiş. Daha sonra Sultan Aliyef faaliyetini Şûrâlar hudûdundan hârice çıkararak Türkiye, İran komünist ve bî-tarafları ile de alâkaya girmiştir. Rusya dâhilinde ise son zamanlar Türkistan’da ve Buhara’daki Basmacılarla alâka peyda eylemiştir. Sultan Aliyef bir nevi ikinci enternasyonal tesisine çalışmış ve ilâve olarak aks-i inkılâp kuvvetleri ile tesis münâsebet eylemiştir. Aks-i inkılâp müessesesinden maksat Türkistan basmacıları, Enver Paşa hareketi gibi Bolşevikzede milli hareketlerdir. Başkurt milli rüesâsından olup, son zamanlarda Enver Paşa ile iştirâk mesaî eylediği haber verilen Zeki Velidi Efendi ile Sultan Aliyef’un şifreli mektupları varmış. Sultan Aliyef fırkaya karşı itirâf-ı zünûb ذنوب ile tövbe eylediğinden kurşuna dizilmiştir.

¹⁶⁶ *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 14.

3. Azeri [Mehmed Emin Resulzade], “Musa Carullah Efendi’nin Tevkîfi”¹⁶⁷

Helsinki Fars İmamı Veli Ahmet Hâkim Efendi’den idaremize gelen bir telgraf Rusya İslâmları arasında pek mühim eserler ve İslâm yolundaki kalemi mücadeleleri ile meşhur Musa Carullah Efendi Bigiyef hazretlerinin Petrograt Çeka’sı tarafından taht-ı tevkife alındığını iş‘ar ediyor.

Hâlihazırda Petrograt imamı vazifesini îfâ eden Musa Efendi ile beraber birçok Petrogratlı Müslümanların tevkifini mûcip olan sebep, efendi-i müşârünileyhin, ahîren Berlin’de neşir eyledikleri bir kitaptır.

Dînî, edebî, ictimâî, siyâsî meseleler ve tedbirler hakkında İslam milletlerine mürâcaat ve hitaptan ibaret bulunan bu kitap takrîben iki ay evvel Berlin’de tab‘ olunmuştur. Musa Efendi’nin bu eserini postadan yenice almış, mütâla‘asını daha bitirmemiştik ki yukarıdaki müessif telgraf-nâmeysi aldık.

Esas itibariyle komünizm efkâr ve umdelerine mukabele etmek maksadıyla düşünölmüş, İslâm ve milliyet felsefesine istinatla dînî, edebî, içtimâî ve siyâsî meseleler hakkında birtakım umdeler ve formüller vaaz etmiş bulunan bu kitabın ilk sahifesi iştirak felsefesinin mülkiyeti inkâr eden umdesine mukabil “tebârekellezi bidel mülk ve hûve âlâ külli şey‘in kadir” âyet-i mübârekesi ile tezyîn olunmuştur.

Müellif yaşadığımız günlerin pek derin bir buhran günleri olduğuna kanidir. Harb-ı Umûmî kıyametinden sonra ulûhiyet, diyanet, cemiyet, devlet ve intizam düşmanı Karl Marks’ın cani tedbirleri ile hazırlanan İhtilâl-i Kebir bu buhranın dehşet-âmiz alâmetlerindedir.

Rusya ihtilâlî, icrâ-yı hüküm eylediği yerlerde, bütün müessesât-ı medeniyeyi tahrip etti. İnsanların tabiiyetleri yine vahşet hallerine kayıtdı. Buna ise, Carullah Efendi, medeniyetin, insanların ekseriyete, sefâletten ve cehâletten başka bir şey vermediğine karşı adâletli bir ceza gibi görüyor.

Kitabının mukaddimesindeki mütâlaalarına göre, Âlem-i İslâm, necâtını ne Avrupa’nın mütefessih medeniyetinden, ne de komünizmin zalimkâr felsefesinden bekleyemez. Tevrat’ın, Ahd-i Atik’in en sadık bir bendesi olan Karl Marks’ın medeniyet ilminde siyâsî ve içtimâî görünüşünü tenkidini pek musîb bulan müellif,

¹⁶⁷ *Yeni Kafkasya*, I/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 8-10.

Marksizm nazariyesinin mûsbet cihetlerini pek zayıf bulur. Medeniyet nizamlarını intikatta pek mâhir olan Karl Marks, komünizmin istikbaline âdeta çocukça bir nazarla bakıyor.

Rusya Çarizminin sükûtu İslâmiyet'in kaidesidir. Fakat yeni teşkil eden komünizm askeri dahi hiçbir vakit Türk dostu, İslâmiyet dostu, İslâm memleketlerinin dostu olamaz, olmaz.

Komünizm hâkimiyetinin esaslarını tahlil eden Musa Efendi burada üç esasın asıl olduğunu tesbit ediyor: 1-Proleter diktatorası. 2-Ekseriyetin hukuk ictimâğından tamamıyla mahrumiyeti. 3-Husûsî mülkiyetin ilgası.

Musa Efendi hürriyet-i efkâra pek sâdık bir mütefekkindir. Komünizmin bütün mezâlimine belki de tahammül ederdi. Fakat heyet-i ictimaiye nizamlarını hukuktan mahrumiyet esaslarına tesis etmek, cemiyet içinde fertlerin hürriyetlerini, istiklâllerini tamam sebep etmek kat'iyen caiz görülmez!. Burjuvazi elinden kurtulmak için ihtilâl lâzım imiş, fakat amele diktatorasından halâs olmak için isyan yapılamazmış Lenin'in böyle meşhur vahşiyane mantığına Musa Efendi bütün vicdanı ile isyan ediyor. Marksizm'in bilhassa Leninizm'in cemiyetin terakkîsine sınıflar arasındaki mücadeleyi teşdit etmekte görmelerini kabul değil, hazmedemiyor. "Heyet-i ictimaiye iki müteadî, biri diğerine düşman iki sınıftan mürekkep değil, belki biri diğerine muavin, biri diğerine yardımcı müteadî sınıflardan ibârettir" diyor.

Müellif, Marksistlerin kitabı bulunan *Kapital*'i de, Lenin'in şâheseri bulunan *Hükümet ve İhtilâl*'i de komünistlerin ebcedini teşkil eden Komünist Alfabetini de okumuş ve bu kanaate gelmiştir ki: "Bizi kurtaracak yalnız İslâm kuvveti ve Türk îmanıdır". "İslâm dünyası bundan sonra yalnız İslâm dünyasına îtimat eder. Türkiye İslâm memleketlerinin her birine numûne olup rehber olur, imam olur."

Müellifin Sevr Muâhedesi'ni yırtan Türk dehâ-yı askeriyesine, Anadolu mücâhidinin yılmaz azim ve îmanı pek büyük itmînân ve îmanı vardır. Bu iman Musa Efendi felsefesinin heyecanını teşkil eder. Bu heyecanladır ki o Komünizm Alfabeti'ne mukabil İslâmiyet Alfabeti namı verdiği bu kitabını şanlı Türk askeri şerefine telif

eylemiş ve bütün hâsılâtı Cihan Muharebesi'nde şehit olmuş Türk askerlerinin yetimlerine sarf olunmak üzere neşir eylemiştir.*

İslâmiyet Alfabeti'nin mündericâtı ile bil tamam şerik olmasak, hâdisat âlemi sır için müellife mahsus zâviye-i ruyeti pek muvafık bulmasak bile, Rusya Türklerini komünizmin tahripkâr tesirlerine karşı müdafaa etmek maksadıyla bu esere sarf olunan emeği takdir etmemek elimizde değildir.

Şüphe yoktur ki işbu eserini, her nasıl olsa da, tab' ve neşir ettiren Musa Efendi yakayı Çeka eline vereceğini düşünmüştür. Böyle iken, tereddüt etmeden, neşir eylediği eseri ile kendisini efkârına feda edecek bir reşâdet-i medeniye göstermiştir.

Bu reşâdetinin hizası olarak Musa Efendi, şimdi Petrograt Çeka'sının bodrumunda oturuyor. Tahammül edemediği esaret havası içinde muzdarip bulunan muâveneti, bu suretle, bir nevi itminan bulsa bile, onsuz da nahif bulunan vücudu ikinci defa olarak uğradığı bu işkenceye tahammül edecek mi?!..

Musa Efendi'ye bundan iki sene evvel dahi Taşkent Çeka'sı tevkif eylemiş, dost ve ahbabının müdahalesi üzerine halâs olabilmemişti.

Telgraf, bu defa ki tevkif yukarıda telhis ettiğimiz eserden dolayı icrâ olunacağını iş'ar ediyor. Muhterem Kariin göreceği vechile bu eser ilmi ve nazarî birtakım mülâhaza ve mutâlaadan ibaret olup Sovyet hükümeti aleyhine amelî hiçbir şey ifade etmez. Böyle iken Lenin'in amele diktatorası diye vücuda getirdiği istibdat için pek büyük bir âlimin takdir ettiği muhterem bir âlimi tahkir ve mahkûm etmek işten bile değildir.

Şâyân-ı teşekkür ve itminandır ki matbuatı mahalliye Musa Efendi namıyla merbut bulunan bu vakaya lakayt kalmayıp Rusya Türklerine karşı tatbik olunan bu şani siyasetin Türkiye efkâr-ı umûmîyesi üzerinde su-i tesir hâsıl ettiğini, kadir-şinâsane bir surette kaydetti.

* Kitap, telhis ettiğimiz böyle bir mukaddimeden sonra Rusya Müslümanlarının ne gibi bir idareye tâbi tutulmalarını ve bu idarenin ne gibi umdelere istinat eylediğine mübeyyin sahifelere inhisar eder. Bu sahifelere 1-Umûmî esaslar, 2- Şu günkü mühim hâcetlere göre tedbir olabilecek maddeler, 3- Milletın hukuk teşri-ilerine şeriâtın tedvinine dair maddeler, 4- Ehl-i İslâm'ın teâvünlerine ait maddeler, 5- Ehl-i İslâm'ın ittihadına ait maddeler, 6- Hilâfet-i İslâmiye meselesi, 7- Muharebe hallerine dair maddeler, 8- Kadınların haklarına ve vâzifelerine dair maddeler, 9- Amele hukuku, mülk, arazi meselelerine dair maddeler, 10- Ehemmiyetli tedbirlere dair maddeler gibi fasıllar vardır ki bu fasılların birer birer tahlil ve târifî tetvit-i makale mücib olur.

Gönül arzu eder ki matbuatın bu hususta ibraz eylediği alâkadarlık daha mutarrid bir şekil intisap eylesin de, Moskova cellâtlarına ihsas ettirsin ki Rus komünistlerinden başka düşünen Türk ve İslâm mütefekkirlerini kolay kolay tenkil etmek olmaz.

4. Ayaz İshaki, “**Hariçteki Türklerin Dileği**”¹⁶⁸

Cihan Muharebesi'nin neticesinde tarihe intikal eden eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesinden iki mühim ve büyük teşkilât meydana geldi. Bunlardan birisi eski Selâtin-i Osmaniye'nin mîrası olup tarihî ananâta istinat eden ve İslâm âleminde büyük bir kıymeti hâiz bulunan hilâfet-i İslâmiye, ikincisi de Türk milletinin bu kadar kanlı muhârebelerle elde ettiği istiklâl-i milliyesi ve bunu tecessüm ettiren Türk Halk Cumhuriyeti'dir. Bunlardan birincisi anane-i İslâmiyeye, tarihe, hissiyât-ı diniyeye istinat ettiği halde, Türk Halk Cumhuriyeti milletinin menâfi-i iktisâdiyesine, askeri gururuna, siyasi tekâmüle doğru ilerlemesine bina edilmiştir.

İşbu esaslar üzere tesis eden bu iki teşkilât, bugünkü halde yekdiğerine muarız gibi gözüküyorsa da bu görünüş göz hatasından başka bir şey değildir. Eski ananeye alışmış sabık Osmanlı Türklerinde bu göz hatasının birçok zaman daha devam etmesi muhtemel ise de, zaman bu iki müessesenin dostlukla yekdiğerini himâye ve sıyânet ederek yaşayacaklarını temin edecektir. Hâriçte kalan Türkler için hilâfet-i İslâmiye ile Türkiye devletinin ayrı olarak teşkili, gerek İslâmiyet nokta-i nazarından ve gerek Türklük siyaseti cihetinden, pek büyük sühûletleri mücep olacaktır. Meselâ eski devirde Rusya'da yaşayan otuz milyon Müslüman ahâlisi kendilerinin muktediyeleri olan Halife-i Müslümîn hazretleri ile revâbit-ı diniye temin etmeye imkân bulamıyorlardı. Halifenin ismine hutbe okumak bile memnûdur. Bundan dolayı dinleri ve umûr-ı diniyeleri büyük hasârata mâruz kalıyordu. Vakıflar yağma edildiği, medreseler kapandığı ülema Sibirya'ya sürüldüğü vakit başvuracak bir yer bulamıyordu. Âlem-i İslâm'ın halîfesi aynı zamanda Osmanlı sultanı olduğu için Türklere karşı daima düşman vaziyetinde kalan Rus hükümeti tebaa-i Müslimesinin Türk sultanına karşı olan dînî hürmetini kat'iyen kabul edemiyordu. Ve bu dînî hissin esaslı bir teşkilata mâlik olmasına imkân vermiyordu. Hilâfet devletinden ayrıldıktan sonra fakat rûhânî ve dînî hissiyata istinat eden makam-ı hilâfetten, kendi Müslim teba'alarının münâsebet-i dîniyelerine bugün hangi devlet mâni olabilecektir? Bu cebri, kavânin beynelmillik hangi maddesine tatbîkan yapabilecektir? Bunun için bütün devletler tarafından tasdik edilmiş ve Cemiyet-i Akvam'ın himâyesine verilmiş ekalliyet hukukundan istifâde ederek, makam-ı hilâfet teşkilât-ı dîniyesini fakat Türkiye içinde değil, hâricinde dahi yapabilen halife-i Müslimin hazretleri bütün dünya İslâmlarıyla kılıçla kesilmez, topla çözülmez dînî büyük bir mânevî kuvvet meydana getirebilecektir.

¹⁶⁸ *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 6-9.

Türk istiklâl millî hareketinin Türkiye’de halk cumhuriyeti tarzında teşekkül etmesi ve devlet binasının millet esası üzerine kurulması millî nokta-i nazardan pek büyük imkân münâzaraları açmaktadır. Türk unsuru, şimdiki halde, başka vatandaşları Araplar, Rumlar ve Ermenilerle hiçbir vechile bağlı olmadığı için, Türk milleti, kendi millî siyasetinde tamamıyla hür olacaktır ve Türklüğün siyâsetini fakat dâhilde Anadolu içinde değil, Türk hudûdundan hâriçte kalan kırk, kırk beş milyonluk Türk unsuru meyânında icrâ etmek için dahi eli, kolu bağlı olmayacaktır. Eski devirde hâriçte yaşayan Türk kabileleri kendi müşterek millî meselelerini himâye için Türkiye Türklerine mürâcaat ettikleri vakit Osmanlı İmparatorluğu’nun vekili sıfatıyla ekseriya karşılarında bir Arap’ı, bir Rum’u veya bir Ermeni’yi buluyorlardı. Ve çok vakitler de büyük bir samîmiyetle söylenilen sözler, esrar, Türk merkezine varmadan büyük bir süratle Türk düşmanları meyânında ifşâ ediliyordu. Ve bundan dolayı, hâriçte kalan Türklerle Osmanlı Türkleri meyânında emniyet azalıyor ve Türklüğün tesîsâtı yaşamıyordu, yaşayamıyordu. Şimdiki halde ise, tâbî olarak, millî siyâsette eski Osmanlı İmparatorluğu’nun hataları devam ettirilmeyecektir ve Türklük siyâseti kendisinin tâbî yoluna girecektir ve askıdaki alâkasızlık bertaraf edilecektir. Fakat yeni Türk Cumhuriyeti’nin hâriçte kalan Türklerle münâsebeti hangi esaslara binâ ettirilecektir; ne gibi maksatları tâkip edecektir? Bir milletin ve onun millî hükümetinin tâkip ettiği siyâseti daima birdir, o da selâmet ve vahdet-i milliyedir. Biz bu meselede bizden daha mukaddem vahdet-i milliyelerini vücuda getirmeye muvafık olan Almanlarla İtalyanlardan bir ders-i ibret alacak ve onların tâkip ettiği yola sülûk edeceğiz. Teşkilâtın esaslarına gelince, bu vakte kadar bütün târihî tecrübelerle sâbık olmuş bir hakikat varsa o da budur: millet efradı kalben bir hisle, bir gaye-i millî ile bağlanabilen, siyasî vâkıa, sun’î çizilmiş hudutlar, düşmanlar tarafından yapılan cebir ve kahırlar- milletin ittihadına, bir iddia itirafında toplanmasına mâni olamayacaktır.

Almanya ittihadı, İtalya’nın birleşmesi, üç hisseye taksim edilen Lehistan’ın yüz sene sonra yekvücut millî bir hükümet tesis edebilmesi bu terbiye-i milliyenin tecellîleridir. Bu maksada hizmet edecek vâsita olarak kullanacak âletimiz: birinci lisanımız, Türk dilimiz; ikinci Türk tarihimiz, Türk edebiyatı; üçüncü gelecek unsuru hazırlamak için Türk terbiyemizdir. Bunun için yegâne müstakil Türk Halk Cumhuriyeti Türk dilinin muhâfızı vaziyetini almalı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun mütehassesi olan şimdiki Osmanlı lisanı ciddî olarak Türkleştirmeli, sadeleştirmeli, mümkün olduğu kadar Türk unsurunun ekserisi anlayabilecek bir tarza sokmaya gayret etmeli ve bunun

için elzem olan encamları süratle işe koşmalıdır. İkinci de Türk edebiyatını, Türk tarihini tamime çalışmalı ve Türk dilinin lehçelerinde düşmanlarımız tarafından sun'î surette yapılan uzaklaştırma siyâsetine seyirci kalmamalı; bununla mübâreze ve mücâdelenin yolunu hazırlamalı; elden gelen bütün gayreti sarfla bu millî belânın önüne geçmelidir. Üçüncü Türk terbiyesi: Bu vakte kadar şimdiki Türkiye toprağında Osmanlı İmparatorluğu hüküm sürdüğü için olmalıdır ki, Türkiye mekteplerinde millî terbiyeden nam ve nişan yoktu. İbtidâî mektepler sırf dînî esasa tesis edilmişti, îdâdî ve alî mektepler Avrupa'yı taklit esasına binâen görülmüştü.

Bunun için talebenin bütün bir ekseriyeti milliyetsiz, kosmopolit Levanten olarak yetişiyordu. Bugün şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti bu hayâtî mesele ile meşguldür. Ve Türkiye mektepleri millileştirilecek ve Türkiye yakında Türklüğün esasına kurulacaktır.

Fakat burada da hatırdan çıkarılmayacak bazı esaslar vardır ki o da açılacak bu irfan müesseselerini hariçte kalan Türklere geniş bir misafirperverlik kapısı açmak esasına kurmaktır. Bu yeni Türk Halk Cumhuriyeti'nin mektebi, yeni Türk terbiyesi, Türkistan, Azerbaycan, Kafkasya, İdil sahili ve Sibiryâ ve ediplerine kadar hükmünü icrâ etsin ve onun mâneviyatı bütün Türk âlemine rehberlik edebilsin! Bu meselede de biz bizden daha mukaddem millî teşkilâtlarını yapan milletlerden ibâret olmalıyız: Bulgaristan, Sırbistan istiklâllerini Rus mekteplerinde yetiştirilen millî terbiye gören talebenin içtihadına medyundurlar. Çekoslovak devletinin teşkilâtı maddeten ve mânen Ruslara borçludur. Bugün, Rusya harâbe haline geldiği vakit, küçük Slav milletleri, büyük bir idâreleri Rusların büyük muvaffakiyetiyle yaptıkları Slav siyâsetini tamamıyla tâkip ediyorlar. Baştan aşağıya kadar düşmanın ayağı altında ezilmiş Sırbistan kırk bin kadar Rus muhâceretine; Rus asrı ve zâbitânına yer veriyor. Bunların askerî ve siyâsî teşkilâtlarını yaşıyor. Küçük Çeh-Slav Cumhuriyeti kendisinin fakat alî mekteplerinde 4300, orta mekteplerinde üç binden ziyâde Rus talebesini kendi masârifine terbiye ediyor. Prag'da fakat Rus profesörlerinin idâresinde büyük Rus dârülfünununun bütün masrafı hazine parasıyla temin olunuyor. Ruslar tarafından yapılmış neşriyat cemiyetlerine ve gazetelere, mecmualara, Rus muharrirlerine, Rus ediplerine, Rus ulemâsına, Rus rûhânîlerine Çeh hükümeti maddî büyük muâvenette bulunuyor. Bunların hepsi de Slav ittihadı namına istikbalde Slav milletlerini yekdiğerine daha samîmî bir terbiye ile bağlamak niyetiyle yapılıyor ve büyük netice elde ediliyor.

Bizim yeni Türkiye'ye halk cumhuriyeti millî siyâsetinde bugüne kadar bizden daha ziyâde tecrübeli milletlerin gittiği yollara bugüne kadar maalesef daha sülûk edememiştir. Türk Cumhuriyeti henüz kurulmuş, Türk siyâsetinin esasları daha tâyin edilmemiştir.

Bunlar, inşallah, vaktin darlığından gelme vakit ve zamanla ıslah edilecek noksanlardır. İnşallah yeni Türk Cumhuriyeti kendisinin ismiyle mütenâsip bir revîşte milli devam ve bekasının istinatgâhı olan Türklük siyâsetini sağlam esaslara istinat ettirecektir. Türk Cumhuriyeti, Türk ilim ve maârifinin, Türk millî siyâsetinin merkezi vaziyetini alabilecektir. Zaten yeni cumhuriyet kendisinin beynelmilel sıklet izâfiyesini fakat Türk âleminin rehberi, Türk dünyasının bayraktarı olmak sıfatıyla muhâfaza edebileceğinden, Türkiye ricâl-i devleti için başka siyâset yoktur ve yeni Türk Cumhuriyeti'ni böyle vasî düşünür bir siyâsetten uzak tutmak yolu, Türk siyâsetinin beynelmilel sahneden çıkarılması ve Türk sıklet izâfiyesinin Arnavut Cumhuriyeti sırasına indirilmesi demek olur.

Biz Türkiye'nin hâricinde kalan Türkler yeni cumhuriyetten şu esasi meselenin medd-i nazarda bulundurulmasını diliyor, bu dileğimizin kabulünü büyük bir îmanla, kardeşçe bir duayla bekliyoruz.

Berlin, Teşrînisânî

5. “Sorbon’da Türk Tarihi”¹⁶⁹

Gazetelerde okunduğuna nazaran Paris’te kâin Sarbon darülfünununda Türk tarihine ait dersler başlamıştır. Türk tarihinin müderrisi Şimal Türkleri münevveranından sâbık Tatar Meclisi millisi reisi Sadri Maksudi Beyefendi’dir. Sadri Efendi hazretlerinin ilk dersi pek çok alâkadaran ve mümtaz şahısların huzuru ile ifâde olunmuştur. Türk tarihi derslerinin resmî iffîtâhından Sorbon darülfünununun emini hazır olduğu gibi, Türkiye sefir vekili Ragıp Beyefendi dahi hazır bulunmuştur. Türk tarihine karşı ibraz olunan alâka Sorbon’da daimi bir Türk Tarihi Kürsüsü tesisini düşündürüyormuş. Sadri Efendi’nin bu seneki konferansları 30 dersi ihtivâ edecekmiş. Sadri Efendi’nin dersleri yalnız Türkiye’yi değil, sözün şümûlü ile bütün Türk dünyasını ihtivâ edecek umûmî Türk tarihinden ibâret olacaktır.

Amedi Matbaası

Müdür-i mesul Seyyid Tahir

¹⁶⁹ *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 16.

6. “Talibzade Yusuf Ziya”¹⁷⁰

Aldığımız mâlûmata nazaran Azerbaycan münevverlerinden Talipzade Yusuf Ziya'nın Türkistan'da bir ubur esnasında Ceyhun nehrinde boğularak şehit olmuştur.

Yusuf Ziya Bey'in Azerbaycan'da mâruf olan ismi Ahund Yusuf'dur. Ahund Yusuf meslek ibtidâisi îtibâriyle ulemâdan olup bâdehu muallimlik mesleğine sülûk eylemiş Bakü mekteb-i taliyesinde Türkçe ile ilâhiyat muallimi olmuştur. Talipzade merhum aynı zamanda yeni intişara başlayan Türk matbuatının daimi muharrirlerinden olup ayrıca dahi birçok âsar neşr eylemiştir. Neşr eylediği âsar ilmî, edebî, aslî ve tercüme olmak üzere müteaddid ve mütenevidir. Türkçe sarf ve nahvîne, tarihi İslâm'a ait ders kitapları olduğu gibi Arap muharriri Curci Zidan'dan mütercim romanları ve bu romanlardan muktebes dramları dahi vardır. Rusça bazı tercümeleri de mevcuttur.

1911. senede Müsâvat Fırkası tarafından Balkan muharebesi üzerine neşr olunan bir intibahnâmeden dolayı mütehhim kalan Ahund Yusuf, ailesi ile beraber, İstanbul'a nakil eylemek zarûretinde kalmış, burada dahi muallimlikle imrar-ı hayat etmeye başlamıştır. Burada yeni usûl ile tertip eylediği kıraat kitabı maarif nezâreti tarafından kabul ve müellifi teşvik olunmuştur.

Yusuf Ziya Bey, cevval ve faal bir şahsiyet olduğundan Kafkasya'da bulunduğu zaman hareket-i milliyeye bigâne kalmadığı gibi, Harbi Umûmî zuhûru üzerine burada dahi faal bir rol îfâ etmek maksadıyla silk-i askeriye intisab eylemiş, Kafkasya cephesinde bir zabıt gibi çalışmıştır. Azerbaycan hükümet-i milliyesi esnasında artık “Yusuf Ziya Bey” nam müktesebiyile mâruf olan Ahund Yusuf bir aralık kuvâ-yı mustahfıza şekliyle teşkil eden yardım alayında istihdam ve biraz sonra Kars tarafına tâyin olunmuş; Azerbaycan'da Bolşevik ihtilâli hâsıl olduktan sonra tekrar Bakü'ye dönmüş ve buradan Türkistan'a geçerek, nihâyet merhum Enver Paşa hareketine iltihak eylemiştir. Fevkte mezkûr mâcerâ-yı müessifi ise bu hareket esnasında yapılması zarûri bulunan bir ubur zamanında vuku' bulmuştur.

Yusuf Ziya Bey meslek-i siyâsî îtibarıyla milliyetperver olup daha 1909. senesinden itibaren Müsâvat Fırkasına intisab eylemişti. Hüdâ garik-i rahmet eyleye.

¹⁷⁰ *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 13-14.

7. “Şimal Türkleri Hakkında”¹⁷¹

Türk Yiğitlerinin Acınası Hâli

Geçen sene Kırgız'da ve Şimâlî Rusya'da zuhur eden büyük açlık üç milyon Şimal Türkünün ziyarıyla neticelenmişti. Kırım ve Şimal Rusya Müslümanları İstanbul Murahhaslığından aldığımız mâlûmâta nazaran geçen sene ki kaht ve gılâ esnasında terk-i hayat eden üç milyon Şimal Türkü'nün yetim bıraktığı birkaç yüz bin çocuğun bir zorlu iskân ve iâşeleri temin edilememiştir. Bu çocuklardan on binlercesi Moskova, Kazan, Samara, Orenburg ve hatta kömür madenleri havzası olan Dunç havalisinde perişan bir halde bulunmaktadır. Ekserisi süprütülüklerden patates kabuğu vesâire toplayarak yaşamaya çalışmaktadırlar. Bir kısmı da nihâyet tes'ile mecbur kalmışlardır.

Bu bedbaht yetim Türk çocuklarına bakmak için Sovyet hükümetiyle Müslüman cemâât-i hayriyesi tarafından vücuda getirilen eytamhânelerde, yetimlerin yüzde onu bile iskân ve iâşe edilememektedir. Şimâlî Rusya mahakeme-yi şer'iyesi açlara muâvenet komitesi dihkânla Finlandiya, Mançurya ve Rusya'ya mücavir yerlerdeki Şimal Türk tüccar ve ganiyesine mürâcaat ederek istiânede bulunmuş ise de bu memleketlerdeki İslâm-ı ticarî mahdud olduğundan felâketin büyüklüğüne nisbetle pek az iâne alınabilmiştir.

Rusya Müslümanlarının İstanbul'daki Murahhaslığına Türk unsurunun nesl-i atiyesinde mühim bir mevki tutacak olan Şimal Türklerinin yetim kalan yüz binlerce çocuğunun himâye-i etfal müessesesiyle cemiât-ı hayriyyesinin muâvenetine Şimal Türkleri tarafından sabırsızlıkla intizar edildiği beyan olunmaktadır.

Kırım ve Şimâlî Rusya'daki kaht 1922 senesinde idi. 1923 senesinde Rusya'nın her tarafında mahsul mebzûlen yetmiş ise de Tataristan ve Başkurdistan gibi Şimal Türklerinin sakin olduğunu mıntıkada çalışan ellerin az olmasına inzimam eden nisbî kuraklık neticesinde mahsul az idrak edilmiştir. Vâkıâ Rusya'nın diğer taraflarında hubûbat celp edilmekte ise de ahâlinin medâr-ı serveti mahsûlât-ı zirâîye olduğundan evvelki senelerin müdehhiratı **مُدْخَرَاتِي** olan erzak ve para, büyük açlık senesinde sarf edildiğinden ahâlî başka vilâyetlerden getirilen buğdayları satın alamamaktadır. Bu yüzden açlıktan telefata yoksa da gıdasızlıktan dolayı muhtelif tehlikeli hastalıklar hüküm fermandır.

¹⁷¹ *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 16.

Akşam

Ahmedî Matbaası

Müdir-i Mes'ul Seyyid Tahir

8. “Kırım Yahudi Muhtâriyeti”¹⁷²

Yahudi Telgraf Ajansı'nın Moskova'dan iş'ar eylediğine nazaran:

“Moskova Yahudi muhâfeletinin nazar-ı dikkati şimdi Kırım ile mülâhık Ukrayna vilâyetlerinde bir Yahudi muhtariyeti tesisine tevcih edilmiştir. Bu hususta bir lâyiha ihzar olunmuştur. Bu lâyiha hâlihazırda Sovyet mahâfil-i aliyesinde müzekkere olunmaktadır. İşbu lâyihanın müellifi Yahudi Avram Bırakin'dir. Bırakin Moskova'da meşhur köylü sergisini tertip eden zattır. Birkaç Yahudi hadimlerinin muâvenetiyle ihzar eylediği Bu vâsi' projesini Bırakin 1923 senesi Teşrin-i Sânîsinde hükümete takdim eylemiştir. Bu lâyihaya göre Harbi Umûmî, sonra da dâhili muharebat Yahudi milleti için felâketi müceb olmuştur. Mâlum olduğu üzere hâdisat-ı mezkûra neticesinde şehirler iflâs etti. Şehirliler köylere kaçtılar. Yahudiler sırf şehirli bir millet olduğundan kaçacak millî bir köy, millî bir muhit bulamadılar. Gittikleri yerde başka milletten olan köylülerin husûmetini celp ettiler. Bu sayede Yahudi milleti fecî bir hâl içinde kaldı. Köye ve toprağa karşı gönlünde hâsıl olan neczab ve ihtiyâcı tatmin edemeyen veya elzarûrî şehirlerde yaşamak zarûretinde kalan Yahudi için şehirlerin şimdiki muhlis hâli bile maîşet-i cehenneme döndü. İşte Yahudi fikrâsını bu cehennemden kurtarmak için Bırakin kendilerine Kırım ile Ukrayna'nın bazı vilâyetlerinden bir kısım arâzi ayırarak burada kendilerine bir yurt tesis eylemeyi teklif ediyor.”

Brakin'in **براقينك** tasavvur eylediği Yahudi yurdunu Kırım'ın şimal kısmı ile Ukrayna'dan bir kısım teşkil etmelidir. Bu kısım ise Odessa, Hersun, Nikolayefsk vilâyetlerinden ibâret olup Yahudi yurdunun şark hududu Azak denizi üzerindeki Berdiyansk'a dayanacaktır. Tasavvur olunan bu arâzi takriben 14 milyon murabbâ desiyatına miktarında bir satı ihtivâ ediyor. Bundan iki milyon desatını tamamıyla hâli olup şimdiki halde zirâat olunmamaktadır. Yahudi kolonizasyonunun inkişafıyla mütenâsip olarak tahminen 1927 senesinde bu arâzinin muhtariyeti resmen ilân olup idâresi tamamıyla Yahudi memurlara terk olunacaktır. Siyâsî buyurunun kararına göre mezkûr projenin tetkiki için Petakof, Kobiçof, Çorupa, İsmirnof, Birvidov **برويدو** ve Esterfromkin'lerden **وئسترفروميكين لردن** müteşekkil bir komisyon teşekkül olunarak Bırakin lâyihâsının tetkiki kendilerine havale edilmiştir. Troçki, Kamenif, Puharin, Çurupa ve Sasnofiski gibi Sovyet ricâli Bırakin lâyihâsının takviyesi için kendisine söz

¹⁷² *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 16.

vermişlerdir. Son defa toplanacak Sosyalist Cumhuriyetleri ittihâdının kongresinde Ukrayna, Kafkasya ve diğer vilâyetlerin bu hususta muvaffakiyetleri istihsal olunacaktır. Amerika gazetecilerine vâkı‘ olan bir mülâkatında Çiçerin işbu lâyihaya Sovyet Hükümetinin müzâheret edeceğini söylemiştir.

Birtakım esbab-ı siyâsiye ve bilhassa Lenin’in vefatı üzerine mezkûr komisyon fiiliyatını inkıtâ uğratmak zarûretinde bulunmuştur. Fakat yeni hükümet teşkil ettikten sonra komisyon tekrar tecdit-i müzâkerat eylemiştir. Bu vakte kadar son derece ketum tutulan bu mesele şimdi ketumiyyet devresinden çıkmış ve Brakin lâyihasının matbuata tebliği kat‘ olunmuştur.

Yahudi müessesesi bulunan Cunit müdürlerinden Doktor Ruzen’in beyânatına göre Yahudi muhtariyeti lâyihası Rikof, Çiçerin vesâir Sovyet ricali tarafından kabul olunmuş ve bu lâyiha yakında heyet-i icrâiye müzâkeresine sevk olunarak kendisine sükût-ı kanûniye verilecektir.

Berlin’de yaşayan Yahudi koloniyesi bir araya toplanarak salif‘ül zikr lâyihayı müzâkere eylemiş ve toprağa doğru giden Yahudi halkına hizmet edecek bu lâyihanın kuvveden fiile gelmesi için her nevi muâvenette bulunmak lüzumuna ait karar çıkarmışlardır.

Kırım’dan Yahudi muhtâriyetine ayrılacak kazalar bunlardır: Canköy, Beviyaturya ve Simferapol.

9. Ahmed Zeki Velidî, “Komünistlerin Şark Politikası”[1]¹⁷³

Sosyalistlerin ön saflarını teşkil eden komünistlerin nazarında Avrupa dünyanın bir şehri menzilesindedir. Asya ve Afrika müstemlekeleri ise köy ve kışaktır. Avrupa sanayi merkezi, bir fabrikadır. Asya ve Afrika müstemlekeleri ise bu fabrikaya erzak ve ham eşya hazırlayan zirâat sahralarıdır.

Avrupa'nın gerek kapitalist ve amele, gerek emperyalist ve komünist olsun, umumuna has bir akîde vardır. Bu akîdeye göre bir şehirden ibaret bulunan Avrupa ile bir köy veya kışaktan ibâret bulunan Asya ve Afrika'nın münâsebetleri katiyen ihtiyârî bir tarzda olamaz. Köylü kışlak şehre tabi olup kendisinden istenilen erzak ve ham malı, ister istemez, vermelidir. Hakîkî komünizm yirmi otuz bin ameleli bir araya toplayıp çalıştıran büyük fabrikaların bulunduğu memleketlerde tesis edebilir. Böyle müesseseler ise Avrupa'dadır. Asya halkı ise tamamıyla çiftçidir. Bura ahâlisi, ufak da olsa, husûsî mülk sahibi adamlardır. Bunların menâfi burjuva menâfi ile muvâfiktir. Başlarında bulunan bugünkü feodaller atılırsa mülkiyet-i husûsiyeyi müdâfaa için kendi büyük burjuvaları ile birleşip fabrika amelesinin hücumuna karşı mukavemet edeceklerdir.

Avrupa'da komünizmin galebe ettiği saatte müstemlekelerde icrâ edeceği ilk işi Asya veya Afrika müstemlekelerinden mahsûlât-ı zirâîye ve ham eşyanın kapitalizm devrindeki tertibiyle getirilmesi olacaktır. Bu suretle o, Avrupa sanayi hayatına, zerre kadar olsa da sekte getirmek istemeyecektir. İkinci işi ise şark ile garpta komünizm usûl ve teşkîlâtını tatbik ve icrâ etmek üzere şark ahâlisini bu usûl hayatı öğretmek ve şarkta mülkiyet-i husûsiye esasının kapitalizm ve emperyalizme doğru inkişaf etmesini temin etmek olacaktır.

Bu işi müstemlekelerde başa çıkaracaklar Bittabi Avrupa amelesi hâkimiyetinin komiserleri, yani Avrupa proleteriyat mümessilleri olacaklardır. Hem de her müstemlekedede o müstemlekeye sahip olan Avrupa milletinin amelesi hâkimiyet ve rehberlik edecektir. Meselâ, Hindistan'da, Cenûbî İran ve Mısır'da İngiliz; Tunus'ta Fransız; Şimâlî İran, Türkistan, Kafkasya ve Şimâlî Çin'de Rus proleteriyası gibi... Çünkü bunlar bu müstemlekelerin ahvâlini ve kendi memleketlerindeki fabrikaların ihtiyacını diğerlerinden daha âlâ bilirler. Yoksa Tunus'ta Rus, Türkistan'da Fransız iş görebilemez. Tâbidir ki Avrupa amelesinin müstemlekelerdeki hâkimiyeti ancak Avrupa'dan getirilen askerî kuvvetle temin olunabilir.

¹⁷³ Z. Velidi Togan, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 3-5.

Komünistler, dünyanın hangi tarafında olsalar da, muayyen bir maksat uğrunda, muayyen bir plan usûlü ile çalışan cihan fırkasını temsil edebiliyorlar. Bunların müstemleke hakkındaki maksatları açık ve aydındır. Fakat bu maksatlarına onlar tedricî bir usûl ve tedbirle ermek istiyorlar. Bunlar için şimdilik sırada bulunan mesele müstemlekeleri ele almak ve burada hâkimiyet icrâ etmektir. Çünkü kapitalizmin kuvvetli bulunduğu bir zamanda bunlar kendilerini müstemleke ve yarım müstemlekelerin yardımına muhtaç görüyorlar. Bunun için de onlar müstemlekelerde ve yarım müstemlekelerde Avrupa emperyalistlerinin bugünkü müstemleke siyasetinden gayrı memnun olan unsurları kendi taraflarına celp etmek ictihadını gösteriyorlar. Han ise hanı, milliyetçi ise milliyetçiyi, komünist ise komünisti, hülâsa gayrı memnun bütün Şark unsurlarını kendine celp ve onlar ile Avrupa müstemlekeçileri arasını açmak komünizmin bugünkü tarz-ı hareketidir.

Komünistlerin Şark'ta istinat edecekleri başlıca iki kuvvet vardır: 1-İhtilâlcî Şark milliyetperverleri ve 2-Şark komünistliğine yazılmış ve yahut amele sıfatı ile teşekkül etmiş tabaka. Bu iki esaslı unsur ikisi de Şarkın müstakil sûrette tesis-i hayat etmesini talep eylediğinden, Garbî Avrupa komünistleri bunları kendilerinin müstakbel düşmanı hesab ediyorlar. İbtidâ ihtilâlcî milliyetperverlerden bahsedelim: Komünistler Şarkın müstakil bir heyet-i milliye ile yaşamasını talep eden bu münevver sınıfı hakîkatte İngiliz ve Fransız kapitalistleri ile bir gözde görüyor ve aynı derecede düşman addediyorlar. Şark milliyetçileri ile Avrupa kapitalistleri arasındaki adâvete komünistler muhtelif Avrupa kapitalistleri zümreleri arasındaki rekabet ve ihtilâftan fazla bir kıymet vermezler. Komünistler bu ihtilâfî şüphesiz ki körüklerler. Aradaki adâveti daha ziyâde derinleştirmek için cihat ederler. Şark milliyetçilerine Avrupa kapitalizmine karşı mücâdelelerinde biraz muâvenet dahi ederler. Fakat onlar bu muhârebe ve adâvetin yalnız devamını isterler ve ancak buna yardım ederler. Yoksa Şark milliyetperverlerinin Avrupa kapitalistlerine kat'î bir galebe ihraz etmesini istemezler. Çünkü komünizm Garbî Avrupa'da galebe ettiği bir saatte şarkta ikinci büyük ve millî burjuva köklerini vücuda gelmesi kendi aleyhlerine tevciye edilmiş bir kuvvet halini intisab eder. Kendi elleri ile kendi aleyhlerine bir kuvvet ihzar etmiş olurlar. Buna ise asla ve kat'â razı olamazlar. Şarktaki millî ihtilâl kuvvetlerini komünistler her vakit, muvakkat olarak, istifâde ederler. Bu kuvvete ihtiyaçlarının azaldığını hissettikleri anda kendisini devirmeye bakarlar. Bu kuvvetlerle zâhirde dost görünseler de kendileri ile akd eyledikleri muhâdenet muâhedelerini imza etmeden daha evvel bozmaya başlarlar. Ve

her türlü desîselerle güya ki Şark Komünist İhtilâli çıkarmaya sa'y ederler. Komünistler için muâhedelerin kutsiyeti bu kadar. Kendilerinden olmayan komünistlerden başka herhangi bir zümre ile akd eyledikleri muâhedeyi onlar bir Bolşevik reisinin [Lenin'in] bana bizzat söylediği gibi bir parça kâğıt diye telakkî ederler. Doğrudur ki, Cihan Harbi'nde bütün muâhedelerin böyle telakkî edildiğine şahit olduk. Fakat bizim şark milliyetperverleri ekseriya komünistler ile akd eyledikleri bir muâhedeyi azîm bir muvaffakiyyet gibi telakkî ederler. Hâlbuki bu muâhedelerin zerre kadar ehemmiyeti yoktur. Hepsî yalandır. Komünistler muâhedelere değil, realiteye bakarlar. Hakiki bir kuvveti hâiz olan taraf verdiği sözünü bile ciddiyetle tutan komünist zayıf bulduğu muâhedenin hakkına katiyen riâyet etmez. Şark milliyetperverleri bu husustaki gafletlerini idâme ettirirlerse Bolşevikler daima kendilerini aldatacaklardır. Bu hususta Bolşevik edebiyatını tâkip etmek icab eder. Hâlbuki şark milliyetperverlerinin en az itina eyledikleri bir cihet varsa o da budur.

Şark'taki milliyetçileri yıktıktan ve süpürüp götürdükten sonra Garp komünistleri kendi maksatları için biraz vakit Şark Komünistlerini dahi istifâde edeceklerdir. Şark komünistleri dedikleri zevât Şark milliyetperverlerini mürteci addedip de burada şark fabrikası amelesinin hâkimiyetini tesis edecek adamlar imiş. Hâlbuki şarkta böyle fabrika amelesi yok. Demek ki bunların hâkimiyet tesis edecek meydanları da yoktur. Şark fabrika amelesi olan yerlerde (mesela Hindistan'ın bazı şehirlerinde) bile ancak fabrika amele sendikası teşkiline imkân vardır ki bununla amele diktatorası arasındaki fark âşikârdır. Bunu garp komünistleri pekâlâ biliyorlar. Garp komünistleri nazarında şark komünistleri ile şark milliyetçilerinin hakîkî mânâları birdir. Fakat bunlar milliyetperverleri yıkmakla garp amele komiserleri hâkimiyetini tesis eylemek zamanı arasında pek kısa bir müddet için bir istihâle devri geçirtmek isterler. Bu istihâle devrinin kahramanlarını işte bu şark komünistleri teşkil ederler. Garp kapitalizminden halâs olan şarkı tekrar garp sosyalizmine tabi ettirmek için yapılacak yeni istimplâk siyâsetinin ilk devresinde kullanılacak bu yerli amelelere tabidir ki komünistler zâhirde çok âtîbar verir gibi bir tavır takınıyorlar. Ve şark komünistlerine "istikbâl sizindir" diyorlar. Fakat bunlar hep siyâsettir. Şark komünistlerinin hâkimiyet fasılası milliyetperverlerinkinden daha kısa olacaktır. Çünkü yukarıda dediğimiz gibi, garp komünistleri umum şark müstemlekelerini mahsûlât-ı zirâîye meydanı, köy ve kışlak nev'inden addettikleri gibi burada fabrika amelesinin gayri mevcut olduğunu dahi herkesten ziyâde biliyorlar. Buna göre pekâlâ takdir ederler ki şark komünisti denilen

şey mânâsız bir kelimedir. Bu adamların olsa olsa, umûmî ihtilâl esnasında milliyetperverlerden daha sol bir zihniyetle, işin mâhiyetini pek de tâmik etmeden komünistlere iltihak edebilen bir zümre teşkil eylediğini pekâlâ anlıyorlar. Bunların birinci ve sonuncu olarak yapacakları en mukaddes vazîfe milliyetperverleri bozmak, onların arasına iftirak sokmaktan ibârettir. Vaktiyle şark feodallerinin Avrupa kapitalistlerine gördüğü kılavuzluk ve mütercimlik rolünü bu kere de bunlar Avrupa sosyalistlerine görmüş olacaklar. Buna göredir ki bu şark komünistlerinin içine hâlis şarlatan ve hâin adamlar girdiğini görseler ve o adamların hakîkâtlerini bilseler de garp komünistleri bütün bunlara gözlerini kapıyor ve görmemezliğe geliyorlar. Garp komünistleri şark komünistlerine kendi adamları gibi bakmıyor, fakat siyâseten öyle görünüyorlar. Çok iyi biliyorlar ki milliyetçileri yıldıktan sonra ve Garbî Avrupa'da ihtilâl vuku bulduktan sonra şarkta Avrupa şehir ve fabrikalarına erzak ve ham eşya hazırlamak ve komünizm esaslarını tatbik eylemek için fakat Garbî Avrupa proleteryaat komiserleri ile ordularına istinat edeceklerdir. Garbî Avrupa komünist memleketlerinin meselâ, Hindistan'daki komiserleri az ve zayıf olduklarından Hindistan'daki sabık İngiliz burjuva memurları ve hademeleri ve belki burjuvaların kendilerinden bile istifâde edecekler, yani Hint köylüsüne karşı İngiltere amelesi ile burjuvazisi ittihât etmiş olacaklardır, ki bu zaman ne Hindistan milliyetperverlerine bir mevki kalacak, ne de Hindistan komünistlerine. İşte o zaman bu sâbık düşmanlar, yani Hint milliyetçileri ile komünistleri Avrupa sâbık proleteryaat hâkimiyetine, müstemlekedeki İngiliz vahdetine mukabil millî bir vahdet teşkil edeceklerdir. Yani şarktaki bütün sınıflar taht ederek Garbî Avrupa'nın müstemleke hâkimiyetini yıkmaya sa'y edeceklerdir. Bolşevikler böyle bir istikbâli pekiyi gördüklerinden işlerine buna göre istikamet vermektedirler. Onlar şark komünisti denilen yalana inanmazlar yalnız inanmış gibi görünürler.

İşbu söylediklerim bittabi mâhiyet-i asliyesi ile uzvî bir münâsebet ve râbitada bulunan mahallî komünistlere aittir. Yoksa aslen şarklı olup da tamamıyla Garplıları temsil eden ve garp nâmına çalışmak niyetinde olan bazı tipler olur ki komünistler bunlar hakkında başka bir nazarda dahi olabilir ve kendilerine hakîkî bir arkadaş ve müttefik nazarı ile bakarlar. Fakat bu gibiler bile şarkta şark komünizmi diye bir husûsat tesisine başlarsa hemen garp komünistinin şüphe ve adım îtimâdını celb ederler.

Şark siyâsetinin üçüncü türü ise şark komünistlerinin devrilip garp proleteryaat mümessillerine bilâ-vâsıta icrâ-yı hükümet ettiği türdür. Bu tür ise garp komünistleri

nokta-i nazarından komünizmin bütün şarkta tamamıyla tatbik ve icrâsına kadar devam edecektir. Bu icrâat şarkın bir Avrupa kopyası olmasına ve garbin erzak ve ham mal cihetince temini tamamıyla hâsıl oluncaya kadar devam edecek ki ne kadar süreceği bile mâlûm değildir.

Bu türlü garp komünistleri müstemleke komiserlerinin göreceği iş şarkta millî îcad köklerinin meydana alınmasına ve şarkın kendi hayatı esasına müstenit müstahsil bir sınıf olarak teşkil etmesi imkânına karşı şiddetli surette mücâdele etmekten ibârettir. Şark ahâlisi tamamıyla hal-i salâh ederek komünizm saâdetini kendilerine cebren tatbik olunacak ki bu devir ve usûlün ne gibi neticeler verdiğini üçüncü enternasyonalin (diğer tabirle Kızıl Rusya'nın) bugünkü şark müstemlekeleri olan Türkistan, Kafkasya vesâire ahvalinden anlamak mümkündür. Bu devrin saffet-i kâşifesi müstemlekedeki gayrı müstakil ahâlinin gayrı müstakil bir surette mütemâdiyen isyanı ve bu isyanların Avrupalılar tarafından şiddetli tedbirlerle mütemâdiyen tenkilinden ibârettir.

II¹⁷⁴

Geçenki fasılda Avrupa ploreteryatının Şarkda ve müstemlekelerde görecekları iş hakkında ifâde eylediğimiz fikirlerin hiçbirini faraziye ve nazariyeden ibâret değildir. Bunlar dünyada komünizm inkılâbının merkezi olan Rusya'da müstemleke edebiyatından alınma mâlûmatlardır. Bu mâlûmatın Bolşevik neşriyatından gazete, risâle ve celse mazbataları, fırka, Çeka vesâire tâlîmatlarından, Bolşevik rehberlerine mahsus eserlerden topladığım bir kısmını yüz sahifelik bir eser halinde 1921. senede yazmış ve burada bütün mehzalarını dahi göstermişim. Maatteessüf bu eseri tab' ettiremedim. Fakat şu makalelerde bahs eylediğim fıkralar şu nazar-ı edebiyattan ziyâde Bolşevik ameliyâtından alınmış müşâhedelerden ibârettir.

Beş senedir ki bu nazariye ve kuvvetin Türkistan, Buhara, Hive Kazakistan ve Başkurdistan gibi yerlerde, yani Rusya'nın Orta Asya müstemlekelerinde, tamamıyla tatbik olundu ve şimdi de olunmaktadır. Aynı hâl Kafkasya'da da devam ediyor.

Türkistan ve Azerbaycan ahvâlini Bolşevik Rusyası'nın birer müstemlekeleri olmaları cihetinden göreceğ olursak, ilk evvel üç mühim mesele gözümüze çarpar:

¹⁷⁴ Ahmed Zeki Velidi, "Komünistlerin Şark Politikası", *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 3-7.

1-Bizim Şark siyâsiyunûnun bugünkü Rusya müstemlekelerine Burjuva hukuku esâsatı nokta-i nazarlarından bakmaları ve Bolşevikleri de şu nokta-i nazardan görmeleri.

2-Bugünkü Rusya hükümetinin usûl mâhiyeti.

3-Milliyetçi Ruslarla Komünist Rusların yekdiğerine münâsebetleri ve onların müstemlekelere ait nazarları.

Bizim şark siyâsiyûnu milliyetperver ihtilâlcileri ve diplomatları (bugünkü Rusya'ya Garp ploreteryat inkılâbı merkezi diye bakanlar dâhil oldukları halde) bugünkü Rusya'ya fakat beyneddüvel mer'î bulunan hukuk ve âdâb nokta-i nazarından bakıyorlar. Tasavvur olunuyor ki Bolşevikler Rus milletinin kanûnî, tarihî ve siyâsî hududunda yerleşip ve ancak orada icrâ-yı faaliyet ediyorlar. Türkistan ile Azerbaycan meselesini de bunlar Rusya'nın bir nevi dâhili meselesi diye telâkki ediyorlar. Böyle bir telakkî pek büyük bir gaflete ve müthiş bir dalâleti ifâde eder. Komünistler, mâlûm olduğu üzere, cihan fırkasıdır. Bunlar için tarihî ve siyâsî hudut ve anelerin mânâsı yoktur. Beynelmilel kanun denilen şeyler burjuva memleketlerine has bir zihniyettir. Bolşevikler için bu gibi kanunların mânâ ve ehemmiyeti hiçtir. Onlarca bu gibi kanunlar tamamıyla mülgâdır. Eğer kuvvetleri ve imkânları olsaydı, komünistler bugün Rusya'da icrâ-yı hükm eden kavânin ve nizâmâtı, hukuk ve âdâbı aynî ile Çin ve Cenubî Asya topraklarına da tatbik eder, oraları da taht-ı tasallutlarına alırlardı. İmkân bulduğu anda Üçüncü Enternasyonal, Visla ویسلا, Tuna nehirlerinin olduğu gibi, Elbruz, Hindikuş, Tiyenşan dağlarının öte taraflarında kendi mülk-i mîrası gibi işgal edecektir. Komünistler münhasıran Rusya'da oturmaları yalnız bugünkü mecburiyetledir. Kendilerinin hâkim oldukları bu arâziye ecnebi hücumlara karşı müdâfaa edebilmek zarûretiyle bugün için onlar burjuva hukuk-ı beynelmilesinden istifâde ediyorlar. Bildiğimiz hukuk-ı beynelmilele riâyetleri yalnız kendilerini müdâfaa içindir. Meselâ Afganistan ile Çin hükümetleri Rusya ile aralarında olan mukaddes hududa riâyet etmelidirler. Bu hududun kutsiyetini bozar, Rusya'ya tecavüz ederlerse o zaman bütün mukaddesât ayak altına alınmış olur. Hâlbuki iş aksine çıkar, Rusya bu hududu geçecek olursa, o zaman en mukaddes ve zarûrî bir iş görülmüş olur. Bugünkü Rusya Asya, Avrupa ve bütün dünyayı kendi mülk-i mîrası diye telakkî eden ve bundan başka gayesi olmayan cihan komünist devletinin bir nüshasıdır. Bunu iyice bilmelidir. Bunlar için, bildiğimiz hukuk ve hududlar hep burjuva zihniyetinin mahsulüdür. Hiçtir. Şark

siyâsiyûnunu Bolşevikler ile münâsebetlerinde buna dikkat edebilmemeleri, Türkistan ve Azerbaycan meselelerini ve alelumum Bolşevik Rusya'sı meselesini Rusya'nın dâhili meselelerinden add eylemeleri büyük bir gaflettir.

Şarklılar Bolşevik Rusyası'nın hakîkî saffet ve mâhiyeti hakkındaki nazarları da bu meseleye taalluk eder. 1921. senesinin yazında Rusya komünist fırkası kendi iktisâdî programını ahvâl-i zamana uydurdu. Yeni İktisâdî Siyâseti Şiarlarını ortaya attı. Avrupa'daki diğer sosyalist firkalarının tarz-ı hareketlerindeki tebeddülâtı nazara alan Şark siyâsiyûnu Rusya komünistlerinin bu hareketini de o kabilden bir şey addettiler. Ve Bolşevik Rusyası'na başka bir nazarla bakmaya başladılar: "Komünizm Rusya'dan kalktı, yerine milliyetperverlik hâkim oldu" diye düşündüler. Rusya milliyetçi kapitalist bir devlet oldu. Rusya "fakat idâresini diğer bir surete sokmuş yeni bir Rusya'dır" dediler. Bu iki Rusya'da evvelki çar milliyetperverliği ve çar empyalizmi ve çar diplomasi anânâtı aynı ile hâkim imiş ve Bolşevikler bugün müstemlekelerde tuttıkları siyâset komünist siyâsetinden ziyâde Rus milliyetçilerinin siyâseti imiş. Bunlar tamamıyla hatadır. Doğrudur ki cihan inkılâp hareketlerinde durgunluk hissedildi ve Rusya ahvâl-i iktisâdiyesinin ağırlığı sebebiyle komünistlerin iktisâdî siyâsetleri tebdil etti. Fakat bu tebdil hârici siyâsette ve müstemleke hususunda sâbık Çar Rusya'sı ile İngiltere arasında tekrar eden münâsebetleri Harb-i Umûmî'den evvelki vaziyete koyacak kadar hâlis kapitalist usûl değildir. Bolşevikler ticaret yapıyorlar, fakat bu ticareti hükümet elinde tutuyorlar ve bu husustaki karar ve tedbirleri kat'idir. Eğer ölürlerse şu kararları ile beraber ölürler. İhtimal ki ticaretin münhasıran hükümet elinde, yani komünistlerin kendi ellerinde kalması umûmen Rus komünist ahlâkının değişmesine, idealistlerin gayet maddi bir tüccar sıfatı alıp kendi düşmanları olan bezirgân ve burjuva ahlâkını temsil etmelerine sebep olur. İhtimal ki bu sebeple komünistlik esassından çürür ve zaafa uğrar, fakat komünistler siyâset-i umûmiyelerini bilerek kendi aleyhlerine ayaklandırdılar demek, tesiri fakat yarına taalluk eden bir faraziyedir. Komünistlerin hiçbir vakit bilerek hârici siyâsette ve alelumum siyâsetlerine husûsî mülk sahibi olan fabrikacıların milliyetperverliğine, yani adi kapitalist usûl-i rekabetlerinin batlakına girip de batmaya razı oldukları yoktur. Kendi rızalarına rağmen batmaya başladıklarını tasavvur etmek dahi istikbâle ait bir faraziyedir.

Rus milliyetçilerinin Avrupa faşistleri ile hemfikir olan kısmı komünistlerin cihan inkılâbı davası yüzünden Rusya'nın başına büyük felâketler geldiği kanaatini izhar ediyorlar. Buna göre de onlar, cihanî ideallerinden vazgeçip Rusya halkının hakîkî

menfaatlerine muvafık bir şekilde icrâ-yı siyâset eylemelerini Bolşeviklere tavsiye ve bu yolda cihat ediyorlar. Bunların bildiği kapitalist usûlü ile Rusya'yı ıslah etmek için ecnebi kapitaline ilticâ etmek lâzım olduğundan Rusların diğer tabakaları bu gibilerine entervasyon (müdâhale) taraftarı diyorlar. Kapitalizm usûlü ile ve Rus faşistlerinin istediği tarzda teesüs eden bir siyâsetin hâkimiyeti, binâenaleyh, Çar devrinde Rusya'ya resmen ve fiilen tâbi olan müstemlekelerle, yine hâlis Çar devrindeki usûllerle muâmele etmek fakat Komünist Fırkası ve Kızıl Ordu hâkimiyetinin yıkıldığı günün ferdâsında vücuda gelebilir. Yoksa, dâhili Rusya iktisâdiyetinde ne kadar inkılâplar olsa da, kapitalist milliyetçilerin siyâseti vaziyete hâkim olamaz. Bu iki zümre ateş ile su gibi yekdiğerine zıttır. Komünist fırkası için kapitalist milliyetçi siyâsetine tevessül etmek bir intihârdan ibâret olup, cihan amele fırkaları nezdinde dahi pek büyük bir hıyaneti mucip olur. O halde komünistler bir saat de olsa hükümet başında duramazlar. Doğrudur ki Rusya milliyetçiliği cihan inkılâbında zuhur eden durağanlık sebebiyle bugünlerde iyi kuvvet almıştır. Doğrudur ki çar vaktindeki Rus milliyetperver emperyalizm aneleri tamamıyla ber-hayattır. 3. Enternasyonalin Rus kısmında, yani Rus komünistleri arasında milliyet fikri mevcuttur. Bu fikir çar zamanından daha başka yeni bir şekilde ifrağ edilmiştir. Bizim fikrimizce, 3. Enternasyonal bütün Avrupa'yı ele geçirebilirse diğer Avrupa milliyetlerine mensup komünistler arasında da bu nev-icâd Rus milliyetperverliğine müşâbih milliyetçiliğin fikirleri doğacaktır. Mâlûm olduğu üzere Avrupa hayat-ı iktisâdiyyesi şimdiye kadar etnografik(kavmî) hudutlarını geçebilmemiştir. 3. Enternasyonal kendi âmalini bu yeni milliyetçilerin malı ile tevfik ettirmek zarûretinde bulunacak. Fakat bu milliyetçilek bizim şark siyâsetinin zannettiği gibi hâlis burjuva ve faşist milliyetçiliği değildir ve Rus faşistleri muraiyâne olarak komünist cildine girmiş değildir. Bu tamamıyla yeni bir milliyetçiliktir. Bu, genç milliyetçiler Rus milletinin saâdetini cihanın her yerinde inkılâp zuhuru ile tevim görüyorlar. Bu yeni milliyetçilerin müstemleke ve hârici siyâsette hâlis komünistlere hilâf bir fikirleri yoktur. Bunlar fakat Rusların kendi hayat ve suret-i dâhiliyeleri bugün daha vücut bulmayan cihan inkılâbı ve komünizm idealine kurban olup gitmesin, Rusya iktisâdî hayatı temin edilsin ve aynı zamanda da inkılâp efkârı bütün cihana yayılsın akidesindedir. Bu milliyetçi komünistler ekseriye 1918. senesinden sonra komünistlere iltihak eden her türlü sınıf-ı ahâliyeden talebeler, muallimler, köylüler ve eski sosyalist Revolüsyoner, Menşevik ve hatta Kâdet Fırkası'na mensup adamlardan ibârettir. Eski komünistler ile bunlar arasındaki fark her iki grubun Rusya'ya nisbet alâka ve nazarlarındadır eskiden Avrupa'da milliyetçi ve muhâcir olup hayatlarını fabrikada

ameleler içinde geçiren hakîkî komünistlerin maksadı bütün dünyada ictimâî komünist inkılâbı gözetmektir. Eğer lâzım olursa bu iş için Rusya kurban olsun. Fakat milliyetçi komünistler nazarında asıl Rusya fikrası sosyalizm esasıyla dirilsin, yeni hayat bulsun ve lâzım olursa bütün dünya devletleri Rusya saâdeti için kurban olsun. Komünistlere iltihak eden bu halkçı sosyalistlerin ve yahut muvakkaten sosyalist olan halkçıların büyük bir kısmının ideali Rusya'nın hâlis Demokrat Sosyalist Cumhuriyeti olmasıdır ki bu 1917. senede Petrograd'da inkâd eden bütün Rusya Demokrat Kongresinin de fikri idi. Fakat Rusya'nın bugün ki vaziyet beynel-mileliyesi bunlardan ziyâde komünistlerin hakimiyetine müsâittir. Komünistler bu yeni tip milliyetçilerden lâyıkınca istifâde ediyorlar. Çünkü bugün bu, işlerine geliyor. Milliyetçi komünistlerin mutaasıpları bugün üçüncü enternasyonalin şarkta ve müstemlekelerde tuttuğu siyâsetini kendi siyâsetlerinin galebesi gibi telakkî ederler ise de Rus milliyetçileri vâsıl olunca enternasyonal, yani Avrupa amelesinin istikametini kendi fikirlerini çeviremediler, bilakis enternasyonalin beyne'l-milel rehberleri Rus milliyetçi komünistlerin amelini çok iyi bildikleri halde bunları kullanıyor, istifâde ediyorlar. Komünist beynelmilel rehberler Rusya'da hâkim mevkiinde ve kızıl ordunun başında durdukça umûmî siyâsette milliyetçiler komünistleri değil, bilakis komünistler milliyetçileri istifâde etmiş olacaktırlar. Mâmâfih Rusya komünistleri arasında milliyetçilik fikirlerinin pek kuvvetli olduğunu her siyâsî âdem bilmelidir ve bu milliyetçilik faşistlik ve kapitalist milliyetperverliğinden başka olduğuna dikkat etmelidir. Hülâsa Rus komünist fırkası mademki cihan inkılâbı davasındadır, demek ki cihan fırkasıdır. Garbî Avrupa'daki düşmanlarının iddialarına rağmen bunlar Avrupa amele fırkalarının evvel saflarını teşkil ediyorlar. Bu fırka bugün Rusya'da artıyor. Rusya'da oturması pek de tesâdüften ve cahil Rusların misafirperverliğinden ileri gelmiş değildir. Rusya'nın bugün millî iktisâdî şeraiti şuna müsâit olmuştur. Tarihi Rusya'nın burjuva zihniyetince tekrar eden hudutları dâhilinde burjuva hukukunun bilistifâde kendini hârice karşı müdâfaa eden Bolşevik hükümeti bugün cihanca meşhur Üçüncü Enternasyonal rehberlerinin elinde oldukça, mâhiyet-i hakîkiyesi Umûm Avrupa Amele Hükümeti'dir. Yani, Rusya Üçüncü Enternasyonal memleketidir. Cihan hâkimi olmak isteyen Avrupa Sosyalist Komünist Amele hükümeti bugün muvakkaten ve mecburen Rusya hududu dâhilinde otumaktadır. Hazırki Rusya, hududu dâhilindeki bazı tebeddülât ve inkılâptan sarf-ı nazar Avrupa ile isyanın birer kısmına mâlik üçüncü enternasyonal hükümetidir ve bu hükümetin tam bir enmûzicidir. Binâenaleyh biz, şimdiki Türkistan'a, Buhara'ya ve Azerbaycan'a Rusya müstemlekesi değil, üçüncü enternasyonal müstemlekesi demeyi

daha münâsip buluyoruz. Bu müstemlekelerde ve bu müstemlekelere yakın olan şark memleketlerinde icrâ olunan siyâset Rus milliyetçilerinin ve milliyetçi komünistlerinin arzusuna ve âmâline muvâfık olsa da, üçüncü enternasyonal rehberlerinin kendi siyâsetleridir. Enternasyonal hâkimiyeti bugün yalnız sâbık Rusya arâzisi üzerinde tesis eylediğinden bu siyâseti de fakat o saha da tatbik olunuyor. Rusya hududu dâhilinde kaldıkça üçüncü enternasyonal ile Rusya milliyetçilerinin müstemleke siyâsetleri tefrik olunamaz. Bunun için de onlar müstemleke idâresinde Rus milliyetçilerinden istifâde ediyorlar. Fakat üçüncü enternasyonalin rehberleri bugün müstemleke Müslümanları ve şark milliyetperver ihtilâlcilerine biz komünistler bugün Rusya hududu dâhilinde kaldığımızdan muvakkaten Rus milliyetçileri tesirinde kalmaya mecburuz. Eğer üçüncü enternasyonalin hâkimiyeti Rus hududundan dışarıya çıkarsa, biz komünistler Rus milliyetçileri tesirinden âzâde olacağız ve müstemleke siyâsetimiz dahi değışecek ve şark ihtilâlcılarının mutalibine tamamıyla muvaffak olacaktır; diyorlar ise de bu, namussuzca söylenen mutalik bir yalandır. Çünkü umûmî Avrupa amele firkalarının müstemlekeler hakkındaki nazarları daimidir: “Avrupa şehirdir, müstemleke köy ve kışaktır. Avrupa fabrika ve amele dünyasıdır. Müstemleke çiftçi ufak burjuva memleketidir” diye tesis eden nazariyeleri ve müstemleke ahâlisini kendilerine, yani şehirli olan Avrupa ahâlisine hizmet eylemeye mecbur kullar ve müteşekkil olurlar ise kendilerinin amansız sınıf düşmanları olacakları hakkındaki nazarları ediyor. Bu nazariye değışmez!

Hülâsa bugünkü Rusya, Cihan komünist devletinin bir nüshasıdır ve bir nüsha-i ekmelidir. Burada hem Avrupalılar var, hem de müstemlekeliler. Komünist devletinin sıfatı, siyâseti ve usûl-i idâresi üçüncü enternasyonal hâkimiyetinin hazırki zâhirî aldatıcı ve muvakkat hududundan dışarı çıkmak ve yayılmakla ve yahut Avrupa komünistlerinin kendi memleketlerinde bulunan milliyetçi, halkçı sosyalistler ve gayrıları ile tesrik-i mesâî etmeleri ile değışmez. Bunun için İran ve yahut Hindistan kendisinin garp proleteriyat diktatorası taht-ı idâresine geçtiği zaman nasıl idâre olunacağını şimdiden görmek isterse bugünkü Türkistan’ı, Buhara’yı ve Azerbaycan’ı görmelidir.

III¹⁷⁵

¹⁷⁵ Ahmed Zeki Velidi, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s. 4-7.

3. Enternasyonal müstemlekelerinin Rusya komünist idâresi zamanındaki sergüzeşterine gelince ilk evvel 1917. yıl sonunda, Bolşeviklerin Rusya idâresini ellerine aldıkları vakitte Rusya ve diğer müstemleke Müslümanlarına Lenin ve İstalin imzalarıyla yazdıkları bir hitâbetnâme hatıra geliyor. Bu hitâpnâmede bunlar “Yalnız Müslümanlar, Sartlar, Kırgızlar, Tatarlar, Türkmenler muhtâriyet deseniz muhtâriyet, istiklâl istesiniz istiklâl alınız, isterseniz Rusya’dan tamamıyla ayrılıp istediğiniz devlete de ilhak ediniz; biz sizin irâdenizi tasdik ederiz; biz size hayr-hâhız, hukukunuzu himâye ederiz” diye bağırdılar. Fakat bu hitap onların daha hükümete geldikleri zayıf zamanlarda idi. Hâlbuki merkezde kuvvet buldukça müstemlekelerde teşkil eden millî hükümetleri yaktılar, yıktılar. Hatta Türkistan millî hükümet merkezi olan Hokand şehrini petrol döküp tamamıyla ateşe verdiler. Fakat 1918. senesinin ortasında Şarkî Rusya’da ve Sibiryâ’da ve Türkistan’da aks-i inkılâpçı Ruslar, müttefikler ve İngilizler zuhur edince yine Müslümanlara mürâcaat edildi. Yine hitapnâmeler yazıldı. Ve bugünden tâ 1922. senesine kadar Rusya müstemlekeleri komünistlerin müstemleke hakkında tutacak oldukları siyâsetin üç devrini (ki evvelki fasılda beyan edildi) tamamıyla geçirmiş oldular.

1-1918’den 1920’ye kadar müstemlekelerde mahallî Müslüman milliyetçilerinin hâkimiyetine az çok meydan verdiler.

2-1920’de bunları yıkıp köye mahallî müstemleke komünistleri ve inkılâbı, kendi tâbirlerince, Oktabır İhtilâlî yaparak 3. Enternasyonal kuvvetlerini buralara yerleştirmeye başladılar.

3-1920-1922 senelerinde bu müstemlekeler tamamıyla Avrupa ameale komiserleri ve ameale askerleri, yani hâlis Rus ve fakat Rus kızıl orduları eline geçip mahallî ihtilâlcıların, mahallî Müslüman komünistlerin Avrupa beynelmilel komiserlerine tercümanlık ve yahut casusluk etmeye razı olmayanları hemen süpürölüp atıldı. Müstemleke ahâlisinden teşkil eden kızıl yerli asker dağıldı ve ahâli tam mânâsıyla silahından tecrit etmeye başladılar. Fakat bazı yerlerde ahâliyi iğfal niyetiyle kendi komiserleri nezdinde bulunan bazı tercümanlarına ve hükümet reisi nâmına verip emirleri ekseriye bunlara okutmadan onların imzasıyla neşrettiler. Bu tertip, muhtelif safahat geçirmek üzere, şimdi de devam ediyor.

Bu üç hâlin birisinden diğere geçmek tarihi uzundur. Bunun burada tafsiline hacet yoktur. Fakat 1918 senesi ile 1920 senesi arasında devam eden vakalarda iki mühim noktaya dikkat etmek lâzımdır:

1-Müstemlekelerdeki bu siyâset her yerde bir gün veya bir ayda icrâ edilmeden her yerde türlü vakitlerde icrâ edildi. Nihayet 1921. senenin ibtidâlarında bu siyâset kendi ideal noktasına kadar yükselmişken, Şark müstemlekeleri, yani Türkistan, Buhara, Hive, Kazakistan, Başkurdistan ihtilâlcıları ayılmadı. Birinin başından geçen vakiyattan diğeri mütenebbih olamadı. Türkistan Müslüman komünistlerinin hükümet başından kovulduğunu gören Hiveli milliyetperverler, şu zamanda Hive hanını Ruslarla bilittifak düşürüp hükümet başına geçiyor ve Türkistanlılar hakkında düşünüyorlardı ki “Onlar doğru ve hâlis niyetli komünist olmadıklarından Moskova ile anlaşmamış, mevkilerini kaptırışlardır”. Hâlbuki kendileri, yani Hiveliler 3. Enternasyonale sadâkatlerinde samîmî olarak ve ilelebet makam-ı iktidarda kalacaklardır; çünkü Hive'nin 3. Enternasyonalle muâhedesi varmış. Hakîkaten de şu suretlerde herkes kendisinin hakîkî komünist olduğunu ve milliyetçi olmadığını ve Şarkta hâlis amele diktatorası tesisine cihad eylediğini Bolşeviklere söylemek ve kendilerini bu hususta iknâ etmekle meşguldü. Fakat Hivelilerin beklemesine rağmen, 3. Enternasyonel mümessilleri bunlara karşı desiseleriyle de bir an tekâhül etmediler. 1921 senesinin Martında Hive üzerine hâlis Rus kızıl ordusu sevk edilerek hükümet âzâsını tevkif ile fevkâlâde komiser Sapronef ile Bika bütün Harezem (Hive) idâresini kendi ellerine aldılar. Kazakistan ile Buhara da aynı macerayı geçirmiş oldu.

2) 3. Enternasyonel kendisinin şark ve müstemlekeler hakkındaki mukadderatını îlân etmez ve asıl siyâsetini müstemleke ihtilâlcı ve komünistlerine mâlûm kılmaz ve tebdil-i idâreyi hâinane ve namussuz bir surette icra eder. Mesela Hive'de Müslüman komünistlerini hükümete nasbeden 3. Enternasyonel aynı zamanda bu hükümete muhalif olan unsurları silahlandırmaya ve her nevi hafî desîselerle onların işlerini bozup halk nazarında îtibardan düşürmeye sa'y eder.

Bu iki esaslı noktadan ilâve birkaç dikkat olunacak noktaların tedkiki ile Komünist Merkez Komitesi'nin esas fikirleri dahi mâlûm olur: 1919. senenin yazında 8. Komünist Kongresi'nde “Şark ve müstemleke milletlerinin usul-ı idaresini aynı milletlerin derece-i terkisine göre tayin etmelidir” diye karar çıkarıldığı zaman, kongre reisi Lenin milliyet ve müstemleke meselesi hakkındaki nutkunda müstemleke mahal

ihtilalcilerini Finlandiya burjuva rehberlerinden Sonya Hodin'in fırkasına, yani İrticâ Fırkası'na müşâbih görmüştü. Bu nutkunda Lenin müstemleke milletlerine Afrika'nın Hotentut هوتنتوت ve Boşmin'lere بوشمن لره bakar bir nazar ile bakmış ve bunu açıkça zikrelemişti. Fakat bizim Şark vve müstemleke ihtilalcileri buna dikkat edebilmezler idi. İbtidada 3. Enternasyonal rehberleri müstemleke inkılabçıları hakkındaki fikirlerini açık ve sarih bir surette beyan etmezlerdi. Fakat 1921, 1922 seelerinde artık açık söylemeye başladılar. Fakat 1921. senede idi ki 3. Enternasyonal Şark müstemlekelerindeki fevkalade komiseri gayet açık ve sarih olarak, "Umum müstemleke ahalisi Avrupa ameleleri nazarında köylü sınıfından ibarettir" dedi ve Vyatka mujiği, "yani Rusya'nın şimâli vilayetlerinde meskum mutaasıb bir köylü için ne yapsak, müstemlekede de şunu yaparız" diye bu fikrini izah eyledi ve bu izahın teyidi için de "müstemlekelerde fabrika amelesi yoktur" kaziye-i marûfunu serd eyledi ve ilave olarak "müstemlekelerde fakat Avrupa amelelerinin diktatorası ve Avrupa amele askerleri olmak lazımdır; bu müstemlekelerde biz Avrupa amele muhacereti siyasetini ilerletmeli ve fakat şu usul ile Şarkta Komünizm icra etmeliyiz" diye haykırdı.

Her ne olsa da oldu. Şu gün 3. Enternasyonal'in Şark müstemlekelerinde vücuda getirmek istediği ideal usul-ı idare tatbik olundu. Bu usul-ı idarenin tezâhürat ve icrâatı nedir? Asıl izah olunacak nokta işte budur.

Bugün 3. Enternasyonal müstemlekelerinin her yerinde Avrupa amele komiserleri hâkim-i mutlaklardır. Ve bu komiserler, şüpesiz ki, yalnız kendi cinslerinden kızıl askerlere istinat ediyorlar. Bunların vazifesi ise ber-vech-i âtîdir:

1) Müstemleke ahâlisini kendi hayat-ı iktisâdiyeleri, yani çiftçi ve köylü hayatı esasında teşekkül edemez bir halde çalıştırmak, her nevi mukavemet fikrinden tamamıyla ârî ve gafil olarak hımar-ı natık حمار ناطق haline koymak; 2) Hem yerli ahâliye komün usûl-ı idâresini tâlim, hem de komünist hâkimiyetini yerli ahali isyanlarına karşı temin edebilmek için bu müstemlekelerine Avrupa muhâcirlerini (safirüfil tâbiri) doldurmak.

Komünistlerin itikatınca müstemlekeler ahâlisinin iki vazifesi vardır: 1) Avrupaî Rus fabrikalarına pamuk, yün vesâire gibi ham eşya hazırlamak. 2) Avrupaî Rus amelelerine erzak yetiştirmek. Bunun içindir ki millî hayat ve an'aneleri, müstemlekenin hakîkî iktisâdî esasları üzerinde, ahâlinin müstakilen teşkîlât yapmak yollarını mekteplerde okutmak, halk arasında söylemek, halkın kendi hayatı ve millî-

mahallî ihtiyâcâtı hakkında gazete çıkarmak, neşriyatta bulunmak kat'iyen memnû ve bunu isteyen adamlar ise hükümetin büyük düşmanıdır. Hâlbuki yerli ahâlinin, ne kadar nâdan ve geri kalmış olsalar da, fikirleri açılmıştır. Cihan buhranı ve Avrupa amelelerinin kendilerinin ibtidâ-yı halde (zayıf günlerde) ahâliyi kendilerine celb kılmak için söyledikleri teşvîkat ahâlinin fikirlerinin açılmasına hizmet eylemiştir. Herhalde Orta Asya müstemleke ahâlisinin kaç bin senelik mazisi, fikir, akîde ve an'aneleri vardır. Bunu kat'iyen unutabilmezler. Bunun için de bu ahâli Avrupa-yı Rus amelesi diktatorasının altında himâr nâtık olmaya asla ve kat'a razı olamıyor. Kendi izzetine, insaniyetine dokunulduğunu, kendisinin amelelere mukabil köylü ve çiftçi sınıfı olduğunu derk ederek, kendine tahammül olunan mezâlîme karşı isyan ediyor. Bu isyan şimdi beş senedir devam ediyor. Komünistler kendi müstemlekelerinde hayat-ı iktisâdiyeyi terk ettirmeye cehdediyorlar. Tüfenk zoru ile ahâliye pamuk ekmeye icbar ederler. Ahâli dinlemez. Pamuk yerine buğday eker. Çünkü pamuk bilâbedel ellerinden alınıp Avrupaî Rusya'ya nakl olunuyor. Komünistler ahâliyi ırva ve ıska işlerine sevk etmek isterler. (Çünkü bunlar Bolşevik siyâseti neticesinde harap olmuştur). Ahâli gitmez. Çünkü yine kazılacak bu arkaların Avrupalıların fâidesi ve yerli ahâlinin esâreti için mufid olacağını düşünürler. Çar vaktinde Türkistan Rusya'ya 25 milyon pud pamuk verdiği halde, bugün Türkistan'dan alınan pamuk devede kulak kabilindedir. Çünkü hayat-ı iktisâdiyede ahâlinin îcad kuvveti, sevk-i tabiiyesi olmazsa iş görülmez, görülemez. Hâlbuki ahâlinin fikren terakkîsi ve kendi ihtiyacına göre teşekkül ve تعضوغ ve kuvve-i îcadiyesinin çiftçi ve köylü olarak teşekkül etmek böyle inkişaf edeceğini kendi ideallerine karşı bir adâvet gibi telakkî eder, tesis ve îtilâsına meydan vermezler. Şüphesiz ki avam ve fukara ahâlinin bu mukabele ve isyanlarına mahallî birtakım mâcerâperestler ve eski kafalı mürtecîler de koşuluyor. Fakat son iki sene zarfında bu gibi anâsır-ı ahâli maksadının kendi maksatlarından farklı olduğunu derk ederek hareketten kısmen ayrılmış, artık sonu gelmeyen hareketlerden vazgeçmişlerdir. Bugünkü Türkistan'da hâlen isyanda olanlar tamamıyla işsiz kalan amele ve köylülerden teşekkül eden çetelerden ibârettir. Avrupa-yı Rusî amele komiserlerinin hâkimiyetine tahammül edemeyen bu unsurlar hâlen isyandadırlar. Bu isyanlar komünist Rus kuvvetlerinin ziyâdeleşmesi nisbetinde bazen azalıyor, bazen kuvvetleniyor, bazen zayıf olup, bazen de kesb-i kuvvet ediyor. Ahâli kırılıyor, fukara kan deryasında boğuluyor.

İşte 3. Enternasyonal müstemlekesinin hayati!

10. Şahin, “Kırım Hakkında”¹⁷⁶

1921 senesi Kırım’da Sovyet hükümeti teşkil ettikten sonra birinci defa olarak toplanan Kırım Tatar Bî- taraf Kongresi’nde o zaman Bolşevikler tarafından îlân edilen Yeni İktisâdî Siyâset kanununa tebaan kongre, Kırım Tatar Toprak İstihsal Şirketi namıyla bir şirket tesis etmeğe karar vermiş ve bu kararını kuvveden fiile çıkararak nizamnâmesini Bolşevik hükümetine tasdik ettirerek işe başlamıştı. Şirket müesseselerinin **مؤسسەلەر** Tatar köylülerinin kendi alın teriyle meydana getirdikleri bilumum toprak istihsalatını Rus vâhid-i muhtekirlerin ellerinden kurtarmak ve Tatar köylüsünü iktisâdî terkibe göndermekti. Böyle ulvî bir maksatla meydana gelen şirket az bir zamanda büyük bir rağbete mazhar olarak Akmesjid şehri merkez olmak üzere Kırım’ın muhtelif şehirlerinde on iki şube küşad etti. Ve on beş bini mütecâviz âzâ topladı. İki sene zarfında üzüm ve şarap ve deri gibi Kırım’ın mahallî istihsalatını ecnebi memleketlerden kurtardı. Hükümetin resmî ve iktisâdî müesseseleri olmakla beraber halkı saymaktan başka hiçbir işi yapmayan *Senter Sayuz* ve *Kırım Sayuz* gibi müesseselerle her vakit mücadelede bulundu. Ve mahallî istihsalatının yüksek fiatla satılmasını temin etti. Bilâhare toplanan üçüncü Sovyet kongresinde Rusofil komünistler bu şirketin iktisâdî bir müessese olmayıp siyâsî ve millî bir mâhiyet aldığını ileri sürerek umum Senter Sayuz’la birleştirmeye karar vermiş ve bu suretle kendilerine ciddi bir surette rekabet eden mühim bir Tatar müessesesini ortadan kaldırmakla Bolşeviklik nâmı altında eski çar siyâsetinin yeni hadimi olduklarını göstermişlerdir.

Kırım’dan en son gelen haberlerde Kırım’daki Tatar darümuallimini müdürî Ahmed Beg Özenbaşı’yı güya mektepte milli propagandası yaptığı iddaasıyla müdiriyyetten infisâl ettirerek yerine on sekiz yaşında bir komsomolü (Komünist genci) müdür tayin eylemişlerdir. Bunun üzerine darümuallimenin bütün muallimleri istifâ eyledikleri gibi talebelerde birer birer dağılmışlardır. Bolşeviklerin maksadı da bu olsa gerek!...

Son zamanlarda yine Rusya’dan alınan haberlerde Bolşeviklerin Tatar Cumhuriyetlerini pek ziyâde tazyik etmeye başladıkları bildiriliyor. Ezcümle Kazan Tatar Cumhuriyeti’nin hükümet erkânı kâmilen Bolşevikler tarafından değiştirilmiştir. Ve aynı şey Başkurt Cumhuriyeti’nde de tatbik edilmiştir.

¹⁷⁶ *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 16.

11. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Finlandiya’da Kazan Türkleri”¹⁷⁷

Şimdiye kadar mahfuz olan nüfus defterlerine bakılırsa, Kazan Türklerinin Finlandiya’ya 19. asr-ı mîlâdinin sonu yarısında gelmeye başladıkları, ocaklarda Müslüman Türklerin dinî işlerine bakan, nüfus defteri tutan mollası (imamı) bulunduğu anlaşılıyor. Şimdi Helsingfors’da mescid bulunmaz ise de, bir eski Müslüman mezarı vardır. Fakat bu mezarda medfun olanların ekseri askerî adamlar olması zannedilmektedir. Kabirler üzerinde yazılı levhalar ve belki taşları koyulmamış olduğundan, bu kabirlerde istirahat edenlerin nasıl adamlar olduğunu yakinen bilmek müşküldür. Kazan Türkçesiyle bazı bir kitaplar yazan Mirza Salih Bikçura oğlunun oğlu Mir Yakub nâm zabıtında Helsingfors İslâm mezaristanında medfun olduğu anlaşılmıştır.

Makalenin besmelesinde böylece kabirler, merhumelerden bahsedişimi okuyacaklar affetsinler. Buradaki Müslümanlık tarihini karıştırırken canlı, saf eserler bulamadığımdan, uhrevî şeylerden bahsetmeye mecbur oldum. Zaten sonu asırların umum Müslümanlık tarihi de şu Finlandiya Müslümanlığının tarihine benziyor mu?

Tarihten bugüne geçince, şimdi bu memleketin muhtelif köşelerinde yaşayan dört yüze karib Müslüman Türkler vardır. Bunların hepsi – az bir istisna ile- Kazan Tatarlarıdır. Şununla beraber ekseri Kazan ilinin garbî kısmında ve vâki’ Sirgaç سيرغاچ, Kurmuş uluslarından olup yanlış olarak Mişer tesmiye edilen tâfeye mensupturlar. Avrupa-yı Rusînin birkaç vilâyetlerde dağınık bir halde yaşayan Mişerlerin eski zamanlarda Uğa nehri boyunca Mişer kalesi havâlisinde yaşamış Fin kabilesi olan Mişerlerin Türk Tatarlaşmış bakiyesi olduğunu bazı Rus etnografları dâvâ etmişlerse de, bizim tarihçimiz Ayneddin Ahmed cenapları¹ Mişerlerin asıl Türk olduklarını esaslı surette ispat etmiştir. Meşhur lisâniyat âlimi J. Radloff ise, eski Kuman (Kıpçak)

* Şarkî Avrupa’da İdil nehri havzasında, Ural dağılı eteklerinde yaşayan adetleri 4 milyonu tecavüz eden Şarkî Türk şivelerinde muin bir şive ile konuşan ayrı edebi bir dile mâlik olan Türkleri “Tatar” tesmiye etmek ne kadar yanlış ise Şimal Türkleri tesmiye etmekte o kadar yanlıştır. Eskide Kazan namına bir kağanlık (orda) il olup geçtiğinden bu Türkler şu ilin hudutları içerüsünde yaşadıklarından yahut başka ülkelere oradan dağıldıklarından bunlara verilecek en doğru ad Kazan Türkleri adıdır. Ben daha tab’ olunmayan eserimde bu meseleden etraflıca bahsetmişimdir. K. Kazan Türkleri tabirinin Şimal Türkleri tabirine mercuh olduğu hakkında müellif tarafından dermiyan olunan nazariyenin mesûliyet-i ilmiyesi kendilerine aittir. “Y.K.”

¹⁷⁷ *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s. 15-16.

¹ Kazan dârülfünunu yanındaki *Âsar-ı Atika Tarih ve Etnografya Cemiyeti Mecmuası*’nın 19. cildinde “Mişer Dil ve Halkı Hakkında” serlevhalı makalesinden.

Türkleri dilinin fonetik cihetinden şimdi ki İdil boyu Türkleri; bahusus Mişer şivesine pek yakın olduğunu dâvâ ediyor.²

Şimdi Finlandiya’da yaşayan Türklerin ekseri Rusya büyük inkılâbından mukaddem buralarda seyyar ticaret işiyle gezmişler. Sonra bazıları Harb-i Umûmî günlerinde mühim işler görüp, iyice servet kazanmışlardır. 1921. yılının sonbaharında Finlandiya’ya geldiğim çağda, buradaki Türkler seyyar tüccarlıktan büsbütün vazgeçmişler, mağazalar, dükkânlar açmışlar, oturak ticaret yapıyorlardı. Fakat o vakit bunların hayatında birtakım gayr-i tâbiilikler, kolaysızlıklar **قولايستزلفلر** var idi. Evvela; ekserinin ailesi Rusya’da kalmış, kendileri burada bekâr hayatı geçiriyorlardı. Sâniyen, bunlar Rusya hududundaki Tiryuki’den başlayarak, Batnik körfezi sahilinde vâki Abu Turku şehrinde, aksa-yı şimalindeki Olyaburg (Avlu), Kuvapyu şehirlerine kadar olan mesahanın muhtelif şehir ve kasabalarında dağınık bir halde yaşıyorlardı. Bugüne dek bunların çoğu evvelce gayrı resmi, sonra resmi yollar ile ailelerini getirtmişler ise de iktisâdî ahval iktizâsı olarak, bu coğrafi dağınıklık hâlâ devam ediyor. 1921. senesi sonbaharında Helsingfors şehrinde bir menşurlu molla (imam) var idi ise de, millî mektep yok idi. Zira Rusya’da Bolşevik ihtilalinden sonra muallim ve ders kitapları getirmeye imkân kalmamış idi. Takdir sevkiyle biz Finlandiya’ya geldikten sonra buradaki Molla Efendi’nin ve Türk muteberânın teklifini maal memnuniye kabul ederek, muallimlik etmeye başladım. 1921. senesi Kânûn-ı Sâni ibtidâsında açılan bu mektepte okumak için Finlandiya’nın sâir şehirlerindeki bazı Türk çocukları da gelmişti. Bir taraftan, aylar, yıllar geçtikçe Finlandiya Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya’nın münâsebeti yavaş yavaş tâbii mecraya girdiğinden, ailemiz ile muhâbere yolları epeyce kolaylaştığından, diğer taraftan da Finlandiya’da yaşayan Türkler beyinde fikrî ve ictimâî hareket meydana getirildiğinden; şimdi Helsingfors, Abu, Tammerifors şehirlerinde mecmuu üç millî ibtidâî mekteb devam ediyor. Bunlarda muallimlik edenler de, burada bazı bir mollalık edenler gibi seyyar ticaretten yetişme adamlar olmayıp, usûl-tâlim bilir, hakîkî muallimlerdir. Bunlardan biri Almanya’da Âlî Usûl-Tâlim Mektebi’nde tahsil görmüş bir hanım, diğeri Kazan’daki sabık Medrese-i Muhammediye mezunlarından bir zat, üçüncüsü de sâbık Kazan Tatar Muallim Mektebi’ni ikmal etmiş bir gençtir.

² Rus Fünun Akademisi Mecmuası’nın 48. Cildine ilâve intişar eden “Kuman Dili Hakkında” serlevhalı makalesinden.

Buradaki Türkler arasında fikrî ve ictimâî hareket meydana gelmesine, Rusya'dan kaçan bazı Türk siyâset ve cemâat hâdimlerinin Finlandiya toprağından geçmesi, bazılarının Garbî Avrupa'dan gelerek bu Türkler ile temasda bulunması hayli yardım etmiştir. Diyar-ı gurbetdeki cemâat hâdimlerinin Finlandiya'daki Türklerle mânevî yardımları dokunduğı gibi, bu Türklerin de kendilerine apaçık maddî yardımları dokunmuştur. Kazan Türkleri'nin Rusya hududu hâricinde az-çok topluca kalanları yalnız iki memlekette: Uzak şarkta Mançurya'da ve Finlandiya'da mevcuttur. Bizim Garbî Avrupa'da bulunan siyâsî muhâcirlerimiz yakından, tabii yalnız Finlandiya kolonisi ile temasda bulunabilirler. Kazan Türklerinin bütün Türk dünyasında tanınmış sîmâlarından Ayaz İshaki, Sadri Maksudi Beyler Finlandiya'daki Kazan Tatarları arasında hayli müddet misafir olmuşlar, az çok maddî muâvenetler de görmüşlerdir. Hariçte kalan başka cemâat hâdimlerimiz de bu Türkler ile az çok münâsebetde ve temasta bulunmuşlardır.

Bu Türkler yalnız kendisiyle bizzat temasta buldukları değil, Rusya'da kalan, Bolşevizm cennetinde yaşayan cemâat hâdimlerini de unutmuyorlar. 1922. senesi Rusya'da açlık hüküm sürdüğünde, buradaki Türkler Amerika (ARA) heyeti vâsıtasıyla Bolşevizya'da kalan aç âlim, muharrir, muallim, edip ve şairlerimize birçok erzak paketleri göndermişlerdir. Anadolu şühedâ eytamına da buradaki Türklerden az çok yardım gitmiştir. Bütün hâsılatı cihan muhârebesinde şehit olmuş Türk askerlerinin yetimlerine olmak üzere, Musa Carullah Efendi'nin *İslam Milletlerine* nâmındaki kitabında buradaki Türklerden Cemaleddin oğulları ile Ziyetullah Efendi Ahsen tab' ettirmişlerdir. Bu eserin meydana çıkmasında Müslümanlık ve Türklük için az çok fâide varsa, bunun şarkî kitabın muharriri ile beraber, elbet nâşirlerine aittir. Bu kitabı neşredenler 20 bin Fin markasından ziyâde masârıfa katlanmak ile beraber, bir derece siyâsî fedakârlık da göstermişlerdir. Kitabın muharriri Musa Carullah Efendi üç sene müddetinde Moskova'dan hârice çıkmamaya hüküm olduğu gibi, kitab da müsâdereye hüküm edilmiştir. Muayyen Bolşevik mahkemesi bu kitabın yalnız Rusya'da satılması memnûiyeti ile iktifâ etmeyib, kitabın nüshalarını bütün dünyadan toplattırarak, nerede olursa olsun Sovyet mümessillerine teslim ettirmeyi muharrire teklif ediyormuş.

Buradaki bir avuç Kazan Türkleri çocuklarına ibtidâî, millî terbiye vermeye çalıştıkları gibi, Fin, İsveç lisanlarında tahsil eden Türk çocukları da eksik değildir.

Bu Türkler Türkiye'deki millî, siyâsî hareketler ile de pek alâkadarlırlar. Aksayı şimalde, yâd elde yaşayan bu Türk evlâdı yegâne müstakil Türk yurdu olan Türkiye'deki ciddî inkilabatı, cesurane siyâsî, ictimâî adımları pek merakla büyük bir alakadarlıkla takip ediyorlar. Burada birkaç İstanbul gazete ve mecmuaları alınıyor. Şunu da kaydetmeliyim ki Musa Efendi Carullah hazretlerinin Çeka pençesinden bilnisbe hafif ceza ile kurtulmasında Finlandiya Türklerinin Türkiye mehafil-i siyâsîyesine, Türkiye matbuatına çektiği telgrafları tesirsiz kalmamıştır.

Helsingfors. 12 Mayıs

12. Ayaz İshaki, “İdil-Ural İlleri”¹⁷⁸

Eski devirlerde Türk âleminin garbe ve garbi cenûbiye doğru tarihi hareketinde, İdilboyu Türkleri, son cenahın muhafazacısı ve vaziyetinde de oldukları için, garptan gelen karşı hücumlara bu cenahta Selçuk ve Osmanlı Türklerinden az mâruz kalmamıştır. İdil Boyu Türkleri, ana vatandan uzakta olduğu için, istinad edecek karındaş kabilelerin büyükleri ve kuvvetlileriyle (Anadolu, Türkistan, Azerbaycan Türkleri) siyâsî alâkada olmak için binlerce kilometre sayılan mesafeler mani olduğu için, bu kabîle öz başına Ruslarla senelerce muhârebe etmeye mecbur olmuştur. Üç asırdan ziyâde devam eden bu kanlı muhârebelerde İdil Boyu Türkü nihâyet mâğlûp olmuş ve karındaşları Osmanlı Türklerinin alâkasını Sultan Süleyman Kanuni vüzerâ ve vükelâsının meseleyi ihâta eylemesini görmeden 1552’de Kazan, 1554’de Astrahan hanlıkları mahvedilerek Rusların Başkurdistan, Kazakistan ve Sibiryâ’ya hareketlerine yol açılmıştır. Bu kanlı muhârebeler ve muharebenin neticesinde hâsıl olan mâğlûbiyetten sonra Ruslar tarafından yapılan katliamlar (Kazan şehri tamamen kılıçtan geçirilmiştir) Rusların milletin vükelâ, şerefâ ve ulemâsına karşı reva gördükleri zulümler yüzünden İdil Boyu Türkü asırlarca yarım hasta halinde kalmıştır. 12. asrın nihâyetinde, Rusya’nın inkısam devrinde de istinat edilecek kuvvet bulamadığından, İdil boyu bu fırsattan da istifâde ve gaib olan istiklâlîni îade edememiştir. Üç yüz elli seneden ziyâde devam eden şu esâret devrinde İdil Boyu Türkü beka-yı hayat nizaında Ruslara karşı rûvhen mâğlûp olmamak için dinine sarılmış ve milliyetini dinî bir bayrak altında muhafaza edebilmiştir. 19. asrın nihâyetine doğru İdil Boyu Türkü’nde intibah devri başlamıştır ve bütün Türk kabîlelerinden süratle, İdil Boyu’nda, yeni garp medeniyetine doğru büyük hatveler atılmıştır. İbtidâî mektebi, medreseleri ıslah, millî edebiyat, millî tiyatro ve millî müzikanın meydana gelmesi, bunların mücessem delilleridir. 1905. yılın ocak inkılâbından da İdil Türkü fâide ile çıkmıştır. Bu ufak inkılâp, İdil boyunda, millî matbûata meydan açmıştır. (O vakte kadar İdil Boyu’nda Türkçe gazeteye müsâade yoktu) Rusya’da vücuda gelen yarım yamalak parlamantarizm hayatı Türklerin de memleketin siyâsî hayatına iştirak etmek hakkını kendilerine bahşetmiştir. Bu devirden muhârebenin bidâyetine ve daha doğrusu Bolşevizm devrine kadar İdil Boyu millî hareketi günbegün büyümüşdür, derinleşmiştir, kuvvetleşmiştir.

¹⁷⁸ *Yeni Kafkasya*, I/20 (19 Temmuz 1340 [1924]), s. 10-13.

1917 senesinde Rusya ihtilâlâ girdiği vakit, İdil Boyu'nda ibtidâî mektebi olmayan hiçbir mahalle kalmamıştı, küçük yaştaki çoluk çocuğun mektebe devam edemeyeni yok derecesine inmişti. Büyük ve küçük şehirlerde birçok ıslah edilmiş medreseler sırasında birkaç tane darü'l-muallimler, darü'l-malumatlar, husûsî millî jimnazyumlar tesis edilmişti. Her bir büyük şehirde birkaç gazete ve birkaç mecmua tesis etmiş kitapçılık sanatı akıllara hayret verir derecede terfi etmişti. (Mesela 1915 senesindeki matbûat sergisinde İdil Boyu'nda bir senede neşredilen kitapların adedi bine yakın olarak gösterilmişti). Kazan'da Orenburg'da Ufa'da Astarhan'da dâimî millî tiyatrolar meydana gelmiş, ve her biri küçük büyük kasabalar, kazalarda gönüllü tiyatro heyetleri vücut bulmuş, ve köylere kadar, İdil Boyu edebiyatı, sahnesi, matbuatı, büyük tesirler icrâ etmeye başlamıştı. Orada hiçbir Türk köyü bulunmazdı ki orada birkaç tane gazete alınmasın, hiçbir büyük köy yoktu ki, senede birkaç defa yerli kuvvetli edebî müsamereler, tiyatrolar, musiki akşamları yapılmasın. Bundan başka, İdil Boyu Türkleri iktisaden dahi büyük bir terakkiye başlamıştı. Milletın ekseriyetini teşkil eden köylüler büyük bir süratle, makine kullanmaya ve eski usul ziraat yerine, yeni makinelerle iş görmeye başlamışlardı. Milletın tüccar kısmı da daha büyük bir intibah devrine girmişti. Büyük sermayeli ticarethaneler günden güne çoğalıyordu.

1915-1916 senelerde İdil Boyu Ural sahili Sibiryâ Türkleri meyânında milyon ruble sahiplerinin âdeti iki yüzü geçmişti. Ve yarım milyon, iki yüz bin sermaye sahibi tüccarın âdeti ise binlere bâliğ olmuştu. Bunun için olmalıdır ki İdil Boyu Türkü birinci inkılâp devrinde büyük bir faaliyet göstermiştir. Ve başka milletlere nispeten daha kolaylıkla, daha süratle, bütün şehirleri ve bütün köyleri millî bir idâre etrafında toplayabilmiştir. Ruslara karşı olan siyâsî mücadelede maddî ve mânevî büyük fedakârlıklarda bulunmuştur. Petersburg'daki bütün Rusya Müslümanlarının merkezi şûrâsı İdil Boyu masarîfına yaşamıştır. Rusya meclis-i müessesanına intihap masârîfatın en büyük bir kısmı İdil Boyu tüccarının cebinden temin edilmiştir. Rusya'nın bütün etrafında Bolşevizm kemal-i hararetle devam ettiği vakit, her yerde Bolşevikler Rus şehirlerini yaktığı, yıktığı, Rus müessesâtını bitirdiği, mahvettiği vakit, şu İdil Boyu Türkü'nün millî müessesatı millî idâreleri kemal emniyetle yaşamıştır. Kazan, Orenburg, Simbir, Ufa, Astrahan gibi büyük şehirlerde Türk Tatar askeri muhafazası altındaki emniyet ve mâsuniyet-i şahsiye 18. senenin nisanına kadar devam etmiştir. Fakat 18. senenin 12. Nisanı, İdil Boyu Türkü için ikinci bir esâret devrini açmıştır. 1552. senede 2. Oktabırda İdil Boyu Türk kendisinin istiklâl siyâsîyesini kayıp etmiş,

12. Nisan 1918. senesinde İdil Boyu Türkünün istiklâl fikri ve mânevîyesine Bolşevizm hattı çizilmiştir. Bugün, millî idâreler dağılmış, millî hazine gasp edilmiş, millî askerler bitirilmiş, millî matbûat kapatılmış, millî isimler taşıyan ne varsa günah ve haram diye ilan edilmiştir. Bu matem gününden şimdi altı sene vakit geçmiştir. Bu altı sene derununda İdil Boyu Türkü birkaç defa silaha sarılmıştır. Birkaç defalar, kısa bir müddet için kendi idaresini kendi eline alabilmişse de nihayetinde tamamen mâğlûp olarak Bolşevizm idâresinin ayağı altında kalmıştır. 1552. senedeki Rus Kazan muhârebelerinde, İdil boyu Türkünün bir kısmı, hattı handanda bazı bir şehzadeler (Şah Ali Han, Hurşit Bey, birçok mirzâlar ve zâdegânlar) Ruslar tarafında milletine karşı silah kullanmışlardır. Aynı hayatını Bolşevizm devrinde de irtikâp edenler bulunmuştur. Son esâret devrinde hıyânetin en büyüğünü yapan hâinlerin millete yaptığı zulum ve hakaret, birinci esâret devrindeki hıyânetten az değildir. Bu hâinlerin eliyle, milletin büyük bir gayretiyle yapılan mektepleri, medreseleri mahvetmişlerdir. Hâinâne hareketleri sayesinde millî edebiyat, millî matbuat, millî tiyatroyu tamamen yolundan çıkarmışlardır ve millî teşkîlâtı yerle yeksan etmişlerdir. Ahâlinin bütün mukaddesâtı tahkirle dinî müesseselerini yıkmışlardır.

İdil Boyu Türklerinin ekseriyeti köylü ve bir kısmı da şehirli tüccar olduğu için, tabîî, millet Bolşevizm’i ne anlamış, ne de kabul edebilmiştir. Ruhundaki Ruslara olan adâvet Bolşeviklere karşı parlamıştır. Tevkifler, malı gasp etmeler, evi yeri almak gibi iktisâdî ve siyâsî hareketlerle, Türk ilinin mâneviyatına hâkim olamayan Bolşevizm İdil Boyu Türkünü Bolşevik etmek için en radikal bir yola sülûk etmiştir ki o da açlık ve kaht yoludur. 20. senede Bolşevik hükümeti, İdil Ural Türklerinden başka Rus vilâyetlerine nispeten yüzde 300 ve 350’den ziyâde vergi koymuştur ve kendi milletinin hâinleri vâsıtasıyla, silahla ahâliden bu vergiyi toplamıştır. Buna karşı Seyd Ali ismindeki bir başhâin (canbazhâne pehlivanı) Moskova’dan bir altın saat hediye almıştır. Fakat 21. senede ahâlinin tohumu olmadığı için bir şey ekememişler, yağmursuz gelen yazda köylü bütün hayvanatını bitirerek tamamen aç kalmıştır ve bir sene esnasında İdil Boyu Türkü asgarî olarak iki milyon unsurunu kaybetmiştir.

Bu vakitlerde İdil Boyu Türklerine Tataristan, Başkurdistan isminde cumhuriyetler verilmiş. Fakat bunlar idârelerinin iktisâdî ciheti Yahudiler, siyâsî askeri kısmı Ruslara, vergi toplanması da hâin Seyd Aliyoflara tevdi edildiği için İdil Boyu Türkü bu sözde kalan cumhuriyetten hiçbir şey kazanmamıştır. Bolşevik hükümeti, bu açlıkla İdil Boyu Türklerinin mukavemet muâniyesini tamamen kırabilmiştir.

Şimdiki halde Tataristan, Başkurdistan Cumhuriyeti diye isim verilen İdil Boyu Türkleri meyânında, ne bir millî mektep, ne bir dinî medrese kalmıştır. Bunların hepsi de komünizm fikrine hilâf olduğu için haram ve günahlı olarak îlân edilmiştir. Hâlihazırda İdil Boyu'nda ne bir millî gazete vardır, ne de millî bir mecmua. Büyük şehirlerde bir gazete neşrediliyorsa da bunların milletle münâsebetleri kat'iyen yoktur. Fakat hükümetin emirlerini, fermanlarını, vergi kanunlarını Rusça'dan Türkçe'ye tercümeden ibârettir. İdil Boyu şimdi mânen bir boşluk içinde yaşadığı gibi iktisâden büyük bir sefâlet ve zillet içindedir.

Ticaret bitirilmiştir, sermâye mahvedilmiştir. Zirâat hayvanatının yüzde 70'i kayıp olduğu ve makineler gasp edildiği için, ahâli Hazreti Nuh devrindeki sabanları kullanmaya mecbur edilmiştir. Böyle bir fikir ve zillet içinde yaşayan milletin mâneviyatı tahkir edildiği, milleti terzil edildiği, mukaddesatı men edildiği için gelecek batnın **بطنك** çoluk çocuğunun ahvâli de gayet müşkildir. Nüfusunun yüzde 35'ini kayıp etmiş İdil boyu Türkü evlâdının Ruslaşmasını, millî hayatının bozulmasıyla mukavemet-i milliye hissini de günden güne kayıp etmektedir. Gittikçe millî felâket büyümektedir. Eski Rus idâresinin asırlarca ictihatla İdil Boyu Türkünün mukavemetini, beka-i hayat için mücâdelesini zayıflattıran Rusluk Bolşevikleri altı senelik bir idareleri altında tamamıyla galebe çalmıştır. Türk âleminin sol cenahını tamamen tehlikeli bir hale mâruz etmiştir.

Eski Osmanlı İmparatorluğu devrinde Sultan Süleyman Kanun hükümeti Kazan'dan "Alaman!" diye gelen Şimal Türk vekillerinin müessir sözlerine ve gözyaşlarına ehemmiyet vermeden Türk âleminin en büyük düşmanı Moskova Çarı İvvan Ağruzni ile, Kazan Hanlığı'nı Ruslara vermek esâsında bir mukavele yapmıştır. Ve Türk âleminin sağ cenahının kırılmasına ve asırlarca devam eden Rus Türk nizâmının Ruslar fâidesine hâl ledilmesine sebebiyet vermiştir. Şimdiki Türkiye, Türk bayrağı altında memleketi, milleti toplamaya ictihat eden Türkiye, hâricte kalan Türk unsurlarının bu felaketlerine karşı eski saltanat ve imparatorluk devrindeki gibi yine alâkasız mı kalacak, dâhilî siyâsetini millî esaslara tesi etmeye teşebbüs eden yeni Türkiye hâricî siyâsetinde de eski imparatorluğun fenâ miraslarından kendisini temizlettirerek yeni millî yol tutacak mı?... Bunu istikbal gösterir.

Berlin

13. Kazanlı A. Battal [Taymas], “Şimal Türkleri Değil, Kazan Türkleri”¹⁷⁹

Tarihi Bir Tashih

Muteber *Yeni Kafkasya*'nın 19. sayısında münderiç “Finlandiya’da Kazan Türkleri” makalesindeki “Kazan Türkleri” tâbirinin ilmî cihetten doğruluğu hakkında Y. K tarafından bir şüphe îrad edilmiştir. Bizim hakkımızda “Şimal Türkleri” tâbirinin ilmî cihetten doğruluğu mecmuaca kat‘iyen sabit olmuş olmalıdır ki bu tâbiri mecmua büyük bir ısrar ile hâlâ kullanıp duruyor. Mâdem ki benim dâvâm hakkında böyle bir şüphe îrad edilmiştir, şimdi dâvâmı delilleri ile ispata çalışmak benim borcumdur.

Bizim hakkımızda “Şimal Türkleri” tâbiri yanlıştır demekle, ben, tabî halkımız şimal tarafında yaşamıyor demek istemiyorum. Doğrudur, biz şimaldeyiz, fakat bize nisbetle siz Türkiye ve Azerbaycan Türkleri de cenuptasınız... Bunun için biz de size “Cenup Türkleri” diye tesmiye edebiliriz. Sibiryâ’daki Türk uruğları Yakutlar da bizi “Garb Türkleri” diye, sizi de “Cenub-i Garbî Türkleri” diye tesmiye edebilirler. Fakat bu gibi coğrafi, izâfî isimlerin tarihî, millî ve siyâsî cihetten kaç paralık kıymetleri vardır? İşte meselenin ruhu, ehemmiyeti şu noktadadır. Türklerden mevadd-ı tetebbuat olmak üzere bahseder, sâir milletlerin lisanîyat ve etnografi âlimleri de Türkleri cenubî, şimalî, şarkî ve garbî diye tasnif edebilirler hem ediyorlarda. Zaten *Nordtürke* (Şimal Türkü) tâbiri Alman lisanîyat âlimleri âsârında pek sıkı kullanılıyor. Acaba, biz kendi millî isimlerimizi yâd ellerin bu gibi keyfî tasnifleri esasına mı kuracağız? Yahut şimdi kendilerinin doğru isimlerini bulmuş karındaşlarımız Türkiye Türkleri ve Azeri Türkleri bize hâlâ öteki yâd milletlerin âlimleri gibi yalnız “madde-i tetebbu” diye mi bakıyorlar? Keyfî tasnifler dedim, çünkü bize “Şimal Türkleri” itlâkı fenciler nokta-i nazarından sabit ve muttarid bir şey değildir. Çünkü coğrafi ve etnografi nokta-i nazarlarından Türkleri bazen şarkî, orta ve garbî zümrelere tasnif ediyorlar, ki bizi Orta Türkler zümresinden sayarlar. Bizim şivemiz ise, V. Radloff tasnifine göre, garbî Türk şivelerinden mâduddur.

Bizim aramızdan Türkleri böyle cihan Arabî itibarıyla tasnif etmek exercice’leri ile uğraşmaya müsâit vakit bulanlara âcizane tavsiye ederim ki Şimal Türkleri adını Yakutlara vermek daha münâsiptir. Çünkü şimal bütün hasâisiyle mümtaz olan yegâne Türk ili-Yakutistan’dır. Binaenaleyh, bu ilk Türk evlâdı Şimal Türkleri adına bizden kat

¹⁷⁹ *Yeni Kafkasya*, I/22 (15 Ağustos 1340 [1924]), s. 14-16.

kat ziyâde müstehaktırlar. Bize zorla takılan bu ismi biz onlara bağışlarız: Lütfen kabul ederlerse, alsınlar!..

“Şimal Türkleri” tâbirinin bize nisbeten tarihi bir kıymeti var mıdır? Bu suale menfî cevap vereceğiz. Çünkü bir zamanlar Ruslar, İdil (Volga) nehrinin yukarı akıntısı ile Oka nehri arasında vâki Velikorus ülkesini Şimal Rus İli diye tâbir ettiklerinden, ihtimâl bu tâbir onlarca tarihî bir kıymeti hâiz olabilir. Kazan ili ise, Türk tarihinde hiçbir zamanda Tureyak **تورەياق** Türk İli yahut Tünlük **تۈنلۈك** Türk İli diye adlanmamıştır. Binaenaleyh bize Tünlük **تۈنلۈك** Şimal Türkleri adını vermek millî tarihe istinat edilemez ve bu ad bize hiçbir tarihî millî bir mânâyı andırmaz, demek onun bizce hiçbir tarihî kıymeti yoktur. Millî tarih bu yurdun iki ismini bilir: 1) Bulgar, 2) Kazan. Bulgar ismi İdil Boyu’nda tahminen 5. asr-ı miladiden, 14. asr-ı mîlâdîye dek devam etmiş, sonra büsbütün unutulmuştur, onun yerini Kazan ismi tutmuştur. Kazan’ın tarihî, millî ehemmiyetini küçültmek asla câiz değildir. Filvâki Kazan yalnız ufak bir çayın ve tarihî bir başşehirin adı olmayıp, aynı zamanda koca bir ülke, yurdun da adı olmuştur. Nitekim Bulgar aynı zamanda şehir, halk hem ülke adı olmuştur. Kazan’ın dahi ülke-yurt adı olduğu aşağıdaki faktlerden görülüyor. Bizim babalarımız kendi illerini “Kazan İli” yahut “Kazan Yurdu” diye tesmiye eder olmuşlar. Kazan İli tâbiri bizde daha şimdi de unutulmamıştır. Bizim dinî âlimlerimiz kendi isimleri yanına bir de Kazanî kelimesini ilâve ederdiler ki bundan maksatları şehir olmayıp, ülke-memleket olurdu. Bizim büyük tarihçimiz Şehabbeddin Mercanî hazretleri öz kitabına *Müstafadü’l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar* diye isim vermiştir ki iki devir epoch de iki türlü isim ile tesmiye edilen yani ülkenin tarihinden bahseder kitap demek istiyor. Merhum Ayneddin Ahmer cenapları bu iki devrin tarihlerini ayrı ayrı eserde yazmıştır ki birine *Bulgar Tarihi* diğere *Kazan Tarihi* isimlerini vermiştir. Şimdi berhayat olan tarihçi Hadi Atlasî Efendi’nin *Kazan Hanlığı* nâm mühim eseri hem bütün yurdun hanlığın geçmişinden bahseder. Rus Litopis vekâyinâmeleri 15. asrın ikinci 16. asrın birinci yarısında bu ülke hakkında söz söylerken doğrudan-doğru Kazan diye yahut Kazan ili Kazanskaya zemliya diye tâbir edilir. Kazan Hanlığı’nın sükûtundan sonra bile 16., 17. asırlarda bu ülke Moskof çarlığının resmi kâğıtlarında Kazan Çarlığı yahut Kazan Padişahlığı mânâlarında olan isimler ile tesmiye olunmuş ve kendisinin kanatlı ejder şeklinde arması olmuştur. Rus ve Avrupa tarihçi ve seyyahlarının eserleri dahi Kazan İli, Kazan Memleketi, Kazan Ülkesi, Kazan Tatarları (bütün bir ülke halkı mânâsıyla) mânâlarında olan tâbirler ile doludur.

İdil Boyu'nda, Bulgar ismi büsbütün unutulmuş, Rus istilâsında ki bizim verdiğimiz ve halkımıza isim olarak kalmış olaydı, bizi Bulgar Türkleri diye adlamak tarihi cihetten pek doğru olurdu. Fakat bu isim 14. asr-ı mîlâdîde, kadim İskit, Sarmat isimleri gibi, İdil Boyu'nda istimalden çıkmışta, yalnız Balkanlardaki küçük bir Slav halkına ilim olup gitmiştir. Binaenaleyh, şimdi bizi bu isim ile adlamak doğru olmaz. 16. asr-ı mîlâdinin ortasında, Rus istilâsı günlerinde bu ülke, Kazan ismi taşıdığından, bizim en kıymetli tarihî-millî hatıralarımız şu Kazan ismine merbuttur. Kazan tâbirinin bizce bu kadar tarihi kıymeti yaşadığımız ülkenin ismi de Kazan oldukça bizim en doğru ismimiz Kazan Türkleri olacaktır. Tarihî Kazan'ı Rus işi olan sabık Kazan Guberniyası ile karıştırmamalı. Çünkü Kazan Hanlığı hududu sâbık Kazan Guberniya'sı hududundan daha geniş idi. Profesör N. Firsof, Kazan Hanlığı'nın hududuna dair diyor ki: "Garp tarafında Nijni Novgorod ülkesinden başlıyor, İdil Volga'nın her iki sahili ile imtidad ederek, şarkta ıssız sahralara dalar, Şeyban Ordası'na, Kazak göçebeleri ile iltisak eder, şimalde ise, Vyatka hem Perm illeri ile mahdut¹ olur idi." Mâlûm olduğu üzere, sâbık Kazan Guberniyası böyle geniş bir sahayı tutmazdı. Şimdiki Sovyetik Tatar Cumhuriyeti ise, Kazan Guberniyası toprağının tamamını istihap etmekle beraber, tarihi Kazan ülkesinin mezkûr guberniya hududuna girmemiş olan bazı kısımlarını ihtiva ediyor.² Bu halde tarihi Kazan toprağında yaşamakta olan cemî Türkler dahi, nerede yaşasalar da, şu Kazak ilinden hicret etmiş olan ve orada İdil şivesi (Kazan Türkçesi ile) konuşan Türklerin hepsi Kazan Türkleri diye tesmiye olunmalıdır.

Bu meselenin tarihi ciheti. Bir de meselenin siyâsî ciheti vardır. Şöyle ki mevkii coğrafyamız hayli kolaysız olmakla beraber, bizim de siyâsî-millî âmâlimiz yok değildir. 1917. senesi yazında Kazan'da îlân edilen "Millî, medenî muhtariyet" formülâsı fikrimce Kazan Türkü'nün nihâî siyâsî emeli olamaz. Hiç şüphe yoktur ki Kazan Türkleri de siyâsî mütâalebelerinde küre-i arzdaki sâir milletlerin yoluyla gideceklerdir. Millî istiklâl olmadıkça millî, medenî inkişafın imkânsızlığı şimdi apaçık anlaşılmıştır. Millî istiklâl uğrunda çalışan milletin bir mîsak-ı millisi bulunmak lazım olduğu gibi, ülkesi ve kendisinin tarihe ve millî anânetâ müstenid doğru isimleri olmakta iktizâ eder ki o mânîdar isimler ile ve burada mukaddes bir *uran*³ olabilsinler.

¹ *Şimal-i Şarkî Rusya Gayri Rusların Moskof Devletindeki Vaziyeti* nam kitabı. 5.-6. Sahifeler.

² Meselâ Ufa vilâyetinden Minzele, Oyazdi, Samara vilâyetinden Bögülme, Oyazdi, Simbir vilâyetinden Kısmâ, Buvalet, Simbir oyazdaları dahi Vedke vilâyetinden kısmen Alabova, Oyazdi toprakları şimdiki Sovyetlerin Tatar Cumhuriyeti hududu içerisindedirler. Rızanur Bey'in *Türk Tarihi*'nin birinci cildindeki Tatar ve Başkurt Cumhuriyetleri haritasına bak.

³ Şiar devise mânâlarına gelir. Aziz, eski bir Türk kelimesidir.

Yoksa Şimal Ayısı, Cenup Devesi tâbirlerine müşâbih, tarihî, millî ve siyâsî mânâdan hâli, coğrafi ve izâfî isimler milletlerin siyâsî âmâline uygun gelmezler. Azerbaycan, Ukrayna, Alaş Orda,⁴ Harezmi gibi kıymetli, millî, tarihî isimler ihyâ edildiği gibi, Kazan İli, Kazan Türkleri isimleri de ihyâ edilmelidir hem mutlaka edilecektir.

Kazanlı: A. Battal

Helsingfors

Yeni Kafkasya

Muhterem meslektaşlarımızın takdis eylediğimiz hissiyat ve gaye-i istiklal perveranesine ihtiramen derc eylediğimiz bu makalede Türkiyelilerle Azerbaycanlılara umûmen *Yeni Kafkasya*'ya husûsen tevehh olunan hitap ve itablara ait birkaç söz eylemek zarûretini hissediyoruz:

Evvelen *Yeni Kafkasya* mevzû bahis kaydı ile Kazan Türkleri tâbirlerinin ilmiliği değil, bu tâbirin Şimal Türkleri tâbirine mürecceh olup olmadığı hakkında tereddüt göstermişti. Sâniyen A. Battal meslektaşımızın makalesinden sonra dahi *Yeni Kafkasya*'nın, hâlâ Şimal Türkleri tâbirini kullanmaktaki ısrarı, senelerden beri teesüs eden bir ıstılâhın, ceffkalem, diğer bir ıstılâhla tebdil edilemeyeceği hakkında beslediği inzibat-ı edebten başka bir sâikle îzah olunamaz.

Kendilerine “Cenup Türkü” denilmekten zerrece münkesir olmayan bizler, diğer hemcinslerimize dahi “Şimal Türkü” demekle kendilerine bir madde-i tetebbu nazarı ile baktığımızı değil, mânevî bir vahdet olmayanın kısm-ı muayyeni teşkil eyledikleri tetebbiyet تنبیهت etmiş oluyoruz. Sonra Şimal Türkü tâbirini yalnız biz Cenup Türkleri uydurmadık. Bilakis, Battal Bey meslektaşımızı sevindirmeliyiz ki, Azerbaycan'da mesela, Volga boyundan gelen herhangi Türk'e, halk, Kazan Tatarı diyor. Yalnız matbûat, bilhassa son senelerin mahsulü bulunan Türkçülük ıstılâhlarına tebean, bu tâbiri kullanmaz da, Şimal Türkü ve yahut Volga Boyu Türkü'nü tercih eder. Bu tâbirlere cenub edebiyat ve matbûatında hakk-ı ehliyet kazandıran âmiller meyânında muhterem Yusuf Akçura Bey gibi Türk edebiyat ve irfanınca tanınmış Kazanlılar vardır. Daha dün, Türk ocağında, Kazan Türkleri hakkında ilmî bir konferans veren Zakir el-Kadı Efendi kendi konferanslarına Şimal Türkleri Hakkında unvanını vermişlerdi. Zannetmeyiz ki *Durmuş* gazetesinin sâhib-i muhteremi ve millet meclisi

⁴ Kazak-Kırgız siyâsîleri yaratmak istedikleri Kazak Devleti için şu ismi ihtiyar etmişlerdi.

maârif nazır-ı sâbıkı, konferansına bu ismi verirken Kazanlıları bir mabde-i tettebbu olarak telâkki eylemiştir. Eseri ile istişahatta bulunulan Ayaz İshaki Bey dahi *Tevhid-i Efkâr* refikimizde yazdığı makalelerinde Şimal Türkü tâbirinden kat'iyen tehâşî etmemektedir. Nitekim mecmûamıza yazdığı makalelerinde Kazan Türkü tâbirini kullanmayıp, İdil Boyu Türkü'nü tercih eylemişlerdir.

Mâmâfih, biz, “Kazan Türkü yanlıştır; Şimal Türkü daha sahihtir” diye ısrara kalkışmak niyetinde değiliz ve A. Battal Beyin vaz' eylediği bir şekilde bu meseleye müdâhaleyi de kendimize câiz görmüyoruz. Bu, Kazanlıların kendi aralarında halledecekleri bir meseledir. Fakat madem ki mesele, daha Şimalli kardeşlerimizin kendilerince bile halledilmemiştir, o halde bizi matbûatta kabule geçmiş mâruf bir ıstılâhı kullanmakta mâzur görmek tâbi değil midir?!... Volga boyundaki arkadaşlarımız bugünkü Tatar Cumhuriyeti unvanını Kazan Cumhuriyeti namıyla tesmiye etmeyi kabul ederlerse, o zaman, bittabi, biz de kendilerinden o suretle bahsederiz.

14. İdiloğlu [Abdülkadir İnan], “İdil Boyunda: İslam ve Türk Medeniyetine Karşı Mücadele”¹⁸⁰

İdil havzalarında İslâmiyet ve Türk harsı ve medeniyetine karşı Bolşevik Rusların mücâdelesini fevkalâde dehşetli bir surette icrâ edilmektedir. İslâm ve Türklükten İdil Türkleri içinde nam ve nişan bırakmamak Bolşevik Moskova’sının bugünkü darbeleri **ضربہا** meselesidir. Volga’da (İdil) ve umûmen Rusya’da İslâm ve Türklük harsına karşı mübâreze meselesi elbette yeni bir şey değildir. Bu mübârezenin Türk ilini, İslâm yurdunu Rus istîlâsı bastığı saatten itibaren devam eden üç asırlık kanlı bir tarihi vardır. Fakat çar hükümeti ve Ortodoks kilisesinin bu babda kolladığı siyâset, Bolşevik siyâseti ve terörüne nazaran İdil Müslüman Türkleri için bir hürriyet devri addedilebilir. Çar devrinde hükümet ne kadar müstebit, ne kadar Türk ve İslâm düşmanı ise de millî gazeteler, dinî mecelleler, ictimâî, edebî kitaplar neşretmekten, millî mektepler açmaktan tamamıyla men edilmiyordu. Misyoner teşkilâtının neşrettiği eserlere karşı İslâm ulemâları büyük eserler (Rusça ve Türkçe) neşrediyorlar, Rus milliyetçi gazetelerin Türk unsuruna, Türklüğe karşı makale ve hücumlarına Türk matbûatı ciddî surette mukabelede bulunuyor, Rusluk ve Çar istibdadı ile ciddî surette mübârezeye Müslümanları dâvet ederdi. Bu matbûat Rusça öğrenen, Rus mekteplerinde istifâde lüzumunu terğip ve teşvik ile beraber ailede, cemiyetlerde Rusça konuşmak değil, Türk sözleri arasında bir kelime Rus sözü istîmal edenlere de ceza haddi verirdi. (Orenburg gençlerinin 1919. senede kararı) Bolşevik devri olan bugünde ise dâhili Rusya Türkleri içinde ne millî bir gazete, ne de millî bir mecele var. Türk harsı Rusluk harsından müdâfaa eden ne de bir ibtidâî (ancak ibtidâî) mektep var.

Bugünkü Rus istîlâsının Çar devri Rusluk siyâsetine nazaran, daha müthiş bir husûsiyeti var. O zaman Rusluk ve Ortodoksluk siyâsetine hizmet etmekte olan Rus unsurları açıktan açığa Müslüman vilâyetlerinin hükümet dâirelerinde çalışma bilmezlerdi. Mukaddes Kura Cemiyeti ve filân gibi dinî teşkilât perdesi altında güya Rus dindarlarının ianeleriyle çalışmakta görünürlerdi. Ve Türk unsuru içinden çıkan hâinler olsa ahâlinin ve matbûatın nefret izhar ettiği saatte Müslüman ufkundan yoğ olur idi. Şimdi ise İslâm ve Türk harsına karşı Rusluğun mübârezesi gayet dehşetli bir surette, hâinane ve namussuzca Komünistler teşkilâtı, Komsamollar teşkilâtı gibi hükümet dâireleri ve merkezî Moskova hükümetinin emir ve dekretleri vâsıtasıyla icrâ

¹⁸⁰ *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 8-11.

olunuyor. Rusluk harsına ve Hristiyanlık yoluna (evlâtlarına Roza, Anna, Kalantay, İlyiç, İvan diye isim vermeye, biz Hristiyanlık ve Hristiyan harsı kabul diye telâkkî ediyoruz) hizmet eden hâinler Türk Müslümanların dinî ve millî hissiyatlarını tahkir için Moskova tarafından Müslüman illerine hâkim-i mutlak tâyin olunuyorlar. Ahâlinin nefret hissi bir kelime ile meydana çıksa siyâsî idâre Çeka zindanlarına bırakılır. Türk unsurlarını Ruslaştırmak yolunda hizmet eden hâin unsurlar ahâliye en yakın hükümet dâirelerine, gazete muharrirlerine, darüleytam, çocuk bahçeleri gibi terbiye yurtları ve mekteplere tâyin olunuyorlar.

Ahâlinin millî ve dinî hislerini tahkir, İslâm ve Türk harsı ile mübâreze için şu Müslümanların kendilerinden para alıyor. Bu Rusluk harsı kahramanları ve misyonerleri olan hâin cellâtları fakir ahâli hesabına besliyorlar. Komünist matbûatını almaya kendilerini mecbur ediyorlar. Hâlihazırda Tatar lisanında neşredilen bütün gazetelerin yalnız bir vazîfesi vardır ki o da dâhili Rusya Türklerini bütün İslâm ve Türk âleminden ayırmak, on yıllık Oktabır bayramına kadar İdil havzasında Türkçe bir kelime bırakmamak, 4 milyonluk Türk-Tatar unsurunu Rus denizine doldurmaktan ibârettir. (Bu hâinler tâbirince: Rusluk bu kadar enternasyonel vardır). Siyâsî terbiye, sınıfı şuur gibi Bolşeviklerin ilk istîlâsı devrindeki sözler ve mefhumlar bugün Tatarca çıkan Rus gazetelerde artık mevaddaden çıktı. Önümüzde Moskova'da neşredilmekte ve dâhili Rusya'da her Türk için abonesi mecbûrî olan *İşçi* gazetesinin sayısı duruyor.

Bu gazete kendi maksadı ile Çar Rusyası devrinde misyoner Ostravmof ve Akmolla vilâyet mahkemesi tarafından neşredilen *Türkistan Vilayeti Gaziti*, *Dala Vilayeti Gaziti* gibi Özbek, Kırgız[Kazak] Türkçelerinde çıkarılan gazetelerden farklı değildir. Fark ise, birincilerde- Rus şevketi Ortodoks dini namına Ruslaştırmak, bugünkü *İşçi* gibi gazetelerde ise komünizm namına Ruslaştırmaktır. Hâlbuki birincilerde Türk lisanına mümkün kadar rağbet olunuyordu. Yerli lisanında bulunmayan tâbirleri Osmanlı Türkleri edebiyatından alıyor idi. (Bolşevik Rusların Tatar lisanındaki gazetelerine ise Türkiye Türkçesinden hatta Tatar lisanına girmiş, herkesçe anlaşılmakta olan tâbirler bile imhal edilerek Rus sözlerini hatta cümleleri ile tâbirlerini bile tercih ediliyorlar.) Numûne için *İşçi*'den birkaç söz ve cümleler nakledeyim:

Vasanny iş Bolşevik akraiyinlerinde partizan etredleri körüne başlagan vazzaniya küterülüvi tûsüne kirib bara. Balnitseler vayennaylar birlen tolu. Satsiyalnıy istira havaniye prafsayuzların bir kiseki. “Poluhinder partizanlar karenitsede palitse postine hücum itkenler. “Biznin

promişavnitsebiz avır halde. İstirkavay veznisü kimtildi”. “Sakraşçiniye bula” “paluçkeni ordırblen bireler”. “Klübde türlü konfirensiye, kurslar, sud, disput yasab,... Şundagina klübler üzlerine agitator- propagandistlik hem arganizatorluk rolün üterler. Klübte literatüriny tükerek bulurğa tiyişli. (178-481 numaralı *İşçi*) bu nomirde en saf Türkçe yazılan makale birinci sahifedeki “Satsiyamıy istirahatvaniye profsayuzlar işinin Bir Kisesi” denilen makedir ki 50 satırlık makede 60 Rusça kelime vardır ki yüzde 30 halis Rus sözlerine maliktir demektir.

Marks’ın zadaçası, (baş makeden) vlast, gasudarstva, pamişçik, kapitalist, pralitaryat, izuçat, projektor, Sovyet ve tibudiye, izuraşçat, maşına, zadaça, pridistavitil, dokuvor, masavay, hazıyavtsa, kvartir, rikamindatsiya, atçot, isyezd, sayöz, savit, kramotnıy, istatya, yaçıke, tsintr, mijdunarodnıy,

mündericat îtibarca bu gazetelerde İslâm ve Türklüğe ait husûsattan başka her şey vardır: Kamenof, Zinovyeflerin oturması, kalkması, otomobilde gezmesi, 1. ve 2. Enternasyonallerin cinâyeti, 3. Enternasyonale İngiltere, Fransa, Almanya amele sınıfının sadâkat ve imanı milliyetçilerin ameleye zulmü, hepsi var, fakat Türk-Tatarların terakkî ve teâlîlerine, millî emellerine ait bir kelime de olsa yoktur.

Tataristan’da dinî mübâheseler yapılıyor. Bu dinî mübâhese dine karşı ilmî ve fennî ve mümin âdab-ı münâzara kaidesi ve hududu dâhilinde değildir. Hâkim komünistler ahâliye emirler veriyor. Meselâ ulemâyı tehdit ile dâvet ediyorlar. Komünistler (bunlar hakîkî komünist bile değildir. Ruslaştırma siyâsetinin acenteleridir) molla ve hocaya istihza ve tahkir ile sualler verirler. Çeka, komsamol, kombid gibi hükümet terbiye ve nezaretinde yaşayan hâinler kavga çıkarırlar. Hoca ve molla maksadını beyân edemez. İlmî ve fennî deliller ve ahlâkî nazariyeler ile kendi akîdesini müdafaa edebilemez. Dinsizliğin yüzünden komünistlerin muhitinde hüküm sürmekte olan ahlâksızlıktan bahseder ise ailesini daha görmek yoktur. Molla ve hocalar mecburiyet ile toplanmış ahâli huzuruna komünistler tarafından fakat istihzâ için dâvet olunduğunu *İşçi* gazetesi (numro 128, oktadır 3) kendisi tasdik ediyor. Şurası şayan-ı dikkattir ki çar hükümeti devrinde misyonerler tarafından neşredilen İslâmiyet’e karşı mecmualar komsamoller ve komünist Tatarlar tarafından takdir edilmektedir. Maçanof’un İslâmiyet’in nikâh, aile, miras kaîdelerine karşı yazdığı eserleri Buharinlerin Komünizm Alfabeti kadar muhterem addolunur. Yirmi-otuz cilt teşkil eden bu misyoner neşriyatı din ile mübâreze heyetinde acentelik vazîfesi îfâ etmekte olan Tatar komünist ve komsamolleri için bir hazîne olmuştur. Bu eserleri yeni bir surette neşretmek sadedinde olanlar var imiş diye söyleyenler vardır. Evlâdına Rusça isim vermek Tatar komünistleri içinde en büyük bir hizmet-i siyâsiye addediliyor.

Rusça isim veren ailenin çocuğu memleket terbiyesine alınıyor. *İşçi* (numaro 121-24 Eylül) haber veriyor ki Refik Şakir'in kızına Roza diye isim verildi. Lakin Rusça anlamadıklarından Müslüman ahâli için bu artık ehemmiyetli bir iş görünmüyor. Merâsimde Müslüman amele az oldu diye teessüf ediyor. Tatar komünistlerinin içinde Muhammed oğlu, Ahmet oğlu gibi isimleri İvanof, Zinovif, İlyiç gibi Rus isimlerine değişenler çoğalmakta, hükümet bu işi tergib ve teşvik etmektedir. Ahâli ile münâsebetini bilküllüye kat etmek zamanı gelmediğini hisseden hâinler Kâsım gibi isimleri hâlis Rus telaffuzu ile ya ki Ruslarda olan Hıristiyan isimlerine müşâbih bir surette yazıyorlar. Kâsım Kariyef Kaskin (Türkçe, Kaşkaoglu) Kutlubayef (Kutlubayoğlu), Abazef (Abbasoğlu), Karasif (Harasoğlu)-Bunlar hep *İşçi* gazetesinin muharrirlerinden Türkçe az-çok bilir eski devrin yetiştirdiği kişilerdir. Gazete idâresi, heyet-i tahririyesi Ruslaştırma siyâsetine sâdık, Türk-Tatarlara en hâin kişiler veriliyor. Az-çok millî his taşıyan şahıslara komünist bile olsalar gazete muharrirliği verilmez.

Mektep meselesi hakkında da *İşçi* sahifelerinden (numero 175, Oktabır 4) "Tatarca'dan fayda yoktur. Mektepler fakat [sadece] Rus lisanında olmalıdır" diye dava edenlerin meydana çıktığını anlamak mümkündür. Lâkin bu Bolşevik âdetince fakat bir lâftır. Amelede ise hiçbir Türke sormadan Türk-Tatar mektebi çoktan berbat edilmiştir. Kreşin Tatar nâmında olan Hıristiyan Makro Türk-Tatar mektepleri çar devrinde çok idi. Bu mekteplerde hâlis Türk-Tatar lisanında tâlim verirler idi. Şimdi *İşçi* redaktörü olan Salah Atnagullar da o mekteplere "millî değil" derlerdi. İslâm ve Türklük râbitalarını helâl etmek için vücuda getirildiğini inkâr eden yok idi. Bugünkü Bolşevik mektepleri güttükleri maksat ve metot itibârı ile o mukaddes Guri mekteplerinin aynı derler. O zamanlarda hâlis Tatar lisanında yazılmış İncil tercümeleri, Hıristiyan rahibeleri hayatından yazılan eserler, hatta dünyevî hayata ait (zirâat, hayvan beslemek gibi) ilmî risâleler var idi. Bugün de öyledir. Lenin, Troçki, Zinoyef gibi komünist velilerinin tercüme-i halleri, Çekanın âdi acenteliğine ait risâleler, ahâliden vergi toplamak, din ile mübârezeye ait birtakım eserler, yarım Tatarca, yarım Rusça fâhiş bir lisanda neşrolunuyor. İşte o Tatar proloteryat kültürası ki Oktabır İnkılâbı galebesinin semeresidir. Türk-Tatar lisanında neşredilen bu Rus gazetelerine Moskova tarafından muayyen bir meseleler (tizler) ve muayyen bir dâireden bahsetmek hakkında tenbihler verilmiştir. Türkistan, Buhara, Hive, Kazak ve Kırgız Türkleri, Azerbaycan ve Kafkasya Müslümanları hakkında bir kelime fikir ve beyan etmek kat'î surette memnûdur. Rusya acentesi ve Moskova *Pravda*'sı tarafından ilân edilen haberler de mahsus bir müsaade

ile neşrediliyorlar. İslam ve Türk âlemine ait haber ve makaleler olur ise fakat Moskova'nın husûsî emri ile yazılır. Hülâsası Kaminof, Zinovyef, Çiçerinlerin birer Rus acentesi tarafından yazılan mahalleleri Tatarca denilen fâhiş bir esâsa tercüme olunur ki "biznin prolitaryat pabidaları mirava-yı maştabda razvivat itedir. Allalarga, dinlerge, nasyolist kunterlarga naplivat!" Bu, komünist, Tatarcasının bir numûnesidir. Bolşevik Ruslar Müslüman unsurları içinde kuvvetli ve millî matbûat vücûda gelmesinden gayet korkuyorlar. Mahallî gazetelerde kendi vilâyeti hâricindeki Müslüman hayatına ait (hatta âdî bir hareket hakkında) şeyler bulunmamasına gayret ediyorlar. Çar sansürünün nezâreti altında Rus irticâının en karanlık devirlerinde neşredilen *Tercüman* hürriyeti kadar hürriyet olaydı, Türk-Tatar unsuru için Rus zulmünden hiç olmazsa, ağlaşmak, dertleşmek mümkün olurdu. Bugün Rus mezâlîmi, Moskova istîlâsı Türk-Tatar unsurlarının lisanını hakîkî mânâsıyla, iman ve vicdanlarına, aile ve namuslarına kadar tahkir etti. Türk-Tatar iktisâdî kuvvetlerini tamamıyla tahrip etti. Millî hars, millî mefkûre, millî vicdan yolunda çalışan bütün ehl-i irfanı, teşkîlâtı gayet dehşetli bir surette meydandan kaldırdı.

Hâricdeki bir kısım Müslümanlar, bu felâketler Rusya'da yaşayan milletlerin hepsine şâmindir, diye zannederler. Bu, Bolşevik tasallutunun neden ibâret olduğunu anlamamaktan gelmiş hata bir fikirdir. Rus rûhânî ve papazları, dinî mektepleri başına felâket gelmiş ise de bu Müslümanlara gelen felâketlerden çok eksiktir. Onların hiç olmazsa, hârici memleket teşkîlâtı, Avrupa efkâr-ı umûmiyesi gibi kuvveleri vardır. Bolşevikler bunlar ile muâmelelerinde başkaca davranıyorlar. (Patriyah Yahun gibi bir aksul hareketçi rûhânî İslâm-Türk milletinden çıkmış olsaydı bugün makberesi bile bulunmazdı). Hristiyan amele ve köylü ahâlinin dinî siyâsetini artık [son] derece tahkir etmemek lâzımdır diye, emirler ve düsturulameller veriyorlar. Bu dinî siyâset bâbında millî siyâsete gelince, Bolşevikler-Ruslar devrinde Rus milleti hiçbir şey kaybetmedi. Matbûat, edebiyat, ilmî, fennî teşkîlât çar hükümeti devrinde gibi devam ediyor. Rus lisanı, Rus harsı, Rusluk mefkûresi Oktabr lisanı, praloteryat kültürası, enternasyonal mefkûresi unvanları tahtında çar hükümeti devrindeki gibi daha müthiş bir surette gayr-ı Rus milletlere kabul ettiriliyor. Rus lisanına karşı söylemek aksül hareketçilik telâkkî olup büyük siyâsî bir cinâyet addolunuyor. Sizin bir kardeşiniz oğluna İvan diye ad verdikde siz: Bu olmaz; Hristiyanlıktır bu. Dinî an'aneleri beğenmez iseniz eski Türkçe Temirpolat, Çolpan, Aybulat, Ay gibi bir şey veriniz! diye nasihat ettiğinizi bir Çeka acentesi işitti mi işiniz tamamdır. Muhammed, Ahmed, Faik gibi isimler İslâmiyete

mensup olduklarından aksülhareket olduğu gibi Alp, Çolpan dahi Türkçe kelimeleri olduğundan milletçe burjuva harsına mensup isimler addolunur. İvan, Roza, İlyiç, Kelsam, Prefsayuz hâlis enternasyonal ve inkılâbî isimler ad edilip bu ismi oğullarınıza verir iseniz hükümet nazarında hakîkî grajdan (sitvayan) addolunursunuz.

Rusların tarihleri yazılıyor. Millî kahramanları hakkında tettebbular yapılıyor. Millî şâirlerin eserleri nefis bir surette neşrediliyor. Puşkin, Lermanof, Nikrasof gibi şâirlerinin vilâdeti, vefatı münâsebetleri ile mekteplerde merâsim yapılıyor. Rusluk kahramanı müstebit Petro hakkında büyük eserler vücûda getiriliyor. Büyük Petro'ya sevgili millî bir sîmâ diye gösteren eserlerin profesörler tarafından telif olunup hatta askerî komünizm devrinde bile neşredilmişti. Buhara, Türkistan, Hive gibi Rus lisanı resmi lisan olmayan Türk-İslâm memleketlerinde bile Rusça tatbik edildi. Bu Rus millî harsının hiçbir şeyi kayb etmediğine, belki Bolşevik devrinde ateş ve kan ile muzafferiyetler kazandığına büyük delildir. Bugün Rusluk tarafından mağlub olmayan yalnız Arap hurûfatı var. Bu da Bolşevik- Rusların Rus-Tatarların muvakkit taktiklerine merbuttur. Demek istiyorum ki, Rusya'da ehl-i İslâm Türk-Tatar milliyetinin başına bu felâketler her millete gelen umûmî felâketlerden değil, Müslüman-Türk olduklarından ve Rusluk siyâsetinin dehşetli bir surette hamle koyulduğundandır.

15. “Türkiyacılığın Müfrit Tezâhürâtından”¹⁸¹

27 Teşrin-i Sâinde İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesinde, Türk vahdet-i mânevîyesi nokta-i nazarından, oldukça şâyân-ı esef bir hâdise zuhur etmiştir. Son günlerde bir kısım talebe tarafından Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği riyâsetine bir takrir verilmiştir. Bu takrirden, “dernek heyet-i idâresinde bulunan âzânın Türkiye tebaası olması şarttır. Ecnebler ancak derneğin mukarraratından istifâde ederler” denilmiştir.

İstanbul Dârülfünununda Türkiyeli olmayıp da tahsil eden talebenin Türkiye hâricindeki Türklere münhasır ve derneğin resmî değil, husûsî ve serbest bir müessese-i ictimâîye olduğuna nazaran şâyân-ı hayret görülen bu takrir, heyet-i idâre teşebbüsüyle kongreye dâvet olunan fakülte talebesi tarafından büyük bir harâretle münâkaşa edilmiş; hâriçten gelen Türklere Türkiyeli Türkler arasında bulunan mütekâbil muhabbet ve hürmet muhtelif vesîkalara istinâden teşrih edilmişse de, maatteessüf ecnebi telâkkî edilen Azeri, Kırım, Kazan ve Türkistan Türk talebesi, dernek heyet-i idâresine geçmek hakkından ıskat edilmiştir.

Bunun üzerine dernek heyet-i idâresi reisi bulunan Azerbaycanlı Emin Abid Bey istifâsını vermiştir. Fakülte talebesinden müfrit Türkiyecilik hissine kapılan bir kısmın aldıkları bu pek yanlış karardan talebenin selim düşünür kısmı son derece müteessir ve müteessif olmuş, salonu derin bir hüznle terk eylemişlerdir. Tarih şûbesi talebesinden Seniha Hanım Türk vahdet-i mânevîyesi aleyhine tevcih olunan bu karardan mütevellit teessürlerini zabt edemeyerek kendisini ağlamaktan geri alamamıştır. Bu hanımın teessürât-ı milliyesi karşısında Şarktan gelen Türk talebe de acı teessürât duyarak izhâr-ı teessüf etmişlerdir.

¹⁸¹ *Yeni Kafkasya*, II/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1340 [1924]), s. 16.

16. Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdulkadir) [İnan], “Hâric Türklerinde Millî Hars Meselesi”¹⁸²

Aşağıda Başkurdistanlı Fethülkâdir Süleyman Bey’in bir makalesini derc ediyoruz. 8. sayı *Yeni Kafkasya*’daki Kazanlı Efendi makalesi münasebetiyle yazılan bu satırlarda Başkurt meselesinin mâhiyeti anlatıyor.

Başkurt Hareketinin Tatarcılar tarafından muhalefet ve mukavemete uğrayıp ortaya kanlı müsâdemeleri intac edecek kadar müessif bir Tatar-Başkurt meselesi çıktığını ahvale vâkıf olanlar bilirler. Yalnız bu ihtilâfin alelade siyâsî ve iktisâdî bir mâhiyeti hâiz olduğu mâruf iken, Süleyman Bey’in makalesinde işin, yalnız bu iki sahada kalmayıp, daha ziyâde harsî bir mâhiyete mâlik olduğu üzerinde ısrar olunuyor.

Kızıl Rus esâreti altında müşterek bir düşman tazyikine mâruz bulunan Türklerin dâhili münâzaalarına ait bir meseleyi, şu sırada millî matbûat sütunlarında münâkaşa etmenin ne kadar muvâfık olup olmadığı vârid-i hâtır olabilir. Bu mülâhaza ile sâlifüzzikr makalenin mukaddimesi bundan bir ay mukaddem bize gelmiş iken, dercini teemmül etmekte idik. İdâremize ikinci bir makale daha geldi. Bu makale Şimal Türkleri muharrirlerinden Ayaz Efendi İshaki Bey tarafından gönderilmiştir. Ayaz Efendi’nin “Bütün Türklere yüksek bir Türk dili vücuda gelmesi mümkün mü?” mevzuu üzerine yazılan bu makalesi Berlin’deki Türk Kulübü’nde bütün Türk kavimleri mümessillerinin huzurunda bir konferans şeklinde okunmuş ve münâkaşa edilmiştir.

Ayaz Efendi, işbu makalesinde, eskiden iki edebi Türk diline taraftar olmuşsa da, Rusya’nın geçirdiği müthiş ihtilâller neticesinde, artık bu ikiliğe lüzum ve imkân kalmadığına ait kendine bir kanaat geldiğinden bahsediyor. Bu kanaata göre: Bütün Türklerin edebî yalnız bir lisanı olabilir ki o da Türkiye’de işlenmelidir.

Ayaz Efendi’nin şimdi kendisinden vazgeçtiği ikinci lisan Şimal Türklerinin lisanı, tâbir-i diğerle, Tatarca’dır.

Ayaz Efendi ikinci dil nazariyesinin iflâsını îlân eylediği halde 8. nüshamızda makalesi derc olunan “Kazanlı” Efendi ile “Başkurtçulardan” Fethülkâdir Süleyman Bey bu ikiliğin hâlâ taraftarıdır.

¹⁸² *Yeni Kafkasya*, II/12 (15 Mart 1341 [1925]), s. 10-13.

Yalnız cenub Türkçesine mukâbil konulan bu ikinci ve yahut onların tâbirince, orta Türkçenin mâhiyeti hakkında Tatarcılar ile Başkurtçular arasında nokta-i nazar ihtilâfî vardır. Aşağıya derc eylediğimiz makale bize Başkurtçuların bu mesele hakkındaki nokta-i nazarlarını gösterir. Kazanlı'nın bir fıkrasına cevâben Başkurt meselesi ile Tatar-Başkurt ihtilâfının tarihî mâhiyeti hakkında münâkaşalı bir tarzda yazılan bu makalenin Başkurt hareketinin tarih-i siyâsîyesine ait umûmî bir mukaddime teşkil eden ilk faslı, sahifelerimizin darlığı yüzünden hazfolunarak, Başkurtçuluğun millî harsa müteallik esâslarını izah ve müdâfaa eden ikinci faslından îtibâren derci müfit görülmüştür.

Başkurt Hareketi Yalnız Siyâsî Değil, Millî Harsa Müteallik Medenî Bir Harekettir*

I

Başkurt hareketinin siyâsî ve iktisâdî ehemmiyeti bugün artık dar Tatarcılar tarafından bile itirâf edilmek üzeredir. Türkistanlılar Kazak-Kırgızlar ile beraber Başkurtların da Tatar idâresine tahammül etmedikleri tasdik olunuyor. Şimdi de millî, medenî rehberliği Tatar milliyetçileri elinde muhâfaza etmek meselesi vardır. Biz bu babda da Tatar dilini, edebiyat ve medeniyetini kabul etmek yoluyla gidemiyoruz.

Kazanlı Efendi diyor ki: “[Zeki] Velidi Bey gibi millî tarihçi nasıl böyle bir Başkurt edebi lisanı meydana getirmek fikrinde olabilsin ki Rus milliyetçisi Florinski bile öyle demiyor” Başkurtların Tatar dilinde yazmadıklarını ve kendi lehçelerinde kitablar meydana getirdiklerini bir hıyânet-i milliye gibi gösteriyor.

Başkurt hareketinin tâ ibtidasından beri iktisâdî ve siyâsî olmakla beraber millî ve medenî bir hareket olduğu “Kazanlı” Efendi'ye belki de meçhuldür. 1917. sene Haziran ayında ilk numaralı *Başkurt* gazetesinde, Başkurt hareketinin programı olmak üzere, Ahmet Zeki Efendi Velidi tarafından “Programmay yerine” serlevhasıyla yazılan başmakalede ezcümle dil, edebiyat ve hars meselesine Başkurdistanlıların nasıl baktıklarını açık bir surette göstermiştir ki bu fikir hâlâ sarsılmamış bir fikirdir. Bu makalede “Başkurt bir taraftan Rusya ve Tatar diğer taraftan Kırgız-Kazaklar ve Türkistan arasında orta bir mevki işgal ediyorlar. Başkurtlar için iki şıktan birini ihtiyar etmek lâzımdır: Ya Tatarlara iltihak ederek Kazakistan ve Türkistan'ı Rus medeniyeti ve harsı istilâsına tamamıyla koşmaya vâsıta olmak ve bunun neticesinde kendileri de münkariz olmak; yahut medenî, millî işlerde zengin millî edebiyat ve medeniyet yaratan Türkistanlılara ve Kazak-Kırgızlara iltihak ederek âzad olmak lâzımdır” denilmiş idi.

* *Yeni Kafkasya*, 2. sene, 7. sayıya mürâcaat.

Şu tarikle Başkurt hareketinin Türk harsına nazarı açık ve mâlûmdur. 1920. senede Başkurdistan hudutları ve hayat-ı iktisadîsi hakkında yazılan Rusça bir eserde, milliyet meselesinde Ahmed Zeki Efendi'nin şu sözleri vardır:

“Cenub-i şarkî gayr-ı Ru(s yani Türk)ları Başkurt, Kırgız ve Özbekler içinde millî hareket, millî medeniyet ve lisan teşkili tamamıyla Finlerde olduğu gibi olur. Finler evvel Sovyetlerin medenî ve rûhânî nüfuzlarında idiler. Sonra millî edebiyat, halk edebiyatı öğrenmek neticesinde, Şarkî Finlandiya kuvvet aldı. Şimdiki Finlandiya edebiyatı Şarkî Finlandiya'daki hâlis Finlerin millî ve halk edebiyatını ihyâ esâsında, yani Garp üzerine Şarkın galebesi suretinde meydana gelmiştir. Başkurt ve Kırgızlarda da öyle olacaktır. Bugüne kadar bu kavimlerin lisân-ı edebiyesi ve hareket-i milliyesi Başkurt ve Kırgızlar ile Rus medeniyeti arasında Tatarlar vâsita olduğundan Tatar dili ve Tatar edebiyatı ve onlar vâsıtasıyla Rus harsı tesirinde idiler. Şimdi Başkurt, Kırgız ve Özbekler içinde tamamıyla selâmet saklanmış olan halk edebiyatı, halk ruhunu, an'anelerini öğrenerek hars işlemek, millî edebiyat yaratmak hareketleri başladı. Bu kavimlerin lisan-ı edebiyesi Kırgız, Başkurt ve Özbeklerin şarktaki halk eski edebiyatını öğrenmek esasında vücuda gelecektir. Tatarlarda ise Başkurt, Kırgız Özbeklerdeki halk edebiyatına mûmâsil bir edebiyat yoktur. Bu cihetten Tatar edebiyatı ve lisanının bugüne kadar olan vazîfesi şimdi artık bitmiştir. Tatarların kendileri de belki şarktaki kardeşlerine koşulmak mecburiyetinde kalırlar.”

Millî harsımızın merkezi nerede olmak meselesi 1913. senede *İl* gazetesinde Ahmed Zeki Efendi Velidi tarafından yazılan bir makale ile meydana konulmuş idi. Bu makalesinde Ahmed Zeki Efendi: “Şimdi, sonra Rusya Müslümanlarına Kazan merkez olamaz” demiş idi. Mezkûr senede *İl*'de neşrolan “Türkistan Mektuplarında” Ahmed Zeki Efendi'nin şu sözleri var idi: “Orta Türklerin merkezi Taşkent'tir. Eğer Kazan Tatarları elli sene zarfında Ruslaşmak yoluyla münkariz olmazlarsa, Türkistan'a ve Taşkent'e mürâcaat etmeye mecbur olurlar”. Şu sözler için Tatar matbûatında ne kadar mânâsız mücâdeleler olduğunu ve bu mücâdelenin ne kadar vakit devam ettiğini “Kazanlı” Efendi de hatırlasalar gerek. Demek istiyorum, ki Başkurdistanlıların Tatar edebiyatına, Kazan'ın merkeziyetine ve Türk millî harsına nazarları gayet vâzîh ve muayyen olmuştur.

Bugün Tataristan'da Tatar lisanının Ruslaştığı, Rusçuluğun burada ayrı bir mefkûre suretine girdiği, hatta Tatarların büyük muharrirlerinden ve Tatarcılık fikrinin büyük rehberlerinden Âlimcan İbrahim'in şimdi Tatarlar için Türkler ve âlem-i İslâm ile münâsebetten muzır bir şeyi tasavvur edemediğinden *Kara Mayaklar* eseri Tatar lisanından hep ayrı, Farsî, Çağatay, Osmanlı sözlerini çıkararak Rus sözleri kabul etmek fikrinde olduğu herkese mâlûmdur. Bu vazîyete diğerleri gibi Kazanlı Efendi de teessüf ediyor. Buna rağmen “Kazanlı” Efendi diyor ki: “Petersburg'dan Kazan'a, Kazan'dan Tomski'ye, Tomski'den Taşkent'e, Taşkent'ten Orenburg'a, Orenburg'dan Astarhan'a, Astarhan'dan Petersburg'a, Petersburg'dan yine Kazan'a bir hat çiziniz. Şol hat içerisinde intişar eden *Nur*, *Yıldız*... gazetelerinin lisanı umum orta Türklerin (yani Kazanlılar, Başkurt, Kazak-Kırgız ve Türkistanlılar) müşterek edebî lisanı içinde esas olabilirdi. İşbu Türkler millî âlî emeller nâmına mahallî şive taassubundan vazgeçseler İdil

boyu lisanı takriben yirmi milyonluk Orta Türkler için, yani İdil havzasından Zerafşan vadisine kadar, vâsi bir Türk ili için umûmî edebî bir lisan olur diye itikat ederim” diyor. Yani Petersburg, Volga Boyu, Sibirya, Türkistan, Kazak-Kırgız ve Başkurtları, Ukrayna ve Kafkasya müstesna olarak, cemi’ Rusya’yı bir vâhid hesap eyliyor ve buradaki Müslümanlara Tatar lisanı takdim ediyorlar. Yani Kazan merkez olarak bütün Rusya Müslümanları Tatarların rehberliği altında müttehit oluyor.

Orta Türklere Kazancılar tarafından millî lisan, millî edebiyat ve medeniyet takdim olunurken, esaslı bir noktaya dikkat etmemiz lâzımdır. O da şarkî orta Türk ekseriyetinin siyâseti ve iktisâdî vazîyeti ile dâhili Rusya Tatarlarının vazîyeti arasındaki mühim farktan ibârettir. Türkistan, Kırgız-Kazakistan ve Başkurdistan Türklerinin millî ruhlarını idâre eden esâsların birincisi Rus muhâcereti ve iktisâdî esâret korkusudur. Rus muhâcirlerinin yeri, suyu ve serveti yerli ahâlî elinden almasına karşı mukâbele hisseder. Bunun içindir ki 1917. sene Rus ihtilâlî ibtidâsında tesis edilen Başkurt ve Kırgız komiteleri Rus muhâceret siyasetine mukâbil yer ve su idâreleri sâretinde teessüs etmişlerdi. Mânevî ve dinî meseleler ise ikinci sırada idi. Türkistan’da ise hayat şerâiti Rus hayat şartlarından tamamıyla başka idi. Yüzde yalnız % 5 teşkil eden Rus unsuru Türkistan hayat-ı iktisâdiyesini tamamıyla Rus idâresi altına alamayacak ve bu azim ekseriyeti yalnız Rusça ile idâre etmeye kâdir olamayacaktır. İstikbalde Türkistanlılar için demiryollarını idâre etmek, fabrika ve ticarethanelerde Türkçe ile iş gördürmek, binaenaleyh Türk lisanında âlî ticaret ve iktisat mektepleri tesis etmek mümkündür ve öyle de olacaktır. Türk lisanında terbiye alan, işlerini Türkçe idâre eden mühendis, fabrika müdürü, teknisyen, telgrafçı, demiryolcu hepsi olacaktır. Bunların alâmeti bugün bile vardır. Su ve su verme idâreleri bugüne kadar Rus lisanında idâre olunabilmemiştir. Türkistan’da bugün Türk lisanı hayat lisanıdır. İstikbalde de Türkistan’ın bütün hayat-ı iktisâdiyesi yevmî hayat lisanı üzerine idâre olunacaktır. Tatar çiftçi ve tüccarının Rus kristiyan[köylü] ve tüccarından müstakil iktisâdî hiçbir meselesi ve Rus muhâceret tehlikesi de yoktur. Bu cihetten Tatar millî hareketinin iktisâdî temeli yoktur. Bunun içindir ki, 1917. sene inkılâbı ibtidâlarında, Tatarlar içinde tesis eden siyâsî idârelerin hiçbirinde zirâat ve iktisada ait bir saffet olmayıp, hâlis din ve mânevîyata münhasır olup kalmışlardır. Rus terbiyesi almadan millî mekteplerinde ikmal tahsil eden Tatar ihtisas ve iş adamı tasvir etmek müşküldür binaenaleyh Rusya içerisinde kalan Türkler, eğer kendi lisanlarını muhâfaza edebilseler, bu lisan Yahudilerin lisanı gibi olur. İktisâdî hayatları tamamıyla Rusça idâre olunur millî lisan ise, yalnız din ve aile lisanı olarak kalır. Böyle bir vazîyette kalan lisan kendi hayat ve selâmeti ancak Rus tesirinden emin ve iktisâdî hayat lisanı Türkçe olan yerlerden kuvvet alarak saklanabilir. Meselâ Rusya’daki Almanlar kendi Almanyalarından, Ukraynalılar (nerede, Sibirya’da, Türkistan’da hatta Amerika’da olsalar da) kendi anavatanlarından, Petersburg’daki Gürcüler Gürcistan’dan kuvvet alarak lisanlarını sakladıkları gibi. Bunun için de eğer “Kazanlı” Efendi Zerafşan sahilleri ile Kazakistan’ın ve Başkurdistan’ın siyâsî ve iktisâdî muhtâriyetlerine taraftar ise, o ülkelerin umûr-ı medeniyye ve umûr-ı rûhânîye de dâhili Rusya’dan, Tatar Duhovny Sobraniye ve millî idârelerinden tamamen ayrı ve müstakil olmalarını iltizam etmesi de lâzımdır. Dâhili Rusya Müslümanları müftü intihâb ederlerse o müftü “Bütün Rusya Müslümanları müftüsüdür” diye ilân ve dâvâyı artık bırakmak lâzım.

Mütedeyyin Müslümanlar müftü veya Şeyhülislâm Tatardan olursa da muhâlif olmazlar. Fakat Taşkent, ya Bakü gibi Türk ve İslâm memleketlerinde olmak ve o dinî idâre, Rusya Dâhiliye Nezâretinin bir şubesi olmamak şartıyla. İşte Tatarcı efendiler şu esâsları nazar-ı dikkate almayarak, müstakil Tatar edebî lisanı yaratmak istiyorlar ise, olsun kendilerinin olsun. Rûhânî idâre ve müftülük istiyorlar ise, kendilerinin olsun. Kazak-Kırgız, Başkurt ve Türkistanlılara değil. Zerafşan havzası ile Taşkent'in kaç bin senelik millî bir medeniyeti vardır. Birkaç yüz senelik millî lisanı ve mükemmel edebiyatı vardır. Onlar ve onlar ile beraber Başkurtlar Petersburg ve Kazan'da işlenmiş "edebî lisan"ı asla kabul etmiyorlar ve etmeyeceklerdir.

Vaktiyle Tatarların biri İslâm medeniyeti hakkında ve diğeri Rus lisanı bilmeyen diğeri Müslümanlara (Başkurt, Kazak- Kırgız ve Türkistanlılara) tercüman olmak hususunda, iki mühim vazîfeleri vardı. Tatar ve Başkurt mollaları 18-19. asırlar içinde Kargalı, İsterlibaş, Kaşgar ve Troyskilerde bir İslâm medeniyeti hareketi meydana getirmeye çalıştılar. Bunların müteceddid ve mutaasıpları arasındaki cidâl bir medenî cidâl idi. Bu bir medeniyet idi. Onlar o medeniyeti Ruslardan değil, Buhara'dan öğrenmişler idi. Eski Bulgar ve Saray İslâm medenî hareketlerinin hepsini Harezmi'den geldiği şimdi sâbittir. Bulgar ve Saray imâretleri Harezmi, Urgenç üstazları tarafından binâ olunduğu şimdiki hafriyat neticesinde mâlûm olmuştur. Tıpkı bunun gibi Tatar âlimlerinden Kursavî ve allâme Mercanî ve 19. asır ibtidâlarındaki Başkurt mütefekkir âlimleri Ârif Sayrânî, Abdülhamid Müsellimî, Tahir Sayrânîler Petersburg şâkirdleri değil, Buhara şâkirdleri idiler. Rus zulmü boyundurluğunda gözleri açılmış ise de, ulûm ve kemâlî Semerkant ile Buhara kütüphanelerinde almışlar idi. Bunların garba doğru seyahat, marşrutlarının son noktası İsterlibaş, Tamak ve Kazan idi. Ârif Sâyrânîler ise Kazan'ı da görmemişlerdir. 20. asır ibtidâlarında bu an'aneleri Mısır, Hicaz ve İstanbul'da terbiye görmüş zâtlar Tatar medreselerinde devam ettirdiler. Vaktâ ki Tatarcılar Buhara ile Semerkant'ı, Orta Asya'yı medeniyet düşmanı telâkkî ederek o taraflardan kat'-ı münâsebet ettiler, Vaktâ ki Buhara'nın köklü taş medreseleri, Mısır'ın câmiülezhherleriydi. Tatarcılar nazarında ancak cehâlet merkezi addolunur, o saatte Tatarların Başkurt, Kırgız ve Türkistanlılar içinde âlem-i İslâmiye neşri babındaki hizmetleri de tamam oldu. Diğeri vazîfeleri ise Rusça bilmeyen Rus ve Avrupa hayatı ile âşinâ olmayan Başkurt, Kırgız ve Türkistanlılar gibi bedevî ve medenî Asyalı kardeşlerine Rusça tercümanlık yapmak idi. Ne zaman ki mezkûr kavimler kendileri Rus lisanını ve Avrupa hayatını öğrendiler, Tatarların bu vazîfesi de tamam oldu.

Bizim için şimdi Avrupa usûlünde metropoliten idârelerinin lüzumu yoktur. Asya, eski İslâm an'aneleri, Türklük ve Türk halk edebiyatı ise Başkurt, Kazak-Kırgız ve Özbeklerin kendilerindedir. Eğer Avrupa usûllerini öğrenmek isterlerse Ruslarla Avrupalıların kendilerinden öğrenirler ve öğrenmektedirler.

İşte eğer Tatar muallimleri, mollaları İslâm ulûm ve feyzini eskisi gibi İslâm menbaları olan İstanbul, Hicaz ve Mısır'da öğrenir ve bunu Türkistan, Kırgız-Kazakistan ve Başkurtlar arasında kendileri nizamlı mektepler açarak mahallî muallimlerle birlikte tâlim ederler ise buna kimsenin sözü yok; belki herkes müteşekkîr olur. Yoksa dâhili Rusya'ya gelip de kimse Tartardan ve

yahut Polşa[Polonya] Müslümanlarından İslâmiyet öğrenmeyecek; hiç kim Tatarın rûhânî rehberliği, millî idâreleri, Tatar lisan ve edebiyatı altında yürüyemeyecektir. Rus lisanı ise, bin teessüf ki, kendisi Başkurt, Kırgız ve Özbek bozkırlarında intişar etti. Bin teessüf ki bu lisanı bize şimdi Rus mujiği (muhâciri) kendisi öğretiyor. Türkistan Özbek köylülerinden bir dihkan (çiftçi) ağanın bir sözü hatırımdadır. Demiş idi ki: “Tatar Bolşevik biraderlerimiz bize daima diyorlar ki: ‘gözleriniz açılmamış...’ Güya bizim gözlerimizi açmak istiyorlar... Lâkin Rus muhâcirlerinin gayreti ve Rus istflâsının neticesinde şimdi gözlerimiz dört açıldı, şöyle ki artık kapaya da bilmiyoruz”.

Mesele hiç de Tatarlık vesâireden ibâret olmayıp tamamıyla başkadır: Bundan otuz sene mukaddem, 1893’de, Orenburg, Turgay ve Ural vilâyetlerinde Ruslar ancak yüzde on nisbetinde meskûn idiler. Şimdiki halde zirâata müsâit arâzinin hepsinde yüzde elli nispetinden daha ziyâde Rus vardır. Bundan dolayı Tatar halkı ile Orta Asya’nın münâsebeti kesilmiş; yekdiğerinden ayrılmışlardır. Şimdi, “Rusluk, Rusçuluk, dâhili Rusya Müslümanı” mefkûreleri bizi rûhen ve cismen çürütüyorlar. İşte meselenin mahiyeti budur. Dâhili Rusya dâiresinde kaldıklarından Kazanlılar, memleketlerindeki Rus nisbet-i adediyesi yüzünden; millî medeniyet îcadı imkânında olmadıklarını lüzumunca takdir edemiyorlar. Bilakis onlar, Ruslara yakın olmayı bir fazilet gibi telâkkî ederek başka Müslümanlara da medenî rehberlik niyetini taşıyorlar.

II¹⁸³

Başkurt Hareketi Yalnız Siyâsî Değil, Millî Harsa Mûteallik Medenî Bir Harekettir

Milliyetin büyük esaslarından biri ve büyüğü lisan birliği ve edebiyat idiğinde şüphe yoktur. Fakat Tatar lisanının yirmi milyonluk Türk edebî lisanı olacağından şüphe vardır.

“Kazanlı” Efendi diyor ki: “19. asr-ı mîlâdînin sonki yarısında bir lisan işlenmişdi, ki... Bir Kazan taassubu tâkip etmiyordu”. Kazan edebiyatının Tatarcılık tâkip ettiği şu edebiyatın vücûdu ve tarihinin şahâdeti ile sâbittir. Şu Kazan taassubu birâderine tenkitlerde bulunan Türkçülük babası, yirmi milyon İslâmın millî hareketlerinin asrî şekle girmesinin müessisi İsmail Bey Gaspırinski Tatarcı ediplerin tahkiri uğramış idi. Kazanlı olan Türkçülerden Hasan Ali Efendi “Tatarcılık taassubu Türk birliği, Türk harsı için tehlikeli bir harekettir. Kazan lisanı ve medeniyeti değil, Orta Türk lisanı, Orta Türk edebiyatı ve medeniyeti olsun” diye meydana atıldıkta Kazan matbûatında ne istihzalar ve ne tahkirlere hedef oldu. Cemaleddin Velidi Bey *Vakit* gazetesinde “Hasan Ali katır yaratmak istiyor. Fakat katırdan nesil olmayacağı

¹⁸³ Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdülkadir) [İnan], “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi: Başkurt Hareketi Yalnız Siyâsî Değil” *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 12-13.

tabiat kanunudur” demiş idi, Tatar matbûatında “Biz Türk mü? Tatar mı?” diye garip bir mübâhase açıldıkta “Biz Türk değiliz. Tatar oğlu Tatarız” diyen Kazanlılar galebe çaldığı acaba unutulmuş mudur? Türk tarihinin Tatardan başka kabileleri ile Türkistan kısmını bırakarak Tatar tarihi yazanlar kimler idi. Sarf-ı Türkî mukabiline Tatar dilindeki Çağatay ve Osmanlı tesirlerini bırakarak Tatar Sarfı, Tatar hrestomatiyesi yazanlara ve Türkçülere istihzâ ile bakan “Tatar oğlu” nâm müstearlarını taşıyan zatlara “Kazanlı” Efendinin o günlerde münâsebeti acaba nasıl idi?..

Tatar lisanı ve edebiyatının 20 senelik hayatı var ise hepimizin müşterek millî servetimiz olan Türkistan edebiyatının birkaç yüz senelik ömrü vardır. Kazanlılara, Başkurlara, Kırgız ve Kazaklara millî medeniyeti, millî edebiyatı koca Türkistan vermiştir. Nevayi, Yabguzî, Hakîm Ata, Hoca Ahmed Yesevi, Sufî Allahyar’ların eserleri her bir Kazanlı, Başkurdistanlı, Kırgız-Kazak Türklerinin hânesinde ve çadırlarında bulunuyordu. “Türküm var, Kürküm var” diye babalarımız şu millî edebiyatlarıyla iftihar ederlerdi. Şu edebiyattan, işlenmiş *Tercüman* lisanından vazgeçerek Kazanlılar edebiyat dili yarattıkları zaman kıyâmet kopmamış ise bu Başkurların edebiyat dili yarattıklarından ne için kıyâmet kopsun?

Kazak-Kırgızların edebiyat vücûda getirdiklerinde Tatar matbûatı tarafından gelen hücumlar neticesiz kaldığı gibi, Başkurlara olan hücumlar da öyle olacaktır. Kazancılık esasına, Tatarcılık ruhûna kurulan Tatar dili ve edebiyatı bugün başka Türk kavimleri tarafından reddolunur ise, bu, Tatarlar içinde şâyân-ı ibret olur.

Tatarlar Rus mahkûmiyetine diğer kabîlelerden daha evvel giriftar olmuşlar, Rus lisanını diğerlerinden daha evvel öğrenmişlerdir. Rus ve Avrupa usûl-i hayatı ve medeniyeti ile başka Türk kabîlelerinden daha mukaddem âşinâ olmuşlardır. Lâkin asrî olan millî hareketlerimizde rehber olmuş, Rusya Müslümanlarının (filcümle Kazanlılar, Başkurlar, Türkistanlıların) intibahına sebep olmuş zatlar İsmail Gasprinski ile Kafkasyalı Zerdablı Hasan Beylerdir. Bu cihetten Kırımlılar ve Azerbaycanlılar kendi lisanlarını umûmî lisan diye dâvâ etmeye daha ziyâde haklıdırlar. Onlar içinde bugün bile Rusçuluk gibi yeni bir meselenin revaç aldığı işitilmiyor. Asrî, millî edebiyat yaratmak babında hizmetleri sıbkat eden Kırımlılar ve Azerbaycanlılar bundan yirmi sene mukaddem Tatar edebiyatı meydana geldiğinde “Türklüğe hıyânet ediyorlar. Türklüğü baltalıyorlar” dememişler ise, bugün Kazanlılar Petersburg’dan Tomski’ye

kadar yarım Rusça konuşulan lisanlarını kabul etmediğimiz için bizi ne için takdir ediyorlar.

“Kazanlı” Efendi zannettiği gibi Başkurt dili yaratmak Bolşevik devrinde vücuda gelmiş, Türklüğü baltalamak ve Rus ekmeğine yağ sürmek için çıkarılmış bir meslek değildir. 1911-1913. senelerde Kazan matbuatında “Biz Türk mü? Tatar mı?” meselesi meydana çıktığı ve Türkçülük mağlub olduğu günlerde Hasan Ali Efendi bendeye yazmış mektubunda “Bu Tatarcılığa mukabil Başkurtçuluk çıkarmalısınız. Başkurtlarda muhâfaza edilen halk edebiyatı, kahraman destanları ve millî an’aneler esasında edebiyat yaratmalısınız. Türk birliği için tehlikeli olan bu Tatarcılık kahramanları Kırgızların ve Başkurtların zengin halk edebiyatı, milli kahramanlara ait Başkurt destanlarını görünce kendileri de Türkçü olacaklardır” demiş idi.

Başkurt lehçesinde birinci eseri ben yazdım. Bu eser Başkurt kavminin Rus milletiyle 285 sene millî mücâdelelerinin yâdigârı olan halk destanlarından alınmıştır. Tatar matbûatı içinde Türkçülük taraftarı olan *Şûrâ* nüshalarında neşr olunan Başkurt hikâyelerinde Türklüğü, Türk-Başkurt ruhunu takdis ettim. O günlerde Türkçülüğü fakat *Şûrâ* ve *Muallim* ve ona iştirak eden *Çabatali* muharrirler¹ müdâfaa etmişlerdi. Bugün o Türkçülük bize karşı o günkü Tatarcılar elinde âlet olmaz. Edebî Başkurt dili yaratmakta olanlar büyük bir edebiyat vücuda getirmek, Türk milletini parçalamak kastında değildirler. Umum orta Türklere lâzım olan büyük kitaplar, kamus-ı ilmî ve fennî eserler Başkurtça değil, umûmî orta Türklerin anlayacağı bir lisanda yazılmak gerek. Elifba, kıraat kitapları, Başkurtlar kendilerine ait meseleler, umûmî lisan mekteplerde tâlim vâsıtasıyla kuvvet alana kadar, Başkurtçada yazılmak lâzımdır, diye tasvir ediyoruz. Tatarların da hakîkî Türkçü olanları, husûsen şu gün Türkistan’da oturanlarından bir kısmı, Tatar kabîle lisanında vazîfe (misyon)sini böyle tasvir ediyorlar. Tatar lisanı umûmî edebî lisan değil, şu bizim Başkurt ve Kırgız şîveleri ile beraber alelâde bir kabîle şîvesidir. Türklük mihrabında Tatarcılık ve Tatar dili ve edebiyatına ne derecede hak ve hürmet var ise, Başkurtluk, Başkurt dili ve edebiyatı için de o hak vardır. Millî Türk an’anelerini Rus an’anelerinden himâye ve müdâfaa için Başkurt edebiyatı Başkurtlar için Tatar edebiyatından daha fâideli olacağına inananlardanız. Bizim akidemizce umum Türk kavimleri için ancak iki edebî lisan olur. Şarkî Türkler için Çağatay-Özbek; garbî Türkler için Anadolu Türkçesi. Bütün orta

¹ Tatarcı Kazan muharrirlerinin *abrazavanniy* [eğitilmiş] kısmı tarafından *Şûrâ* mecmuasında kalemleriyle iştirak eden Türkçülere verilmiş lâkabtır ki “câhil köylü” manasını ifâde eder.

Türlere mahsus umûmî edebî lisan takdim etmek Çağatayların halkı olan Türkistanlıların hakkıdır.

17. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “**Kazan İlinde: Sâbık Müslümanların Allahsızlık Cemiyeti**”¹⁸⁴

Gazetelerde yazdığına göre, Moskova’da şu isimde bir Dinsizler Cemiyeti tesis olunmuştur. Cemiyetin reîsi sâbık Buzavlık şehri mollası (imamı) Ali Asgar Gafuri (mahlası, Çağatay) imiş. Cemiyetin karakteri mâlûmumuz değilse de, reisin hüviyeti bize meçhul değildir. Bu adam vaktiyle Samar vilâyeti Buzavlık şehrinde mahalle imamlığı etmiş yaşlı-başlı bir kişidir. Kadın-kıza fazlaca inhiman göstermiş, şahsî hayatında beceriksiz ve şunun ile beraber hânesi çoluk çocuk ile dolmuş, nâkıs mâlûmatlı, karışık fikirli ve biraz da eli kalem tutar bir şeyh idi. Yazıcılığında ne derece karışık ve adam olduğunu göstermek için şunu yâd etmek kâfidir ki bu adam “idman tercümesi” yapmış, ifidra nebâtının hâsiyetlerini bastırmış, alfabe tasarlamış “*Tutam*”, “*Kazak Ahvalinden*” gibi (erotique) şehvî, parnografik hikâyeler ve nihâyet “Hare Baskaf”, “İsabat İşleri” gibi sırf (pasaguinade) karakterli saçmalar yazmıştır. Sonraları kendi iddiasınca eyde peşinden koşan “Çağatay”, misyoner Krımski’nin *Mir İslama* (İslam Dünyası) adlı eserlerini ele geçirmiş ve derhal “mal bulmuş Mağribî gibi” kitabın sahifelerini çevirmeye başlamış ve şu eserden mülhem olarak, İslâm’ın intişarına ve peygamberin hayatına dair *İsâbet* namında kısa ve gayet kaba bir eser tertip etmiş ve bastırmış idi. Şu eseri eyde namına değil, yalnız ucuz şöret ve biraz da para kazanmak maksadıyla yazmış olduğu şundan da bellidir, ki mescit mihrabında oturduğu halde peygamberi tahkir ettiği için mahalle ahâlisi ve matbûat kendini sıkıştırdınca, herif derhal Ufa şehrine koşmuş, ukaz (imamlık menşuru) almakla tehdit eden İdâre-i Rûhâniye âzâlarının ellerini öpererek, ayaklarına kapanarak tövbe etmişti. Bu macera hakkında büyük şâir Abdullah Tukay’ın Çağatay lisanında söylenmiş “Hazreti Muhammed’i hedef tutarak”, isâbetleyerek, Hicaz tarafına bir ok atmıştım, fakat hiç de isâbet etmedi: Okum bir müddet havada dolaştıktan sonra elimdeki ukaz menşuruma düştü, ben de zavallı mecruh ukazımı aldırarak, Ufa’ya doğru yüz tuttum. Ukazım uğruna hiç nesneyi esirgemem” mânâsına gelen güzel bir hicvi vardır. Fakat molla Çağatay tövbeden sonra da imamlıkta kalamamış, çünkü kendisine müminlerin itimadı kalmamış idi. Muhârebe günlerinde ve İnkılâbdan sonra bir, iki gazete idâresinde mütercimlik etmiş, güya gidip iki gençlik ile uğraşmış, lâkin hiçbirini lâyiğınca becerememiş, Orenburg vilâyetinde bir köye giderek dahi imam olmuş. Nihâyet, orada da geçinememiş olmalıdır, değersizlere geniş itilâ ile kapısını açan Bolşevizm

¹⁸⁴ *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 15-16.

yoluna sülük etmiş ve dinsizlik “misyoneri” olmuştur. Molla Çağatay’ın dine karşı hutbeler okuyarak dolaştığını işitiyorduk. Herif şu yolda isâbet etmiş olmalıdır ki şimdi pâyitaht Kızıl Moskova’da Sâbık Müslümanların Allahsızlık Cemiyeti’nin riyâset kürsüsüne oturmaya muvaffak olmuştur. Çağatay’ın İsâbet günlerinde işe geçemediği misyoner Krımski’den intihal etmiş olduğu mâlûmatı, Bolşevik günlerinde anın işine mükemmel surette yarayacaktır. Ayaz Bey İshaki’nin *Dni* gazetesinde yazdığı gibi, Narkomnats [Halk komiserliği] başında duran Bolşevik ekâbiri birinci adımda Müslümanlar arasına yeni siyâsî fikirler sokmak için Şarlattan Kâmil mutı ile Afirist Yangalicef’i âlet etmişler idi, bu defa dinsizlik, Allahsızlık fikirleri sokmak için de tam lâyığını bulmuştur... Fakat (mauer) vazîfesini icrâ eder-etmez, tabii, kapı dışarı edilecektir... İşitildiğine göre son günlerde Moskova’da sâbık Müslümanlar ile Musa Efendi Carullah arasında bir dinî münâzara meclisi yapılmış ve mâruf din âlimi de sâbık Müslümanların mümessillerini dehşetli surette münhezim etmiş imiş. Anlaşılan şu münâzara meclisini Çağatay’ın “Allahsızlar Cemiyeti” tertip eylemiştir.

18. Mahmud Fuad Tuktar, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi: Bir Din, Bir Yazı ve Bir Lisan”¹⁸⁵

Mâlûm ki, bu üç birlik milletin esâsıdır, bunların biri olmazsa, milliyet birliği de olamaz.

Biz Türklerin dinimiz birdir, İslâm’dır. Yazımız da birdir, Arab yazısıdır. Kaldı lisan birliği. Acaba Türk milletinin bu birliği var mıdır?

Bu mesele hakkında *Yeni Kafkasya* sahifelerinde birkaç makale göze çarptı. Geçen Şubat ayında Berlin Turan Cemiyeti’nde de bu mevzuda konferanslar verilip ve teâtî-i efkâr edildi.

Zannımca, bu mevzûda söz açmak, makale yazmak ve mübâhase etmek beyhûde ve lüzumsuzdur. “Türk milletinin lisanı var mı?” diyen sual kadar mânâsız bir cümleyi hiç tasavvur edemiyorum. Türk milleti kendisi varsa, mâlûm, lisanı da vardır. Bir lisanı olmayan bir millet dünyada şimdiye kadar olmamıştır. Cenubî Türkçe, Orta Türkçe diye büsbütün yeni isimler takarak yeniden iki lisan bulmaya güçlenen zevatı ben hiç vechile anlayamıyorum. “Kazanlı” namında bir zat bu mefkûre ile meydana çıkıyor, Türklüğün iki lisan varmış, cenubî ve orta lisanlar. Pekiyi işittik ve anlamaya çalıştık. Ve “Türkçe iki lisan varmış” diye defterimize yazdık. Fakat bu cümleyi yazıp bitirdiğimiz anda Fethülkadir namında ikinci bir zat meydana çıkarak “Başkurt milletinin kendi tarihi, edebiyatı ve lisanı var” dedi. Onu da okuduk, defterimize “Türkçe üç lisan varmış” diye yazdık. Bu iki muhterem zattan evvel Âlimcan İbrahim namında bir Tatar meydana atılarak “Tatar lisanı var” diye çok yazmıştı, Tatarlar Türk oldukları için şimdi defterimizin lisan sahifesini açmışken onun da fikrini derc ettik: “Türkçe dört lisan varmış”. Şimdi Moskova’da Atnagul namında bir Başkurt Rusça ve Tatarca muhtelit bir lisan da gazete neşrediyor ve lisanını da “Oktabır lisanı” diye tesmiye ediyormuş, bu zatın gazetesi Arab hurûfatıyla Türk kavimleri için çıkarıldığından, bu “Oktabır Lisanını” da Türkçe lisan diye dâvâ edecek olduğundan onu da defterimize kayıt ettik: “Türkçe beş lisan varmış”. Azerbaycanlılar da kendilerine mahsus bir Türkçe ile konuşuyor ve yazıyorlar. Onların da lisanlarını nazar-ı îtibara alarak defterimize “Türkçe altı lisan varmış” diye kaydettik. Türkistan’da Özbekler var, onların da kendi

* Bu sütunlarda yazılan makaleler mübahase tarîkiyle derc edildikten muhteri bulunduğu efkârın mesuliyeti muharrirlerine aittir. İdare

¹⁸⁵ *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 9-12.

dairelerinde tarih, edebiyat ve lisanları var, kendi lisanlarında gazete ve mecmuaları çıkıyor; demek oluyor ki, Özbek lisanı da varmış; Kazak (Kırgız)ların da gayet zengin dil ve edebiyatları var, hem kendi şîvelerinde gazete ve mecmuaları neşrediliyor, binaenaleyh bilâ-şek ve şüphe Özbek ve Kazak lisanlarının da mevcut olduğunu tasdik ederek defterimize “Türkçe sekiz lisan varmış” diye kaydetmeye mecburuz. Bundan mâadâ, Türkmenler, Kaşgarlılar, Kara Kalpaklar gibi daha birkaç Türk kabîlelerinin kendi şîvelerinde edebiyat ve matbûatları olduğu nazara alınarak “Türk lisanının adeti sekiz değil, belki on sekizdir” demeye mecbur oluruz.

Mâdem ki, tarihi, edebiyatı ve matbûatı olan on sekiz lisanda konuşan on sekiz kavim var, onları ne vechile ve ne esâsa mebnî *bir millet* diye tesmiye edebiliriz? Bunun için, mâlûma, din ve alfabe birliği kâfi olabilemez, o takdirde Araplarla Farisîleri de Türk milletinden saymak lâzım gelir.

İşte, Türk lisanını cenubî ve orta diye iki kısma ayırmaya çalışmanın netice ve nihâyeti gayet mantıkî bir düşünce ile hiçbir demagojisiz insanı bu gibi fâhiş ve bâtıl bir tasvire götürüyor. İşte buna binâendir ki bendeniz makalemin başında, bu mevzuda söz açmak ve mübâhase etmek beyhûde ve lüzumsuzdur, demiştim.

Türk lisanı vardır hem birdir. Bu kazıye kendisine “ben Türküm” diye îtikat eden, her insanın “Lailaheillalla”sı olmalıdır. Aksi takdirde, iki lisan var, diye meydana çıkan Kazanlının Türk olmasında büyük şek ve şüphe doğacaktır ve “Başkurt lisanı ayrı bir lisandır” diye dâvâ eden Fethülkadir Bey’in, kendisine “Ben Türküm” demesinden kimseye zerre kadar fayda yoktur.

Türk lisanı nahiv ve sarf ve asıl kelimeler itibariyle bir olduğu halde, telaffuz itibariyle elbette birkaç şîvelere ayrılıyor. İşte yukarıda söylediğimiz “on sekiz kadar Türk lisanları” bu şîvelerden îbaredir. Mahallî halk için bu şîvelerde kitap yazmak ve gazete çıkarmak mecbûriyeti olabilir, bazen bu belki lâzım da olur, lâkin bu şîve ihtilâfına rağmen, umûmî bir Türk lisanı vücûda getirmek lüzumunu hangi bir Türk ikrar ve hissetmiyor? Umum Türklük için umûmî bir yazı lisanına ihtiyaç yoktur diyen insan elbette Türk milletinin birliğini inkâr ederek ayrı ayrı Türk kabîlelerinin kendilerine ayrı milletler diyerek tanımış olacaktır ki, bu gibi zevâtın umum Türklük mefkûresiyle zerrece alâkası yoktur.

Türklük için umûmî bir lisan olarak, acaba, hangi şîve ittihaz olunabilir? Bu suali de mevzû bâhis etmek; bu hususta münâkaşa açmak, yukarıda dediğim gibi, beyhûde ve lüzumsuzdur. Türklüğün hangi kabîlesi medeniyet ve siyâsetçe başka karındaşlarına nisbeten ilerlemişse, o kabîlenin şîvesi bittabi umum Türklük lisanı olarak intişar edecektir. Türk kabîleleri arasında son günlere kadar siyâsî istiklâlini tamamıyla muhâfaza ile başka milletlere bile bir numûne imtisal olabilen kabîle acaba hangisidir?...

Medeniyet meselesine gelince, dârülfünun demeyelim, hatta adam akıllı jimnazyumu olan hangi orta ve şimal Türk kabîlemiz vardır?

Diyorlar ki, Başkurtların güzel halk edebiyatı varmış. Pekiyi, bunu inkâr eden kim? Kırgızların halk efsâneleri daha çok, daha güzel; bu gibi edebiyat Altay Tatarlarında da var, Türkmenlerde ve Özbeklerde de çoktur. Hamdolsun ki türlü kabîlelerimiz bu gibi millî, tarihî kıymettar edebiyatımızı bu son günlere kadar saklayabilmişlerdir. Lâkin bundan çıkarılmak istenilen netîce nedir? Türkmenlerin halk edebiyatı ve efsânesi gayet çok ve güzel diye şimdi Türkmen medeniyetini kabul ederek Türkmen şîvesini umum Türklüğün lisanı diye ilân edecek miyiz?

Diyorlar ki, Türkistan bütün Türklüğün birinci menbağı, beşiğiymiş. Pekiyi, bu da müsellimilkavl olan gayet mâlûm bir hakîkattir. Türkistan vaktiyle bütün Türklüğe din ve medeniyet menbağı olmuş, bu da kimsenin inkâr edemediği bir hakîkat. Lâkin lisan birliği bu gibi tarihî hakîkatlerden değil, belki şimdiki medenî ve iktisâdî âmillerden çıkıyor. 1917 senesine kadar bir nüsha olsun bile asrî bir kitap ve bir tane olsun gazete çıkaramamış Türkistan, mâlûm a, kendi şîvesini başka Türk kabîleleri arasında tamim eylememiş ve kendisini, tarihte olduğu gibi, asrî medeniyetin merkezi ittihaz ettirememiştir.

Türk kabîleleri arasında her dâim siyâseten müstakil olarak yaşayan yegâne bir kabîlemiz Anadolu Türkleridir. Bundan dolayıdır ki, bütün Türk kabîleleri İstanbul sultanlarını her vakit kendi millî sultanları diye telâkkî ediyorlardı. Türkiye sultanının mâlûm ve meşhur unvanı halife değil, belki sultan idi. Demek istiyorum ki, Türk kabîlelerinin sultana olan râbıta ve alâkası dinî değil, belki millî idi. Osman ve Edhem Paşalar, Enver ve Talat Paşalar, nihâyet Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar bütün Türklük âleminin askerî ve siyâsî kahramanları olarak telâkkî edilmişlerdir ve halen ediliyorlar. Türkiye sultaniye mektepleri ve dârülfünunları hep Türk kabîlelerinin millî medenî

mektepleri mevkiini ittihaz etmişlerdi. 19. asırda herhangi bir Türk isterse Tatar, isterse Özbek veyahud Türkmen olsun, iktisâdî hali müsaitse ve çocuğuna millî terbiye vermek isterse, mutlaka İstanbul'a gönderirdi.

Millî medeniyet ve edebiyata gelince bu son ki yarım asırda bu meselelerde Türklüğün üç kabîlesi (Anadolulular, Azerbaycanlılar ve Tatarlar) rehberlik ettiler. 1917 senesine kadar Türk lisanında gazete ve mecmua çıkaran fakat[sadece] bu üç kabîle oldu. Bunların çıkardıkları gazete ve mecmualar bütün Türklük âleminde okunuyordu. Merhum Ahmet Mithat ve İsmail Gasprinskiler Musa Yarullahlar, Fatih Kerimiler, ve Şahtahtinskiler ve Yusuf Akçurular umum Türk âleminin tanıdığı ve okuduğu zevattır. İşte bir Özbek, bir Kırgız ve bir de Başkurt bu muharrirlerin yazdıklarını okuyarak Türk ve Tatar şîvelerini anlamış ve okumuştur bundaki kabahat ve cinayet herhalde bu muharrirlerde değildir....

Ayaz İshaki namında bir Tatar çıkarak otuz kadar edebî roman ve parçalar yazmış ve onun yazdıklarını Özbek, Kırgız, Türkmen aileleri okuyarak Tatar şîvesini öğrenmişlerse bunda kabahat kimdedir. Tatar Ayaz da mı, yahut Ayaz gibi bir muharrir doğduramamış Türkmen kabîlesinde mi? Bendeniz de bu kabahatten âri değilim: yirmi yaşında iken *Tan* namında Tatar şîvesinde bir gazete çıkardım ve bu gazete Türkistan ve Başkurdistan'da intişar etmesün, mahsus bir teşebbüste bulunmadığımdan, maalesef, o gazeteyi Özbekler de ve Başkurtlar da okuyarak Tatar medeniyet ve şîvesiyle kendilerini ağıladılar. Şimdi elbette bu gibi cinâyetler vâki olamaz. Çünkü Özbek'in Başkurt'un kendi şîvelerinde gazeteleri var, lâkin maalesef o gazetelerde umum Türklük mefkûresi değil, hatta Başkurt milletini de takviye ve tenmiye etmek kat'iyen memnûdur çünkü enternasyonalisttirler.

İşte millet için umûmî bir lisan yapmasının âmilleri yukarıda gösterdiğimiz şu üç kuvvettedir: siyâsî, medenî ve edebî tesirlerdir, ki bunları herhangi bir kabîle bir an evvel yapabilirse o kabîlenin şîvesi umum millet lisanı olarak tamim edecektir.

Zannıma kalırsa, bu üç âmil şimdiki günde Anadolu arkadaşlarımızın elindedir. Onlar bu âmilleri iyi kullanabilirlerse, kendileri istemezlerse bile, Anadolu şîvesi umum Türklüğün edebi ve yazı lisanı olarak istimal edilecektir. Fakat bunun için en evvel Anadolu şivesinin kendisini yazı lisanı olarak kullanmalı ve bittedric zenginleştirmelidir. Yoksa şimdi kullandığımız İstanbul yazı lisanı yüzde seksen Arabî ve Farisî kelimelerle muhtelitne Türkçe, ne Arapça, ne de Farisîce bir lisandır ki, bunu

başka Türk kabîleleri şöyle dursun, Anadolu Türkü kendisi bile, şimdiye kadar hazmedememiş ve bundan sonra da edemeyecektir.

Söz ahîrinde *Yeni Kafkasya*'nın 12. numarasında derc edilmiş “Başkurt Hareketi” unvanı altındaki makale münâsebetiyle birkaç söz yazmaya mecbûriyet hissediyorum.

Bu makale başından tâ sona kadar bir anlaşamamadan ibârettir. Makale sahibince güya Tatarlar, Türkistanlıları, Kazak ve Başkurtları idâre etmek sadendelermiş, onlara medenî rehberlik etmek niyetindelermiş. Tatarlar kendileri Ruslaşmışlarmış, Rusçuluk burada ayrı bir mefkûre suretine girmişmiş ve Ruslara yakın olmayı fazîlet gibi telâkkî ederek başka Müslümanlara da (!) medenî rehberlik niyetini taşıyorlarmış, bu gibi tuhaf sözleri niçin yazıyorlar? Maksat ne?...

Tatarlar, Türkistanlıları veya başkaları idâre etmek değil, üç yüz seneden fazla kendileri başkalar elinde esâret ve rezâlet çekerek milyon nevi kurban ve kahramanlıklarla kendi din ve milliyetlerini muhâfaza edebilmişlerse ve bunun üstüne de az olsa bile, kendi medeniyet ve edebiyatlarını meydana getirerek, bilâşuur olsa bile, başka karındaş ve komşu kabîlelerine bir kadar tesir gösterebilmişlerse, bunda acınacak ve darılacak ne var? Tatarların Ruslaşmaları neden ibâret? Bunu bir kabîlenin umûmiyeti nâmına isnat ettikte bir kadar muvazene etmeli ve isnad edilen kabahatleri ispat etmeli idi. Ruslaşan ayrı şahıslar olabilir bu gibiler her millette bulunuyorlar, fakat umum Tatarları Ruslaşmamışlar, Rusçuluk burada ayrı bir mefkûre suretine girmiş demek kadar cürreti ben anlayamıyorum. Rus lisanını iyi bilmek Ruslaşmak demek değildir. Tatar kabîlesi kadar kendi lisanında fennî kitaplar, neşriyat, matbûat ve edebiyat çıkarabilen Rusya'ya tâbi daha bir Türk kabîlesi gösterilebilir mi? Eğer gösterilemezse, Tatarların bu ictihat, teşebbüsleri kendilerine büyük bir vebal mi sayılıyor? Makale sahibi “Biz Tatar dilini, edebiyat ve medeniyetini kabul etmek yoluyla gidemiyoruz” diyor. Pekiyi, bin defa iyi; istemezseniz gitmezseniz, sizi bu yol ile gitmeye yoksa Tatarlar mecbur mu ediyor? Umumen dil ve edebiyat hiçbir zaman cebir târikiyle tamim edemez. Tatarların elinde bir tane olsun tüfenk ve bir tane de polis memuru olmamış ve şimdi de yoktur ki, sizi kendi medeniyetini kabul etmeye mecbur edebilsin!

Makale sahibinin dediğince “Başkurt hareketi ta ibtidâsından beri iktisâdî ve siyâsî olmakla beraber millî ve medenî hareket olmuş”muş ve buna delil olarak 1917

senesi haziran ayında Zeki Efendi Velidi'nin *Başkurt* gazetesinde filanca ve filanca yazdıkları getirilmiştir. Demek oluyor ki, Başkurt hareketinin tâ ibtidası pek eski değilmiş, milletlerin birbirine münâsebet ve tesirleri tarihinde bu kadar kısa bir hareket pek büyük bir delil ve muazene olabilmek hakkını hâiz olamaz.

“Başkurt, Özbek ve Kırgızlarda halk edebiyatı, ruhu ve an'anesi tamamıyla selâmet saklanmışlarmış” umum Türklüğün halk edebiyatı, millî an'anesi herhangi bir kabîlesinde iyi saklanmamışsa, onları toplamalı, mukayese ve izah etmeli ve neşretmeli ki, bunlar umum Türklüğün tarihî sermayesi ve zenginliği olacaklardır. Bu gibilerin bir kabîlede çok ve ikincisinde de az kalmış olmaları bir kabîlenin ikincisine hegomoni yapabilmesine ve yahut bir kabîlenin “İyi Türk” ve diğèrinin de “Fenâ Türk” olmasına hiçbir vechile esâs îtibar edilemez.

“Başkurtların umûr-ı diniye ve rûhâniyeleri de Tatarlardan büsbütün ayrı olmalı” imiş. Bu da pekiyi bir maksat, isterseniz yapabilirsiniz, size bu meselede tam hürriyet, fakat maalesef biz şimdi Berlin'de oturuyoruz, siz de zannedersem Berlin'desiniz, bizi Bolşevikler Tataristan'a bırakmıyorlar, orada şimdi Tatarların dinî rûhânî idâreleri resmen tanınmıyor, belki Başkurtların dinî rûhânî idâreleri tanınmıştır, eğer sizin de hâliniz bizim ki gibi ise, o halde biz kadar sabır etmenizi tavsiye ve ricâ ederiz. Tatarlar kendi millî, medenî ve dinî hürriyetlerini ne vakit kendi ellerine alabilirlerse, şu anda bu hürriyetleri size de verirler.

Umûmen şimdi mevzû bâhis olabilecek mesele Tatarlık, Başkurtluk, Özbeklik değil, belki umum Türk milliyeti mefkûresi mi ve yahut 3. Enternasyonal mi? meselesidir.

İşte bu bâbda söylemeli ve yazışmalıdır. Bugünkü vazîfe-i milliyemiz budur.

Mahmud Fuad Tuktar

19. Başkurdistanlı Fethülkadir Süleyman (Abdulkadir) [Abdülkadir İnan],
“İdâreye Mektup”¹⁸⁶

Müdür Beyefendi:

Aşağıdaki satırların yakın nüshalarınızdan birinde dercini ricâ ile arz-ı hürmet ederim:

12. sayı *Yeni Kafkasya*'da Başkurt Hareketi hakkındaki makaleme idâre tarafından yazılan mukaddimededen makalemin tahririndeki maksadın yanlış anlaşıldığı ihtimaline nazaran atideki tavzihe lüzum gördüm:

Türk kavimlerinin umûmî edebî lisanı bir olmalı mı yoksa iki olmalı mı? Makalemin bu meseleye taaluku yoktur. Benim makalem Ayaz Efendi'nin Berlin Türk kulübünde verdiği konferanstan daha evvel gönderilmiş idi. (Bunu idâre tarafından yazılan mukaddime dahi kaydeylemiştir. İdâre)

Benim maksadım yalnız Başkurdistan ve Türkistan'daki millî hareketlerin yalnız iktisâdî değil, aynı zamanda harsî bir hareket olduğunu ve dâhilî Rusya Müslümanlarının millî hars ve medeniyeti meselesinde diğer Türklere vâsîlik etmek ve Tatarlık mefkûresi ile lisanlarını bağlamak devri geçtiğini isbat etmektir. Türkistan, Kazak-Kırgız ve Başkurdistan'da bir hars hareketi vardır. O hareketin maksadı o kavimleri kuvvetli bir hars etrafında toplamak, Rus harsı tesirinden âzâd etmektir.

İşte şu Orta Asya'daki harsî hareket bugün Çağataycılık veyahut Orta Türk namıyla gidiyor ise de bu, bugünün meselesidir. Sonunda Bu harsın Uygur-Oğuz âsâr-ı medeniyesinden istifâde ederek bir büyük Türk medeniyeti sûretini alması nasıl husûle gelebilir? Bu gibi meselelere benim makalemin hiç taalluku yoktur. Bu meselenin halli erbâbının işidir.

¹⁸⁶ *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341[1925]), s.12-13.

20. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “**Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi**”¹⁸⁷

İdil-Ural Türkleri Hakkında Düşünceler*

Mûteber *Yeni Kafkasya*'nın 12. sayısında basılmış, Fethülkadir Süleyman Efendi'nin makalesini okuyup mahzuz oldum. Çünkü bu makaleye cevap yazmak mecburiyetiyle İdil-Ural Türklerinin siyâsî ve ictimâî birtakım meseleleri hakkındaki âcizane düşüncelerimi açık söylemeye fırsat buluyorum. Evvelin birtakım ihtar ve tashihleri yapacak, sonra Süleyman Bey'in temas ettiği meseleler içine gireceğim. 1) Mecmuanın 8. sayısındaki makalemi yazarken maksadım hiç de vaktiyle inkılâp hengâmesinin siyâsetçileri tarafından ortaya fırlatılmış meşum Tatar-Başkurt meselesini yenilemek değil idi. 2) Orta Türkler üzerinde “Tatar hegemonyası” “Tatar medenî rehberliği” hakkında benim makalemde bir şâibe bile yoktur, 3) Benim makalemde hiçbir yerde “Tatar” tâbiri yoktur.

Başlayalım dil meselesinden: Bu meselede Süleyman Bey'in fikirleri pek ziyâde karışık ve mugalatalıdır. Makalesinin başında: “Kazanlı Efendi Başkurtların Tatar dilinde yazmadıkları ve kendi lehçelerinde kitaplar meydana getirdiklerini bir hıyânet-i milliye gibi gösteriyor” diye beni tezyif ederek Başkurt lehçesiyle kitaplar meydana getirmeyi tasvip eder gibi görünüyor ve diğer taraftan: Bu kavimlerin lisan-ı edebiyesi Kırgız, Başkurt ve Özbeklerin şarktaki eski halk edebiyatını öğrenmek esasında vücûda gelecektir” diyor. Bu tenâkuza ne demeli? Bugün de Başkurtluk Bolşevikleri tarafından yaratılmakta olan edebî dilin yalnız adı edebî Başkurt lehçesi olup hakîkatte ise şarktaki eski halk edebiyatını öğrenmek esasında mı vücûda getiriliyor ve bu hususta gazetede ki Başkurtçulardan direktif mi alınıyor acaba? Yahut muhaceretteki Başkurtçularda Sovyetik Başkurdistan'daki Başkurtçular gibi Başkurt lehçesinde kitaplar çıkarmak taraftarı mıdırlar? O halde Şarktaki halk eski edebiyatı esasında vücûda gelecek lisan-ı edebî yalnız süs ve göz boyamak için mi kaale alınıyor? Eğer işbu sonki iki sorguya müsbet cevap verilirse, bu yalnız İdil-Ural boyu Türklerinin değil, bütün milliyetçi Türklerin yüreklerini dağdar edecektir. Diyorlar ki bugünde Tatar lisanı¹ Rusçalaşıyor, Tatarların büyük muharrirlerinden ve Tatarcılık fikrinin büyük rehberlerinden Âlimcan

¹⁸⁷ *Yeni Kafkasya*, II/16 (15 Mayıs 1341 [1925]), s. 14-16.

* Kazanlı ile Fethülkadir Süleyman Beyler arasında açılan münakaşada bitarafığımızı tamamiyle muhâfaza etmek maksadıyla Kazanlı'nın nokta-i nazarını izah için gönderdiği işbu makaleyi derc ile bu mesele etrafında açılan mübahase ve münakaşayı kapattığımızı ilân ederiz. “*Yeni Kafkasya*”

¹ Bu makalemde Tatar kelimesi muarızıma mümaşat edip ancak mecburî kullanıyorum.

İbrahimof bu yolda çalışıyor ve bu vazîyete Kazanlı Efendi de teessüf ediyor ve şununla beraber bu efendi bütün Rusya Müslümanlarına Tatar lisanını takdim ediyor. Benim makalemi okuyanlar, bilirler ki ben orada “beş milyonluk umum İdil-Ural Türkleri için müşterek bir edebî dil meydana gelmesini ve şu dil ile yazılan edebîyatın okunduğu coğrafi mesahanın genişliği dahi Kazan Türklerinin dağılmış olduğu coğrafi mesahanın genişliği ile mütenasiptir” demiştim. Yirmi milyonluk istatistiğe Başkurt kabilesi dâhil ise de, coğrafi mesaha gösterilirken, yalnız asıl Kazanlılar ile Başkurtlar gözde tutulmuştur. Çünkü Cemaleddin Velidi Bey tarafından çizilmiş kırık çizginin istiâb ettiği mesâha ne kadar geniş ise de, mezkûr gazetelerin çıktığı eyâletlerin her birinde İdil Boyu Türkleri de bulunuyordu. Yoksa o lisanda aynı gazete neşretmek mânâsız bir hareket olurdu. Her ne kadar Kazan edebî dilinde yazılan matbûat vaktiyle Türkistanlılar ve Kazaklar tarafından da bir dereceye kadar okunuyordu ise de, ben “Kazan’da işlenmiş edebî dil 20 milyonluk orta Türkleri müşterek edebî dil idi” demedim, yalnız beş milyonluk İdil-Ural Türklerini yâd ettim. “Kazan edebî dili umum orta Türklerin müşterek bir edebî lisanı içinde esas olabilirdi” demekle “Cemii Rusya Müslümanlarına Tatar lisanını takdim etmek” arasında büyük fark vardır.

Süleyman Efendi, Bolşevik Âlimcan İbrahimof’u kaale almakla kurnazlık ediyor. Mesele asla Âlimcan İbrahimof’un şimdiki Tatarcası üzerinde değildir ki, onunla beni elzem etmek mümkün olsun. Sözü bu yola saptırınca mesele büsbütün karmakarışık oluyor. Bugün de Kazan yurdu Ruslaştırılıyorsa Başkurtluk Ruslaştırılmıyor mu acaba? İdil Boyu Türkçesini Ruslaştırılanların en azgını tipik Başkurt ve Moskova’da *İşçi* gazetesi başmuharriri Salah Atnagulof’dur. Tatar Âlimcan İbrahimof ona nisbeten çok münsifdir. Çünkü o, Atnagulofları Rusçu ve ifratçılardan addediyor. İbrahimof’un büyük rehberliğine gelince vaktiyle Başkurtçuluk cereyanının bir kahramanı ve bugün de Moskova’da Yahudi Dibirvida’nın yamağı olan Başkurt Şerif Manatof’ın hazır ki rehberliği ne soydan ise bizce İbrahimof’un rehberliği de o soydandır. Ben diyorum ki Bolşevik istîlâsından evvel işlenmiş bir edebî dil vardı ki işte şu dili bir taraftan A. İbrahimof, Salah Atnaguloflar diğer taraftan Başkurt lehçecileri baltalıyorlar. Kazan edebî dili, Başkurtçu Efendinin iddia ettiği gibi, Rus harsı tesiri altında yapılmış bir dil değildir. Bu dili işlemek de azim faaliyet göstermiş, Kayyum Nasiri, Mercani, Zahir Bigi, Rızaeddin Fahrettin, Hadi Maksudi ve emsali zatlar hakîkî millî ve vatanperver zatlar olup, onların Rus harsı tesirinden pek uzak olduklarını erbabı biliyor. Sonraları Kazan edebî diline sokulmuş Rusça sözler bulunursa, behemehâl

onların miktarı Osmanlı edebî lisanındaki Rumca, İtalyanca ve Fransızca sözlerin miktarına asla bâliğ olmaz. Kazan edebî lisanı ile epey hacimli ilmî eserler yazılıp çıkmıştır ki Mercani'nin *Müstefadü'l-Ahbar*'ı, Kayyum Nasiri'nin *Fevakatü'l-Cülesâ*'sı, Rızaeddin Fahrettin'in *Âsâr*'ı, Hadi Atlasi'nin *Kazan Hanlığı*, Hasan Ata Abeşinin *Türk Tarihi*, Ziyaeddin Kemali'nin dinî, felsefî eserleri nihâyet bugünkü Başkurtçu Zeki Velidi Efendi'nin *Türk ve Tatar Tarihi* bu cümledendir. Bu dilde yazılan bedî eserler de eksik değildir. Ayaz Bey İshaki'nin hikâye ve romanları cümleye malumdur. Bugünkü Bolşevik A. İbrahimof'un evvelki edebî eserlerini de biz milliyetçiler inkâr etmiyoruz. Nitekim bugünkü komünist Vente Çinko'nun sâbık edipliğini hiçbir Ukraynalı selb etmediği gibi, Yüz elliliklerden Refik Halit'in edipliğini de bugünkü Türkiye'nin inkılâp erleri dahi inkâr etmiyorlar.

Tuhaftır ki, Süleyman Efendi edebî Kazan dilinin Başkurt lehçesine ve başka Türk lehçelerine nisbetini İsveç dilinin Finceye nisbetine benziyor. Vaktiyle İsveç dili kâbusu altında kalmış Finlerin nihâyet kendi millî lisanlarına nâil oldukları gibi, şimdiye dek Tatar dili ve Tatar edebiyatı ve onlar vâsıtasıyla Rus harsı tesirinde yaşamış Başkurt ve Kırgızlar da bu kâbustan kurtulmalı imişler. Buna “değersiz bir nüktedanlık” diyeceğim geliyor: Çünkü Aryanî lisanlar zümresinden olan İsveç dili Ural-Altay kavimlerinden bulunan Finler için yabancı bir dil olduğundan, onlara bu dilin tesellüt ve tesirinden kurtulmak lâzım idi. Kazan edebî dili dediğimiz dil Başkurtlar için hiç de yabancı dil değildir. Bu meseleyi biraz îzah edelim: Rus istîlâsından mukaddem, gerek Bulgar devrinde gerek Kazan devrinde orta İdil Türkleri ile Ural Türkleri Başkurtların ihtilâtı pek az idi. Kabîleler ve kavimler arasında ihtilât ve temas olmayınca lehçe ve dillerin birbirinden uzaklaşması mâlûm bir meseledir. Vâkıta ki on dokuzuncu asrın ortalarında Moskoflular Kazan yurdunu zapt ettiler ve Başkurtları da yasağa bağladılar, hem de iktisâdî ve dinî tezyîkâta başladılar, o günde asıl Kazan yurdu Türklerinin kardeş Başkurt yurduna mütemâdî muhâcereti başladı. Bu muhâceret 16, 17 ve 18. asırlarda hep devam edip durdu. Bunun neticesinde vaktiyle Kama nehrinin beriki tarafında yaşayan Türkler ile onun öte tarafında yaşayan Türkler arasında sıkı bir münâsebet ve ihtilât peyda olmuş; 18. asırda yekdiğerini tevâlî eder surette meydana gelen Başkurtluk kıyımları ve Pugaçof ihtilâli hengâmındaki hâdiseler bu ihtilâtı daha kuvvetlendirmiş ve bu sâyede ahlak ve adet cihetinden yakınlaşma hâsıl olmuş, müşterek bir medeniyet (sivilizasyon), müşterek bir dil işlenmiştir. Benim bu müşterek dilden muradım fende bir halkın umûmî bir dili (gemeinspraehe) tâbir edilen dildir, ki

bir halkın münevver tabakasının mükaleme ve muhabere dili, mektep ve kitap hem de idâre ve hükümet dili olur. Bu gibi umûmî halk dilinin yapma bir olması ve muayyen bir lehçeden inkişaf etmesi de hakîkattir. Meselâ edebî Fransız lisanı Paris lehçesinden, Rus dili Moskova lehçesinden inkişaf etmiştir. Bizim orta İdil ve Ural Türkleri için o zamanlarda yegâne medenî merkez Kazan olduğundan, tabiatıyla umûmî halk dilimiz de Kazan lehçesinden inkişaf etmiştir. Umûmî halk dili, dinî medreseler, o günlerin münevver tabakası olan şakirt ve mollaların an'anatı ile ve bir dereceye kadar edebiyat ile muhâfaza edilmiş ve inkişaf ettirilmiştir. Bunun içindir ki hem Kazan yurdu hem Başkurtluk molla ve şakirtlerinin mükaleme ve muhabere lisanı aynı lisan oluyordu. Hem Başkurt mollası Yalçifli **ياچيفلى** tasnifi olan *Risale-i Azize*'nin lisanı ile Kazan vilâyeti Mamadış kazası mollası Cemaleddin Hazret eseri olan *Fezâilü 'ş-şehûr*'ın lisanı aynı lisandır. Bizim korumak istediğimiz kitap lisanı, Süleyman Efendi iddia ettiği gibi Kazan Tatarları tarafından yapılıp da Başkurtlara zorla takmak istenilen bir dil olmayıp, Kazanlı ve Başkurtların müşterek tarihi gidişi doğdurmuş ve her iki kabîlenin münevverleri iştirakiyle muhâfaza ve inkişaf ettirilmiş umûmî bir halk dilidir. Bunu inkâr etmek tarihî hakîkatden göz yummak ve siyâsî ihtiraslar uğrunda millî medenî kıymeti çiğnemektir.

Süleyman Efendi Kazanlıları Polonya Müslümanlarına da, bütün yeryüzünde dağılmış Yahudilere de benzetiyor. Hatırına düşse idi mutlaka Basarebya'daki Gagauzlara da, Edirne vilâyetindeki Sarguçlara da benzetecekti.

Hayır, birâder, Kazanlılar dillerini kaybetmiş ve millî harsdan cüdâ olmuş Polonya Türklerine benzetilemez. Kazan dili aile ve din dili olan atik Yehud diline de benzetilemez; çünkü bu son ki dil ölü bir dildir, Kazan dili ise hayat ve edebiyat dilidir. Lâ-ekall beş milyon halkın umûmî dilidir. Bu Tatarcıların icad-gerdesi gerdesi değil, hayat ve tarih semeresidir.*

* Kesret-i mündericat hasebiyle makalenin sonu vakt-i âhire tâlik edilmiştir.

21. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “**Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi**”¹⁸⁸

İdil-Ural Türkleri Hakkında Düşünceler*

Zeki Velidi Efendi Kazanlıların elli yıl zarfında Ruslaşmasına ihtimal veriyormuş. Bugün siyâsetçi Velidi Bey böyle peygamberlik ediyorsa da, Kazanlıların iki yüz yıllık dehşetli sıkıştırmalara rağmen de Ruslaşmadıklarını tarihçi Velidi Bey elbet pekiyi biliyor. O karanlık ve mihnetli günleri atlatmış komünizmin iş bu insâniyet ve hürriyet günlerinde Ruslaşmayacağından biz eminiz, istikbale büyük ümit ile bakıyoruz. Eskide Ruslaştırma ve döndürme hatırına yalnız Kazanlılar değil, Başkurtlar da mâruz olmuşlar, çünkü Rus voyvodaları her iki eyâlette aynı ezmek, mahvetmek siyâsetini tâkip etmişler. Agartıcı papazlar Başkurtlar arasında da çalışmışlar, mollalar, ahundları tâkib etmek, mescit ve medreseleri yakmak, yıkmak Başkurdistan’da da icrâ edilmiş. Lâkin iki kabîle el birliğiyle bu muzır yabancı ruha şâyân-ı hayret bir metânet ile mukavemet etmişler ve büsbütün timsalden kurtulmuşlardır. Zaten, Kazanlılar ile Başkurtların tarihî mukadderâtı hemen hemen aynı olmuştur. Rus tasallutu beliyyesi onların başına hemen, hemen bir zamanda inmiştir.

Kazan 1552 senesinde düşmüş, ondan sonra Kazanlılar beş yıl elde silah Ruslar ile harp etmişler. Bu harp yatırılınca, demek 1557 senesi Başkurtlar da büyük Moskof çarının “ebedî gölgeleri” yine iltihak edilmişler ve yasağa bağlanmışlar. 1572 senesinde Müthiş İvan kendi oğlu veliahdı Fyodar’a yazdığı vasiyetnâmede ona Kazan padişahlığını Başkurda (Baskurtluk) ile beraber teslim etmişti.¹ 1579 da Baskurt yurdunun yüreğine Oka kalesi binâ edilmişti. Bundan sonra fevkâlade, sıtmalı bir faâliyet ile (husûsen 18. asırda) Başkurdistan’da da Rus kolonizesi devam etmiştir. 18. asrın ortasında Batırşah ihtilâlden sonra Ruslar için artık Baskurtluk meselesi bitmiştir. Hâlbuki Kırgız-Kazak meselesi böyle değil. Her ne kadar Küçük Orda hanı Ebulhayr Anna İvankızı zamanında 1730 senelerinde Rus tâbiyetini kabul etmiş idise de, yalnız bununla Kırgız-Kazak meselesi hâl edilmemiş, bu mesele ile 18. asrın sonki yarısında ikinci Katerina ve Baron İflistromlu, hatta ikinci Pavel bile uğraşmıştır. Burada şunu da kaydetmeliyim ki 17 ve 18. asırlardaki Baskurtluk kıyımları da yalnız mahallî Baskurtların işi olmayıp, Kazanlılar ile Baskurtların ortak teşebbüslerinden

¹⁸⁸ *Yeni Kafkasya*, II/18 (15 Haziran 1341 [1925]), s. 12-14.

* 16. sayımızdan mâbaddır.

¹ Karamızın Tarihi: cild 10, ilâvesinin 159 sâhifesi.

ibâret olmuştur. Profesör Firsof'a göre bu kıyاملarın tertipçileri Kazan kaçakları olmuşturlar. Bu münâsebetle o aşağıdaki sözleri yazıyor:

“Filvâki Başkurtluk Rus hâkimiyetine boyun eğmek istemeyen Kazanlıların müstemlekesine dönmüştü. Onlar kendileri ile beraber bu yurda kuvvetli Rus düşmanlığı getirmişler, ormanlı, dağlıklı ülkenin kendilerine müsâid şerâitine güvenerek mücâdeleyi yenilemişler idi”.

Firsof'un bu sözünü olduğu gibi kabul etmezsek bile, yine onun dediği gibi “Başkurtluk kıyاملarının tutuşmasında Başkurt yurduna Kazan'dan ve başka mühim merkezlerden gelen telkinlerin rol oynamasında” şüphe yoktur. Kısası, bu ihtilâllerde Kazanlılar ile Başkurtlar yek dil olarak iş görmüşlerdir. Çünkü dinleri, medeniyetleri, dilleri, iktisâdî menfaatleri hem de düşmanları müşterek idi. Bu ihtilâllerin tarihi pek az tetkik edilmiş, başkahramanlarının şahsiyetleri açık belli değil, fakat herhalde hâlis ve yerli Başkurt olmayanların da bu ihtilâllar da azim rolleri olmuştur. Meselâ 1735 senesi ihtilâlinin başkahramanı Kilmek Abziy'nin müşâvirleri arasında Emin adlı bir Kazak kaçağı da vardı. 1555 İhtilâlinin rehberi Mişer Molla Abdullah Batırşah idi ki Başkurtlar onun arkasından da Kemâl-i mutâvaat ile yürümüşlerdir. Başkurt kıyاملarına Kazak-Kırgızların iştiraki mâlûm değildir, çünkü onların Rus idâresi ile teması başka tarzda, ictimâî iktisâdî hayatları özgece olduğundan, ne Moskof zulmünü hakkıyla takdir ediyorlar ve ne de Başkurtlar ve Kazanlılar ile anlaşabiliyorlardı. Görülüyor ki Cayık ırmağının beriki tarafında yaşayan Türklerin tarihi mukadderatı aynı olmuş ve bundan neşet eden iyi ve kötü neticeler de onlar arasında müşterek olmuştur. Yoksa ne de asıl Kazan Türkleri büsbütün Rus harsına tutulmuşlar ve ne de Başkurtlar bu songı tesirden büsbütün kurtulmuşlardır. Lâkin bu tesir onlara Kazan Türkleri vesâteti değil, Rusların kendilerinden bilâ-vâsıta gelmiştir. Çünkü Başkurdistan'a Rus muhâcirleri akını ve orada Rus kolonizesi Kazan yurduna olan akından ve oradaki kolonizeden ancak 10-15 yıl geç başlamıştır. Ruslar evvelleri Başkurt hücumlarından korunmak için Zakamskiliniye namındaki istihkâm çizgisini kurmuşlardı. 18. asırda ise Cayık (Ural) ırmağı boyuna yeni bir istihkâm çizgisi kurup bu nehrin beriki tarafındaki Türkleri muhkem Rus çiti içine almışlardır. Sonraları şu istihkâm noktaları büyük Rus şehirleri ve kasabalarına dönmüşlerdir. Haritaya bakılırsa görünür ki şimdiki günde Kazan yurdu gibi maalesef, Başkurtluk da Rus şehir ve kasabaları ile dolmuştur. Şimdi rakamlara mürâcaat edeceğim, çünkü rakamların lisanı daha mukanniddir. İnkılâptan sonra dört vilâyetin Orenburg, Ufa, Samar ve Perm hudutlarını tâdile uğratıp Zeki Efendi Velidi tarafından bir Başkurt Ülkesi haritası çizilmiş idi. Şimdiki lafzî murad Sovyetik Başkurt

Cumhuriyeti Velidi Bey'in îcad ettiği Başkurt Ülkesi'nin aynıdır. Bunun mesaha-i sathiyesi- 79.560 murabba kilometre miktarı¹ bütün ahâlisi- takriben- 1.317.000 kişidir.² Şu cümleden Müslüman Türkler (Başkurt ve Kazanlılar)- 747.000 kişi yahut %57. Ruslar- 467.000 yahut % 35 başka milletler- 103.000 yahut %8³ şimdiki Tatar Sovyetik Cumhuriyeti'nin ise mesaha-i sathiyesi 51.240 murabba kilometre miktarı, bütün ahâlisi 3.276.000 kişi; bunlardan Müslüman Türkler (Kazanlılar ve Başkurtlar) 1.644.000 yahut %50, Ruslar- 1.332.000 yahut %41, Çuvaşlar ve başkaları- 3 yüz bin yahut %9.⁴

Maalesef, görünüyor ki Başkurdistan'da Türklerin adeti Tataristan'dakinden ancak %7 ziyâdedir, Rusların adeti ise ancak %6 eksiktir. Fakat bu farkta yalnız şundan ileri geliyor ki Başkurdistan'da bir tane olsun şehir yoktur. Tataristan'da ise kocaman Kazan şehri bulunmakla beraber birkaç kaza merkezi olan şehirler de mevcuttur. Şehirlerde Ruslar çok bulunduğundan, bu cüz'î fark ancak şehirler hesabına oluyor. İmdi Süleyman Efendi'nin "Kazanlılar memleketlerindeki Rus nisbet-i adediyesi yüzünden millî medeniyet îcadı imkânında değildirler" dediği halde bu imkânı Başkurtlara vermesi mantikî olmuyor.* Çünkü nisbet adetinin Başkurtlarda da pek elverişli olmadığı vâzıhtır. Orenburg, Turgay, Ural eyâletlerinde elli nisbetinde Rusların bulunması yalnız Tatar halkının mı Orta Asya ile münâsebetini kesiyor? Başkurtların münâsebetini kesmiyor mu?

Süleyman Efendi: "Kazanlılar Ruslara yakın olmayı bir fazîlet gibi telâkkî ederek, başka Müslümanlara da medenî rehberlik niyetini taşıyorlar" derken yine mugalâta yapıyor. Çünkü Kazanlılar arasında Ruslara yakın olmayı bir fazîlet addedenler yalnız bir şerzeme-i kalîle olan mirzalar sınıfı idi ki bu gibi fikir babaları (seissionnaire)ler her halkta mevcuttur. Kazan demokrasisi ile millî rehberler sınıfına ise bu gibi isnad hiç de doğru olamaz. Kazanlıların Başka Müslümanlara medenî rehberlik tasladıkları da yoktur. Vaktiyle, Süleyman Efendinin de lütfen inkâr etmediği medenî hizmetleri olmuş ise, onlar bunu hiçbir tefihür ve iddiaasız îfa etmişlerdir. Yine Süleyman Efendi Tatarcılar Buhara'nın Kökeldaş Medreselerini, Mısır'ın Câmî'ül-Ezherini cehâlet merkezi addederlerken, Buhara ile Semerkand'ı medeniyet düşmanı

¹ *İstatiçeski Yejedeniyevnik*, Moskova, 1922 senesi tab'ı

² A. Şeref: *Tatar Başkurtlar* nam risale. Kazan 1920 yıl.

³ Yine orada.

⁴ İstatistikler yukarıdaki çizgi altında mezkûr menbalardan alınmıştır.

* Bîtaraflık icab eder. Kaydedelim ki Süleyman Efendi'nin mevzû bâhis imkânı Başkurdistan'a verdiği hakkında bir iddiası yoktu. O bu imkânı Türkistan'da görüyor. İdare

saydıktan sonra onların Başkurd, Kırgız Türkistanlılar arasında Ulûm-ı İslâmiye neşri bâbındaki hizmetleri tamam oldu diye, ortaya bir iddia fırlatıyor. Buhara medreselerinin cehâlet yuvaları olduğunu Kazanlı âlimlerden Abdünnasır el Kursavi ve Mercanî keşfetmişler idi. Zaman, bu keşfin bir hakikat olduğunu göstermiştir. Zeki Efendi Velidi, Mercani'nin bu keşfini onun büyük bir fazîleti sayarak Rusça ilmî bir mecmuada keskin bir şekilde îlân etmişti.¹ Kazanlılar “Ulûm-ı İslâmiye” öğrenmeye kimseyi dâhilî Rusya'ya çağırıyorlar:

Rus dilini Kazan Türkü'nden değil, Rus mujiğinden öğrenmeye rıza vermiş kimseler Ulûm-ı İslâmiye'yi de her nereden isterlerse öğrenebilirler. Fakat bize de Cami'ül-ezherlere, Kökeldaş, Mir Arab medreselerine, Hicaz'a filâna gitmemeyi müsâade ediniz. Şimdiki günde uyanmış Türk ülkelerinin günün meseleleri sırasında bir de dinî terbiye ve tâlimi yoluna koymak meselesi vardır ki bunu halletmek için Buhara, Medine ve Kahire'deki iskolastik yuvalarına azîmet etmeye hiç de lüzum yoktur. Bunu Türkler kendi vatanlarında asrî usuller ile hâl kılacaklardır. Nitekim yeni Türkiye bunu medreseleri kapatmak ve dârülfünunda ilâhiyat şubesi açmak yoluyla halletmiştir.

3 Nisan 1925

¹ Mercani'nin yüzyılı münasebetiyle yazdığı makalesi Kazan *Dârülfünununun Yanındaki Âsar-ı Atika Cemiyeti Mecmuası*, cild 29

22. “Türkoloji Kongresi”¹⁸⁹

Kânûn-ı Sâni ibtidâlarında Bakü’de bütün Türk memleketlerinin iştirakiyle bir Türkoloji kongresi dâvet olunuyor. Bu vakte kadar Avrupa’da şarkî tedkike ait müte’addid kongre toplanmıştır. Fakat sırf Türkoloji’ye ait olmak üzere toplanan Bakü kongresi, ilk kongredir.

Kongrenin ilân olunan programına bakılırsa çok geniş ilim ve fen meselelerini ihtivâ etmektedir. Rusya âlimlerinden başka kongreye Avrupa, Türkiye ve İran’dan Türkoloji ile meşgul âlimler dahi misafir sıfatıyla dâvet olunmuşlardır. Fakat kongre yalnız bu mütehassıs âlimlerden değil, muhtelif Sovyet müesseseleri ile Sovyet İttihadına dâhil cumhuriyet ve muhtariyetlerin murahhaslarından ibâret olacaktır. Bu murahhasların ekseriyetini, muhtelif Sovyet hükümetlerinin tensîbi ve Komünist Fırkası’nın ittibabı ile gönderilecek matbûat, edebiyat ve yahut tâlim işleri ile meşgul adamlar teşkil edecek. Demek ki Bakü Kongresi bir taraftan ilmî salâhiyeti hâiz mâruf Türkologlara mâlik olmakla beraber, diğer taraftan dahi fırka ve hükümet emrine âmâde heveskârlardan mürekkep bir miting halini alacaktır. Âlimler söyleyecek, kendi aralarında münâkaşa edecek, hükmü ise komünist harscıları verecektir. Bu şerâit dâhilinde, Sovyet diktatorasının hâkim ve nâfiz olduğu bir muhit arasında, kongrenin ne dereceye kadar ilmî bir kıymete mâlik olacağı âşikârdır.

Mücerred ilim aşkı bulunan mütehassıslar, kongreden, ihtisaslarına müteallik karanlık ilim meselelerinin tenvirine ait kaideler bekleyebilirler; cihanın muhtelif semtinden gelen Türkologlarla kendi tetebuât ve tetkikatları hakkında fikir mübâdelesine girerler, şu veya bu nazariyeyi tetkik ve münâkaşa ederler. Hâlbuki Sovyet Türkoloji’si bu kadarla iktifâ etmez; hâlâ Bolşevik Türkçülüğü için bu kadar mahdud bir çerçeve içerisinde kalmasını burjuva ilmine mahsus bir boşboğazlık addeder. Komünistlerce ilmî bir fâidesi görülmeyen herhangi nazariyeye sarf olunan emek hiçtir. Amelî fâide mefhumunun dahi onlarca takdir olunan mânâsı başkadır: Amele diktatorasının takviyesini istihdaf etmeyen bir ilim müessesesi amelî fâideden mahrumdur; onun Sovyetler diyarında hakk-ı bekâsı yoktur. Türkologların eski tarihi âbidelere, edebî vesîkalara, eski lisanlara bu lisanlardaki kelimelerin terkip ve iştikâklarına ait husûsata, bir kelime ile filolojiye verdikleri ehemmiyet kendilerini kat’iyen alâkadar etmez buna semeresiz bir zihin mümarasesi gibi bakarlar. Onların

¹⁸⁹ *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 1-4.

aradığı şey velûd bir dimâğ faâliyetidir. Öyle bir faâliyet ki diktatoraya uysun; Bolşevik icrâatını kitaba uydursun; Sovyetlerdeki millî siyâseti makûl göstereyin.

Kongre programından, tatbikat ve ameliyât kıymetini hâiz üç mesele, Bolşevik matbûatınca, bilhassa, mevzû bâhis edilişi bir tesâdüf eseri değildir. Onlarca kongre, kendi salâhiyettar kararı ile üç mühim meseleyi halletmelidir: 1-Alfabe meselesi 2-Istılâhlar meselesi ve 3-Umûmî lisan ile imlâ meselesi.

Bunların Türk mütefekkirlerini eskiden beri meşgul eden çok mühim meseleler olduğunu hepimiz biliyoruz. Mevzû bâhis meselelerin halline ait muhtelif sistemler mahsulü türlü türlü tekliflerin vücudundan dahi mutlağız. Milliyetperver Türk halkçılığının hedefi bu meselelerin hallinde vahid bir hars ve medeniyet kabiliyetinde olan muhtelif Türk kitlelerini yekdiğerine yaklaştıracak ve müstakbel birliklerini kolaylaştıracak bir usul kullanmak, işi kuvvetli ve müterakki bir medeniyet ancak geniş halk kitesinden doğar nazariyesine uydurarak, Türk vahdetini parçalayacak mâkul prensipleri reddetmekten ibârettir.

Bakalım komünist görüşü, harâretle vaz' olunan bu meselelerin hallini ne şekilde tasvir ediyor; Bakü kongresinden bu hususta ne gibi mukarrerat bekliyor?

İbtidâ alfabe meselesini alalım: Azerbaycan'da Latin alfabesinin tatbik edilmek üzere bulunduğunu biliyoruz. Ve biliyoruz ki bu tatbiki Türk Latincilerinden ziyâde Rus, Ermeni ve Yahudi komünistleri arzu ediyorlar. Bin türlü mânâlarla engel oldukları millileşmek meselesine karşı, kısmen olsun, teslim olmak zarûretinde kalan müstevli komünistler, Latin hurûfunun tâmiminden sonra ibrâz-ı sa'y ile hemen Türkçe bilir bir memur hakkını kazanabileceklerini düşünüyorlar. Sonra Latincenin tâmimi aynı zamanda imlanın ve lisanın "proleterize" edilmesi ile de meşruttur. Yani her yer ve yahut her şîve ehli kelimeleri telaffuz ettiği gibi yazacak; müşterek edebî bir lisan tesisi tabiatı ile müşkilata uğrayacak; her şîveye müstakil bir istikamet verilerek ayrı bir lisan olmaya sevk olunacak; şemûli küçük bir mahiyete şamil olan bu lisan ise mukaddes oktabır lisanı olan Rusça ile rekabeten söz yok ki, mâğlub çıkacak; *Buharin Alfabesi*'nin tercümesinden daha yüksek edebî bir esere kat'iyen mâlik olamayacaktır.

Komünist Türkologlarının alfabe meselesinden maksatları Latin harflerinin tatbiki lüzumunu ilmî bir müesseseye dahi tasdik ettirmektir. Bu, Bolşevik matbûatının neşriyatı ile sâbittir. Türkoloji Kongresi'ne tahsis olunan bir sahifesinde *Bakinski*

Raboçi gazetesi Poppe imzası ile neşr eylediği makalede “Türk halklarına Latin alfabesi vermek zaruridir” diyor. “Sovyet Şark Şinaslık Cemiyeti” reîsi Pavloviç de Latin harfinin Bakü kongresinde kabul edileceğini gazete muhabirlerine verdiği beyânatta tasrîh etmiştir.

Elifba meselesindeki vazîyeti Latincecilikle tesbit olunan Bolşevik siyâsetinin ıstılâhları meselesindeki arzını da şimdiden keşfedebiliriz. Türk halkının hayatı ilerledikçe lisanın ilmî, edebî, siyâsî, ictimâî ve teknik ıstılâhlara ihtiyacı bittabi artıyor. Bolşevik ıstılâsından evvelki devirde, ıstılâhat meselesinde, Rusya’da Türk matbûatının tamamıyla Türk dünyasında müşterek ıstılâhları kabul ve taammüm etmek idi. Bu sistem bunun gösterdiği istikamette inkişaf etmek arzusu Bolşevik harscılarını kani etmiyor. Meselâ Türkçe’deki cehâleti yüzünden kemiklerindeki iliklerine kadar Rus harsının esiri olmak ve min gayr-ı hak işgal ettiği riyâset-i cumhur makamını Moskova’nın lütfuna medyun olan Bunak Samed Ağa, ıstılâhlar meselesinde, komünistlerin ne gibi bir halet-i ruhiyeden neşet ettiklerini gösteriyor; kurultaya tahsis ettiği Rusça makalesinde yazıyor ki: “Rusya ihtilâliinden evvel Azerbaycan Türkleri bütün fikrî ideallerini, felsefî hikmetleri, edebî şekilleri, ekseren, Türkiye’den, kısmen de İran’dan alıyordu. Hâlbuki bu memleketler bizzat İslâmizmle çarpılmışlardı”. Azerbaycan Türklerini değil, İhtilâlcı Rusya idâresindeki bütün Türkleri bu çarpık Türkiye muhitinin tesirinden kurtarmak için, anlaşılın yalnız alfabeği değil, ıstılâh sistemini dahi değişmek istiyorlar. Beyne’l-milliyeci komünistlerin, ıstılâhlar meselesinde, umum cihan sistemini kabul etmek fikrinde oldukları tasvir olunabilir, fakat ne gezer Oktabr Lisanı’nın kutsiyeti dururken, Lenin’in, eserlerini yazdığı mukaddes kelimeler var iken burjuva cüzzamına tutulmuş ugaltere hiç ihtiyâç gösterilir mi? İşte, *Dağıstan Fıkrası* namıyla neşr olunan bir komünist gazetesi meseleyi nasıl hal ediyor:

Türk milleti, mikdarca, çok büyük bir millettir. Türk dili ise söylediği saha itibarıyla en çok münteşir ve altıncı derecede bir dildir. Fakat, Türk milleti çok dağınık ve hatta dünyanın en dağınık milletlerinden biri olan Yahudilerden sonra birinci mevki tutmaktadır. Tabidir ki buldukları muhitin tesiri ve beraberce yaşadıkları milletler ile olan iktisâdî muameleleri neticesinde aslen bir olan Türk dili birçok şîvelere ayrılmıştır. Bu ayrılık gitgide derinleşerek ve sırf ve nahv kaidelerine de tesir ederek kitleyi biri birinden daha ziyâde uzaklaştırmaktadır.

Bu, aslında bir ve büyük bir millet olan Türklerin biri birinden uzaklaşmasını intac eden âmillere karşı, îman ettiği nazariyata göre, tabiatı ile büyük kitleci olması

zarurî olan komünist kat'iyen bir teessür duymuyor. Hele bu uzaklaşmak seyrini durdurmak teşebbüsü aklına bile gelmiyor. Bilakis ortaya koyduğu teklif ile bu uzaklaşmayı daha ziyâde takviye ediyor. Onun için lisanın millî bir kıymet olarak ne ehemmiyeti, ne de mânâsı vardır. Lisan yalnız maksadı anlatan bir vasıta o maksat için- Anla , Komünizm Rusya'sının âzimetini için vâsıtayı yani millî lisanı- her zaman kurban etmeye hazırdır. Bunun için de o, herhangi bir milletin dilinden alınır mısa alınsın yabancı kelimeleri almakta mahzur görmüyor. Meseleye böyle bakarak, mâhud gazete, "Türk diline Rus ve ecnebi kelimelerinin girmesinden ve hatta bu kelimelerin lisanı istila etmesinden bile korkmuyoruz" diyor.

Demek ki ıstılâh sisteminde tutulacak yol İslâmizmle hasta bulunan İslâm şarkından uzaklaşmak ve Leninizmle müşerref edebî Rus hazinesine sığınmaktan ibârettir.

Umûmî lisan ve imlâ meselesine gelince, Bolşevik kafalarında keza aynı mantığın hüküm ferma olduğunu görüyoruz. Bir kere Latin hurûfunun tatbîki ile, söylendiği gibi yazmak esası kabul edildikten sonra yekdiğerinden uzaklaşan Türk şîvelerinin bu ayrılığını, olduğu gibi, tespit ederek lisanın Rusça kelimeler tarafından istîlâsını bile tabîî gören kafalarda umûmî bir lisan lüzumunun idrakini aramak sade delilik olmaz mı?

Genç Türk profesörlerinden [Bekir] Çobanzade Bakü Türkoloji Kurultayı'nın dâveti münâsebetiyle yazdığı bir makalede bu hâdiseyi "Türk harsında yeni merhale" diye tevsîf ediyor ve bu ictimâa, anlaşılana, çok büyük ümitler bağlıyor, fakat yukarıdan beri vuku' bulan iktibaslardan görüldüğü vechile, kongre üzerinde uçuşan kızıl diktatora ruhu bu merhalenin millî Türk harsı lehinde müfid mukarrerat almaya müsait olacağını temin eder mi?!

Bu ruh bütün kuvvetiyle alfabenin Latince, ıstılâhların Rusça, lisanın da proleterce olmasına sa'y edecek ve bu, sırf siyâsî bir maksatla toplanan kongreye ilim ve hars temasını yapıştırmakla gözleri boyamak isteyecektir.

Kongreyi böyle ilim ve fen şanına yakışmayan siyâsî ispekilasyon derkesine düşmekten muhâfaza etmek isteyen hakîkî âlimlerle millî menfaatlerini derk eden samîmî harsçıların dahi bu mitinge gelecekleri tahmin edilebilir fakat bu gibilere söz söylemek fırsatı hâsıl olsa da, meram anlatmak imkânı verilecek mi? Orasını bilemeyiz.

Bildiğimiz bu gibilerin ağzını kapamak için “Sovyet sevkülceyşçilerinin şimdiden vazîyet aldıklarıdır. Onlar Pantürkistlerin bu kongreyi istifâde edeceklerinden korkuyorlar. Ve kendi kendilerini teskin ile, “Edirne’den Kaşgar’a kadar dayanan büyük bir Türk devleti tesis etmek fikri adem-i muvaffakiyete uğramış bir hayaldir” diyorlar. Hâlbuki millî hars, millî mevcudiyetin bekasını, o da millî hükümet teşkilini ister. Bu gibi düşüncelere, Yoldaş Zifled “Sovyet hükümeti kapitalistsiz kapitalizm yapabildiği gibi yeni iktisâdî siyâset milliyetçiliğe meydan vermeden millî hars da yapabilir!” ümidini veriyor.

Fakat yeni iktisâdî siyâset tatbîkî ile zorlanması câiz olmayan hakîkî iktisat amillerine karşı boyun eğmek zaruretinde kalan komünistler emin olsunlar ki, aynı mantığın hükmü ile millî hars mukteziyatı karşısında da eğileceklerdir. Bundan sonra, kimsenin zorlayamayacağı millî harslar, tabiatın kendilerinde mündemic bulundurduğu hayatı ber kuvvetle inkişaflarını tazyik eden sun’î çemberleri kırar, atarlar. Almanya kavimlerinde olduğu gibi, Türk illeri de, Zifled’in kendi tâbiri ile takvimler, ilmihaller ve tâbirnâmelere inhisar eden ufak bir edebiyat mahiyeti teşkil eden mahdud şîve farklarına bölünmeyi kendilerine revâ görmezler; edebî, âlemî ve sun’î ciddî eserler yaratacak büyük bir Türk muhitini her nevi tecavüzden korur, “Edirne’den Kaşgar’a kadar” yapılan millî mevcudiyeti en metin hars râbitaları ile bağlarlar.

Elbette biz buna benzer bir işi Bakü Kongresi’nden beklemeyiz. O bu vazîfeyi beceremez; çünkü millî bir kuvvet değil, milleti münker müstevli bir idâre altında toplanıyor, ortada Türklük namı altında Rusluk maksadı güdülüyor. Bu maksada ermek için en tabîî yol böyle bir kongrenin yabancı ve fuzûlî her nevi müdâhalelerden meza Türk teşebbüsü, Türk tesiri ve Türk gayesi ile toplanmasıdır. Türk mefkûrecilerinin candan istedikleri böyle bir kongreyi görmek saadetine nâil olacağımızı ümit eder, her Türkoloji kongresinin her Türkolog’da in’ikâdını bekleriz. Şimdi ise Bakü Kongresi’ne gidecek hakîkî Türkologlarla samîmî Türk harsçılarına pek ayrı bir vazîfe düştüğünü söylemekle iktifâ ederiz:

Bu vazîfe âlemi komünist münevverlerine âlet olmaktan kurtarmak, millî harsı millî vahdet yolundan saptıranlara “hâin, elini çek!” diye bağırmandır!

23. “Rusça Okunmalıymış!”¹⁹⁰

Azerbaycan Ruslaştırılıyor!

Ne diyorsunuz, Türkoloji Kongresi’ne bu kadar emek sarf eden bir memlekette buna hiç imkân olur mu!? Diye, bize îtiraz edilebilir.

Fakat biz, bu kongrenin ne gibi maksatlara âlet olduğunu evvelki nüshamızda yazmıştık. Bu manevra ile ne gibi fırladıklar çevrildiğini delil ve vesîkaları ile göstermiştik. O makalemizi okuyanlar bu cümleye hayret etmez, paradoks söylemediğimize kani olurlar.

Üç seneden beri vuku bulan neşriyatımızla, biz, öyle güman ediyoruz ki, karilerimizi sübûtsuz iddialara inanmak külfetine bırakmamışız. Yine de bırakmak istemeyiz. Türk illerinin mümessillerini Türkçülük ilim ve tecrübesine taalluk eden esaslı meselelerin halli için toplayan Bakü’nün, aynı zamanda, Azerbaycan’ı Ruslaştırmak işi ile de iştigal ettiği hakîkattir.

Bakü matbûatı hâlihazırda ben mühim bir meseleyi neşr ve terviç ile uğraşmaktadır. Azerbaycan mekteplerinde Rusçanın kuvvetlendirilmesi meselesi, günün en kızıklı bahsini teşkil etmektedir.

Sovyet hükümetince, Rusçaya, Oktabır İhtilâli’nin mukaddes lisanı diye, kutsiyet verildiği ve onun mahallî lisanlar fevkinde, Sovyetler ittihadı dâhilinde tahsili mecbur umûmî bir lisan haline konulduğu bu sütunların defalarla söylenmiştir. Çar kuvvetiyle esaslanan ve Lenin kutsiyeti ile kuvvet bulan Rusçaya karşı Azerbaycan Türklüğü var kuvveti ile çarpışmış, mümkün çarelerle millî harsı müdâfaaya koyulmuş, Türkçenin hakkını ısrarla dâvâ etmiş ve ediyor. İdârelerin millileşmesi, Türkçenin resmî lisan olarak îlânı, bu gibi şiarların sözde kalmayıp işe geçilmesine müteveccih hareketler, hep bu dâvânın muhtelif tezâhürlerini teşkil eder. Bu tezâhürler için yalnız milliyetçiler, müsâvatçılar değil, Azerbaycanlı komünistlerden dahi cezaya uğrayanlar, fırkadan çıkarılanlar, Rusya’ya nefyolunanlar az değildir. Hanbudakofizm **خانبوداقوفيزم** namıyla mâruf milliyetçilik temayülü işte bu mücâdelenin şâyan-ı dikkat cilvelerinden idi.

¹⁹⁰ *Yeni Kafkasya*, III/8 (16 Şubat 1926), s. 1-3.

Âlî mekteplerin bir an evvel Türkçeleştirilmesi, millileşmiş îdâdîleri bitiren Azeri talebenin başlıca dâvâsını teşkil eder. Buna imkân yoktur, diye vârid olan cevâba, tahsilini Türkçe görmek emeli ile yanan Azeri gençliği tarafından “Bolşevikler her şeye kâdirdir, yapıveriniz!” kinâyesi ile mukabele olunuyor. Aşağıdan gelen bu tabîî harekete birtakım itazarlar ve yüksekten atan vaatlerle karşı gelen Sovyet hükümeti, icrâatında tamamıyla aksi bir sahaya sapmış; mekteplerde Rusçanın biraz daha takviyesine karar vermiştir.

Bu kararı tervec eden Bolşevik matbûatı Azerbaycan’ın Avrupalılaşmak için Rusçaya âşîna olmak zarûretinde olduğunu ileri sürüyor; alelhusus ki, komünizm ve Sovyetizme ait neşriyat başlıca bu lisanla yazılmıştır diyor. Sonra Sovyetler ittihâdına dâhil bulunan Azerbaycan birçok meseleleri Rusça ile idâre olunmak zarûretindedir. Bilhassa, iktisâdî müesseseler tamamıyla bu mâhiyettedir. Demek ki Azeri Türkü yalnız medenî ihtiyacının ref’i için değil, iktisâdî hayatının temini için de Rusça’ya muhtaçtır. Rusça bilmeyene ne mâarif var, ne de hayat!

Mâarif komiseri Kaliyof *Komünist* gazetesinde neşr eylediği bir makalede* Rusçayı Avrupaî bir lisan olarak alıyor; Avrupalılaşmak isteyen milletimize Rusçanın fâidelerinden bahs ile ukalalık satıyor: Rusçayı elde etmekle Azerbaycan kitlesi Avrupa medeniyetine sühûletle girermiş ki, bu da Sosyalist Azerbaycan’ın büyük bir vazîfesi imiş!...

İşte, güya bu vazîfenin îfâsı için, köy mekteplerine varıncaya kadar Rusça tamim ediliyor. İbtidâyelerde Rusça dersi Türkçe ile beraber okutturulduğu gibi, îdâdîlerde de ona daha ziyâde ehemmiyet verdiriliyor. Şöyle ki, orta mektepten çıkan bir talebe âlî mektebe girince Rusça dersleri tâkip edebilmeli, Komünizm irfânının deryası içinde el kol atarak yüzmelidir.

Kaliyof ve emsali, Rusçanın Azerbaycan’daki bu rolü ile farzen Türkiye’deki Fransızca tahsilinin rolü arasında bir fark göremiyorlar. Türkiye, Avrupa medeniyetini elde etmek için nasıl Fransızcaya ve yahut diğer Avrupalı bir lisana muhtaç ise, Azerbaycan da Rusça’ya öyle muhtaç imiş.

Vicdanlarını şeytana satmış bulunan milliyetsizler Fransızlığa temessül tehlikesinde olmayan müstakil bir milletin Fransızca’yı medenî bir silâh ve cihaz gibi

* Biz *Bakinskiy Raboçi* gazetesindeki tercümesini istifade ediyoruz. Numaro 29, Şubat 3.

kullanması ile Ruslaştırılmak tehlikesine maruz mahkûm bir halkın Rusça'ya muhtaç kalması arasındaki farkı görmüyor; daha doğrusu görmemezliğe geliyorlar.

Medeniyet ailesine girmiş bulunan hangi bir millet vardır ki, ibtidâî mekteplerine varıncaya kadar, diğer bir lisanı, kendi lisanı ile beraber, tahsil eylesin ve bu iki dillilikten bir feyz ve bereket beklesin!... Bilhassa bu lisan müstevli bir milletin lisanı olsa! Hem de Rus lisanı! Olsun ki kıymeti yalnız Avrupa medeniyetinin esaslarını inkâr eden müfrit hayallerin hayatı olmayan umdelerini neşretmeye maruftur.

Azerbaycan, Avrupa medeniyetine girmek için, Moskova yolu ile gitmeye muhtaç değildir. Batum yolu ile İstanbul boğazı Avrupa'ya daha yakındır. Avrupalılaşmak fikri, Kızıl Rusya şiarlarından ziyâde, millî Türk inkılâbının umdesini teşkil eder.

Azerbaycan, Avrupa'yı Rusya gözü ile göreceğine, dünyayı Rus kalbi ile duyacağına, hayatı Moskof kafası ile anlayacağına, kendi gözü ile görür, kalbi ile duyar ve kafası ile anlar.

Azerbaycan gibi millî cumhuriyetler de tatbik olunan mâarif programının hedefi Türklük değil, Rusluktur. Moskova, cihanın herhangi büyük bir imparatorluğu gibi, hükümler olduğu yerlerde, kendi harsını yerleştirir, temsil siyâsetini tatbik eder Kaliyof gibi uşaklar da bu siyâsete âlet olur, onu kitaba uydururlar; suret-i hakdan görünür, Azerbaycan kitlesini düşünürmüş gibi, medeniyet sanarlar!..

Fakat Kaliyoflar medeniyeti Rusçaya münhasır görüyorlarsa da, Rusça'nın Avrupa ilmindeki geriliğini Azerbaycan halkı bilmez değildir. Burjuva medeniyetinin mümessili bulunan Avrupa'yı her gün ki propagandaları ile on paralık paçavraya döndüren ve meydanlarda petrol dökerek yakan Bolşeviklerin ağzında Avrupa medeniyet ailesi tâbirinin göz boyacılığından ibâret yalancı bir şiar olduğunu Azeri halkı pekâlâ derk eder!

Kaliyof'un arkadaşlarından, diğer Rusçu, Karayef geçenlerde irad ettiği bir nutkunda mekteplere ve gelecek nesle temas ederek:

“Gençlik bizim mi, yoksa milliyetçilerin midir? İşte en vahim bir mesele ki hâlihazırda bizi işgal etmelidir!” demişti.

Karayef panik bir tavırla ilân ettiği bu tehlikeyi Açık muhârebeye mâğlûb olan milliyetçiliğin mektep ve mâarif cephesine çekilerek komünizme oradan hücum etmekte olduğunu söylemekle izah eylemişti.

Anlaşıyor ki Rusça'nın daha ziyâde kuvvetlendirilmesi ile kızıl Rus istîlâsı mektep istihkâmlarına kapanan milliyetçiliği tâkip etmek istiyor. Rusçanın taammümü hadd-ı zâtında memleketi Ruslaştırmaya müteveccih bir kademdir. İlâve olarak, Rusça muallimleri dahi gittikleri yerlerde birer Rus ajanı kesileceklerdir!

Fakat bir kere milliyet ve Türklüğünü derk eden mâhiyet, hayat ve mevcudiyetini müdâfaa için elbet yeni yollar bulur, yeni usullere mürâcaatla kendisini zafere götürecektir şanlı mücâdelesine devam eder!

24. A.- L., “Kazan Yurdunda”¹⁹¹

Kazan Tiyatrosunun Yirminci Senesi Dolayısıyla

Kazan Türk tiyatrosunun yirmi yıllığı dolayısıyla Devlet Tiyatrosu binasında tantanalı bir ictimâ yapılmıştır. İctimâya icrâ komitesi reîsi Şahimerdanof riyâset etmiş; muharrir Âlimcan İbrahim tarafından Kazan Türk tiyatrosunun yirmi senelik hayatına dâir bir rapor okunmuş ve halk komiserleri şûrâsının reîsi Abdullin tarafından bu vesile ile yâd yerlere kaçmış beyaz Kazanlılara dair bir nutuk irad edilmiştir.*

Kazan Türk tiyatrosu millî kuvvetler tarafından ve millî emeller gözeterek 1906 senesinde kurulmuştur. 1926’da yirmi yaşına girerken o yeni müdirân-ı umûr elinde epeyce kızarmış ve bozulmuştur. Mesela, unvanı henüz Tatar tiyatrosu olduğu halde İstalin, Kalinin, Lunaçarski, Rikof, Troçki, Krupskaya, Aslavinski ve Tomski gibi yabancılar ictimâya fahrî âzâ olarak seçilmişlerdir.

İlk tiyatro muharrirlerinden olup, eserleri şimdiye kadar sahneden düşmeyen Ayaz İshaki Bey bu ictimâ da Kazan Türk tiyatrosu hadimi olarak değil, yalnız kaçak beyaz gard sıfatıyla kâle alınmıştır. Haydi bunu siyâset iktizası ile yapmışlardır diyelim, fakat Kazan Türk tiyatrosunun asıl müessesesi merhum Abdullah Kari’nin büsbütün unutulmasını ne ile îzah etmeli? Hiç yoktan millî bir sahne vücuda getiren, Şahmerdanof’ın nutkunda mezkûr Kara gruplar ile mücâdelenin ilk yılmaz mücâhidi olan merhum Abdullah Kari bugün re’s-i kârda bulunanlar tarafından kûşe-i nisvana atılmışken, aynı adamlar tarafından İlyas Kodaşof-Aşkazarski **قوداشوف - آشقازارسكى** gibi bir şarlatana hizmet kahramanı unvanı verilmiştir. Bu ictimâda bazı artistlere hizmet kahramanı bazılarına da çok çalışan artist unvanları tevciye olduğu halde çok değerli ve kıdemli aktris Ümmü Gülsüm Hanım Bulgarskaya büsbütün unutulmuştur.

Türk Dilini Tatbik Meselesi

Türk Cumhuriyetleri’ndeki yerli Bolşeviklerin en ziyâde iftihar ettikleri şey, Şûrâlar hâkimiyeti sâyesinde Türk dilinin tahrir ve hükümet dili edilmesi ve yahut edilmek üzere bulunmasıdır. Fakat korkarız ki bu muvâfakat bir göz boyası yahud da demagoji vâsıtası olmasın! Çünkü Sovyetler ittihadına dâhil bütün Türk ülkelerinde bir taraftan sözde Türk dilinin tatbîki meselesi evrilip çevrilip durduğu halde, işte buna pek

¹⁹¹ *Yeni Kafkasya*, III/9 (1 Mart 1926), s. 15-16.

* Buna dâir mâlûmat *Kızıl Tataristan* gazetesinin 1487. Sahifesinden alınmıştır.

az ehemmiyet verildiği ve her sahada “Oktabır lisanı” olan umûmî Rus dilinin ileri sürüldüğü görülüyor. Hele Kazan yurdunda Tatar dilinin realizasyonu tâbiri dillerde ve gazete sahifelerinde dolaşıp duruyorsa da hakîkî realizasyonun gayet ehemmiyetsiz bir şey olduğunu biz Kazan komünist matbûatından anlıyoruz.

Geçenlerde Kazan’da kooperatörler kongresi in’ikâd etmişti. 6. vasfı taşıyan bu kongrede Türk dilini tatbik meselesi müzâkere edilirken azîm gürültüler olmuştur. Ezcümle komünistlerden Cibullin şu sözleri söylemiştir:*

Bu kongrede raporları Türkçeye tercüme meselesi konulurken Tatsayuz’un hayırsızlığı açıkça görüldü. Bazı yoldaşlar raporların Türkçeye tercüme meselesini talep ettiklerinde onları şovenizm ile itham edenler oldu. Fakat bu haksızlıktır. Zîra millî cumhuriyette temelli kooperatif kurmak için Türk dilini hakîkî mânâsıyla tatbik etmekten başka çare yoktur. Şimdi bu kongrenin yaptıklarını mahallere döndükten sonra ahâliye anlatmak mümkün değildir. Çünkü bizimkiler Rusça söylenen sözleri lâyıkıyla anlamıyorlar. Kongrenin neler yaptıkları herkese anlatılmalıdır. Bundan sonra o köylere kooperatif işlerini tanzim için Türkçe bilen mürşitlerin gönderilmemesinden şikâyet etmiştir. Binkolif ise: Tatsayuz idâresi Türk dilini tatbik husussundaki emirleri ifâ etmemiştir. Burada hesaplar ve mazbatalar hep Rusça yazılmıştır. Kongrenin açıldığı günde biz burada Türkçe konuşma hakkında mücâdelenin şiddet kesb ettiğini gördük ve ancak pek şiddetli mukavemetten sonra kongrede söylenen sözleri Türkçeye tercüme etmenin cevazını istihsal ettik. Tatsayuz idâresi bu gibi işi ile halk komiserleri şûrâsının Türk dilini tatbik hakkındaki kararını fesh etmiştir. Böylece Rusça bilmeyenlere tercüme vâsıtasıyla meram anlatmak Çarizm devrinde de mevcuttu... Burada hükümet müesseslerinde 19 yahut 20 nisbetinde Türk bulunduğunu söylediler. Lâkin bunların ekseri kara işçilerden ibâret olduğunu yâd etmediler. Vâkıa Kemaleddinof yoldaş 39 Lumavay Yamşik **لوماواى يامشيك** yol arabasının hepsi Türklerden olduğunu söyledi, fakat Türkçeleştirmeyi kara işçilerden başlamanın mânâsı yoktur. Bilirsiniz, Çar Nikola’nın Küçeri **كوجهرى**, arabacısı da Tatarı fakat bu Türkçeleştirme değil, yalnız göz boyasıdır. Biz Türkçeleştirmeyi muktedir mütehassısları çoğalmak yoluyla gütmeliyiz. Eğer kongreye gelen Türkler hiçbir şey anlamadan dönerlerse onları işe öğretmek nasıl kabil olacak? demiştir.

Bunlara karşı Rus kadın yoldaş Varaşilova cevap vermiş ve onları, âdet olduğu üzere, Türk Rus amelesi arasına iftirâk salmak, eskiye hasret çekmek gibi ithamlarla cerh eylemiştir. Yoldaş Tihamirof (Rus) da son sözünde onlara karşı tehditâmiz sözler söylemiştir. Fakat şovenist ve milliyetçilere karşı bu tehdid ve ithamlar yalnız Ruslar tarafından değil M. Saidullin gibi öz komünistler tarafından da türlü şekillerde yapılmıştır.

* Bu mâlûmat *Kızıl Tataristan* gazetesinin 1.466 sahifesinden alınmıştır.

25. M.E., “Kitâbiyat: Kazan Türkleri”¹⁹²

Kazan Türkleri Sâbık Millet Meclisi âzâsından A. Battal Bey’in *Kazan Türkleri* namıyla neşrettiği kitabın îlânı vaktiyle *Yeni Kafkasya*’da tab’ edilmiş, fakat neşriyatımızda zuhûr eden zarûrî tevkif sâiki ile bu kitap hakkındaki mütâlaamızın neşri tehire uğramıştı.

Kazanlı meslektaşımızın neşrettiği bu kitap, Azerbaycan ile Türkiye matbuatında *Şimal Türkü* Kırım ile Volga Boyu matbûatında da *Tatar* namıyla yâd olunan Türk elinin tarihî sergüzeştini hikâyeye eder değerli bir eserdir. Muharrir, Volga boyunda yaşayan bu Türk iline doğru olarak verilecek yegâne ismin Kazan Türkleri olabileceği dâvâsında ısrar etmektedir.

Bunun için de o, kitabına *Kazan Türkleri* ismini vermiştir. A. Battal Bey’ce Şimal ayısı olursa da Şimal Türkü olmaz. Kazanlı münekkidlerin Tatar Puşkin’i diye takdir ettikleri meşhur şair Tukay’ın bile, vaktiyle Battal Bey’in de yakalandığı Tatar modasına teba’an kendi kavmine Tatar demesini, Kazan Türkleri pek büyük bir hata addederler.

Battal Bey’e göre Volga ve Kama nehirleri boyunda sakin Türkler vaktiyle bu havzada yükselen medeniyet sahibi olan Bulgar enkazı üzerinde teessüs eden kudretli Türk hanlığını teşkil etmişlerdi. Bu hanlığın ismi Kazan idi. Kazan, bugün tasvir olunduğu gibi, yalnız bir şehre verilmiş isim değildir. İdâre ve hükümet merkezi olmak hasebiyle bu şehre tâbi bütün memleketin ismi Kazan’dır. Kazan Hanlığı yalnız bir şehri değil, vâsi bir memleketi ve bu memlekette yaşayan Türkleri ihtivâ ediyordu. Demek bu ülkenin tarihi ismi Kazan’dır. Buradaki Türkler de Kazan Türkleridir.

Tatar unvanı altında uyanan millî intibah mefkûresinin hedefi tarihi mukadderata baş eğerek siyâsî Rus hâkimiyeti altında millî medenî mevcudiyet kazanmaktan ibâret idi. Kazan ismini ihyâ etmekle, A. Battal Bey, Volga boyunda uyanan millî intibah cereyanını millî-medenî muhtâriyet mahdutluğundan millî istiklâlcilik gibi siyâsî geniş bir yola sevk etmek istiyor. Tatarcılık Rus demokratizminin cenahı altında bütün Rusya Müslümanlarının rehberi olmak isterdi. Kazancılık ise, diğer Türk illeri ile beraber Rus istîlâsına karşı mücâdele bayrağı açıyor.

¹⁹² *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 11-13.

Battal Bey'ce, Çarizm tarafından mahvedilen müstakil Kazan, tarihî ve medenî kıymetten mahrum, Moskof Çarlığına nisbetle seviyesi dîn bir cemiyet ve hükümet değildi. Bulgar medeniyetinin vârisi bulunan Kazan'ın kendine mahsus medenî bir kıymeti vardı. Müellif bu dâvâsında Rus müelliflerini istişhâd ediyor: Mutaassıp Rus müverrihlerinin talandan başka bir şey bilmez göçebe vahşîler ordusu telâkkî ettikleri Kazan'ı Rus müverrih ve feylesofu meşhur Salavyof medeniyet ocağı diye târif eylemiştir, diyor.

Kazan gençliğinin dimağında düşmanların da itirâf ettiği Kazan kıymetlerini i'tilâlendiren müellif, 1917'de Kazan'da îlân olunan millî-medenî muhtâriyet şîârını Kazan Türkleri için hakîkî bir mefkûre olarak kabul etmiyor. Bu kararı veren millet meclisinde siyâsî muhtâriyet isteyen mühim bir ekalliyetin mevcut olduğu bize haber veriyor. Tataristan Cumhuriyeti'nin muhtâriyetini îlân eden Moskovalı Bolşevikler bu şerefi kendilerine çekmesinler. Onlar, ancak gittikçe kuvvetlenen bu siyâsî cereyanı tatmin etmek maksadı ile Tataristan Cumhuriyeti'ni yukarıdan îlân eylemişlerdir. Fakat diğer taraflarda olduğu gibi, burada da bittabi şeklen tatmin ettikleri bu hareketi fiilen öldürmek için ne lâzımsa ihmal etmemişlerdir.

Rus Çarlığı'nın, şarkı istilaya tevcih olunan ilk darbesini Kazan Hanlığı yemişti. Bu darbenin dehşet ve derecesini tespit etmek için Kazan'ın Korkunç İvan gibi bir canavar tarafından zalimâne surette istîlâ edildiğini söylemek müellifce kâfidir. Fâciayı bu kısa cümle ile takdir etmek ihâtasında bulunamayan karîler müellifin işbu istîlâyı tasvir eden sahifelerini okusunlar. Tarihi vâk'alara karşı hassasiyetlerini kaybetmeyenlerin bu fecî sahifeleri soğukkanlılıkla okuyamayacaklarına eminiz. Alelumum çok mevsuk olan bu eser, Rus mezâliminden bahsederken, vâk'aları Rus menbalarına istinâden nakleder ki kendisini millî taassup sâiki ile ifrat ve garazkârlıkta itham etmek imkânı da yoktur. Öyle iken, Rus emperyalizminin ilk kurbanı olan bu Türk memleketinin uğradığı acı felâketlerin bu kitap ne acı safhalarını ihtivâ ediyor!...

Rus çarlığının Türk milletine neler yutturduğunu bilmek isteyenler Kazan Hanlığı'nın kara yazısını okusunlar. Mezâlim tarihinin âlem-şümul numuneleri hep burada cemi'dir: Kazan Türklüğü yerinden olmuş, yurdundan kovulmuş, öldürülmüş, tanassur ettirilmiş millî medenî her nevi hususiyetten tecrid edilerek sefil bir parya haline indirilmiştir.

Hissesine gelen bu felâket neticesinde Kazan Türklüğü çok gâib eylemiş: Nüfusça azalmış, Türk ahâli şehirlerden kovulmuş, Türk köylerine Rus mujikleri oturtulmuş, Kazan köylüleri arasına Rus köylüleri salınmış, halk Ruslaştırılmış. Bu Ruslaştırmanın Kreşin namı ile vücuda getirdiği hâdise Kazan Türkünün mâruz kaldığı din ve vicdan tâkibatını gösteren ne dilsûz bir vâk'adır. İnsanlar fiilen İslâm, resmen Hristiyan yaşamak gibi elim bir vazîyet içerisinde, senelerce mücâdele etmiş, mânevî ızdırablar altında hırpalanmışlardır.

Fakat bütün bunlara rağmen, Kazan Türkü tamamıyla mâğlûp olmamış: Metânet göstermiş. Mücâdele etmiş. Mevcudiyetini müdâfaa edebilmiştir. Bu mücâdelede kendisine rehberlik eden zümre din âlimleri olmuştur. Din âlimlerinin Kazan'daki rolü çok büyüktür. Bu rolün neden ibâret olduğunu, müellif, Rus muharrirlerinden Firsof'un takdîrâtı ile tevsik ediyor. Firsof, Rus Ortodoksları bâzı yerlerde papazların yüzünü pek nâdir gördükleri halde, Müslümanlarda her köyde bir mescit, bir ve yâhud birkaç molla bulunuyordu ki, bu mollalar mahallî ahâli ile sıkı temasta bulunuyorlardı. Biz de yani Ruslarda okuma-yazma bilmeyen câhil papaz az olmazdı, hâlbuki onlarda yani Kazan Türklerinde molla demek âlim demektir ve bunlar lâzım olan tahsîli görmüş adamlar arasından seçilirdi... diyor ve molla aynı zamanda dindaşlarının muallimi, kaziyesi ve hatta tabibi oluyordu, diye takdiratını teyit ediyor.

Kazan Türkleri gibi siyâsî zümresini kaybeden istilâ-zede milletlerde dinî müesseselerin, milletin tutunacak yegâne istinatgâhını teşkil ettiği emsâli ile vâkîdir. Şu takdirde cemiyetin yediği müthiş darbelere karşı ve hiddet ve benliğini müdâfaa ve muhâfaza eden dinî zümre, bütün muhâfazakârlığına rağmen, afakî surette terakkî âmili oluyor, tarihi çok müfid ve müsbet bir rol oynuyor. Nitekim Kazan Türklüğündeki ilk intibah mübeşşirleri bu zümreden yetiştiği gibi, bugünkü Kazan münevverlerinin kitle-i asliyesini dahi Muhammediye, Hüseyniye gibi medreselerden yetişen mollalar, muallimler, muharrirlerle cemâat hadimleri teşkil etmektedir. Hatta bugünkü halde Komünist geçinen hadimler arasında bile kökleri medreselerde bulunanlar az değildir.

Kitabın "Edebî ve Millî İntibah Devri" unvanı altında yazılan sayfeleri bize Şehabeddin Mercani, Kayyum Nasiri gibi büyük mübeşşirlerden tutarak muasırımıza varıncaya kadar, millî ve edebî Kazan muhitinde meydana atılan yetişen cemâat adamlarının bu zümre içerisinde yetişerek millî intibah mefkûresine ettikleri hizmeti ta'dad ediyor. Fakat teessüf olunacak bir cihet var ki o da bu sayfelerin, diğer sayfalara

nispetle daha mücmel olmasıdır. Gönül isterdi ki Battal Bey bize Kazan Türklüğünün Çarizm'den çektiğini anlattığı gibi bu, Türklüğün o menhus Çarlığa karşı mücâdelesini demek olan intibah devrinin vâkalarını da aynı tafsilâtla anlata idi.

Eserin tasnifindeki temâyül, tarihçe bize daha yakın hâdiseleri daha uzak hâdiselerden daha az tafsil ile anlatmaktır. Edebî ve millî intibah faslı hakkında kaydettiğimiz bu husûsiyet Tatar Cumhuriyeti'nin bugünkü vazîyeti faslında bilhassa nazara çarpar. Şöyle ki mecmua orta formatla 250 sahife teşkil eden bu kitabın bugünkü vazîyeti anlatan kısmı ancak 6 sahifeden ibârettir.

Bu sahifelerdeki ifâdesi ile muharrir, Bolşevik sistemi ile Rusya istîlâsı aleyhinde olmakla beraber, milletin bu sistem dâhilinde ümitsiz bir halde inkiraz etmekte olduğu fikrine kat'iyen iştirak etmiyor. Bilâkis, Bolşevik istîlâsına karşı halkta ciddî bir mukavemet eseri görüldüğünü iddia ve 17. ve 18. asırlarda Rus temsil siyasetine karşı dini siper ederek mukavemet eden ve 19. asrın sonlarına doğru ve 20. asrın başlarında milliyetini inkişaf ettirmeye çalışmış olan milletin şimdi de benliğini muhâfaza etmek uğrunda çalıştığını tebşîr ediyor.

Evvelki mukavemetinde Çarlığa medyun olmayan millet, bittabi, şimdiki çalışmasında da Komünizme medyun değildir. Müellif bu kaziyeyi tesbit etmeyi ihmal etmemiştir.

Kazan Türklerinin bazılarında, yaşadıkları acı tarihin bâzı zihinlerde bıraktığı derin infial yüzünden, Ruslukla îtilâf suretiyle müdâfaa mevcudiyet usulünü tercih etmek meylî vardır. Kazan Türklüğünü bu hatalı yoldan men' ile tarihi düşmana karşı vazîyet alarak, diğer Türk illeri ile beraber, istiklâl hedefine doğru sevk etmek niyetiyle kaleme alınan *Kazan Türkleri* eserini karîlerimiz harâretle tavsiye ederken, muhterem muharririni de bu fâideli müfid eserinden dolayı tebrik ederiz.

26. Başkurdistanlı Abdülkadir [İnan], “**Altay’dan Azerbaycan’a**”¹⁹³

Azerbaycan’ın kara gününü teşkil eden 27 Nisanı düşünür, Türklüğe indirilen bugünkü darbenin acısını duyarken, Altay Türklerine âit bir hatıra nazarımda canlandı.

Bundan altı sene evvel Bakü’de vuku bulan hâdise Türk-Rus dâvâsının kanlı sahifeler teşkil eden bitmez mücâdelelerden bir vak’adır.

Türk halkiyatı bu defa asrî safhası Bakü’de açılan bu tarihi fâcianın ölmez destanlarını nakleden ne heyecanlı eserlere mâliktir. Yazık ki bu destanları tedkik ile Türk mitolojisini ihyâ eden bir Firdevsi’miz daha yetişmemiş! Yoksa İran dünyası nihâyet Hürmüz’den âhirine galebe çalacağına iman ettiği gibi, Türklükle Rusluk arasındaki mücâdelenin de kendine mahsus ilâhî remizler taşıdığı mâlûm olurdu.

Sevk-i tâlihle birkaç zaman Altay Türkleri arasında yaşadım. Şaman mezhebinde yaşayan, Türklüğün en kadim an’ane ve mukteadâtını bugüne kadar muhâfaza eden bu ırkdaşlar arasında icrâ olunan millî ayinlerin şâhidi oldum. Bu ayinlerde Erlik Han namını taşıyan Karanlık alası(بیآلهس) ile Kayrahan* ismi verilen Işık alası(بیآلهس) arasındaki mücâdelenin adeta, Ehrimen ile Hürmüzd mücâdelesine kadar, canlı ve heyecanlı olduğunu seyrettim.

Erlik- Kayrahan mücâdelesinin Altay’da seyredildiğim safhalarından başka münâsib bir zamanda belki tafsîlen bahsederim. Şimdilik bu iki remizin Rusya istîlâsına karşı yapılan mücâdeleye alem olduğunu zikretmekle iktifâ edeceğim. Alelumum Şark Türklerinde bilhassa Altay Türklerinde Rus istîlâsına karşı mücâdele eden kahramanlar idealize edilir, halk şiiri bunlara kutsiyet pâyese vermekten çekinmez. Altay halkiyatı ise, bu mücâdelede, kendi kahramanlarının harsî olmak üzere Kayrahan veya Ulugün’ü düşmanın, diğer tâbir ile müstevli Rusluğun remizi olmak üzere de Erlik ve yahut Yerlik’i tespit eder.

İran hamasiyetinde Turanın galebesi nasıl Ehrimen’in zaferi ile tev’em (توأم) görülüyorsa, Altay mutekidinde de Rusluğun zaferi Erlik’in zaferidir. Fakat Ehrimen’in galebesi geçici olduğu gibi, Erlik’in zaferi de muvakkatidir. Son galebe mutlaka Işık alesi(بیآلهس) olan, aynı zamanda Türklerin harsî bulunan Kayrahan’dır.

¹⁹³ *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 4-6.

* Bu alenin **آلهك** diğer bir ismi de Ulugün **اولوكون**’dür.

Kayrahan'ın zaferini temin için mûcâdele etmiş ne büyük kahramanlar vardır. Bu kahramanlar halk destanlarında büyük bir aşk ve heyecanla kutlulanmış, hatıraları teyit olunmuştur. Halkın zihninde saklı bulunan bu ibtidâî hatıralar asrî bir metotla işlenmek ve edebî bir şekil almak için millî Türk sanatkârlarını bekleyip duruyor.

Altay kahramanlarından İrkanzapey'a mahsus olup dağların başındaki bulutlar arasından kızıl bir nokta halinde görünen kanlı gömleğin kavmi dâima intikama dâvet eden hikâyesi, romantik bir Türk şairine ne canlı bir ilham menbaı, ne güzel bir mevzudur!

İrkanza Rus istilâsına karşı mûcâdele etmiş millî bir kahramandır. Bu kahraman gayr-ı müsâvî mûcâdelede mağlûb düşmüş, ruhu göklere çekilerek Kayrahan'a kavuşmuştur. Onun kanlı gömleği ise Altay dağında bulutlar arasında mahfuz bulunuyor. Bu kanlı gömlek ara sıra bulutlar arasından gözükererek Altay halkını intikama dâvet ediyormuş. Bir gün olacak Kalkancı Çak (kıyâmet) gelecek Erlik Han'ın menhus avanesini teşkil eden Rusların şerri başlarından atılacaktır.

İbtidâî bir halde bulunan Altay Türkleri için Erkenaz Abay'ın kanlı gömleği ne ise, muasır Türkler için de 27 Nisan günü odur. İbtidâî Altay Türklerini ezen, düşman Türk illerinin en müterakkî bu asrını teşkil eden Azerbaycan Türklerini ezen düşmanın ayıdır. Erlik o erliktir...

Mâtem günleri, bizim nazarımızda, felekten şikâyet günleri değildir. Bilakis, bu günler bize İrkanza'nın kanlı gömleği gibi, bir intikam remizini teşkil etmelidir. Bugün biz, millî cidâlin idâmesi nâmına millî hars ve vicdan hazinelerinden yeni hamleler toplayarak Ulugün'ün dâima zaferini temin için çalışmak ahdini tecdid edelim. Bilelim ki Karanlık mebdini Erlik'in galebesi muvakkatîdir. Çünkü Türk ruhunun telkinâtı böyledir!

27. A.Battal [Taymas], “Azerbaycan’ın Kara Günü Münâsebetiyle”¹⁹⁴

19 Ağustos 1920’de Kazan’ın mahpuslara mahsus karargâhından kaçarak Eylül ibtidâlarında Bakü’ye gelmişim. Azerbaycan on birinci Rus Kızıl Ordusu tarafından işgal edilmiş bir vazîyette bulunuyordu. Memleket üzerinde de Kızıl Rus işgalini gösteren kırmızı bayrak dalgalanıyordu. Rusya’da zuhûr eden dâhilî muhârebeler yüzünden, Türk ülkeleri arasındaki münâsebetler inkıtâa uğradığından, Azerbaycan’ın istiklâl günlerindeki hayatına dâir mâlûmatımız hemen yok mesâbesinde idi. Bakü’de Kazanlı vatandaşlarımdan münevver birisine tesâdüf ettim. Bu zat şimalde vukua gelen keşmekeşler esnâsında nakl-i mekân ederek Bakü’ye kadar gelmiş ve Azerbaycan’ın müstakil günlerinde burada yaşamış ve çalışmıştı. Ondan müstakil millî Azerbaycan hakkında epey mâlûmat almıştım. Bugün de hayatta bulunan bu muhterem zat: “Hakîkî mânâsıyla hür bir Türk cumhuriyetinde birkaç ay yaşadım, bu aylar hayatımın en mesut bir devresidir” diyordu. Bu zat şu veciz ve mânîdar cümleyi candan üzülererek ve cidden düşünerek söylüyordu. Hakkı da vardı. Zîra Türk illerinin en büyük kısmı uzun zamanlardan beri istiklâl nimetinden, müstakil olan kısmı da hürriyet saâdetinden mahrum idi. Hele cumhuriyet idâresini Türk dünyası hiçbir zaman görmemişti. İşte idealist ildaşım müstakil, hür bir Türk cumhuriyetinde bizzat yaşamıştı. Bu cihetten mesuttu. Fakat bu ilk Türk cumhuriyetinin, tarihi düşmanın kızıl çizmesiyle çîğnendiğini de kendi gözleriyle görmüştü. Bu yüzden de bedbahttı. İldaşımın kardeş Azerbaycan’a dâir hikâyesi, inkılâbın tâ ibtidâsından beri birçok mücâdele safhaları gören, lâkin müstakil ve hür bir Türk cumhuriyeti görmeye muvâfık olamayan beni de pek ziyâde düşündürmüştü...

Bakü’de bulunduğum esnâda Azerbaycan’ın yeni müdürân-ı umûru bir taraftan millî Müsâvat Hükümetinin bakiyesini imhâ ile meşgul iken, diğer taraftan Şark milletlerinin kongresini toplayıp hârice karşı birtakım nümâyişkarâne jestler yapmakla uğraşıyorlardı. O zamandan şimdi altı sene geçti. Bu senelerden dördünü ben Baltık sahilinde bulunan ve Rusya’dan ayrılan bir memlekette geçirdim. Bu müddet zarfında Rusya’dan ayrılan ve ayrılamayan milletlerin siyasî hayatlarını elden geldiği kadar takip ettim. Birincilerin şâyân-ı hayret bir süratle medenî ve iktisâdî inkişafını ve Rusluğa karşı azim nefret ve husûmetini gördüm. Sonuncular ise açlıktan, sarı hastalıklardan kırıldılar ve en acıklısı da yabancı ruh Rusluğa has tahrîbatçı Bolşevizm’le mücâdele ede ede ictimâî cihetden tamamen perişan oldular.

¹⁹⁴ *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 6-7.

Baltık sahilllerinden def' edilerek bu taraflarda hemen 17. asırdaki Rusya hudutlarının gerisine çekilmeye mecbur olan Bolşevik Rusya'sı son günlerde Rusluğun mâruf tevessü temâyülâtını var kuvvetiyle şarka ve cenuba tevcih ederek bu istikâmette tamamen eski Çarlık Rusya'sının tavrını takınmıştır. Serkeş İnaridis (Gayr-ı Rus)ları inkıyad altına almak için Rusluğun bütün cebir ve zulüm vesâitini kullandıktan sonra, şimdi de eski Rusya'nın bilmediği bin türlü hulûl-i muslihâne çarelerini istîmal etmeye başlamıştır. Vaktiyle Rusya İmparatorluğu'na dâhil olan gayr-ı Rusların Baltık zümresi Rus boyunduruğundan kurtulmuş ve millî istiklâl saâdetine nâil olmuştur. Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan gibi Karadeniz zümresi ile Türkistan, Kazakistan ve Kazan gibi kara zümresi ise hâlâ Rus esareti altında inlemektedirler. Bugün kardeş Azerbaycan için mâtem tutarken şu noktaları tahattur etmeliyiz:

A)Mücâdelemiz sadece Marksizm, Leninizm filâna karşı değil, başlıca müstevli Rusluğa karşıdır. B) Bu mücâdelenin usulleri ve tabiyelerine dâir Baltık zümresi kavimlerinin mücâdele tarihinde bizim için öğrenilecek birçok dersler vardır. Bahusus, müstevli kuvvete karşı nefret ve husûmet duygusunu tanımaya ve terbiye usullerini bizler mutlaka onlardan öğrenmeliyiz...

28. A.B.[Abdullah Battal Taymas], “**Kazan Yurdunda: Şâir Said Râmi**”¹⁹⁵

Vaktiyle Kazan yurdunun anarşist ve taşkın şâiri olmakla tanınan Said Râmi son günlerde Kazan’da vefat etmiştir. Merhum 1905 inkılâbından sonra Kazan’da Tancılar ile birlikte çalışmıştı. Taşkın şâirleri “Nizamlı Medrese”, “Yaşa Zübeyde” unvanlı tiyatroları da şu günlerde yazılmıştı. Hassas ve pür heyecan kalbe, lâkin uysal ve gevşek bir karaktere mâlik olan S. Râmi inkılâp yatıştıktan sonra yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuştu: Tahayyülât- şiiiriye kanadı kırılmış, gazeteciliğinde ise, Sosyalist *Tan*’dan klerikan beyan’ül-mülke atlamıştı. 1911 senesi ise Astarhan’da *İdil* gazetesinde kendini Latin harfi taraftarı olarak îlân etmişti. Zaten bu, Kazan yurdunun yegâne Latincisi idi.

Fikrimce S. Rami hayatını ruhî teşevvüşler ve fikrî ızdırablar ile geçirmiş bir şahsiyettir.

¹⁹⁵ *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 15.

29. Abdullah Battal [Taymas], “**Selim Giray Mirza Cantöre**”¹⁹⁶

Kazan Türklerinin değerli cemaât hadimlerinden Selim Giray Cantöre son günlerde Kazan’da sefâlet içinde vefat etmiştir. Merhum asıl Kazak-Kırgız hanları neslinden olup, vaktiyle Kazak yurdunun muhtâriyetli idâresi bitirildikten sonra çil yavrusu gibi dağılan Kazak hanzâdelerinin bazıları Ufa vilâyetine yerleşmişlerdi. Merhum Selim Giray Mirza da 1864 senesinde mezkûr vilâyette dünyaya gelmişti. Orenburg’da Rus gimnazya (lise)sında okuduktan sonra Petersburg Dârülfünununun riyâziyat fakültesini de ikmal etmişti. Birkaç sene Ufa vilâyetinde hâkimlik etmiş, sonra Zemstva (vilâyet-i idâre-i mahalliyesi)ya intisap ederek orada birçok seneler Müslüman maârif işlerine nezâret eylemiştir. 1905 inkılâbından sonra Birinci Devlet Duması’na mebus olarak intihap edilmişti. Bu inkılâp günlerinde o zamanın en son fırkası olan Meşrutiyetçi Demokratlar Fırkası müntesipleriyle anlaşmakla beraber o zamanlarda teşekkül eden Müslüman İttifakı Fırkasına girmekte de tereddüt göstermemişti. Ahâliyi birinci Dumayı dağıtan hükümete vergi vermemeye dâvet eden meşhur Viborg Beyannâmesi’ne imza atan Kazan’lı Türk mebusların biri de Selim Giray Mirza idi. Bu imzası için o da başkaları gibi, mahkeme kararına binâen üç ay hapishânedede oturmuş ve bilâmüddet ictimâî ve siyasî hukuklarından mahrum edilmişti. Selim Giray Mirza yalnız halkçı (demokrat) değil, aynı zamanda samîmî bir milliyetçi idi. Mahkûmiyeti dolayısıyla siyâset ve idâre işleri ile uğraşamayan bu zat iki inkılâp arasında geçen on bir-on iki sene zarfında asla âlâyîş ve nümâyîşe kapılmadan mütevâzıane bir surette millî, ilmî ve fikrî işlerle uğraşmıştır. Bu müddet zarfında Ufa’nın Medrese-i Âlîyye’si ile pek fazla meşgul olduğu gibi, onun Ufa şehrindeki hânesi de fikir ve mefkûre, ilim ve tâlim sahasında düşünen ve çalışanların darünnedvesi idi. Hayatının bu devrinde merhum birçok fâideli eserler neşrine maddeten muâvenet ettiği gibi, bizzat kendisi de edebî lisanımızda kullanılan Arabî ve Farisî sözlerin bir lügatçesini tertib ve neşr eylemişti.

17. yıl İnkılâbından sonra Kazan Türklerinin millet meclisinde âzâ olup, orada millî idârenin mâliye nezâreti âzâlığına da intihap olunmuştu. 18-19 senelerinde Sibirya muhâceretinin acısını tattığı gibi, beş altı sene Sovyet cennetinin maddî ve mânevî yoksulluklarını çekmek mecburiyetinde de kalmıştı.

¹⁹⁶ *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 8-9.

Merhum cömert, kibirsiz ve halîm bir zat olup, bu cihetten tabiatın nâdir yetiştirdiği insanlardandı.

Merhumun Sibirya muhâcereti arkadaşlarından

Abdullah Battal

30. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Kazan Yurdunda”¹⁹⁷

Harfler Meselesi

Bakü Türkiyat kongresinde Kazan murahhaslarının kendi harflerimizi müdâfaa ettikleri okuyucularımıza mâlûmdur. Mâmâfih delegeler Kazan’a döndükten sonra orada harf meselesi hakkında gazete sütunlarında uzun ve şiddetli münâkaşalar cereyan etmiştir. Zîra Bakü kongresinin kararından cesâret alarak, orada da Âlimcan İbrahim’in tâbir ettiği gibi “yeni batırlar” (türedi kahramanlar) zuhur ederek, Latincilik şiarıyla meydana atılmışlardır. Kuvvetini Kızıl ve Kara Rusufikatör dâirelerinden alan bu türedi zümresinin başında Â. İbrahim’in eski arkadaşı ve hamidlerinden Fatih Seyfi Kazanlı durmaktadır ki bunlar bir Yeni Alfabe Cemiyeti de tesis etmişlerdir. Bunların ne derece kuvvetli olduklarını bilemeyiz, fakat diğer taraftan da Kazan Cumhuriyeti’nin Maârif Komiserliği bu sene Eylül ibtidâsında harflerimizi ıslah meselesini müzâkere etmek için bir ictimâ toplamaya karar vermiştir. Bu ictimâda hazır olmak için başka Türk cumhuriyetlerinden de murahhaslar çağırılacakmış (*K. Tataristan* gazetesi, numro 136).

Boş Laflar

K. Tataristan gazetesinde iki haber nazar-ı dikkatimizi celp etti:

1) Tataristan Cumhuriyeti’nin Kanûn-ı Esasisi kabul edilmek münâsebetiyle Merkezî İcrâ Komitesi, Tataristan Cumhuriyeti’nin ayrıca bayrağı ve armasını tâyin etmeyi münâsip gördü. Ve Ağustos ibtidâsına kadar bunları hazırlamayı Arhiyof riyâseti altındaki bir komisyona havâle etti (134). 2) Tataristan Cumhuriyeti’nin Moskova’daki elçisi yoldaş Ömerof Kazan’a çağırıldı, onun yerine yoldaş Muhammedcan İsiyof tâyin edildi (numero 135).

Bu haberleri okuyan acemi bir karî Tataristan Cumhuriyeti’nin istiklâlinde hiç şüphe eder mi? Diğer taraftan işin iç yüzünden haberi olanlar buradaki arma, elçi, bayrak kelimelerinin boş lâflardan ibâret olduklarını da elbette bilirler. Zaten Bolşevik sistemi böyledir: Burada yüksek tabirler, âlî mefhumlar, alçak ve hasis maksatlara âlet ittihaz olunur. Sağı, solu istiklâl dağıtan Moskova’nın Kazan’a vesâireye bayrak unvanıyla bir paçavra, arma adıyla bir damga bağışlamaktan nesi eksilecek? Zaten eskiden Kazan Guberniyasının da kendine has bir arması yok mu idi?!.. Rıza Nur Bey’in *Türk Tarihi*’nde Tataristan Cumhuriyeti’nde koca bir armasını gördük. Fakat bu arma ile kitabını tezyin eden müellif, bu cumhuriyetin lâfzı murad bir nesne olduğunu kaydetmeyi de unutmamıştır. Filvâki Moskovalı müdürân-ı umûr, Rusya’daki milletlerden cicili bicili şeyleri dirîğ buyurmamışlar yalnız hakîkî hürriyet ve istiklâli

¹⁹⁷ *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 13-14.

esirgemişlerdir. Bu kurnaz adamlar “çocuk ne ile eğlenirse eğlensin, fakat ağlamasın” mealindeki Rus darb-ı meselinin sırrını iyice kavramışlardır...

31. Kazanlı [Abdullah Battal Taymas], “Rusya’nın Dağılması ve Rus Ruhu”¹⁹⁸

Rusya Dağılıp Viran Olacak

Ziya Gökalp

1918 senesi Martın üçünde Brest-Litovsk’ta Bolşevikler Rusya’nın siyâsî izmihlâlini tesbit eden tarihî vesîkaya imza atmışlardı. Orada akd olunan silâh muâhedesine göre, Lehistan, Litvanya ve Finlandiya Rusya devletinden ayrılacaklar, Ukrayna, Likyandiya, Estonya ve Finlandiya’dan Rus askerleri def edileceklerdir. Filhakîka bu masalihe, Rusya’nın garp ve cenup taraflarındaki gayr-ı Rus kavimlerin istiklâl projesini teşkil ediyordu. Bu proje Almanya’nın inhizamından sonra başka vâsıtalarla kısmen fâile çıkarılmıştır. Projeye dâhil olan ülkelerden yalnız Ukrayna Rusya’dan ayrılamadı. Kızıl Rus ordularıyla ve kısmen kendi Bolşevikleriyle yaptıkları kanlı savaşlar neticesinde (garbde Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Lehistan cumhuriyetleri tesis olunmuş ve üstelik olarak, Besarabya ülkesi de Romanya’ya ilhak edilmiştir. Bu ayrılış yüzünden Avrupa Rusya’sından hemen hemen dokuz yüz bin kilometre merbaı toprak yâhud bütün Rusya İmparatorluğu’nun altıda bir kısmı (yüzde 16,6’sı) ahâlisinin ise otuz milyondan fazlası yâhud beşte bir kısmı (yüzde 20,5’i) eksilmiştir. Şurası da dikkate şâyandır ki ayrılan ülkeler, gerek iktisâdî ve gerek medenî cihetten Avrupa Rusya’sının en mühim ve en ilerlemiş olan kısmı idiler. Yine uzun veya kısa müddet Moskof hâkimiyeti altında bulunan bu memleketler mezhepçe Ruslardan ayrı Katolik yahut Protestan oldukları gibi medeniyetçe de Garbî Avrupa sistemine tabî idiler. Bunlar ayrılınca Rusya, hakîkaten Deli Petro’dan evvelki Moskofluk vazîyetine avdet etmiş demektir...

Moskofluk vaziyeti deyişimize hayret edilmesin! Hiç şüphe yoktur ki Bolşeviklerin Rusya’da hâkimiyet sürdükleri kısa müddet zarfında bu memlekette tarihte misli görülmemiş bir gerileme hâsıl olmuştur. Rusya bu kısa zaman içinde en azı üç asır geriye dönmüştür.

Büyük (Deli) Petro’dan sonra Rusya’yı kuvvetlendirmek ve Avrupalılaştırmak için kurulan bütün esaslar devrilmiştir. Vâkîâ bugün Ruslar menşece Avrupaî olan Marksizm’i tatbik etmek iddiasında bulunuyorlarsa da, bunlar şimdiki Avrupa hayat-ı

¹⁹⁸ *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 9-10.

ictimâîyesinin kuruluşunu ve ahlâkî esaslarını tamamıyla inkâr ettikleri gibi Rus ayarındaki Marksizm'i de bugünkü Avrupa inkâr ediyor.

Mütehassis iktisad âlimlerinin dediğine göre bugünkü Rusya tecrübesi Marksizm esasları ile hiç de tevâfuk etmez. Zîra Marks'a göre sosyalizmin meydana gelmesi için sermayenin temerküzü, amelenin kuvvetlice teşkîli lâzımdır; yani ictimâî inkılâp, tekâmül yoluyla meydana gelecek ve bilâhare hâkimiyet olgun meyvenin yere düşmesi gibi, kendiliğinden amele sınıfının eline geçecektir. Hâlbuki Rusya bir sanayi memleketi değil, çiftçi memleketidir; Şâibesiz Marksizm'i tatbik için en nâmüsâit yurtların yeri de Rusya'dır. Bu halde Rusya'daki ictimâî inkılâp tecrübesi Marksizm nâmına olmakla beraber, Rus kavmine has olan anarşistlik, hayalperestlik ve tahribatçılık ruhunun Bolşevizm, Leninizm gibi yeni esaslarla tezahüründen başka bir şey değildir. Mâlûm 1917 senesi inkılâbından sonra pek fazla çiçeklenen Rus Bolşevizm ruhunun köklerini Rus tarihinin derinlerinde aramalıdır. Onuncu asr-ı miladînin sonlarına doğru Hıristiyanlığı kabul eden Kiyef Rusları daha dün takdis ettikleri ve kendisine taptıkları Perun **Перун** namındaki mabudlarını atkuyruğuna takarak sokak sokak dolaştırmışlar ve terzil etmişlerdi. Bu da bir nevi Rus Bolşevizm'i değil miydi? Rusların 16, 17, 18. asırlarda gayr-ı Rus ülkelerine icrâ ettikleri akın ve istilâ tarihlerini okurken her adımda yaktık, yıktık, kestik, soyduk tâbirlerine tesâdüf edersiniz. Rus hayalperesttir, ukalalık etmesini sever. Rus klasik eserlerindeki başkahramanların hemen kafası anormal birer hayalperestlerden ibârettir. Bunlar dünyayı yakından tanzim etmeyi, insan heyet-i ictimâîyesine yeni sistemler, yeni usuller öğretmeyi düşünürler. Rus "ıslavyafilleri" Avrupa'nın çürüklüğünden, istikbâlinin mazlumluğundan dem vururlar. Taze ve dinç Rusya'nın cihanı ıslah yolunda mukaddes bir misyona mâlik olduğunu iddia ederler.

Hülâsa Büyük Petro ve halefleri Rusya'yı Avrupalılaştırmak maksadıyla muazzam teşebbüslerde bulunmuşlarken Maksim Gorki'nin Deli Petro'ya benzettiği Lenin, Avrupa'da doğan bir talimatı tatbik edeceğim diye, Rusya'yı Avrupa ile uzlaşmaz bir muhâsım vazîyetine koymuştur. Elbet ki Lenin taşkın Rus ruhunun tezâhürâtında yalnız bir rehber rolünü oynamıştır. Asıl vekâyî göstermiştir ki Rusya'nın eski siyâsî azimeti gibi, ictimâî ve medenî cihetten Avrupalılaşması daha ancak sûrî ve aldatıcı bir Avrupalılaşma olmuştur. Eski Rusya'yı an'aneleri tâ İkinci Katerina devrine çıkan zâdegân sınıfına mensup bürokratlar idâre etmişti. Dumalar devrinde bile Rusya'da halk idâresi yoktu. Rus kavminin iç yüzü ve mâhiyeti devlet idâresini kendi

eline aldıktan sonra ayan olmuştur. Yalnız sıkı Çarizm çemberi altında uslu oturan Rus, bu çember patlak verince kendi kendini idâre etmekte tam aczini göstermiş ve tarihinde misli görülmemiş bir taşkınlık ve anarşi ibraz eylemiştir. Müthiş İvan, Biron **بیرون**, Arakçiyef ve İstalipin'den daha beter olan müstebit diktatörlerin pençesine düşmüştür. Filvâki Rusya'nın bugünkü tarz-ı idâresi Müthiş İvan zamanındaki istibdad idâresinden ancak müstebiden bir şahıs değil, kolektif heyet olmasıyla ve hâkimiyetin ne dine, ne de an'aneyle istinad etmemesiyle ayrılıyor. Bugünkü Rusya, siyâsî cihetden Garbî Avrupa sistemine tâbi olmadığı gibi, iktisâdî cihetten de ondan aykırıdır. Şimdi cihan ticâretinde Rusya iktisâdiyatının hiçbir ehemmiyeti yoktur. Eskiden pek mühim ihrâcat yaparken, şimdi bu ihrâcat sefer derecesine inmiştir. Rusya'ya ithâlât ise, ticârî mübâdele olmaktan ziyâde dilenciye bir dilim eklemek kabilindedir.

Rusya'nın siyâsetçe patlak vermesi bu devletin zâhiren gözüktüğü gibi dâhilen sağlam ve rasîn olmamasından ileri gelmiştir. O, mâruf bir tabiriyle söylersek, “çamur ayaklar üzerinde duran bir Alp” idi ki bundan dolayı Cihan Harbi'nden neşet eden sarsıntıya tahammül edememiştir. Harb-ı Umûmî ve 17. yıl Şubat İnkılâbı Rusya'nın siyâsî şevketini tamamen yıkmıştır. Fakat iş bununla kalmamış, Bundan sonra Rusya iktisâdî ve medenî izmihlâl uçuşumuna doğru yuvarlanmıştır. Bunda ise eski Rusya'nın hürriyet ve halkçılık devri olan yirminci asırda istibdad ve tazyik sistemiyle idâre edilmesi yani, Avrupa'daki mânâsıyla, demokratizmden ve hürriyetten uzak bulunması rol oynadığı gibi, yukarıda dediğimiz gibi, Rus kavminin hayalperest ruhu ve kuşak(کوشک) seciyesi de pek büyük bir tesir icrâ eylemiştir.

Garp tarafındaki gayr-ı Ruslar Rusya'nın hercümerc olduğu günlerde bu devletle alâkalarını kesmeye muvaffak oldular, bu tarafta Rusya hemen hemen Deli Petro, İkinci Katerina zamanlarından evvelki hudutlarının gerisine atılmıştır. Acaba Rusya'nın cenup ve şark taraflarındaki hudutları ne zaman tashih olunacaktır? Kızıl Rusya hükümeti altında bulunan Türk kavimleri bu istifham karşısında derince düşünmek mecburiyetindedirler. Çünkü mâhiyetini, pek sathî olsa da yukarıda teşhis etmeye çalıştığımız kavimle bir Çeka altında yaşamak ictimâî ve medenî sahada ezici bir kâbusun altına düşmekten başka bir şey değildir.

32. Mustafa [Çokay], “Topçubaşı Reşid Bey”¹⁹⁹

Paris'ten kara haber aldık: Oradaki Azerbaycan heyet-i murahhasası reisi Topçubaşı Ali Merdan Bey'in oğlu Reşid Bey beş altı ay evvel tutulduğu verem hastalığından Kanûn-ı Evvel'in 20'sinde Paris'te vefat etmiştir.

Azerbaycan gençliği çok muktedir ve değerli bir uzvunu kayıp etti. Reşit Bey hayata yeni atılmış henüz 25 yaşında vatanperver, münevver gençlerimizden idi. Muhâceret hayatının maddî ve mânevî birçok mahrûmiyet, sıkıntı ve ıstırapları... Paris bankalarından birisinde ufak bir memuriyet. Elde 515 frank mukabilinde sabahtan akşama kadar çalışmak. Şimalin sert nâhoş havası, iklimi. Nihâyet merhametsiz koh basilleri ve gurbet elde, yeni bir mezar...genç Azeri mezarı.

Henüz kapanmış bu taze mezarın üstünde sözlerin bilmem ne dereceye kadar teselli verici bir tesiri vardır. 1918 senesinde burada Azerbaycan heyet-i murahhasasının Pera Palas otelinde yaşadığını hatırlıyorum.

Reşid Bey o zaman Bakü Real lisesini yeni bitirmiş ve âlî tahsil için babası ile beraber İstanbul'a kadar gelmiş idi. Otelde dâima görüşürdük. Gece gündüz Türkçe derslerine devam ediyordu.

Köprüde bir gün tahsildar kendisine: “Buyurun küçük murahhas bey” dedi ve yol verdi. Sonra Reşid Bey'e “küçük murahhas bey” derdik. Bazen bu alayımıza o biraz kızar gibi olurdu.

Unutulmaz günler... Burada, her yerde, herkeste, belki bütün kalplerde, bizlere karşı büyük bir muhabbet, ciddî bir samîmiyet verdi. Çok uzun süren ayrılık devrinden sonra nihâyet birbirini bulmuş iki kardeş!..

Birden o meş'um mütareke günleri.

Türklük sanki bir rüya idi gördü, uyandı...

Averof zâbitlerine Pera Palas'ta verilen büyük balo gecesini. Arkadaşlardan birisinin ötesinde toplanıp me'yûs me'yûs konuşuyorduk. Reşid Bey çok müteessir idi. Birden: “Ben artık burada kalmam. Burası bir Rum şehri oldu” dedi ve hiddetten az kaldı ki ağlasın.

¹⁹⁹ *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 11.

1922’de Paris’te Azerbaycan talebelerinin bir çay ziyâfetini hatırlıyorum. Reşid Bey o zaman Ecole Des Seiences Politiques mekteb-i âlîyesinin son sınıflarında idi dertleşiyorduk. Vatanın istîlâsından, Bolşeviklerin cehennemî idâresinden konuşuyorduk. Talebelerimizde büyük bir heyecan görüyordum. Reşid Bey’in nutkunu unutmam.

...”Arkadaşlar, görüyorsunuz, yolumuz çetin ve meşakkatlidir. Fakat gayemiz yüksektir! Vatanımızı târumar eden, milletimizin ruh ve vücudunu zincir esârette boğan bir düşmana boyun eğmek yoktur. Azeri gençliği şerefsiz hayatı istemez. Gurbetin bu acı günlerine katlanarak dâvâmızı sonuna kadar yürüteceğiz!” dedi.

Ve ihtimal ki şimdi bu fâni dünyaya ebedî vedâ ederken zavallı Reşid’in son sözü, son vasiyeti: “Anne, beni yüksek bir yere gömünüz ve kabirde yüzümü şarka, vatana doğru çeviriniz. Belki oradan vatanın yüce, karlı dumanlı dağlarını, Kür’ün şimdi hazin hazin akan dalgalarını görebileyim” diyerek ölmüştür.

Kanlı mücâdele, büyük celâdet, çoğalan kurbanlar, yeni yeni kazılan mezarlar... Sibirya’nın uzak buzlu çöllerinde, Marmara’nın lakayt sahillerinde, Sen nehrinin yabancı kıyılarında birer birer kurulan bu ufak yeisli, yalnız tepeler...

Azerbaycan hürriyet yolunu mâtemlerle bezemiş bu aziz mezarlar karşısında büyük hürmet ve muhabbetle eğilerek gizli gizli akan gözyaşlarımı zabttan âcizim.

33. İslahçı, “Köprülüzade ve Komünistler”²⁰⁰

Köprülüzade Mehmed Fuad Bey’in İstanbul Türk Ocağı’nda Latin harfleri aleyhinde verdiği mühim konferans Bakü propagandacılarının hoşuna gitmemiş. Vaktiyle, Türkoloji Kongresi esnâsında, Türkiye murahhaslarının mesele hakkında mütâlaadan saklandıklarını kendi lehlerine tefsir ile vâsi’ surette istifâdeye çalışan yoldaşlar üstadın Avrupa’ca mâruf ismi ve kendilerince de inkâr olunamayan ilmî salâhiyetiyle, Latin harfleri aleyhinde verdiği hüküm karşısında şaşalamış, mûmâileyh öteden beri taşıdığı kanaatin şu surette kemal cesâretle îlânını, kendilerine mahsus hasis birtakım düşüncelerle îzâha kalkışmışlardır. Meğerse Fuad Bey de *Yeni Kafkasya*’nın fitnesine ve Müsâvat Fırkası’nın tesirine kapılmıştır (*Komünist*, numero 293, “İstanbul Mektubu”).

Köprülüzade’nin Latin harfleri aleyhinde çıkışını şu Bolşevikçe usûl ile îzah ettikten sonra Bolşevik muhbir, Türkiye matbûatında cereyan eden elifbâ münâkaşasını da aynı usûl ile tenvir eylemiştir. Meğerse Köprülüzade’nin konferansından sonra bütün Türkiye heyecana gelmiş, başta bir kısım dârülfunun profesörleri olduğu halde, Anadolu matbûatı ile İstanbul gazeteleri âlim geçinenlere hadlerini bildirmiş, Köprülüzade’yi de susturmuşlardır.

Komünist muhbiri (eğer böylesi İstanbul’da yoksa da Bakü’de mevcuttur) münâkaşanın bugünkü vaziyetine âit verdiği mâlûmat hakkında tatbik ettiği propaganda sistemini meselenin tarihin dahi tatbik eylemiştir. Meğerse Latin harflerini kabul etmek meselesinin tarihi meşhur Namık Kemal ile başlamış. Mirza Fethali zamanında meşhur adamları sırasında Namık Kemal de mürâcaat etmiş ve ondan bu meselenin kabulü bâesinde **یاره سندم** muvafakat cevabı almış imiş.

Ehl-i vukûf bilirler ki bir kere Mirza Fethali İstanbul ve Tahran’a Latin harflerinin değil, mevcut harflerin ıslâhı teklifi ile mürâcaat eylemiştir. Latin harflerinin teklifi ise Mirza Fethali tarafından, sonra vâki’ olmuş ve meşveret bir mâhiyette bulunmuştur. Kendi teklifini tenkif eden o zamanki Cemiyet-i İlmiye’ye “Mâdemki bunu da kabul etmiyorsanız, o zaman Avrupa harflerini kabul etmelisiniz” demiştir.

²⁰⁰ *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 15-16.

Namık Kemal ise Mirza Fethali'nin teklifinden yalnız Mirza Melkom میرزا ملکوم Han ile münâkaşa ederken bahs eylemiş, milletlerin terakkî veya tedennîsi bâbında Mirza Fethali'nin elifbâya verdiği ehemmiyeti tamamıyla inkâr ettiği halde, mevcut elifbânın ıslahına esâsen zıt olmamakla beraber, kendi zamanına kadar işitip okuduğu ıslâh şekillerinden hiçbirini, ezcümle harekeleri kelimeler arasına almayı tavsiye eden Ahundzâde'nin teklif ettiği şekli de makbul görmemiştir (*Ebuzzîya Mecmuası*, sahife 1356).

Görülüyor ki Namık Kemal elifbâya âit bu makalesinde bir kere Latin harflerini mevzû bâhis etmemiş, sonra Ahundzâde'nin harekeleri kelime arasına almak hakkında ıslâh projesini bile kabul etmemiştir.

O halde nasıl olur da Namık Kemal Latinci olur?!..

Bolşevik muhbiri istedikten sonra neler olmaz!..

34. Mustafa [Çokay], “Zindandaki Vatandaşlara”²⁰¹

İstedim- arkadaşlara- diyeyim. Fakat iş sözde değil vatanımızın üzerine çöken Bolşevik kâbusu bütün efrad-ı milleti birbirine tabî bir arkadaş, sâdık bir sırdaş yapmıştır. Azerbaycan köylü ve amelesi, tüccar ve esnafı, aksakal mektep muallimleri ile Bakü dârülfünununun genç talebeleri millî ordudan bakî kalan zâbit ve neferleri, çocuğuna ninni söyleyen ana ile beşikteki yavrusu- hepsi bir yolun yolcusu, bir seferin yoldaşı ve arkadaşlarıdır. Bunları birbirine bağlayan, mukaddes bir yola çıkmış bu kafileyi vâhid bir kitle, samîmî bir âile halinde yaşatan nedir?

-Vatana muhabbet, zâlim müstevlîlere nefret!

Düşman ne yapabildi? Yıktı, yaktı; vatanın her tarafını, en sevgili evlâtlarının kanına boyadı. Ne kadar inkılâbçı Azeri milletperverlerini yuttuğunu Bahr-ı Hazar dalgalarına sormalı!..

Fakat Azerbaycan’da istiklâl ve milliyet fikri günden güne artıyor, büyüyor, her tarafa derin kökler, geniş dal ve budaklar atıyor. Ve bu hakîkati biz değil, Bolşevik liderleri büyük bir endişe ile söylüyor ve îtiraf ediyorlar. Bu mücâdeleyi hangi kuvvet durdurabilir. Güzel ülkemizin mert evlâtlarının kanıyla boyanmış her köşesinde her şehidin kabri üzerinde kızıl güller bitiyor ve onların etrafında pervaneler gibi dönen bülbüller istiklal, istiklâl diye terennüm ediyorlar.

Bakü ve Gence’de yeni yapılan son hapisleri yolda duydum. Listedeki isimleri tekrar tekrar okuyorum. Kaç seneden beri göremediğim aziz sevgili sîmâlar. Kâğıt üzerindeki bu sîmâlar karşımda birer birer canlanıyor, fikrim çok uzaklara dalıyor, hislerim perişan, karma karışık oluyor; hem acıyor, hem de belki gizli bir sevinç duyuyorum...

Bu adamların kabahati nedir? İsyân mı yaptılar, Bolşeviklere karşı bir tertîbat mı aldılar? Hayır, bütün günahları vatan ve milletlerini sevmek ve şimdiye kadar Bolşevik fırkasına intisab etmemek cesâreti göstermektir.

Bunların ekserisi maârif ve millî hars sâhasında çalışan mâlûm, muharrir, edib ve dârülfünun talebesidir. Mahbuslara türlü türlü işkenceler yapıyorlarmış. Zaten Bolşeviklerin bu gibi vahşîlikleri bütün dünyaca mâlûmdur. Fakat milletlerde bir defa

²⁰¹ *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 3-5.

uyanmış olan milliyet ve istiklâl fikir ve arzusu hiçbir zaman Çeka engizisyonlarıyla öldürülemez, dört tarafları sarılmış muhâsım bir muhit içinde boğulup gittiklerini hisseden Bolşevikler kudurmuş bilmem ne gibi etrafa saldırıyorlar. Fakat bütün bu şiddet ve zulümler beyhûde ve abestir. Son zafer yine hürriyet fikrinindir!

Tarihinden misaller göstermeye lüzum var mıdır? İstiklâlleri uğruna kan dökmüş milletlerin bugün hür ve müstâkil yaşadıklarına şâhid değil miyiz? Sonra uzaklara gitmeye ne hâcet! Bu kadar yoksullukları içinde dün, yalnız başına kavi, düşmanlarla çarpışan Türk milletinin yarattığı hârikalara bütün dünya hâlâ hayret etmiyor mu?!..

Biz de Türk'üz! Damarlarımızda aynı kan akıyor. Aynı mayadan yoğrulmuş çelik gibi Türk irâdesine mâlikiz. Ve hürriyeti uğruna Türkün ne gibi hârikalar yaratabileceğine bu defa da şanlı bir misal inşallah Bakü olacaktır!...

Vatanperver Azeriler! Biz biliyoruz, zindan sizleri bükemez, ancak kırabilir. Ve vatanda gösterilen bu azim ve metânet bizlerin de buralarda ümit ve gayretimizi bilseniz ne kadar artırıyor. Bilseniz bu son altı yedi sene muhâceret hayatı bizlere neler öğretti, neler gördük, neler bildik... Vatanın ne olduğunu, bütün mânâsıyla, ancak vatan cüdâ olanlar anlayabilirlermiş. Büyük hasretler içinde gönlümüz dâima oraları, o güzel yurdumuzu arzu ediyor.

Bak, şimdi her yanda bahar olmuş, fakat Karayazı'da olduğu gibi başka bir yerde öyle güzel bir ilkbahar var mı, olabilir mi? Bu uzaklardan görüyorum, seçiyorum, orada yine her taraf yapraklarla gölgelenmiş, çeşit çeşit çiçeklerle bezenmiş, buradan işitiyorum, geceler orada yine bülbüller, ana diller ötüyor.

İşte bu muhabbet ve aşk vatan bizleri İran'a, Turana, şarka, garba dağılmış Azeri vatanperverlerini kardeş gibi birleştirmiş. Bâzı eski mâruf hastalıklarımızdan ictimâî vahşîliklerimizden eser bile kalmamış gibidir. Fırkalar, gruplar, şahıslar arasındaki çekişmeler, nizâlar yok, o tarafta esir bir anavatan, bu tarafta el ele vermiş, yekcihet mücâhid kardeşler cephesi! Bir Fransız reculunun söylediği gibi "Can veren ananın başı üstünde evlâtları kavga edemezler".

Sonra, mücâdelemizde bizimle bir gayeye doğru yürüyen, bizimle hemhudud olan komşularımız, diğer Kafkasya milletleri de var ve mukadderatlarının

yekdiğerlerine ne kadar sıkı râbıtalarla bağlı bulunduğunu müdriktirler. Bu hususta dünkü tarihten ibret almayan kalmamıştır, zannındayım.

Bolşevik idâresinin muhakkak bir sükûta doğru yuvarlanıp gittiğine şüphe kalmamış. Görüyorsunuz ki nihâyet bütün dünya demokrasisi ve efkâr-ı umûmîyesi Bolşeviklerden tamamen yüz çevirmiştir.

Şark nasıl? Diye soracaksınız.

Şarkın tarihi çok zaman talihsiz olmuştur. Onun, kendi tabîf mecrasıyla yürüyüşüne mâniler çıkaran düşmanlar az olmamış. Fakat unutmayalım ki siyâsî zikzaklar devri tarihte geçici bir şeydir...

Zavallı Azeri gençliği, bütün gençliğin zindanlarda geçiyor. Bu talihsizlik içinde fakat yine talihlisin çünkü gayen vatanın hürriyetidir.

Evet, kardeşler kendimizi fazla yeise kaptırmayalım. Düşmanın hezimet saati belki bugün, belki de yarındır!.

Paris, Nisan

35. Hüseyinzade Kara, “Ayrırma Siyâseti”²⁰²

Tarihin önüne geçilemez. O, ilerledikçe karşısında duran meseleleri de, hissettirmeden, halleder geçer. Fakat Moskova'nın kırmızı diktatörlüğü bin türlü siyâsetle, yeri geldikçe hile ve güçle, tarihin mecrasını bozmaya çalışıyor. Anadolu Türk kardeşlerimizle Rusya Türkleri arasındaki medenî ve ilmî alâkanın kesilmesi hakkındaki Rus tedbirlerinden sonra, tabîdir ki Rusya Türkleri kendi aralarında medenî ve ilmî alâka yaratmakta yeni tedbirler alacak ve bunun için istinadgâh olarak, şüphesiz, birçok ilmî müesseselere sahip olan Azerbaycan Türk kardeşlerini bulacaklardı. Şimdiye kadar Bolşeviklerin tazyikine bakmayarak, Rusya Türkleri arasında medenî alâka git gide ilerliyor ve husûsen Türkistanlı Özbek, Türkmen, Kırgız ve Dağıstanlı Kumuk kardeşlerimizle daha sıkı râbîta hâsıl oluyordu. Şöyle ki 1922'de Türkistan ve Dağıstan maârif dâireleri birinci ve ikinci dereceli mektepler için Bakü'de Azer Neşr'den götördükleri tedris kitaplarının fiyatı on iki bin ruble miktarında iken 1923-24 senelerinde otuz beş bin rubleye, 25 yılında ise elli in rubleye bâliğ oluyordu.* Bundan mâadâ Azerbaycan'dan muallimlerin dâveti ve Azerbaycan dârülfünununa, âlî pedagoji ensitütüne ve dârülmualimlerine tahsil için gelen talebeler yıldı yıla çoğalıyordu. Kardeşlerimizin Bakü'de ictimâî işlerde iştirakleri Türk illeri arasında tesânüdü günden güne artırıyordu. Bakü'de bunlar tarafından teşkil edilmiş Türkistan, Dağıstan, Kırım ve Şimâlî Kafkasya talebeler yurdu vardır. Evet, bu Türk kardeşlerimizle husûsî görüşlerde, Azerbaycan Türklüğün bilim yurdu olacaktır, demeleri geleceğe olan îmanımızı kavîleştiriyordu...

Bundan dolayı alâka o kadar ilerlemişti ki Özbekistan maârif komiserliği Bakü'de, Türk muallimlerinin idâre etmeleri şartıyla, bir dârülmualimin açmak fikrine düşmüştü. İlâve olarak Azerbaycan'dan orta Türkistan mekteplerine yeni muallimler dâvet olunuyordu. İşin bu yere geldiğini gören Bolşevikler daha 20 seneden îtibâren, satılık bâzı Tatar komünistleri vâsıtasıyla, Dağıstan ve Türkistan'da Tatar neşriyatını Azerbaycan neşriyatı ile rekabete sevk etmişti. Buralarda beyne'l-milliyetçi Tatar komünistler Moskova'nın emriyle, siyâset îcabı, bir pantatarcı kesilerek Türkistan ve Kumuk Türk lehçelerinin Tatar lehçesine daha yakın ve mekteplerde istifâde için tedris kitaplarının daha müsâid olduğunu söylemekle, Azerbaycan lehçesinin İstanbul edebî Türk lisanına yaklaştığını göstererek, zararlı olduğunu ispata çalışıyorlardı. Unutmamak

²⁰² *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 17-19.

* Azerbaycan devleti neşriyat idâresinin istatistik mâlu[ma]tına **معلومات** göre.

lâzımdır ki burada Moskova'nın korktuğu diğer şey İstanbul edebî Türkçesidir. Çünkü bu lisan Türkistan, Kumuk, Kırım ve Azerbaycan üzerinde pek müessirdir. Fakat bütün bu fitneler neticesiz kaldı. Dağıstan resmî surette, devlet dili olarak Azerbaycan Türkçesini kabul etti. Türkistanlı ve Kırımlı kardeşlerimiz ise günden güne bu lisana yaklaşmaya başladılar. Şimdi de Moskova, yeni bir madde ile bu birleşmenin karşısına çıkıyor. Komünist Kâtib-i Umûmîlerden (Zelinskiy) satılık Türkistanlı komünistler vâsıtasıyla Türkistan ülke komünist fırkası içerisine Moskovacılık ve Bakücülük meselesini attı. Moskovacılar Türkistan'ın medenî ve ilmî alâkasını Moskova'ya, Rus diline bağlayıp Azerbaycan'dan ayırmak için tahsile giden talebelerin Moskova'ya gönderilmesini, tedris kitaplarının Moskova şark neşriyatına sipariş edilmesini teklif etmeleri ile Bakü'ye giden Türkistanlı talebenin Azerbaycan'daki milliyetçilik ve istiklâl mefkûresiyle aşılınarak geldiklerini delil göstererek "Azerbaycan milliyetçidir ve milliyetçiler yetiştiriyor" diyorlar. Türkistan'da Azerbaycanlı muallimlere karşı adâvet türetmekten çekinmiyorlar Bakücüler ise medenî alâkalarının Azerbaycan ile saklanması lüzûmunu ispata hâcet olmayan tarihi bir leke, medeniyet âlemine girmek için bir lisana ihtiyaç olduğunu, Rusya'da tahsil görmenin hem çetin olduğunu, hem de Türkistan'ı Ruslaştıracağını ve Rus harsını hâkim kılacağını göstermekle, komşu Türk Sovyet Cumhuriyeti'ne karşı açılan bu mücâdeleye hayret ediyorlar. 25. yıldan itibaren devam edegelen bu mücâdele 26. yılda keskin bir şekle girdi. Adâveti daha ziyâde ciddileştirmek için Bakü'deki Rus komünistlerinin gizli emriyle Bakü dârümuallimin müdürü Rus uşağı Penah Kasımof mektepte tahsilde bulunan beş Türkistanlı talebeyi mektepten kovdu. Bakü'deki Türkistanlı talebeler teşkilâtına ve talebelerin kendilerine yatıp kalkmak için binâ vermediler, Bakü'de açılmasına teşebbüs olunan Özbek dârümuallimine mâni oldular. Semerkant'ta Özbek maârif komiserliğinde, oraya vazîfeye giden Azerbaycanlı orta mektep muallimlerini geri çevirdiler. Neticede Moskovacılar galip geldi. 26,27. tedris senesinde Türkistan'dan Bakü'ye ancak bir talebe geldi. Kırım'dan ise hiç gelmedi. Türkistan'dan gelen bir talebeyi de dârülfünuna kabul etmeden geri çevirdiler. Halbuki imdiye kadar geç, yahut hazırlıksız gelmelerine bakmayarak kabul ediyor ve lazımı yardım, resmî dâirelerden olmasa da, ediliyordu. Bundan mâadâ üç yıldır ki Bakü'de Azerbaycan Âlî Pedagoji Enstitüde tahsilde bulunan üç efendinin Özbekistan maârif komiserliği tarafından tâyinatlari kesilmiş ve tahsillerine devam imkânı verilmemiştir. Hâlbuki bu zavallılar gelen sene mektebi bitirecek ve âlî terbiye ile halklarına hizmet edeceklerdi. Bundan başka Azerbaycan neşriyatından beş paralık olsa da Türkistan'a neşriyat götürülmüyor. Bakü'deki

Türkistanlı talebenin söylediklerine göre, tedris kitaplarına pek çok ihtiyâçları vardır. Böyle iken Azerbaycan'da az çok mevcut bulunan kitaplardan da istifâdeye imkân verilmiyor.

Menfur kızıl Rus siyâseti Azerbaycan'da günden güne artan istiklâl mücâdelesinin komşu Türk ülkelerine de ilham vereceğini, oradaki millî hareketleri daha kuvvetlendireceğini biliyor. Kırım'da Rusçuları, Dağıstan'da garbçıları, Türkistan'da Moskovacıları silâhlendirerek bin bir fırladıkla kendilerini bekleyen tehlikenin önüne geçmek istiyor. Lâkin esâret altında ezilen bütün Türk illerine istiklâl mefkûresinin ilham ocağı Azerbaycan'ın şuurlu gayyûr gençlerinin:

“Zannetme ki böyle muhâlif yıllar,

Îmanlı yolcuyu yolundan alır,

Sen bildiğin gibi eğri yol göster

Ben de güvenmişim gürfanıma sus!”

Cevaplarını okusunlar da düşünsünler: Tarihin cereyanı durdurulamaz!

36. Kazanlı A. Battal [Taymas], “Şanlı Bir Gün Münâsebetiyle”²⁰³

28 Mayıs günü Azeri kardeşlerimizin istiklâl ilân ettikleri şenlikli ve şanlı bir gündür. Elbet kardeş bir kavmin şanlı günlerinin şenliklerine iştirak etmek, bir Türk milliyetçisi için en büyük saâdet teşkil eder. Lâkin dost ve kardeşler felâketlerine iştirak etmenin de bir nevi mes’ûdiyet olmadığını kim iddia edebilir? Azerbaycanlı arkadaşlarımızın siyâsî hayatında pek mühim dönüm noktası olan 28 Mayıs günü şanlı bir gün olduğu için biz onun tezekkârına iştirak eylemekle pek mesuduz. Fakat teessüf olunur ki, bu şanlı gün şimdiki şerâit içinde şenlikli değildir. Bundan dolayı pek mağmumuz, lâkin kardeş tasasını bölüştüğümüz için yine mes’uduz.

Evet, bugünkü bayramımız hazinedir, fakat yes’e düşürücü bir mâhiyette değildir. Çünkü biz bugün sadece mâzînin tezekkârı ile sevinemiyoruz, parlak istikbalin geleceğine îman etmekle de müsterihiz. Nasıl müsterih olmayalım ki bugünde îman ve mefkûre sahibi Azeri gençliği hem içeride, hem dışarıda il yurdun yüksek âmali ve yüce ideal uğrunda merdâne mücâdele etmektedir... İman ve mefkûreden ruh alan mücâdelenin muvaffakiyetle taçlanmadığını ve taçlanmayacağını ise, ancak îmansızlarla mefkûresizler iddia edebilirler...

Bugünkü günde Azerbaycan istiklâlinin çalınmış olması ve yurdun yabancı kuvvet istilâsı altında bulunması mefkûreci Türk inkılâpçılarının istikbal hakkındaki îmanlarını asla sarsıtamaz. Vaktiyle en cebbar, en azîmetli devletlerin taht-ı idâresinde inleyen ve bugün de millî istiklâle nâil olan milletlerin ideal uğrundaki mücâdele safhaları bizim için en doğru, en teselliyetbahş örneklerdir. Zannediyorum ki bunlar her zaman muvaffakiyetten muvaffakiyete koşmuşlardır. Hayır, bunlar millî mefkûre uğrunda mücâdele ederken en feci inhizamlara uğramışlar, bâzen felâketten felâkete yuvarlanmışlardır...

Cihan harbinden sonra kurulan devletlerin en büyüğü olan Lehistan’ın mukadderatı bizim için pek ziyâde ibretâmizdir. Bir vakitler bu yurt yalnız kuvvetli hükümetler tarafından târumar edilmekle kalmayıp, milletler tarafından da unutulmuştu. 1863 kıyamından sonra, Avrupa Lehistan meselesinin beyne’l-milel mâhiyeti kalmadığına kani olmuştu. O, Rus ve Alman müverrihlerine tâbien Lehistan’ın mâzîsini de istihfaf etmeye başlamıştı. Lord Salysburg, son Leh kıyamını teskin etmeye muvâfık olan Rusya hükümetine alenen teşekkür etmişti. Hani milletler Lehlilere rahatsız

²⁰³ *Yeni Kafkasya*, IV/17 (28 Mayıs 1927), s. 14.

Arnavutlara yahut Makedonya çetelerine bakar gözle bakmaya başlamışlardı. Leh yurdu Avrupa'nın en büyük üç devleti arasında paylaşılmış ve parçalanmıştı. Lehlilerin bu üç büyük devlet pençesinden kurtularak, yeniden müttehit ve büyük bir Lehistan tesis edebileceklerine kim inanırdı?

Fakat bugün bu bir şeeniyettir. Zîra bu yurt daha ilk taksim ertesinde yeniden dirileceğine ve müstakillen yaşayacağına inanıyordu. Onun bu inancı 19. asrın büyük imtidadında sarsılmamıştır. Bundan dolayıdır ki o, bu îman uğrunda müsâit bütün fırsatlardan istifâde etmekten fütur göstermemiştir. Leh kavmi bu yolda Poznan'da, Galiçya'da ve Rusya Lehistan'ında hiçbir kurbandan çekinmemiştir.

Daha 1914 senesinde Lehistan'ın topları, cephâneleri, ordusu, hükümeti ve umûmîyetle bir milletin maddî gücünü ve bir memleketin zâhirî teşkilini temsil eden şeyleri mevcut değildi. Lâkin müşterek bir mâzîye ihtiram, çekilen çileler neticesinde tebellür eden mâşerî bir gurur, müstakil düşünüş, mükemmel surette işlenmiş ebedî lisan, zengin ve orijinal edebiyat, parlak istikbale sarsılmaz îman, İşte bütün bunlar Leh mefkûre ve vahdetinin temelini teşkil ediyordu...

Bizler daha mücâdelemizin başlangıcındayız; gevşeklik ibraz etmek, tereddüde düşmek kat'iyen câiz olmaz.

Bizim gibi bir iki defa değil, onlarca defa düşen millerler bugün kalkmışlar ve kendi mukadderatlarını kendi ellerine almışlardır. Biz ki doğru mübâreze yoluna girmişiz, artık bu yolun sonuna kadar yürüyeceğiz ve elbet muzaffer olacağız!

Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz,

Bu yol ki hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!...

37. “Kazan İlinde”²⁰⁴

Kalnişe Çaytung gazetesi Moskova muhabirinin verdiği mâlûmata göre, Sovyet hükümetinin milletler siyâsetinde birtakım tebdîlat görülmeye başlamıştır. Sovyet hükümeti millî harsların inkişafını himâye siyâsetini millî harsların ihyâsıyla mücâdele şekline salmıştır. Bu husustaki delil yalnız Ukrayna Komünist Fırkası'nın üçüncü beyne'l-milele verdiği arzuhal değil, başka canlı delayil de vardır. Meselâ pâyitahtı Kazan olan Tataristan Cumhuriyeti'nin, komünistlerde dâhil olmak üzere, 82 münevver tabakaya mensub murahhasları, Rusya Komünist Fırkası'nın merkezî komitesine mürâcaaten Tataristan'da cebren Latin hurûfu tatbîkini protesto etmişlerdir. Komünist Fırkası cevap olarak arzuhal müelliflerini burjuva temâyülü, şovenizm ve aks-i ihtilâl ile itham etmiştir.

²⁰⁴ *Yeni Kafkasya*, IV/22 (18 Ağustos 1927), s. 15-16.

C. TÜRKİSTAN HAKKINDAKİ YAZILAR

1. “Türkistan’da [Basmacılık]”²⁰⁵

Pravda gazetesinin 175 numerosunda “İslâm Kanunı Tahtında” unvânlı makalesinde Buhara Basmacılarına dair aşağıdaki malûmat mündericidir:

Buhara ve Türkistan’da Basmacılar oldukça mühim faaliyete başlamışlardır. Bu faaliyetin tahmilini mahallî ahâlinin geçirdiği iktisâdî ve köylü göçebe iktisâdîyatının günden güne tevsî eden buhranı teşkil ediyor. Basmacı rüesâsı ihzârât-ı harbiyeye daha geçen sene yazın, Enver Paşa’nın şehâdetini müteâkıb inikâd eden kabul ictimâında ibtidâr ettiler. İşbu ictimâda Şûrâ hükümeti aleyhinde faalâne mübâreze eden Buhara ve Türkistan’a hicret eden bütün Basmacı rüesâsı iştirak ediyordu. İctimâda en çok sarf-ı gayret eden Türk zâbitânı idi. Meclis dört mühim meseleyi halletti: Dağılmış Basmacı kuvvetinin tevhidî, bütün aks-i inkılâpçı teşkilâtları için bir mefkûre tertîbî ve hatt-ı hareket planının tertîbî ve iştirâkiyun meyânında vazifeler îfa etmek için her birine mürettep bir nizamnâme taksimi. Müttehit tensikat (teşkilât) merkezi tesis edildi ve bu merkezin her bir tehlikeden masun kalmasını nazar-ı dikkate alarak Afgan Türkistanı’nda nokta-i istinad ihdas ettiler ve muhtelif mahallere memurlar îzam edildi.

Enver Paşa’nın en karib müşâvirlerinden kendini Selim Paşa unvanıyla tevsim eden Hacı Sami Bey Şarkî Türkistan’dan geldi. Bu zat dağılmış bütün Basmacı kuvvetlerinin tevhidini deruhte etti. Ve kendine has gayretle hiçbir tedâbir-i zecriyeden çekinmeyerek Basmacı rüesâsının en mühimlerinden biri olan İşan Sultan’ı serkeşliğinden dolayı idam etti.

Sami Bey’in taht-ı riyâsetinde ictimâ eden bütün Basmacı rüesâsının meclisi işbu mukarrerâtı ittihâz eyledi:

1-Rus ve Müslüman Komünistlerden Buhara, Hive, Semerkant ve Bahr-i Hazer vilâyetinin istihlâsı;

2-Sahih itikatlı bütün Müslüman rüesâsının tevhidinin elzem olduğunu ilân etmek ve bütün Müslümanların İslâm bayrağı altında toplanması;

İşbu komünizm aleyhinde olan İslâm cihadının reisi Türkçü Enver Paşa’nın nâibi bulunan Sami Bey’dir. Enver Paşa’nın İstanbul tilmîzi Osman Hocayef İslâmcıdır. İstanbul Âsâr-ı Atika Mektebini ikmâl ve İstanbul ittihad-ı İslam rüesâsı ile râbitada bulunan Türkmen Gulmuhammedof hodbin bir İslâm münevveridir. Lakay kabilesi muhtarı Emin Bek Buhara Emiri’nin mutemedidir.

İşbu başlıca rüesâdan maada, Türk zâbitânından ve ekâbir-i ricalinden müteşekkil müteaddid inkılâpçı rehberler vardır.

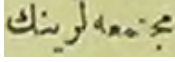
²⁰⁵ *Yeni Kafkasya*, I/1 (27 Eylül 1339 [1923]), s. 15-16.

2. “Sovyet Cumhuriyetleri İttifakı”²⁰⁶

Ankara ajansının tebliği eylediği bir telgraf İlyava'nın bir nutkunu naklediyordu. Bu nutkunda Bolşevik rical-i mühimmesinden bulunan bu zat, Sovyet cumhuriyetlerinden bahsederken, “Rusya'nın parçalanana aksâmı başka bir şerâit altında yine birleşti” demiştir.

Başka bir şerâit altında ve daha doğrusu başka bir şekil veya başka bir unvan ile tekrar birleşen Rus imperyasının bu başkalığını biraz tetkik edelim:

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttifakı'nın masamız üzerinde bulunan Kânûn-ı Esâsisine nazaran bu ittifak: Rusya Federatif Cumhuriyeti, Ukrayna, Beyaz Rusya Cumhuriyetleri ve Mâverâ-yı Kafkas Federasyonları Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'dan müteşekkil arasında müteakîddir.

İttifakın en büyük müessese-i teşriyesi Sovyet Cumhuriyetleri Şûrâsının Umûmî Kongresi'dir. Umûmî kongre, senede bir defa, şehirler ve vilâyetlerden intihab olunan delegeler tarafından teşkil olunur. Şehirlerden 25.000 ve vilâyetlerden 125.000 nüfus başına bir ve her memleketin nüfus-ı umûmîyesine nisbetle intihâb olunan delegelerden teşkil eden bu kongre, kendi meyânından biri İttifak Şûrâsı ve diğeri Milletler Şûrâsı nâmıyla iki müessese intihab eyler. İttifak Şûrâsı 371 âzâdan mürekkep olup bu âzâ her müttefik memleketin nüfus-ı umûmîyesi ile mütênâsip bir mâhiyeti hâiz olur. Farzen Mâverâ-yı Kafkasya 8 milyon, Rusya 80 milyon nüfusu haiz olduktan 371 adetindeki hisse-i iştirakleri 8'le 80 nisbetinde olur. Milletler Şûrâsı ise her müstakîl ve muhtar hükümetten beşer nümâyanda ve her mümtaz vilâyetten dahi birer nümâyande intihabı suretiyle teşkil eder. Bu, Sovyet Cumhuriyet müctêâlarının bir nevi senato demektir.

Umûmî kongrenin toplanmadığı zamanlarda ittifakın en büyük müessese-i teşriyesi vazifesini sâlifüzzikr İttifak Şûrâ'sı ile Milletler Şûrâsı teşkil eder. Bunlar meseleleri bi'l-ittilaf hal ve itilaf edemedikleri takdirde itilafî meselelerin hallini umûmî kongreye arz ederler. Bu iki müessesenin heyet-i umûmîyesine merkezi icrâ heyeti nâmı verilir ki senede üç defa inikâd ve kendi meyânından bir dîvan-ı riyâset intihâb eder. Dîvan-ı riyâset müttefik cumhuriyetlerin adeti nisbetinde dört reise mâlik olur. Merkezi icrâ heyeti aynı zamanda, ittifakın umûr-ı müştereki ve müttefikesini icrâ

²⁰⁶ *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 7-8.

etmek üzere, bir de müttefik heyet-i vekile intihâb eder. Bu heyet-i vekile: heyet-i vekil reisi, muavini, umûr-ı hâriciye, umûr-ı askeriyye, tarik ve muabir, posta ve telgraf, müfettiş-i umûmî, alî iktisat şûrâsı, mesâî, îâşe ve maliye komiserlerinden ibarettir. Bunlardan ilâve Çeka teşkilâtından ibâret bulunan, yeni ismiyle, emniyet-i siyâsiye baş müdüriyeti dahi müttefik heyet vekili şûrâsına dâhil olmaktadır.

Bundan ilâve icrâ heyeti, şûrâ-yı devlet vazîfesini görmek, kavâini tefsir etmek ve müttefik cumhuriyetler arasında mütehâddis edebilecek ihtilâfatı halleylemek salâhiyetiyle, birde divân-ı âli intihâb eder.

Müttefik heyet vekili şûrâsının salâhiyetine gelince, yukarda ta'dâd olunan müşterek komiserliklerden anlaştığı vechile siyaset-i hâriciye, ticâret-i hariciye, maliye, îâşe, umûr-ı askeriye vesairden maadâ devletin bütçesini tayin eylemek, maarif siyasetinin esasatını kararlaştırmak, zirâat ve arazi kanunlarının mübânasını مبناسى tayin eylemek, cumhuriyetlerin tamamîyet-i milliye ve hudutlarını muayyen eylemek gibi husûsat dahi bu heyetin salâhiyetindedir. Bütün ittifakın müttehid bir bütçesi vardır. Müttefik heyet vekili şûrâsı yalnız müşterek bulunan idârelerin değil, ittifakın âzâsından olan cumhuriyetlerin hususi bütçesini tetkîk ve tasdîk etmek salâhiyetini dahi hâizdir.

Kânûn-ı Esâsi husûsî olarak müttefik cumhuriyetlerin salâhiyet-i kemâlisine terk olunan husûsatı şu suretle tâyin eylemiştir:

1-Arazi komiserliği, ki arazi istimlâk ve istismarına ait esasların tâyin ve tesbiti yine ittifak heyet vükelâsı şûrâsına aittir.

2-Maliye komiserliği ki umûmî komiserliğe tâbi bir müessesedir.

3-İâşe komiserliği ki kezâ umûmî komiserliğin şubesi hükmündedir.

4-Mesaî komiserliği kezâ.

5-Dâhiliye komiserliği ki heraim-i هرایم siyasiye meselesinde hiçbir hükmü istiklâli yoktur.

6-Adliye komiserliği ki Sovyet mecelle-i ahkâmını tatbik etmek zarûretindedir.

7-Teftiş komiserliği ki umûmi komiserliğin şubesidir.

8-Maârif komiserliği ki komünizm esâsatından hârice çıkamaz.

9-Sıhhiye komiserliği ki icrâatının esaslı cihetlerinde ittifaka merbuttur.

10-Temînat-ı içtimâîye komiserliği. Salâhiyet ve istiklâli Kânûn-ı Esâsi mevaddı ile tahdit olunmayan komiserliklerden yalnız Maârif komiserliği görülüyor ki o da komünist diktatorası ve vahdet-i tâlim esasına nazaran katiyen kesb-i istiklâl edemez bir haldedir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin şu şekli-i ittifakı ile eskiden vilâyetlerdeki ve hele belediye müessesâtı ile vilâyet meclislerindeki Zemstvo salâhiyetini ve imtiyaz idâresi arasındaki fark mânâdan ziyâde şekle aittir.

Hâlihazırda müttefik heyet vekili şûrâsı aşağıdaki zevattan teşekkül etmektedir:

Heyet vekili reisi: Lenin. Nâibleri: Rikof, Çurapa **چوروبا**, Çubar **چوبار** ve Orhalaşvili. Hâriciye Komiseri: Çiçerin, Harb-ı bahriye: Troçki, ticâret-i ecnebiye: Kerasin, Tarik ve Meâbir: Dajinski, Posta ve Telgraf: İsmirnof, Devlet Müfettişi: Kuybişev, Âli İktisat Şûrâsı Reisi: Rikof, Mesâî: Biryuhanof, **بیریوخانوف** Maliye: Sokolnikof.

Bu komiserler eskiden beri Rusya komiserliklerinde bulunmuş zevâttan ibâret olup, bu defa yalnız unvanlarını değiştirmekle eski Rusya'nın yeni şerâit tahtında birleşmiş yeni hükümetini teşkîl eylemişlerdir.

3. Türkistan'da (Fergana'da Açlık)²⁰⁷

M. Hocayef imzasıyla Moskova'da münteşir *İzvestiya* gazetesinde “Fergana’ya Muâvenet!” unvanıyla bir beyannâme neşredilmiştir. Türkistan’ın en münbit bir kısmına ait olan (بۇ-بۇ-بۇ) bu geniş Türk ilinin bugünkü iskân vaziyeti hikâye ettiği için aşağıya derc ediyoruz:

Fergana, Rusya pamuğunun üçte iki hissesini istihsal eden bu engin memleket hâlihazırda açtır. Açlık yarım milyon dihkani, çiftçiyi istilâ etmektedir. 1917 ve 1918. yıllarda Fergana dehşetli bir açlık geçirdi. 1917 senesinin sonlarında ve 1918 senesinin ibtidâlarından beri devam eden Basmacı hareketi ile memleket târumar edildi. Ahâli tamamıyla dilenci bir hale geldi. Açlığın ayrılmaz tüfeylileri طائیل لری olan ısıtma, tifüs gibi hastalıklar zahmetkeş ahâlinin bakıyyetü’s-suyûfunu kâmilen mahvetmektedir. Ger bu sene dahi Türkistan’ın selâmet kalan kısmı ile bütün Rusya Federasyonu’nu Fergana ahalisine muâvenet etmezlerse o zaman Ferganalılara ölüm muhakkaktır. Nasıl ki geçen Bahar böyle olmuş dihkanelardan kısım-ı mühimmi helâk olmuştu.

Ba‘de Hocayef meselenin ehemmiyet-i siyasiyesine nakl-i kelâm ederek diyor ki:

Fergana Rusya Federasyonu’nun en mühim pamuk mezrası olduğundan Rusya’nın iktisadi istihkâmlarından en mühimini teşkil eder. Onun açlık belâsına teslimi Şûrâlar İttifakı için pek mühim netice-i siyâsiyeye mücip olur.

Fergana’nın hâlihazırını ne merkezdedir?

Bu suale cevap olarak yazıyor ki:

Aç ahâli ev mahlûkatı ile zirâat aletinden elinde kalan ne varsa hepsini satıyor. Ebniyenin ابنیه نك bâkî kalan aksamını da yıkıyor, Hive bağlarını ve ağaçları kesiyor; bütün bunları hayatını kurtarmak için yapıyorsa da mâmâfih ahâli yine kendisini kurtaramıyor; canlısı kötü mahvoluyor, bütün köy ahâlisi şehirlere koşuyor, kendi hayatını halâsa çalışıyor. Zamanında muâvenet edilemezse Fergana hâlî bir sahraya inkılâp ederek büyük bir mezaristan teşkil edecek ki o zaman ahâliyi halâs mümkün olmadığı gibi pamuk istihsalâtını te’min etmek dahi mümkün olmayacaktır. Eğer seri bir muâvenetle Fergana’nın imdadına ermezsek o zaman çetecilik dahi tûyan edecek ve en mühimi manifatura sanayimiz pek müşkül bir vaziyete girecektir.

Bu vakte kadar edilen muâvenetin deryada bir katre olduğundan bahis ile Hocayef bütün vatandaşları Fergana’ya muâvenete davet ediyor.

²⁰⁷ *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 15.

4. “Türkistan’da İsyân”²⁰⁸

Viborg’dan *P[oslednie] Novosti* gazetesine yazıldığına göre: Fergana’da açlık ve erzakın mefkûdiyeti yüzünden Basmacı hareketi tekrar başlanmıştır. Basmacılara müttehid yerli Rus partizan desteleri dahi iltihak etmektedir. Basmacılarla asiler komünistlerle büyük memurları işgal ettikleri mansıplardan kovuyor ve erzak ambarları ile müessesâtı kendi ellerine alıyor, buğday vesâir hububatı aç köylülerle ahâli-i mahalliye arasında tevzî ediyorlar. Kıyamiler Kokand yakınındaki demiryolunu harap etmişlerdir. Telgraf hattı dahi kesilmiştir. Semerkant’la Taşkent’ten kıtaât-ı askeriye gönderilmiştir. Sartlar Türkistan heyet-i merkeziyesine mürâcaat ederek pamuk mukabilinde para değil, buğday talep eylemiş, aksi surette pamuğu teslim etmeyeceklerini bildirmişlerdir.

²⁰⁸ *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 13-14.

5. Türkistanlı Özbek, “Türkistan’da Açlık”²⁰⁹

Bolşeviklerin Tatbik Eylediği Siyâset Usûllerinden

Türklerin ana yurdu bulunan Türkistan açlığın kahhar pençeleri altında mahvolup gidiyor. Sovyet idâresinin tesis ettiği senelerden beri bu memleket kaht u gılânın yırtıcı dişleri ile deliniyor. Yüz binlerce Türk ölüm pençesinde kıvraniyor. Zavallı Müslümanlar hiçbir taraftan merhamet ve muavenet görmeyerek mahvolup bitiyorlar. 1918 tarihinden 1923 tarihine varıncaya kadar Rus amelesinin kızıl diktatoryasını teşkil eden bu kanlı seneler Türkistan Müslümanları için ölüm ve mâtem günlerini teşkil etmiştir. Rusya Bolşevizminin bu muzafferiyet ve şanlı seneleri açısından ölmüş bir buçuk milyon **میلیار** Türk ve Müslüman nüfusuna mal olmuştur. Sovyet hükümetinin Türkistan’daki icrâatını takip eden müdekkik, bilâ-ihitiyar “Açlık Bolşeviklerin tatbik ettiği siyâsî bir sistem midir?” diye sormaya lüzum görüyor.

Burjuva sınıfının pek amansız ve gaddar bir düşmanı olan Sovyet hükümeti Türkistan açları fâidesine erbâb-ı servetten mahsûs bir vergi toplatmak teklifi muvâcehesinde kendilerini müdâfaa eylemiştir. Dekretlerinin [kararlarının] tatbikinde müyesser olup her nevi ihmali demirle ve kanla tecyize eden Sovyet hükümeti Türkistan açlarına ait dekretlerinin adem-i takibine pek o kadar ehemmiyet vermemiştir. Bu gibi kaziyeler çoktur. Bu kaziyelerin tenvir eylediği sahada açlık Bolşeviklerin tatbik eylediği siyâsî bir sistemdir. Kaziyesi şüpheli bir hayal ve vaziyetinden çıkarak müdhîş bir hakikat haline girer.

1916. sene Rusya çarizminin en karanlık bir devri idi. Zirâat işlerinin en faal bir çağında temmuz ayının sonlarında Rusya hükümet-i imparatoriyesi Türkistan Müslümanlarının hizmet-i askeriye alınacağını ilân eyledi. 19 yaşından 43 yaşına kadar ahâlinin zükûr kısmı kâmilen dâvet olunuyordu. Dünya tarihinde emsali görülmemiş bu gaddar emir Türkistan’ı sarstı. Bütün halk bir kumanda ile hareket eder gibi kıyam etti. Hareket-i kıyamiye bilhassa Yedisu, Fergana ve Semerkand vilâyetlerinde şiddetli oldu. Ceza desteleri amansız davrandılar. Müslüman köyleri onlarla yakılıyor hak ile yeksan oluyordu. Birçok yerlerde bağlar kökünden sökülüyor, harmandaki tahıl yakılıyordu. Müslümanların Çin’e hicretine başlandı. Hive sahasıyla Buhara çölleri Türkistan muhâcirleriyle doldu. Halk ekinleri toplayamadı. Neticede

²⁰⁹ *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 10-13.

1917 senesinde Türkistan'da müthiş bir kaht başladı. Hükümet Bolşeviklere geçmeden evvel Rusya'dan ithal olunan hubûbat ile ahâli bir neviyle iâşe olunuyordu. Memlekette harbde mübâdele vardı. Kimse göçerilere **کوچر بلره** Akmolla ve Turgay mahallerinden buğday getirmeyi men etmiyordu. Hükümet Bolşeviklere geçince husûsî adamlara buğday ithali men' edildi. Çünkü buğday ithal ve tevzii hükümet elinde bulunacaktı. Demiryolu ile ithal olunan buğday ise Müslüman ahâliye verilmiyordu. Ekmek husûsî karnelerle ancak amele sendikalarına âzâ olan zevâta veriliyordu. Bu sendikalara ise ya Bolşevik ve yahut sol sosyalist revolüsyoner fırkalarına âzâ olmak suretiyle girilebiliyordu. Böylesine bir usûl sayesinde Müslümanlar ekmek almak hakkından mahrum bırakılıp açlıktan ölmeye mahkûm düşmüşlerdi. Bunu müteâkip Bolşevikler Müslümanlarda olan mal ve davarları müsâdere etmeye başlayıp buldukları erzak mevcudunu dahi zabt ettiler. Türkistan'daki yerli Sovyet idârelerini teftişe giden meşhur Bolşevik Safarof kendi arkadaşlarının hareketini böyle tasvir ediyor:

“Yenişehir¹ açlık içinde bulunan eski şehirlerle² kışlaklara müsâdere ademi ve hacirki **حجر برقي** ile saldırıyor Müslüman ahâli mücadeleden âciz olduğu için acıdan ölüyordu. Rus hürriyeti acıdan ölmeyi asırlardan beri terakkim eden adet-i milliyenin kızıl ordu neferinin taarruzuna mâruz kalmayı bilâ muhakeme tecziyeye, ele gelen her şeyin zabt ve müsâdereye uğramasını ve hod-serâne tahrîbatı ifade ediyordu....³”

Açlık bilhassa Fergana mahâllinde mahsus idi. 1918 senesi Kânûn-ı Sâni ibtîdalarında Müslüman ahâlden müteşekkil bir heyet Taşkent'e gelmiş Fergana'ya giden erzak vagonlarının yolda tevkîfe uğratılmamasını ricâ eylemişti. Türkistan Sovyet hükümeti reisi Kolesof heyete şöyle cevap vermişti: “Müslüman muhtâriyetlerinin merkezi olan Fergana'ya ben bir buğdayı da göndermem, bırak Müslüman komitesi kendi muhtâreti **مختارتي** ile” Burada biz ilk defa olarak görüyoruz ki Sovyet hükümeti açlığı siyâsî bir silah olarak kullanıyor, bir sistem gibi tatbik ediyor.

1918 senesi açlığın hükümran olduğu bir zamandı. Son kişi kalıncaya kadar ölen kışlaklar vardır. On binlerle Müslüman senelerden beri iskân ettikleri ana baba yurtlarını terkle muhtelif semtlere, yancı **يانچي** memleketlere dağıldılar. Fergana'da millî hükümetin Bolşevikler tarafından ıskatını müteâkib Sovyet hükümetine mukâbil her

¹ Yani Rus Şehri.

² Müslüman şehirleri demektir.

³ V. Safarof, *Müstemleke İnkılâbı Türkistan*, sahife: 72-81, *Türkistan Tecziyesi*, sahife: 81-81.

tarafıta isyanlar zuhur eyledi.⁴ Taşkent'te açlara muâvenet komisyonu teşkil etti. Bu komisyonun reisi Kırgız münevverânından Turar Rıskulof idi. Bu zat Bolşevik olup hâlihazırda Türkistan Sovyet hükümetinin reisidir. 13 Şubat 1919 tarihinde Türkistan icrâ heyeti ile Âlî İhtilâl Şûrâsı'nın müştereken akd eylediği bir ictimâda Rıskılof Türkistan'daki açlık hakkında maruzâtta bulunuyor. "Rıskılof maruzasındaki mâlûmata nazaran tescil olunan açların miktarı bir milyona bâliğdir, tescil olunmayanlar ise daha fazladır. Şu suretle Türkistan ahâlisinden nısfının aç olduğunu kabul etmek gerek." Rıskulof maruzasına devam ile anlatıyor ki: "Yerli Sovyetler⁵ açlıkla mücâdele işi ile alâkadar olmuyor, komisyonun icrâatına muâvenet göstermiyorlar." Türkistan Sovyet idâresinin en alî bir müessesesi huzurunda mağrûzede bulunan Rıskulof teklif ediyordu ki: "Türkistan'da yaşayan erbâb-ı servet açlara muâvenet komisyonuna vermek üzere mahsus bir vergiye tabi tutulsunlar." Celsede riyâset eden Bolşevik Kazakof (Rus) bu gibi tedabir-i şedideye tevessül etmek zamanının daha gelmediğini beyan ile erbâb-ı serveti husûsî bir vergiye tabi tutmak teklifinin şiddetle aleyhinde bulundu. Âli İhtilâl Şûrâsı ile Türkistan İcrâ Komitesi reisi Kazankof'un mütâlaasını mâkul gördü. Husûsî vergi teklifi reddolunarak açlara yardım işi mahallî Sovyetlere havâle edildi. O Sovyetlere ki Rıskulof'un şehâdetine binâen açlara muâvenet işine ehemmiyet verilmiyor, bu işte lâkayd davranıyorlardı.*

İşte makalemizin ibtidâsında iddia ettiğimiz kaziyeyi isbat eden resmi bir vesîka!

Sovyet hükümeti erbâb-ı servet-i düşman bir sınıf diye îlân ettiği halde Türkistan ahâlisini açlıktan kurtarmak için bu sınıf üzerine husûsî bir vergi tâyin etmek teklifi vâki' olunca kendisini müdâfaa eylemiştir. Söylemek lâzımdır ki Türkistan'daki erbâb-ı servet sınıfı ekseren gayr-ı Müslimlerden ibâret iken, acıdan ölenler münhasıran Müslümanlar idi.

Hainâne bir suretde tatbik olunan bu açlık siyâseti, Türkistan Müslümanlarına, mâlûmat-ı resmîyeye nazaran bir milyon yüz on dört bin nüfusa mâl olmuştur.

İşte Bolşevik hürriyetinin Türkistan'da hâsıl eylediği en mahsus ve en bâriz bir netice!

⁴ Bu isyanlar hâlâ devam etmektedir.

⁵ O zamanki Sovyetlerde yalnız Rus askerleri ile ameleleri bulunuyordu.

* Bu mâlûmat Taşkent'te münteşir Bolşevik gazetesi *Naşa Gazeta*'nın 12. Nüshasında 14 Şubat 1919 tarihinde münderic Âli İhtilâl Şûrâsı ile Türkistan İcrâ Komitesi mazbatasından müstehricdir.

1920 ve 1921 senelerinde Rusya'dan Türkistan'a akın eden açlar, dâhili Rusya'daki kaht-zedegân için Türkistan'dan toplanan erzak, vergilerin ağırlığı, nihâyet kıvı Türkistan'dan kıvı Moskova'ya sevk olunan hediyeler bütün bunlar, Türkistan'da 1921 senesinde ikinci bir açlığı mücib oldu. Bu açlık ta meccal devam etmektedir. Taşkent'te de Özbek şivesinde neşr olunan Bolşevik *Kızıl Bayrak* gazetesi 6 Temmuz 1922 tarihli nüshasında haber veriyordu ki; "Açlık Fergana vilâyetinin Hokand, Andican, Namangan ve Oş kazalarını istilâ etmiştir." Bu gazete aynı zamanda "Açlara ya hiçbir muâvenet olunmuyor ve yahut pek az muâvenet olunuyor" diye yazıyordu. 1922 senesi dekabrında neşr olunan *Türkistan* gazetesi (Taşkent'te *Kızıl Bayrak* yerine neşr olunuyordu) "Fergana'daki Kümek, Kümek!" unvanlı makalesinde yazıyordu ki:

Ahval her Ferganalı'nın gözlerini karartıyor, imdatlarını azaltıyor.... Hükümetten verilen yardım denizde bir katredir. Açlara mahsus birkaç şeyci **شجی** dükkânı açılmış, fakat bunlar lâzım olduğu gibi değildir. Açlar yerlerini terk edip kaçıyorlar. Kaçmayanlar ölüyorlar. Sahtlarını müdâfaa için yardım görmüyorlar... Kışlaklarda birer adet olsa da hastane bulmadıklarından hastalığa dūçar olan adamın ölmekten başka ilâcı yoktur !

1922. senesinin intihâsına doğru Fergana'da mevcut ahvali tasvir ederken *Türkistan* gazetesinin muharriri yazıyor ki:

Fergana'nın beş yıldan beri geçirdiği felâketli günleri, dehşetli saatleri hakkında gazetelerde çok yazılar yazılmıştır. Kurultaylarda, ictimâlarda türlü türlü sözler söylenmiştir. Zavallı Fergana bugün yine aynı âfetlerin sahibi, yine aynı mazlumlar, açlar, garipler yurdu halinde kaldı. Bugün yine Fergana'nın her bir karanlık köşesinde açların, yoksulların ah ve nâleleri işitiliyor, ıssız ve bî-vâye **دیوایه** yerlerde yatan zavallı yavrucakların yürek yakıcı sesleri vicdanları tahriş ediyor.... Doğuş azaldı, ölüş çoğaldı. Doğan yavruvar hasta annelerinden hasta olarak doğdular, bedhüccetlerden bedhüccetlere **بدبختلاردن بدبختلر** hâsıl oldular!

Gazete muhabiri Fergana kazaları meyanında en az mutazarrır olan Nemangan kazasına ait olmak üzere aşağıdaki erkamı zikrediyor:

1917 senesinde Nemangan kazasında 250.690 nüfus vardı; 1922 senesinde Nemangan kazasında 190.675 nüfus kalmıştır.

1917 senesinde Nemangan kazasında 86.866 hayvan vardı; 1922 senesinde Nemangan kazasında 26.177 hayvan kalmıştır.

Demek, Fergana vilâyetinin en az mutazzır olan bir kaza beş sene Bolşevik idâresi esnasında 66.015 nüfus 60.689 da hayvan kayıp etmiştir. İşte o hal ki muharririn söylemesine göre “Her Ferganalının gözlerini karartıyor, ümitlerini azaltıyor”. Şu halde Fergana’nın sâir kazalarındaki hal ne olabilirdi? Bu, sözün tam manâsıyla, bir açlık ve sefâlet saltanatından ibâret idi. *Kızıl Bayrak*’ın mâlûmatına nazaran ekin yerleri birebir azalmıştı. Açlığın 1923 senesinde dahi tekrar edeceği muhakkak idi. Mamafih Sovyet hükümeti Kızıl ordunun masrafını yerli ahâliye tahmil ve açlıktan ölen ahâliye % 120 tesbitinde iâşe vergisini tahsil eyledi. ** 31 Temmuz 1922 tarihinde Türkistan icrâ heyeti celsesinde Komiser Hocayef mağruzasında diyor ki: “Fergana’daki açların hesabı 387.000’e bâliğ olmaktadır. Bunlardan yalnız 32.000’i yardım görmektedir.

Gün yoktur ki açlar ölmesin. Çünkü bu zavallıların iâşesi yalnız kuru bir ekmeğe mahsustur ki bunu da idâreten buluyorlar. Sıcak tayın ise kat’iyen görmüyorlar.” Hocayef’in söyledikleri yardım gören 32.000’e aittir. Yardım almayan 355.000 ne yapıyor? Nerededir onlar? Başlarına ne geldi? Heyht bu babda bir kelime de yok!.. Böyle bir zamanda Bolşevikler ne yapıyorlar? Sovyet hükümeti ne işle meşguldür? Bütün dünya biliyor ki onlar Rusya’dan memâlik-i ecnebiyeye erzak çıkarıyorlar. “Sovyet Rusya’sı dâhilinde artık aç kalmamıştır” diye vâkı’ olan beyanlarını herkes okumuştur.

Sovyet hükümeti Fergana’ya muâvenet için karar vermiş imiş. Hocayef’in mağruzasında okuyoruz ki: “Moskova’dan Fergana için verilen 100 pot çavdar daha vürud etmemiştir.”

Sovyet hükümetinin Müslümanlara olan alâkasını bundan daha iyi tasvir eden bir vak’a olamaz. Sovyetlerin Moskova’da inikad eden üçüncü ictimânda komiserlerden Astalin diyor ki: “İâşe komiseri Kırgızlardan domuz istiyor, evet, domuz! Çünkü domuz Ruslara lâzımdır Müslümanlar bunu vermek zarûretinde derler.” Fakat Müslümanlar buğdaya muhtaç oldukları zamanda Sovyet hükümeti buğdayı Avrupa’ya sevk ediyor, yüz pot çavdar ise Türkistan’a daha ayırmıyor!...

Biz biliyoruz ki Kırgız sahrası aç kaldığı, Kırgız kadınının elbisesiz bulunup da evden dışarı çıkabilmediği bir zamanda Sovyet hükümeti Kırgızistan’a kızıl yardım kervanı gönderdi. Bu kervan Kırgızlara ne getirse beğenirsiniz: Kırgız kadınlarına korse, erkeklerine şapu!

** *Türkistanskaya Pravda*, 5 Kânun-ı Sâni, 1923

Bütün bunlar itirâf edelim ki, masala benziyor, fantaziya diye telakkî olunabilir. Heyhat ki Sovyet hükümetinin Türkistan'daki icrâatı, Kırgız sahrasındaki tatbîkâtı en muhayyel masallardan daha fenâ bir haldedir!..

Mevzûmuza gelelim, sâlifüzzikr Hocayef diyor ki:

“Açlığı nazara alarak merkezi Sovyet hükümeti her ne kadar Türkistan'dan verginin yalnız nisfini almaya karar verdiyse de iâşe komitesi bu karara rağmen ahâlîden % 120 nisbetinde vergi topladı” ahâlî ise vereceği verginin nisfindan muaf olduğunu matlu' bile olmamıştır. Komitedekiler bunu elbette biliyorlardı. Fakat ahâlîden gizlenmiş miktar-ı nizâmisinden 20 nisbetinde daha fazla toplamışlardır. Türkistan politikasının hakîkî amili bulunan Bolşevik komiseri Paskutki yüz binlerce ahâlî-i islâmîyenin acından öldüğünü bildiği halde Moskova'ya Kanûnuevvel 1922 tarihinde rapor yazmış, istenilen iâşe vergisinin % 120 nisbetinde toplanacağını temin eylemişti. Kendi dekartlarını tatbik etmeyen memurlarına karşı amansız davranan Sovyet hükümeti bu defa Fergana hakkındaki emrini tatbik etmeyen memurlarına kızmadı. Çünkü bu emirin adem-i tatbikinden mutazzarır olan ancak Müslümanlar idi.

Tabiidir ki Paskotkileri, Kazakofları ve yahut Müslümandan olan Bolşevik memurlarını kaldırmakla Türkistan'ın hâli iyi olmaz. İşbu birkaç derbederin şahsında değil, o sistemdedir ki Türkistan gibi azim bir vilâyetin idâresinde Kızıl Orduya istinat eden Bolşevik memurlarının su-i idâresine vermiştir.

Türkistan hayat-ı ictimâ'iyesi bir sınıf veya bir firkanın diktatoryasına tahammül edecek şerâite hiçbir zaman mâlik olmadığı gibi, şimdi de mâlik değildir. Hâlihazırda Türkistan'da hükümet eden Sovyet idâresi Rus Bolşeviklerinin, Rus Kızıl Ordusunun diktatorasından başka bir şey değildir. Onlar Türkistan'da yabancı, Türkistanlılara ecnebidirler. Yabancı ve ecnebi bir hükümet de ise Kazakof'larla Paskotki'lerin mevkide bulunmaları gayet tabiidir. Yerlilerden on, on beş memurun bunların mu'itine verilmesi kaziyeyi değışemez!...

Fergana açlığı daha bitmemiştir. O zengin, o güzelim ovanın çiçekleri, yeşilliklerle bezenen sahrası şimdi cesetlerle örtülüdür. Fergana Özbeklerinin alın teriyle ıslanan topraklar şimdi acından sızlayan analar, dullar ve yetimlerin gözyaşları ile sulanıyor.

Bolşeviklerin Türkistan'ı “Halâsları” Türkistanlılardan halâs etmeye benziyor.

6. “Türkistan Ahvâli[Türkistan’da Ziraat Faaliyetleri]”²¹⁰

Sovyet Hükümeti Dihkanlara Ne Veriyor?

271 numaralı *Pravda* gazetesinde Hıdır Aliyef imzası ile makale neşreden bir zat, Sovyet hükümetinin şu güne kadar Türkistan dihkânları için ıslâhat nâmına hiçbir şey daha tatbik eylemediğinden bahsediyor. Türkistan’da Basmacı nâmıyla meşhur olan mukabil ihtilâl hareket-i milliyesi dahi işbu icrâat yoksulluğundan ileri gelmiş ve revac bulmuştur. Bu vakte dek, meselen, arazi meselesi hal olunmamıştır. Köylüler yine de ektiklerinin 8’de 7 hissesini mülkdâra veriyorlar. Meracılık son derece terkidedir. Yüzde yüz faide ile ikrazatda bulunmak alelâde şeylerdendir. Hıdır Aliyef’in tasvirince gerek Türkistan’da ve gerek bütün şarkta kesb-i nüfuzu ve îtibar edebilmek için aşağıdaki tedâbiri bir an evvel ittihaz eylemelidir:

1-Husûsî büyük arâzi ile emlâk-ı mevkuafenin kayıt ve tesbiti. Bu işi görebilmek için para tahsisi. 2-Köylülere külliyetli surette zirâat alet ve vesâiti taksim etmek. 3-Zirâat kredisi tesis eylemek.

Pravda idâresi işbu makaleden anlıyor ki Türkistan’da hala köylü inkılâbı vuku’ bulmamış ve arâzi ıslahatı tatbik olunmamıştır. Buna göre gerek hükümet ve gerekse fırkadan feodalite ile cidden mücâdele etmeyi talep ediyor.

Sırf köylü deryasından ibâret bulunan Türkistan’ın *Pravda*’nın kendi tâbiri ile arâzi ıslahatı kuvveden fiile gelmemişse, o halde dökülen bu kadar kanlar, kesilen bu kadar kurbanlara neden lüzum görülmüştür. Haydi, kabul edelim ki Basmacılık buna imkân teşkil eylemiştir. Fakat Hıdır’ın yazdığına göre bu hâl yalnız Buhara’da değil Türkistan, Buhara ve Harezmi’nin her tarafında mevcuttur. Her tarafta bay yeni baylığına kalmış köylüde acından ölmekte imiş.

Türkistan’da Maârif

232 numaralı *Pravda* gazetesinde Türkistan mektubu unvanıyla ve Asvanof imzasıyla münteşir fıkrada Türkistan maârifi hakkında mâlûmat verilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki hesapları beş buçuk milyona karib bulunan Özbek, Kırgız, Türkmen ve Taciklerin yalnız 1000 adet mektepleri olup bu mekteplerin de ne kapısı varmış, ne penceresi. Şimdi ise hükümet karar vermiş ki bundan sonra bütçenin yüzde otuzu

²¹⁰*Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 15-16.

maâriife verilsin ve senede 1000 adet ibtidâî mektep açılsın ahâli meyânında mektebe pek büyük bir şevk vermiş. Hatta o derecede ki birçok köyler kendi teşebbüs ve masrafları ile mektep yapıyorlarmış.

7. “Türkistan Ahvali[Eğitim ve Mekteplerin Durumu]”²¹¹

Berlin’den alınan bir mektupta deniliyor ki:

Türkistan’da mâarif işleri iyi değildir. Mekteplere son derece ihtiyaç varken adetleri günden güne çoğalmaktan ise azalıyor. Çünkü hükümet mekteplerin idâresini mahallî vâridata terk eylemiştir. Mahallî vâridat dahi tecrübesiz birkaç gençlerin idâresinde oyuncak bir hâle gelmiştir. Rıskılof’un Türkistan’a gitmesi ile işleri bir derece yola girebilmesi ihtimali vardır. Çünkü bu adamın tesiri ile yerlilerin işe alınacağı ümit ediliyordu. Fakat Rıskılof Türkistan’da çok bulunmadı. Hemen Moskova’ya çağırıldı. Hükümet idâresi ise şimdi birkaç tecrübesiz gençlerle Yahudilere bırakılmıştır. Rıskılof maârifi himâye etmek için mâarife Komuk isminde bir teşkilât-ı amele getirmiş ve hükümet tarafından neşr olunan birkaç kanunlarla bu teşkilâtı hükümetin müdâhalesine karşı himâye eylemişti. Sonra idâreleri millîleştirmek siyâseti de nâtamam bırakıldı. Türkistan’da teşkil eden yeni hükümet şimdi işe başlamak için yeni lâyhalar tertip etmektedir.

Rusların gerek Türkistan’da ve gerek umum Müslüman vilâyetlerinde tatbik eyledikleri bir siyâset vardır. Bu siyâsetçe Moskova Türkistan’da yekdiğerine mütehâlif üç fırka meydana getirmiştir. Bunlardan biri Reskilof, diğeri Rahimbayof, üçüncüsü de Turukuva fırkasıdır. Ruslar bu fırkalardan birisini kısa bir müddet için iltizam edip, sonra düşürüyor, diğeri onun yerine getiriyor, daha sonra üçüncüsünü tutuyor ve bu suretle hem Türkistanlılar yekdiğeriyle anlaşamıyor, hem Türkistan umûr-ı idâresi muhtel kalıyor. Türkistan Cumhuriyeti idâresinin hâli işte böyledir.

Bu zâhirî felâketlerden başka bazı bâtinî felâketler de memleketi uçuruma götürmektedir. Eski Rus misyonerleri, bu, Rusluğun eski idealist mücâhidleri, tekrar bütün Türkistan’ı sarmış, mektep kürsülerini baştanbaşa sarmışlardır. Bunlardan bir kısmı müsteşrik namı altında, bazıları da Kazak lisanı, bazıları da Özbek lisanını, bazıları da Türkmen lehçesini ıslah etmek unvanıyla yeni yetişen nesil içine sokularak bu suretle Özbek’i Kazak’tan, Kazak’ı Türkmen’den ayırmakla, kendimizden çıkan birtakım şikemperest gençler vâsıtasıyla bütün Türkistan gençliğini umum Türklük aleyhine terbiye kılıyorlar. Bu hâl ile Sovyet hükümetinden fâide beklemek abestir. Çar hükümeti Türkistan’da 60 yıllık saltanatı esnasında bu kadar fenâ tesir belki de icrâ edememişti.

²¹¹ *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 16.

Rusların Buhara için, Hive için ayrı ayrı siyâsetleri yoktur. Rus siyâseti bütün Rusya'daki Türkler için hemen eski Rus siyâsetidir. Ruslar vaktiyle Türkistan ve Buharalılara Almanya'ya gitmek için bir dereceye kadar müsâade ettilerse de şimdi kimseye Avrupa'ya gitmek için müsâade vermiyorlar.

8. “Hive’de İsyân”²¹²

Geçenlerde Avrupa gazetelerinde Hive’de zuhur eden bir isyan hakkında bâzı havâdis derc edilmişti. Taşkent’ten alınan matbûatın müstehric-i mâlûmat üzerine müstenid olarak Türkistan cemâat hadimlerinden Mustafa Çokayef Bey Paris’te münteşir Rusça *B. F.* gazetesine aşağıya derc ettiğimiz işbu makaleyi neşr eylemiştir:

Taşkent’te Kırgız’ca neşr olunan *Akyol* gazetesinin 6 Şubat tarihli nüshasında mevzû bahis olan hâdise hakkında aşağıki satırlar derc etmiştir:

1921. senede iskât olunan Atamaksud hükümetin (Sovyet hükümeti) başçıları baylar ve din taraftarları ile birleşerek, meşhur Basmacı rüesâsından Cüneyt Han ile beraber Sovyet hükümetini iskât etmek maksadıyla Kânûn-ı Sâni’nin 15’inde isyan eylemiş ve hareket-i harbiyeye başlamışlardır. Âsilerin kuvveti 51.600’ e bâliğ idi. Pitenek ve Hazrasb şehirleri bunlar tarafından işgal olunmuş, âsiler merkezi hükümet olan Hive’ye girmişlerdir. Hive ile Taşkent arasındaki taraf hatt-ı münkat’i olmuş... Kânûn-ı Sâni 23’ünden 27’sine kadar Kızıl Ordu ile âsiler meyânında kanlı muharebeler devam eylemiş ve âsiler yüz adam telefata verdirek ric’at eylemişlerdir.

Cüneyt ile Atamaksut isimleri Hive hâdisesindeki birçok husûsatı îzah edebilir, mâhiyettedirler.

Cüneyt Han _ Hive Türkmenlerinden mâruf Yomut ilinin meşhur başçısıdır. İhtilâlden evvelki devirlerde bile o, Hive hanları aleyhinde kaç defa isyan eylemiş bir adamdır. 1916. yılda Cüneyt Han Hive’yi işgale bile muvâffak olmuştu. O zaman Sırderya vilâyeti askerî komutanı bulunan Cenral (General) Kaufman’ın taht-ı kumandasında Rus kuva-yı askeriyesi kendisini tâkip eyledilerse de, tutmaya muvâfık olamadılar. Cüneyt’i hapsedemeyen Rus askeri canının acısını zavallı Türkmen ahâlisinden çıkararak Hive’ye eli boş dönmekle ne Seyd İsfendiyar Han’ın ne de Hive hükümetinin nüfuz ve îtibarını temin edebildi. Hâlbuki ceza destesinin Türkmenler hakkında revâ gördüğü mukartane **مقرطانه** hareketler Cüneyt Han’a ahâli nazarında daha ziyâde bir îtibar ve şöhret kazandırdı. Cüneyt Han millî bir kahraman ve Türkmenler nazarında kendilerine musallat olan Aruz Bek sülâlesini iskât edecek iktidara mâlik bir adam gibi bakmaya başladılar.

Rus ihtilâli Hive ahvalini tamamıyla tebdil etti. Han kendisini himâye eden Beyaz Rus Padişahını kaybetmişti. Bu himâyenin izâlesi üzerine arkadaşı Buhara hanı müsellü

²¹² *Yeni Kafkasya*, I/12 (15 Mart 1340 [1924]), s. 13-14.

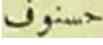
han mevkiinin sarsıldığını hissederek liberalizm siyâsetini iltizam eyledi. Kanûn-ı Esâsi'ye benzer bir dest-i hatt îlân etti.

Bir taraftan bu politika, diğêr taraftan da hâlâ Hive'de Rus garnizonunun ikamet etmesi, Cüneyt Han'ı muntazır bir vaziyete bırakmıştı. Fakat evvela Rus Kazaklarının yeni tesis etmiş Hive meclisini dağıtmaları ve sonra da 1918. senede tamamiyle Hive'yi terk eylemeleri artık Cüneyt'in Türkmenleri Özbek sülâlesinden halâs yolundaki faaliyetini tahrik eylemişti. Bu harekette Seyd İsfendiyar Han maktul düşmüş? Yerine dayısı Abdullah Han cülûs ettirilmişti. Cüneyt Han Hive'nin serdarı ve diktatörü olmuştu.

Tâife-i rekabetinden çıkan bu ihtilâl Hive'nin başlıca anâsırını teşkil eden Türkmenlerle Özbeklerin üns ve ülfetle yaşamalarını elbette temin edemeyecekti. Bu iki tâife arasında tekrar ihtilâller başladı. Özbekler kaybettikleri mevki-i iktidarı tekrar kendilerine îade etmek için Genç Hiveliler unvanı ile bir teşkilât vücuda getirerek Sovyet hükümeti ile müzâkerata giriştiler. Bu müzâkerat muvaffakiyetle neticelendi ve 1920. senede Sovyet askerlerinin muâvenetiyle Cüneyt Han iskât olundu. Bu hâdisede aliyul'ade da bir rol îfâ eden Seyd Abdullah Han ise Moskova'ya götürüldü. Zavallı adam orada uzun müddet hapisanede kalarak nihâyet acıdan öldü. Hive Hanlığı Harezmi Halkı Sovyet Cumhuriyeti namını aldı.

Bu ihtilâl Bolşeviklerin istediğini tatmin edemedi. Hive komiserleri, başta pek de genç olmayan Hacı Pehlivan Nizam Yuskof olduğu halde, amele diktatoryasının îcâbatına vâkıf olmayarak dâhilî muharebeleri körüklemekten sarf-ı nazar ederek bilâkis ahâli meyânındaki ihtilâfların ref'ine bakmaya başladılar. Bilhassa Türkmenlerle Özbekler arasında sulh ve ülfet tesisine çalıştılar. Hâlbuki Bolşevizm demek vatandaş muharebesi demektir. Sınıf-ı inşâbâtdan mahrum olan Hive gibi bir memlekette bu vatandaş muharebesinin tatbik olunacağı yegâne saha bittabi tâife ihtilâfları idi. İşte sevinmek üzere bulunan bu tâife ihtilâflarını Lenin'in şakirtleri tekrar tahrik etmeye başladılar.

Lenin şakirtlerinin bu şeytani tahriklerinin ilk kurbanı 1919. senede Genç Hivelilerle birlikte Cüneyt Han aleyhine olarak ilk defa Sovyetlerin muâvenetine müracâat eden Kuş Muhammed Han oldu. Mühim bir müzâkere için Hive'ye dâvet olunan Kuş Muhammed Han harbiye komiseri Hasanof'un emri ile katledildi. Bu

Hasanof Moskova'nın ısrarı üzerine Hive komiserler heyetine harbiye komiseri sıfatı ile tâyin edilmişti ki aynı zamanda Hive'li dahi değildi. Şunu da söylemek lâzımdır ki Hive ile hiç alâkası olmayan bu Hasanof'dan gayri olan komiserler dahi Özbek değildiler.

1921 senesi 17 Martta Sovyet ajanları Hive'de Harezmi Oktabrı'ı teşkil ediyorlar. Yani Bolşevik ihtilâlini tatbik ediyorlar. İşbu ihtilâl hükümetinin başına Atamaksut geçiyor. Fakat bu üçüncü komiserler heyeti reisi olan Atamaksut dahi Leninizmin sadık şakirdi olmayıp aynı senenin 21 Teşrinêvvelinde ikinci bir Harezmi Oktabrı'ı vücuda getiriyorlar. Ve Atamaksut ufak burjuva ve din taraftarıdır diye atılıyor.

İşte şimdi Genç Harezmi Cumhuriyeti kemal-i süratle devlet teşkilâtı eylerinde sonda iken biz görüyoruz ki evvelce yekdiğerlerine düşman olan Türkmen reisi ve Hive diktatörü Cüneyt Han Özbek rüesâsından ve sabık Hive Sovyet hükümeti reisi Atamaksut, aralarındaki adâvet ve münafireti kaldırarak ikisi de Lenincilerin Hive'deki tatbikatlarına karşı müttehiden kıyam eylemişlerdir.

Özbek sülâlesinden bir hanın idâre-i matlukasından doğan Yomut Türkmeni Cüneyt, Bolşevik usûl-ı idâresinin tesiri ile tekrar hayat buluyor ve bu defa Sovyet hükümetinin meşhur davetine herkesten evvel icâbet eden Özbek Atamaksut'u da kendisi ile beraber buluyor.

9. “Türkistan Cemâhîr-i Müttehidesi”²¹³

Royter ajansının Hindistan tariki ile alıp neşr eylediği küçük bir telgrafın Hive ile Buhara hükümetlerinin sovyetize edilip Türkistan Sovyet Cumhuriyeti îlân olunduğu ve bu cumhuriyetin Rusya Sovyetleri ile akd-i ittifak eylediği iş’ar edilmektedir. Türkçe gazetelere geçen bu telgrafın mânâsı birçoklarınca anlaşılmamıştır. Çünkü Hive ile Buhara hükümetlerinin şimdi değil çoktan sovyetize edildiği Türkistan Cumhuriyeti’nin dahi bugünden değil çok senedir mevcut olduğu ve bunların Rusya ile sözün ma’dul mânâsıyla akd-i ittifak etmiş buldukları mâlûmdur. O halde Hindistan’dan gelen telgraf acaba neden bahsediyordur?

Hive ile Buhara her ne kadar bundan kaç sene evvel kızıl ordunun müdâhalesi ile ihtilâl yaparak kendi hanlarını tard ve Sovyet usûl-ı idâresini tesis, ticaret ve siyâset-i ecnebiye hususunda Moskova ile akd-i mukavele etmişler ise de daha çar zamanında bir nevi istiklâl-i idâreye mâlik olan bu iki hükümet geçen sene teşkil eden Rusya Sosyalist ittihadına girmiş değildiler. Rusya ile olan münâsebet-i hukûkiyeleri uzvî bir federasyondan ziyâde muvakkat bir muâhede şeklinde idi. Bu cumhuriyetler aynı zamanda Türkistan Cumhuriyeti ile dahi merbut değil idiler. Rusya ile olan münâsebetleri bilâ vâsita idi.

Hindistan tariki ile alınan telgraf mazmununca Hive ile Buhara Cumhuriyetleri evvelâ Türkistan Cumhuriyeti ile (ki merkezi Taşkent’tir) bir ittihat teşkil ediyor ve sonra Türkistan cemâhîr müttehidesi şeklinde Rusya ile akd-i ittifak ediyorlar ki bu suretle Rusya Sosyalist ittihadına girmiş oluyorlar, denir.

Bu hâl Mâverâ-yı Kafkasya’daki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin müstakil birer cumhuriyet iken ibtidâ kendi aralarında bir federasyon teşkil, sonra da Rusya vahdetine girmeleri ile her nevi istiklâl ve haritalarından hız ile Rusya’nın mümtaz bir vilâyeti mevkiine dönüşmelerine benzer.

²¹³ *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 8-9.

10. Taşdemir, “Türkistan Ahvali” [Basmacılar hakkında]²¹⁴

Muhâbir-i mahsûsamızdan:

Türkistan’da heyecanlı günler başladığını son günlerde tekrar işitmeye başladık. Pek uzaktan gelen bu havâdisin neden ibâret olduğunu mart ayının nısf-ı evveline ait olup Sarıkamış’a gelen Türkistan gazetelerinden kısmen anlaşılmaktadır. Bu gazetelere nazaran; ihtilâl hareketleri Garbî Buhara’da Molla Abdulkahhar, İslâm, Karavel, Biki, Hamrah Pehlivan nam kumandanları; Şarkî Buhara’da Vahş nehrinin sol sahilinde ise İbrahim Bey, Abdulkadir, Osmankul korbaşların (yani kumandanların) idâresinde devam ediyor. Sovyet gazetelerinin rivâyetine göre Şubat tarafında Garbî Buhara’daki müsâdemelerde 300 nefer ve korbaşı (zâbit) esir alınmış ve öldürülmüş, 430 adeti de tifenk iğtinam olunmuştur. Şarkî Buhara’da martın nısf evvelinde Haçvan tarafında Abdulkadir ve Osman Kul korbaşların yiğitlerinden 60’ı muhârebede öldürülmüş ve bir korbaşı esir düşmüştür.

11 Mart tarihli gazetelerde gerek Şarkî ve gerek Garbî Buhara’da Rusların Basmacılarla mücâdeleyi evvelki karar üzerine devam ettirmek çareleri düşünmekte oldukları bahsolunmaktadır.

Buhara’da ulemâ kurultayı toplanmıştır. Komiserler ulemâyı şeriat nâmına tebrik eylemişler, Basmacılar ile muhârebede ulemânın yardım ve fetvâsına lüzum olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta Feyzullah Hoca’nın nutku pek mühimdir. Bu nutukta Bolşevik hükümetinin millî medreseleri ihyâ etmek, şerîatı bir bakılmak vaadinde bulunmuştur. Buhara medreselerinde Abdulaziz Han, Mirza Alğ Bey, Cafer Hoca, Abdullah Han ve Cubyar Medreseleri ihyâ ve kazileri nasp olunuyor. Komiserler tarafından ulemâ nâmına kabulü teklif olunan taktir câlib-i merakdır: “Şerîat tamam ihyâ olunuyor. Basmacılar din millet hâmisi değildir. Belki din düşmanıdırlar sâbık Buhara emirine de, İngiltere’ye de lânet”

Bolşeviklerin bugün artık îtibarı kalmayan ulemâyı şerîat nâmına yükseltmeye ve kendilerine vâsıta etmeye çalışmaları, kendi aleyhlerine devam eden ihtilâle karşı kullandıkları bir tâbiye usûlüdür. Yoksa Bolşevik şerîat medarlığının yalan olduğu ulemâ Sovyetçiliği’nin yalan olduğunu komünistler pekâlâ biliyorlar. Fakat tuhafı burasıdır ki Türkçe komünist gazeteleri işbu ulemâ kurultayına son derece ehemmiyet

²¹⁴ *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 15-16.

verdikleri halde Rusça *Komünist* mecmuası “Ulemâ Kurultayı Siyâsî Bir Tâbiyemizdir” diye yazıyor. Ulemâ kurultayında sâbık emire lânet okutturulduğu halde merhum Enver Paşa'nın ismi zikredilmemiştir. Bu da bir nevi siyâsettir. Komünistler bu siyâsetperverlikleri ile galiba, ulemânın hissiyat-ı diniye ve milliyelerini tahkir etmek istememişlerdir.

10 Mart tarihli gazetelerin yazmasına göre Fergana'da Basmacı hareketi zayıflamış adı şekavet şeklini almış imiş. Teslim olmayan daha 3-4 inatçı korbaşı kalmıştır. – Yani uzakta değildir. Binaenaleyh gazetenin mütâlaasınca, Basmacılık dağların ötesinde yani uzakta değildir. 17 Mart tarihli gazete Fergana kahramanlarından Yusuf Han Mahdum nam bir kumandanın esir edilip Mergilan şehrinde kurşuna dizildiğini yazıyor.

14 Mart tarihli nüshalarda Hive ahvali hakkında mufassal mâlûmat vardır: Han Cüneyt ve sâbık Hive Bolşevik hükümeti âzâları Bolşeviklere karşı Kânûn-ı Sâni'de büyük isyan çıkarmışlar ve bütün Harezmi (Hive) ellerine almışlardı. 31 Kânûn-ı Sâni'de Rus kuvvetleri gelip Hive şehrini ihtilâlcılardan almıştı. Fakat bir ay sonra ihtilâlcılar tekrar kat'i harekâta başlamışlar. Şubat âhirlerinde Harezmi'nin ekser şehirleri ihtilâlcılar eline geçiş, Han Cüneyd'in başlıca kuvvetleri Hive'nin şimal taraflarında imiş ve askerlerinden bir kısmı Balıklı Koduğu nam mevkide imiş. 7 Şubatta Rus askerleri bu yere gelip muhârebe eylemişler, Han Cüneyd'i Balıklı Koduğu'dan çıkarmışlardır. Aynı zamanda Hive'yi Harezmi'de İşan Ağacı nam kumandanın taht-ı idâresindeki kuvvetler Hazarasb şehrini muhâsara etmişler imiş. Bu kuvvetler sâbık Bolşevik hükümeti âzâları tarafından idâre olunuyormuş. 3 Martta Hazerasba'ya Rus kuvvetleri gelmiş ve ihtilâlcılar çöl içerlerine ricat eylemişlerdir. Harezmi'deki bu hareketler Özbek ve Türkmen bütün ahâlinin iştiraki ile vuku bulmuştur. Buna göre de Bolşevikler bu meseleye pek ciddi ehemmiyet vermemişlerdir.

Merkezî Rusya Komünist Fırkası'nın vekilleri Mijluk, Berejin, Kuldibreklerden müteşekkil bir komisyon teyyare ile Hive'ye gelmişler (çünkü gelecek başka yol yok imiş) ve ahâliye türlü vaatlerde bulunmuşlardır. Bu gibi maslahane vaatlerle dolu bir beyannâme dahi neşr eylemişlerdir. Bu beyannâmede bozuk komünistlerin tard olunup da, yerlerine sağlam komünistler gönderileceği temin edilmiştir. Burada dahi bîçâre ulemânın vasatına mürâcaat olunmuştur. Aynı zamanda Rus kuvvetleri çöl içerisinde olan Basmacılara elleri yetişmediğinden yerli ahâliyi talana koyulmuştur. *Bolşevik*

gazetesi “Basmacılar mallarını bırakarak kaçıyorlar, bütün varları bize ganîmet olarak kalıyor. 4 Martta Balıklı Koduğu nam mevkiî aldık. Kaç binlerce köyün kuzu vesâire gibi ganâim Kızıl askerine eline geçti” diye yazıyor. Bu gazetelerin yazmasına göre genç Hive münevverleri Bolşeviklerden ziyâde Basmacılar hesabına çalışıyorlarmış. Son muhârebelerde çok iş görmüşler imiş Ruslar bu genç münevverlere icrâ-yı tesir etmek için Moskova’da rehin olarak bulundurulmuş 15 Hive gencini îdam etmişlerdir.

Rusya’da Rus milliyetperverliği artık kuvvet aldı. Türkistan mahallî ihtilâllerine Ruslardan hiçbir tabaka iyi nazarla bakmıyor. Hatta Bolşevik düşmanı olan Ak Ruslar bile bu Müslüman hareketini beğenmiyorlar. Rus’un Ak’ı da Kızıl’ı da bu hareketde Panislamizm ve iftirâk siyâseti görüyor. “Eğer Müslümanlar hükümeti ellerine alırlarsa Ruslara Türkistan’da hayat kalmaz” diyorlar. Geçen sene, bilhassa Enver Paşa hareketinden sonra, bu nevi teşvikât Ruslar arasında bilhassa şüyû buldu. Türkistan ihtilâlcileri hiçbir yerden yardım alamıyorlar. Şu vaziyette Türkistan’da ihtilâl hareketleri hiç de devam edebilmez, 1924 senesine kadar Türkistan isyan hareketlerinden hiçbir şey kalmaz zannolunuyordu. Fakat iş bizim tasavvurumuz gibi olmuyor. İhtilâl devam ediyor. Hatta 1924 senesi esnasında Harezmi Cumhuriyeti iki defa tamamıyla ihtilâlciler eline geçti. Son günlerde gazetelerde ihtilâl kuvvetlerinin Mart sonlarında pek çok kuvvet aldığını, hatta bazı Rus kuvvetlerinin de ihtilâlcilere koşulduğunu, Aşkabat ile Semerkant arasındaki demiryolları ihtilâlciler tarafından işgal olunarak tamamıyla bozulduğunu okuyoruz. Belki Türkistan Türkmenleri ve Garbî Buhara ihtilâlcileri beraber hareket etmektedirler, belki bu kuvvetler sahra ve çöl içinde kalmayarak, İran ve Afganistan hudutlarına yakın bir yerde kuvvetlerinin toplamak mecburiyetinde kalmışlardır. Fakat bu hareketler hakkında mâlûmat verecek son Sovyet gazeteleri daha elimize geçmedi.

13 Nisan 1924

Sarıkamış

Taşdemir

Son posta ile aldığımız, Berlin’de münteşir, Rusça *Revel* gazetesinde, Türkistan’a ait pek mühim havâdis derc edildiğini gördük. Kayd-ı ihtiyâtle telakkî eylediğimiz bu muhâbereye göre:

Nisanın 6'sında General Siçof Komisyonu'nda bulunan kuvvetli isyan kıtaat-ı askeriyesi Taşkent'e doğru hareket eylemiş, Nisanın 7'sinde sabah saat 7'de Taşkent şehrini işgâl eylemişlerdir.

General Siçof'un 48 yaşında olup an-asıl Taşkent'li olduğunu ve bütün Şarkî Türkistan kuva-yı isyaniyesi kumandanlığında bulunduğunu zikr eylediğinden sonra "Türkistanlı" imzasını taşıyan muhâbir âsîler meyânında yerli kıtaat ve mücâhidinin dahi çokça bunduğunu zikrediyor. Siçof kumandasındaki isyan kuvvetleri muntazam teşkilât-ı askeriyyeye malik olup erken harp reisi de Alferof namında bir general imiş. Âsîlerin miktarı 4.000'i geçiyormuş. Sovyet hükümeti bu isyanı bastırmak için 10.000 asker sevk etmek mecbûriyetinde imiş. Kafkasya'daki bütün süvârileri de oraya naklolunuyormuş. Siçof bir hükümet dahi teşkil etmiş imiş. Hükümet-i hazinede Türkistanlı Hüdayar Han da varmış. Herkesin şiarı Türkistan meclis-i müessesan daveti imiş. Bu harekete Afganistan hükümeti de muâvenet ediyormuş.

Son günlerde alınan mütemmim mâlûmata nazaran yukarıda münderic mâlûmatın mübâlağalı olmakla beraber isyan hareketlerinin Taşkent havâlisine kadar sirâyet eylediği teyit olunuyor. Hatta İngiltere Âvam kamarasında Türkistan hakkında Makdonald'a bir sual bile verilmiştir. Makdonald isyan hakkında resmi mâlûmata hâiz olmadığını, fakat Sovyet matbûatının bu hususta İngiltere'ye atf eylediği isnadı red ve tekzib eylemiştir.

11. Demirtaş, “Türkistan Ahvâli [Türkistan’da Sovyet Matbuatı]”²¹⁵

Sarıkamış muhâbir-i mahsûsamızdan:

Türkistan’daki komünist neşriyat ve matbuatına bakılırsa, Rus hâkimiyetinin son zamanlarda tamamıyla Rus ruhu ve milliyetçiliği şekline girdiği görülüyor. Evvellerde “Cihan İnkılâbı” ve “beynelmilel vaziyet” nâmı altında intişar eden makalelerden artık nişan yoktur. Yalnız para meselesinden, sikke ıslahatından, Sovyet hükümetinin ecnebilerce tasdikinden bahis makaleler vardır. Bolşeviklerin dâhilen tahakküm-i mevki eylediklerine birçok makaleler hazır olunuyor. Başmakaleler ekseriye bu mevzu üzerine yazılıyor. Komünist fırkası malum olduğu üzere pek mühim buhranlar geçirdi muhalefet meselesi çıktı. Münakaşalar oldu. Bu meseleler bütün Rusya komünistlerini işgal eyledi bu münakaşa ve teşettütlerin Türkistan’a inikas etmemesi için Ruslar pek çok çalıştılar. Umûmî celselerde bu mebhaslardan söyletmediler. Son günlerde muhalefet taraftarlarını fırka dışarı ediyorlar. Çıkarılanlar ekseren Türkistanlılar, yerlilerdir. Son günlerde “Lenin seferberliği” nâmıyla maruf yeni âzâ celbi fakat [sadece] Ruslara münhasır gibi kalmıştır. Bu hususta müracaatlar, hitaplar ve dâvetler hep Ruslara aittir. Bu hususa ait *Türkistan* gazetesinin 29 Şubat tarihli nüshasındaki makale pek mühimdir.

Bu makalede ve sonra aynı nüshada neşr olunan diğer bir hitapname de yerli ahali manasına olan *tüzemsi* fırka ve siyâsî hizmetlere celp mânâsında bir söz olsun yoktur. Bilakis “Rus amelesi Türkistan’da azdır, fakat bunların ekseriyeti fırkaya girmelidir” diye yazılıyor. Öyle de amele teşkîlâtı meselelerinde bütün ehemmiyet Rus amelesine hasredilmiştir. Bundan iki sene mukaddem bir gün yok idi ki gazeteler milliyet meselesinden ve Şark’ı azad etmek siyâsetinden, Şark milletlerinde ihtilâl hareketlerini tevsi’ etmek lüzumundan bahsetmesinler. Şimdi ise böyle bir şey yoktur. Buna mukabil ise şimdi gazeteler Rusların dâhilen kesb-i kuvvet ettiklerinden, ecnebilerin kendilerini tasdik eylemek zaruretinde kaldıklarından bahsediyorlar. Görünüyor şimdi Rusların kuvvetlenmesinden bahs eylemek, Şark ihtilâline hasır-ı vakit eylemekten daha faydalıdır.

Türkistan iktisâdiyetında beklenen neticeler dahi elde edilmedi. İktisâdî buhran dahi her zaman olduğu gibi yine büyüktür. Pamuk ektirmek için ne kadar sa’y olursa da ahali ekmiyor. 1923. senede Sovyet mütehassıslarının sadece Türkistan’dan birkaç milyon pud pamuk hâsıl olacaktı. Hâlbuki fakat 1.640 vagon, yani bir milyon pudden

²¹⁵ *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 15-16.

biraz ziyade pamuk alınmıştır, ki bunların da kısm-ı mühimi eski pamuktur. Pamuk istihsali için ne kadar sa'y eyledilerse de fayda vermedi. Çünkü yerli ahâlinin icad kuvveti meydana çıkarmadıkça yalnız silah kuvveti ile istihsal temin olunamaz.

Türkistan her cihetçe harabe içindedir: Kanallar harap, hayvan beslemek harap, mektepler harap, muallimler yok, ders kitapları ise tamamıyla yoktur. Türkistan'daki Rus dârülfünununda kitap yokluğu yüzünden Arabîyi Kur'an-ı Kerim'den okuyorlar. Hâlbuki Bolşevik propaganda evrakını okusanız: "Her taraf elekterize edilecek, ahali için büyük tiyatrolar yapılacak, Hive'de darülfünun açılacak, ziraat işlerinde çar zamanında mümkün olmayan ırva ve ıska inşaatı vücuda getirilecek" diyorlar. Hâlbuki hakikatte Taşkent'teki büyük şeker fabrikası kapandı. Buhara'daki 25 pamuk fabrikasından yalnız ikisi kaldı. Buna rağmen, Türkistan'da büyük mensucât fabrikası yapacaklarmış ve bütün bunlar sade bir yalan ve iğfalden ibaret olmasa idi:

« خانه از پای بند ویران است
خواجهدر ذکر نقش ایوان است »

derim.

Demirtaş

12. “Türkistan’da İsyân”²¹⁶

Simla’dan *Times* gazetesine mevsuk menbada çekilen bir telgrafa nazaran, bütün Avrupa matbuatını dolaşan Türkistan isyanları hakkında âtideki malumat alınmıştır:

Malum oluyor ki Nisan ayı zarfında 1901 senesi kur’a neferinden mürekkep genç Kızıl Ordu efradı arasında isyan zuhur eylemiştir. Sayıları 20.000’i tecavüz eden âsiler büyük muvaffakiyetler elde etmişler, ezcümle Hocend şehrini de işgal eylemişlerdir ki hâlâ âsilerin taht-ı idâresindedir. Türkistan’a yine Kızıl Ordu kuvvetleri sevk olunmuştur.

Helsingfors’dan *P. N. [Poslednie Novosti]* gazetesine çekilen bir telgrafa nazaran Türkistan’daki Kızıl Ordu kumandanlığı tarafından asilerle müzakerâta girişmek için Moskova’dan evâmîr-i lâzîme istenilmiştir. İsyân komitesi mütareke şerâiti olunarak âtideki maddeleri dermiyan eylemiştir: 1) İsyana iştirak edenler hakkında aff-ı umûmî. 2) İsyana intisab edib mevkuf bulunanların derhal tahliyesi ve aileleri ile tesis-i münasebet etmelerinin temini ile habs ve nefy oldukları mahallerden buldukları memlekete gönderilmelerini temin. 3) Bütün Türkistan köy, kışlak ve kaza şûrâlarının kemal-i serbesti ile tecdid-i intihabı (yani hükümet ordusunun taht-ı işgalinde bulunan yerlerde). 4) İrva ve iska cetvellerinin idâresinin hürriyetle intisap olmuş Sovyetlere teslimi 5) Türkistan Sovyetler kongresinin dâveti.

Âsilerin bu metâlîbi ordu kumandanlığı tarafından Moskova’ya gönderilmiştir.

²¹⁶ *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 16.

13. Azeri [Mehmed Emin Resulzade], “Yeni Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında”²¹⁷

Komünizm Siyâsetinin Yeni Bir Cilvesi

Buhara ve Hive (Harezmi) hükümetlerinin inhilâliyle Türkistan’da Yeni Türk Cumhuriyetlerinin teşekkül eylediği hakkında gündeliklerde Avrupa, Azerbaycan naklen muhtasar bir havâdis derc edilmişti. Son posta ile gelen Sovyet matbûatı mezkûr meselenin Sovyetler İttihadı kongresinde mevzû bâhis edilmesi münâsebetiyle tafsîlât veriyorlar. Bu tafsilata nazaran: Evvelen Buhara ile Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyetleri kendilerinin artık sosyalist Sovyet cumhuriyetleri haline gelmek zamanının erdiği, sonra da merkezî Türkistan heyet-i icrâîyesi ile beraber muhtelif milletlerden teşekkül eden ve bugüne kadar Sovyet ittihadına dâhil olmayan Buhara ile Harezmi hükümetlerinin inhilâli lüzumuna kani’ olmuşlardır. Bu kanaatin neticesinde Buhara hükümetinin unsur-ı asliyesini teşkil eden Özbekler, Harezmi ile Türkistan’ın diğer yerlerinde meskûn olan millettaşları ile birleşerek Özbek Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti teşkil edecekler; Buhara ile Hive ve Türkmen Cumhuriyeti dâhilindeki Türkmenler dahi aynı sûretle vahdetlerini temin ederek bir Türkistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetini vücuda getireceklerdir; buradaki Kırgızlar [Kazaklar] Rusya Federasyonu’na dâhil ve evvelce mevcut Kırgız cumhuriyetine ve Kara Kırgızlar dahi muhtar bir cumhuriyet şeklinde Rusya Federasyonu’na iltihak edeceklerdir. Bütün bunlar bittabiî kendi arzu ve istekleri ile umum Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri ittihadına dâhil olup onunla sıkı bir vahdet teşkil edeceklerdir.

Bu vakte kadar Türkistan muhtâriyeti ve Buhara ile Harezmi müstakil birer cumhuriyet şeklinde yine Sovyet Rusya’sının idâre ve istismarı tahtında yaşayan bu Türk akvamı bundan sonra aralarındaki kavmî fark üzerine idâre olunup esaslı üç (Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan [Kazaklar]) memleket şeklinde (hem fiilen hem de hukuken) Rusya vahdeti dâhilinde yaşayacaklardır. Bu üç milletten mâadâ Türkistan’da Özbek Cumhuriyeti dâhilinde muhtariyet-i mahsusayı hâiz olmak üzere bir de Tacik Muhtâriyeti tesis olunacaktır.

Bizim sigâ-i muzârala **صينۀ مزارعہ** nakl eylediğimiz bu tasavvurlar artık bir emr-i vâkî gibi telakkî olunmak îcab eder? Çünkü bu, Buhara, Harezmi ve Türkistan

²¹⁷ *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 2-4.

kongrelerinin müttehid ve muvafık bir kararı şeklinde Sovyetler kongresine arz ile tasdik ve kabulü (Buhara namına Feyzullah Hoca, Türkmenler namına Ahtebayefler tarafından) müstemindâne **مستندانه** bir surette ricâ olunmuş ve kongre dahi bu ricâyı teminen ve tebriken kabul eylemiştir.

Bu suretle teşekkül eyleyen Özbek Cumhuriyeti'nin mesaha-i sathıyesi ile hudut ve nüfusu ber-veçh-i âtidir: Özbek Cumhuriyeti; 350.000 murabbâ verst mesâha-i sathîye ile altı milyona karib nüfusu ihtivâ eder. Ahâlisinin % 60-65'ini Özbek, 15'ini Tacik, 8'ini Kırgızlarla Kara Kırgızlar, 10'unu da Ruslarla sâir milletler teşkil eder.

Özbek ahâlisi ekseriyet itibâriyle oturaktır. Göçebe mukabili Özbekistan zirâat ve hayvan beslemekle geçilir, mahsulât-ı zirâîyesi cumhuriyet vâridat-ı umûmiyesinin sülsünü teşkil eder. Feyzullah Hoca'nın mârûzasına göre, hâlihazırda Sovyet Asya-yı vustasından çıkan pamuk mahsulünün yüzde doksanını Özbekistan veriyormuş. Tarik ve muabbir cihetince de Özbekistan Asya-yı vusta cumhuriyetlerinin en zenginidir. Türkistan demiryollarından 1850 versti bu cumhuriyet hissesine geliyor.

Türkmen cumhuriyeti ise: Türkistan, Buhara ve Harezmi arâzisinden ve buradaki Türkmenlerden teşkil eder. Türkmen Cumhuriyeti İran, Özbekistan ve Kırgızistan ile mahduttur. Nüfus-ı umûmiyesinin 1.100.000 olduğunu söyleyen Ahtabayef, bir o kadar Türkmen'in İran ile Afganistan'da yaşamakta olduklarını dahi ilâve eylemiş, demiştir ki: "Bunun için Türkmen Cumhuriyetlerinin şeklini tâyin ederken coğrafi vazîyetini, kavmî irtibatını proleteriyat ihtilâlinin menâfiini nazar-ı dikkate almalıdır". Bu delil ile de nâtika Türkmen Sosyalist Sovyet Cumhuriyetinin sosyalist Sovyet cumhuriyetleri ittihadına kabulü zarûrî görünüyor. Sonra hatip Sovyetler ittihadının böyle bir memleketi kabulde fâidement olacağını ispat ile demiştir ki: "Pek sıcak isteyen pamuk zirâatına senede 150 harâretli gün lâzım iken burada bu hâl 230 gün devam eder. Pamuğun yetişmesi için en azı 3.200 derece harâret lâzım iken burada harâret 5.000 dereceyi bulur. Fazla harâret kıymetdar zirâat istihsali ile birinci neviden pamuk yetiştirmesini dahi temin eder. Amuderya nehri vâsıtasıyla suvarılan bu topraklar desâtine başına 1.400 pud mahsul veriyor, hâlbuki tarihî şöhretiyle mâruf olan Nil vadisinin hâsılahlığı desâtine başına 600 pudu geçmez." Bundan başka nâtık Moskova'ya götürdüğü hediyenin Karagöl Bahr-ı Hazar sahilindeki sayd-ı mâhi [balıkçılık] vesâire gibi cihanca marûf diğer kıymetdar mahsulâtı dahi mevcut olduğunu saya saya bitirememiştir.

Tabiidir ki Sovyetler kongresi bu kadar yağlı bir lokmayı kemali memnûniyetle kabul eylemiş ve onu kapitalist cihangirlerin esâretinden ve Avrupalıların istismarından kurtarmıştır.

Şüphesizdir ki, şimdi Buhara ile Türkistan'dan gelir gibi gösterilen bu istidâ, daha evvelce Moskova'dan, Komünist Fırkası'nın bir takrir ve emri şeklinde Buhara, Hive ve Taşkent'e gitmiş, mahallinde birçok tazyikat ve müzâkerâtdan sonra, halkın istidâsı şeklinde, tekrar Moskova'ya dönmüştür. Daha doğrusu halkın haberi olmadan komünist ajanlarının tasarladığı mahallî kongreler nâmına gönderilmiştir. Yoksa daha dün elinde silah olarak Moskova'dan ayrılmak isteyen ve bu yoldaki mücâdelesini hâlâ devam ettiren bir halkın bugün Moskova'ya iltihak arzusunda olduğunu kabul etmek kadar budalalık olmaz.

3. Enternasyonal bir taşla iki kuş vuruyor. Hem Buhara ile Hive hükümetlerinin, hükmen olsa da, eskiden beri mevcut olan istiklâllerini mahvediyor, hem de Türkistan'ı daha kolay bir surette istismar etmek yollarını temin ediyor. Bu yol Sovyet kongresinde söylenen resmi mülâhazalardan maada, bir de Türkistan akvâmının harsî ve medenî inkişâfına ayrı ayrı vecheler vermekle temin olunuyor. Türk milletinin muhtelif kavimlerini teşkil eden Türkistanlılar medeniyetçe mübtedî bir haldedirler. Onların bu hallerinden bilistifâde kendilerini, lisanlarındaki şive fırkalarına nazaran Komelin کومەلین komünizm emperyalizmi, harsî inkişâflarında, onlara, ayrı ayrı istikametler vermek istiyor ki bu suretle, şimdi artık komünizm medeniyeti hükmüne giren Rus harsına mukaddes Oktabr lisanına daha çabuk temessül edecekleri temin edilmiş olsun.

Kendilerini harsen yükseltmek bahânesiyle Türkistan'daki Türk millî vahdetine asıl hars cephesinde şiddetli bir iftirak darbesi indiriliyor. Mâlûm a, kızıl emperyalizmin pamuk memleketini idâre etmek istiyor.

Gariptir ki Mâverâ-yı Kafkasya'da ayrı ayrı milliyet, din, medeniyet ve hars zümresine mâlik oldukları halde Azerbaycan ile Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerini Rusya ittihadına müstakil birer cumhuriyet şeklinde değil; müttehid bir federasyon şeklinde kabul için ısrar eden Moskova aynı ırk, aynı din, aynı hars ve medeniyet zümresine mensup olan Türkistanlıları üç yere bölmüş ve kendilerini müstakil birer mevcudiyet halinde Sovyet ittihadı dâhiline almıştır.

Buradaki hükümeti idâre kendiliğinden aşîkârdır. O kadar aşîkârdır ki artık tefsir ve îzâha bile muhtaç değildir.

14. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Umûmî Vazîyet Hâl ve Hissiyat”²¹⁸

Türkistan hal ve hissiyatını kısa bir cümle ile târif eylemek lâzım gelirse, bu, Ruslara karşı umûmî bir nefret cümlesi ile ifâde olunur. Türkistan’da Rusa istîlâcı nazarı ile bakmayan bir zümre yok gibidir. Bu telâkkî yalnız milliyetçi unsurlara mahsus bir fikir değildir. Yerli komünistlerle komsomollerin kısm-ı mühimi dahi bu hâl ve hissiyattadırlar. Kanûn-ı Sâni’de kazalarla vilâyetlerin Şubatta da cumhuriyetlerin kurultayları in’ikad eyledi. Buhara vilâyet kurultayında Feyzullah Hoca’nın “Biz Müslümanlar Özbekistan’da yüzde 95 nisbetindeyiz. Küçük millet olan Ruslar yalnız yüzde beş nisbetindedirler. Müslümanlar bu küçük millete tecâvüz etmesinler” demiştir. Özbekistan reis-i hükümetinin bu sözü münâsebetiyle “bir komünist, merkez-i müdâfaa ve mesâî şûrâsı âzâsı ve Orta Asya Fevkalâde Komiseri Şihlis’in bir emirnâmesini arkadaşlarına göstermiş: Bu küçük millet Feyzullahların himâyesine muhtaç değildir” demiştir. Hakikatte bu emirnâmesinde küçük millet mümessili Şihlis “Bütün Orta Asya Cumhuriyet idârelerine emrederim” diye ferman ediyordu. Türkistan’ın iktisâdî, siyâsî ve askerî işleri tamamıyla bu Şihlis ile refikleri elinde iken Feyzullah Hoca’nın nutku kurultay âzâları tarafından fâhiş bir istihza deyü telâkkî edilmiştir. Bu istihza kurultay âzâsı üzerinde fenâ bir tesir icrâ eylemiş, herkesin nefretini mucib olmuştur.

Kırgız-Kazaklar Bolşeviklere “işek [eşek] kırgan” lakabını takmışlardır. Mâlûm olduğu üzere Bolşevik arması bir yıldızdan ibârettir. Kırgızlar da sabah sadık yıldızına çolpan derler. Fakat ondan daha evvel doğan sabah kâzib yıldızı vardır ki ona aldanan bir kervan seyahate çıkarak kazaya uğramış kervandaki eşekleri telef olduğundan bu yıldızın ismi “işek kırgan” kalmıştır. İşte Bolşevik armasındaki yıldız da şimdi Kırgızlarca işin kırgan yıldızıdır. Kırgız köylüleri kendi aralarında Bolşevik değil “İşek kıran” derler. Lenin mâtemi esnasında Taşkent’te bir Kırgız diğerine “Bizim malımız ve paramız tamamıyla bitti, nasıl olur da bu işek kıranların bayramı bir türlü bitmiyor?” diye söyleniyordu. Kırgız söylemek istiyordu ki Bolşevik bayramından maksat bizi soymak idi. Biz soyulduktan sonra bu bayramların mânâsı ne?...

Sonki kurultaylardan sonra bizim “Mahallî cemaat hadımlarımız” Bolşeviğin elinde ne arzesiz birer bebek halinde olduklarını anladılar. Bu kurultayların birer komediden ibâret olduğu sevadsız bir Endican ağasının (Ahun Babayef) “Özbekistan

²¹⁸ *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 14-15.

Reisicumhuru” diye intihabından anlaşılır. Gerçi bu, “vuzuh” mahallî komünistlere yaramıştır. Yoksa ahâli bu komedinin yedi senedir devam eylediğine çoktan vâkıftır. Moskova’da Muallimler Kongresinde Rikof’un işsizliğe karşı mücâdele için olan nafia işleri yaratmak, sâniyen muhâceret siyâsetini tatbik eylemek lâzımdır, diye söylediği nutuk Türkistan komünistlerini çok endişeye düşürmüştür. Bunların idealist olan kısmı kendilerinin Moskova’ya âlet olduklarını anlayarak azâb-ı vicdanî ile muzdaribtirler”

Bir Medresenin Tahribi

Sonki ayların en büyük hâdisesi Taşkent’in Müslüman kısmındaki 105 seneden beri devam eden Beylerbeyi Medresesi’nin Bolşevikler tarafından tahribidir. Bu medresenin yerinde şimdi Lenin heykeli binâ olunuyor. Bu hâdisiye ahâli arasında pek büyük teessüsü mucib olmuştur. Gençlerden biri “Hoca Ahrar Mektebi’ndeki 180 çocuktan 4 sınıf açık havada meşgul olmak zarûretinde iken bunlar büyük bir medreseyi heykel yapmak için yıkıyorlar” diye teessüf ediyordu. Medreseyi yıkan ve yerine heykel diken on iki âzâlı komisyon azasının 8’i Rustur.

Mahallî Müslüman efkâr-ı umûmîyesi bu vakıayı kendince böyle tefsir ediyor: 1919’uncu senede yeni şehirde İskuver meydanındaki General Hofman [Kaufman] heykeli Müslümanların talebi ile yıkılmıştı. Bunun intikamını almak için şimdi de Ruslar Müslümanların tarihi muazzam bir binâ ve âbidesini tahriple yerine Rusya’nın diğer kahramanı bulunan Lenin’in heykelini koyuyor, Hofman’ın intikamını alıyorlar. Medreseyi yıkmak meselesi yerli komünistler üzerinde çok fenâ tesir yapmıştır.

Aşkabad

15. “Türkistan Ahvali: Türkmenistan Kurultayı”²¹⁹

Bugünlerde Türkmenistan kurultayı inikad eyledi. Merkezî Türkmenistan İcrâîye Komitesi reîsi Atabekof, Halk Komiserleri Şûrâsı reisi Atabeyof intihab edildiler. Türkmenistan Cumhuriyeti îlânı münasebetiyle Basmacılar aff-ı umûmî îlân edilmiş idi. Türkistan’da Bolşevik hükümeti ile tam yedi sene mücâdele eden Cüneyd Han muâvinlerinden Tudibay Kakakabayoğlu aff-ı umûmîden istifâde ederek Türkmenistan Şûrâlar Hükümetini kabul etti, Türkmenistan kurultayına kendi ulusundan vekil olarak iştirak eyledi. Bolşevikler bütün cihana karşı “uğrular, hırsızlar, katiller” diye îlân edip durdukları Basmacı rüesâsından birini ulusu vekil ittihab ediyor, Bolşevikler de kurultaya kabul ediyorlar. Demek ki bunun hırsızlar hareketi değil, bir mücâdele-i milliye ve siyasiye hareketi olduğunu şimdi Bolşevikler de resmen îlân ve tasdik ediyorlar.

Türkmenistan Merkezî Komünist Fırkası reîsi Saat Muradoğlu ve muâvini Miçlavik’dir. Âzâları: Vayner, Karadetski ve Atabayef’lerdir.

Mürûr Vakıaları

Türkistan’da Bolşevik hâkimiyeti ile mücâdele devam ediyor. Basmacılar (millî mücâhidler) sınıfından hâinane bir surette Ruslara iltihak edenleri mâlûm olmayan şahıslar öldürüyorlar. Bundan iki ay mukaddem Taşkent’de mâhiyeti mâlûm olmayan şahıslar tarafından Rıza Bey namında sâbık korbaşı (binbaşı) sokakta giderken vuruldu. Bu zat mücâhitler safından hâinane bir surette Ruslara iltihak etmiş ve çetecilerin esrarını “Çeka” askeri idâreye vermişti. 5. Mart günü Buhara etrafında Surhan köyünde dahi bir hâdise olmuştur. Bu hâdiseyi resmi *Azad Buhara* (1925 sene, 13 Mart numero 338) şöyle tasvir ediyor:

Perşembe günü 5. Martta Surhan kışlağında Şerif Hoce namında bir köylünün hânesinde düğün meclis olmuş. Meclise Avrupaça [Avrupâî] giyimli silahlı gençler girmişler de: “Erbab-ı Cure kimdir? Seyid kimdir?” diye sual etmişler. Mezkûr zatlar cevap verdiklerinde her ikisini katletmiş ve gitmişlerdir. Bu maktullerden Seyid namında olanı hükmete teslim olmuş Basmacı, Erbab-ı Cure ise Basmacıların hükümet tarafından yakalanmasına sebep olan hadimlerden idi (Yani Çeka acentesi idi.).

Umumen Türkistan’da Müslüman Türk ihtilâl fırkaları içinde gayet ciddi terör fırkası iş görüyor. Yine yeni Taşkent gazetelerinin haberince Hâtunlar Kongresine Semerkant’tan gelmiş bir

²¹⁹ *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 13-14.

komünist kadın şu günlerde öldürülmüştür. 3. Mart *Kızıl Özbekistan*, “Mirza Cevval” nam mevkide Taşkent yanında yine komünistlere casusluk eden bir Özbek’in öldürüldüğünü yazıyor.

Komünist Derebeyisi

Taşkent'ten *Pravda* gazetesine yazıldığına göre seyyar Taşkent vilâyet mahkemesinde başkent milis reisi ile nâibinin muhâkemesi devam ediyor. İstimâ olunan şâhitlerin ifadesi ile elde edilen vesâik milis reisinin işlediği pek çok mezâlim ve rezâleti meydana koymuştur. Bu Bolşevik memuru kendisini kurûn-ı vusta derebeyisi zannederek istediğini yapmakta zerre kadar teemmül etmezmiş. Bolşevik milis reîsi yerli kadınları memûre sıfatı ile idâresine alır ve burada ırzlarına tasallut edermiş. Bu maksatla o kendi adamlarını etrafa gönderip her nerede güzel bir kadın bulursa, kendi maiyetine celp ettiriyormuş. Milis reisinin korkusundan ahâleden kimse şikâyet etmek cesaretinde bulunmuyormuş; çünkü cezaî bir protesto eseri gösterenler derhal hapis edilir, şiddetli cezaya uğruyorlarmış.

16. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Bolşeviklerin İcrâatının Tecdid Hareketine Verdiği Zıyan”²²⁰

Bolşevizm’in Türkistan’a getirdiği büyük afetlerden biri de 20-30 senelik tecdid ve terakkî hareketlerine vurduğu darbedir. Usûl-ı cedid mektepleri, kadın-kız azadlığı dahi taassubla mübâreze gibi hareketleri Bolşevik Ruslar tâ esâsından harab ettiler. En radikal ceditçi olan Bolşevikler nasıl olur da tecdid hareketlerini harab ederler? diye sorulabilir. Meseleyi îzah edelim: Türkistan’da Bolşevik devrine kadar iki fırka vardı: Bir tarafta câhil rûhânîler, eskici kadiler, kara güruh Rus memurları hizmetinde olan mahallî memurlar, emir ve onun memurları idi. Diğer tarafta cedîdî denilen terakkîperver genç tüccarlar, asrî medeniyet lüzumunu anlayan ulemâ ve genç milliyetçi ve vatancı münevverler idi. Birinci fırka bütün hareketini Rus hükümeti, İslâm ve Türklük düşmanı misyonerler hareketi ile bağladığından, mahallî Müslümanlar gözünde gündün güne eski hürmetini yoğaltıyor, ceditlerin mesleği revaç buluyor idi. 1917 senesinde, Rusya inkılâbı devrinin ibtidâlarında ceditçiler ahâli gözünde kahraman ve muhterem bir fırka suretini almışlardı. Çünkü 1914’de vukû bulan Türkistan ihtilâllerin, muhârebe meydanlarına gönderilen Türkistanlı amelelerin hukukunu himâyede ceditçiler büyük rol oynamışlardı.

Bolşevikler için millî tecdid hareketleri kadar dehşetli düşman yoktur. Kuvvetli ulemâ aksülhareketi ondan daha muzırdır. Bolşevikler bir darbe ile iki tavşanı öldürmek istediler: Cedîdîlerin hareketine Bolşevizm rengini verdiler. Hiç lüzumu olmayan dakikalarda ulemâ önünde ceditçilerin hâmîsi olarak meydana çıktılar. Ulemânın hâlis dinî olan hareketlerine de ceditçiler ismiyle darbe vurdular. Kadın-kız azadlığı meselesini Bolşeviklere mahsus îmansız bir surette meydana koydular. Aile meselesini dinî ve millî an’aneleri îtibârî almazdan, Moskova Ruslarının bile menfuru olan bir surette halletmek istediler. (Komünistlerin büyük şeyhlerinden olan İsmidoviç’in komünistlerin aileyi ne surette berbad ettiklerini, ahlâkın ne derecede aşağı indiğini *Pravda*’da yazıp durduğu mâlûmdur). Millî mekteplerden dini kovmak (ata-ananın evladına on sekiz yaşına kadar din öğretmesi memnû edildiği hakkındaki nizam), Rus eliyle bütün kutsiyeti tahkir etmek ceditçilik bayrağı altında yapıldı. Hülâsa Bolşevikler muayyen bir plan, muayyen bir maksad ile millî intibah, millî tecdit hareketlerini şâibelendirdiler. Şu hareketleri ile onlar ceditçi ve milliyetçi olan münevver kısm-ı ahâli nazarında komünist göstermek ve ceditçilerin mukadderâtını komünizmle bağlamak ve

²²⁰ *Yeni Kafkasya*, II/19 (1 Temmuz 1341 [1925]), s. 11-13.

şu surette komünist Rus hâkimiyetine istinatgâh olan mahallî bir unsur hazırlamak Bolşeviklerin maksadı idi. Onların îtidadınca mahallî halk nazarında menfur olan bir fırka gayr-ı ihtiyarî surette Bolşevik-Rus hâkimiyetinin Türkistan'da bulunmasını arzu edecekti.

Tecdid ve ıslâhât taraftarı olan münevverlerin büyük bir kısmı mâlûmdur ki bu milliyet düşmanı olan Bolşevik Rusların ıslahatına ve mutaassıblar ile mücâdelesine iştirak edemedi. Bolşevik hareketi ile ceditçilik hareketlerinin yekdiğerine karşı (zıt) olan hareketler olduğunu bu münevverler ulemâya anlatmak ile meşgul oldular. Bolşeviklerin provokasyonu birinci devirlerde Türkistan'da büyük bir tesir icrâ etmiş, ceditçilik ile Rusluğun bir şeyi gibi telâkkî olunmasına sebep olmuş idi. Lâkin sonra ceditçilerin Rusluk ile fedâkârane mücâdeleleri, mutaassıb ulemâya nisbeten mahallî ahâliyi Bolşeviklere karşı himâye edenlerin ceditçiler meyânından zuhûr etmesi tecdid hareketlerinin ahâli nazarında revâcını mucip oldu. Şununla beraber millî tecdit hareketlerine Bolşeviklerin vurduğu darbe bu kadar. Bundan on sene mukaddem kadınlar hürriyeti, mekteplerin en son usûlde tesisi yolunda çalışan, dini müesseselerde radikal ıslahatçı olan bazı biz fedakâr genç ulemayı ve münevverleri biliyorum ki bugün bu meseleler hakkında ağız bile açmıyorlar. Sebebi soruldukda: “Milletin eski an'anatını, eski akîdelerini, eski medenî müesseselerini kendi elimiz ile yıktıktan sonra kendi elimiz ile yapmalıyız; yeni kuvvetli, millî akîdeler, ictimâî nazarlari kendimiz vermeliyiz, müsbet işler dahi işlemeliyiz. Moskova an'anatı, Moskova akîdeleri yerleştirmek için biz eski an'anat ile mücâdeleyi cinâyet biliyoruz. O günlerde yeni millî hayat, yeni millî fikirler îcadına mâni olan ve eski adetleri, eski muzır akîdeleri yıkmak lâzım idi. Şimdi yeni Moskova kızıl Rusluğuna mâni olan şu eski adetleri muhâfaza farzdır” diye cevap verirler. Millî hayatın millî tecdid ve ıslahatın geçirdiği fâcialar bundan anlaşılrsa gerektir. Ceditçilerin mekteplerin ıslahatı babında mutaassıb rûhânîleri ile mücâdele ettikleri vakit kara tahta, kürsü, harita, resimli kırâat kitaplarının ne kadar büyük meseleler olduğu mâlûmdur. Ceditçiler 20-30 senelik mücâdeleleriyle, hizmetleriyle bu meselelerde mutaassıb ulemâya galebe çalmışlar idi. Bugün halk nazarında şüphesiz millî olan şu mekteblere Bolşevikler, ceditçiliğin devamı diyerek, Lenin, Lunaçarski, Troçski ve daha birçok Moskova Ruslarının resimlerini asmayı talep ediyorlar. Bunu da ceditçiler nâmından asıyorlar. Şu mekteplere dini tahkir için komsomol gönderiyorlar. Buna da ceditçilik diyorlar.

Kadın-kız hareketi ve aile meselesi de garip bir suret aldı. Kadın meselesine ait Bolşevik ıslahatının Müslümanlar içinde nasıl telâkkî edildiğini göstermek için 1923

senesinde Taşkent'te olan kadınlar kongresine vekil olarak gelmiş Özbek ve Kırgız kadınlarının söylediklerini nakledeyim:

-“Bir hafta mukaddem ulusumuzun aksakallıları ve kadınları ağlayarak Ruslara il için gitmemi benden ricâ ettiler. İl için ölsen îmanlı ölürsün. Ölmez isen bir hile bulup kaçarsın. Sen şehir görmüş, az çok Rusça bilir bir adamsın” dediler. Ben de razı oldum, geldim”

Ben anlamadım. “İl ve ulusun ağlaması nedendir? Ruslara gitmek ne demektir?” diye sual verdim. O benim gayet vâzih meseleleri anlamaz kadar sade olduğuma taaccüb ederek:

-“Bolşevikler koyun, keçi, deve, buğday... İlh gibi şeylerden vergi alıyorlardı. Artık ahâli de hiçbir şey bırakmadılar. Şimdi ulusumuzdan bir kadın vergisi talep etmişler.”

Böyle düşünenler yalnız şehirden uzak yaşayan köylüler değil, şehirlerde de vardır. Bolşeviklerin her bir ıslahatı ahâli için ağır bir vergi suretini alıyor. Kongreler, ictimâlar, nümayişler hep vergidir. Kadın-kız meselesi, aile ıslahatı Bolşevik-Rusların elinde bir provokasyon aleti olduğundan dolayı kanlı vakalara sebep oluyor. Mart ibtidâlarında Taşkent'te Kadınlar Kongresi açılmış idi. Bu kongreye Mirza Çöl muzafatı, Bek Bâd kışlağından gelen vekîlenin zevci İmam İsmetullohoğlu nâmında komünisti mahalli Müslümanlar öldürmüşlerdir. Bu vâka elbette şâyân-ı teessüftür. Fakat Ruslar bu aile meselesinin Müslümanların kendileri makûl ve tedricî bir surette halletmesini istemiyorlar. Kendi hatalarını îtiraf etmiyorlar. Özbekistan Merkezî Komünist Fırkası reisi bilfiil Özbekistan Diktotarası Dubinşteyn bu vâkıa münâsebetiyle mutaassıb katillere dehşetli bir ceza vermek ve bu cezayı Kadınlar Kongresi önünde yapmayı talep ediyor (*Kızıl Özbekistan* numoro 75, Mart 2). Özbekistan kurultayına Semerkant mazâfâtından vekîle olan bir hanım yolda iken katledildi. Bu maksatla yazılan başmakalede (*Kızıl Özbekistan*, 3. Mart) gazeteler kadın ve aile ıslâhâtı meselelerine fakat [sadece] komünizm hareketi rengini vermek istiyorlar.

Kadın-kız hareketinin aile ıslahatının fakat komünistler tarafından başlanan ve yalnız onların himâyesi ile icrâ olunan bir hareket suretine salınması Şark kadınının en büyük felâketidir. “Talihsiz sefere çıkar ise, sümüm karşılar” imiş.

Mektepler ıslahatı da sekteye uğradı. Çünkü milliyetçilerin fedâkârane bir surette getirdikleri mekteplere Bolşevikler Moskova rengi, Moskova ruhu girdirmekte ısrar ediyorlar. Bu ise mektepleri harab ediyor. Bolşeviklerin mücâdelelerine rağmen eski usul dinî mektepler çoğalıyor. Husûsen “Ceditçiler ile Bolşevikler bir mesleğin hâdimleridir” diye propaganda yapılan Fergana’da (yani Bolşevikler cedidcileri çok methettikleri vilâyetlerde) eski usul mektepler acâyib bir sûrette intişar ediyor. Sadâne(صدانه) (*Kızıl Özbekistan* 1. Mart ve gayrı numrolarında Fergana haberlerine mürâcaat). Eski mektepleri yok etmek için cedîdî mektepleri çoğaltmak, terbiye ve talim işlerini tekmil etmek, muallimler kendilerini ahâliye sevdirmek lâzım iken Bolşevikler fakat yok etmek ve bu yok etmeyi de fakat ceditçiler eliyle yapmak isterler. Geçen sene Moskova’dan gelmekte olan dârülfünun ve orta mekteb talebelerinden bir grubun Amuderya’da mahallî Müslümanlar tarafından katledilmesi fâciası mahallî Müslümanların ilim ve irfan düşmanı olduklarından değil, ilim ve irfanın Bolşevikler tarafından inhisar edildiğinden, Bolşeviklerin her bir talebeyi komünist göstermek, her mektebi komünizm ocağı yapmak yoluyla provakasyon yaptıklarından ileri gelmiş millî fâcialarımızdandır.

Fakat şurası takdire şâyândır ki milliyetçi muallimler millî terbiye yolunda fevkâlâde bir fedakârlık gösteriyorlar. Ahlâksız komsomollerin, Moskova Rusçularının tasallutlarına rağmen, Türkistan’da millî terbiye, millî vicdan intibâhı devam ediyor.

Lütfâbad

17. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “**Türkistan Ahvali [Dâhili Rusya’dan Türkistan’a Rus Sürgünleri]**”²²¹

Dâhili Rusya’da en muzır unsur addedilen milliyetçi Rusları Türkistan’a nefy ediyorlar. Dâhili Rusya’da isyan eden Rus köylülerini Türkistan’a, Kazak-Kırgızistan’a nefy ediyorlar. Çünkü bunlar dâhilde en muzır unsur iseler de Müslüman memleketlerinde Rus hâkimiyeti için en faydalı unsur oluyorlar.

Taşkent’te Özbekistan (Türkistan) dâhilî ve hâricî ticaretini idâre eden Özbek Türk denilen bir müessese var. Başmüdürü Didoşitsko, sır kâtibi Kaplan’dır. Türkistan Müslümanlarının ticaret işlerinde hâkim-i mutlak olan, Müslüman komünistlere amir olan bu şahıslar Komintern’in sâdik müridleridir diye zannedersiniz. Fakat hayır, bunlardan birisi çar hükümeti devrinde Petersburg’da büyük memurlardan olmuş, Kerenski hükümetinde mâliye nazırı olmuş, sonra Bolşeviklere karşı propaganda da itham olunarak Türkistan’a nefyedilmiştir. Hâlis Rus vatanperveri olan bu Didoşitsko Türkistan’da komünist Rus hâkimiyetinin ustavanesi kesilmiştir. Bunlar Türkistan’da Komünist Fırkası’na muhalif olarak kalıyorlar. Moskova’da kızıl Rus hâkimiyeti onlar için menfur ise de Türkistan için en ideal hükümettir. Çünkü bu hükümet Türkistan’daki millî intibah, millî istiklâl fikirleri ile mücadelesinde Ak Ruslardan aşağı değildir. Kaplan ise Türkistan’da olan Rus kapitalistlerinin büyüklerindedir. Mahallî Müslüman kapitalistleri, Kaplan’a nisbeten, ufak mülk sahipleri oldukları halde, bu gibi mesûliyetli vazîfeler onlara verilmez. Çünkü Türkistan’da hâkim olmak için ya fikir ve sevadsız olmak, ya sevadlı [okur-yazar] milliyetçi olup da korkak olmak, milliyetsiz vicdansız olmak, yahut sâbık kapitalist, aksülhareketçi olub da Rus olmak lâzımdır. Bolşevik Rusların bu siyâsetleri şimdi Türkistan komünistlerine de malûm oldu. “Ruslar Türkistan’a hâkim olub kaldıkları müddette Bolşevikleri ihtiyar etmeliyiz. Çünkü Rusların her türlü fırkalarına nisbeten Bolşeviklerin millî siyâsetleri daha iyidir” diye îtikad edenler de şimdi bu iyi siyâsetlerin iç yüzünü görüyorlar. Didoşitsko ve Kaplan münâsebeti ile *Kızıl Özbekistan* (71. numoro) da yazılan makale bunun şahididir. Mahallî komünistler için Didoşitskoları tenkit etmek de Kontr-revolüsyon ad olunuyor. Çünkü Didoşitsko Moskova’da Kunter **قونتر** olursa da Türkistan’da Feyzullah Hoca kadar faydalı “şûrâlar” hâdimidir.

²²¹ *Yeni Kafkasya*, II/20 (16 Temmuz 1341 [1925]), s. 15-16.

Türkistan'da Bolşeviklerin müsbet işleri de vardır. Fakat Müslümanlar için değil-Moskova menfaati için. Endican'da Say Görzü denilen mahalde ise pamuk fabrikası ihtilâlciler tarafından yakılmış idi. 1924 senesinde bu fabrika eski fabrikaya nisbeten on derece artık olarak mâmur edildi. Fakat hâdimleri hep Ruslardır. Müslümanların mektepleri kapandığı halde (*Ak Col* numero 543, Pişpek mektepleri hakkında) bu fabrika nezdinde 80 talebelik gayet muntazam bir Rus mektebi açıldı.

Yedisu vilâyeti Müslümanlarının hüsn-i ihtiyarları ile toplanan îaneleri Yedisu namında bir harbi ayrı plan yapmak ısmarlandı (*Ak Col*, 553) şu haber ile beraber ikinci bir haberi okuyunuz: “Kazalı muzâfâtında 60 talebelik leylî mektep kapanmak üzeredir. Bugüne kadar bu mektebi mahallî Müslümanlar kendi masrafları ile idâre etmişler idi. Şimdi ahâlî fakir oldu. Maddî îâne yoktur” dârülfünunlu Tokay Timur yazıyor: “Kırgız dârülfünunu açmak meselesi söyleniyor. Sözleri bırakmak lâzımdır. Dârülfünunda 6-7 Kırgız talebesi Taşkent'te var. Bunlar aç, çıplak geziyorlar. Kara hizmetler ile geçiniyorlar. Beyhude sözler söylemekten altı-yedi dârülfünunlu talebeye muâvenet etmek çok faydalı olur”.

Hülâsa: Türkistan'da olan müsbet hareketlerin millî olanları hep mahallî Müslüman milliyetçileri ve ahâlinin kendi fedakârlıkları ile vücuda geliyor. Hükümetin müsbet işleri fakat Moskova ve Rus menfaati içindir.

Lütfâbâd

18. “Türkistanlı Bir Gencin Protestosu”²²²

Buhara hükümeti asrî terbiye ve tahsil görmek üzere 60-70 kadar talebeyi Almanya’ya göndermişti. İki üç seneden beri Almanya’da tahsil gören bu talebeyi geri celb etmek için Sovyet hükümeti çok teşebbüs ve teşvik eylemişse de talebe başladıkları tahsillerini nâtamam bırakmamak için çok sa’y ve cehtdeylemişlerdir. Nihâyet Almanya’daki Sovyet talebesine nezaret eden heyet âzâsından son zamanlarda Moskova’dan Berlin’e gelmiş bulunan Meyerzon **مەيەرزون** nâm bir Çekist Buharalı talebeyi behânehâl Rusya’ya celbe memur olduğunu iddia eylemiş ve bu maksatla topladığı talebeyi geri gitmeye dâvet eylemiştir.

Bu münâsebetle açılan müzâkerede talebeden yirmiye kadar nâlık iştirak ederek, Rusya’ya avdet etmek istemediklerini söylemiş, Meyerzon’un bu hususta salâhiyeti hâiz olup olmadığını bile tereddüd eylememişlerdir. Münâkaşa ve mübâhasenin en kızıklı bir zamanda Meyerzon Moskova’nın parasını burjuva ilmini öğrenmek için sarf ettiremeyeceğini, talebeyi bilicbar Rusya’ya celb ettireceğini ve Rusya’daki Türk cumhuriyetlerinin komünist propagandacılarına muhtac olduğunu söyleyince talebeden Ahmed Şükrü namında Türkistanlı bir genç cebindeki rovelverini çıkararak kendisine profesör süsü veren bu Çekiste tevcihle ateş eylemiş, fakat tehlikeyi vaktinde görebilen Meyyerzun’un süratle masa altına girmesi üzerine atılan kurşun hedefe isâbet etmeyerek boşa gitmiştir.

Hâdiseyi müteâkib Ahmed Şükrü tevkif olunarak polis müdüriyetine celb edilmiştir.

²²² *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 12.

19. Türkmen [Abülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Türkistan’da Komünist Teşkilatları ve Bunların Politikaları]”²²³

Türkistan’daki komünist teşkilâtları dâhilî Rusya teşkilâtlarından çok farklıdır.

Merkezî Rus vilâyetlerinde komünistler siyâsî bir cemiyet suretinde teşkil etmişlerdir. Hâlbuki Türkistan’da bu, bir Rus millî teşkilâtı mahiyetindedir. Taşkent, Aşkabat, Semerkant gibi şehirlerde komünist teşkilâtlarının bu husûsiyeti ilk nazarda göze çarpmasa da, küçük şehirlerde husûsen kırlak kasabalarda, bu hâl, mahallî Müslüman komünistlerinin en aptal olanlarına bile mâlum olur.

Fergana vilâyeti bilcümle fırkavî, siyâsî ve idârî teşkilâtlarının başında Fyodor Miser **فيدور ميسر**, Lisniyovski **ليسنويوسكى**, Rabohin **رابوخين** yoldaşlar duruyorlar ki mahallî komünistlerden olmadıkları taşıdıkları isimlerden görülmektedir.

Bu teşkilâtlara istinâden Türkistan’daki Rus unsurunun çar devrindeki gibi hâkim-i mutlak kesildiğini anlamak için şimendiferlerin 3. dereceli arabalarında 3-4 istasyon gitmek kâfidir: Rusların kendilerini buralarda ne kadar sert ve kaba tuttıklarını görmemek kabil değildir. Hatta mahallî Müslüman komünist gazeteleri bile buna tahammül edemiyorlar. Müslüman’ı dövmek, tahkir ile vagondan çıkarmak olağan şeylerden addolunup, yerli Türk’ün, çar devrinde olduğu gibi, şimendifer hademe ve memurlarının istihzalarına mâruz kalmak her kademde görülür hâdiselerdendir.

Rus mezâlîmi ara sıra mahallî Türk-komünist matbûatına da akseder. Bolşevik sansürünün mâlum şiddetine rağmen bu hâdiselerin yerli matbûata aksetmesi Rus kabadayılığının derece-i vahşeti hakkında vâzıh bir fikir verir.

Kızıl Özbekistan gazetesinin 3 Eylül tarihli 216 numrolu nüshasında ufak haberler kısmında okuyoruz ki: “Mirza Çöl Muzâfâtı Havas ulusunda Abcarof **آبجروف** namında bir piyoner küçük komsomol 24 Ağustosta Müslüman bir bakkal dükkânına gelmiş, aldığı siggaların fiyatını tediye etmediğinden dolayı bakkal bunun istediklerini vermemiş, buna mukabil Abcarof bakkalın bir fonet sabununu çalmış. Kendisini bir çayhânede yakalamışlar. Piyoner ise kendisini yakalayan Müslümanları dövmüş, eşyalarını parçalamış, zâbitaya haber vermişler. Polis gelmiş, bu da yerli bir Müslüman imiş, Abcarof polisi o kadar düşman ki polis bî-hoş olarak bayılmış! Diğer bir polis

²²³ *Yeni Kafkasya*, III/4 (17 Teşrin-i Sâni 1341 [1925]), s. 12-14.

geldikde Açarif **آبجارف** “Ben komsemol teşkilâtı âzâlarındanım, beni polis tutamaz” demiş. Bu halde Açarif **آبجارف**’in arkadaşları Sirkey **سیرکى**, Zavin **زارين** ve diğerleri toplanıp polisi dövmüşlerdir. Mahal hâdiseye toplaşan Ruslar kahkahalar atarak gülmüşler ve “Vurunuz Sartları **سارتلى**!” demişleridir. Kalabalık tamamıyla büyüdükten sonra zâbıta komiseri gelmiş. Bir de bu zavallı (Gazetenin kendi ibâresi) Müslüman imiş. Açarif **آبجارف** komiseri görür görmez karşısına gelmiş, yüzüne bir tokat atmıştır. Tokadın darbından komiserin gözü patlamıştır. Açarif: “Ben mahallî polise cevap vermeyeceğim. Ben yalnız siyâsî idâre (kapu) karşısında (Rus teşkilâtı) mesulüm” demiştir (3. sahife 4. sütun).

İşte size bir levha! Bunun her nevi îzâhattan müstağnî olduğu âşikârdır. Fakat zavallı Müslüman’ın başına gelen bununla, Rus çocuğunun şımarıklığı ile kalmamış. Bu haber neşrolunduktan sonra Taşkent’te bulunan Moskova vekillerinden Zelinski gazete başmuharririne “Siz bazı bir meselelere millî renk veriyorsunuz. Ekaliyette olan zavallı Rusları lekeleyecek şeyleri yazmaktan ictinab ediniz ve illâ...” diye tehdit etmiştir.

Bu vak’ayı ahlâksız bir komsemolün şahsî işi gibi telâkkî etmek doğru olamaz. Bu, Rus teşkilâtlarının Türkistan’ı idârelerinin tabîî neticesidir. Meselenin daha vâzıh surette anlaşılması için Mirza Çöl komünist teşkilâtları hakkında, bizzat görüp ve bildiğimizi değil, yine komünist gazetelerine akseden vak’alardan birini daha nakledeyim:

Mirza Çöl’de, kiseler teşkilâtı yalnız Ruslar içinde Ruslar ile meskûn kasabalardadır. Mahallî Müslümanlar içinde kise teşkilâtı yoktur. Komsomoller teşkilâtı için bizden hiç kimse yoktur. Mirza Çöl dâiresinde bulunan dört rehberin hepsi Rus’tur (*Kızıl Özbekistan*, numro 220). Bu numarada birkaç yerde “zavallı Müslüman” ibâresi kullanılmıştır.

Dâhilî Rusya’da Rus kasabalarında komünist teşkilâtları Bolşeviklerin on senelik ictihatlarına, Rus köylülerine karşı müdârâlarına rağmen, teşekkül edemiyor da ne için Türkistan’daki Rus köylüleri hep komünist oluyorlar? Acaba Müslümanlar cehâletlerinden, Şarklı ve eski kafalı olduklarından mı bu teşkilâttan kaçıyorlar? Hayır; bu teşkilâtlar mahallî Müslüman servetini Moskova’ya taşımak ve mahallî Müslümanları kul etmek, Ruslaştırmak ve Rus milleti menafiini temin etmek için kurulmuştur ve bundan dolayı Müslümanların bu teşkilâta girmelerine millî vicdanları ve iktisâdî menfaatleri manidir.

Bolşeviklerin bu sui-idâreleri hakkında bir sual hatıra gelir. “Bolşevikler Türkistan’da tâmîrat, arık- kanal, yol, köprü işleri ile meşgul olduklarından bu gibi ufak tefek ihmaller nazara alınmayabilir” denilebilir. Komsomol Ruslara Müslüman komiserlerini döndüren ahlâksız Rusları ahâliye tasallut ettiren bir idâre tâmîrat yapabilir mi? “Taşköprü ulusunda Sultanabad ve Kette Rayman yollarında bulunan 17 ufak köprü bozulmuştur. Bunları kimse tâmir etmek fikrinde değildir. Ahâli bu babda mürâcaatlarda bulundu, bir netice hâsıl olmadı. Fıkra için bu yolun zarûreti günden güne ziyâdeleşmektedir.” (*Azad Buhara*, Ağustos, 28 numoro, 294). Hâlbuki komünist fırkası ve Rus teşkilâtları için Bolşevikler hesapsız paralar sarf ediyorlar. Köprü ve yolları düşünen bir kimse yok iken gazetede:

Yeni Pazar kasabasında 20 Ağustosta genç komünistler yeçeykesi teşkil olunurdu. “İşlerimiz canlıdır. İlat nâhiyesinde komsemollerimiz şimdi 42 âzâya erişti” (*Azad Buhara*, 297 numoro) diye okuyoruz.

Komünist teşkilâtları için gayret eden Bolşevik hükümeti maârif sahasında ne yapıyor: “Buhara inkılâbından beş senedir geçti, Hayrabad nâhiyesinde bir mektep bile açılmadı. 1925 senesi ibtidâsında bir mektep açılmıştı. Mâlûm 15 gün ders devam ettikten sonra bir daha gelmedi” (*Azad Buhara*, 297)

Tıbbî yardımların Ruslara ve Rus lisanı bilenlere mahsus olarak devam ettiği de bir emr-i vâkîdir. *Fergana* gazetesi bu hususta küçük haberler kısmında ara sıra mâlûmat verir. *Fergana* gazetesinin 321 numrosunda “Tümen Muhbirimizden” kısmında şâyân-ı dikkat bir haber var. Muhâbir bu sahada dahi Rus mezâliminden şikâyet ediyor.

Kaşkaderya vilâyetinde Şarkî Buhara’da açlık hüküm sürüyor. Bu müthiş açlığın ne derecede olduğunu anlamak için Özbekistan merkez komitesi reîsi Reiscumhur Ahun Babayef ile mesul sır kâtibi İkrânof eylül başlarında Şarkî Buhara’da bir seyahat icrâ etmişlerdir. Ahun Babayef yoldaşa bu seyahat gayet fenâ bir tesir vermiştir. *Kızıl Özbekistan* muhbirine bu teessürat hakkında beruce âti beyânatta bulunmuştur:

Harezmi, Zereşan, Surhan ve Kaşkaderya vilâyetlerinin ahâlisi 5 sene inkılâp devrinde hâlis bedevi hayattan beter vazîyete düşmüşlerdir. Polis ve ahâlinin münâsebeti tamam çar devrindeki gibidir. Belki ondan daha fenâ bir haldedir. Bir meyve için hırsız müddetsiz hâpishânelere atmak, hükümsüz ve istintaksız hâpîs etmek âdî bir şeydir. Mâlîye işleri o kadar fenâ bir surettedir ki ahâli tamamıyla Şûrâlar Hükümetinden bıkmıştır. Vergi işleri emir zamanından daha beterdir. 2-3 sene mukaddem bir parça kumaş satmış bir çiftçi büyük tâcirlerden addolunmuştur. Ondaki bu günahı

için 2 sene muttasıl büyük tâcir vergisi almışlardır. Hâlbuki zavallının yalnız bir eşegi var imiş (*Kızıl Özbekistan*, 27 Eylül, numro 236).

Bu sui-idâreden doğan açıklığa mübtelâ yerli ahâliye Sovyet hükümeti nasıl muâvenet ediyor? Türkistan şehirlerinde Çin ameleleri, Alman çocukları için iâne toplatıyor. Hâlbuki zavallı Müslümanlar açlarından ölmeye mahkûmdurlar. Bolşeviklerin yerli ahâliye kendi elleriyle imhâ hazırlamış olduklarına aşağıdaki fıkradan daha vazıh bir delil olur mu?:

Dâhilî ticaret komiserliği Kaşkaderya, Surhanderya vilâyetlerine temmuz ve eylül aylarında yüz bin pud buğday hazırlamak için emir vermişti. Sonra bu idâre bitirildi ve onun yerine “Siridno-Az- Halib” İdâresi teşekkül etti. Teşkilât işleri bir kadar vakit aldı. Buğday aç vilâyetlere yetiştirilemedi.

Dâhilî ticaret komiserliği Moskova’ya mürâcaat ederek aç vilâyetlere buğday göndermek hakkında müsâade istemişti. Fakat cevap alınmadı. (*Kızıl Özbekistan*, 21 Eylül, numro 231).

Bolşevikler Türkistan’da Rus lisanının mecbûrî surette tâmîmine çalışıyorlar. *Azad Buhara* gazetesi idâresine de bir kadar Rusçu götürülmüş olmalıdır ki, son nüshalarında Rus sözleri çoğalmaya başlıyor.

Türkistan’da Rus lisanını mecburî bir surette taammüm etmek Rusların bugünkü en büyük meselelerinden biridir. İdâreleri Mahallîleştirmek Komisyonu denilen bir idâre varsa da bu yalnız bizim ahmakları aldatmak içindir. Bakalım *Kızıl Özbekistan* bu hususta ne diyor.

Babalarımız ne kurmuş ise biz de onu görüyoruz babalarımız tercümanlar vâsıtasıyla iş ederlerdi. Biz de tercümanlarla iş görüyoruz. Fark şu kadar ki tercüman ismi olmasın diye Müslüman’ca iş görücü namını verdik. Özbekistan Komiserler Şûrâsı bir dekret [karar] neşretti. Ve ona muvâfık her komiseriyete Müslüman tecrübeciler gönderilmiştir. Mahkeme reisleri Ruslar “Biz Moskova’dan başka kimseyi tanıyamıyoruz” diye bizim tecrübe görececek gençlerimizi reddettiler. (7 Eylül, numero 219)

Bütün dünya müstemlekelerini ve mahkûm milletleri azad edecek Bolşeviklerin Türkistan’da gösterdikleri iş budur.

20. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan’da İsyân Var mı?”²²⁴

Riga’dan *Times* gazetesine çekilen bir telgrafa nazaran Özbekistan ile Kırgızistan Cumhuriyetleri dâhilinde Bolşeviklerin Basmacı diye adlandırdıkları Türkistan kıyâmîleri tekrar harekete geçmişlerdir.

Bu vakte kadar nazar-ı ehemmiyetle görülmeyen kıyâmîlerin günden güne genişleyen hareketlerinin önüne geçmek maksadıyla Türkistan idâre-i askeriyesi Moskova’dan imdadiye istemiş imiş.

²²⁴ *Yeni Kafkasya*, III/4 (17 Teşrin-i Sâni 1341 [1925]), s. 14.

21. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Onlar ve Biz”²²⁵

Türkistan Muhâbir-i Mahsusamızdan

Bolşevik matbûatı ahâlinin Sovyet hâkimiyetine meftun olduklarından dâima bahseder. Halk arasında bulunmayan yahut bulunup da ahval-ı rûhiyesinden habersiz kalan bir kısım ecnebiiler üzerinde bu Bolşevik neşriyatı, bir iki ay Rusya’da kalan ecnebi misafirlere şüphe yoktur ki, halk ile Sovyetlerin münâsebeti hakkında diktatorlarca matlûb tesiri bırakır. Zaten Bolşeviklerin propaganda sahasında ne müthiş teşkilâtçı ve ne emsalsiz bir fırkacı oldukları mâlûmdur. Ecnebi amele misafirler için Leningrad ve Moskova gibi yerlerde husûsî fabrika ve atölyeler olduğu gibi, ecnebi ilim ve fen ehli için de husûsî Bolşevik müzeleri, kütüphaneleri, amele fakülteleri, çocuk bahçeleri vesâire vardır. Bunların bir gösterişten ibâret olduğunu ecnebi misafirlerden büyük bir kısmı kat’iyen anlayamaz; Bolşevik cennetinin hakîkî bir şey olduğunu gözleriyle görür, tarifini beyandan âciz olurlar.

Memleketlerine gittikten sonra ne söylediklerini bilmiyoruz. Fakat burada onların şu “meftûniyetleri” ne sade bizim gibi ahâlden olanlar değil, Bolşeviklerin kendileri de ötelere döndükte gülmekten bayılırlar.

Dâhilî Rusya’da halk ile Sovyet münâsebeti bir dereceye kadar, belki de, tabii mâcerâsına gelmiştir. Çünkü müstemlekelerden çalınan servet, tıpkı çar zamanında olduğu gibi, Moskova’ya getiriliyor. Rus milleti, Bolşevik devrinde dahi hâkim olabildiğini şimdi hissettiriyor. Rus lisani, Rus edebiyatı ve Rus mektebinin Bolşevik hâkimiyetinden zarar görmeyeceği şimdi Rus mujiğine de vazih bir surette mâlûm oldu. Latin hurûfu propagandası Petersburg ve Moskova’da eski devirde Arab hurûfu düşmanı olan çar memurlarının 30-40 senelik ilmî tecrübelerinden istifâdeye meydan verdikten müstemlekelerdeki gayr-ı Rus köylerinden kovulan papazlardan işsiz kalan misyonerler ve Mukaddes Sinod memurlarına kadar Sovyet hükümetine münâsebetlerinin değişmesine sebep oluyor.

Şehrimizdeki orta mektep Rus muallimlerinden biri geçen sene memâlîk-i ecnebiyedeki muhâcir Rus münevverleri ahmaktır. Şimdi zaman değişti. Dâhilî Rusya’da işlemek mümkün olmazsa Türkistan, Kazakistan ve Sibiryaya gibi gayr-ı Ruslar

²²⁵ *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.

içinde medenî hizmetler çoktur. Bunu yapmak için Moskova hükümeti herbir vicdanlı Rus münevverine muâvenete hazırdır” demişti. Bu muallim kendisi de Beyaz Rus idi.

Rusya’da vaziyet böyle. Türkistan Müslümanları ile Türkistan Sovyet Hâkimiyeti arasındaki münâsebet gelince ne görüyoruz: Halkın kalbinde coşan hissiyatlarını, nefretlerini söylemek fazladır. Bu hissiyat Türkistan’da Basmacılar sözüyle hülâsa olunabilir. Dehşetli terörler, harbî tedbirler, sonra aff-ı umûmîler, kurûn-ı vustaî bir tarzda Basmacı rehberlerinin kafasını kesip Zinovye’f’e göndermeler, sonra da, şerîat ve kadı lütfunda bulunmak, din dersine müsâade etmek, yine terörler, yine harbî tedbirler işte bütün bunlar Basmacılık hareketini bir türlü bitiremiyor.

Türkistan gazetelerinden bir vak’ayı nakledelim. Kendi gördüklerimizi ve bildiklerimizi söylersek tarafgirliğe haml olunabilir. *Fergana* gazetesinin muharriri yazıyor ki:

Teşrin-i Evvel ibtidâlarında Özbekistan Cumhuriyetine Andican şehrinde büyük bir izdiham var idi. Sokaklar temizlenmiş, her yerde kırmızı bayraklar asılmıştı... İki ağa gidiyor fis kos konuşuyorlar. Sözlerine kulak verdim:

-Ne olmuş, yahu! Ne kıyâmettir bu?

-Büyükleri gelecek imiş....

-Demek Nilin’ler gelecek

-Hayır, adam sen de! Nilin’ler ölmedi mi?

-O halde bu kim?

-Bu Semerkand’da bir büyükleri imiş (numoro 220, Teşrin-i evvel 3)

Fergana gazetesinin şâirâne tasvirleri içine sokulan şu levha yerlilerin Sovyet hükümetine nisbet besledikleri alâkayı açık surette gösteriyor.

Nilin (Lenin) vefat ederken 40 gün mâtem tutmuş Şark Fıkra ve Amelesi, Nilin yoldaşın vefatından habersiz kalmış!... Sonra onların Nilin’i!... Onların büyüğü!...

Demek ki Türkistan’da Onlarla Biz farkı vardır.

Azad Buhara gazetesinde (numoro 286, Eylül 7) “Yolbaşıcılarımızın resimleri” makalesi de şâyân-ı dikkattir. Muharrir “Biz putperest değiliz. Fakat büyüklerimizin

resimlerinin çayhâne ve diğere umûmî mahallerde ihtiramsız bir surette asıldıklarını gördükte müteessif oluyoruz” diyor.

Sonra büyüklerin resimleri âdî yerlerde vaz’ olunuyormuş. Bunun için Muhterem Büyüklerin resimlerini ihtiramla saklamak hakkında ahâliyi bir kanun neşriyle mecbur etmek lâzım imiş. Bu lüzumun tatbiki için âli müessese elbet Çeka’ların nazar-ı dikkati celb olunuyor.

Demek ki Onlar Bizleri kendi büyüklerinin resmine putperestler gibi ihtirama kanûnen mecbur etmek istiyorlar... İyi münâsebet!

22. “Türkistan Ahvâli: Sultan Atraş’ın Beyannâmesi”²²⁶

Türkistan Türk komünist matbûatıyla Orta Asya’daki Moskova Asya’sı vekilleri meyânında tuhaf bir mesele çıkmıştır. Türkistan Türk komünist matbûatının idâreleri, Latin hurûfu daha kabul edildikten, mahallî komünistler elinde bulunuyor. (Latin harfleriyle bozuk bir lisanda makale yazabilecek Rus kadrosu şimdiden meydanda mevcuttur. Bakü Türkoloji mütehassısları Latin hurûfatı hakkında ilmî ve fennî nokta-i nazarlarını gösterdikten sonra Türkistan ve diğer Türk matbûatı mahallî şîvelerden az çok anlayan Rusların eline geçecektir). Rus siyâsî idâreleri ise sâdik bendeleri mütercimler vâsıtasıyla bu matbûatı takip ediyorlar.

Teşrin-i Evvel ibtidâlarında Türkistan matbûatında aşağıdaki hitâbe neşrolunmuştur:

Elimize silah alarak hakkımızı hukukumuzu talep etmemiz lâzımdır. Kanımız vicdanımızın pahasına hayatımızı muhâfaza lâzımdır. Müstemlekeçiler bütün mülkümüzü zapt etti. Ülkemizin kanını emiyorlar. Dinimizi, örf-âdetimizi takrip ediyorlar. İktisâdî inkişafımıza mânî olacak kanunlar neşrediyorlar. Demir pençelerinde memleketimizi boğuyorlar. Evlad vatan! Silaha! Ecnebler hukukumuzu pây-mal etti. Düşman hiçbir zaman müttehid olan bir milleti mağlûb edemez!

Moskova acentelerinden biri bu hitâbenin tercümesini okudukta, hiç muhâkeme etmeden, ibtidâsına ve sonuna dikkatle bakmadan büyük komisere curnal etmiş. O da raporu sathî bir nazarla gözden geçirmiş büyüklere arz etmiştir. Bu rapor siyâsî Rus dâirelerinde pek büyük heyecanı mucip olmuş; nihâyet hitâbenin Sultan Atraş hitâbesinden ibâret olup Paris komünist nâşir ifkârı *Hümanite*’den nakledildiği, hülâsasının Rosta acentesi vâsıtasıyla bütün matbûata verildiği mâlûm olmuş ve mesele kapanmıştır.

Herhalde Rosta bu haberi Türkistan gazeteleri için vermemiş olsa gerek!...

²²⁶ *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 15-16.

23. Mirza, “İran Ahvali: Türkmen İsyanının Tasfiyesi”²²⁷

Türkmenlerin, Bolşevik entrikalarına uyarak kaldırdıkları isyan şimdi tesviye edilmiş bulunuyor. Müstakil Şimal Ordusu kumandanı Sertip سر تپ Feyzullah Han'ın cepheden gönderdiği resmî teblîgat Gümüştepe vesâir nâhiyelerin hükümet ordusu tarafından işgal edildiğini, birçok Türkmen illerinin hükümet ordusuna teslim olarak silâhlarını vermeye başladığını bildirmektedir. Türkmenlerin terk-i silâh edilmelerine şurû' edildiği artık bir emr-i vâkîdir. Bu vakte kadar yalnız tamamıyla İran Türkmenistan'ı ettiği merkezî hükümet dâire-i iktidarına geçmemiş, burada feodalizm bütün kuvvetiyle muhâfaza edilmiş idi. Bu isyanın vesîle teşkil ettiği haml-i silâh خلع سلاح meselesi artık hükümet-i merkeziyenin nüfuz ve hâkimiyetini bu noktalarda da temin kılacaktır.

Fakat burada kaydetmek istediğimiz diğer bir mesele de vardır. Haml-i silâh خلع سلاح esnâsında vâkî olan keşfiyat isyanın hangi eller ile idâre edildiğini tenvir etmeye başlamıştır. Bu hususta şâyân-ı dikkat birçok şâyialar var. Mesele şurasındadır ki hükümet eline geçen Türkmen silâhlarının hemen ekseri İngiliz sistemi silâhlardır. Bu sebeble de Bolşevikler isyanın İngilizler tarafından tertip edildiğini bağırarak söylüyorlar. Fakat biz bu gibi yaygaralara çok da ehemmiyet vermeyelim. Unutmamalıdır ki 1923 senesinin sonlarında, Bakü'den Esterâbâd'da gönderilen ve Enzeli benderinde tevkif edilen Feniks nam Rus Bolşevik vapurunda dahi 816 kutu miktarında bir silâh keşfedilmişti. Bu silâhlar Gümüştepe ve Esterâbâd Türkmenlerine taksim edilecekti. İşin garip ciheti de bu idi ki o silâhların kutuları üzerinde rika yazı ile şöyle matbû varaka vardı: “Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Almanya'dan sipâriş ettiği silâhlar...” O zaman, salâhiyatdar bir İran memuruna şu varakalardan birini göstererek reylerini alırken demişti ki: “Bolşevikler bellidir ki her işi İngilizlerin üzerine atmak isterler. Harb-i Umûmî'de Almanya ile Türkiye'yi mâğlûb eden İngiltere bu devletlerin silâhlarını zapt etmişti. Ruslar, işte işi azdırmak için isyan maksadı ile sevk ettikleri silâh kutularının üzerine bu gibi etiketler yapıştırmakla isyanın mesuliyetini rakip üzerine atmak istemişlerdir...”

İsyan baş verdi, hatta İran Devleti'ni uzun bir müddet meşgul bile etti; neticede, elde edilen silâhlar ne Alman silâhıdır, ne Türk silâhıdır, ne de Rus silâhı... Ele geçen silâhlar, mevsuk menbadan işittiğime göre, tamamıyla İngiliz silâhıdır. Denikin

²²⁷ Yeni Kafkasya, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13.

ordusunun, mâğlûb olduktan sonra, Kafkasya cephesindeki kıtaâtı bütün silâhlarını Azerbaycan hükümetine teslim etmiş, oradan da, Azerbaycan'ın istîlâsı üzerine Moskova hükümetinin eline geçmişti. İki yıl evvel Bakü'den vapurla silâh göndermektense, bu defalar, Bolşevik hükümeti hatasını ıslâh ile, bilâvâsıta, Türkistan yolundan istifâde etmiş, Türkmenleri Denikin'nin vaktiyle İngilizlerden aldığı silâhla teslîh eylemiş bir taş ile iki kuş vurmuştur. Aldığım mâlûmata göre İran hükümetinin ciddî tahkikatı neticesinde İngiliz silahlarının sâbık Denikin silâhları ve Bolşevikler tarafından Türkmenlere verilmiş olduğu takik etmiştir. Bu tahkîkatın ne gibi siyâsî ve diplomatik havâdise zemine teşkil edeceği ise daha belli değildir.

Bender Pehlevi (Enzeli)

24. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Ziraat Faaliyetleri ve Açlık]”²²⁸

Özbekistan Komünist Fırkası başkâtibi Türkistan diktatörü İvanof, Buhara şehrinde ictimâ eden şehir fırka kongresinde bir mârûza okumuştur. Bu mârâzasında İvanof: Basmacıların yüzde altmışı imhâ edildi. Bakiyyetüssuyûf’da harbî ve siyâsî tedbirler sâyesinde bitirilecektir” demiştir. Sovyet intihablarında yüzde 85 memur intihab olunmuş, fırkasızlardan Sovyetlere yalnız yüzde 25 kişi girebilmiştir. İvanof bu teşebbüsü “şâyân-ı memnuniyet” bulmamıştır.

Demek ki ahâli intihablara karşı baykotajında devam ediyor. Bu netice baykotajdan ileri gelmese idi yoldaş İvanof memnun olurdu. Bu senedeki iktisâdî siyâsetten dolayı Türkistan pamuk mahsûlâtının yerli köylüler için zararlı çıktığından bahis açılarak İvanof’a sualler verilmiştir.

İvanof mahsûlât fiyatının aşağı olması ahâli için fâidelidir kaziyesini ispat (!) etmiştir. Çünkü böyle olursa fabrika mâmûlâtı da ucuz olurmuş! İvanof’un şaşkınlığı âşikârdır. Demek ki Türkistan köylüleri Moskova fabrika mâmûlâtının ucuz olması için yağma olunuyor. Fakat ucuz mâmûlâtan istifâdeyi ise, olsa olsa, Rus köylüsü edecek.

Moskova’nın iktisâdî siyâseti müstemlekeler için en fâhiş bir istismardan ibârettir. İktisâdî siyâsetin esası Moskova, Petrogad ve umûmen dâhilî Rusya vilâyetlerindeki Rus ahâlisini memnun etmeye çalışmaktan ibârettir.

Türkistan pamuk mahsûlâtı şimdi kendi başına bir belâ kesilmiş oldu. Türkistan bugün Moskova komiserlerinin kurûn vâsıta sistemini hatırlatan derebeyice idârelerine mâruzdur. Bunlar ahâliyi pamuk ekmeye mecbur ediyorlar ve yalnız pamuk meralarına su veriyor, diğer tarlalara vermiyorlar. (Çar zamanında su idâresi mahallî Müslüman idârelerinde idi. Şimdi Bolşevikler mahsus Rus militsiyeleri ile idâre ediliyorlar). Fergana’nın en mâmur ve zengin yerleri bu siyâset dolayısıyla bu sene çöl haline geldi. *Fergana* gazetesi 314 numarolu nüshasında “Su İşleri” kısmında bu meseleye âit tafsîlât veriyor. “Bizde su meselesi şu vazîyettir. Hükümet bu hakta hiçbir çâre görmüyor” diyor.

²²⁸ *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.

25. Türkmen [Abdülkadir İnan], “**Türkistan Ahvali [Türkoloji Kongresinde Latin Harfleri Meselesi]**”²²⁹

Bakü Türkoloji Kongresi’nde müzâkere olunacak Latin hurûfatı meselesi Türkistan’a verilen emir üzerine Türk komünist matbûatında ciddiyetle müzâkere olunmaktadır. Bakü kongresinde bulunacak vekillere Latin hurûfatı hakkında direktif vermenin lüzumuna ait Latinci nam müste’âr altında Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgız-Kazak matbûatında birtakım makaleler intişar ediyor.

Kongreyi emr-i vâki önünde bırakmak maksadıyla Türkmenistan merkez icrâ komitesi Latin hurûfatının kabulü hakkında karar neşr etti. Şimdi Kazak-Kırgızların Latincileri gürültü ediyorlar; “Türkmenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinden geride kaldık. Bizim icrâ komitesi de Latin hurûfatı hakkında fikrini beyan etmelidir” diyorlar. Geçen sene muallimler kurultayı Latin hurûfatının kabul edilmesi hakkında karar vermiş imiş. Fakat mahallî hükümet bugüne kadar milletin bu arzusunu yerine getirmekte kusur gösteriyormuş.

Tuhaf bir vazîyet: Merkezi hükümet Moskova Latin hurûfatı propagandası için çok para sarf ediyor. Komünist komitelere verilen hafî emirlerinde bu meseleyi günün meselesi olarak gösteriyor. Müslüman komünistlere bu hakta vazîfelerini kusursuz ifâ etmek için kat’î emir veriliyor. Hâlbuki zahirde hükümet kendisi bîtaraf duruyor. Hurûfat meselesi Türk-Müslümanların dâhilî meselesidir, hükümet buna karışmıyor gibi görünüyor. Hatta Moskovalı Rus komiserlere Müslüman halkı önünde zâhiren garp hurûfatı taraftarı gibi görünmek için hâfî emirler de veriliyor! Moskova bununla ne istiyor?: Latin hurûfatına muhâlif olanları meydana çıkarmak, Çeka’nın siyah defterlerine kaydetmek ve sonra, Müslüman halk kitlesine karşı “Latin hurûfatını talep edenler kendi kardeşlerinizdir. Ne yapalım? Onlar böyle istiyor” demek pozisyonunda kalmak!

Türkistan, Azerbaycan ve Buhara istîlâları vaktinde Moskova komünistleri: “Ne yapalım, milletin esası olan amele ve köylüler bizi imdada çağıldılar. Biz de insaniyetperverlik vazîfemizi eda ettik” demişlerdi. Latin hurûfatı meselesi de tıpkı şu surette gidiyor. Türk vatanını istîlâya yarayan usul bu defa Türk vicdanını işgal için kullanılıyor. Şüphe yok ki Bakü Kongresi’nde Latin hurûfatı kabul olunacak. Hatta hakîkî Türk proleteriyat mümessilleri bu babda dekret neşrini de talep edecek. Bu talebe

²²⁹ *Yeni Kafkasya*, III/7 (6 Şubat 1926), s. 15-16.

karşı belki de bir-iki Rus komünisti yahut Rus müsteşriki muhâlif olacaktır. Çünkü Moskova'da yapılmış planların suret ve şekli şudur. Bu kongre bir komediden ibârettir. Mesele tamamıyla Komünist Fırkası Merkez Komitesi tarafından halledilmiştir. Bu hususta ne Latincilerin gürültüsüne, ne de kongrenin kararına ihtiyaç vardır. Mütahassıslar (Rus misyonerleri, milliyetçi Rus profesörleri) tatbik planını bundan kırk-elli sene mukaddem hazırlamışlardır. Burjuva ilim ve tecrübelerinden istifâde etmek bize farzdır” diyen Bolşevik reisleri bu defa da kendi formüllerine sâdik kaldıklarını göstermiş oluyorlar. Bizimkilerin vazîfesi ise imdada çağırmaktan ibârettir.

26. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Komünistlerin Türkistan’da Latin Harflerini Kabul Ettirme Çabaları]”²³⁰

Kabahat Arab Harflerinde mi?

Türkistan’ın Garp milletlerinden medeniyette aşağı kaldıklarını Latinciler Arab hurûfatından görüyorlar. Sanki bütün belâlar şu sağdan sola yazılan harflerde imiş! Türkmen münevverlerinden Sinki **سینکی**’nin “Latin hurûfatı kabul edilir edilmez Türkistanlıların süratle terakkî edeceklerini” ispat ediyor. Biz Arab harflerinin iyi, Latin harflerinin kötü olduğundan bahsetmiyoruz. Dinî taassubla Latin hurûfatı kabulüne muhalif olanlardan da değiliz. Türk savtiyatına Arab hurûfatının uygun olmadığını bildiğimiz gibi Latin hurûfatının da bu hassaya mâlik olmadığını bu harfler üzerine de birçok işaretler koymak lüzumunu anlamayanlardan değiliz. Bu meseleyi biz tamamıyla başka bir cihetten görüyoruz. Bu hususta uzun söze mahal yok biz Türkistan Latincilerinin (Millî Latincileri söylüyoruz. Yoksa Moskova acentelerine bizim diyeceğimiz yoktur. Onlar memuriyetlerini îfâ ediyorlar.) nazar-ı mutâlaalarına birkaç mesele arz ediyoruz:

- 1) Acdevan **عجدوان** gibi Buhara merkezine en yakın bir kasabada leyli mektep açılmıyor. Etraf köylerde ve kasabanın kendisinde yüzlerce öksüz yetimler yalnız ekmek parası için çayhânelerde, atölyelerde çalışıyorlar (*Azad Buhara*, Oktabr, 2 numro, 3-8). Yirmi-otuz aileden ibâret Rus muhâcirleri köylerinde mahallî Türkistan bütçesinden mektepler açıldığı halde Acdevan **عجدوان** ve onun gibi yüzlerce kasabalarda neden mektep açılmıyor? Rus çocuklarının hukukî himâye yolunda kıyamet koparan yoldaş Kropinskaya ve onun Türkistan vekileleri ne için yalnız bir kasaba dairesinde yüzlerce öksüzlerin istismarına dikkat etmiyor?
- 2) Binlerce aileden ibaret Gecdemük **که جده موك** kasabası ve etrafındaki köylüler için bir hastane yok. Ahâlî talep ediyor. Bugüne kadar dikkat eden yoktur. Ölüm perisi serbestçe hüküm sürüyor (*Azad Buhara*, Ağustos 30). Hâlbuki Rus muhâcirleri yaşayan yerde, şimendiferlerde 15 Rus ailesi bir araya gelince bir sıhhiye dâiresi tesis olunuyor.
- 3) Bütün Ovıl ve Aday muzâfatlarında **اوبل و آدای مضافاتلرنده** maârif işleri fenâdır. Hükümet tarafından açılmış bir mektep yok. Hükümet mektebi yalnız Ovıl **اوبل** şehrinde vardır [Burada Ruslar çoktur]. Şûrâlar devrinde yeni mektep açılmadı. Eski mektepler harap oldu. [*Yenbekçi Kazak*, numaro 403]. Şiyeli’de **شیهلی** şûrâlar devrine kadar güzel bir mektep vardı şimdi o da yok (aynı gazete). Kazalı şehrindeki mahallî mektepler parasızlıktan kapanmakta; iki dereceli mektep

²³⁰ *Yeni Kafkasya*, III/8 (16 Şubat 1926), s. 12-13.

talebimize rağmen açılmamaktadır. Kızıl orda Türkistan'da Akmesicid şehri, Kazak- Kırgızların hükümet merkezide iki tane leyli mektep vardır. Biri Ruslara diğeri de Müslümanlara mahsusdur. Bura ahâlisinin yalnız yüzde beşi Rusdur! (*Yenbekçi Kazak*, 12 Noyabır, numro 401) Bişkent kasabasında ahâlinin talebine rağmen mektep açamadık (*Azad Buhara*, numro 506). Semerkand'ın şimal taraflarında yüz binlerce Müslümanlar için yalnız bir tane leyli mektep var (*Zarefşan*, numaro 293)

İşte bu vesîkalar gösteriyor ki Türkistan Türklerinin medeniyette aşağı kalmalarına sebep olan şey yalnız Arab hurûfatı değildir. Arab hurûfatıyla okutmak için hatta komünizm ruhunda olsa bile mektep açmıyorlar!

Moskova çok kurnazdır. Rus idâresinin belâlarını zavallı garb hurûfatına yükletmiştir.

Hayrabad kasabasında pamuk komitesi Moskova müessesesi birinci dereceden pamuklara 2. dereceden fiyat veriyor. Köylüler kooperatif müessesesi bu hali protesto etmişti. Fakat buna îtibar edilmiyor (*Azad Buhara* 308) başımıza belâ kesildiler. Şimendifer yolunda 127 numrolu karakolhânedede 5-6 Rus muhâcir ailesi domuzlarını sürerek tarlalarımızı harap ettiler. Kime şikâyet edeceğimizi bilmiyoruz. İstasyon müdürü ile jandarmalar domuzdan daha kalın oldukları için şikâyetimizi dinlemiyorlar! (*Kızıl Özbekistan*, numaro 220) Muhâcirlerin gayr-ı kanûnî bir hareketinden dolayı mahallî polis bunları merkeze götürmeye çalışmış. Ruslar mahallî polis "Bize emir edemez" diye vurmuş, kendisini öldürmüşlerdir (*Kızıl Özbekistan*, numaro 336).

Bunların Latin hurûfatı ile ne münâsebeti var, diyeceksiniz. O münâsebeti var ki Türkistan'ın yalnız garp hurûfatı yüzünden câhil kaldığına hükmetmek doğru değildir. Bu gibi belâlardan kurtulmak için Moskova'nın takdim ettiği Latin hurûfatından daha radikal tedbirler lâzımdır. Bugün Arab hurûfatı Moskova için bir belâ olabilir. Fakat Türkistanlılar için ondan daha büyük belâlar vardır. Mektepler, muallimler, münevverler Arab hurûfatından değil, parasızlıktan, mektepsizlikten, yüzde beş nisbetinde olan Ruslarla yüzde doksanı teşkil eden Müslümanlara birer mektep açılmasından şikâyet ediyorlar. Ahâli de Arab hurûfu yüzünden câhil kaldığından değil, pamuk komitelerinden, mahallî Müslüman polislerinin bile Rus muhâciri nazarında bir köpek kadar ehemmiyeti olmadığından, Rus domuzlarından, domuz gibi memurlarından şikâyet ediyorlar.

Arab hurûfatıyla terbiye almış câhil Müslümanlar, bütün müşkilâta rağmen, kasabalarda bile kendi himmetleriyle mektep tesis ediyorlar. Yedi senelik mükemmel asrî mektep meydana getiriyorlar. (Hocend Müslümanları Hakkında, *Azad Buhara*, Oktabr 13, numro 605)

Moskova memurlarının cinâyetlerini, Moskova'ya karşı irtikâb ettikleri hıyânetlerini bile Rusça bilmeyen mahallî Müslüman kooperatif müesseseleri meydana çıkarıyorlar. Komine'de köylülere muâvenet idâresine yerlilerin protestosuna rağmen Moskova vekilleri Astrotinski **استروئینسکی** ve Marojkin **ماروژکین** isminde Rusları komiser tâyin eylemişti. Bunlardan edilen şikâyetlere milliyet hastalığı denilmişti. Nihâyet iş o dereceye geldi ki Moskova bu vekillerini tevkif etti. (*Azad Buhara*, 605)

Görülüyor ki Türkistanlılar garp hurûfatıyla da olsa kendilerini pek güzel idâre edebileceklerdir. Latinci Moskovacılar kendilerini rahat bıraksalar ne iyi ederler!

27. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Türkmenistan Cumhuriyeti’nin Kurulması ve Buradaki Faaliyetler]”²³¹

Bir Emirnâmenin Mânâsı

Türkistan Cumhuriyetleri içinde muhtâriyeti nisbeten geniş olanı Türkmenistan Cumhuriyeti’dir. Bunun sebebi de Bolşeviklerin İran Türkmenlerine tesir icrâ etmek istediklerinden ileri geliyor. Zâhiren daha müsait şerâit içerisinde bulunan bu cumhuriyetin vazîyetini tetkik edelim:

Sözde dâhilî işlerinde tam müstakil olan bu cumhuriyetin işte, eski Çar vilâyetlerinden farkı olmayan bir vilâyet halinde gubernatörlük olduğuna hiç şüphe edilmesin. Çar devrinde, hiç olmazsa, birtakım iktisâdî teşebbüsler yerli Müslümanların elinde idi. Tâlim ve terbiye işi bugünkü kadar sıkı bir kontrol altında değildi. Çiftçilerin alın teriyle hâsıl ettikleri pahta (pamuk), elma, üzüm gibi zirâat mahsulü ile sahra Türkmenlerinin koyun ve deve yükü gibi mahsûller bir kilosuna varıncaya kadar Moskova idârelerinin (Orta Asya İktisat Şûrâsı, Orta Asya Bankası, Orta Asya Ticâret Vekâleti, Orta Asya Buğday Merkezi, ilh.) elindedir. Türkmenistan Cumhuriyeti’nin reîsi ile halk komiserleri ise bu idârelerin emr-i hümayunlarını icrâdan başka bir iş beceremezler.

Rusya’nın bilcümle iktisâdî ve siyâsî işlerini elinde tutan Mesai ve Müdafaa Şûrâsı’nın emirnâmelerine bir satır olsun ilâve etmeye Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan namını taşıyan vilâyetlerin Reisicumhur namını taşıyan reîsleri ile komiserlerinin kat’iyen iktidarları yoktur. Onların işi Moskova’dan hazır surette aldıkları emirlerin aynı ile icrâsını tatbikten başka bir şey değildir. Meselâ: *Türkmenistan* gazetesinin 233 numrolu nüshasında “Hükümet Kararı” namını taşıyan resmi kısmında (Bu numaro muhâbirimiz tarafından gazetemize gönderilmiştir.) Türkmenistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Halk Komiserleri Şûrâsı’nın bir kararı neşredilmiştir. Bu karar Mesai ve Müdafaa Şûrâsı’nın bir emrini sade îlândan ibârettir. Türkmenistan Komiserleri’nin imzasından evvel bu emir *İzvestiya* gazetesinin 1922. sene 26 Mart nüshasında ve *Ekonomičeskiy Pajizin* gazetesinin aynı senede 25 Martta çıkan 68. numerosunda îlân olunmuştur kaydı ile Suruppa **سوروپا** ve Fatiyef **فاتيف**

²³¹ *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 13.

lerin imzası ve Moskova Kremlin 1922 sene 7 Mart ibâresi ve bunları tekmil eden âtideki cümleler okunmaktadır:

Bu emirnâmede gösterilen kaidelerin bütün Türkmenistan idâreleri tarafından icrâ ve tatbîki mecbûrîdir. İmzalar: Türkmenistan Şûrâlar Cumhuriyeti Halk Komiserleri Reîsi Atabayef vesâire.

İşte bu vazîyette bulunan bir cumhuriyete vilâyet reîsine de vali demek tabîî değildir? Fakat bu Reisicumhur hakîkatte bir vali de değildir. O, olsa olsa, bir vergi tahsil memurudur. Vali ise Aşkabat, Taşkent, Semerkant kâtib-i umûmîyesi unvanlarına kanâat eden Vasiliyef, Anderiyif, İvanof gibi Moskova mensuplarıdır ki Halk Komiserleri tamamıyla bunların uşaklarıdır. Reisicumhur cesâret edip bunlara karşı bir kelime söylerse Çeka'ya gitmekten kat'iyen emin değildir.

Bolşevik-Rus istîlâsının bu dehşetli manzaralarını Türkistan'da anlamayan yoktur. Fakat bunu yerlilere mahsus bir cehl ile îzah edenler var. *Türkmenistan* gazetesi şu sebeptendir ki:

Hürriyet ve kanun nazarında insanların hukûkî ne kadar müsâvî olsa da, tefavvuk ve büyüklük dâima ilim ve mârifette kuvvetli olan millet tarafında olur. İlimsizler âciz ve muhtaç kalırlar, diyor.(numaro 229)

Demek ki müstemleke sahibi Avrupalı burjuva milletleri ile Kızıl Proleteryat Rusya'sı arasında hiçbir fark yoktur.

28. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Türkmenistan’da Maârif”²³²

Maârif Merv, Aşkabad, Beyramali gibi Rus muhâcirlerinin kesif bir surette yaşayan yerlere münhasırdır. Aşkabad’da bulunan Rus mektepleri gibi bütün Türkmenistan’da muntazam tek bir mektep yoktur. Hâlbuki bu Rus mektepleri Türkmen fikrasının parası ile besleniyor.

3.000-4.000 nüfuslu Türkmen kasabalarında yüz talebeyi sığdıran mektep yoktur. Hâlbuki bu gibi kasabalarda mevcut mekteplerde tedris levâzımından, kitap, defter vesâire yetişemediğinden mekteb başını bulan 200’ü mütecâviz çocuk vardır. Muallimler şikâyet ediyorlar. Göktepe nâhiyesi ahâlisinin tekrar tekrar mürâcaatlarına rağmen, hükümet bir mektep bile açmıyor. Yalnız ahâli değil Bolşevik hâkimiyetinin istinatgâhı farz olunan Fakir Çiftçiler İttifakı birkaç defa mürâcaat etmişse de neticesiz kalmıştır. Çünkü Türkmen Fakir Çiftçileri İttifakı Moskova için İslâm Türk servetini yağma etmeye muâvenet vazîfesinden başka îcâdî işler yapmaya kâdir değildir. Moskova diktatörleri o gibi ittifakları yalnız Türk ilini yağmada istinatgâh olmak için meydana getirmişlerdir.

Merv gibi büyük bir şehrin 15 kilometrelik bir mesâfesinde bulunan Alaçagöz obasında bugüne kadar bir mektep yoktur. Hâlbuki bu yerler Teke-Ötemiş Türkmenlerinin zirâatçı kısmıyla meskûn kalabalık yerlerdir. 700 hânedan ibâret Alaçagöz’de bir mektep açamayan ve ahâlinin tekrar mürâcaatına cevap vermeyen Türkmenistan Millî Cumhuriyeti ne kadar millî olabilir? Türkmen ahâlisi böyle mektebsiz iken küçük bir Rus muhâcir köyü için Moskova’dan gelen acele emirlerle mektep açılıyor. Sonra da Moskova gazeteleri Türkmenistan’da mâarif fevkâlâde bir surette terakkî ettiğinden bahsedip duruyorlar.

Rus mektepleri var iken Türkmen mekteplerine ne ihtiyaç? Varsın Türkmenler Rus mekteplerine gitsinler. Daha çabuk medenî olurlar diye itiraz edenler bulunabilir bakalım bu Rus mekteplerinde Türkmenlere ve alelumum Türklere nasıl bakılıyor? Bu babda kendimizden tek bir kelime ilâve etmek istemeyiz. Sözü *Türkmenistan* gazetesine terk ile 229 numarolu nüshasında Bolşevikleştirilerek neşrolunan bir mektubu burada naklediyoruz:

²³² *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 14-15.

Yaman göz ile bakıyorlar: Bayram Ali Palitihnikum mektebinde bir Rus müdürü var. O müdür Türkmenlere rahmsız nazar ile bakıyor. Bize köpek gibi nazar eder. Ders lisanı Rusçadır, talebeler ağırlık ile anlıyorlar. Bu müdür “Tavariş zaved diyuşçı” diye hitap edilse hiç sevmez. Demek Bolşevik değil! Aytakov (Türkmen komiser) geldiği vakit şikâyet ederek bir ârıza vermiştik. Şimdi müdür bizi imtihan bahanesiyle mektepten çıkarmaya ceht ediyor.

İmza: Talebeden B. M.

Aynı gazeteden diğer bir vesîka:

Ne fenâ göz ile bakıyorlar: Köşi tarafında Kalinin adına açılan mektep müdürü Türkmen çocuklarına fenâ göz ile bakıyor. Rus çocuklarına elbise ve yemek veriyor. Türkmenlere ise hiçbir şey vermez. Yoldaş Frunze mâtemine Rus çocukları nefis elbiseler ile gittiler. Biz ise çıvrıplak mekteb odasında kaldık. İnkılâbın 8 senelik bayram merasimine de bize elbise vermediler. Biz tahkirden başka bir şey göremiyoruz. Türkmen evlâdına hakaret eden bu gibi müdürlere âlî idârelerimizin dikkatini celb ediyoruz.

Bu vesîkalardan görülüyor ki Türk evlâdı için Rus mektepleri bile açık değildir.

Fakat Türkistan’da mektepsiz bıraktıkları Türkleri, Moskova diktatörleri Moskova’dan nurlandırmak keyfiyetini ihmal etmemişlerdir. Moskova’da tesis edilmiş Türkmen Bilim Yurdu’nda bugün 90 kadar Türkmen genci vardır. Bu yurt münâsebetiyle yazdığı makalesinde Türkmenistan maârif işlerini idâre eden Vasilyef diyor ki:

Bu yurdun hedefi Moskova ile Türkmenistan’ı yekdiğerine yakınlaştırmaktır. Şüphe mi var? Binaenaleyh yaşı on sekizi geçenleri buraya almamak lâzım. Bütün cihan rençperlerinin kalbi olan Moskova şehrindeki Türkmen yurdu hakîkî komünizm yolu ile gidecek hâdimler yetiştirmek için tesis olunmuştur. (*Türkmenistan*, numero 328)

Demek ki Moskova Türkmenlere hakîkî bir âlim, hakîkî bir insan ruhu vermek istemiyor. Onun istediği Moskova’ya sâdık bendeler yaratmaktır. Moskova Türkmen kalbinde mukaddes bir şehir mevkii tutmalı. Rus milleti de genç kalpler tarafından necîb bir millet gibi telâkkî edilmelidir.

18 yaşını geçmeyenleri almamak ne demektir? Çar zamanına ait bazı hatıralarımız var: Misyoner meşhur Mirpiyef namında papaz “18 yaşını geçen Türk- İslâm gençleri Rus mekteplerine alınmamalıdır. Çünkü bunlarda millî ve dinî hisler tamam yerleşmiş bulunuyor” diye tavsiye etmiş ve bu babda kanun neşrine de muvâfık olmuştur.

Kırmızı misyonerler de babaları siyah misyonerlerin yolundan gidiyorlar. Bizim millî an'ânatomızı mündemic maksadı aksülhareketcilik diye addettikleri halde, komünistler, Türk yurtlarında tatbik olunan Rus siyâset an'anelerinden hiç de ayrılmıyorlar.

29. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Türkmenistan’ın Durumu]”²³³

Türkmenistan (umûmen Türkistan) ahâlisi bir parça ekmek meselesini Moskova Müdâfaa ve Mesai Şûrâsı diktatörü tarafından hallettirmek mecburiyetindedir. Şu sebebdendir ki Türkistan çiftçisi her vakit “Bize cumhuriyet verdiler ama hürriyet vermediler” diye söylüyor. Bu hususta biz kendi bildiğimizi söylersek milliyetçilik hastalığına mübtela olan bir irticâcı söylüyor diye itham edilmek ihtimalinden kaçarak Bolşevik-Türk gazetelerinden ufacak harflerle gazetelerin bir köşesine Çeka’dan korkar gibi saklanmış olan cümleleri alıyoruz:

Katı ağır düşübdür: Aşkabat vilâyetinde (en mâmur ve münbit yerler) vergi bizim çiftçilere ağır düşmüştür. Bu sene kurak olduğundan ekin hâsıl olmadı. Ahâli fevkâlâde fakirlikten öküz ve başka hayvanlarını satmak mecburiyetinde kaldılar. Yine çörek (ekmek) bulamayan çiftçilere gayet ağır vergiler koyulması bize garip geliyor. (*Türkistan*, numero 228)

Ahâli ile hükümet (hükümet değil hükümet istinatgâhı olan kooperatif) müesseselerinin münâsebeti bu vesîkadan anlaşılır:

27 Teşrin-i sâni saat 7 de Kerki’deki Amele İttifakı’nın umûmî ictimâi oldu. Bütün mâruza ve mübâhaseler Rusça idi. Yerliler bir şey anlamadılar. Bunlara anlatmak isteyen bir yoldaş (Rus) bile bulunmadı. Bundan dolayı mahallî Müslümanlar meclisten razı olmadılar. Lâkin kime şikâyet etsinler? (Aynı gazete)

Zavallı muhbir!... Anlamıyor ki Rusça mukaddes Oktabır Lisanı’dır. Bu mukaddes lisanı Lenin azîzin lisanını bütün milletler bilmelidir. Yoksa komünizm tanrısı duasını kabul etmez.

Pamuk ziraatını Moskova nokta-i nazarından fâideli bulan Bolşevikler üç senedir ki tüfenk kuvvetiyle ahâliyi pamuk ekmeye icbar ediyorlar. Netice nedir?

Buğday Lazım: Çarcoy mıntikasında ahâli için kâfi derecede buğday yoktur. Ahâli bu sene tamam aç kaldı. (*Türkmenistan*, 228) Türkmenistan’ın her tarafında açlık hüküm sürüyor. Moskova ise vergi talep ediyor. Ahâli hakikî mânâsıyla yağma olunuyor. Şu yakın günlerde Türkmenistan’a 60 vagon buğday gelmişti. Bir saatte bir fond kalmadı. Ahâlinin elinde bulunan pamuğu yalnız hazine (Moskova) almakta ve buğdayları da yalnız Moskova satmaktadır. Şeker, çay vesâir şeyler de fakat Moskova’nın elindedir. Acaba bizim cumhuriyetin elinde ne var? Latin hurûfatı meselesi mi?!...

²³³ *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 14-15.

Türkmenistan gazetesinin 130 numrolu nüshasında okuyoruz:

Paltaratski [Aşkabad] mıntıkasına Bozmeyen **بوزمەين** nahiyesinde bulunan istasyon müdürü Müslümanlara bilet vermiyor. Kendi Ruslarına verdikten sonra Müslümanlara “yer yoktur” diyor. Zavallı Müslümanlar, garip çiftçiler 2-3 gün bekledikten sonra obalarına avdet etmeye mecbur kalıyorlar.

Kırmızı komiser yoldaşlar! Hindistan, Suriye ve Mısır’ı âzad etmekten evvel kendi memleketimizi bu alçak Rus istîlâsından âzad etmeye çalışsak daha güzel olmaz mı?

Muhterem gazeteci yoldaşlar! Çin fıkralarının Antanta istîlâ ve istismarına mâruz kalmasından bahsettikten sonra, bir iki satır olsun, şu kırmızı Moskova istîlâsından bahsetseniz mânî mi olurlar? Mânî olurlarsa o zaman ne için utanmadan, hürriyet ve Şark azatlığından bahsediyorsunuz. Dünyada mahkûm ve mazlum milletler çoktur. Bu artık ayıp değildir. Lâkin zalimleri methetmek onlara senalarda bulunmak kadar alçaklığa ne Hindistan, ne Mısır, ne de Çin tenezzül etmemiştir. Bu dergiye yalnız Türkistan’daki zavallı gazeteciler düşmüştür.

30. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvalinden: Bolşeviklerin Muhâceret Siyâseti”²³⁴

Rus hâkimiyetinin diğer Avrupa emperyalist devletlerine nazaran en büyük farkı müstemlekelerinde tatbik ettiği dehşetli muhâceret siyâsetidir. Rus hâkimiyeti müstemlekelere umran ve medeniyet götürmezden evvel oralara Rus zehrini doldurmak siyâsetini takip eder. Türk illerinin Rus eline geçen her noktası bu melun siyâsete mâruz kalmıştır. 1907 senesinde mün’akid Rus-İngiliz muâhedesine göre İran memleketi nüfuz mıntıklarına ayrıldığı vakit Rusların İran’a götördükleri ilk ıslahat ve medeniyet on bin Rus mujiğini Astarabad etrafında yerleştirmek olmuştur. Yalnız mıntika-i nüfuzuna giren bir memlekette Rus hükümetinin ilk icrâatı bundan ibâret olursa, taht-ı hâkimiyetine girmek talihsizliğinde bulunan Türk illerine tatbik ettiği muhâceret siyâsetinin neler ifâde edeceği âşikâr olur. Mâlûm olduğu üzere, Türk bozkırlarının en münbit yerleri bu zalimler tarafından işgal olundu. Sibiryâ’da Altay’da dâhilî Rusya’da Türk unsurları bu dehşetli siyâset neticesinde imhâ edildi.

19. asırda sıra Türkistan’a gelmişti. Burasını istilâ ettikten sonra, Ruslar muhâceret siyâsetlerinde bir kadar yavaş hareket ettiler. Çünkü Türkistan’da Rus köylülerince hiç de mâlûm olmayan yüksek medenî ziraât usulleri vardı. Suni su verme usulleri, bahçivanlık, pamukçuluk vesâire gibi. Ziraâta sâlih yerler mahallî Türkler tarafından layığınca istifâde edilmekte olduğundan ibtidâî Rus köylüsünün bu yerlerde bir şey yapamayacağını merkezî Rus hükümeti anlamıştı. Bunun için de Türkistan ülkesine muhâceret siyâsetini tatbik için bir kadar ilmî ve amelî hazırlıklara lüzum görüldü.

Elli sene mütemâdiyen Türkistan’ı öğrendiler. Yavaş, yavaş Rus köylülerini getirip Türkistan’a yerleştirdiler; Kendilerini her nevi vergiden muaf ettiler. Husûsî surette Rus kasabaları vücuda getirdiler. 1884 senesinden îtibâren başlanan bu siyâset tatbikatının Harb-ı Umûmî’ye kadar elde edilen neticeleri bundan ibâret idi: Yedisu vilâyetinde ahâlinin %12’sini, Sırderya vilâyetinde 5’ini, Fergana’da 1’ini, Semerkant’ta 3’ünü Türkmenistan’da 17’sini Rus ahâlisi teşkil ediyordu. Demek ki Harb-ı Umûmî arifesinde bütün Türkistan’da Buhara ile Hive hanlıklarında Rusların adedi hiç denecek derecede az idi. Rus unsuru ahâlinin yüzde 3 veya 4 nisbetinden fazla değildi.

²³⁴ *Yeni Kafkasya*, III/19 (15 Ağustos 1926), s. 9-11.

Mazlum şark milletlerine azadlık getiren Bolşevik inkılâbından sonra, Rus muhâceretinin büsbütün kesilmesi lâzım gelirdi, değil mi? Öyle ya, Komünist zimamdarları her fırsat geldikçe kolonizatörlük siyâsetini telkin ediyorlardı. Ahâlinin %3'ünü teşkil eden Türkistan'daki Ruslar tarafından yerli ahâliye yaptıkları mezâlim hakkında ne vesîkalar ki neşr edilmedi. Muhâceret idâreleri ismini taşıyan müesseseler lağv olundu fakat, bütün bunlara rağmen, Bolşevik idâresi tesisinden iki sene geçmeden Rusların sayı Yedisu vilâyetinde yüzde 25'i, Taşkent (Sırderya) vilâyetinde de yüzde 13'ü geçiyordu. Diğer vilâyetlerde de Rus nisbet-i adediyesi esrareniz bir surette artmaya başladı. Müslüman burjuvaların toprakları alındı; Proleter Pişeroy **پیشروی** ismini taşıyan, dâhilî Rusya'dan gelen yalınayaklara verilmeye başlandı. Bizim sade dil ve hüdâinâbit yerli komünistlerimiz "bu da ne? hani ya muhâceret yoktu; kolonizatörlük haramdı!" diye bağıştılar.

Bolşevik hükümeti millî mücâhitlerin hareketine bir sekte vurmak için, üçüncü enternasyonalin faal azasından Safarof vâsıtasıyla Yedisu vilâyetinde bir kadar temizleme yaptırdı; Rus muhâcirlerinin inkılâp zamanında gelenleri kovuldu. Lâkin biraz sonra Moskova, Türkistan milliyetçi mefkûrecilerine aldanmış bulunan Safarof'u Petersburg'a nefyetti. Zaten Safarof'un yaptıkları da merkezin emrine binâen idi. Yani Bolşevikler, Rus muhâcirlerini Mahallî Müslüman Hükümeti ismiyle taziyik ettikten sonra Moskova Hükümeti namıyla himâye ettiler. Muhâcir Rusları, sınıf farkından sarf-ı nazar Moskova'ya bağladılar. Bolşevikler için Türkistan'da istinad edecek muhâcir Rus unsurundan başka bir kuvvet olmadığını anladılar. Muhâceret idâreleri yerine hürriyet müesseseleri namıyla başka idâreler meydana geldi. 1922 senesinde açları yerleştirmek müessesesi, işsizlere iş bulmak müessesesi gibi müesseseler hep bu kâbilden idi. Bunlara karşı hangi Türkistanlı komünistin ağız açmaya cesâreti vardır?

Şu suretle Bolşevikler Çarlığın 50 senede elde edemediği neticeleri az zaman zarfında elde ediyorlar. Rusya'da köylüler isyan çıkardı mı Türkistan'a nefî olunur. Türkistan'da ise bu âsiler Moskova'nın en emin istinatgâhını teşkil ederler. Dâhilî Rusya'dan âsî bir Rus Türkistan'a geldikten sonra Çeka nazarında Feyzullah Hocalardan daha muhterem ve muteberdir.

Dâhilî Rusya'da açlık oldu mu işsizlik oldu mu hemen Türkistan'a! Türkistan hükümetlerinin vazîfeleri ise dâhilî Rusya'dan gelen bu muhâcirlerle proleteryat avangardlarına iskân mahali bulmak kendilerini doyurmak ve gidermekten ibârettir.

Keşke bu muhâcirler Müslüman ve Türk unsurlar olsa idi! Fakat ne gezer, Moskova Türkistan'a hâlis kanlı Rus mujiği gönderdiği halde, kahtızda dâhilî Rusya Müslümanlarını ise merkezî Rus vilâyetlerine alıyor. Proleterize edilmelerini temin için kendilerine mukaddes Oktabr Lisanı okutuluyor.

Son günlerde Taşkent, Semerkant, Fergana gibi şehirlere dâhilî Rusya'dan kabile kabile muhâcirler geliyor. Bu vakte kadar Rus ayağı değmeyen eski şehirlerde bile ahâlinin kısım-ı mühimi Rus'tur.

Bu muhâceret akını *Kızıl Özbekistan* gibi proleter gazetesini bile endişeye düşürmüştür. 6 Haziran tarihli nüshasında bu gazete yazıyor ki:

Rusya'nın merkezî vilâyetlerinden gelip eski şehre (Taşkent) yerleşenler fevkâlâde çoğalmaktadır. Eski şehir bu vakte kadar görmediği mesken buhranı geçirmektedir.

Bu Rus muhâceretinin akını Taşkent Vilâyeti İcrâ Komitesinin Müslüman kısmını müteessir etmiş, Rus kısmını faâliyete geçirmiştir. Müslüman kısmı bu muhâceretin durdurulmasını istiyor; Rus kısmı ise gelen proleteriyat avangardını Şarkı âzâd edecek bu hürriyet leşkerini iskân ve iâşe işleri ile meşgul.

Bolşevik Rusların muhâceret siyâsetleri bu suretle devam ederse Türkistan 10-15 sene zarfında müthiş surette Ruslaştırılacaktır.

Türkistan'da münteşir mahallî Türk gazeteleri Suriye, Rifistan ve Hint isyanlarından, Fransız ve İngiliz mezâliminden bahsediyorlar. Hâlbuki Avrupa emperyalistlerinin bu memleketlerde yaptıkları mezâlim Bolşevik Rusların Türkistan'da yaptıkları mezâlimden çok değildir; bunun onda biri bile değildir. Doğrudur, emperyalistler bugün bu mazlûm milletleri istismar ve tazyik ediyorlar, bu bir hakîkattir. Teveccühümüzün bu mazlûm milletler lehinde olacağı tabîdir. Fakat ne olsa da, kapitalist müstemlekeçiler bu milletlerin istikbâlini öldüremezler. Rifistan'a Fransızların, Hindistan'a İngiliz köylülerinin muhâcereti kat'iyen mümkün olamaz. Demek ki bu memleketlerin istikbâli herhalde kendilerine âittir. Türkistan ise böyle değildir. Onun millî serveti tamamıyla Moskova'ya gitmektedir. Taşkent vilâyetinin sanayine gelirsek sanayi müesseselerinin büyükleri Moskova'nın elindedir. Bunların bize verilmesi lâzım idi. Bizim elimizde kalan ufak tefek tuğla fabrikaları, değirmenler ve bunun gibi müesseselerdir. Büyük ehemmiyeti olan fabrikalar sanayi müesseseleri hep Âli Şûrâ (Moskova'da) elindedir. (Taşkent vilâyeti reîsi yoldaş İslamof'un mâruzası, *Kızıl Özbekistan*, numero 126, Haziran 6). Bu iktibastan da görülüyor ki Fransız ve İngiliz müstemlekelerindeki istismar siyâseti burada tamamıyla mevcuttur. Rus muhâceret akını da caba!... Bu hâdise ise diğer müstemlekelerde mevcut değildir.

Rifistan ile Suriye hakîkaten şâyan-ı takdirdirler ki Türkistan'a yapılan zulmün yüzde birini teşkil etmeyen mezâlime karşı isyan ediyorlar. Bu isyan ve millî âzadlık

hareketlerini takdir eden millî Türkistan da Bolşevik zulmüne karşı isyan etmekte millet satılmış ve vicdanların lekelerini kendi kanıyla yıkamaktadır.

31. N., “Türkistan’da Basmacılık”²³⁵

Basmacı Türkistan’da Rus istilâsına karşı hürriyet ve istiklâl dâvâsı ile silâha sarılan mücâhitlere verilmiş bir isimdir. Basmacılık bu mücâhitlerin senelerden beri bazen muntazam bir harp, bazen de müteferrik partizan baskınları şeklinde devam ettirdikleri istiklâl mücâdelesine verilmiş bir unvandır. Bu hareket Kızıl Rus matbûatının tasvir ettiği gibi, sade baskın yapan âdî çetelerden ibâret olmayıp askerî olduğu kadar, siyâsî mefkûresi dahi tesis etmiş ciddî bir harekettir. Bu hareket Kızıl Ordu’nun mühim bir kısmını senelerce kendi üzerine celb eylemiş, her tarafta dâhilî harp cepheleri tesviye edildiği halde Türkistan cephesinin son günlere kadar devam etmesine sebebiyet vermiş, askerî Bolşevik sisteminde mümtaz bir husûsiyet ihraz eylemiştir.

Bolşeviklerden daha evvel, Harb-ı Umûmî esnasındaki Türkistan kıyımları günlerinden itibaren bilfiil başlamış olan bu hareket şimdi on bir senedir ki Rusya hükümetini meşgul ediyor. Bazen sönükerek, zaman zaman ciddiyet peydâ eden bu hareket son birkaç ay esnasında tekrar bir harâret peydâ etti, Türkistan fevkâlâde büyük ve kanlı muhârebeler geçirdi. İki üç ay kadar devam eden bu muhârebeler hakkında Cihan matbûatı çok az mâlûmat alabildi. Hele Türkiye için Türklüğün ana yurdunda cereyan eden bu istiklâl mücâhedeşi âdeta gayr-ı mahsus قبر محسوس geçti. Hâlbuki burada cereyan eden kanlı vakalar Rıfistan ile Suriye’de olup biten hâdiselerden ne mânâ, ne de şekil itibarı ile farklı değildi. Türkistan mücâdelesinin talihsizliği, işte bu dünyadan tecrid edilmiş bir vazîyet halinde icrâ edilmesinden ibârettir.

Bolşevik menba ve me hazlarından olsa da, Türkistan mücâdelesinin bu son ki hamlesine âit bâzı tafsîlat ve husûsatı tesbit edelim:

Türkistan Fergana, Zerafşan ve Hive taraflarında gevşedikten sonra Basmacı hareketi, Enver Paşa merhûmun icrâ-yı faâliyet ettiği Şarkî Buhara’da dâima devam eylemiştir. İbrahim Bey Lakay namında bir kumandan bugünlere kadar mücâdeleye devam eylemiş, mütemâdiyen harp etmiştir. Evvelce yalnız Eski Buhara usulüne merbut kalan bu bey, sonraları askerlerini Avrupa usulünde tanzim eylemiş üniforma giydirmiş ve bilhassa asrî metotlarla propaganda usulüne ehemmiyet vermiştir. Bolşevik gazeteleri bu zatın bu sene Mart ayı esnasında ahâliye hitâben neşr eylediği

²³⁵ *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 10-13.

beyannâmeleri naklediyorlardı (*Kızıl Özbekistan*, numero 128). Bu beyannâmelerinde İbrahim Bey büyük devletlerin tamamıyla Bolşevik hükümeti aleyhinde olduklarından Bolşevik aleyhtârı kuvvetlere, o cümleden kendisine de yardım edeceklerini ve bu yardımlardan bir kısmının Afganistan'a gelip yetiştiğini; Fransa, İngiltere, Japonya, Amerika ile Çin hükümetlerinin bilhassa yardım edeceklerini, beş yüze kadar ayrı planın gelmek üzere bulunduğunu bu sayede Türkistan'da tekrar İslâm hâkimiyetinin pâyedâr olacağını söylüyormuş. Lakay İbrahim Bey'in kendi nezdinde daima dört beş yüz harbe müheyya kuvveti bulunuyormuş, bundan maadâ bulunduğu mevki civarındaki müdâfaalarda kendisine tâbi askeri kıtalar bulunduruyormuş ki bunların umûmî miktarı, Şarkî Buhara'da, üç dört bini buluyormuş. Ahâli tamamıyla bu mücâhit kıtalarına müzâhir bulunduğundan Rusya kuvvetlerinin bunlara karşı hareketi çok büyük müşkilâta mâruz kalıyormuş.

Nihâyet Rusya hükümeti işbu 1926 senesi başlarında Şarkî Buhara'daki hareketi her nasıl olsa da tasfiyeye karar vermiş, oraya kilitli miktarda askerî kuvvetler sevk etmiş, buradaki Basmacıları tamamıyla tenkile karar vermiştir. Bu gibi hususlarda, mâlûm olduğu vechile Bolşevikler yalnız asker göndermekle kalmaz, askeri kuvvete bir taraftan Çeka mahkemesi, diğer taraftan ahâliyi her türlü vâsıtalarla iğvâ eden siyâsî teşkilâtı koşular. Bu defa da öyle olmuş: İhtilâl Mahkemesi reîsliğine Şerafeddinof namında bir komünist tâyin olunmuş, Özbek kabîleleri arasında dehşetler ilkâsına başlanmış, kabîle içinden çıkan tek bir Basmacı yüzünden bütün kabîle itham olunarak katliamlar başlamış; bu gibi tehditler cehennemî bir şekil ve mâhiyet iktisab ettiği halde, diğer taraftan da muhtelif kabîle reîsleri türlü vaat ve taktiklerle satın alınmışlardır.

29 Haziran tarihli *Pravda Vostaka* gazetesinde bu mâhud Şerafeddinof'un bir beyânatı neşr edilmiştir. Bu beyânatında Rus hâkimiyetinin bu satılık cellâdı, İbrahim Bey'in mensup olduğu Lakay kabîlesi ile kendisine yardım eden diğer kabîleler arasından alınarak îdam olunan muteberânın bir listesi vardır. Bu listeden görülüyor ki yalnız elde silâh olarak İbrahim Bey'e yardım edenler değil, kabîleler içinde itibar ve nüfuzu hâiz ne kadar adam varsa îdam olunmuştur. İdam olunanlar meyânında Sovyet hükümeti memuriyetinde bulunan adamlarla beraber, bu gibi faal işlerle alâkası olmayan mâsumlar da çoktur. Yegâne günahları muhitleri içindeki nüfuz ve itibarlarıdır.

Bolşeviklerin Türkistan'a tatbik ettikleri tenkil usulünün en bâriz ciheti işte budur: Bir tarafta cüz'î bir Basmacı hareketi görüldü mü, derhal günahsız ahâliyi toplar,

içlerinden az çok nüfuz sahibi olanları kurşuna dizerler. Dâhilî Rusya’da olduğu gibi burada îdamlar hafî surette icrâ edilmez. Halkın gözü önünde mahkûmları idam ederler. Bazen de muteberânın kafasını bedeninden ayırarak şehirlerde teşhir ederler. Basmacı reîslerinin bedenden ayrılmış kafalarının Sovyet ictimâlarında teşhir edildiği bile vukû bulmuştur. Hâlihazırda Türkistan’da münteşir Bolşevik gazeteleri işte bu sistemin tatbikatına âit canhıraş tafsîlât ile doludur. *Pravda Vostaka* gazetesi Basmacılığın tamamıyla tasviye edildiğini ve muhtelif cephelerde ele geçen ve îdam olunan ma’ruf korbaşı (partizan kumandanları)ların kısmen teslim, kısmen istîsal edildiklerini ve kısmen de firar ettiklerini haber vererek Kızıl Sovyet hâkimiyetinin kanlı zaferini îlân ediyor. Şöyle ki İbrahim Bey’in Afganistan’a firar etmesi üzerine tekmlil olunan bu zafer münâsebetiyle Türkistan’daki idâre-i askeriyenin Türkistan cephesi demek olan Türkfront yerine Orta Asya Askeri İdâresi namını aldığı îlân ediliyor.

Sâbık Türkfront kumandanı Avgentevskiy bu münâsebetle neşr eylediği beyannâmesinde “Artık Basmacılık siyâsî bir kuvvet mâhiyetini kaybediyor, şimdi o ufak eşkıya çeteleri haline inkılâp ediyor” diyor. Türkistan’da münteşir *Pravda Vostaka* nâm Rus gazetesi büyük harflerle: “Bütün Sovyetler İttihadındaki yegâne cephe teşkil eden İbrahim Bey Lakay cephesi de tasviye edildi” cümlelerini büyük harflerle îlân ediyorsa da “Bugün düşmanın esaslı kuvvetini kırdık da bu çetelerin bakiyelerinden emin olamayız” demeden kendisini alamıyor ve “Kırmızı Ordu kıtaatı kendi yerlerinde kalmalıdır!” diye ihtiyâtı elden bırakmıyor.

Gazetenin bu ihtiyatkârlığı yerinde imiş. Anlaşılan Basmacılık, resmî beyannâmelerde îlân olunduğu gibi, tamamıyla bertaraf edilmemiştir. Şöyle ki Haziran’ın 30’unda Şarkî Buhara’nın yeni teşkil olunan Tacikistan Cumhuriyeti hududu hâricinde kalan Özbekistan kısmında İbrahim Bey’i istihlaken icrâ-yı faâliyet eden Harem(خرم) Bey tarafından Kızıl Ordu’ya hitâben bir beyannâme neşr olunmuş, bunda hüsn-i ihtiyarla teslim olunmaları kendilerine teklif olunuyormuş. Kızıl Ordu bu Harem(خرم) Bey’i en kuvvetli bir düşman olarak biliyormuş. Basmacı bakiyesi bu kadar değildir. Buhara, Semerkant ve Karşi etraflarında dâima bazı kuvvetlerin icrâ-yı faâliyet ettikleri mezkûr gazetelerde görülüyor. Resmî beyannâmede Basmacılığın tamamıyla bitirildiği haber verilmişse de Türkistan gazetelerinde korbaşıların muhtelif semtlerde hâlâ mücâdele halinde bulduklarını tâkip etmek mümkündür. Doğrudur, bu korbaşılarından mezkûr gazeteler ancak Sovyet hükümetinin muvaffakiyetini tespit eden

vâkalar zuhûrunda bahsediyorlar. Fakat bu vâkalar bile Basmacı hareketinin hâlâ bitirilmediğini ispat etmez mi?

Türkistan korbaşlarından bir kısmı, resmî Sovyet beyannâmelerinin nikbinliğine rağmen, hâlâ mücâdelelerinde devam ettikleri halde, bir kısmı da, pek mühim erkânları ile beraber, Afganistan ile İran'a ilticâ eylemişlerdir. Bunlar meyânından Fergana'nın en meşhur kumandanı Şir Mehmed Bey Körşirmet hâlihazırda, bütün erkânı ile beraber Kabil'dedir.

İbrahim Lakay ile Şir Mehmed Bey iki başka başka tiplerdir. Birincisi sâbık Buhara emirine sâdık ve tecdid hareketine karşı bir vazîyet almış iken, Şir Mehmed bilâkis Ceditlerle anlaşmış, sâbık Buhara emiri ile eskicilere muâzır olup Afganistan ve Hindistan'da seyahatler icrâsı ile gözü açık bir adamdır. Askerî ve mülkî ıslahatın lüzumunu anlamış bir zattır. Şir Mehmed Bey Türkistan istiklâli uğrunda mücâhede eden ceditçilerle müttefikan hareket etmeden bir iş başarmanın kabil olmadığını, ilim ve irfanın bilhassa siyâsî mücâdelelerde lâzım olduğunu iyi derk eylemiş bir şahsiyettir.

Pravda Vostaka nâm Rus gazetesi ile Türkistan'da çıkan diğer Bolşevik gazeteleri Türkistan Basmacılığının şu mağlûbiyet haberini mutantan surette neşr ve îlân ettiği günlerde *Kızıl Özbekistan* (numero 154, 11 Temmuz) gazetesinde Fas mücâhidi Abdülkerim'in teslimi hakkında atideki fıkra yazılmıştır:

Abdülkerim'in teslim olması bir cihetten cinâyet gibi görülürse de, diğer taraftan Riflerin şerâiti nazar-ı îtibara alınırca, bu pek tabîidir. Rifler büyük kahramanlık gösterdiler ve bütün mazlûm milletlerin muhabbetlerini kendilerine celb ettiler. Lâkin hazırlıksız ve plânsız başlanan işte muvaffak olabilmek için yalnız fedâkârlık kâfi değildir. Üç yüz bin muntazam Fransız kuvvetine, onun hava kuvveti, deniz kuvveti ve tanklarına hesapsız pâresine ve kabîleleri satın almasına yalnız otuz bin miktarında olan eski tüfenkli Rif kahramanlarının, ne kadar fedâkârane harp etseler de, galib olmayacakları tabîidir. İspanyollarla Fransızlar Riflere tesir için yollarına tesâdüf eden bütün köy ve kasabaları ateşe vermekleri evvelkinden daha şiddetle devam etti. Rifler azuka ile temin olunmamışlardı. Bu meselede bilhassa Fransızların pâre siyâseti, kabîleler arasında desîse siyâseti hâkim oldu. Bu yolda Mareşal Liyoti'in sanatkârane muâmeleleri numûne olabilecektir. Mâmafih Rifliler kuvvetli muhârebeyi beş sene kadar devam ettirdiler. Riflilerin muhârebeleri fedâkârlıkları hakkında çok yazmak mümkündür. Lâkin netice îtibâriyle hiçbir şey kazanmadılar hâriçten muâvenet olmadıktan sonra Riflilerin böyle bir darbeye uğrayacakları bedihî idi. Başka çare yok idi.

Şarkî Buhara'da şiddetli muhârebeler ve katliamların devam ettiği bir günde yazılan bu makalenin karîler tarafından tamamıyla Türkistan istiklâl mücâhidesine âit

bir hikâye gibi kabul edileceğinde şüphe yoktur. Rifliler, Dürzîler ve Hindistanlılara âit olarak Bolşevik matbûatına geçen fıkraları Türkistan ahâlisi adeta kendi halinin bir inikası **المكافى** gibi görür Rif kabîlelerinin tarihî mecmuası Türkistan vak'alarından farksızdır. Türkistan fedâkârlıkları belki Rifistan fedâkârlıklarından daha büyüktür. Rifliler beş sene harb etmişlerse, Türkistanlılar 1916 senesinden başlayarak, on bir senedir harb ediyorlar.

Mâmâfih Rus propagandasına kapılmış rûhen Ruslaşmış bâzı komünist uşakları vardır ki Riflilerle Basmacılar arasında bir fark görmek isterler. Onlarca Rifler kapitalizmle emperyalizmin aleyhine, Basmacılar ise lehine harb ediyorlarmış.

Özbeklerin komünist olanlarına bile mükellefiyet-i askeriye ta'mîm etmekten çekinen Rusların, muvâfik kışlalar yokmuş gibi bahânelerle yerli komünistlerin bile eline tüfenk vermek istemediklerini (*Kızıl Özbekistan*, numero 158) yerli ahâlinin, silâhsız olduğundan, yabanî domuzlara karşı mücâdeleden bile âciz kaldıklarını (*Pravda Vostoka*, numro 157) kendi gazetelerinde yazan Özbek komünistlerden bâzıları (meselâ Nezir İnayeti namında birisi) mahallî matbûatta istiare veya mecaz tarikiyle olsa da, Rusların mezâlimine işare edecek cümlelerin kullanmasına karşı bilmem ne gibi cezâlarla tehdid ediyorlar. (*Kızıl Özbekistan*, numero 135). Bakınız şu vakaya:

Kayyum Ramazan namında bir genç mektep çocukları için *Til Sabaklığı* (Lisan Dersliği) namında Türkçe bir kitap neşr ettirmiş. Rus sansüründen selâmetle geçen bu kitap İnâyeti yoldaşın nazar-ı inâyetini celb eylemiş. Bu eserde İngiliz mezâlimi altında inleyen Hindistanlılar ağzından “artık endişe etmeyiniz, ey mazlûmlar, bu karanlık gecenin de bir sabahı var” cümlesi söylenmiştir. Nezir İnayetiye göre müellifin maksadı Hindistanlılar değil, Türkistanlılarmış. Karanlık geceden maksatta Rus hâkimiyeti imiş. Yine mezkûr eserin diğer bir sahifesinde “Basmacıların günahı ile yüz binlerce insanın başı kesildi. Açlık sebebinden milyonlarca insan helâka uğradı” ibâresini “Basmacıların günahı yüzünden Ruslar kesti, Ruslar halkı acından öldürdüler” şeklinde te'vîl ediyor. Ve ilâve olarak bu kitabın telifinde Türkistan münevverlerinden Münevver Karî'nin iştirâkini, bunun da bu fikirleri Mustafa Çokay'dan öğrendiğini jurnal ediyor. Mezkûr kitaptaki “Ey ziyayı kapatan siyah bulutlar, artık def olunuz!” cümlesinde kezâ Rusların kasd olunup da dar milliyetçilik ruhu ile yazıldığı deşifre olunuyor. Nitekim diğer bir Özbek şâirinin “Ey soğuk şimalden gelen kuzgunlar, kabaslarınız bizim

çöllerimizde ötmesini!” ibâresindeki kuzgunlardan maksadın Ruslar olduğunu keşfediyor.

Bu keşfiyat’ından sonra Nezir İnayeti yoldaş bittabi tenkîdâta geçiyor. Türkistan’a hürriyet ve refah getiren Kızıl Ordu’nun vahşet icrâ etmek istîdadında olmadığını ispat ediyor. Nezir yoldaşa göre vahşet ve mezâlim ancak İnâyeti’nin mensub olduğu Türkistanlılar yapabilir. Ak gönüllü Kızıl Rusları bu gibi cinâyetlerle itham eden basmacıların ise hakkı îdamdır.

İstîlâyı başlarından def’ etmek husûsunda Riflilerle Türkistan mücâhitleri arasında fark olmadığı gibi, *Kızıl Özbekistan* muharririne diyebiliriz ki gayr-ı müsâvî şerâit dâhilinde icrâ olunan mücâdelenin mağlûbiyeti üzerine Rifistan ile Türkistan’da görülen satılık mefkûreler arasında da fark yoktur. Hâriçten yardım görmeyerek eski tüfenklerle müsellağ olarak kahramanlıklar ve fedâkârlıklarla harb eden kuvvetler sükût ederken istîlâyı idealize eden satılık feylosoflar zuhûr ediyor. Acaba mefkûreciler mi vücut buluyor. Kim bilir, belki de, muvafakatsizlik saatlerinde çoğalan Nezir İnayeti’lerin elinde ölmekten veya onların eliyle zelîlâne teslim olmaksansa Rif kahramanı, bizzat teslim olmakla, kendisince intiharın hafif bir suretini ahyâr etmiştir!...

32. Türkistanlı [Abdülkadir İnan], “**Türkistan Ahvali: Türkistan’da Maârif**”²³⁶

Özbekistan Cumhuriyeti Komiserler Şûrâsı reîsi Feyzullah Hoca merkez icrâ komitesinin 4. ictimâında bir mârûza okudu. Baş komiserin beyânatına göre Özbekistan Cumhuriyeti’nin en büyük muvaffakiyeti maârif sahasında imiş. Bu muvaffakiyeti isbat için Feyzullah Hoca istatistik mâlûmatlara istinad ediyor. Muvaffakiyetin kimlere âit olduğu Feyzullah Hoca’nın mârûzasında sarâhatle gösterilmiyorsa da Özbekistan maârif işleri ile az çok âşinâ olanlar buna vâkıftırlar. Diğer sahalarda olduğu gibi Türkistan ile beraber, bütün Şark milletlerini âzad etmek için çalışan Ruslara âittir.

Taşkent Vilâyeti İcrâ Komitesinin reîsi yoldaş İslamof vilâyet komünist kongresinde okuduğu raporunda diyor ki: Bizim Taşkent vilâyetinde maârif cihetinden Surhan vilâyetinden farkı olmayan mıntıklar vardır. Kısmen bu mıntıklara Mirzaçöl ve Havas ulusları da dâhildir. Ahâli fakirdir. Susuzluktan şikâyet ediyorlar... Yeni şehirde (Taşkent’in Rus kısmı) vazîyet tamamıyla kanaat-bahş bir surettedir. Eski şehirde ise (Taşkent’in İslâm kısmında) maârif işleri gayet fenâdır. Mektep binâları kâfi derecede değildir. Taşkent vilâyetinde mektep yaşında 111 bin çocuk mevcuttur. Bunlardan mekteplerde 34 bini okumaktadır. Yeni şehirde çocukların (Rusların) yüzde 68’i, eski şehirde (Türklerin) ise yüzde 38’i mekteplidir. Mahallâ ahâli içinde okumak için merak ve heves fevkâlâde kuvvetlidir (*K. Özbek*, numero 122, Haziran 1).

Aynı kongrede Han Suvaroğlunun **خان سووار اوغلو** mârûzasında deniliyor ki: Dârülfünununda Mahallî Halk Fakültesinde yüzde 4, Ziraât Fakültesinde 3, İctimâiyat Fakültesinde 6, Mühendislik ve Aska (su verme) Fakültesinde, Şark Fakültesinde ve diğer fakültelerde yüzde 4 nisbetindedir. Orta mekteplerde ise yüzde 51 mahallî halktandır. Orta mekteplerdeki yüzde 51 nisbetinde bulunan mahallî Türk unsurunun âlî mekteplerde cüz’î bir fâiz teşkil etmesinde eski Çar zamanında millî orta mektepler bulunmaması gibi sebeplerin de dahli büyüktür. Bunu elbette kabul ederiz. Fakat bu sebep istiklâl için olsun zâil olmuş mudur? İnkılâbı müteâkib Türkistan’da meydana gelen orta mekteplerin ilmî ve terbiyevî cihetten Rus mektepleri derecesine geldiğini propaganda eden Rus Bolşevikleri dârülfünunlara girmek için bu mekteplerden mezun olmayı kâfi görmüyorlar. Geçen sene dârülfünunlar için mutlak Rus îdâdîlerinden mezun olmak lüzumu îlân olundu. Tâlîmatnâme komisyonunda

²³⁶ *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s. 14-16.

(Moskova'da) Türkistan vekili bu maddeyi protesto etmiş idi. Fakat Ruslar Rus lisanının hâkimiyetini temin ile âlî mekteplere kabul için mutlak Rus mekteplerinden mezûniyet şahâdetnâmesi talep ediyorlar. İşte dârülfünunlarda mahallî talebenin gayet cüz'î olmasının bir mühim sebebi de budur. Türkistan'da bulunan âlî ve orta mektepler Türkistan parasına Türkistan'ı Ruslaştırıyor. Bu mekteplerin muvaffakiyetinden dolayı Feyzullah Hoca çok memnun olarak nutuklar irad ediyor.

Feyzullah Hoca'nın mârûzasındaki muvaffakiyetleri daha güzel anlamak için Taşkent (eski şehir) Fırka Teşkilâtının 3. kongresinde yoldaş Abdulhay Tacioğlu tarafından okunan mârûzadan birkaç rakam alalım. Bu mârûzaya göre bütün Türkistan'da okuryazar ahâli yüzde 6 nisbetindedir. Bizim Taşkent vilâyetinde ise yüzde 32'yi bulur. Bu rakamları milliyete ayırırsak Rusların yüzde 70'i, Türklerin de yüzde 23'ü okur ve yazardır sevadlıdır. Köylerde bile Rus kadınlarının yüzde 36'sı okuryazar (*Kızıl Özbek*, numero 129) bu rakamlar dahi çok mânîdardır. Dâhilî Rusya'da bile Rusların okuryazarları bu derecede değildir. Meselâ hâlis Ruslardan ibâret olan Tambof vilâyetindeki Rusların oku ve yazı bilenleri yüzde 10 teşkil eder. Dâhilî Rusya'da maârif vaziyeti bu surette iken en çıplak ve köylülerden ibâret Rus muhâcirleri Türkistan'a gelip yerleştikten sonra nasıl olur da yüzde 75 nisbetinde okur ve yazar ahâli yetiştirebiliyor? Türkistan Halk Komiserleri ve reîs-i cumhurları için bu bir muammâdır. Onların zuumunca Rus medenîdir, çalışkandır, Lenin milleti şu faziletlerden dolayı proleter rehberi olmuştur. Fakat mekteplerde okuyan Türkistanlı talebe için bu muammanın sırrı pek basittir: Ruslar Türkistan'da maârif vergisini mahallî ahâlden alırlar. Binanaleyh Rus mekteplerine dâhilî Rusya'dan fazla ehemmiyet veriyorlar. Müslüman parasıyla Rus çocuklarını terbiye ediyorlar. Mahallî mekteplerin inkişafına ise bin türlü mânîler çıkarıyorlar. İşte hakikat bu merkezdedir.

En garibi şudur ki, Feyzullah Hoca maârif sahasındaki fevkâlâde muvaffakiyetlerden bahsettikten sonra, Maârif Komiseri Mümin Hoca kendi mârûzasında maârif işlerinin fevkâlâde fenâ olduğundan bahsetmiştir. Özbekistan'da mekteplerin adeti çoğaldı. Bu doğrudur. Üç bin kadar maârif müessemiz vardır. Fakat gerek mefkûrevî (mânevî) ve gerek maddî cihet gayet zayıftır. Tâlim âlet ve esbâbı az mektep binâları yok, muallimlere üç aydır ki maaş verilmiyor. Hal böyle iken onlardan ne talep edebilirsiniz? Maârif vergisi çok olduğu halde istifâdemiz hiçtir. Mekteplerin vazîyeti ağırdır (*K. Öz.*, numero 137, Haziran 18)

Feyzullah Hoca'nın istinad ettiği istatistik rakamların kıymetini de bize Surhan vilâyeti firka kâtib-i umûmîyesi Muhammed Sabir yoldaşın mârûzası öğretiyor: Vilâyet maârif idâresinin hesabına göre vilâyette 31 mektep 1200 talebe vardır. Hâlbuki hakîkatte 10 mektep 350 talebe mevcuttur! Bu artık tefsir ve îzaha muhtaç değildir.

Özbekistan'da ve bütün Türkistan'da maârif cihetinden en ileri giden yer Taşkent müzâfâtıdır. Taşkent gibi bir merkezin civarındaki Türk köylerindeki maârif faâliyetine bakarsak görürüz ki buradaki faâliyet yalnız ahâlinin kendi Bolşevik esâretinde eli kolu bağlanmasına rağmen, evkaf idâresi faâliyetine münhasırdır. Taşkent şehrinden birkaç kilometre mesâfede olan Karatal kışlağı mektebi ile Rus muhâcirleri kasabası Nikolski mekteplerini mukayese ederseniz muvaffakiyetin kimlere mahsus olduğu meydana çıkar. Nikolski ihtiyacına milyonlarca Türkistan parası sarf olunup ibtidâî ve orta mektepler meydana getirilmiş iken Karatal için iki sınıflı bir ibtidâî mektep açılmış ki o da bir çayhânedede kar ve yağmur altında bulunuyor. 30-35 kadar talebenin ekseri soğuktan hasta olmuştur. Taşkent vilâyetinde Çinas civarında Mamut kasabasının millî mektepleri 1921 senesinde kapanmıştır. O zamandan beri ahâli mektep talep ediyor, fakat maârif idâresi hiçbir iltifat göstermiyor (*K. Öz.*, 136 numero).

Taşkent civarında vazîyet bu şekilde olduktan sonra maârif sahasındaki fevkâlâde muvaffakiyetlerin mânâsını anlamak müşkil değildir.

33. “Türkistan Ahvali [Türkistan’da Yerli Halktan Kimselerin Askere Alınması ve Komünistlerin Türkistan’daki Tiyatro Faaliyetleri]”²³⁷

Millî Kıtaat-ı Askeriye

Taşkent’ten *Pravda* gazetesine çekilen bir telgrafa nazaran Orta Asya kıtaat-ı askeriyesinin umûmî manevrası icrâ edilmiştir. İlk defa olmak üzere bu manevralara millî kıtaat da iştirak eylemiştir. Yerliler kendilerinden müteşekkil millî kıtaatin zuhûrunu sevinçlerle alkışlamışlardır. Kumandanlığın raporuna nazaran millî kıtaat nazariyat ve amelîyât îtibâriyle çok iyi hazırlanmışlar imiş...

Gazetede kıtaatin mikdarı hakkında mâlûmat yoktur. Bunun *Pravda* telgrafına bir madde teşkil edecek mikdardan fazla ciddî bir ehemmiyeti hâiz olmayacağı âşikârdır.

İlk Özbek Tiyatrosu

Sovyet gazetelerinde okunduğuna nazaran Taşkent’in Türklerle meskûn kısmında ilk Özbek tiyatrosunun resm-i küşadı icrâ edilmiştir. Resm-ı küşad münâsebetiyle Gulâm Zakirof’un Özbekçe yazılmış “Halime” nâm dramı sahneye vaz’ edilmiştir. Tiyatroya mahsus yapılan binâ 1000 adamı istîfab edecek derecededir. Binânın inşâsına 300.000 sırf sarf edilmiştir. Tiyatronun Özbeklerden müteşekkil aktörler grubu vardır.

²³⁷ *Yeni Kafkasya*, IV/2 (17 Teşrin-i Evvel 1926), s. 15.

34. Türkistanlı Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi”²³⁸

[I]

Gazetecilik veya matbûat tarihi, hiç şüphesizdir ki, bir milletin ilmî seviyesini ve ictimâî hayatının muhtelif safahatını gösteren bir mikyas ve pek parlak ayinesidir. Bu itibarla Türkistan gazeteciliği tarihine girişemezden mukaddem Türkistanlıların medenî ve ictimâî sâhalarda bugüne kadar ne gibi istihâleler geçirdiklerini mücmelen tahlil ve îzah eylemek isterim:

Mâlûm olduğu vechile Türkistan muhtelif medeniyetlerin husûsen üç medeniyetin –Çin, İran ve Arap- karşılaştığı saha ve tesir merkezi olmuştur. Bu üç medeniyetten son ikisinin tesirleri daha kuvvetli olarak kökleşmiş ve âsarı hâlâ görülmektedir.

703 senesinde Türkistan’da başlayan Arab istîlâsı, Türkistanlılara yeni dini, İslâm dinini, bahşederken Arab harsını da aşılamağa istemiştir. Arapların din maskesi altında Arapçılık siyâsetini Türkistan’da bütün şiddetiyle tatbîke kalkıştıkları bugün tarihçe müsbet bir hakîkattir. Türkistan’da bu yeni dine halk kalesi bir dereceye kadar hüsn-i kabul göstermiş ise de muhâfazakâr âsîlere de ve beyler sınıfı ile rûhânîler arasında uzun zamanlar mücâdele devam ede gelmiştir. Bilâhare rûhânî tabakanın galebesi cemâat zihniyetini dinî taassuba doğru sevk ediliyordu. İslâm akîdeleri ve “Din ile millet birdir” desturuyla yetiştirilen medrese zihniyetleri Türkistan’da millî an’ane ve millî ruhun sarsılmasına âmil olduğu bir dereceye kadar kabul olunabilir. Arab istîlâsından evvel Türkistan’da devam edip gelen millî bir şekl-i idâre dinî bir şekle tahavvül etti. Cengiz Hanların vaz’ eylediği ve bugüne bile bir kıymet-i askeriye ve idârîyeyi hâiz yasaların birine ahkâm-ı şerîat kâim olmuştur. İslâm harsının tesiriyle açılan medreselerde tahsil tamamen Arapça idi. Arap dünyasında, 17. asırlara gelinceye kadar nasıl ki ilmî ve edebî lisan Latince ve Yunanca idi; İslâmiyet’i kabul eden bu öyle ki camiasında Arabî ve edebî lisan Farsî idi.

Arapça’nın ilmî lisan olarak kabulü ancak din lisanî olmasındandır. İran medeniyeti tesiriyle Farsî lisanı da Türkistan medreseleri arasında âdeta edebî bir lisan gibi idi. Türkistan medreselerinde tahsil gören kimsenin Arabî ve Farsî bilmediği pek

* Mevzû üzerine Berlin Dârülfünununda sâhib-i imza tarafından bir konferans verilmiştir. İdâre.

²³⁸ *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (16 Kânûn-ı Evvel 1926), s. 10-12.

enderdir. Bu iki lisanın Türkistan gibi bir Türk dünyasında taammümüne sebep her iki medeniyetin tesirleri neticesidir. Her ne olursa olsun, İslâm medeniyetinin Türkistan Türklerine hizmetleri olduğu gibi Türkistanlıların, belki de Araplardan ziyâde, İslâm medeniyetine hizmet eyledikleri ve onu i'tilâya çalıştıkları da pek mâlûm bir hakîkattir. Türkistan'da İslâm harsının en şaşaalı devri Samaniler zamanında asırlarca devam eylemiş ve büyük Kaan Aksak Timur'un vefatından birkaç zaman sonra sönmüş hesap olunabilir. İslâm dininin medrese zihniyetçilerinin elinde bir menfaat bâzîçesi olarak kalması cemâati mistik ve fanatik hâle kalb eylemişti. Kendi menfaatleri için dini vâsıta eden bu mistik ve fanatik mutaassıplar halkın bu boğucu girdaptan kurtulmasına ve millî benliğini idrak eylemesine mühim mânia ederler. İslâm medeniyetinden evvel de ateşperestlerin dinî merkezi olan Buhara; İslâm âleminde de kutsî bir şerif mevkiini ihraz ve 201 medresesiyle dinî bir propaganda merkezi sayılmış gibiydi.

İşte Türkistan bu kara taassub devrinin en mühlik safhalarını dağılık müteaddit hanlıklar halinde tükenmez dâhilî mücâdeleler içinde yaşarken 1855'de şimalden, müstemlekeci ve modern teknik ile mücehhez, Rus istilâsına mâruz kaldı. 1868'de Buhara ve Hive hanlıkları çarın birer vassalı (tabii) olarak kaldılar. Uzun mücâdelelerin neticesinde 1884'de Merv'in işgaliyle nihâyetlenen bu kanlı istilâ Türkistan'da medrese esaretine bir de Rus esareti ilave etti. Buhara'da ise medrese esaretini himaye eden ve şerîat namı altında pek haksız ve zâlimâne icrâatlarda bulunan kurûn-ı vustaî derebeyliğinin idâresi vardı.

Türkistan'ın 10-12 milyonluk müctemi kafillesi arasında yeni usûlde metodun bir mektep, âdî bir matbûa ve gazete mevcut olmadığı gibi bunların isimleri de 1905 senesine kadar yabancı idi. Halkın tenvirine ve millî ruhun uyanmasına kadar çalışmak ve ona can ve hayat vermek fikirleri daha 1905 senesine kadar Türkistan serhadlarını aşmamıştı. Çünkü yüzde 80'i câhil ve ilmî seviye îtibâriyle düşkün ve fanatik halk daha bunu hazmedecek liyakatte değildi. Türkistan'da yerli halkın kendi tarih ve harsı, yani millî hayatı hakkında telkînatta bulunacak bir eser yoktu. Taş basmasıyla Bombay ve İstanbul'da bastırılan efsanevî ve dinî hikâyelerden başka bir şey değildi.

Rus istilâsından sonra Mâverâ-yı Kaspî demiryolunun inşası Türkistanlıların Rusya memâlikinde medenî hayatla temaslarına ve bu suretle tecdîde doğru gayr-ı şuûri olarak temâyüllerine sebep olduğu tahmin olunabilir. Çünkü modern münâkalâtın her bir tekâmül edememiş milletler üzerinde büyük aksülameller vücuda getirdiği göz

önündedir. Türkistan'da yenilik ve tecdîde doğru cereyanın başlatmasına en mühim âmillerden biri de hac yolunun Odessa ve Batum hatlarının birleştiği mahal-i iltisâk olan Dârülhilâfe üzerinden geçmesi ve bu münâsebetle Türkistanlıların kendi arkadaşlarıyla temasta bulunmaları ve Türkiye âsar ve matbûatına meyil göstermeleridir. Fakat Dârülhilâfe ile temasta bulunan hacılar kafillesi Türkistan'daki azîm bir taassup maniine karşı duramazlardı.

Gazeteciliğin ve matbûatın bir milletin medenî teâlîsine, o milletin ictimâî ve iktisâdî hayatının can damarı olduğuna âmil olduğunu idrak edemeyen ve daha milliyet akîdelerini bile hazımdan âciz olan kara bir mâhiyette, Gutenberg'in o meşhur makinesinden bîhaber bir diyarda, matbûat işlerine nasıl başlamak olurdu? Cehâlet ve taassub gibi mânevî ve kuvvetli mânialara, bu münâsebetle, matbûasızlık, mürettepsizlik gibi maddî meşakatlere galebe çalmak ve 10 milyonluk bir kitleye karşı saha-i erkânda mücâdele etmek pek ekalliyetde olan mahdud münevverler için korkunç ve hem de müşkil idi.

Türkistan'da gazeteciliğin ne gibi hâricî tesirlerle geldiğini mücmelen zikr ile Türkistan gazetecilik tarihine geçiyorum. Rus istflâsını müteâkib Türkistan vilâyetinin merkezi Taşkent'te mahallî lisan ve Rusça olarak Rus hükümeti tarafından *Türkistan Vilayet Gazetesi* namıyla bir gazete intişar eylemişti. Bu gazete Türkistan Türklerini Ruslaştırmak isteyen teşkilâtın neşr-i efkârı, aynı zamanda, Rus muhâcirlerine mahsus kolonist bir gazete idi. Bu gazetenin müdürü meşhur Rus misyoneri ve Taşkent'teki Rus dârülmuallimini direktörü Astrovmofo idi. Bu gazete yerli halkın kendi malı olmaktan ziyade Çar hükümetinin bir propaganda varakası idi. Bu nokta-i nazardan onu Türkistan gazetecilik tarihine ithâl edemeyiz.

Tahminimde yanılmıyorsam, 1890 senelerinde Kırım'ın Bahçesaray şehrinde İsmail Bey Gasprinski namında fedâkâr bir Türk tarafından çıkarılan bütün Rusya Türkleri arasında şuurlu fikirleriyle can ve hayat yağdıran *Tercüman* gazetesinin Türkistan'da da büyük tesirleri görünmüştü. Rusyalı Türkler arasında millî tesânüdü ve yeni metodda usûl-ı tedrisi ve maârifî neşr ve tâmin maksadıyla çalışan bu gazete sâyesindedir ki Türkistan'da tecdîde doğru bir temâyül uyanmaya ve Türkistanlılar arasında terakkîperver yetişmeye başlamıştı. Kırım'dan, Azerbaycan'dan ve İstanbul'dan gelen gazete ve kitapların Türkistan'daki münevverler tarafından mütâlâa olunması ve yeni fikirlerle mülhem olarak modern, metodun mektepler açmaya

başlamaları medrese zihniyetçilerinin menâfîine ve akîdelerine sekte vurduğu için Türkistan’da cedid (terakkîperverler) ve kadim (mürteciler) mücâdelâtı başladı.

İstanbul’daki gazetelere abone olup Türkistan’da ve Buhara ülkesinde halk arasında mezkûr gazeteleri okuyanlar az değildi. Yukarıdaki îzâhattan da anlaşılacağı vechile görülüyor ki, Türkistan’a gazeteciliğin tesiri biri Kırım, diğeri İstanbul’dan gelmiştir. Lâkin esâs îtibâriyle, Kırım ve Şimal Türklerine ve dolayısıyla Türkistanlılara, tecdid ve uyanma tesirlerini aşıl原因an menbain İstanbul muhit-i irfanı Türkiye olduğunu unutmamak lâzım gelir.

1905 senesinde Rusya’da gibi inkılâp ve umum Rusya Türklerinin müştereken hareketlerine sebep olması ve Türkistan’da da şu tarihten itibaren tecdid hareketi belirlemeye başlamasıyla Türkistan’da gazetecilik tarihine girmiş oluyoruz. Demek oluyor ki Türkistan gazeteciliği tarihi 1905 gibi pek kısa bir mâzîden başlıyor.

Türkistan’daki risâle ve gazeteler hakkında materyallerin noksanlığı dolayısıyla bazı münteşir gazetelerin tarih-i neşr, meslek ve nüshalarının adetini göstermekten mâruzum.

Türkistan gazetecilik tarihini üç devreye ayırabiliriz:

1-1905 senesinden Harb-i Umûmî bidâyetine kadar süren devir,

2-Harb-i Umûmî’den Rusya İnkılâbı ve İstiklâl Mücâdelesine kadar ki devir,

3-Komünist istîlâsı devri

[II]²³⁹

Birinci devre:

1905 senesinde Taşkent’te ibtidâî bir matbaada küçük mikyasa Tatar-Özbek lehçeleriyle terakkîperver başlığı Münevver Kari tarafından *Terakkî* isminde haftalık bir gazete neşredilmişti. Bunun yegâne tâkib ettiği maksat taassuba karşı mücâdele ve terakkîperverliği müdâfaa idi. *Terakkî*’nin kapatılmasıyla yine aynı zat tarafından *Hurşid* isminde yalnız Özbekçe bir gazete mevki-i intişara konulmuş ise de, bir müddet sonra, Çar sansürleri tarafından kapatılmıştır. Bilâhare yine aynı zat tarafından *Şöhret*

²³⁹ Türkistanlı Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 9-11.

ismiyle bir gazete neşredilmişti. Bu gazetenin devamı biraz uzunca sürdü ise de Çar sansürünün mümanaatından kurtulamadı. Bu gazetenin neşr ve muharrirleri gazetecilik sâhasında yetişmiş mütehasıslar değil, belki de milletin teâlîsini düşünen münevverler ve heveskârlar idi.

1908 senesinde yine Taşkent'te *Asya* isminde oldukça mükemmel bir teşkilât tarafından diğerlerine nisbeten muntazam yevmî bir gazete neşredilmişti. Bu gazetenin ömrü yukarıda zikr eylediğimiz gazetelerden daha uzun olmuşsa da aynı âkıbete dâçar olmaktan halâs olamamıştır.

Türkistan'da tenevvür ve tecdidin inkişafa ve halkın modern nazarlara mâlik olmasına mâni olan Çar sansürü yanında dâhilî, ikinci ve kuvvetli bir düşman daha mümânaatda idi: Kadimler= Rûhânîler. Türkistan münevverleri için hâricî mânia, Rus sansürüne ve dâhilî mânia rûhânîlere karşı mücâdele yürütmek devri idi.

1909 senesinde, meşrutiyetin îlânından biraz sonra, Türkistan'da Avrupa'dan mülhem olarak, Türk milliyetperverliğinin ve Turancılığın belirmeye başlanması diğer Rusya Türkleri arasında, husûsen Türkistan'da millî benliği, millî duyguyu galeyana getirmeye başlamıştı. 1911 senesinde Semerkand'da meşhur Türkistan terakkîperverlerinden merhum Mahmud Hoca Behbudi'nin *Âyine* isminde mecmuası intişara başlamıştı. Bu mecmua bir zamanlar Farisî lisanında intişar eyliyordu. Bu mecmuanın hayatı, diğerlerine göre, bir - iki sene devam eylemiş ise de Çar sansürü bunu da kapatmıştır. Çok geçmeden Mahmud Behbudi *Semerkand* isminde yevmi bir gazete neşr eylemeye muvâfik olmuştu.

Tecdid hareketlerinin kokusu rûhânîlerin elinde inleyen taassub merkezi Buhara'da da bâzı cereyanlara sebebiyet vermişti.

1912 senesinde *Buhara-yı Şerif* ismiyle muntazam bir teşkilât tarafından haftada iki defa münteşir bir gazete Buhara'da çıkarılmıştı. Maalesef bu gazete mahallî Türk lehçesinde değil, fakat [sadece] Farisîce idi. Bilâhare Turancılık mefkûresinin bu ülke münevverlerinde de büyük bir aksülamel uyandırmasıyla *Buhara-yı Şerif* gazetesine ilâve olarak, haftada üç defa münteşir *Turan* ismiyle mefkûrevî bir gazete neşredilmişti. Buhara ülkesi kudsî mefkûre uğrunda çalışmaya pek müsâit olmakla beraber, Çar hükümetinin rûhânîlerle emir idâresine kuvvetli tesiri neticesi olarak, Buhara'da umum yeni metodun mektepler ve gazeteler seddedilmiş ve bu kudsî teşebbüsler akâmete

uğramıştı. Yine bu senede Türkistan'da *Fergana* ismiyle haftalık bir gazete neşrolunmuştu. Bunun da sehdolunmasıyla *Sâdâ-yı Fergana Gazetesi* ismiyle mevkî intişara çıktı, Fakat Çar sansürünün pençesinden kurtulamamıştı.

Bu birinci devrede münteşir gazetelere karşı halk temâyül göstermiş ise de ahâlinin yüzde 80'i okumak bilmediğinden ve rûhânîlerin zehirli fikirlerinden kurtulamamasından gazetelere bid'at nazarıyla bakmıştır. Çar Rusya'sının şûurî ve medrese mutaassıplarının gayr-ı şûurî olarak Türkistanlıların tenevvürüne mâni olmak siyâsetleri âdeta birbirinin mütemmimi gibiydi. Mânevî ve maddî müşkilâtlar ve dâhilî tazyiklerle çıkarılan birkaç gazeteyi öldüren hâricî düşmana yardımcı olduğuna müdrik olamayan halk, kara cehâlet gözüyle, çıkan gazeteleri bid'at ve gazete karîlerini dinsiz ve mürted diye telakkî ediyordu.

İkinci devre:

Harb-ı Umûmî bidâyetinde Türkistan münevverleri gazete intişarı hususunda mühim teşebbüslerde bulunmuşlarsa da, ahvâl-i fevkâlâde dolayısıyla daha teşdîd edilen unsurun **انسورک** elinden kurtulamamışlardır.

1914 sensinde Taşkent'te *Sâdâ-yı Türkistan* ismiyle mükemmel ve yevmî bir gazete neşredilmişse de yalnız altı ay devam edebilmiştir. Bu devirde vaziyet-i harbiye, husûsen Türkistan'ın harbe dâhili dolayısıyla gazete intişarına müsâade verilmediği gibi yeni usûl mekteplerin kısm-ı a'zamı kapatılmış ve Türkistan münevverleri de dehşetli tâkîbâta mâruz kalmışlardı. Bu cihetten bu devreye Türkistan gazeteciliği tarihinde devre-i fetret desek daha muvâfık olur. Diğer cepheden tetkik edilirse bu devre Türkistanlıları gazete mütâlaasına hazırlamış ve bu hevesi kuvvetlendirmiştir.

Çünkü Rusya'nın Türklerle muhârebeye girişmesi ve Çanakkale ve Kafkas harp cephelerinde muharebâtın suret-i cereyânı hakkındaki merak halkı gazete mütâlaasına sevk ediyordu. Türkistanlıların korkunç düşmanı Çar Rusya'sının Alman cephesinde mağlûbiyeti haberlerini büyük meraklarla tâkib eden mutaassıplar çoktu. Evvelden gazeteyi bid'at telakkî eden rûhânîlerin kendileri Azerbaycan ve Şimal Türklerinin gazetelerine abone olmakta idiler. Buhara'ya gazetenin ithâlî âdeta men' edilmişken bu esnâda bu şehirde 300 nüsha kadar Azerbaycan gazetelerinin okunduğu görülmekte idi. İşte şu itibarla, 1914'den 1917 senesine kadar süren devreye Türkistan gazete mütâlaasına hazırlık devri desek doğru söylemiş oluruz.

1917 senesinde Çarizmin yıkılması bilâhare Kerenski hükümetinin mevki-i idâreye gelmesiyle bütün Türkistan müteceddid ve münevverlerinde canlı bir hayat devresi görünmeye başladı. Bu esnada Taşkent'te de *Şûrâ-yı İslâm* nâmıyla tamamıyla hür ve müstakil yevmî bir gazete intişar eyledi. Bu beklenilmeyen inkılâbın Türkistan Türklerinin istiklâliyetine büyük fırsat hazırladığını idrakle kudsî mefkûre uğrunda fedâkârane çalışmak zamanı gelmişti. Bu zamanda Semerkandî Behbudi merhum tarafından *Hürriyet* ismiyle yevmî ve muntazam bir gazete neşr olundu. Çarizmin yıkılmasıyla bu fırsattan istifâde çârelerini halka taammüm ve istiklâl mefkûresini aşıl原因an müteaddid cemiyetler teşkil edilmişti. Buhara ülkesinden hâriç Türkistan sâhasında münevverler ve rûhânîler birleşmiş gibi idiler. Fakat Buhara ülkesi taassubun ve sâbık Çar idâre adamlarının neşu ü nema merkezi olmuş idi. Buhara emiri Çar esâretinden korktuğu halde Türkistan istiklâliyetini müdâfaa yollarını düşünmeden Çar mümessillerinin elinde bâzîçe ve olarak tamamıyla reaksiyoner bir vazîyet ile Çar siyâsetinin sâdik bendesi olup kalmıştı.

1918 senesinde Hokant Cumhuriyeti'nin reisi Mustafa Çokay Bey tarafından Taşkent'te *Hür Türkistan* ismiyle yevmî modern bir gazete intişar edildi. Yine aynı zamanda Türkçüler teşkilâtı tarafından *Turan* ve *Necat* gazeteleri mevkî intişara konulmuştu. Diğer bir müessese-i ilmiyye de *Uluğ Türkistan* ismiyle oldukça mükemmel ve modern yevmî gazete neşr eylemişti. Çar Rusya'sının yalnız Taşkent'te bir millî gazetenin intişarına müsâade eylediği halde 1918 senesindeki fırsatlı devirlerde Taşkent'te beş yevmî gazete tamamen müstakil olarak intişara başlamış ve ibtidâî mektebin adedi pek doğru olduğu halde bu devirlerde 1500 adedi bulmuş ve müteaddid merkezlerde "Turan Tûdesi" ismiyle mektep ve spor yurtları açılmıştı. Türkiye'de tahsil edip yurtlarına dönen Türkistanlı münevverlerle Sibirya'dan Türkistan'a kaçan esir Türk zâbitlerinin bu devirlerde Türkistan maârifine unutulmaz büyük hizmetleri olmuştur. Bu serbest zamanın Türkistanlılara bahş eylediği millî ruh ve millî benlik bugün her bir Türkistanlının kalbinde silinmez bir iz bırakmıştır.

Üçüncü devre:

Bu devre 1918 senesinde Hokand Müstakil Cumhuriyeti'nin Sovyetler tarafından imhâsıyla başlar. Bu kızıl komünist devrinde Türkistan'da gazeteler müteaddid nâmlar taşıyarak millî mücâdelelerinde devam eylemişlerdir. *Uluğ Türkistan* gazetesi Sovyet Türkistan Cumhuriyeti vücuda geldikten sonra *İştirakiyûn* namını almış

ve 1920’de *Kızıl Bayrak* ve 1921’de *Türkistan* 1924’de *Kızıl Özbekistan* namını almıştır. Bu gazete tamamen Merkezî İcrâ Komitesinin nâşir efkârı olsa da, millî mesele de Ruslara karşı yazılar yazmaktadır. Husûsen bu gazetenin ilâvesi olan *Muştum (Yumruğum)* mizâhî mecmuası Rus kolonistlerine karşı yazıları ile ve karikatürleriyle meşhurdur. Bugün Türkistan’da, Özbekistan’da en mükemmel gazete *Kızıl Özbekistan*’dır. Yevmî 1600 nüsha neşr olunmaktadır.

Maârif ve Okutuvçı ismiyle mükemmel ve haftalık edebî ve ilmî mecmua neşr olunmaktadır.

1920 senesi Eylül sekizinde Buhara imâretinin yıkılması ve yerine Buhara Halk Şûrâlar Cumhuriyeti’nin teşkili üzerine Buhara’da *Azad-i Buhara* ismiyle yevmî Özbekçe bir gazete neşr olunmuştur. Yevmî 3000 nüsha.

1922-1924 senelerinde Buhara maârif nezâreti tarafından *Maârif ve Medeniyet* ismiyle ilmî bir mecmua neşr olunmuştu.

Fergana civarında Hokand şehrinde *Fergana* ismiyle bir gazete münteşirdir. Yevmî 4000 nüsha.

Özbekistan merkezi Semerkant’ta *Zereşan* ismiyle 1922 senesinde bir gazete neşr edilmiştir. Bunun bir mizâhî ilâvesi vardır: *Meşrep*.

Türkistan’da bugünkü Sovyet idâresindeki diğer cumhuriyetlerde serbest matbûat olmadığından bütün gazeteler partiyanın izniyle makale neşretmektedirler. Gazete ve mecmuaların hattâ kitapların başında, eski Arap kitaplarının Bismillah... ile başlaması gibi kıvılcık bir besmele ile “Bütün dünya yoksulları birleşiniz!” tâbiri vardır! Türkistan istiklâliyeti devrinin bahş eylediği ve millî mücâdele uğrunda Türkistan dağlarında fedâ-yı nefis eden fedâkâr mefkûrecilerin bıraktığı iz her bir Türkistanlı gencin kalbinde terâküm etmekte ve kuvvetlenmektedir. Türkistanlılarda tahsile karşı şiddetli aşk ve modern medeniyete karşı kuvvetli hasret vardır.

Yukarıda bütün safahatını îzah ile geldiğim Türkistan gazeteciliği ve dolayısıyla Türkistan tecdîdi hakkındaki mâlûmat; Türkistan münevverlerinin kudsî yollarda ne gibi müşkilâtlara katlanarak azim ve îmanla çalıştıklarını gösterir. Bundan on sene mukaddem fanatik ve mistik medrese zihniyetçilerinin menâfiine kurban olan halk 1918 senesinden beri başlayıp gelen millî mücâdelelerde artık kendi münevverleriyle kol kola

vermiştir. Türkistan'ın en musibetli düşmanı, dâhilî düşmanı olan rûhânîler idi. 1920 Buhara imâretinin yıkılmasıyla medrese zihniyetçilerinin de hayatına hâtîme çekilmiş oluyor. Yani dâhilî düşman olan taassuba karşı galibiyet kazanılmıştır. Fakat hâricî düşmana karşı daha galebe edemedik. 1865 senesinde beri Türkistan'ı çiğneyen Rus çizmeleri bugün başka isim ve başka renklerle aynı abûs çehresini muhâfaza etmektedir. Dünkü Ak Padişah emperyalizmi bugün kızıl emperyalizm şekline inkılâb etmiştir. Türkistan istiklâliyeti için Türkistan dağlarında cansiperane fedâ-yı nefis eden mücâhid Basmacılarımızın akıttıkları kanın on mislini ve gömdükleri kemiklerin yüz mislini yerlere gömerek güzel Türkistan'ımızın istiklâliyyetini alacağımızdan kat'iyen eminiz.

Türkistan gençleri arasında demir gibi tesânüd ve kudsî mefkûreye metin bir sadâkat oldukça kendi hakk-ı hayatlarına kavuşacakları pek âşikârdır.

Berlin - Türkistanlı Ahmed Naim

35. “Türkistan Ahvali: Müstakil Özbekistan”²⁴⁰

Rusya icrâ heyet-i ictimâî esnâsında, “Lunaçarski mekteplerinden ziyâde dans salonları ile âsâr-ı atıka muhâfazasına ehemmiyet veriyor” diye maârif komiserliğine hücumlar olmuştur. Bu hücumlara karşı kendisini müdâfaa eden Lunaçarski bir hikâye anlatmıştır. Bu hikâye Özbekistan Cumhuriyeti’nin ne gibi bir istiklâle mâlik olduğunu gösterdiğinden buraya naklediyoruz:

Geçenlerde Lunaçarski diyor- meşhur âlim ve seyyah Sven-Kaden **سوون-قودون** Moskova’ya gelmiş imiş. Seyyah, Çiçerin’i ziyârete gelmiş, Çiçerin de kendisi ile görüşmek için Lunaçarski’yi kapısına çağırmıştır. Seyyah; “sizde âlemşumul kıymet ve şöhreti hâiz demiryolunun âbidâtı vardır. Bu âbidâtın çökmek üzere olduğu doğru mudur?” diye sormuş. Lunaçarski de: “Umûmî maârif komiserliğimiz olduğu zaman biz bu âbidâtın muhâfazası için birkaç bin ruble tahsis ederdik, şimdi ise bu âbidâtların muhâfazası bizden çıktı. O iş şimdi Özbekistan Cumhuriyeti’ne âittir” diyince seyyah ile beraber yoldaş Çiçerin: “Tarihî âbideleri saklamak lâzımdır” demişler ve “bu hususta Özbekistan Cumhuriyeti’ni istîzah etmelidir” diye ilâve etmişlerdir.

Bir seyyahın şikâyeti üzerine ifâ-yı vazifeye dâvet olunan müstakil bir cumhuriyeti nasıl buldunuz?!

Bolşevik istiklâli işte bu kadar olur.

Basmacılarla Mücâdele

Dni gazetesinin aldığı mâlûmata nazaran Semerkant’ta vilâyet icrâ heyetleri reisleri ile siyâsî zâbita mümessillerinden müteşekkil bir meşveret ictimâında Basmacılara karşı hükümetçe icrâ olunan mücâdeleye ahâli tarafından kat’iyen müzâheret gösterilmediği, hattâ müzâheret değil, bilâkis Basmacılara karşı tâkîbat icrâ eden hükümet kıtaatına karşı hareketlere buldukları bile nisbet edilmiştir.

²⁴⁰ *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (16 Kânûn-ı Evvel 1926), s. 18.

36. “Türkistan Ahvali [Türkistan’da Yapılan Takibatlar ve İstanbul’da Eğitim Alan Türkistanlılar İçin Yapılan Faaliyetler]”²⁴¹

Türkistan’da Tâkîbat

Aldığımız bir mektupta Türkistan münevverleri arasında şiddetli tâkîbat ve tevfiyat icrâ edildiği haber veriliyor. Bundan iki ay mukaddem Taşkentli Yusuf Bey üç sene kalebentlikle Sibiryâ’ya teb’îd edilmiştir. Aşkabat’ta keza on münevver genç îdam edilmiştir. Türkistan meşhur edip ve terakkîperverlerinden sâbık Buhara maârif nazırı şâir Fıtrat ile refikleri hapis edilmiştir, Semerkant, Buhara ile Fergana’da tâkîbat devam eylemektedir.

Türkistanlıların İctimâ

8 Kânûn-ı Sâni Cuma günü Türkistanlı talebenin teşebbüsü ile İstanbul’da mevcut Türk gençliği Terakkî ve Teâlî Cemiyeti’nin binâsında Türkistanlı talebe ve tüccarının mühim bir ictimâ akdedilmiştir. İctimâ Türkistan Talebe Cemiyeti teşkil maksadı ile bir muârefe ve musâhabe mâhiyetini almış, misafire çaylar, kurabiye ve pastalarla ikram olunarak bu esnada muhtelif zevât tarafından gençliği teşvik mâhiyetinde sözler söylenmiştir. İctimâda مدعو bulunanlardan Zeki Velidi Bey Türkiye’de tahsilin Türkistan için ehemmiyetinden, Osman Hoca Bey, Türkistan ile Türkiye arasında harsî münâsebetin tarihi ile Napolyon ordularının istîlâsı altında, harsî Alman intibahının sevkiyle millî mukavemet ruhunun kuvvetlenmesinden, Resulzade Mehmed Emin Bey de millî gayenin bütün Türkler için tahkik edeceğinden gençlere ümit ve şevk ile müstakbel hayatta müfid bir âmil olmak üzere çalışmanın lüzumundan bahs eylemişlerdir.

Bunlardan mâada ictimâda Türkistanlı talebeden Osman Açıl, Timur ve Ahmed Şükürî Beyler tarafından nutuklar irad olunduğu gibi İstanbul Türk Ocağı namına Rıza İzzet ve Türk Gençliği Teâlî Cemiyeti nâmına da mezkûr cemiyet reîsi tarafından tebriki ve teşekkül eden cemiyete muavenet va’dini mutazammın birer nutuk îrad edilmiştir. Neticede mutasavvur cemiyetin nizâmnamesini tanzim ve hükümetten müsâadesini istihsal etmek için talebeden Ahmed Şükürî, Timur, Osman Açıl, Mecdeddin ve Mamur beylerden ibâret bir komisyon intihab olunmuştur. İşbu komisyon tarafından Türk Ocakları Merkez Heyeti namına arz-ı ihtiramı mutazammın bir telgraf

²⁴¹ *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 18-19.

çekilerek Ankara'dan kendilerini tebrik ve muavenet vaadini mutazammın bir cevap almıştır.

Kardeş Türkistan talebesinin bu teşebbüsünü biz de tebrik eder muvaffakiyetlerini can-ı dilden temennâ ederiz.

37. Türkmen [Abdülkadir İnan], “**Türkistan Ahvali: Yer Islâhatı**”²⁴²

Türkistan’da günün meselesini teşkil eden mesele yer ıslâhatıdır.

Dâhilî Rusya’da çoktan iflâs eden Askerî Komünizm şimdi yüzüncü defa olarak, Türkistan’da tatbik olunuyor. Mahallî rençber ve ameleye birçok vaadler veren Moskova hükümeti Türkistan’ın bütün servetini Moskova’ya taşımaktan başka bir şey yapamadı. Rençber kısmı eski devre nisbeten daha çoğaldı. Çünkü Türkistan’ın eski tüccarları, millî muallimleri ve diğer münevver hadımları şimdi hep rençber kısmına iltihak ettiler. Türkistan ticâreti Moskova müstevlilerinin eline alındı. Bu ticâret müesseselerinin Moskoflu sâbık tüccarlar memur olabildiği halde mahallî tüccarlar, burjuva diye, dışarı atıldılar. Taşkent ve Semerkant gibi Türkistan millî ticâret merkezlerinde Moskova ticâret şubelerinin reîs ve müdürleri hep Moskoflu Ruslardır (Taşkent vilâyeti ticâret şubesi müdürü Miroştikof, Zerefşan Buhara ve Semerkant vilâyeti ticâret şubesi müdürü Bikoviç-Çerkaski, ticâret defterdarlığı müdürü Finkovoski...), milliyetçi muallimler ve eski devir kâtip ve memurları hep açıkta kaldılar ve rençber sınıfına iltihak edildiler. Rençber sınıf Moskova’nın yaldızlı vaadlerinin yalan olduğunu çoktan anlamış ve müstevlilere karşı millî mücâdeleye girişmişti. Lâkin Moskof bu rençber sınıfının bu millî mücâdelesine Kızıl Ordularıyla kanlı Çeka cellâtlarıyla karşı koydu. İki üç senedir ki rençber sınıf Moskof’un cins ve adlarının ifâsını talep ediyor. Moskof Türkistan’ın bütün servetini Rus merkezine toplamakta devam ederek mahallî rençberlere yer ıslâhatı namıyla bir şey vermektedir. Türkistan rençberleri için yer ıslâhatı hakîkaten lâzımdır. Orta asır fakihleri hukukuyla ve eski zirâat usûlüyle Türkistan inkişaf edemez. Bunda şüphe yoktur. Lâkin Bolşeviklerin yer ıslâhatı orta asır fakihlerinden daha fenâdır. Bu ıslâhat işleri zirâattan bir şey anlamaz komsemoller, hayırsızlar ve işsiz serserilerin eliyle icrâ olunuyor. 1918 senelerinde merkezi Rusya’da tatbik olunan yağmagirlik komünizmi 1927’de Türkistan’da tatbik olunuyor. Çünkü bu ıslâhat için Moskof’tan masraf çekmiyor. Orta halli çiftçilerin elindeki zirâat âleti ile ekin yerlerini sözün hakîkî mânâsıyla gasp ederek diğerlerine veriyorlar. Türkistan’da büyük arâzi sahipleri yoktur. En büyük çiftlikler 15 disatinden fazla değildir. Bu çiftlikleri dağıtmadan, harab etmeden yer ıslâhatı yapmak mümkün değil miydi? Muhsinlerin, İhsanların öküzünü beygirlerini Hasan ve Ahmetlere vermekle yapılan ıslâhattan Bolşevikler ne bekliyorlar? Türkistanlılar içinde sanayi sınıf mücâdelesini çıkarıp köylülerin bir nısfını diğer nısfına düşman ederek millî

²⁴² *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 17-18.

vahdeti parçalamak! Bağıra çağıra fukaraya vaad ettikleri iktisâdî inkişafı göstermek için Muhsinlerin öküzlerini gasp ederek kendi acentelerine vermek! Bu, yer ıslâhatının siyâsî cephesidir. İktisâdî cephesi ise: Türkistanlı çiftçilerin Moskova pamuk Kulavkum yine kul olması! Fakat Türkistanlı rençberler kul olmak istemiyorlar: Moskova'nın pamuk ekmek için takdim ettiği paraları almaktan istinkâf ediyorlar. Çünkü pamuk mahsûlâtından istifâde çiftçilerin kendi ihtiyaçlarında değildir. Orta Asya pamuk komiteleri eski Türkistan eli çomaklarından daha fenâ bir surette rençberleri istismar ediyor. Tabîî rençberler tarafından buna karşı hareketler vardır. İşte Moskova yer ıslâhatı namıyla şu müteşekkil mahallî rençberleri dağıtmak ve kendine bu ricâli olan köylülerden ibâret pamuk mezraa kulları hazırlamak istiyor.

Dâhilî Rusya'da iktisâdî ıslâhatlar Rus milliyetçilerinden ibâret mütehassısların iştirakiyle yapıldığı ve bu gibi pratik ıslâhatlarda komsomollere yer verilmediği halde, Türkistan'daki yer ıslâhâtı icrâsında tecrübesizlerden ibâret komsomol teşkilâtından istifâde olunması da câlib-i dikkattir. Türkistan'da Bolşeviklerin yer ıslâhâtı, zirâat işlerinin inkişâfı hakkındaki teşebbüslerinin ne kadar samîmî olduğu, mahallî Türk menfaatinin ne surette temin edildiğini Özbekistan Komiserler Şûrâsı'nın Kânûn-ı Sâni sonlarında îlân ettiği bir kararnâmede vâzıh bir surette gösteriyor. İşte bu kararnâme:

Moskova'dan Özbekistan'a lüzûmu olmayan birçok âlet-i zirâiye getirilmişti. Şimdi bu âletin zararına olsa da Rusya'nın diğer vilâyetlerine satmak için komiserler şûrâsı karar verdi. Çünkü bu âlete Rusya'nın bâzı vilâyetlerinde ihtiyaç büyüktür. (*Kızıl Özbekistan*, numero 29, Şubat 4)

Demek ki dâhilî Rusya fabrikalarının mahsûlâtından olan âlet-i zirâiyenin Türkistan'a lüzûmu olmayanı Türkistan parasıyla satın alınıyor. Sonra bu âlet-i zirâiye Rusya'nın diğer vilâyetlerine ucuz fiyatla satılıyor. Satan Rus da alan Rus da kazanıyor. Bu işte mecbûrî vâsıta rolünü oynayan Türkistan rençberleri ise şark milletlerinin azatlığı yolunda çalışan Moskof köylüsüne hizmet etmekle cihan inkılâp tarihinde şeref kazanıyor! İktisâdî azatlıkta buna derler...

Mâhud bir yer ıslâhatı cilvelerinden olan bir levhayede dikkat edelim: “Zerefşan vilâyetinde yer ıslâhatı devam ediyor. Râst Bedeni kasabasında Muhsin namında bir çiftçi arâzi emlak ve davarları deftere kayd olunduktan sonra, bir öküzünü satmak için

pazara sevk ederken yakalandı. Öküz kasaba meclisinin nezâretine alındı. Muhsin habs olundu.*

Acaba bu yer ıslâhatı Muhsin'in öküzünü Ahsene vermekten başka bir şekilde icrâ edilemez mi?

İktisâdî inkişâflardan, rençber sınıfının refah ve saâdetinden bahsederek Türkistan'ın bütün servetini Moskova'ya taşıyan Ruslar ne için büyük arklar yapmak suretiyle zirâat yerlerini tevsî etmiyorlar? Mahallî rençberlerin üç öküzünü diğer rençberler arasında paylaşacağına Moskova Rusya'daki zengin çiftliklerden ayırmak ve yahut Savnarhoz hesabına satın almak suretiyle Türkistan rençberlerine bir miktar öküz veremez mi?

* Kızıl Özbekistan

38. Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Tâkîbat”²⁴³

Son aldığımız mevsuk ve mufassal mâlûmata göre Türkistan’da münevverlere karşı Çeka’nın tâkîbatı bütün şiddetiyle devam eylemektedir. Rusya’da 1919 inkılâbından sonra Türkistan’da vukua gelen bâzı hareketler, istiklâl dâvâları ve Taşkent’te 19 Kânûn-ı Sâni 1926 senesinde Türkistan münevverlerinin Bolşeviklere karşı mücâdeleleri ve dört senelik Buhara Halk Cumhuriyeti’nin hissiyatı hakkında mesul olan zîyalıları Çeka toplamakta ve muhâkeme eylemektedir.

Türkistan istiklâlini istihdaf ile çalışan münevverlerin bu maksad-ı mukaddese için hâriç devletlere Çin ve Japonya’ya vekiller göndermesini unutamayan Çeka, geçmiş günün intikamını bugün almaktadır. İşte bu mesele yüzünden iki ay mukaddem Taşkentli Yusuf Bey üç senelik kalebendlikle Sibiryâ’ya teb’id edilmiştir. Aşkabat’ta on münevver genç istiklâlcî ve milliyetperver olduklarından îdam edilmişlerdir. Türkistan’ın meşhur edip ve terakkiperverlerinden sâbık Buhara maârif nâzırı şâir Fıtrat ve refikasî habs edilmişlerdir. Semerkant, Buhara ve Fergana’da müthiş tâkîbat devam eylemekte ve Çeka hapishâneleri dolmaktadır.

Türkistan!.. Bu dünyanın en feyizli ve en bereketli yurdu; bütün dünya Türklerinin ana beşiği ne kadar bedbaht imiş!.. Büyük Timur’un vefatından sonra Türkistan’da kabîle münâzaaları, kardeş çekişmeleri, kendi içinden müthiş hunharlıklar meydana gelmişti. Dünyada ilmî kudretiyle meşhur Uluğ Bey’in göğsüne nankör bir oğlun kirli elleriyle saplanan hançerden îtibâren Türkistan üç asırlık hayatını dâhilî mücâdelelerle geçirdi. Kabîle boğuşmalarıyla kara mutaassıp hanların gözü kan ve mezâlîmle o kadar tutulmuştu ki 19. asır ortalarında İngiliz ve Rus siyâsetlerinin intere sâhası olan kendi yurtlarının menfaati için gelen fırsatları göremediler ve belki düşmanların istîlâsına yardımcı oldular. Bu suretle son yarım asırlık bir devrede ak paşaların çizmeleri, esâretleri, zulüm ve işkenceleri altında can çekişmesiyle geçti.

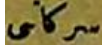
1922 senesi Türkistan halkına, husûsen o zaman kendisini bütün Türkistan’ın hâmîsi sayan koca sarıklı echel Buhara Emirine büyük fırsatlar bahş eyledi ise de maalesef müttehid ve mütesanid bir millet şeklinde tecemmu edemeyen Türkistan Türkleri bu kıymetli fırsattan ümit edilecek derecede istifâde edemediler. Türkistan ve Buhara gençliği bu fırsatlı devirlerde büyük metânet ve faâliyetle çalıştı. Mektepler, kurslar, askerî terbiyeye hazırlık maksadıyla, turan tûdeleri, dârülmüaminler açtı. Diğer

²⁴³ *Yeni Kafkasya*, IV/13 (1 Nisan 1927), s. 14.

taftan Türkistan istiklâlini müdâfaa için cemiyetler tesis ile memâlik-i hâriciyeye vekiller gönderdi. 1918'de Hokand'da Türkistan Cumhuriyeti istiklâlini îlân etmişti. Bu zamanlarda Buhara ülkesi zâlim emirin zulüm ve hunharlıklarıyla inliyordu. Buhara'dan münevverler kovuldu. Kalanlardan 3000 kişi emirin cellâtları elinde kurban oldu? 1919'da Kolçak, Denikin ve Vrangellerin Bolşevikleri hemen ölüm derecesine getireceği devirlerde Türkistan sâhasındaki Ruslar hayatlarından meyn (نیم) olmadığı bir devirde Buhara emiri yirmi bin kadar askeri olduğu halde bu fırsattan istifâde zamanını da kaçırdı. 1921-1922'de Bolşeviklerin düşmanlarına galebesiyle kendilerini esâslı kuvvetlendirdikten sonra eski çar siyâsetinin yüz misli mezalime başladılar. Lenin'in kuru vaatleriyle teşekkül eden müstakil (!) cumhuriyetler birer birer yıkıldı. Kazan, Azerbaycan, Türkistan ve Buhara gibi Türk yurtlarında, Gürcistan ve Ukrayna'da, münevverler, istiklâlciler Çeka'ya toplatıldı. Bir kısmı Çeka'nın kızıl kurşunlarıyla yerlere serildi. Bir kısmı da Sibiry'a'nın buzlu dağlarına gönderildi ve gönderilmektedir. Bu Bolşevik mezâliminin son tatbikat sâhası da şimdi Türkistan olmuştur. Çünkü Şarkî Buhara ve Fergana dağları Basmacı istiklâlcileriyle doludur. Ruslara her fırsatta akın edilmektedir. Bolşevikler her ne kadar bu Basmacıları imhâ eylediklerini iki sene evvel yazdılsa da utanmadan bu senelerde Basmacı haberlerini gazetelerine bastırıyorlar. Demek kendileri de Basmacıların daha imhâ edilmediğini îtiraf etmektedirler. Rus Çarizm'i 1917'de yıkıldığı zaman Türkistan halkı gaflet uykusundan gözlerini daha yeni oğuşturuyordu. 1917'de kendi düşmanı çarın inhidâmından Türkistan'a bahş olunan fırsatı idrak edebilenler terakkiper ver tebaasıydı. O zaman Türkistan millî bir tesânüd, müctemi bir kitle halinde değildi. Millî ruhtan ve millî istiklâl mefhumlarından tamamen bîgâne olan kara taassubun, medrese zihniyetçilerinin, elinde bâzîçe idi. O yalnız namazını kılıp Allah'ına dua eden bir kul ve başında dâima Rus havâlesini gören ve bu ejderin yıkılmasına ihtimal vermeyen bir esir idi. 1917-1920 senelerindeki istiklâl devirleri ve müdâfaaları, Ruslara karşı millî istiklâl mücâdelesini Türkistan halkında bir tesânüd, bir benlik bir ruh uyandırdı. O artık anlamıştı ki Rus heyulâsi kendi bâzûsuyla yıkılacak, ayaklar altına alınacak, ta Türkistan hudutlarından hârice def edilecek bir düşmandır. Bu istiklâl mücâdelesinde Basmacılara taraftar olan ve bilfiil çalışanlar arasında bir mutaassıb beyin densiz bildiği terakkîper verle, evvelden cedidî görünce dişlerini bileyen dinci bir mollanın, bir ceditle el ele düşmana karşı çarpıştığı görülmüştür.

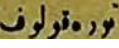
Bu müşâhede şüphesiz, Türkistan istiklâlcilerinin başladıkları mücâdelenin muvaffakiyetle neticeleneceğini ispat eder!...

39. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali: Türkistan Gazetelerinde Tercüme”²⁴⁴

Türkistan’da intişar eden Türkçe gazeteler ekseriyetle mütercim makaleler neşrediyorlar. Mahallî matbûat bu hususta bittabi bir kelime söz söylemiyor. Fakat gazetelerdeki serlevhadan bunların Rusça tercüme olduğu Rus gazetelerinden alınma değil, Rus muharrirlerin mahallî gazeteler için yazdıkları makalelerin tercümesi olduğu görülmektedir. “Hava kuvvetlerimiz terakkî ediyor!”, “Ağır sanayimiz (endüstri) inkişaf ediyor”, “Vrangel adasına tayyare ile gidiyoruz”. Bütün bunların bir Rus vatanperveri ibâresi olduğunda şüphe olamaz! Türkistan ormanlarından odun satın almak için Moskova Âlî İktisad Şûrâsı’ndan müsâade almak mecbûriyeti altında inleyen, Semerkant mahallî savnarhozundaki Arhipof gibi Moskof uşaklarının binlerce rençber Müslümanlara yaptığı zulümleri gören (*Kızıl Özbekistan*, numero 29), mahallî komünistler bile Özbekistan Merkezî Komitesi Kontrol sırkati Ramonofların kolonizatörlüklerinden şikâyet ederken o hava kuvvetleri o ağır sanayi nereden Türkistan’ın olabilir?!.

Kendi ormanlarından odun satın almak için Moskova Ruslarına istidâlarla mürâaat etmek mecbûriyetinde bulunan Türkistanlı mı “Vrangel adasına tayyare ile gidiyoruz!” diyor?

Şüphesiz ki az da olsa nâmusu ve hayâsı olan Türkistanlı komünist bile bu serlevhaları yazamaz! Yerli Türkistan matbûatının Rus elindeki esâreti hakkında vâzih mâlûmatı biz *Kızıl Özbekistan*’ın 1 Şubat tarihli nüshasında okuyoruz:

Mihnet Haftalığı mecmuası hakkında K. Turekulof tarafından 292 numarolu gazetemizde bir tenkit yazılmıştı. Şu makale münâsebetiyle Özbekistan köylü ve amele nezâreti komiserliği mecmuada işleyen mütercimleri teftiş etti. Neticede bu mütercimlerin matbûata yabancı adamlar olduğu ve Özbekçeleri zayıf olduğu mâlûm oldu. Bunlar makaleleri ters tercüme etmişler. Nezâret bundan sonra mecmuaları iyi tercümanlara havâle edecektir.

Demek ki mahallî gazeteci muharrirlerin vazîfeleri bu Moskof uşaklarının tercümelerindeki hatâları göstermek yahut “birinci hicab meselelerine âit” tarihî tetebbuat yapmaktan ibârettir.

²⁴⁴ *Yeni Kafkasya*, IV/14 (17 Nisan 1927), s. 16.

Pamuk siyâseti, ormanlar siyâseti, Azyahalbeb müesseseleri hakkında ise ağızlara taş!...

40. Abdülkadir [İnan], “Rus Damgası”²⁴⁵

Hâtıra Defterimden

Kızıl istilâya mâruz kardeş Azerbaycan istiklâl gününü düşünürken, Rus esâreti altında çekinenin Türk illerinin elim vazîyeti heyet-i umûmîyesi ile gözümün önüne geldi. Hâtıra defterime rücû ettim. Bir yaprağını naklediyorum:

Türkistan gibi büyük, mâmur ve medeniyet beşiği vatanımız, cihan tarihinde büyük rol oynayan ve Türk namıyla anılan milletimiz var. Büyük bir vatanın, büyük bir milletin olduğu halde vatanına, mukaddes beşiğine müstevlî düşmanlar tesâhub ettiğinden dolayı seni milletinin ismiyle çağırmaslarsa... Müstevlî milletin menfur namıyla tanıtmak isterlerse mensub olduğun milletin beyne'l-milel vazîyeti bu olursa, senden bedbaht, senden zavallı kim olabilir?

Rus taht-ı esâretinde inleyen 20 milyon Türk unsuruna mensup hangi bir temiz adam bulunabilir ki istiklâl aşkıyla yanmasın! Hangi bir Türk'ün helal oğlu bulunabilir ki Rus ismini taşımak mecburiyetine ağlamasın!

İstilâ sûi tâlinin **سوء طالعناك** bizim için yalnız acı bedbahtlık değil, büyük bir şeyn ve zillet olduğunu Garbî Avrupa memleketlerine ayak bastığım gün bütün dehşetiyle hissettim.

Hudutlarda, polis merkezlerinde herhangi bir hükümet müesseselerinde “Siz Ruslar...” hitâbına mâruz kalıyoruz, söylemesini sever biri “Siz Ruslar büyük bir millet...” diye Rus milletinin dehâsından bahseder. Senin keyfini okşamak için Tolstoy, Puşkin, Çaykovski, Dostoyevski, Lenin, Bakinin... leri anladığını söyler. Rusya ihtilalında yağmaya mâruz kalmış, Çeka işkencelerinin ne olduğunu anlamış diğeri de “Siz Ruslar tuhaf bir milletsiniz!..” diye Rusların yaptığı bütün rezâletlerden şikâyet eder. Nezâketli bir surette yüzünüze bakar, nezâketli ama gözlerinde “Utanmaz mısın herif?” suali göze çarpar. Kendimizin Rus olmadığımızı, Rus'un ne beyaz ve ne de kızılına kat'iyen mensubiyetimiz olmayan diğeri millet, Türk olduğumuzu söylüyoruz. Rus'un dehâsıyla iftihar etmediğimiz gibi, rezâletlerinden de mesul olmadığımızı anlatmaya çalışıyoruz. Herifler Rus ayağı basan, Moskova emriyle idâre olunan bütün ülkelere Rusya, Rus pasaportu hâmil her adama Rus diyorlarmış!

Bir gün Buharalı arkadaşımınla polis merkezine gidiyoruz. Polis memurlarının bizi Rus defterine Rus diye kaydına itiraz ediyoruz. Buharalı arkadaş “Biz Rus değiliz. Biz Türkistanlı Türk. Vatanımız milliyetimiz var!” diyor. İstiklâl aşkıyla yanan bir kalpten çıkan bu protesto nezâketli memura tesir etmiş olmalı ki *Memleketler Rehberi* kitabına bakarak Buhara ve Türkistan namında müstakil bir devlet bulamadı, ama Rus Türkistan'ında Buhara namında bir Rus hanlığı ve onun Buhara denilen Rus şehrini buldu...

²⁴⁵ *Yeni Kafkasya*, IV/17 (28 Mayıs 1927), s. 16-17.

Arkadaşımın gözlerinden bilâihtiyar inci taneleri düştüğünü gördüm. Cebinin derin bir köşesinden eski bir pasaportu çıkarıp memura verdi. Pasaportta Fransızca ve Türkçe Müstakil Buhara Cumhuriyeti ibâresi vardı. Nezâketli memur omuzlarını silkmekle iktifâ ederek, pasaportu iâde etti. Bize Rus milletçilerine mahsus ikâmet tezkeresini verdi.

Arkadaşımın pasaportu sahte değildi. Birçok memleketlerde bu pasaportla gezmiştik. Lâkin cihan emperyalist devletlerinin müstemlekelerini, mazlûm şark milletlerini âzad etmeye namzet olan Rus ordularının Türkistan'ı tekrar istilâ ettikleri, millî hükümeti devirdikleri, istiklâl taraftarlarını astıkları gün bu pasaportun hükmü bitmişti!..

Rus ordusu, Rus işgal kohleri bizim vatanımızda kaldıkça, Moskof idârî mefkûreleri ve müesseseleri bizim vatanımızdan kovulmadıkça, biz resmî soğuk lisanların “Siz kim?” sualine kalbimizin bin bir ıstırap ve nefretine rağmen, Rus demek mecburiyetindeyiz. Boynumuzda taşıdığımız Rus boyunduruğu bize Rus damgasını vuruyor. Diğer milletler bizi bu damga vâsıtasıyla tanıyorlar.

Menfur müstevlî milletin namıyla anılmak istemiyoruz. Milletimize mensup en menfur bir adama karşı bile Rus demeye tahkir addediyoruz. Bizim vatanımızı istilâ devam ettiği müddetçe bu isme karşı kalbimizde hududsuz bir kin ve nefret hissi taşıyoruz. Diğer milletlerin resmî lisanda bile bize Rus diye hitaplarını mânevî pek büyük bir ıstırap ve nefretle karşılıyor. İşte bu mukaddes kin hissini kendimizde terbiye ve takviyesi iledir ki kaybettiğimiz istiklâli pek yakın bir istikbalde tekrar kazanacak ve cihan âilesine kendi millî namımızla gireceğiz!...

41. Türkmen [Abdülkadir İnan], “Türkistan Ahvali [Komünistlerin Sinema Vasıtasıyla Yaptıkları Propagandalar]”²⁴⁶

Komünist Sinemasında Basmacılar

Mâlûmdur ki emperyalist devletler müstemlekelerinde hâkimiyetlerini insaniyete hizmet nokta-i nazarından meşrû göstermek için türlü türlü nazariye ve felsefeler uyduruyorlar. Bunlara bu yolda en büyük hizmet eden şeylerden biri de filmlerdir. Elcezire’de Fransızlarla Arapların, Hindistan’da İngilizlerle mahallî ahâlinin, Avrupalılarla Amerika kırmızılarının mücâdelelerine âit filmlerin temâşâ edenler üzerinde ne gibi tesirler bıraktığı hepimize mâlûmdur... Mahallî vahşîler elinde işkencelere mâruz olan Avrupalı kahramanların ölüm saatinde medeniyet ordularının yetişip kendisini kurtardığında medenî milletin bayrağı Avrupa’da değil, zavallı şark şehirleri sinemalarında bile alkış tufanıyla karşılanıyor!...

Bu filmlerin şarkta esâret felsefesini yerleştirmek için ne kadar büyük hizmet ettiğini bilen Moskof komünistleri ki -Avrupa emperyalist burjuva devletlerinin her şarlatanlığından istifâde meşrudur prensibiyle amel ederler- film ile de kendi müstemlekelerinde Sovyet Moskova hâkimiyetini muhkemleştirmek için gayret sarf ediyorlar.

Türkistan komünist matbûatından öğrenebildiğimize göre Moskof sinema müessesesi Türkistan’da da Özbekistan Devlet Sineması ismiyle bir müessese vücuda getirmiştir. Bu müessesenin vücuda getirdiği ilk film Revat* **راوات** Kaşgarları= Revat **راوات = قاشقرلى** Kurtları isminde olup basmacıları Türkistan istiklâli yolunda mücahede eden çeteler hayatından alınmıştır.

Şimdi Türkistan komünist matbûatı bu filmde bahsedip duruyor. Bu film pek çok muharrirlere kendilerinin Moskova’ya sâdik bendegânelerini arz etmek fırsatı verdi. Bunlar, “Revat Kaşgarları” **راوت قاشقرلى** filminin Basmacıların vahşetini olduğu gibi, tasvir edemediğinden bahsettiler. Basmacıların ellerine düşen kızıl ordu neferlerinin kulak ve burunlarını keserek işkencelerle öldürüyorlar. Hâlbuki film bize bu tabloları göstermiyor. Filmde basmacıların kızıl askerleri yalnız hapis ettikleri gösteriliyor diyorlar. (K. Öz. numero 95)

²⁴⁶ *Yeni Kafkasya*, IV/19 (1 Temmuz 1927), s. 13-15.

* Revat **راوات** Türkistan’da birkaç kasabanın ismidir.

Zavallı muharrir! Basmacıların Rus ordularıyla ne surette mücâdele ettiğini yalnız Çeka ve Türkistan harbî şûrâsı gibi Moskof müesseselerinin resmî haberlerinden öğrenebilmiştir. Filmi vücuda getiren Ruslar ise bu noktada, ne gibi maksatlardır, hakîkati meydana koymuşlardır. Umûmen münekkitlerin makalelerinden anlaşıldığına göre komünist matbûatta iştirak edenler millî hareketlerden, halk kitlesinden çok uzak yaşadıkları gibi komünist müesseselerinde de Rusların lütfen verdikleri mâlûmatlardan başka bir şey bilmiyorlar.

Basmacılık hakkında bu muharrirlerin bir şey anlayamadıklarını kabahat addedemeyiz. Çünkü Rus hâkimiyeti bu muharrirlerle millet arasında kalın bir duvar hizmetini görüyor. Millî hareketler, halk kitlesinin ne istediklerini bunlar yalnız İvanoflar, Zelinski, Paskutski, Ramanof, Birpiskinler برپسکینلر ağzından öğreniyorlar.

İvanofların düstûrulamellerini almadan ve Çeka'nın müsâadesi olmadan bu bendelere halk içerisine girmek memnudur. Girseler bile intibâ hâtıratlarını yazamazlar.

Bu zavallılar ruhen o kadar kul olmuşlar ki kendilerinin ne yazdıkları hakkında bile muhakeme edemiyorlar. Eğer kendi yazılarını hür bir insan sıfatıyla okuyabilseler idi Moskof'un ne gibi bir canavar olduğunu, basmacıların da bu canavara karşı milleti ve vatanı müdâfaa ettiklerini anlardı.

Bu muharrirlerin dikkatini bir noktaya celb etmek istiyoruz: Rif kahramanı Abdülkerim'de bir basmacıdır. Bu da bir müstemlekeci millete ve devlete karşı isyan etmişti. Bu Avrupa emperyalist hükümeti Abdülkerim'e esir olduğunda ne gibi muâmele ettiği *K. Özbekistan* muharrirlerine mâlûmdur. Bu basmacının hâtıra defteri bir Fransız muharriri tarafından Paris şehrinde neşr olunmuştur. *Kızıl Özbekistan*'da bu vakadan haberdar olduğunu 94 numarolu nüshasında yazıyor. Fransız ve burjuva Avrupa gazeteleri Rif hareketini tahrifsiz yazıp durdukları da mâlûmdur. Şarkı âzad etmek iddiasıyla meydana atılan Moskof Türkistan istiklâlcilerine ne gibi muâmele ediyor? Rus matbûatını bir tarafa bırakalım, komünist Türk matbûatı bu hakîkatin yüzde birini yazabilir mi? Rus esâretinde, İvanoflar hâkimiyeti altında inleyen istiklâlcileri tel'in etmeyen bir muharririn yazısı komünist matbûatda yer bulabilir mi?

-Elbette yok.

Komünist matbûatı Hindistan esâretinden bahsediyor. Hâlbuki Hindistan istiklâlcilerinin neşir efkârı olan *Faruarde* فاروآرده gazetesini şiddetli makalelerinden bahsediyor (K. Öz. numero 97). Millî kongrenin İngiliz askeri bütçesini reddettiği sitâyîşle zikrediyor. Türkistan'da Moskof sansüründen komünist Türk matbûatı bile kurtulamıyor. Az çok millî bir gazete neşri kat'iyen yasaktır. Sovyet şûrâlarının kongreleri Hint Millî Kongreleri gibi bir efsânenen ibârettir. Türkistan'ı işgal eden Rus ordularının bütçesi hiç olmazsa nezâket için olsun bunlardan sorulmaz. Türkistan'ı çekirge gibi istîlâ etmekte olan Rus muhâcirlerine Türkistan rençberlerinin alın teriyle kazandıkları ekmek ellerinden alınırken bu kongreden müsâade sorulmaz...

Muharrirler ise Moskova'yı dâima medh ü senâ ediyorlar. Esâretin hiçbir müstemlekenin tahammül etmek ihtimali yoktur. Film müessesesinde bütçesini bile Özbek komünistlerine yer vermeyen, Özbek hayatını istihzâ etmeye zemin hazırlayan, Özbek millî şarkılarını gülünç bir şekle sokarak tercüme eden (Ahmed Han makalesi, *Kızıl Özbekistan*, numero 92) Moskof kilimcileri قيلمجیاری kadar da hükümete tesir edemeyen büyük inkılâp muharrirleri , Şark'ı âzâd edecek yeni nesil!...

Tiyatrolarını Rus sansürü nâkehânî surette girip men ederken ikinci bir Rus'un şefâatiyle sahneyi kurtaran kahraman ve âzad şarklılar! (K. Öz. aynı numeroda "Sansürün Cehâleti" haberine bakınız!)

Kadın hürriyeti hakkında olan mesâilî müzâkere eden ictimâî silâhlı Rus milisleri girip rezâlet yaparken diğerk bir kudretli Rus'a giderek şefâat ricâ eden şark komünistleri!... (Bakınız aynı numero) İşte zilletin bu derkesine dünyadaki hiçbir müstemleke inmemiştir. Onlar da hiç olmazsa mücâdelenin kutsiyeti her tabakada hüküm sürüyor.

Revat Kaşkarları'na âit yazılan tenkidler içinde Abdullah Kadiri Efendi'nin makalesi câlib-i dikkattir. Muharrir basmacılığı tel'in ettikten sonra diyor ki: "Avrupalıların bizim hayatımızdan diye yazdıkları edebî parçalar ve gazete haberlerin hayâlet ve efsânelerden ibâret olduğu mâlûmdur. Bu filmde de bu gibi kusurlar çoktur... Sinema müessesesinin mahallî muharrir ve sahne hadımlarını celb etmesi lâzımdır. Bu gidişle giderse Özbek film müessesesinin vücûda getirecek filmlerinde mânâ aramak beyhûdedir" (K. Öz. numero 94)

Moskof'un getirdiği her Őeyde mânâ aramak beyhûde olduğunu basmacılar çoktan anlamışlar ve bunun için de Moskof'un kızıl ordularından başlayarak sinema müesseselerine kadar bütün müesseselerini mücâdelelerine hedef ittihaz etmişlerdir.

Türkmen

Türkistan'da Tevkifler

Türkistan'dan husûsî surette alınan son mâlûmata göre birçok yerlerde tevkifler olmuştur. Fergana'da bir günde üç yüz adamın tevkif olunup bir kısmının dâhilî Rusya'ya tahtelhıfz sevk edildiği haber veriliyor. Deverân eden Őeylere göre bunlardan bir kısmı Salofka'ya sürülmüşlerdir. Tevkîfat galiba tüccar ve esnaf içinde olmuştur. Moskof ticâret müesseseleri mahallî tâcirler ile vergilerin fevkalâde ağırlığına rağmen rekâbetten âciz olarak yegâne çâreyi bunları tevkif ve sürgünde bulmuşlardır. Gazetelere bu hakta yazmak Şiddetli surette men edilmiştir.

42. “Türkistan Ahvali [Yerli Ahaliden Asker Toplanması Meselesi, Tacikistan’ın Kurulması ve Ziraat Faaliyetleri]”²⁴⁷

Türkmenistan Seferberliği

Rus gazetelerinin yazdıklarına göre, Türkmenistan Sovyet Cumhuriyeti’nin merkezî icrâ heyeti kararı üzere, bu yıldan itibaren Türkmenlerden mecbûrî asker toplanacaktır.

Komünist Aleyhtarlığı

Aşkabat’ta na mâlûm adamlar tarafından bir köy şûrâsı reîsi ve Çiçelef isminde bir komsemol katledilmiştir. İlâve olarak Aşkabat etrafında komünist kadınlara mahsus bir yurt dahi yandırılmıştır.

Türkistan- Sibiryâ Demiryolu

Türkistan ile uzak şarkı rabt etmek amacıyla merkezî Türkistan demiryoluyla Sibiryâ demiryolu arasında bir hat inşasına şürû edilmiştir.

Tacikistan ve İran

Özbekistan Cumhuriyeti içerisinde Muhtar Tacikistan Cumhuriyeti Fars dilinde komünizm harsı yaratmak maksadıyla tesis ettiği mâlûmdur. Rusya gazetelerinde okuduğumuza göre İran hükümetinin nazar-ı dikkatini celb etmeye başlayan bu yeni Fars medeniyeti merkezini tahkik için İran’ın Tacikistan konsolosuna lâzımî emirler gelmiştir. Bu tahkikat, Tacikistan’ın Fars medeniyetine ve Fars irfanına âit eserlerden ne kadar İran için istifâde mümkün olacağını tâyin edecektir.

Türkistan Serveti

Türkistan’ın pamuk, yün, deri, ipek servetini inkişaf ettirmek için Moskova, 1928 sene için geniş program ve büyük tahsîsat ayırmıştır. *Pravda* gelecek sene pamuk yerlerinin yüzde yüz nisbedde ekilmesi karara alındığını yazmaktadır.

²⁴⁷ *Yeni Kafkasya*, IV/22 (18 Ağustos 1927), s. 15.

43. Mustafa [Çokay], “Biraz da Öteki Ruslardan”²⁴⁸

Bolşevik idâresi Rusya’da ölmek üzeredir. Son zamanda vahâmet kesb eden dâhilî hastalıklar neticesinde mi, yoksa hâricî tazyikler tesîri ile mi, herhalde- ya zelzeleden ya velveleden- bu izmihlâl günü yaklaşmıştır. Şimdi en çok merak olunacak cihet: Bolşeviklerin yerini kim tutacaktır? Sualine cevaptır. Anti Bolşevik Ruslar arasındaki fırkalardan, gruplardan, cereyanlardan hangisi Bolşeviklerden sonra vazîyete hâkim olabilecektir? Bu suale kat’î bir cevap vermek oldukça zordur. Burada yalnız bâzı tahminlerden bahs olunabilir. Fakat bu tahminlerde hakîkatten pek de uzaklaşmamak için Bolşevik aleyhtarı bu Rus fırkalarını, muhtelif siyâsî grup ve cereyanlarını, onların şimdiki kuvvet ve nüfuzlarını, takip ettikleri hatt-ı hareketlerini bilmek, öğrenmek elbette fâideden hâlî olmaz. Zannediyorum ki bu mesele ile yalnız bir biz değil, belki de şark-ı karib yakından alâkadar olur.

Hâlihazırda siyâsî Rus muhâcirlerini muayyen gruplara ayıran sebeplerden en mühimi şu iki meseledir: 1) Gelecekte Rusya’nın şekl-i idâresi ve 2) Şimdi Bolşevizm’e karşı tarz-ı hareket mücâdele yolları.

Sosyalistlerden başlayalım: Bolşeviklerden sağa doğru geldikte en birinci bunlardır. Bunlar da mâlûm olduğu üzere iki koldur: -Es -Dekler ki bunlara Menşevikler de diyorlar ve Es- Erler. Bu sosyalist fırkaları vaktiyle Rusya’da 1917 senesi Şubat İnkılâbı’nın en mühim âmillerinden idiler. Ve bu inkılâbın Kerenskiy devrinde Rusya’yı idâre eden bilhassa bu sosyalistler oldular. O zaman bunların amele ve köylüler arasında oldukça büyük nüfuzları var idi. Ancak bunlar ziman idâreyi uzun boylu ellerinde tutamadılar ve hemen 1917 senesi Teşrin-i Evvel’inde Bolşevikler bunlara galebe çalarak hükümeti ellerine aldılar. Zaten bunların her ikisi de- hem Bolşevikler, hem de öteki sosyalistler- Marksizm’in ikiz oğullarıdır. Nazariyeleri, maksat ve amalları birdir, bunları biri birinden ayıran ancak taktik meselesidir. Bunların her ikisi için de ictimâî hayatı Marksizm esasları üzerine kurmak siyâsî bir gayedir. İkinciler bu gayeye doğru ve yavaş yavaş, tedricen, mutedil bir usûl ile yürümek taraftarıdır. Bunlarca komünizm ancak ictimâî ve bilhassa iktisâdî hayatın tekâmülü neticesinde mümkündür. Birinciler (Bolşeviklerin) ittihaz ettikleri tâbiye ise zorla hükümeti ele alarak eski ictimâî hayatın bütün esaslarını, müesseselerini, mukaddesiyatını şiddet ve terörle yıkararak, yakarak, eski düşünceli kafaları keserek

²⁴⁸ *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 7-11

bütün siyâsî ve ictimâî hayatı bir an evvel Marksizm prensipleri üzerine tesis ettirmektedir. Sözün kısası- maksadı inkılabî usûllerle nail olmaktır.

İşte bu garabet dolayısıyladır ki Bolşeviklerin hükümeti ellerine aldıkları ilk aylarda öteki sosyalistler onlarla bir nevi anlaşmak, belki de teşrik-i mesâî etmek hayalinde bulundular. Fakat çok geçmedi bu hülyâlar duman gibi dağıldı. Bolşevikler Menşevik ve Es Erleri burjuvazi fırkaları ile beraber, bâzen biraz da fazla şiddetle tâkib ve tazyike başladılar ve bunların liderlerinin unvanına bir de burjuvazi uşakları namını taktılar.

Bizim Menşeviklerden birçoğu meseleyi daha kolayca hal ettiler: Onlar Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgalinden sonra bukalemun gibi renklerini değiştirerek birer birer Komünist Fırkası'na yazıldılar. Meselâ Azerbaycan komünistlerinin ancak tuhafıkları ile meşhur olan şimdiki lideri Samed Ağa Ağamaalioğlu **آغا معلى اوغلى**, İstanbul gazetelerinden bâzısının bir zaman bıyıklarına kadar methettiği İbrahim Abilof Bey, Cemil Vezirof, Hacı Kerim Sanyof **نانیوف** ve diğerleri. Bu kendilerine yeniden kırmızı kanat kuyruk takan ve bütün maharetleri ancak Moskova'nın dediklerini karkaya **کار قایه** (sağırdağ) gibi tekrarlamaktan ibâret olan papağanlar için meslek, siyâsî akîde, millet, vatan boş sözlerdir. Bu gibilerine balık avlamak için ancak bulanık su lâzım idi. Bolşevikliliğindeki bulanık olmayan yeri yoktur... İşte böyle kahramanlar bir zaman Menşevizm taraftarı idiler, şimdi de Bolşevizm'in en mutî bendelerinden sayılmak bunlar için pek pek tabîîdir. Onların hakîkî meslekleri ise, Azerbaycan'ın mâruf bir ıstılâhınca ceybeşdanizm **جیبشدانیزم** 'dir!

Bizim Ruslardan tekrar öteki Ruslara gelelim; Evet, Rus Menşevikleri ve Es-Erleri Bolşeviklere şimdi muhâlif ve aleyhtardırlar. Fakat bu muhâlefet biraz tuhaftır. Menşeviklerin Sovyet idâresine karşı tuttıkları şimdiki pozisyonu 1924 senesinde kabul etmiş oldukları platform tespit eder. Bu platformdaki tezlerde Menşevikler Sovyet idâresini şiddetle tenkid ediyorlar. “Bu idâre yeni bir ekalliyet istibdadı ve oligarşisidir, burada amele ve köylüler her türlü siyâsî ve sınıfî hak ve hukuktan mahrumdurlar ve ekseriyeti teşkil eden bu iki sınıf şimdi maddî ve mânevî bir felç haline getirilmişlerdir” deniliyor. Peki, o halde bu zâlim idâreye karşı ne yapmalıdır? Sosyalistlerin en zayıf noktası da buradadır. Bunlarca Bolşeviklere karşı muhâlefette kalmalı, ahâli arasında

onların aleyhine propaganda yapmalı... Yalnız bu kadar. Bundan ileri gitmek doğru olamaz. Sovyet idâresine karşı açıktan açığa inkılabî harekette bulunmak, muhârebe, isyan filan yapmak bunlarca mâkul bir hareket sayılamaz. Çünkü bunların fikrinde Sovyetlerle bu türlü silâhla mücâdelenin neticesi Bonapartizm olacaktır. Ve bu, eski çar devrini iâde ettirecektir ve büyük Rusya inkılâbının sâyesinde kazanılan şeyler böylelikle mahv olacaktır. O halde Sovyet idâresi Rusya'da uzun müddet yaşayamaz mı? Sosyalistlerce – yok! Bunların kanaatine göre komünizm idâresi sevk vukuatıyla tedricen demokratizme doğru tekâmül etmeye mecburdur. Şimdiki idâre bu tekâmül neticesinde ekseriyet ahâlinin rızasına tevâfuk eden bir demokratizm idâresine tahavvül edecektir. Bu tekâmül cereyanını tesriide de komünist zimamdarları arasındaki muhâliflerin de büyük bir rolü olacaktır. Onlar Komünist Fırkası'ndaki kendi mevkî ve nüfuzlarından bilistifâde fırkayı el nihâyet demokratizm yoluna çıkaracaklardır ki bu halde onları çoktan beri beklemekte olan buradaki sosyalistler fırsatı fevt etmeden olmuş meyveyi yiyeceklerdir... Yâni kendi kendine hazırlanmış bulunan demokratik idârenin başına geçeceklerdir.

Es- Erlerin de Sovyet idâresine karşı pozisyonları aşağı yukarı bunun aynıdır.

Bolşevikler karşı aldıkları böyle gayr-ı faal bir vazîyet ve hareketsiz bekleme pozisyonundan dolayı sosyalistler nüfuz ve taraftarlarını gittikçe gâyet ediyorlar. Şimdiki halde muhâcirler arasında bunların taraftarları yok derecesinde azdır. Nüfuzlarının dâhilde de hâriçtekinden fazla olduğuna âit öyle kuvvetli bir delil yoktur. Hattâ böyle zayıf bir taktikten dolayı sosyalistlerin bâzıları bile fırka teşkilâtından çekilmişler ve ayrı çalışıyorlar. Bu ayrılanlar sağdaki grupların taktiğine daha fazla mütemâyildirler. Es- Erlerin bu sağ cenahının başında Kerenskiy ve Avksentiyefler duruyorlar. Kerenskiy biraz evvel nutuklarının “bunda hangi bir şekilde idâre olur, olsun, Bolşevizm idâresinden iyi olur” demiştir: öteki meseleye geldikte sosyalistlerce Rusya'nın müstakil şekl-i idâresi ancak federatif demokratik bir cumhuriyet olmalıdır. Bunların hâriçte nâşir efkârı *Sosyalistiçeski Vestnik* mecmuası (Menşeviklerin) ile *Volya Rasiyi* **وولیاراسیی** mecmuasıdır. Es-Erlerin liderleri eski Menşeviklerden Dan ve Abramoviç Es-Erlerden de Çernof'dur.

Yukarıda arz ettiğimiz vechile sosyalistlerin sağ cenahı kendilerinden sağda olan grupların sol cereyanları ile bâzı müşterek noktalarda temasa geliyorlar. İşte sağ sosyalistlerden biraz sağa doğru gitsek karşımıza Cumhuriyetçi Demokrat Birliğini

buluruz. Bu birliğin özegini eski Kadet Fırkası'nın sol cenahı teşkil ediyor. Sonra buraya sağ sosyalistlerden meselâ Avksentiyeフ **اوكسه نيهف** ve başka demokrat cereyanlarına mensup zevattan dâhil olanlar çoktur. Birliğin başında duran ve ona ruh ve istikamet veren mâruf Milyukof'tur. Nâşir efkârı da Paris'teki *Poslednya Novosti* gazetesidir.

Birlikte Sovyetlerden sonra Rusya'nın şekli-i idâresi demokratik federatif cumhuriyet olmalıdır, diyor.

Bolşeviklere karşı mücâdele tarzına gelince bu grubun taktiği bir dereceye kadar sosyalistlerinkine benzer. Bunlar da Bolşeviklerin gittikçe tekâmül ederek nihâyet tamamen yavaşlayacaklarına **ياواشيا جقريه** ihtimal veriyorlar. Yok eğer, Bolşevikler hayatın bütün tazyik ve taleplerine rağmen, demokratizme doğru tekâmül etmezlerse o halde onlara karşı inkılabî hareket, faal bir mücâdele lâzımdır ve olacaktır. Fakat bunu ancak gittikçe kendisini toplayan ahâli arasındaki dâhil kuvvetler yapacaklardır. Yoksa Denikin ve Vrangel zamanında olduğu gibi ecnebi devletlerin yardım ve iştirâki ile Bolşeviklere karşı hâriçten müdâhale ve bu suretle müsellağ mücâdele mazundur. Ve arzu olunan neticeyi vermez. Ona binâen bu birlik şiddetle Intervention müdâhale aleyhindedir. Müdâhaleden bunları en fazla ürküten yine Bonapartizm vehimidir. Onlar da sosyalistler gibi böylece müsellağ mücâdele nihâyetinde Rusya'da yeniden çar rejimi tesisinin ihtimalinden korkuyorlar. Fakat bunların Bolşeviklere karşı ecnebi müdâhalesine taraftar olmalarının başka sebebi de vardır. Bu sebebi yakında birlik lideri Mösyö Milyukof'un Rusya'da şimdiki vazîyet hakkında verdiği konferansta îzah etti ve dedi ki: “Şimdiye kadar ben doğrusu Bolşeviklere karşı hâricî muhârebe ihtimallerine inanmıyordum. Fakat şimdi görüyorum ki böyle bir muhârebe muhakkak olacaktır. Ancak anlamıyorum ki bizim sağ gruplar bu harp şâyia ve planlarına neden bu kadar seviniyorlar.” İngiliz-Rus münâsebetinden biraz bahsettikten sonra Milyukof sözüne devamla dedi ki: “Bir şey âşikârdır: Hazırlanan bu darbe yalnız Sovyet idâresine değmeyecektir, bu darbe aynı zamanda bütün Rusya'ya indirilecektir ve böyle bir muhârebe Rusya'nın parçalanması ile neticelenecektir.”

Burada muarızacı Ukrayna, Kafkasya ve Türkistan'da gündün güne büyüyen iftirak hareketinden bahse geçti. Jurdanya'nın Bolşevikler tarafından nerş olunan mektubunun bâzı parçalarını okudu. “Böyle bir muhârebe karşısında benim şimdiki vatanî hislerim içindeki komsomollerin (genç komünistler) hisleri ile mutâbıktır” dedi.

Milyukof'ı 10 seneden beri ilk defa bu konferansta gördüm. Çok ihtiyarlamış. Fakat îtiraf etmek lâzımdır ki hâriçteki Ruslar arasında en akıllısı, dûrbîni belki yine bu ihtiyardır. Milyukof siyasilîği ile beraber, hem de iyi bir tarih profesörüdür. Belki de bu profesörlük dolayısıyla ki o siyâsette de fazla nazariyatçıdır, tahlîlini dâima çok derinleştirir, teşhisinde çok vakit isâbet eder, ama tarz-ı tedâviye gelince... fazla ukalalığınan muattal durmaya mahkûm kalır. Vukuatı bekleyelim diyor. Vukuatta onu çok vakit kenarda bırakır ve kendi yolunu tutup gider. Vaktiyle Rusya inkılâbının en kızgın zamanında oluşu gibi işten epey uzaklaştırılır.

Bilhassa bekleme taktiğinden dolayı Milyukof grubunun nüfuz ve taraftarları muhâcirler arasında gittikçe azalmaktadır. Bunların dâhilde ne kadar nüfuzlu oldukları hakkında kat'î bir şey söylemek biraz güçtür. Zaten Rusya dâhilinde anti Bolşevik fırkalardan hangisine daha fazla meyil olduğu şimdilik bir dereceye kadar kesilmemiş bir karpuzdur. Rus köylüsünü, bu sfinksi سفینکسی her fırka kendi malı sayıyor.

Milyukof beklemede olsun, biz de ondan daha sağa doğru gidelim, bakalım bunlar bu sağlar ne yapıyorlar ne istiyorlar! Hâriçteki Ruslar arasında taraftarları itibarı ile en büyük ve kuvvetli, oldukça muteazzu ve faal zümre bu üçüncü sağlar grubudur. Bunlar Bolşeviklere bilâ şart ve kayd, kat'î ve bi aman düşmandırlar. Evvelki iki grupta bunların farkı budur: 1- Bunlarca Rusya'nın müstakil şekl-i idâresi hakkında şimdiden burada muayyen ve kat'î bir karar almak mümkün değil. Ve bu meselenin bugün halli birçok lüzumsuz ihtilâflara ve münâkaşalara sebebiyet verir. Ona binâen Bolşeviklerle mücâdele etrafında birleşerek bütün kuvvetlerimizi bir cepheye toplamalıyız. Bolşevik idâresini devirdikten sonra millet kendi kendisi için münâsib bildiği şekl-i idâreyi o zaman toplanacak meclis-i müessesan vâsıtasıyla tâyin eder diyorlar. Ötekiler ise bu formüle aslî maksadı kapatmak için meydana atılmış bir manevra nazarı ile bakıyorlar. 2- Teknik meselesinde, sağlar ne olur olsun kiminle olur olsun, Bolşeviklerle bir an evvel aktif bir mücâdele ve muhârebe taraftarıdırlar. Bunlarca kışkışla domuz darıdan çıkmaz, sopa lâzımdır ona göre de bunlar şu veya bu siyâsî kombinezonlara, ihtimallere ve fırsatlara güvenerek müsallah müdâhale ve mücâdeleye hazırlanıyorlar. “Bolşevik aleyhine harekette şeytanla da olsa el ele vermelidir” diyorlar ve bu son zaman büyük bir eseri faâliyet göstermektedirler. Dâhilde Bolşevik aleyhine yapılan hareketlerin birçoğunda belki de bunların eli vardır. Hâriçte ise aralarında son ki aylar zarfında hummalı bir faâliyet gözükmektedir... Bilhassa Balkanlarda: Mâlûmdur ki Denikin, Vrangal ordusunun bakiyelerinin ekserisi buralardadır. Sağların en fazla nüfuz ve

hareketleri Sırbistan'dadır. Milyukof taraftarları: "Yugoslavya'da Grandük Nikolay Nikolayeviç'in hükmü kral Aleksandır'dan çoktur diye şaka ederler. Hatta Milyukof'un *Poslednya Novosti* gazetesinin Sırbistan'a duhûlunun meninde de sağların parmağı olduğundan şüphelenirler. Rus muhâcirlerinin çoğu Yugoslavya, Çekoslovakya ve Bulgarya'dadır ve bu Slav memleketleri bunlar için ikinci bir vatan gibi olmuştur. Söylendiğine göre bu devletlerin hem resmî mahfili hem de efkâr umûmîyesi bu büyük kardeşlerine karşı artık hürmet ve muhabbet gösteriyorlar ve bunlara her türlü muavenette bulunuyorlar. Tekrar ediyorum: Hâlihazırda sağların bilhassa askeri kısmında büyük bir faâliyet, canlanan ümit emâreleri müşâhede olunuyor. İngiliz-Sovyet mücâdelesinin bunda büyük ve her türlü tesiri yok değildir. Anlaşılan bu aktivistlerin para cihetinden sıkıntıları da pek çok değilmiş. Bunun etrafında envâ çeşit rivâyetler devran ediyor. En fazla Londra bankalarında olan Romanofların şahsî paralarının şimdi Grandük Nikolay Nikolayeviç kasasına akmakta olduğundan konuşuluyor. Fakat İngiliz kontlarının üzerinde Romanofların âlevî damgaları yok!..

Sağlar Grandük Nikolay Nikolayeviç'in etrafında toplanmışlardır. Bunların sergerdesi, alemdârı bu ihtiyar sâbık Rus başkumandanıdır. Eski generallerden Denikin, Vrangeli, Krastof, Kutipof ve birçok diğerleri bu gruba mensupturlar. Son zaman burada General Kutipof'un faâliyet mahâretlerinden fazla bahs bulunmaya başlanmıştır. Nâşir efkârları Rusya akademisi âzâsından meşhur Piyer İstrove'nin taht-ı idâresinde çıkan *Vozrujdeniye* gazetesidir. Vaktiyle hatta sosyalist olmuş İstrove Rus münevverânı ve siyâsîleri arasında oldukça akıllı ve değerli bir zat sayılıyor. Tuhaf burasıdır ki bu gazete bizim Kafkasya Ermenilerinden Kukasof'un parasıyla neşrolunuyor. Bu belki de o kadar da tuhaf görünmemelidir, diyeceksiniz... Belki de, fakat bilmem buralarda Paron **بارون** Kukasof'la Paron **بارون** Hatisof'un aralarındaki mesâfe ne kadardır... Koburkda **قوبورقه** kendisini Rusya imparatoru îlân etmiş olan Kiril Viladimiroviç'den uzun boylu bahsetmeye değmez. Ancak bu kadar diyebilirim ki bu zavallıca imparatorluk bütün ümit gülleri açmadan birer birer solmaya başlamıştır.

Sağlar grubunun ekserisi ideoloji ve geçmişleri îtibâriyle monarşisttirler. Fakat Sovyetlere karşı şimdiki taktik meselesinde bunlarla birçok demokratlar ve sosyalistler dahi hemfikirdirler. İşte bu bîaman mücâdele taktiğinde sağların yakın komşusu ve yol yoldaşı yeni taazzuv etmiş Rusya için mücahede grubudur. Bu grubun liderleri sosyalist Melkonof ve demokratlardan Kartaşof ve Fyodorof'dur. Bunların Paris'te *Rusya İçin*

Mücahede namında haftalık mecmuaları da çıkıyor. Varşova'da çıkan *Za Svobodu* (Hürriyet Uğrunda) gazetesinin etrafında toplanan demokratlar grubu da bu mücâhedecilerle beraberdirler.

Rusya'yı Bolşevizm'den ancak her türlü aktif mücâdele ile kurtarmak olur kanaatinde bulunanların hepsine- sağlarına ve sollarına- şimdi aktivistler, burbistler (mücâhedeciler) diyorlar. Bu aktivistleri birleştiren onların hepsine hâkim olan kuvvet: Rusluk hissidir!

Geçirdikleri büyük fâcia devri bu son seneler Ruslarda kuvvetli ve millî bir his uyandırmaktadır ve bugün bu his aktivistlerin aralarında olan fırkavî farkları silip götürmüştür. Bu hissin kuvvetini ölçmek için bilhassa hâriçteki Rus gençlerine dikkat etmelidir. Ecnebi dârülfünunlarında tahsilde bulunan Rus muhâcir gençliğinin kısm-ı küllisi alevlenmiş ve bu millî hissin mutaassıb esir ve sempatileri meyilleri bittabi bu aktivistler tarafındadır. Vaşova'da ey Sovyet sefir ve Vikof'u öldüren 19 yaşında Kuverda **كوهردا**, Rika'da **ريقادا** konferans esnâsında Milyukof'a tokat vuran talebe- bunlar körüklenen ateşin hârice çıkmaya başlayan dumanıdır...

Bir tanıdığımız eski Rusya münevverânı hamur gibi bir şey idi. Her şeyi iyi bilir, iyi görür ve tahlil eder; fakat harekete ve icrâata geldikte âciz kalır. Kuvvetli düşünce, zayıf irâde! Rus edebiyatı böyle tiplerle doludur. Rudin **رودين**, Ablomof, Manilof böyle irâdesiz intelligentlerin birer canlı timsalidirler.

İşte millî irâdenin imtihan olunacağı, millî kahramanların yetişebileceği sâha: - 1917'den bugüne kadar devam eden büyük Rusya inkılâbı! Bu inkılâbın Rus kahramanları nerede? Troçki, Zinovyif, Radek, Buharin, Kamenef, İstalin, Mikoyan, Orcunikidze ve birçok diğerleri Rusya idâresinin bu direklerinin hiçbiri Rus değil! Belki Rikof diyeceksiniz... Her zurnacının yanında bir de bir zoycu olur. Zurnacı hangi havayı çalarsa çalsın zoycunun vazîfesi ona uymak ve onun yanında boyuna zoy **زوی** tutmaktır. Rikof cenabları şimdiki Rusya konserinde ancak bir zoycudur.

Fakat zamane değiştikçe mâlûm ya, insanlar da değişiyor. Büyük Rus fâciası Ruslar arasında şimdi ateşli bir millî cereyan, kuvvetli irâde sahibi mücâhid adamlar yetiştirmektedir.

Rusya'nın yakın tarihine, son inkılâplarına bakılırsa mantıkî hüküm şudur: Rusya'da yeniden geriye, eski devirlere dönmek olamaz! Fakat unutmamalıdır ki bir Rus ricâlinin vaktiyle dediği gibi “Rusya tasavvuru kabil olmayan imkânlar memleketidir”. Komünizm Rusya'da tabîî, tarihî mantıkî bir vak'a mıdır? Komünizm cehenneminin bu kadar devran sürebildiği bir memlekette yeniden bir müddet çarizm de devran süremez mi? İfrat tefrit türemez mi?

İşte düşünülecek şeyler!...

Eğer bu kere bulutlar bir araya gelip günün birinde Rusya üzerine doğru yayılırsa... O zaman bizleri yine fırtınalar, şimşekler, yıldırımlar beklemiyor mu? Ve yalnız bizleri mi?!..

Paris 10 Ağustos 1927

44. “Türkistan Ahvali [Kooperatiflerin Zarar Etmesi, Maarif Faaliyetleri, Kırgızistan’da Mecburi Askerlik ve Pamuk Ziraatı]”²⁴⁹

Kooperatiflerin İflâsı

Semerkant askerî kooperatiflerinde vuku bulan sûistîmal neticesinde mallar az geldiği gibi, küllî ziyan dahi vârid olmuştur. Bu sebebe binâen mezkûr kooperatifleri lağv edip mallarını işçi kooperatiflerine nakletmek takarrür etmiştir.

Muallimler İçin Hazırlık Kursları

Kırgızistan dahi dâhil olmak üzere Orta Asya maârif işçilerinin mâlûmatlarını artırmak maksadıyla 27 kişilik bir kurs açılması karara alınmıştır. *Kızıl Özbekistan*’ın yazdığına göre, kurslarda muhtelif milletler (Özbek, Kırgız, Türkmen ve Tacik kavimleri muhtelif milletler imiş?) tahsil göreceklerinden, tedrîsat Türkçe değil, Rusça devam edecektir.

Türkistan’da Maârif

Kızıl Özbekistan’ın (numero159) yazdığına göre, 1926- 1927 tedris yılında Semerkant vilâyetinde maârif memnuniyetbahş olmamıştır. Mahallî ihtiyaca göre tertib edilen maârif bütçesini, vilâyet maârif şubesi, mahallî maârif şubesi kararı hilâfına olarak, ihtisar etmiş olduğundan mevcut muallimlerin çoğunu, maaş olmadığından çıkarmak, bu surette mektepleri kapamak lâzım gelmiştir. Diğer taraftan mektep binâları olmadığından, talebeler ağır şerâit dâhilinde nâkıs olarak okumaya mecbur olmuşlardır.

Kırgızistan’da Mecbûrî Askerlik

Türkmenistan’da olduğu gibi Kırgızistan’da dahi Rusya mecbûrî asker toplamayı taht-ı karara almıştır. Bu hususta Kırgız dilinde neşrolunan ahz-ı asker kanunlarıyla ahâliyi tanış etmek maksadıyla Kırgız komünist münevverleri seferberliğe alınmıştır. Bunlar halk içerisine gönderilerek halkı hazırlayacaklardır.

Türkistan’da Pamuk

Pravda gazetesinin yazdığına göre, Fergana mahalinde bu yıl 239 bin desatin pamuk ekilmiştir. Mahsûlât 14,5 milyon put miktarında olacaktır.

²⁴⁹ *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 16.

45. “Türkistan Ahvali [Namangan’da Deprem ve Kazakistan Ziraati]”²⁵⁰

Namangan’da Müthiş Bir Zelzele

Avrupa matbûatına akseden mâlûmata göre Türkistan vilâyetlerinden Namangan’da şiddetli zelzele vuku bulmuştur. Zelzele şiddetli tahtelarz darbeler şeklinde günlerce devam eylemiştir. 17 Ağustosa kadar 150’den ziyâde darbe kaydolunmuştur. Eski Namangan şehri tamamıyla harap olmuştur. Ahâli sokaklarda kalmıştır. Namangan’ın 50 vrestlik mesafesinde Seyhun nehrinin kıyılarında büyük uçurumlar hâsıl olmuştur. Büyük toprak tepeleri suya çökmüştür. Nehir sahilindeki köylerde birçok binâlar harap olmuştur. Vilâyet ahâlisi büyük bir korku ve telâş içerisinde.

Kazakistan’da

Kazak, Kırgız yurdunun mahsûlât-ı zirâiye müessesesi reîsi Maslek yoldaş Moskof Komünist Fırkası ve dâhilî ticâret komiserliği tarafından Kazakistan’ın iktisâdî inkişafına hizmet için gönderilmişti. Bakalım Maslek yoldaş yerli ahâlinin iktisâdî inkişafına nasıl çalışıyor?

Enbekşi Kazak (numero 89) gazetesinin elde ettiği mâlûmata göre Maslek yoldaş yerli ahâlinin ihtiyacını nazar-ı îtibara almayarak Rus müesseselerine demiryolları kooperatiflerine 600 bin pud buğday; 15 bin pud darı vermek için mukavele yapmış ve fiyatı da yüz ile yüz yirmi kapik arasında tespit etmiştir. Bu buğdayın bir kısmını verdikten sonra Kazakistan en mahsûldar yeri olan Aktube vilâyeti buğdaysız kalmıştır. Mukavele mûcibince Sırderya vilâyetinden Leningrad’a sevk edeceği zahîreyi de verememiştir. Çünkü Sırderya’nın bütün mahsûlâtı mukavele mûcibince satılan buğdayın nısfı olmuştur! Şimdi Kazakistan hükümeti Leningrad ve Moskof müesseselerine zararlarını ödemek mecbûriyetindedir. Kızıl ordu müdâfaasında piyasada buğday kalmamış, âdî buğday pudu 4 rubleye kadar fırlamıştır. Hâlbuki mahsûlât-ı zirâiye anbarlarında 68.000 pud buğday bulunduğu 85 numarolu *Enbekşi Kazak* **اكبه كشى قازاق** gazetesinde îlân olunmuştu. Aynı gazete idâresine mektupla mürâcaat eden bir rençber (*E. K.* numero 87) 68,000 pud buğdayın ne için piyasaya çıkarılmadığını soruyor. *E. K.* gazetesi de bu suali cevapsız bırakmıştır. Elbette

²⁵⁰ *Yeni Kafkasya*, IV/24 (15 Eylül 1927), s. 11-12.

Komünist Fırkası'nın nâşir efkârı olan bir gazete bu bizim Maslek yoldaşın ve onun Moskova'sının iktisâdî planlarının neticesidir, diyemez ki!...

46. “Türkistan Ahvali [Komünistlerin Sanatsal Faaliyetleri, Yerli Ahalinin Şikâyetleri, Türkmenistan Cumhuriyeti’nin Durumu ve Maarif Faaliyetleri]”²⁵¹

Özbekçe Opera

Özbek diline tercüme edilmekte olan Aliko operası tamam olmuş, Özbekistan Halk Maârif Komiserliği tarafından kabul edilmiştir. Sovyet gazetelerinin yazdığına göre bu vakte kadar millî operaya mâlik olmayan Özbekler bu suretle ilk evvel opera yaratmış oluyorlar. Fakat nazardan uzak tutmalıdır ki, Aliko ve diğer tercümesi hazırlanan operalar hep Rus hayatından olup millî Özbek hayatıyla kat’iyen alâkadar değillerdir.

Çelekin Petrol Madeni

Çelekin adasında hâsıl olan petrol zarar ettiğinden ve muharicini ödemediği için Türkmenistan hükümeti tarafından bu atadaki istihsal ameliyatından vazgeçilmiştir.

Andican Ahâlisinin Şikâyeti

Taşkent’te neşrolunan *Pravda Vostoka* gazetesinde Andican ahâlisinin mahallî icrâ komitesinden şikâyetleri münâsebetiyle Özbekistan Merkezî İcrâ Komitesinin kararı neşrolunmuştur. Andican’da olan cami, medrese ve bu müesseseler etrafındaki oturak binâlar, bağlar ve ağaçlar, Sovyet Hükümeti Mahallî İcrâ Heyeti tarafından sökülmeğe başlandığı münâsebetiyle ahâli merkezî icrâ komitesine müştereken bir arzuhal vermişti. Tahkikat neticesinde ahâlinin gösterdiği şeyler doğru çıkmış, mahallî hükümetin halkın dinî ve millî, hatta oturak eyülerini kaldırdığı tahakkuk etmiştir. Fakat bu hakikat meydana çıktıktan sonra Özbekistan Merkezî İcrâ Heyeti tahkikat komisyonu emriyle tevkif olunanlar bu kanunsuz işleri yapanlar değil, mutazarrır olanlardan sabık idare-i ruhaniye reisi Mevlevi ile evkaf idaresi müdürü Nasruti **ناسروتي** olmuştur. *Pravda Vostoka* ve Moskova’da çıkan *Pravda* bu hadisenin sebebini böyle izah etmektedir: Evkaf idaresi müdürü Nasruti **ناسروتي**, sâbık idâre-i rûhâniye reîsi tarafından tahrik olunarak, icrâiye heyeti komitesine yanlış mâlûmat veriyor, medreseler, binâlar ve ağaçların metruk olduğunu ve hiçbir istifâdeye yaramadığını söylemekle Sovyet hükümetini bu binâları ve ağaçları dağıtmaya mecbur etmiştir. Bununla sâbık idâre-i rûhâniye reîsi ile evkâf müdürünün maksadı ahâliyi Sovyet

²⁵¹ *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 13-14.

hükümeti aleyhine kaldırmak ve aks-i ihtilâl yaratmak imiş. Hâlbuki aynı zamanda gazete dağıtılan binâların içerisinde insanlar yaşadığını îtiraf ediyor. Acayıptır, Sovyet hükümeti o kadar iğfal edilmiş ki cami, medrese ve obaları **ابولرى** insanların başına uçururken, mahvolan insanların feryadını bile duymuyor...

Müstakil Türkmenistan Cumhuriyeti

Türkmenistan'ın yalnız Türkistan dâiresinde değil, Rusya dâiresinden çıkarılıp bilâvâsıta S.S.S.R. dâiresine girdiği mâlûmdur. Tataristan, Başkurdistan, Kırım vesâire gibi daha medenî olan milletleri Moskova her nevi ile Rusya içerisinde boğmaya sa'y ederken Türkmenistan'ı nedense müstakil ediyor. Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan gibi Kafkasya cumhuriyetlerini cebirle birleştirerek Rusya dâiresine alırken, Türkistan'ın parçalanmasına var kuvvesiyle çalışıyor. Bakalım bu müstakil olmuş Türkmenistan'ın dâhilen bu istiklâli ne derecededir. *Pravda* gazetesinin 188 numarolu nüshasında yazıldığına göre, Türkmenistan devlet müesseselerindeki memurların %16 nisbeti Türkmen olup %84 nisbeti Rus'tur. Devlet idârelerinden başka amele birlikleri, kooperatif, ordu vesâir tamamıyla Ruslardadır. Resmî lisanı Türkçe olmakla beraber ameliyât Rusça gitmektedir.

Nazarof'un Mâruzası

Sovyet cumhuriyetleri ittihadının milletler şûrâsı divan riyâsetinde Türkmenistan Cumhuriyeti icrâ heyeti reîsi muavini Nazarof mâruzatında bulunuyorken, Türkmenistan vazîyetini daha tafsîlatı ile tenvir etmektedir. Nazarof'a bakılırsa "Türkmenler- müttehid bir ırk teşkil ederlerse- yine müşterek lisanlarını kayıp etmişlerdir." İdârelerin Türkmenler elinde olmasına mâni olan bu mühim cihetten (Türkmenlerin muhtelif milletlerden olmasından mı?) başka başka bir de Türkmenlerin cehâleti ve sevdasızlıkları imiş. Nazarof diyor ki "Türkmenlerin esâsen münevverleri yoktur." Bütün Türkmenistan'da münevverler ahalinin %3 nisbetini teşkil ediyorlar. Mektebe gitmek yaşında olan Türkmenlerin % 5,2 nisbeti mektebe gitmektedir, hâlbuki Türkmenistan'da yaşayan Rusların mektep yaşında olan çocuklarından % 33 nisbeti, Ermenilerin ise % 44 nisbeti mektebe devam etmektedir. Bu suretle Türkmenistan'da Türkmen hesabına olarak Ruslar ve Ermeniler okumakta ve yine Ruslar ve Ermeniler olarak idâre müesseselerde çalışmakta iken Türkmen çocuğuna mekteplerde yer ve Türkmen gencine idârelerde memuriyet yoktur.

47. “Türkistan Ahvali [Özbekistan İçerisinde Tacikistan Cumhuriyeti'nin Durumu, Namangan ve Kırım'da Deprem]”²⁵²

Özbekistan'da

Özbekistan'ın içerisinde olan muhtâriyetli Tacik Cumhuriyeti icrâ heyeti reîsi Muhiddinof'un verdiği bir senelik rapora göre Özbekistan'ın Tacikistan kısmında seçki zamanları baylık ile müthiş rekâbet ve mücâdele gitmiştir ve Sovyet aparatını kazanmak ve elden vermemek için Komünist Fırkasına esaslı tedbirlere mürâcaat etmek lâzım gelmiştir. Memleketin iktisâdiyatına geldikte Muhiddinof'un îzâhatına göre Harb-ı Umûmî'den evvelki vaziyetin %60 nisbetinde zirâat sâhasında yaklaşılmış ise de koyunculüğün ancak % 40 nisbeti ihya edilmiştir. Daha merak-âver Tacikistan'ın bütçesidir. 9.390.000 rubleden ibâret bütçenin ancak 8.500.000 ruble, belki daha çok açığı vardır. Yani bu uydurma Fars Cumhuriyeti'nin geliri 765.000 ruble iken çıkarı 9.390.0000 ruble miktarındadır.

Namangan Zelzelesi

Semerkant'tan verilen mâlûmata göre Namangan'da zelzele devam etmektedir. Ahâli sahrada ve sokaklarda yaşamakta devam ediyor. Hükümet komisyonunun tahkîkatı neticesinde 49.500 kişinin mutazarrır olduğu mâlûm olmuştur. Şehirde ahâlinin % 49 nisbeti, kışlaklarda ise % 10 nisbeti zarar-dide olmuştur. Şehirde 7.000'den ziyâde dağılmış binânın yeniden yapılması altı milyon ruble, kışlaklardaki imardan ötürü de iki milyon kadar para lâzımdır. Sanayi ve ticâret müesseselerinin tahrîbatından hâsıl olan zararlar üzerine ahâlinin telef olmuş emvalini de ilâve etmelidir.

Kırım Zelzelesi

Kırım zelzelesi daha durmamıştır. Son Sovyet gazeteleri zelzelenin bilhassa Cenubî Kırım'da devam ettiğini haber vermektedirler. Kırım hükümet komisyonunun resmî tebliğinden anlaşıldığına göre Eylülün 27'sine kadar vârid olan ziyan 32 milyon altın ruble miktarındadır.

Ahâli sahralarda yaşamakta devam ediyor. Soğuk başladığı için ahâli içinde hastalık sirayet etmektedir. Kırım'ın yerli ahâlisinden bir kısmının Kırım hâricine hareketleri müşahede edilmektedir. İstavropol'de 2.000 ev harap olmuştur. Kırım

²⁵² *Yeni Kafkasya*, V/2 (15 Teşrin-i Evvel 1927), s. 14-15.

hükümet komisyonunun köylerde yaptığı tahkikat tamam olmuştur. Mâlûm olmuştur ki, meskûn evlerle, mektep, hastahane, hükümet müesseseleri binâları vesâirenin mutazarrır olması tasavvur olunduğundan ziyâdedir. Birçok köylerde, o cümleden Balaklava'da sayfiyelerin % 50'si mahvolmuştur. Dağlık cihetlerde olan Türk köylerindeki tahrîbat %50'lerden artmaktadır.

D. TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİ HAKKINDAKİ YAZILAR

1. “Türkiye- Rusya Münasebeti [Yeni Kurulan İki Devletin Siyasi ve Ticari Alandaki İlişkileri]”²⁵³

Erivan hadisesi Türkiye Rusya münasebetini günün meselesi haline koydu. Rus gazetelerinden Paris’te münteşir *Posledny Novosti* gazetesinin “Muâsır Türkiye” unvanıyla neşr eylediği silsile-i makâlâtta 3. ve 4. fasılları bilhassa Türkiye Rusya münâsebetinden bahis birtakım pek mühim fikirleri hâvi ve Rus zihniyetinin bu meseledeki ruhiyatını tamamıyla hikâyeye ettiğiinden aşağıya naklini müfid buluyoruz. Bu gazete Bolşevik **مابلی** Rus fırkaları meyânından en nüfuzlusu bulunan Milli Meşrutiyet Fırkası’nın nâşir-i efkârı olup meşhur Milyukof’un taht-ı idâresinde, neşrolmaktadır. Gazete, Lozan Konferansı esnasında İsmet Paşa’nın Çiçerin’i Türkiye menâfiine mahirâne bir surette kullandığını kaydettikten sonra diyor ki:

Kemalcilerle Bolşeviklerin münasebeti suret-i zâhirde eskisi gibi dostânedir. Fakat az çok avamız-i ahvâle vâkıf olanlar bu zâhiri tezâhürat arkasında derin bir soğukluk ve adâvetin saklandığını biliyorlar. Ve söylemek lâzımdır ki bu adâvet ibtîda Moskova’dan değil, Ankara’dan başlanmıştır. Bilâkis Moskova, şimdi değilse de, bundan birkaç ay mukaddem, Türkiye dostluğunun idâmesi için pek çok teşebbüslerde bulundu. Moskova, İsmet Paşa aleyhindeki propagandaları ile Ankara’nın âdem-i memnûniyetini câlip olan Aralof’u geri çağırarak onun yerine Soriç’i kondurdu. Sovyet diplomatlarına Türklerle olan münâsebetlerinde pek dikkatli olmaları dahi tavsiye olundu. Rusya, boğazları tamamıyla İngiltere’nin eline terk eden Lozan Muahedesi’ni imza etmişken Türkiye Rusya metâlibinden birisi de insaf etmedi ve Soriç’in vazifesi günden güne müşkilâta uğradı.

Ankara tarafından Rusya ile kat’i münasebeti mevcut birçok vâkıa ihdas olduğunu ta’dad edebilirim. Kesret-i münderecat bunlardan yalnız bir kısmını zikretmek imkânını vermektedir.

Türkiye hükümetinin Sovyet gemilerini kendi limanlarına bırakmadığını herkes biliyor. İstanbul’daki Rus ticaret-i ecnebiye teşkilât ve memurlarına karşı İka’ olunan müşkülâtta daha az kimsenin haberi vardır. Fakat Sovyet Rusya’sının Asya’daki siyasetine ait Türkiye hatt-ı hareketinin tamamıyla değiştiğini bilenler daha azdır. Evvelce resmi ve nîm-resmi Türkiye ajanları Memâlik-i İslâmiyyeyi dolaşarak Bolşeviklerin lehine propaganda yapıyorlardı. Afganistan ile Rusya’nın yakınlaşmasına bilhassa Cemal Paşa sebep oldu. (Onun dost ve teşviki olmasa idi bu münasebet hiçbir zaman tesis bile edemezdi) Mâverâ-yı Kafkasya’da Halil Paşa ile sâir Türk zâbitânı Dağıstan’ın Bolşevik idâresine râm olması ile Azerbaycan’ın bilâ-harp Bolşeviklere teslim olmasını ihzar ettiler. Buhara ile Türkistan’da Türk zâbitânı Basmacılar ile Bolşevikler

²⁵³ *Yeni Kafkasya*, I/3 (1 Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 9-10.

arasında dostluk rolünü ifâ ederek ekseren Basmacıların teslimini temin ediyorlardı. Her zaman ve her mekânda Türkler Bolşevikleri iltizâm ve onların siyasetini terviç ediyorlardı.

Şimdi ise her şey değişmiştir. Afganistan'da da, İran'da da ve en mühimi, Türkistan ile Mâverâ-yı Kafkasya'da da Türk ajanları Rusya Sovyet Hükümeti aleyhine şiddetli propaganda yaparak kendisini Müslümanları tazyik etmekte ithâm ediyorlar. Onlar ispat ve iknâ ediyorlar ki Bolşevik hükümeti de emperyalist olup eski Çar politikasını takip etmektedir. Azerbaycan, Dağıstan ve Acaristan Türk ajanları ile doludur. Türkistan ile Buhara'da ise Basmacıların hareketini takviye ediyorlar ve hatta Enver Paşa'nın muâkibi Sami Bey kendileri ile münâsebettedir. Moskova'nın birçok ısrar ve şikâyetleri üzerine geri çağırılan meşhur Bolşevik ve Rus düşmanı Kâzım Karabekir Paşa tekrar Şark cephesi müfettişliğine tayin olunmuştur. Daha ziyâdesi Türkler Kafkasya hududunda bulunan Bakü hanı کوکا ile itilâf ederek Urmiye tarafındaki Kürt aşiretlerini kendi taraflarına celp eylemişlerdir. Gerek Azerbaycan muharrirleri – Müsâvatçılar ve gerek diğer Bolşevik düşmanı Müslümanlar Türkiye'de vasî himâyeye mazhâr oluyorlar (!) Nihayet bütün güzeştlerine rağmen Soriç hâlâ ticaret mukavelesi akdine muvaffak olamamıştır. Çünkü Ankara hükümeti Rusya'ca kat'iyen şâyan-ı kabul görülmeyen birtakım şerâit dermiyan ediyor.” (!?)

Türkiye münâsebetinin şu şekilde tebdil ettiğini tasvir eyledikten sonra muharrir Türk efkâr-ı umûmîyesinin telakkîyâtını anlatıyor ve iddia ediyor ki, bütün müttefik Türklerce:

Kızıl, beyaz, sarı, mavi Rusya hep Rusya'dır. Bu Rusya'nın maksadı Türkiye'yi ezmek İstanbul'u almak ve Asya'da inkişâf etmektir. Kızıl Rusya Türkiye ile akd-i ittifak eyledi ise bu onun zaafından ileri gelir. İktisâdî ve askerî kuvvet intisâp ederse hemen cenûba, İstanbul ve Anadolu'ya doğru genişleyecek. Çiçerin'in Lozan'da kullandığı lisan birçok cihetlerde eski çar diplomatlarının lisanını andırmakta, idi. Şimdiki zayıf halinde bile Moskova'da Türkiye pazarını kazanmaktan bahsedilir. Bunun için Türkiye çalışmalı, Rusya daha zayıf iken, kendisini bu cevazdan temin etmelidir. Mümkün olduğu kadar Rusya-Türkiye hududunu kendinden uzaklaştırmalıdır.”

“Rusya ile ittifak her iki taraf için müfit idi. Rusya bu Yunanlıları def için Türkiye'ye zahîr oldu. Fakat Türkiye ittifakı olmasaydı Ruslar da İngilizlerle ticari mukavele akdedemezlerdi. Tarafeyn artık yekdiğerine medyun değildir. Mukavelenin istihdaf eylediği maksatlar hâsıl olmuştur. Rusya diğer memleketlere nisbet Türkiye üzerinde fazla hiçbir imtiyaz ve rüchan olmamak hakkına mâlik değildir.

Rus muharririnin tasvirince Ankara böyle bir zihniyetle hareket ediyor ve bu zihniyettedir ki Rusya ticaret-i hâriciye mümessilliğini tanımak istemiyor ve yine bu zihniyettedir ki konsolosluk hususunda dahi Ruslarla çetin anlaşıyor. Onlarca emperyalizm plânlarından vazgeçmiş iktizâ eden Sovyet hükümetinin ticaretçe iktizâ etmeyen yerlerde konsolosluk bulundurması bile zâiddir.

Nihayet Türkiye tedbir-i ihtiyâten olmak üzere bir de Batum meselesi zahîre ediyormuş. Türklerin tavilince Brest [-Litovsk] Muâhedeşi ile Batum'u Türklere terk eden Rusların bu memleket üzerinde artık hiçbir hakları kalmamıştır. Moskova Muâhedeşi mucibince Türkler Batum'u Rusya'ya dâhil müstakîl Gürcistan'a terk etmişlerdir. "Sosyalist Cumhuriyetlerinin İttifakı" Kânûn-ı Esâsisince Gürcistan artık müstakil bir devlet değildir, Rusya'nın Başkurt ve Tatar Cumhuriyeti gibi mümtaz bir vilâyettir. Şu suretle Rusya'nın Batum üzerindeki hâkimiyeti hod-serânedir, Türkiye ile bir hususta bir îtilâf vâki olmuştur. Türklerce Batum meselesi tekrar halledilmeli ve filan muhit olan bir vaziyet hükmen de temin etmelidir. Bu halde Batum'un hükmen dahi Rusya'da bulunmasını îcab eden şeritin dahi yeniden bakılması dahi îcab etmez mi?

Rus gazetesinin mütâlaasınca Türkler anlıyorlarmış ki Batum meselesi Rusya ile kat'î münâsebeti ve hatta muharebeyi bile mûcip olabilir. Buna göre de onlar her nevi tedâriklerini görmekte imişler. Kafkasya işlerine karışmak için münâsib bir bahane ise her zaman bulunur, Sovyetlerin Müslüman kardeşleri tazyiki gayet münâsib bir sebep teşkil edebilirmiş.

Sahib-i nüfuz bir Türk muharrir demiş imiş ki:

Biz Rusya ile harp etmek istemeyiz. Fakat Azerbaycan veya Dağıstan'daki kardeşlerimiz Bolşevik mezâlimi yüzünden müdâfi hak ve hukuk için kıyam etmek sûretinde kalırlarsa, o zaman biz onlara muâvenet etmek vazifesini bittabi îfâ edeceğiz.

Rus muharriri Türklerin bu hususdaki sevkülceş hesaplarını da öğrenmiş, Türklerin hesabı sadecedir diyor: Sovyet hükümetinin ne Dağıstan'da ne Azerbaycan'da ne de Gürcistan'da zerre kadar nüfuz ve îtibarı yoktur. Bolşevik hükümeti aleyhinde kıyam hazırlamak su içmek gibi kolaydır. Bakü Türkleri ve Kürt hanlarının dostluğundan bilistifâde, Türk ordusu Nahçıvan ve Kars tarikiyle Azerbaycan'a ve Şavşat'tan geçen şose yolundan bilistifâde sürat tamamıyla Gence'ye geçebilir. Diğer taraftan Kumru, Karakilise, Kazah, Ahıska hattı ile dahi Türkler Mâverâ-yı Kafkasya'yı iyice bulup garp ile şarkı yekdiğerinden ayırabilirler.

Bu yerlerin ahâlisi kâmilen İslâm'dır. Ahâli-i İslâmiye Türk ordusunu heyecanla istikbal eder. Türklerce zayıf tasvir olunan Kızıl Ordu kendisine düşman bir muhit içinde Rusya'dan kat'-ı alâka edilmiş bir vaziyette mahsur kalub kolaylıkla istihsal

edilir ve yahut teslimine mecbur olur. Çünkü Rusya ile münâsebeti temin eden Derbent tarik-i İslâmiye tarafından feth olunmuş bulunur.

Rus muharrirince Mâverâ-yı Kafkasya'nın şu suretle istilâsı Türk mehâfil-i askeriyesini son derece tehyc ve iğfâl eder bir fikir imiş. Bu plan tatbik olunursa Rusya daha bir yirmi sene müddetinde zayıf düşecek ve Türkiye dahi Asya-yı karîbde mühim bir devlet-i muazzama haline gelecekmiş. Hele yalnız Bakü nelere değermiş.

Rus muharririnin işittiğine göre Türklerin bu plânı İngilizler tarafından dahi teşvik olunuyormuş.

Neticede Rus muharriri bu planın tatbikinde Türklerin aynı zamanda Rusya'daki Bolşevik aleyhtarlığını dahi hesaba aldıklarını tasvir ederek diyor ki:

Türkler bu hesaplarında aldanıyorlar. Çünkü Rus muhalifleri Bolşeviklere karşı ne kadar adâvet beslemiş olsa da, bu meselede kendilerine muhalefet etmezler. Türklerin işbu sui-kasıtlarını bilen Bolşevikler eminim ki Kafkasya'nın müdâfaası için ne lâzımsa yapmıştır. Bu hususta onlar gafil avlanmayacaklardır. Rusya Kafkasyası'nı müdâfaa eden Bolşevikler ise bütün Rusya muhalefetini kendileri ile beraber bulacaklardır.

Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a nisbet alâkasını değişmelidir. Bu alâka hakîkî bir federasyon ve muhtâriyet şeklini intisâb etmelidir. Fakat bu mesele Rusya'nın dâhilî meselesidir. Bu gibi meselelerin halline herhangi hâriç bir kuvvet müdâhalesini Rusya'nın hiçbir fırkası câiz görmez.

2. “Rusya-Türkiye Münâsebetinden [Türkiye’nin Rusya ile İlişkisinde İngiltere Faktörü, Erivan Meselesi]”²⁵⁴

Rusça gazetelerde okunduğuna nazaran Rusya Federatif Cumhuriyeti merkez-i umûmiyesinde, kapalı bir iclâsda, beyânatta bulunan hâriciye komiseri Çiçerin Ankara hükümetinin yeni ittihaz eylediği hâricî hatt-ı hareket siyasisinden şikâyetle demiştir ki: Türkiye hükümeti hâlihazırda İngiltere’nin taht-ı tesirine kapılmaktadır. Bu tesire yalnız ikinci derecede ricalin değil, reis-i hükümet İsmet Paşa ile reis-i cumhur Mustafa Kemal Paşa gibi Rus siyasetinin dostları bile temâyül etmekte imişler. Çiçerin kendi nutkunda Moskova ile Ankara hükümetleri münasebetindeki gerginliği ayrıca kaydeylemiştir.

Türk Tebaalarının Tesbiti

Zarya ve İstoka gazetesinde görüldüğüne nazaran Acaristan’daki Türk tebaalarının kayıt ve tespiti hakkında Batum hükümeti tarafından bir emir sâdir olmuştur. Türk tebaasından bulunanlar teşrinîsâninin ibtidasına kadar kendilerini kaydettirmeli idiler.

Erivan Hadisesi

Erivan hadisesi üzerine Türkiye ile Rusya arasında teâti edilmekte olan notaların meseleyi kapatmak üzere olduğu Ankara ajansı tarafından tebliğ olunmuşsa da *Tenin* gazetesi muhabir-i mahsusunun Ankara’dan 13 Teşrinîsâni tarihli telgrafnâmesi keyfiyeti ber vech-i âti ihbar ediyor:

Hükümet Erivan hadisesini ciddiyet ve ehemmiyetle takip etmektedir. Şimdiye kadar verilen cevaplar tatminkâr bir mâhiyetten uzaktır. Ruslardan cevabî nota geldiği ve mezkûr notanın müsâid olduğu söylenmiş ise de bu haber asılsızdır. Hâriciye vekâleti Moskova sefâretiyle halen muhâberededir.

²⁵⁴ *Yeni Kafkasya*, I/4 (15 Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 15.

3. “Türkiye Hangi Siyaseti Takip Etmelidir?”²⁵⁵

Vatan gazetesi memâlik-i ecnebiyeye tayin olunan sefirler meselesi münasebetiyle yeni Türkiye'nin takip edeceği hârici siyaseti tahlil ederken şimdiki halde Avrupa'da üç müstakil hatt-ı hareket mevcut olduğundan bahisle diyor ki:

Avrupa'da ayrı birer siyasetin temsili bulunan Rusya, İngiltere ve Fransa devletlerinden her birinin bizimle inhisar şeklinde bir dostluk dikte etmekte menfaatleri olduğuna şüphe yoktur. Fakat kendimizi aldatmamalıyız. Bu dostluklardan hiçbiri müsâvîler arasındaki bir alış veriş mâhiyetinde kalmaz. Mutlaka bizim inhisar mahiyetinde bir tesir altına düşmemizi istilzam edecektir. Hâlbuki bu inhisarlardan hiçbirinde bizim için kâfi derecede temînat yoktur.

Rusya bizi kendisine bağlamakta alâkadardır. Çünkü biz boğazlara hâkimiz. Boğazlar ancak bizim harbe iştirak ettiğimiz takdirde kapanabilir. Bu cihetle Rusya diğer bir devletle harbe girişecek olursa bu harpte bizim kendisiyle beraber olmamızda çok menfaati vardır. Bizim Rusya'dan beklediğimiz pek büyük menfaatler vardır. Rus dostluğuna kıymet vermeye mecburuz. Fakat Rusya ile inhisar mâhiyette bir münâsebet peyda edemeyiz. Ruslar bizim muhtaç olduğumuz maddi yardımı gösteremezler. Rusya ile biz iktisâden birbirimizi itmam edecek vaziyette değiliz. Meselâ İsveç vesâyetinde olsak Ruslarla pek sağlam bir iktisadî mübâdele ve taksim îmal esası kurabilirdik. Fakat zayıf bir zirâat memleketi kuvvetli bir komşusuna iktisâden ancak tehlikeli bir rakip nazarıyla bakabilir.

İngiltere'ye gelince İngilizler bize ya faydalı bir alet veya muzır bir engel nazarıyla bakmışlardır. Serbest bir inkişaf geçirmemizi kendi nokta-i nazarlarından daima bir tehlike addetmişlerdir. Bugün bu fena vahim bertaraf edilirse biz İngilizlerle çok nâfi olabiliriz. İngiliz dostluğunun da bize çok yardımı olabileceğine şüphe yoktur fakat İngiltere bugün muayyen bir siyaset sahibi değildir. Fena bir tereddüt ve tevkif devresi geçiriyor. Bu intihâbattan sonra da vaziyetin kolay tavzih etmesi beklenemez. Bizim yirmi, otuz seneden beri gördüğümüz muameleden sonra İngiltere'ye yeniden emniyet bağlamamız için biraz vakit geçmesi lâzım gelecek ve İngiltere'nin ne yolda gideceğini fi'li surette görmemiz ve anlamamız icab edecektir.

Fransa'nın Avrupa'nın bir başından öteki başına kadar kurduğu askeri ve siyasi sistemde bizim işimiz yoktur. Fransa ile akdedecek bir inhisarkâr mukârenet bizi İngiltere ile Rusya arasında ezilmekten kurtaramaz. Biz gerek bu devletlerle ve gerek İtalya ile ve Balkan komşularımızla ancak aradaki hakikî müşterek münakkatları nisbetinde beraber yürüyebiliriz. Muayyen vaziyetlere mahsus bu tarzda anlaşmalar birbirine mâni olmadığı gibi Amerika ile Almanya Avusturya ve Macaristan'la ve muhtelif bîtaraf memleketlerle iktisadî sahada teşrik sa'y etmemize sahalara ait mütehasıslar istediğimiz yerden almamıza da mani olamaz. Dâhilen kuvvetli olduktan ve emniyet telkinine müsâit bir vaziyette bulunduktan sonra muhtaç olduğumuz maddi muâveti munkabil menfa'at esası dairesinde her tarafta bulabiliriz.

²⁵⁵ *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339[1923]), s. 15-16.

4. “Bolşevikler Hakkında Hakikat”²⁵⁶

Şark Milletleri İstiklâlinin Bolşevik Usullerinde Tasdîki

Mâlum olduğu üzere Bolşevik propagandasının en büyük kısmını Şark Meselesi işgal eder. Şark Meselesi ve alelumum milliyet meselesi Bolşevikler için maksat değil, vâsıtaadır. Onlar bu meseleyi siyâsi bir manevra olarak kullanıyorlar. O cümleden akvam-ı İslamiye hakkındaki câfeşânlıkları şüphesiz ki onların ala gözü ve yâhut milliyet prensibi hakkaniyeti için değil, mahaza kendi siyâsetlerinin tervici ve kendi menfaatlerinin temini içindir. Bunun böyle olduğu bir taraftan Şarkî kapitalistlere karşı mücâdele-i ittihadâ dâvet eden Bolşeviklerin an-ı vahdette aynı kapitalistler ile uyuşmak yolunu aramakta olmaları ve kendilerinden Sovyet hükümetinin sâdikâne ricâ etmeleri ile sabittir. İşte bu hakîkati ispat etmek için Bolşeviklerin Şark siyâsetine ait vesîkaları tetkikle Şark Milletleri İstiklâlini ne gibi bir usûl ile tasdik etmelerini tahlil etmek istiyoruz:

İlk muâhede 26 Şubat 1921 tarihinde İran ile ve 28 Şubat 1921’de Afganistan’la akdedilmiş olup her iki muâhedenin mahal-i akdi Moskova’dır.

Çar hükümetinin işbu hükümetlerle akd eylediği eski muâhedelerle şu muâhedeler beyânında elbette ehemmiyetli bir fark vardır. Bu iki muâhedenâmede mûnderic prensipler birer hakîkat olarak kabul edilebilirse her bir İranlı ve her bir Afganlı onları tasvip ve takdis etmelidir. Fakat İran’la akd edilen muâhede ciddiyetle tetkik edilirse İran’ın hârici ve dâhili istiklâlini sahip kuvvet ve iktidar olan taraf her zaman da ihlâl edebilir. Çarizm hükümeti zamanında gasp edilen Aşur Ada ve diğer asalarla zerkinde, Firuze* vesâir adayı İran’a terk eden Sovyet hükümeti, nedense, Serahs şehri ile havâlisini kendi elinde ibkâ ediyordu (Muâhedenâmenin 3. maddesi). Çarizmin gâsibâne siyâsetini tâkip eden Sovyet hükümeti Rusya menâfii icâb ettiği takdirde, İran hududu dâhilinde Kuvâ-yı harbiyeye sevk etmek hakkını muhâfaza ediyor (Muâhedenâmenin 6. Maddesi). İran hükümetinin memleketteki servet-i tabiiye mülkiyeti hakkını tasdik etmekle beraber İran’ın Bahr-ı Hazar sevâhilindeki seyyit mâhîsayd-ı mâhi husûsatından Rusya iâşesini teshil ve temin için İran’ı bir mukavele akdine mecbur tutuyor (Muâhedenâmenin 14. Maddesi). Bolşeviklerin İran’la

²⁵⁶ *Yeni Kafkasya*, 1/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 9-12.

* 4. sayı numroda mûnderic olduğu vechile fiilen Firuze madenleri dahi İran’a teslim edilmemiştir. Bu teslim yalnız kâğıt üzerindedir. (İdare)

akdettikleri muâhedeyi kuvveden fiile ihsâl hususundaki hüsniyetlerinden ise, bahsetmiyoruz. Müdâfaadan tamamıyla mahrum bulunan İran, Bahr-ı Hazar sevahilinde Bolşevik filosu hükümler, Mâverâ-yı Kafkasya'dan ta İran Azerbaycan'ından merkezine kadar imtidat eden demiryollara Sovyetler hâkim bulunduktan sonra Kafkasya'daki kuvvetli Kızıl ordu, müdâfaası zayıf bulunan bedbaht İran'ı Deli Petro'nun müthiş vaziyetlerini îfâdan ibaret olup yüz seneden beri İran'ı hayat ve memet mübârezesinde çırpınmak zarûretinde bırakan bir vaziyet hudûsuna sebebiyet verir... Bolşeviklerin bu delice vazifeyi kuvveden fiile îsâl için şimdiden bile birtakım tedbirlere tevessül ettikleri görülmektedir. *Yeni Kafkasya*'nın 4. sayısında Tahran matbuatından muktebes ve "Türkiye Rusya Münâsebetinden" unvanı tahtında münderic bulunan satırlar bunu ispat eylediği gibi Tahran'da yeni açılan Rus bankası teşebbüsü dahi mâhud دود "Rus-İran İstikrâz Bankası" (madde 9) hatırasına ihyâ etmiyor mu?

Sovyetlerin Afganistan ile akd ettikleri muâhedeye gelince, Bolşevikler ibtîda Afganistan'da Sovyetlerin istiklâlini kabul ve tasdik ettirmişler ve mutakabilen kendileri de Afganistan istiklâlini tasdik eylemişlerdir (Muâhedenâmenin 9. maddesi).

Çar Rusya'sı tarafından gasp edilen hudûda mücâvir arazi üzerindeki ahâlinin reyini bilmek için ahz-ı rey usulünün Sovyet hükümetiyle bila-italâf kararlaştırılması şart olarak dermiyan edilir (muâhedenâmenin 9. maddesi).

Afganistan'ın Sovyet Rusya'sından uzak bulunması ve belki de İngiltere'ye karşı bu memleketten istifâde etmek sebebiyle Sovyet hükümeti, Afganistan'a nakdî ve mâddî muâvenete bile muvaffakât etmiştir (muâhedenâmenin 10. maddesi). Fakat bu da azdır. Muâhedenâmenin yedinci maddesinde Şark milletlerinin hürriyet ve istiklâli esasen kabul edildiğinden ilâve 8. madde ile, Buhara ile Hive'nin dahi hürriyet ve istiklâlleri, milletlerinin arzu ve irâdelerine muvâfık olmak şartıyla, herhangi bir şekil hükümeti hâiz olsalar da, kabul ve tasdik olunmuştur.

Fakat Bolşevikler, Buhara istiklâlini ve Buhara şekl-i hükümetini milletin arzu ve irâdesi prensibine tevfiân bakalım nasıl tatbik ettiler? Bu sorunun cevabını 4 Mart 1921 tarihinde Buhara ile akdedilen muâhedenâmede buluruz. Bu muâhedenâmenin mukaddimesi "1917 Oktâbır İnkılâbı, sabık Rusya emperyasında yaşayan umum milletlere kendi mukadderatlarını bizzat tâyin etmek hakkını te'min etmiştir" diye başlıyor ve ispat ediyor ki Buhara'da hâdis olan inkılâp bu memleketteki zahmetkeş

halkın kendi arzu ve ihtiyârıyla vukû olmuş ve genç Sovyet hükümeti, sabık Buhara Hanlığı avzına **عوضنه** Buhara Sovyet Cumhuriyeti unvanını almak mecburiyetinde kalmıştır işte Bolşevikler Şark milletlerinin kendi arzu ve iradelerine göre şekli-i hükümetlerini intihab etmek neticesini nasıl alıyorlar?!.. Rus Bolşevikleri, Buhara-yı Şerif'de birçok fevkalâdelikler, mucizeler göstererek müteşekkil bir ploreteryat bulmuş ve halk da arzu ve irâdesini izhar etmiştir. Haddi zatında bütün Sovyet Cumhuriyetleri kardeşçe bir ittifaka doğru gitmek tevhidindedirler binâberin, Buhara Sovyet Cumhuriyeti Rusya Sovyet hükümeti ile askerî, siyâsî ve iktisâdî bir itilâf akd etmeye mecburdur. Bunun için aynı günde, yani 4 Mart 1921 tarihinde, iktisâdî bir itilâfnâme de akd edilmiştir ki bu itilâfnâmece Sovyet Rusya'sına şu menâfî temin edilmiştir: Buhara'da ziraî, transport, maden ve başka muhtelif müessesat-ı sanâiyeyi tanzim ve teşkil etmek ve imtiyaz teşebbüsleriyle beraber, Buhara ihracına lüzum gördüğü fazla emtianın mübâdelesini hakkını da Sovyet Rusya'ya terk ediyor (İktisâdî itilâf-nâmenin 3. Maddesi). Sovyet Rusya'sı ile Buhara diğer ecnebi devletlerle olacak münâsebet-i ticâriyyeye müthed bir ithâlât ve ihrâcat planıyla yapacaklardır (İktisâdî İtilâfnâmenin 7. Maddesi) ve umûmiyetle her yeni taraf iktisâdî ve ticari siyasetlerinde biltilâf muvâfık bir plan vücuda getirmeyi mâhutturlar (İtilâfnâmenin 5. maddesi). Tarafeyn akdin bütün Sovyet cumhuriyetleriyle kardeşçe ittifak etmek esası mucibince her türlü tedbiri ittihazla kendi arzularında soyguncu sanayi kapitalle ve ecnebi burjuvazisine karşı men olmayı da taahhüd ederler (İktisâdî İtilâfnâmenin 8. maddesi).

İşte Sovyet hükümetiyle Müslüman milletleri arasındaki muâhedelerin mâhiyet-i asliyesi böyledir? Bu suretle Sovyetler, kapitalist Avrupa ve bilhassa İngiltere'ye karşı Müslüman milletlerini mücâdeleye dâvet edip onlardan gelen menâfîi kendi tarafına sevk etmektedir. Fakat aynı zamanda Sovyet hükümeti bütün ihtirasıyla bu soyguncu sanayi kapitalini Sosyalist Rusya'ya celb için iltimas etmekte ve bütün kuvvetiyle de hârici menfur burjuvaziye kendi mâlikânesine dâvet eylemektedir.

Bolşevikler, bir taraftan Antanta ve bilhassa İngiltere aleyhine propagandalarına devam ettikleri bir zamanda Garbî Avrupa ve husûsiyle İngiltere'deki mümessilleri iktisâdî bir itilâfnâmenin akdi için hararetli bir müzakereye de germî vermişlerdi: 16 Mart 1921 senesinde** Londra'da Karasin Büyük Britanya hükümetiyle ticari bir itilâfnâme imzalamıştır ki bu itilâfnâmede Sovyet Rusya'sı askerî, diplomatik veya

** Bu tarihte Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Rusya ile Moskova'da imza etmiş olduğu muâhedenâmenin tarihi akdine müsadiftir.

herhangi bir surette olursa olsun Britanya menâfi-i ve Britanya emperyası aleyhine Asya'da düşmanına tahrikât ve her türlü propagandalarından ve bilhassa Hindistan ve müstakil bir devlet olan Afganistan'da teşvikâtta ictinabı taahhüt etmiştir.***

Bu itilâfnâmeden de görüldüğü vechile Bolşevikler için Şark siyâseti yalnız bir vâsita olmuştur. Onlar Şark milletleri ile münâsebete girişirken yalnız kendi husûsî menfaatlerini ve kendi maksatlarını takip eylemişlerdir ki bu maksatta kısmen cihangirlik, kısmen de firkacılık ve propaganda mâhiyetinde tecellî eylemiştir. Bu netice, Bolşeviklerin Kafkasya milletleriyle olan münâsebetinden de meşhud olmaktadır: 1918 senesinde Şimâl-i Kafkasya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan halkı müstakîl cumhuriyetlerini teşkil ettiler. Kafkasya milletleri, Bolşeviklerin her yerde terviç ve tâlim ettikleri tâyin-i mukadderat hakkına istinaden serbest bir intihab neticesinde demokratik birer hükümet tesis eylemişlerdi. Bu cumhuriyetler idare, mektep, ordu, hârici mümteliklerini **مملکتکاری** vesâir her nuvi husûsat hükümeti teşkil etmiş ve istiklâlleri de devletlerce tasdik olunmuştu. Bolşeviklere de bu tasdike iştirak etmek hakkı kalıyordu. Fakat, onlar bunun aksini yaptılar. Kafkasya'ya yüz binlerce Kızıl Ordu sevk ve bütün Şimâl-i Kafkasya, Dağıstan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı istilâ ve tıpkı ki Buhara ve Hive'de hadis olduğu gibi kuvâ-yı harbiyenin yardımıyla ve Moskova'dan gönderilen Çeka komiseri, meşuk **مشوق** gibi bir göreve lâyufellihun **لايفلاحون** vâsıtasıyla millî hükümet ve meclis-i mebusanı kaldırdılar; ve Kafkasya'da halkın âmal ve iradesi tevzih ettiğinden Çeçen ve sâir Sovyet Cumhuriyetlerinin teşkiline karar verdiler. Hâkezâ Mâverây-ı Kafkasya'da Dağıstan, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan dahi bu hale mâruz kaldı ve bunun neticesine sınıf mübârezesi, vatandaş muhârebesi ve proletarya diktatorası zuhur eyledi. İbtidâda bu cumhuriyetler, Moskova'dan tâyin edilen komiserler tarafından yekdiğerinden ayrı olarak idâre edildi. Fakat bilâhare aynı Moskova Sovyet Cumhuriyetleriyle kardeşçe ittifak nâmına Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ittihadını ve bir Mâverâ-yı Kafkas Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin teşkilini elzem buldu. Nihayet Bolşeviklerin kardeşçe ittifakı menâfiği nâmına Moskova, bu Mâverâ-yı Kafkas Federasyonu'nu Sovyet Rusya'ya ilhak etti. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan yalnız Moskova siyâsi mevcûdiyetinden mahrum edilmemiş hâricen mümessil bulundurmamak ve kuvâ-yı harbiye sahibi olmak, iktisâdî ve mâlî serveti ve buna mümâsil birçok şeylerini idâre ve

*** İngiltere ile Sovyet Rusya'nın akdettiği itilâfnâmenin mukaddimesi: A faslı.

istîmal etmek hakkında cüdâ ۱۲۰ bırakılmıştır. Ve şimdi Çarizm devrinde olduğu gibi Gürcistan'ın marganez ve ormanları, Ermenistan'ın tuz ve yünü, Azerbaycan'ın petrol, balık, yün ve ipliği yine yeniden Rusya'nın taht-ı idâresine girmiş oluyor.

Canlı bir iskelet halinde bulunan Kafkasya milletlerine karşı Bolşevikler yalnız milletlerin tayin-i mukadderat hakkına mâlik oldukları düstûrunu çiğnemekle kalmamışlardır.

Kafkasya Cumhuriyetleri'ni istilâ ettikleri hengâmede ve yekdiğerleri şart ve vaatlere de riâyet eylememişlerdir. Bu münâsebetle zikredelim ki Azerbaycan Bolşevikler tarafından istilâ edildiği 27 Nisan 1921 tarihinde kabul ettikleri şerâitin hiçbirine riâyet etmemişlerdir. Millî Azerbaycan hükümeti ve meclis-i mebusanı, uzun müddet Bolşevik kuvvetlerine karşı müdâfaa etmenin imkânsızlığını nazara alarak, Azerbaycan'ın her ne şekil hükümette olursa olsun, istiklâlinin tamamıyla muhâfazası şartını koymuştur. Bolşevikler ise, bu şerâiti kabul etmemiştir. Fakat nasıl ki bu şerâit, öylece de 7 Mayıs 1920 tarihinde Bolşeviklerle Gürcistan istiklâlinin tasdiki hakkında akd edilen muâhede bilahare mahkum-ı nisyân olmuştur!... Bununla beraber kendi mümessilleri Mâverâ-yı Kafkasya Cumhuriyetlerinin âzad ve müstakil olduklarını bahsetmekten geri kalmamışlardır. Hatta 30 Eylül 1921 tarihinde Bolşevikler Ermenistan'la sanki müstakil bir devlet imiş gibi, husûsi, mâlî bir îtilâfnâmede akd etmişlerdir.

Burası şüphesizdir ki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan tıpkı ki Kafkasya'nın sâir aksamı gibi istiklâlin gölgesine bile sahip değildir. Çarizm zamanında olduğu gibi bütün bu memleketler hâlihazırda Sovyet Rusya'sının aksâm-ı mütemmimesini teşkil ediyorlar. Bolşevik hâriciye komiseri Çiçerin, devletlerin beynelmilel konferanslarında yalnız Rusya nâmına değil, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan nâmına da idâre-i kelâm ediyor; Berlin'de bulunan Bolşevik sefiri Krestinsinki aynı zamanda hem Rusya, hem de Kafkasya memleketlerini temsil ediyor. Bolşeviklerin Londra'da ticaret mümessili sabıkan Kresin ve halen de Rakofski Paris'te İskobelif Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetleri ve her şeyden evvel Azerbaycan petrolü hesabına muhtelif ticarî operasyonlar yapıyorlar. Moskova, rapallode رابالوده Almanya ile akdetmiş olduğu muâhedenin kabulünü Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetlerine de teşmil etmiştir. Hâlihazırda Bolşevikler, Lehistan'la da konsolosluk ve diğer muâhedelerin akdi hakkında, müzâkeratta bulunuyor, bu sebeple de Riga

muâhedenâmesinin Mâverâ-yı Kafkasya'da teşmil ve kabulünü Lehistan'a bir şart olarak vaz ediyorlar.

Velhâsıl: Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetlerinin müstakil siyâsî mevcudiyetleri sözden ibâret olup hakikat-ı halde tamamıyla gâib olmaktadır. Ve bu keyfiyet her şeyden evvel Türkiye için çok şâyân-ı hamiyettir. Çünkü: Fevüzzik cumhuriyetler şark-ı şimâlde Türkiye ile hemhudud olup ilk defa 13 Teşrinievvel 1921'de yegâne olarak kendisi ile muâhede akdetmişlerdir. Türkiye, komşu bir devlet olmak itibarıyla Kafkasya'nın siyâsî ve iktisâdî vaziyeti münâsebetiyle hâlihazırda mühim bir mesele karşısındadır. Kafkasya milletlerinin sülsâtını **ثلثانی**, takrîben 8 milyonunu Müslümanlar teşkil ediyor. Ve bunun nisfenden ziyâdesi kardeş bir millet, Azeri Türkleridir. Akd olunan fevküzzik muâhedelere nazaran Türkiye, velev Sovyet şeklinde olsa da, müstakil olması lâzım gelen Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin ne olduğunu sormaya hakkı vardır.

1337 sene-i hicriyesinde Kars'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti nâmına akd ve imza edilen mu'âhedeye göre tarafeyn akdin münasebet talepler **تبادلہ** niçin o ralarına **اور رولرنہ** silsile-i mukdaku **سلاہہ -موقوفو** ve taahhüt almışlardır ki onlardan bir kısmı hudûtları kabul ve tasdik, kapitülasyonların lavğ ve feshi, Nahçıvan eyaletinin, Batum limanıyla havâlisi vesâiresinin mukadderâtına aittir. Şimdi Türkiye'ye karşı bu tehdidi kim îfâ edecektir.

5. “Bolşevikler Hakkında Hakikat”²⁵⁷

Moskova ve Kars Muâhedeleri

7. sayımızda 16 Mart 1921 (1337 hicri) tarihinde Türkiye ile Rusya arasında akd olunan muhâdenet muâhedenâmesi hakkında yazmıştık. Mezkûr muâhedeyi Rusya nâmına hâriciye komiseri Çiçerin ve Rusya merkezi icrâ komitesi âzasından Korkomasif, Türkiye Büyük Millet Meclisi nâmına ise Kastamonu mebusu Yusuf Kemal, maârif vekili ve Sinop mebusu Doktor Rızanur Beylerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Moskova sefiri Ali Fuad Paşa hazretleri Moskova’da imza eylemişlerdir. Bu muâhede 22 Temmuz 1921 tarihinde büyük millet meclisi tarafından tasdik edilmiş 22 Eylül 1921 tarihinde Kars’ta teâtî edilmiştir.

13 Ağustos 1921 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan hükümetlerinden müteşekkil Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetleri meyanında dahi ikinci bir muâhede akd olunmuştur. Salif’ül zikr iki muâhedenin sade tarihi akdlerini nazar-ı îtibâra almak bu iki muâhedenin yekdiğerine ne derece merbut olduğunu arae ederse de, bunların daha ziyâde tetkik ve tâmîki, akdlerinin başka başka hükümetler olmasına rağmen, mündericat îtibârıyla yekdiğerinin mütemmimi olduğunu kemal ve zuhule meydana çıkarır. Bunu ispat etmek için 16 maddeden ibâret bulunan Moskova Muâhede’si’nin 4. ve 15. maddelerinden başka diğér 14 maddesinin aynı tâbirlerle Kars Muâhedenâmesi’nde dahi münderic bulunduğunu zikretmek kâfidir. Anlaşıldığına göre Kars Muâhede’si’nin tanzimi esnasında esas olarak Moskova Muâhede’si nazarda tutulmuş, cezâî birtakım tafsîlât ve ilâvelerle, demek olur ki, Kars Muâhede’si Moskova Muâhede’si’nin mütekâmil bir şeklini ihraz eylemiştir. Moskova Muâhede’si akd olunduğu zaman, zaten Türkiye ile Moskova Kafkas Cumhuriyetleri arasında bir mukavele akd olunacağı düşünölmüştü. Moskova Muâhede’si’nin 15. maddesinde, “Rusya hükümeti, işbu muâhede’de münderic bulunup da Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetlerini alâkadar eden mevâdın mezkûr cumhuriyetler tarafından kabulü için teşebbüs etmeyi taahhüd eder” denilmiştir.

Filhakika Moskova Muâhedenâmesi’nde Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetlerini alâkadar edecek maddelere tesâdüf olunur. Meselâ mezkûr muâhedenin 2. maddesi ile Türkiye, birtakım kayudat ve şerâit tahtında Batum ile mülhakatını Gürcistan’a terk etmeyi, üçüncü madde ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taht-ı hümayûnunda bulunmak

²⁵⁷ *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 7-10.

şartıyla, Nahçıvan vilâyetinin muhtariyet iktisâb etmesini temin ettiği gibi, muâhedenin 8. maddesi ile de tarafeyn akdin Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetlerinin istiklâl ve menâfi siyasiyelerini dahi mütakabilen te'min eylemiştir.

Burada şâyân-ı hayret bir noktayı görmemek kabil değildir. İki hükümet, muvâfakat ve iştiraki olmadığı halde, üçüncü bir hükümete ait husûsatı kendi aralarında ne hakla müzâkere ederler? Belki Moskova Muâhedenâmesi'nin imzası anında Türkiye ile Rusya hükümetleri Mâverâ-yı Kafkasya Cumhuriyetlerini müstakil diye tanımıyorlardı? Bu ihtimal vârid olamaz, çünkü gerek Moskova, gerek Kars Muâhedenâmelerinin mazmunu Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin tarafının akdince müstakil bir hükümet gibi telâkkî olduğuna dair şüphe bırakmıyor. Böyle olmasaydı o zaman ne Batum ile mülhakatının Gürcistan'a terkinden, ne Nahçıvan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti taht-ı himâyesine verildiğinden, ne de bu cumhuriyetlerin müdâfi-i istiklâline ait akdinin mütakabilen taahhüd altına girmesinden bahsolunurdu. Daha ziyâdesi her milletin kendi mukadderatını tâyine salâhiyyetdâr olmak hakkını teslim ve tezekkürden sarf-ı nazar, Moskova Muâhedenâmesi'nin 15. maddesi sarâhaten diyor ki: "Tarafeyn akdin (Rusya ve Türkiye) şark milletleri hareket-i hürriyet perverânesi ile, Rusya erbâb-ı sayinin ictimâî hayat kuruluşu hakkındaki mücâdele meyanındaki istisnâsı takdir ederek bu milletlerin hürriyet ve istiklâle istihkak sahibi olduklarını kabul etmekle beraber, istedikleri şekil hükümetin intihabında, ahâlilerinin arzusu vechile salâhiyyetdâr olduklarını dahi teslim ve tasdik ederler." Nihayet Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetlerinin tasdiki istiklâli 13 Teşrinievvel 1921 tarihinde akd olunan Kars Muâhedesini ile tesbit edilmiştir. Bu muâhedenin akdleri bir taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti olup, diğer taraftan da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleridir. İşbu muâhede de Rusya merhuzunun dahi iştiraki, şâyân-ı hayret olmakla beraber Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetlerinin mâlik olduğu istiklâli mahal olmamıştır; çünkü bu muâhedeyle Rusya'ya, tahdîd-i hudut komisyonunda iştirâk etmekten başka, (madde 4) husûsî bir hak temin edilmemiştir: Bilâkis Rusya merhuzunun bu muâhedeyle iştiraki Sovyet Rusya'sının Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetleri istiklâlini kısmen teyit ederek bu milletlerin istedikleri şekil idareyi intihabda selâhiyyetdâr olduklarını dahi nev'ama **نوعما** kabul etmiş demektir. Kafkasya milletlerinin Kars Muâhedesinden iktisab eyledikleri yegâne kazanç budur. Türkiye'nin bu muâhede ile kazandığı ise berveche atıdır:

1) 1878 senesinden evvel Türkiye'ye mahsus olan Ardahan ile Kars sancaklarının Türkiye arazisine ilhakı; 2) Şu suretle Türkiye hududunun Arpaçay ve Aras mücâvirlerine kadar tevsîsi; 3) (4. madde) - Batum limanından serbest ve gümrüksüz olarak Türkiye'ye ve Türkiye'den transit tarikiyle mal ithal ve ihrac etmek hakkının temini. Türkiye'nin ithal ve ihrac eylediği mal her nuvi vergiden muaf tutulduğu gibi, Batum limanından aldığı istifâdeye mukabil dahi hiçbir masârif ve vergiye tabi tutulmaması (madde 6). 4) Kapitülasyon usulünün ebediyen ilgası (madde 3). 5) En ziyâde-i mazhar-ı müsâade olan devlet hakkından istifâde edebilmek esasının temini (madde 12).

Fevkde mezkûr hukuk ve münâfının Moskova Muâhedesi ile dahi Türkiye'ye temin edilmiş olduğu bir emr-i vaki' olsada bu maddelerin Mâverâ-yı Kafkas hükümetleri ile akd olunan husûsî muâhedede tekrarı Türkiye için siyâsî ve iktisâdî ehemmiyet-i mahsusayı hâizdir.

Kafkasya milletleri menâfi hakîkiyelerinin temini hürriyet ve istiklâlleri hâricinde tasvir olunamadığı gibi, bu devletlerin Rusya ile Türkiye arasında hâil bir hükümet-i müstakile şeklinde tesisi Türkiye'nin hayâtî menfaatleri iktizâsındandır.

Kafkasya milletlerinin istiklâli ve kendi aralarında ittifakı işte iki esaslı umde ki her zaman Kafkasya milletlerinin âmalini teşkil eylemiş ve bu iki esas hâricinde Kafkasya'da yaşayan milletlerin refah ve hürriyetine imkân tasvir olunmamıştır.

Moskova Muâhedesi mevcut iken Kars Muâhedesi'nin dahi akdini lüzum gören Türkiye'nin Kafkasya milletlerinin istiklâli ve kendi aralarında konfederasyon halinde müttehid bulunmalarına taraftar olduğunu Kafkasyalılar büyük bir hiss-i memnûniyetle telakkî eylemişlerdir. Çünkü Türkiye, Moskova Muâhedesi'nin aynı olduğu halde, Kars Muâhedesi'ni dahi imza etmesi Kafkasya Cumhuriyetlerinin istiklâlini ve kendileri ile Rusya'dan başka, müstakil birer hükümet gibi alâkada bulunmayı zarûrî görmüştür.

Kafkasya milletlerini temsil eden millî teşkilât Türkiye'nin Kafkasya Cumhuriyetleri ile muâhede akd etmesini vaktiyle hoş bir nazarla görüp, "Sosyalist Sovyet" kelimelerine hayret etmeden, Türkiye'nin bu devletlerle bizzat münâsebeteye giriştiğine kuvvetli ümitler bağlamışlardı. Kafkasya halkı, bilhassa Azerbaycanlılar, cumhuriyetlerinin ismine ilâve olan sâlifü'z- zikr iki kelimeye pek o kadar ehemmiyet vermemişlerdi. Çünkü bu bir şekil meselesi idi. Asıl hak ise millette idi. Bir taraftan

Türkiye, diğer taraftan Rusya devletleri Kafkasyalıların istedikleri şekl-i idâreyi ittihazı salâhiyettar olduklarını teslim ve bu haklarını müdâfaa edeceklerini temin eylemişlerdi. Böyle bir teminat olduktan sonra şekil meselesinin her zaman kabul-ı tashih bir keyfiyet olduğu düşünölmüştü.

Fakat, Kars Muâhedeşi'nden sonra güzerân eden vak'âyı, bu hususta beslenen en nikbîn tasvirler tekzip edecek bir mâhiyet iktisab eyledi. Mâverâ-yı Kafkas vaziyeti beynel-milliyesi tamamıyla değışti: Milletlerin hukuku ve kendi mukadderatlarını bizzat tâyin eylemesi taraftarı olan Bolşevikler Kafkasya'ya sevk ettikleri Kızıl Ordu süngüsüne istinaden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da Sovyet usûl-ı idâresini cebren yerleştirdiler; istiklâllerini imhâ ettiler, servet-i menbaalarını kendi, ellerinde biriktirdiler, sözde Mâverâ-yı Kafkas Federasyonu teşkil ederek işte bu federasyonu Rusya'ya ilhak ve bütün umar-ı idâreyi Moskova'ya rabt ettiler. Şimdi ki halde Mâverâ-yı Kafkas umur-ı hâriciyesini, hâricî ticaretini, tarik ve mâberini, posta telgraf işlerini, askerî teşkilâtını, iktisâdîyatını vesâir birçok husûsatını Moskova komiserleri idâre ediyorlar. Bu hükümetlerin isimleri ise "müstakil" diye adlanıyor ve Rusya'nın işine geldiği zaman müstakil birer hükümet gibi arae olunuyorlar. Hatt-ı zatında ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri, Dağistan, Acara ve Şimâl-i Kafkas vilâyetleri ile birlikte çar valisi makamında Bolşevik bir komiserin taht-ı idâresinde olarak Rusya Sovyetler ittifakına dahîl olmuşlardır.

Kars Muâhedeşi bu gibi hükümetlerle mi akd eylemişti; "Sovyet" nâmı ile olsa da müstakil bulunan Mâverâ-yı Kafkas hükümetleri nerededir? Mezkûr hükümetlerin istiklâlini taht-ı temine alan muâkîd bir devlet sıfatıyla Türkiye böyle bir sual verebilir ve vermelidir. Bu karîde, Türkiye'nin Kars Muâhedeşi mucibince ne gibi fâideler elde ettiğini gördük. Şimdi bu fâideleri temin için Türkiye'ye karşı mes'ul olan taraf kimdir? Sovyet Rusya'sı ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri aynı mahiyette bir mu'âkîd olabilirler mi?

İşbu mesele ve Mâverâ-yı Kafkas Cumhuriyetlerinin şimdiki vaziyetlerinden tahhaddüs eden diğer meseleler Türkiye Efkâr-ı umûmiyyesini alâkadar edecek noktalardır. Bu meselelerin tevlit eylediği suâllere cevap aramak Türkiye Efkâr-ı umûmiyyesinin vazifesidir. Türkiye Efkâr-ı umûmiyyesi Kafkasya meselelerinin Türkiye menâfii noktaî nazarından dahi kendi meseleleri olduğunu takdir etmelidir. Kafkasya Türkiye'ye yabancı değildir. Türkiye Efkâr-ı umûmiyyesi siyasî, iktisâdî, kavmî, ırkî,

harsî birçok bağlarla Kafkasya'ya merbut bulunduğunu unutamaz. Unutmamalıdır ki dindaş, arkadaş Azerbaycan Türkü ile beraber Gürcistan vesâir Kafkasya akvamı hürriyet ve istiklâl hasretiyle dağdardırlar: Diğer kesb-i istiklâl etmiş milletler gibi onlar da havayı hürriyetle teneffüs etmek arzusundadırlar. Aynı zamanda Türkiye Efkâr-ı umûmiyesi bunu da bilmelidir ki Kafkasya akvâmı hiçbir zaman bugünkü Bolşevik idâresi ile ünsiyet peydâ edemez, bu müstevlî idâre ile yaşayamaz. Bu idâre zâhirde beyne'l-milel ve iştirâkî esaslara istinad eder gibi görünse de, pek fenâ emperyalizmden başka bir şey değildir. Bu sistem, zayıf milletleri esâreti altına alıp bütün servet ve samanını çeken idârelerin en fenâsıdır. Bu usûl idâre Anadolu'daki Türk halkı için ne derecede muzır ise Kafkasya milletleri için de o derece de muzırdır. Bolşevik idâresinin Kafkasya'daki tatbikatı ahâlide derin bir buhran-ı mânevî doğurmaktadır. Bu buhran yalnız Kafkasya için değil, bütün şark-ı karib menâfii noktaî nazarından muzırdır. Bu muzırâtın bir an evvel izâlesi yalnız Kafkasyalılar için değil, bütün şark için, bilhassa şark-ı karib için pek mühim kâideleri mütezamındır!...

6. “Türkiye-Rusya Münâsebeti [Erivan Hadisesi ve Ticari İlişkiler]”²⁵⁸

Erivan Hadisesi

Karîlerimizce mâlûm Erivan hadisesi hakkında başvekil ve hâriciye vekili İsmet Paşa hazretleri Anadolu Ajansı’na aşağıdaki beyânatta bulunmuştur:

Teşrînievvel ayında Erivan’da bulunan mümessillik binasına tecâvüz olunduğu işâe edilmişti. Hadise tarafımızdan lâyük olduğu ehemmiyetle telakkî edilerek tahkîkat ve teşebbüsâta başlandığı gibi keyfiyet Rus hükümeti tarafından da münâsebet-i dostaniyeye lâyük bir ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmıştır. Tarafından icrâ olunan tahkiyata nazaran Türk bayrağına bir tecâvüz asla vuku bulmamış ve mümessillik binasına hâricden duhul edilmemiştir. Rusya hükümeti hadiseden dolayı hatalı olan iki memurunu tecziye ve teesüfâtını ifade eylemiştir. Bu suretle Erivan hadisesi iki hükümetin hissiyât-ı müteakabile ve dostanesiyle tevsiye olunmuş ve hitama erdirilmiş bulunmaktadır.

Münâsebet-i Ticariye

Türkiye ile Rusya arasındaki münâsebet-i ticariyeyi tanzim etmek üzere Ankara’da çok zamandan beri bir konferansın müzâkeratta bulunduğu ve bir aralık bu müzâkeratın inkitâa uğrayıp Soriç’in talimat almak üzere Moskova’ya gittiği mâlumdur. Soriç bir az evvel Türkiye’ye dönmüş ve müzâkerat-ı ticariye tekrar başlamıştı. Bir aralık hatta mukavele-i ticariyenin hemen imza edileceği bile şâyi’ olunmuştu. Fakat *Tanın* refikimizin istihbârâtına nazaran daimi mukavele-i ticariyenin akdi başka bir zamana tâlik olunarak şimdilik muvakkat bir surette husule gelen îtilâfnâmeye nazaran münâsebet-i ticariyeye girişilmiş ve Türk malı Rusya’ya gitmeye başlamıştır. Türkiye tebaasından olan tacirlerde Sovyetlerle muâmelât-ı ticariyeye ibtidar eylemişlerdir.

Malûm olduğu üzere Soriç’le beraber İstanbul’daki Rus ticaret mümessili bulunan Zulutarif de bazı husûsatı görüşmek için Moskova’ya gitmişti. *Tanın*’ın istihbârâtına göre Zulutarif gelecek hafta zarfında şehrimize avdet eyleyecektir. Zulutarif İstanbul’da kısa bir müddet kaldıktan sonra Ankara’ya gidecek ve esaslı bir ticaret mukavelesi akdi maksadıyla yeniden müzâkerâta girişecektir. Yeni ticaret mukavelesinin akdine kadar muvakkat îtilâfnâme tarafeyn arasında mer’î olacaktır.

²⁵⁸ *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 11-12.

Soriç'in İtimatnâmesi

Soriç'in Ankara'ya geldiği, hatta ikinci defa olarak geldiği, epey zaman olduğu halde mûmâileyh bu güne kadar beyânnâmesini reis-i cumhur hazretlerine takdim edememiştir. Bu tehirin sebebi Soriç itimatnâmesinin Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri ittihâdı nâmına tahrir edilmiş bulunmasıdır. Mâlûm olduğu üzere Türkiye Rus Sovyet Federatif Cumhuriyeti'ni tanımış olsa da Ukrayna ve Kafkasya cumhuriyetlerinin siyâsî hak temsilini dahi hâiz bulunan yeni şekli daha tanımamıştır. Bu mesele hususunda Türkiye ile Rusya arasında bittabi birtakım müzâkerat icrâ olunmakta idi. Bu müzâkeratın ne yolda devam eylediğinin bittabi muttali' değiliz. Fakat bu meseleden dolayı tahaddüs eden hususat bir suret-i hâle rabt edilmeden tabî etti ki Soriç reis-i cumhur hazretlerine takdim olunamaz idi. Soriç'in gazetecilere verdiği son beyânatına bakılır ise Gazi Paşa hazretlerinin Ankara'ya avdetlerinde Rus sefiri kendi itimatnâmesini takdim edecekmiş.

7. “Türk İnkılâbının Kemal’i”²⁵⁹

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın bir mart münâsebetiyle Büyük Millet Meclisi’nde söylediği nutuk kendisinde münderic bulunan ana fikirlerle Türk inkılâbının Kemali’ni te’min eyledi. Daha bütçenin müzâkeresi esnasında terakkî perverân zümresinin çarçesme **چارچشمه** beklediği cezrî ıslahat Gazi Paşa’nın nutkunda yeni senenin başlıca program maddeleri şeklinde tesbit olundu.

Sevr Muâhedesi’ne Misak-ı Millisi ile karşı koyan, makam-ı hilâfet ve saltanatın idâre-i maslahatına milletin ölüm veya istiklâl şiarı ile isyanını teşkil eden Türk inkılâbı daha hin-i zuhûrunda asrî bir ayda ideal ile muharrik olduğunu bütün cihana göstermişti.

Türk milletinin bütün cihana karşı aldığı vaziyette istihdâf eylediği emel noktası tekâmülü beşerin son nokta-i irtifâsı ile hem-âhenk olmasıydı, Lozan sulhu ile tetevvic olunan beynel-milel bir zafere nâil olamazdı.

Türk’ün Lozan’da bütün cihana tasdik ettirdiği zafer yalnız askerî, yalnız siyâsî bir zafer değil aynı zamanda mefkurevî ve mânevî bir zafer idi.

Sevr Muâhedesi şark milletlerinin medeni milletler meyanında hakk-ı hayat sahibi olmadıklarını tesbit eylemiş, Türkiye’ye tatbik olunan hakk-ı vesâyeti âdeta bütün milel-i şarkiyeye teşmil etmek istemişti.

Maddi ve askeri fâikiyetten ziyâde ideal ve mâneviyatı ile kuvvetli olan Türkiye, Lozan’a giderken bütün cihan milletleri ile musavî bir makamı ihraz ederek Harb-ı Umûmî’den mağlûp çıkan diğer hiçbir kavme nâil olmayan bir şerefle çarpıştı ve istiklâl-i milliyesi nokta-i nazarından her zamandakinden daha kuvvetli bulundu.

İstiklâl Harbi’nde olduğu kadar, Türk, hiçbir zaman mâserî bir hareketin müderrik bir âmili olmamıştı. Anadolu’nun bin defa soyulan köylüsü dünyanın çar etrafında icrâ eylediği harplerin hiçbirinde kendi köyünün, kendi yurdunun müdâfaasından, kendi hayatını kazanmaktan ibâret olan bu harpde olduğu kadar kutsî ve ilâhî bir vazife îfâ eylediğine kani olmamıştır. Başta şark milliyetperverliğinin ve şark ihtilâlinin dâhisi Gazi Mustafa Kemal Paşa olduğu halde, kendisini halâs ve necâta eriştiren reisleri gibi, Anadolu Mehmetçigi, hiçbir zaman kendisine bu kadar yakın, bu kadar özbaşçılar görmemiştir.

²⁵⁹ *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 1-3.

Bu başçılar, bilhassa Gazi Mustafa Kemal Paşa, zafer-i milliye ihraz ettikten sonra bir kenara çekilip de mevkilerini başkalarına terk eylese idiler, ihtimal ki şahıslarının rahatı îtibarıyla, daha ziyâde kazanırlardı. Fakat Türk milletinin hakîkî halâs ve kurtuluşu bunu îcap ediyor mu idi?

Bu suale cevap vermeden evvel sade ecnebilerin tezdi ile memleket kurtarmış mıydı? Sualine cevap vermek îcap eder.

Yunanlıları denize dökmekle, hareket-i milliyeye, memleket-i müstemleke olmak zilletinden kurtarmıştı. Fakat ileride bir daha böyle tehlikeye mâruz kalmamak için kazanılmış bu fırsattan hakkıyla istifâde olunmalıydı. Müstemleke haline girmek istemeyen bir millet kendisinde mündemic bulunan mânevî kuvvetleri inkışaf ettirmeli ve memleketinde bulunan tabi servetten istifâde etmesini bilmelidir. Bu muvâfakati elde etmek ve kendisini fersahlarla geride bırakan milletlerle hempâ olabilmek için asrî ve medenî bir hükümet şekline girmekten başka ilâç kalmamıştır.

Bu zarûreti milletin dimağı hükmünde olan zümre-i münevverin daha dünden his eylemiş, yalnız bu mahsûsatını kuvveden fiile getirecek imkânı bulamamıştı. Cidal-ı istiklâl bu imkânı getirdi. Tâlî tarih, kendisine bu zümrenin mefkûresini pek canlı ve pek azîmkâr bir surette temsil eden, Gazi Paşa gibi, başı ikil-i zaferle tetevvüc olunmuş dahi bir rehber verdi. İşte bu rehberin ağzı ile Türk milletinin gideceği ıslahat yolu tâyin olunarak “Türk milleti artık kâbus içinde yaşayamaz” deniliyor.

Bu kâbusun sine-i milletten atılması için teklif olunan çareler ise Büyük Millet Meclisi tarafından berveche atı düşünölmektedir:

1-Eski hanedan-i saltanat âzâsının Türkiye hudutları hâricine ihracı.

2-Medreselerin ilgâsı ile bütün tedrisatın maârif vekâleti nezâretine verilmesi suretiyle mekteplerin tevhide.

3-Nizâmiye ve şer'îye mahkemeleri şeklinde mevcut olan fırkaların izâlesi ile bütün mahkemelerin adliye vekâletinde tevhide ve kanunların vaz'ında memleketin ihtiyaçlarından başka hiçbir kayda tâbî' olmaması.

4-Şeriyye vekâletinin kabineden ihracı, hilâfetin lâğvı ve evkâf-ı mâliye vazîfelerinin vekâleti ile maârif vekâletine devri.

5-Erkânı harbiye-i umûmiyye reisinin kabineden ihracı.

Şarkî muâsır bir cidal hayatında kötürüm halinde bulunduran kâbus mânevîden halâs etmek için bunlardan daha cezrî şerâit düşünülemez. Bu esâsatı tatbik etmekle Türkiye, yalnız kendisini değil, diğer şark ve İslâm milletlerine dahi hüsn-i misal teşkil etmeye, bütün İslâm milletlerini kurtarmış oluyor.

Heyet-i umûmiyesi ile dini siyasetten ayırmaya mâtuf bulunan bu esâsat terakkî lehine atılmış kat'î bir adım olmakla beraber, dinin kudsiyetini temin nokta-i nazarından dahi şâyan-ı takdirdir. Din milletin mânevî vahdetini ve mütedeyyinlerin yekdiğerine karşı muhabbet ve iltifatlarını temin eden bir câmiadır. Siyâset ise bilâkis bir müessese-i cidaldır. Vâsıtâ-i cidal olan siyasete karışmış bulunan bir müessese, acaba efrad-ı millet arasındaki telif-i klüp vazîfesini hasen îfâ edebilir mi?!.. Muhtelif ihtirasât-ı siyâsiye ve menâfi-i sınıfiye rekâbetleri üzerine sukut ve suud eden bir din vekâletinin mütedeyyin üzerindeki hükmü ne olabilir? Daha iyi değil midir ki halkın vicdan ve imanına hitap eden bu müessese dağdağa-i siyâsetten uzak, daimi bir müessese-i mânevîye şeklini alsın?!..

Dinin siyâsetten ayrılmasına müstenid bulunan bu ıslahat hil'atı ilgâ etmekle beraber, galiba, Türkiye teşkilât-ı diniyesini tamamıyla kendi haline bırakmak niyetinde dahi değildir. Bu hususta şimdilik kat'î ve sarîh bir şey söylemek mümkün değilse de şeriyye ve evkaf vekâletlerinin ilgâsı hakkında kaleme alınan lehçe-i kanûniyeden görüldüğü vechile bir dini riyâsetten bahs olunuyor. Bu dini reis lâyihanın tasvirince başvekilin inhası ve reis-i cumhurun tasdiki ile tâyin olup başvekâlete marbut ve galiba, daimi ve gayrı siyâsî bir müessese halî ihraz ediyor.

Münevver zümrenin ekseriyeti için, tatbikine ikdam olunan bu cesurane esasların zarûrî olduğu şüphesizdir. Milletın ekseriyetini teşkil eden halk ise kendisini zafere îsal eden reislerinin zekâsı hakkında beslediği imanla yapılan ıslahata hayırlı temenniyette bulunur. Fakat bu ıslahatın hakîkaten zarûrî olduğunu kitle-i nas كتلة ناس fiilen ve maddeten anlamazsa yapılan teşebbüsünün her nevi tehlikeden masun bulunmasına emniyet gelemmez. Münevverleri ilzama yarar ilmî ve mefkurevî birtakım deliller halkın ikna'na kâfi gelemmez. Köylü sözden ziyâde işten anlar. Bu iş ise halkın maddî ihtiyacını temine kefil-i iktisâdî ıslahatla hâsıl olur. Rûesa-yı inkılâp teknil ettikleri siyâsî ve ictimâî esaslardan sonra bittabi' bu gibi ıslahata dahi teşebbüs edecekler ve kısmen etmek üzere de bulunuyorlar. Fakat bu gibi teşebbüsâtın semeresi,

siyâsî tebdiller gibi, derhal görülmez, senelere tevkif eder bir meseledir. Bu senelerde gayr-ı memnunlar kendilerine vâsita olabilecek müesseselerden istifâde edebilirler. Türk inkilâbını son merhale-i tâbiyesine kadar götürmek azminde bulunan liberaller, irticâ'ın, hiç mukavemet göstermeden, teslim-i nefis edeceğini elbette tasavvur edemezler. Bunun için hânedan efradının ve hilâfet müessesesinin dâimî bir endişe teşkil edeceğini düşünmekte haklıdırlar. Bu müesseseler yalnız dâhili kuvvetlerin değil, ecnebi kuvvetlerin tahrîkâtına dahi vâsita olmak tehlikesinden sigorta edememişlerdir. Halife Abdülmecid Efendi Hazretlerinin hâiz olduğu hesail-i mümütaze bu kat'î tedbire ne kadar hâzin ve tesir verse de, ricâl-i ihtilâlın cumhuriyetin atiyesini temin için buna tevessül etmek zarûretinde bulduklarını teslim etmemek dahi elde değildir.

Hilâfetten ferâgati ile, Türkiye, Âlem-i İslâm'daki âlemşumul ehemmiyetini kayıp edermiş meseleyi bu şekilde tahlil edenler, hakayık-ı ahvali tetkikden ziyâde efkâr ve zihinlerinin îtiyat eylediği an'ane-i fikriyeye istinat edenlerdir.

Cihanşumul fikirlerle meşbu' bulunan ihtilâlcı Türkiye ihtilâl efkârı ile müheyyiç bulunan şarktaki mevki'ini eskimiş ve hükümet vicdanı kayıp etmiş müesseselerin bekası ile değil, istiklâl, hürriyet ve terakkî sahasında kesb edeceği muvaffakiyetlerle temin eder.

Asr-ı efkâr, medeni asâr ile nümâyiz etmeyen ve iktisâdî âdem inkişafı ile ibtidâî bir hal yaşayan Türkiye'nin hilâfet şiarından edeceği istifâde hiçtir. Bunun fâideden ziyâde zarar verdiği vâridir. Türkiye'nin şarktaki kıymet mânevîyesi ise Türk milletinin eser-i hayat göstermesi ve kendi mevcudiyeti için yaptığı cidal ile, mevcudiyetleri için mücâdelede bulunan milletlere mânevî rehber olmasıyla kaimdir.

Azeriler gibi Türk ve Müslüman olmayan Kafkas milletleri için bile Türkiye'deki bu asrî tebdilâtın târihî bir ehemmiyeti vardır. Rusya emperyalizminden nefret eden Kafkasya milletlerini bu heyûlâ ile anlaşmaya sevk eden bahane artık yoktur. Arkada duran millet, mutaassıb ve mürteci bir cemiyet olmadığını ispat ediyor; cihangirâne şîârlardan tecerrüt eden demokratik Türkiye, komşularına emniyet ilka eden terrakiperver bir cemiyet haline giriyor.

Biz, bu büyük tarihin içinde bulunanlar, bu hâdisenin ne derecede azîm bir hâdise olduğunu takdir edemeyiz. Tarihin hakkıyla takdir edeceği bu terakkî

cümlesinden Türkiye'nin olduğu kadar, komşusu bulunan Kafkasya milletlerinin dahi istifâde edeceğine şüphe etmeyiz.

Tarih umutlarımızı muhakkak ve bu mes'ud inkılâbı Türklüğe mübârek eylesin!

8. “Türkiye-Rusya Münâsebeti [İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Nitelendirilmesinde Gazetelerin Lisanı]”²⁶⁰

Şehrimizde bulunan Rus heyet-i Murahhasası reisi Portomkin *Vakit* refikimize vakı’ olan beyânatta Türkiye-Rusya münâsebetlerini mevzû bahis ederek bazı yerli gazetelerin son zamanlarda Rusya’ya karşı lisanlarını değiştirdiklerini esefle gördüğünden bahis eylemiş ve demiştir ki:

Bu kabil gazeteler, Rusya hakkında, pek az havâdis ve makaleler neşrediyorlar. Bizi düçar- ı hayret ve tesir eyleyen bu hâdisenin hakikî sâiki neden ibaret olduğunu bilmiyorsam da Rusya, İtalya ve İngiltere devletleri tarafından hukuken tasdik edilmesinin Türkiye’de bir nevi şüphe ile telakkî edildiğini ve bazı vatanperver Türkler nezdinde bu tasdik keyfiyetinin endişe ile karşılanmış olması muhtemel olduğunu tahmin ediyoruz. Yani Türkiye’de, Rusya siyâsetinin değişeceği zannedilmiş olabilir. Hâlbuki Rusya’nın bilhassa Türkiye’ye karşı siyâseti hakkında şüphe ve endişe izharına hiç mahal yoktur. Rusya emir-i hâriciye komiseri Mösyö Çiçerin ile Rikof ve Kamenof tarafından yapılan beyânat pek vazih ve Türkiye nokta-i nazarından pek itmînan bâhistir. Beyânat vâkıadaki memleket-i münâsebet-i hasenesinin lâyetegayyer olduğu tesrih edilmiştir. Şâyan-ı kayddır ki Türkler, son zamanlara kadar Ruslara müstevlî nazarıyla bakmışlardır. Fi’l-hakika Rus Çarlık siyâseti Türklere karşı hasmâne idi. Boğazlar meselesi dolayısıyla da bu husûmet kesb-i şiddet etmişti. Fakat müthiş bir inkılâp yapan şimdiki yeni Rusya’nın Türkler aleyhtarı siyâsetten tamamıyla inhiraf ettiğini âlem biliyor. Gerek an’anevî bazı sebeplerden ve gerek Rus düşmanlarının îğvâatından dolayı hâlâ bile Rusya hakkında şüpheler perverde edilebilir. Fakat bu şüphelerin tamamıyla zâil olması iktizâ eder. Mâ’teesüf Türkler, muahhir Rusya hakkında pek az şeyler biliyorlar. Türkiye’de Rus mümessilleri de henüz âdetâ hal-i enferadda bulduklarından efkâr-ı îcabında lâyıkıyla tasvir edemiyorlar.

Rus mümessilinin bu serzenişine karşı Ankara ajansı selâhiyetdar bir zatın îzâhatını neşir eylemiştir. Ahvale vâkıf olan bu zat pek haklı olarak söylemiştir ki:

“Mösyö Potemkin bazı gazetelerimizin son zamanlarda Rusya’ya karşı tebdil-i lisan ettiklerini teessüfle gördüğünden bahsediyor. Gazete neşriyatını günü gününe tâkip ettiğim için böyle bir tebdil-i lisana dalâlet edecek neşriyat müsâdif nazarım olmadı. İtalya ve İngiltere’nin Rusya ictimâî Sovyet Cumhuriyetleri ittihadını tanımış olmaları keyfiyetinin güya Türkiye’de bir nevi şüphe ile telakkî edildiği ve hatta vatanperver Türkler nezdinde endişe ile karşılandığı hakkındaki ifâde cidden mûcib-i hayrettir. Rusya’nın devletler tarafından tasdiki beni zerrece endişeye düşürmedi bunun er geç vukuunu siyâsetten anlayanlar çoktan tahmin ediyorlardı. İngiltere ve İtalya bize

²⁶⁰ *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 8-10.

düşman değildir ki Rusya ile olan ihtilâflarının zevâlî sui tavîle uğrasın. Bu bilakis ayrı tabiyi bir vaziyete nihâyet vererek hâl-i tâbiinin rücû'na hizmet ettiği için memnûniyetle karşılanmıştır. Mösyö Potemkin Türkiye'deki Rus mümessillerinin hâl-i infiradda olduklarından, efkârı tenvir edemeyeceklerinden de bahsediyor. Bundan maksadı ne olduğu anlaşılamadı. Resmen tanınmış olan her devlet memurları gibi Rus mümessillerine de muhafil-i resmiye açıktır. Ve istedikleri zatlarla peyda-yı maârife edip görüşmekte serbesttirler. Baksanıza, sahâif-i matbûatımızı bile kendilerine açık bulup istediklerini neşrettiriyorlar. Velhâsıl ne matbûatımızın lisanında bir tebdil ne de muhafil-i resmiyede bir şüphe ve vatanperver Türkler nezdinde endişe yoktur. Her şey Türkiye ile Rusya arasındaki münâsebet ile mütênâsıptır.”

Salâhiyettar zat muhterem Rus mümessilinin şikâyet eylediği hâl-i infiraddan maksatlarının ne olduğunu anlayamamıştır. Hem hakîkaten de bir mümessil veya sefir için riâyet olunacak şerâiti nazara alırsak, Potemkin'in hâl-i infiradda bulunduğunu anlamak gayrı mümkündür. Fakat Potomkin kendisini alelâde bir mümessil değil, yakın ki Kızıl Mümessil addediyor ve bu hesapla her hafta hudud-ı millî hâricine sevk olunan komünist propagandacıları eksidikçe kendisinin vazife-i temsîliyyesini îfâ hususunda münferit kaldığını hissediyor.

O, bir iki gazeteye mülâkat vermek suretiyle kendisini vazife-i tenviriyesini görmüş gibi telakkî edemez. Gönlü ister ki İran'da olduğu gibi mümessilliğin kendisine mahsus matbûat kalemi olsun ve bu kalem günü gününe Rusya tebliğini neşir eylesin ve komünist propagandacıları Türkiye'nin her tarafında mitingler tertip ederek Moskova'da münteşir *Kızıl Şark* Tiflis'te münteşir *Yeni Fikir* ve Bakü'de çıkan *Komünist* gazetelerinde ve husûsî surette neşir olunan birçok eserler de olduğu gibi Türkiye Efkâr-ı umûmiyesine telkin ettirsin ki milliyetperverlik ve demokratiklik gibi efkâr-ı bâtıldır, cihan medeniyetinden kendilerine necat yoktur, necat yalnız Sovyet Rusya'sına bağlanmaktadır. Hâlbuki bütün bunları îfâ etmek için murahhas efendi hâl-i infiraddadır. Türkiye ise kendi kendisini idare etmek azîmetinde musırdır. Kimsenin vazife-i tenviriyesine arz-ı ihtiyaç göstermeyen Rusya'da neler olduğunu biliyor ve bunu öğrenmek için sefirlerin resmî tenvirlerine dahi muhtaç değildir.

Lozan Sulhü'nün akdini müteâkip Türkiye üzerine şüpheler yağdıran ve Ankara'nın vefasızlığından bahseden Moskova mahâfilinin zihniyetiyle Potemkin bu defa İtalya ve İngiltere tarafından tasdike mazhar olan Rusya'dan Türkiye

vatanperverlerinin endişe ettiklerini müşâhede eylemiştir. Bunu cerh etmek için murahhus Kamenof, Rikof vesâir Rus ricaletin nutuklarına istinat etmek istemiştir. Bu gibi diplomasi münevverleri ile söylenen nutukların ne gibi bir ehemmiyeti hâiz olduğunu *İkdam* refikamızın başmuharrir-i muhteremi pekâlâ tahlil eylemiştir. 7 Şubat tarihli nüshasında “Yeni Rus Komünistler Meclisi” unvanı ile yazdığı makalesini aşağıdaki canlı cümlelerle bitirmiştir.

Kamenof’un Türkiye ve Şark milletleri hakkındaki beyânatı tabii mûcib-i memnûniyettir. Kızıl Rusya’nın dostluğuna Türkiye en büyük bir kıymet ve ehemmiyet atfeder. Yalnız biz isteriz ki bu dostluk hissi, Moskova’daki reislere ve zimamdarlara Türkiye’de az çok sui tesir icrâ eden ve edebilecek olan icrâatı menetmek arzusunu ilham etsin.

Geçenlerde Kızıl Rusya-Türkiye münâsebetine hasrettiğimiz bir baş makalede Türkistan’daki Türklerin şâyan-ı merhamet vaziyetini tasvir etmiştik. Azerbaycan umûmî bir açlık âfetine mâruz değilse de lâkaydî ile telakkî edemeyeceğimiz tazyikler ve ıztırlar içinde inlemektedir.

İlk evvel Bolşevistler tarafından ilân edilmiş olan milletlerin kendi kendisini idâre hakkından Azeriler mahrumdur. Daha fenası 1921 Nisanında Kızıl asker Azerbaycan’ı istilâ ettiği zaman Azerbaycan’a karşı vakı’ olan taahhüdâna riâyat olunmuyor. Dini İslâm ve milleti Türk olan bu kardeş memleketi kızılaştırmak için şiddetli tedâbire mürâcaat ediliyor, dini ve milleti itibarıyla Bolşevist olmasına imkân bulunmayan Azerbaycan’da Kızılaştırmanın Ruslaştırmadan hiçbir farkı yoktur.

Bize din, ırkiyet, hars râbitasıyla bağlı olan hemhudut ve menfaatleri bizim menfaatlerimizle tevâim bir memleketin mukadderatına lakâyit kalamayız. Kızıl Rusya ile cari muhâdenet bizi Azerbaycan’a atf-ı nikâh etmekten men etmez, o dostluğun hufuziyeti ve inkişafı Türk efkâr-ı umûmiyesindeki endişe ve tesirlerin zevaline vâsıta olduğundan bu elem hicrânı ortaya koymayı bilakis bize yine büyük şimal memleketi hakkındaki samîmî hisler emreder. Şunu da ilâve edelim ki Azerbaycan’daki vaziyetin Azeri hükümeti tarafından tam istiklâl ve hürriyet içinde tâkip edilen politika neticesi olduğuna dâir serd edilecek iddâa bizi iknâ edemez. Biz kanaatlerimizi ve hükümlerimizi kâzip şekillere ve zavâhire değil vekâyi’n her gün teyid ettiği hakîkatlere bina etmek itikadındayız. Dusturlar ve lafızlarda indimizde ancak edebî ve tarihî bir kıymeti hâiz olabilir.

İkdam refikimiz pek haklıdır. Rus mümessilleri Kızıl Rusya’nın Çar Rusya’sından farklı olduğunu bize icrâsında mâhir oldukları propagandalarla değil, taht-ı idârelerindeki şark milletlerine tatbik eyledikleri siyâsetleri ile ispat ediyorlar.

9. “Komünist Propagandası ve Türkiye”²⁶¹

Geçen haftalar esnasında 3. Komünist Enternasyonalî şark propagandasına ait tahsîsatının tehdidi hakkında çıkan bir haberi İstanbul gazetelerinden birisi büyük harflerle “Bolşevikler memleketimizde propaganda yapmayacaklar” unvanı ile neşr eylemişti. Bu ümidi tevlit eden fikre ise bundan ibâret idi ki:

Radek’in ısrarına îtâ eden enternasyonal heyet-i idâresi bundan sonra garp memleketlerindeki propagandaya bilhassa ehemmiyet vermek lüzumunu ederek ve Sovyet hükümeti tarafından verilen mâlî tahsîsatın azlığını nazara alarak, şark propagandasına tahsis olunan meblağın 50.000 altın rubleye kadar tenzilini taht-ı karara almıştır. Bu yüzden Bakü, Kafkasya, Türkistan ve sâir şark memleketlerinde mevcut propaganda merkezlerinden yirmisi kapanmıştır.

Aynı zamanda Çiçerin tarafından bütün Sovyet diplomatlarına bir tamim gönderilerek enternasyonal ajanlardan müstakil olmaları lüzumu ihtar edilmiş olduğu dahi son günlerde vakı’ olan şâyi’attandır.

Bu havâdisleri sahifelerine geçiren matbuat için “Artık memleketimizde propaganda olmayacaktır” diye nikbinâne ümitlerde bulunmak erkendir. Komünist enternasyonalî, fitrat ve tabiatı itibarı ile, propagandadan vazgeçemez. Hele müheyyc bir ihtilâl halinde bulunan şark memleketlerini istifâde eylemek zevkinden kat’îyen sarf-ı nazar edemez. Nitekim son ki günlerde müşâhede olunan zabıta ve kuvvete bu propagandanın İstanbul’da pek mühim teşkilât ve teşebbüsâta mâlik olduğunu gösterdi. 3. Enternasyonal Türkiye komünist fırkasına dokuz yüz liralık altın işlemeli bir bayrak hediye ederse bu her halde propagandanın tevkife uğradığını göstermez. Bilakis bu hâdise bir tarafta altın işlemeli bayrak hediyesine mazhar olacak kadar figan bir komünist Türk fırkasının vücûdunu, diğer taraftan da bu propagandayı teşvik için bir bayrağa dokuz yüz lira israf edecek kadar mebzûl tahsîsata mâlik ecnebi bir müşvik bulunduğunu ispat eder.

Bizim malûmat ve tahminimize nazaran Komünist enternasyonalinin salif’ül zikr kararı kısmen bütçe tasrifinden, garp Komünistlerinin kısmen daha ziyâde kurnazlığından ileri gelmiş olsa bile, burada en büyük âmil Sovyet diplomasisi olmuştur. Nitekim Çiçerin’in salif’ül zikr notası da bunu îmâ eder.

²⁶¹ *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 7-8.

Şark propagandasını diplomatça tehdit eden Bolşevikler bu hususta iki tertibat almışlardır. Bu tertıbata göre bu vakte kadar 3. Enternasyonal ajansları tarafından yapılan propogandayı bundan sonra Rusya erkân-ı harbi ile şâibe-i siyâsiye ajanları ifâ edeceklerdir. Bu maksatla gerek erkân-ı harp, gerek hâriciye bütçesine mahsus fasıllar ilâve olunarak, Şark propagandası bu iki nezârete tab'-ı müessesat tarafından ve tahsîsat-ı mestûre babından idâre olunacaktır. Bu hususta Çeka idâresinin şimdiki bedeli olan idâre-i siyâsiyeye hizmet-i mahsûsa ayrılmıştır. Mesela, Rusça *Revel* gazetesinin mâlûmatına göre, Türkiye'de yapılacak propaganda idâre-i siyâsiye ile baş erkân-ı harp dâiresine verilmiştir. Bu iki müessesenin Türkiye'deki vâsita-i icrâsını Türkiye Komünist Fırkası teşkil eylemektedir. Türkiye Komünist Fırkası'na tevcih olunan vazîfe ise muhâlefet fırkaları ve **ضدکالیون** teşkilâtlarla tesis-i münâsebet eylemektir.

Bu îzâhattan anlaşıldığı vechile Türkiye'deki komünist propagandasında tebeddül eden bir şey varsa bu yalnız şekle ait bir mâhiyettir.

10. “Rusya-Türkiye Münâsebeti [Moskova’daki Türk Sefaretnamesi Başkâtibinin Tevkif Edilmesi Neticesinde İki Ülke İlişkilerinin Gerilmesi]”²⁶²

Rusya-Türkiye münâsebeti son günlerde oldukça gergin bir hale girmiş oldu. Bu hali ilk defa olarak yeni intişara başlayan *Cumhuriyet* refikimizin Ankara’dan aldığı bir telgraf haber veriyordu. Bu telgrafta deniliyordu ki:

“Ruslarla münâsebetimiz son günlerde şekerrenk olmaya başlamış, hatta bazı rivâyetlere göre hayli gerginleşmiştir. Muhâfil-i resmiye bu hususta beyanâtta bulunmaktan kat’i surette ictinab etmekle beraber, ahiren bu ani gerginliği mûcip olan mühim hâdiseler olmuştur. Bunlardan biri, birkaç ay evvel Erivan’da şehbender hanemizin bayrağını indirmek suretiyle izzet-i nefis-i milliyemize vurulan darbeye pek müşâbihdir. Moskova’da bulunan Türk sefâretnâmesi başkâtibi Tahsin Bey mahal-i memuriyetine giderken, elinde pasaport diplomatik olduğu hâlde kaçakçılık ile itham edilmiştir bu iddia ile Ruslar mûmâileyh tevkif ve hayli tazyik ve taazzip etmişlerdir. Tahsin Bey kendi şahsı dolayısıyla Türk izzeti nefis-i milliyesine yapılan bu ağır hakareten dolayı fevkâlade müteessir olmuş, fart-ı teessürden kol damarını keserek intihâra teşebbüs etmiştir. Tahsin Bey’in resmi bir memur olduğu, elinde pasaport-ı diplomatiği bulunduğu halde kaçakçı addedilerek bu suretle tevkif ve tâzib edilmesi burada hayli teessür ve hayrete mûceb olmuştur. Tahsin Bey’in hukuk-ı düvel-i kavâidi mûcibince hukukî masûniyete riâyet mecburiyeti vardır. Bu îtibarla hâdiseye büyük bir ehemmiyet atf edilmektedir. Hattâ bu hadise münâsebetiyle iki hükümet arasında nota teâtî edildiği rivâyet olunmaktadır.

Ruslarla olan siyâsî münâsebetimizdeki gerginliği ihdas eden sebeplerden biri de Rus hükümetinin Rusya’daki mutazarrır tebaamızın zararlarını tazminden sûret-i kat’iyyede ictinab etmesidir. Bu adamlar Rus mahkemelerinde haklarını teyit eden kat’i îlâmlar aldıkları halde Rus hükümeti onların bu hakkını tanımamakta ısrar etmektedir. Bu kâbil mutazarrır tebaamızın hukukunu muhâfaza için Moskova’da muhtelit bir komite teşkili ile meselenin orada tetkikine muvâfakat ettiğimiz halde Ruslar bu komiyonu bir türlü ictimâ ettirmemekte dirler.”

Cumhuriyet refikimiz 11 Mayıs tarihi ile intişar eden nüshasında da Rusların umûmiyet itibariyle, Türk tebaasına ve Türk unsuruna karşı imhâ siyâseti takip

²⁶² *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 5-6.

eylemekte olduğunu yazıyor. İlâve olarak Odessa ile Sivastopol gibi limanlarda Türk konsolosluğu tesisine muvâfakat etmediğini, bildiriyor.

Rusya-Türkiye münâsebeti üzerine fenâ tesir icrâ eden sebeplerden birisi de ticaret-i konsolosluk muâhedesinin bu vakte kadar imza edilmemesidir. Aynı gazete rivâyet ediyor ki:

Soriç Moskova'ya gidip geldikten sonra evvelce tarafeynin tatbik ettiği ithâlât memnûiyetinin tarafımızdan kaldırılmasından Rusya'nın memnun olduğunu söylemiş ve bilmukabele Rusya'nın da mâmulât ve masnûatımızı Rusya'ya serbestçe ithal edeceğini bildirmişti. Hatta sefir bunun için yalnız menşe-i mahsul-ı âlm ve haberinin Rusya gümrüklerine gösterilmesinin kâfi olduğunu, ayrıca Vinşturg **وينشتورغ** vizesine lüzum olmadığını ilâve etmiştir. Elyevm hükümetimizce de yapılan tahkikatta Rusya'nın bunu yapmadığı hatta vapurlar, Vinşturg vizesi olmayan mallarımızı almadığı ve mürâcaat vukuunda da vize yapmakta tâlil ettiği anlaşılmıştır.

Bütün bunlara bir de Kafkasya'daki Türk tebaasının kâmilen hudut hâricine sevk edilmeleri ile Bakü, Tiflis ve Erivan'a tâyin olunan Türkiye şebenderleri pasaportlarının Rusya sefâreti tarafından vize edilmemesi meselesi ilâve edilmelidir. Refiklerimizin iddiasına göre Kafkasya'daki Türkiye tebaaları kâmilen hudut hâricine sevk olundukça Türkiye şebenderleri Kafkasya'ya kabûl edilmek istenilmiyormuş.

Her münâsebetle dostluktan bahseden iki hükümet arasında cereyan-ı mûtaad olan münâsebetten pek uzak olan bu hâdisat bir de Rusya harbiye komiseri Troçki'nin Tiflis'te îrad eylediği bir nutuk ile daha ziyâde bir asabiyet peydâ eylemiştir. Troçki Türkiye'nin Fransızlar tarafından Rusya aleyhine tahrik olunduğunu söylemiş ve Türkiye matbuatını Fransa'dan tahsîsat almakla itham eylemiştir Troçki'nin bu edepsizce çıkışına, Ankara'da, Rusya'nın Türkiye aleyhindeki Rusya tertîbatını tevil manevrası gibi bakıyorlar.

Bütün bu havâdisten ve Troçki'nin mâhut nutkundan bahseden Türkiye matbuatı hükümetten mukabele bilmisal tarzıyla hareket ederek Sovyet tebaaları ile konsoloslarının hudut hâricine sevk edilmesini talep ediliyorlar. Bu talep hükümet mahâfiline intisabları ile mâruf olan Ankara'da münteşir *Yeni Gün* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri tarafından tervîc olunuyor. Troçki'nin nutkundan bahseden *Akşam* refikimiz ise Rusya'nın son günlerde gösterdiği asabiyeti kaydederek “Keskin sirke kabına zarar verir!” diyor.

11. “Türkiye Aleyhinde Rus Propagandası”²⁶³

Troçki'nin mâruf nutkunu bin türlü tevil ve tefsirlerle bir daha îzah ve neşreden Sovyet matbûatı efkâr- ı umûmîyesi Türkiye aleyhine muharebet etmek için her türlü bahâneyi istifâde ediyor. Kafkasya'da münteşir komünist gazeteleri Türkiye'de yakayı ele veren komünist casus ve müşviklerinin hudut-ı millî hâricine çıkarılmasına doğrudan doğruya hücum etmek imkânında olmadıklarından işi mugalâtaya çevirerek, bir mesele çıkarmış ve bunu elde bahâne ederek Türkiye cumhuriyetine ateşler püskürtmeye başlamışlardır. Güya ki Bulgariye'den kaçarak Türkiye'ye ilticâ eden komünistleri Türkiye hükümeti tutmuş, Bulgarya hükümetine teslim eylemiştir.

İşte bu meseleyi bahâne eden 3. Enternasyonal heyet-i idâresi tarafından “Bulgarya kaçınlarını müdâfaa ediniz!” unvanıyla bir beyannâme neşr edilmiştir. Bütün dünya işçi ve köylülerine ve Türkiye işçi halkına hitap eden bu beyannâmenin Bakü'de münteşir *Komünist* gazetesinde tasdik eylediğimiz mütenniden bazı parçalarını aşağıya derc ediyoruz.

Bu beyannâmede komünistlerin Bulgarya ve Türkiye mahsullerinde eziyetler çekende olduklarından bahisle deniliyor ki:

Kendilerini cumhuriyetçi ve inkılâpçı addedenlerin hükümran paşalar, kan için sultanların zamanını ihyâ ediyor ve Bulgarya halkının katilleri ile hâinane surette itlâf etmekten utanmıyorlar. Bu işleri ile onlar fakat hakîki inkılâp hareketine karşı gittiklerini ispat etmek değil, aynı zamanda halklarının dahi yarınki cellâdları olduğunu ispat etmiş oluyorlar.

Türkiye hükümet-i cumhuriyesinin muhterem zimamdarları hakkında böyle edepsizce bir lisan kullandıktan sonra, beyannâme bütün dünya işçilerini Bulgarya hükümeti ile beraber Türkiye'nin aleyhine pretosto etmeye davet. Türkiye işçi ve köylüleriyle sâdik inkılâpçıları dahi hükümet aleyhine tahrik ettikten sonra diyor ki: “Defolsun sûfiyye kan içenleri ve onların Türkiye'deki yardımcıları' Yaşasın Bulgarya ve Türkiye işçi ve köylülerinin mücâdelesini!”

3. beyne'l-milel beyannâmesini te'yidden Sovyet matbuatı birçok makaleler neşr ve birkaç gün esnasında bütün gazeteler bundan bahs eylemişlerdir. Ezcümle Bakü'de münteşir *Komünist* gazetesi “Türkiye hükümetine!...” unvanı ile neşrelediği bir başmakalede, “Cumhuriyetperver Mustafa Kemal hükümeti bu hareketi ile kendisini

²⁶³ *Yeni Kafkasya*, I/17 (28 Mayıs 1340 [1924]), s. 22-23.

müstebid Çar Jandarma Hükümeti ile Cizvit, İspanya, Almanya ve Avusturya cellat hükümetleri dergisine indirdi” tahkirini hayasızca fırlattıktan sonra, meseleyi husûsîlikten çıkarmış, kin ve adâvetini bütün Türkiye sistemine teşmil ederek, “Bugünkü Türkiye cumhuriyet usûl ve idâresinin sâbık saltanat mülkdar ve hükümdar Türkiye’sinin müstebid generaller ve valileri elinde bir perde ve alet olduğu anlaşıldı” demiştir.

Daha sonra Bakü’de çıkmasından istifâde eden bu gazete fuzûlî bir surette, utanmadan, Azerbaycan namına dahi birkaç **نفوہاتہ** bulunmuş, demiştir ki “Türkiye halkının hatırı için bugünkü hükümetine defalarla mümâşat gösteren Azerbaycan işçileri artık bu mezâlîme tahammül edemiyor. Bulgar mahbuslarını hilâsını kat’i surette talep ediyorlar!”

Bolşevikler Türk milliyetperverliğinin alemdarı bulunan Türkiye aleyhinde, sat’i olsa da, bir hareket vücuda getirmek için kendi uşakları bulunan gazetecilerin dersini vermekten ilâve, umûmî bir halk hareketi ihdâs etmeyi dahi unutmamışlardır. Böyle bir hareket ihdânı ise ellerindedir. Hemen komünist teşkilâtına emirler verilmiş, her taraftan müstebid paşalar aleyhine pretostolar yağmaya başlamıştır. Meselâ böyle bir pretostonun Gence Türk ahâlisi tarafından geldiğini 4 Nisan tarihli *Komünist*’de buluyoruz. Bu pretostoda umum işçilerin husûsen mazlum şarkın, başta 3. Beyne’l-milel olduğu halde, yegâne müdâfii bulunan komünist fırkası müntesiplerini haps ve nefyedenleri tel’in, Bulgarya cellâtları ile Türkiyeli yarıdakçıları da takdir olunmaktadır.

Komünist efkâr-ı umûmîyesini Türkiye aleyhine körükleyen bu adâvetkarâne propaganda aynı zamanda Türkiye’ye karşı birtakım tedâfûî vaziyetleri almak lüzumundan bahis makalelerle tekmil olunuyor. Moskova’da münteşir *İzvestiya*’dan menkul bir makalesinde aynı gazete Türkiye matbuatının vilâyet-i şarkiyyede icrâ olunacak münevverelere ait neşriyatı ile Besarabya meselesi ve Faransa siyâseti arasında bir münâsebet kurarak Troçki nakaratını tekrar edip duruyor.

Gariptir ki Rusya’da Türkiye aleyhdarlığına ait zaman zaman zuhur eden bu adâvetkâr ruhu duydukları halde, bazı muharrirler hâlihazır ki Rusya’da kıymetli bir dost hususu görmek istiyorlar.

12. “Türkiye-Rusya İhtilâfı”²⁶⁴

Türkiye ile Rusya tebaalarının zararlarını tesviye ve birtakım ihtilâflı meseleleri halletmek üzere Moskova’da inikad eden Türkiye-Rusya konferansı tatil edilmiştir. Mahallî matbûatın rivâyetine göre tatili mûcip olan sebep Ruslar tarafından vâki olan metâlibin Türkiye murahhası Moskova sefiri muhârebet tarafından gayrı kabil görüldüğü olmuştur. Anlaşılan Ruslar diğer metâlib meyânında Ermeniler hakkında dahi birtakım talebât dermiyan eylemişlerdir. Bu münâsebetle şehrimizde Rusya’nın Kars’ın iâdesi hakkında bir nota verdiğiine ait çıkan şâyialar tekzib ve iki devlet münâsebetinin hüsn-i suretle devam eylediği beyan olunmamışsa da itilâflı bazı meselelerin mevcut olduğuna şüphe yoktur. Nitekim Moskova’dan avdet eden sefâret müsteşarı Enis Bey *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği beyânatta söylemiştir ki:

Bazı Türk tüccârı Rusya’da satmış olduğu mallarının parasını alamamışlar, diğerlerinin eşyası müsâdere edilmiş bazıları da Rus resmi kooperatifleriyle yaptıkları muâmelede para alamadıkları için Rus mehâkimine müracaat etmişler ve aldıkları hükümler henüz infaz edilmemiştir. Bilmukabele Rus tüccarının da bizden bazı matlûbâtı vardır. Bu meseleleri halletmek üzere Moskova’da muhtelif bir komisyon ictimâ etti. Ruslar hükümetleri nâmına Kars Muâhedesi’nden sonra Elviye-i Selâse’den çıkmış Ermenilerin ve Malakan Rusların emlâk ve emvâlinin de tesmini talep ettiler. Hâlbuki böyle bir mesele mevcut değildir ve komisyon selâhiyeti hâricindedir. Malakan Rusları ve Elviye-i Selâse Ermenileri Kars Muâhedesi’nden sonra Rusya’ya hicret etmişler ve giderlerken vagon vagon bütün eşyalarını, hatta evlerinin kapı ve pencerelerini bile götürmüşlerdir. Bu ihtilâf üzerine komisyon muvakkaten tatil-i müzâkeret etmiştir.

Kars Meselesi Ne imiş?

Tevhid-i Efkâr refikimizin Ankara muhabiri âtideki havâdisi neşreylemiştir:

Rusların Kars vilâyetimizi hükümetimize bir ültimatov tevdi suretiyle talep eyledikleri hakkında *Son Telgraf* gazetesinin verdiği mâlûmatın doğru olmadığını dün bildirmiştim. Yalnız mevsum bir menbadan aldığım mâlûmata nazaran, iki hafta evvel Rus hudut komutanı Kars civarındaki hudut kazıklarımızı bir kilometre geri almamızı, aksi takdirde cebren alıracığını kumandanımıza yazmış, kumandanımız da bu cevaba şedit bir mukabelede bulunmuş ve böyle bir harekete teşebbüs edenlerin ateşle mukabele göreceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Rus kumandanı teşebbüsünden feragat eylemiş ve mesele de bu suretle kapanmıştır. *Son Telgraf*’ın haberi ihtimal ki bu vak’adan galattır.

²⁶⁴ *Yeni Kafkasya*, I/21 (1 Ağustos 1340 [1924]), s. 12-13.

13. “Türkiye-Rusya Münâsebetinden [Ticari İlişkiler, Kürt Meselesi Hakkında Rusya’nın Fikirleri ve İstanbul’da Komünist Yayınların Durdurulması]”²⁶⁵

Çiçerin’in Beyânatı:

Tiflis ictimânda hâriciye siyâseti hakkında mufassal beyânatta bulunan Çiçerin nutkunun Türkiye’ye ait kısmında “Türkiye hükümeti ile aramızda, hudut çetelerinin Ermenistan hududuna akınları ile merbut cezaî ihtilâftan sarf-ı nazar, münâsebetimiz umûmiyetle dostânedir ve bu dostluk günden güne tezâyüd ediyor. Türkiye hükümetinin hâriçten idâre edildiği muhtemel bulunan isyana karşı mücâdelesini hüsn-i teveccühle telâkkî ederiz” dedikten sonra “Kemal hükümetinin hâlihazırda ibtidâdaki iktisâdî tecrit siyâsetinden sarf-ı nazarla ecnebi sermâyesini celbe ve bu maksatla devlet inhisarı ile köylerde kooperatif hareketine ehemmiyet verdiğiinden” bahseylemiş “Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret münâsebetinin iyileştirilmesi için müşterek Rus-Türk şirketleri tesis eylediğini” bildirmiştir.

Fakat bu gibi yüksek siyaset ve iktisat münasebetinden başka, Çiçerin, Türkiye ile Rusya arasında başlanan medenî irtibattan da bahse lüzum görmüştür.

Türk futbolcularının Moskova’ya seyahati ile Latife Hanımefendi’nin Madam Kamenef’e Türkiye’de kadınlık hareketi hakkında yazdığı bir mektup bu medenî râbitanın tesisini gösteriyormuş.

30 milyon Türk vatandaşı ile muhtelif neviden 12 Türk cumhuriyet ve muhtâriyetine mâlik bulunan koca ittihadın Türkiye Cumhuriyeti ile medenî irtibat ve teması hakkında kızıl diplomat, futbolcuların dövüşmesi ile husûsî bir mektuptan başka mühim bir şey bulup da söyleyememiştir. Zavallı ne yapsın, diplomat ağzı bu, fazla söyleyemez ki!... İş Üçüncü Enternasyonal reisi Zinovyef’e kalsaydı o zaman bu medenî râbitanın nerelere kadar gittiğini görür; Türk komünistlerine ne kadar tahsîsat verildiğini ve Türkiye’deki komünist neşriyatının ne derecede ilerlediğini anlar, kadınlık hareketi hakkında dahi Latife Hanımefendi’nin mektubundan değil, komünist fırkasının kadınlar şubesi tarafından gönderilen raporunu dinlerdiniz.

Rakofski Kürdistan Hakkında

²⁶⁵ *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 4-5.

Tiflis ictimâi münâsebetiyle Kafkasya’da bulunan Rakofski Bakü’de münteşir *Komünist* gazetesi muhbirine verdiği beyânatta Kürdistan meselesine temas ederek ezcümle:

“... İsyanın kuvvetle bastırılması ile bu meseleyi halledildi, diye hesap etmek doğru olamaz. Lozan’da iken ben bu hususta Türkiye diplomatlarıyla ezcümle Kürd meselesi üzerine görüşüm. Bizim siyâsetimizden misal göstererek kendilerine dedim ki: Türkiye hükümeti kendisi bizzat Kürd halâskârı rolünde bulunmalı Kürdistan’a siyâsî, medenî muhtariyet vermeli ve bununla Kürdleri kendi tarafına celbetmeye çalışmalıdır” demiştir.

Böyle muhtar bir Kürdistan, şüphesiz ki Sovyet Azerbaycan’ı dâhilinde, Türkiye hudûdu kurbünde Bolşevikler tarafından tesis olunan küçük Kürdistan muhtâriyeti için dahi büyük bir faâliyet sahası tesis etmiş olurdu. Burasını Rakofski, bittabi, ağzına alıp söylemiyor. Fakat o söylemese de kazıye mâlûmdur. Bilhassa ki Rakofski aynı gazetede munderic diğer bir beyânatına göre “burjuvazinin millî istiklâlinden işçilere bir fâide” görmüyor. “Eğer millî Azerbaycan’da taşlar bile Türkçe söyleseydi Azerbaycan işçileri kendilerini yine bîgâne hissedeceklerdi, çünkü kapitalistlere esir olacaklardı” diye tasvir ediyor. Bu mantıkla “millî muhtâriyet” alacak Kürdistan dahi “Sovyet Kürdistan’ı” ile birleşmeden yine mesut olmayacak, Rakofski de her görüştüğü Türk diplomatları ile dostane musahabelerde bulunacaktır.

Aydınlık Mecmuası ile Orak Çekiç Gazetesi

Komünist vâsıta-i neşr-i efkârı olup 3. Enternasyonal ve Rusya efkâr ve mekasıdını terviç eden İstanbul’da münteşir aylık *Aydınlık* mecmuası ile haftalık *Orak ve Çekiç* gazeteleri dahi takrîr-i sükûn nokta-i nazarından muzır bulunarak heyet-i vekile kararı ile neşirleri men edilmiştir.

Türkiye’nin Bir Notası

Riga’dan ecnebi gazetelerine çekilen bir telgrafa nazaran Türkiye hükümeti Moskova’ya gönderdiği dostâne bir notada 3. Enternasyonal Türkiye umûr-ı dâhiliyesine müdahalesini protesto eylemiştir. Bu müdâhaleyi ispat eden vekâyiden olmak üzere Türkiye notası mahbus Türk komünistlerinin Rusya’dan para aldıklarına ait itiraflarını zikr eylemekte imiş.

14. “Türkiye Hakkında Bolşevik Matbûatı: *Orak-Çekiç Gazetesini Müdâfaa*”²⁶⁶

“Şark Vilâyetlerindeki İsyân Hakkında”

Bakü konsolu Ferid Bey’in şark vilâyetlerindeki isyan hakkında verdiği mülâkat Bakü’de münteşir *Komünist* gazetesinin tenkidini mucip olmuştur. Ferid Bey’in, isyanı şark vilâyetlerindeki Drebki mütegalibelerinin hükümet fikri ve demokrasi aleyhindeki taasup ve cehâletlerinin feveranı şeklinde zuhur eden irticaî bir hâdise mâhiyetinde telâkkî edişi, nedense, Marksist *Komünist*’in pek o kadar hoşuna gitmemiş ve S. Z. imzası ile neşr eylediği bir makalede bu fikri cerh ve redle hâdisenin behemehal İngiliz fitnessi şeklinde telâkkî edilmesi lüzumunu ileri sürerek, Kürdistan meselesinin tasvir olunduğundan ziyâde ciddi bir hareket olduğunu ispata çalışmıştır.

Türkiye’de Komünist Matbûatı Merakı

Takrir-i Sükûn kanunu mucibince diğer gazeteler meyânında tatil ettirilen *Aydınlık* mecmuası ile *Orak Çekiç* gazetelerinin seddi Bakü’deki komünist matbâatının pretostosu mucib olmuştur. 10 Mart tarihli nüshasında *Orak Çekiç* gazetesinden biliktibas Büyük Millet Meclisi’nin ameleler hakkında tanzim eylediği kanunî şiddetle tenkit eden bir mutaalasını İstanbul’daki komünist neşriyatının tatili haberi ile neticelendirerek atideki satırları derc eylemiştir:

Türkiye işçilerinin yegâne müdâfii olan bir gazeteyi *Orak Çekiç* kapamakla mücâdeleye hazırlanan işçi sınıfını susturmak mümkün müdür? Böyle düşünenler varsa çok, çok aldanıyorlar. Türkiye işçileri mücâdele yolunu bulmuşlar ve bu yol ile gideceklerdir.

Türkiye amelesine böyle fuzûlî bir avukalık yaptıktan sonra gazete İsmet Paşa Hükümeti’ni çekiştirmek küstahlığında dahi bulunuyor:

Kürdistan’daki mürtecî isyancılarla mübâreze eden İsmet Paşa hükümeti, mürtecî *Tevhid-i Efkârları* kapatırken, inkılâpçı *Orak Çekiç*lere de el uzatırsa – bu hareket: Burjuvazi karşısında diz çökmekten başka bir mânâ verilemez! diyor.

²⁶⁶ *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 7.

15. “Türkiye Komünistleri Mahkûm”²⁶⁷

İstiklâl Mahkemesinde Mahkûm Oldular

Şarkî Anadolu’daki irticâ hâdisesinin bastırılması üzerine tesis olunan İstiklâl Mahkemesi âmil-i şer ve fesad olmak üzere Türkiye komünistleri nâm ve unvanı ile icrâî faâliyet eden ve 3. Enternasyonal hesabına çalışan komünist matbûatı müntesiblerini dahi tehhid-i mesûliyete almıştı. Mezkûr komünistlerin muhâkemesi 12 Ağustosta icrâ edilmiş, kanun-ı cezanın elli beşinci maddesi mucibince maznunlardan Nizameddin Nazif, Mesut Said, Ali Rasim Efendilerin beraatına, Abdi Recep, Şevket Süreyya, Süleyman Neşati, Eczacı Vasıf, Doktor Mümtaz, Hüseyin Hikmet Beylerin onar sene, İbrahim Hilmi, Şevki, Elektrikçi Nuri, Sadreddin Celal, Sami Nuri ve Haydar Beylerin yedişer sene küreğe konulmasına hükm edildiği tebliğ ve firarî Doktor Şefik Hasan’ı, Hasan Âli, Nazım Hikmet, Cevdet Beylerin de gıyâben onar seneye mahkûm edildikleri ilâve olunmuştur.

Komünistlerin mahkûmiyetini talep eden müdde-i umûmînin dermiyan eylediği esbâb-ı mûcibe, komünizmin Türkiye’deki mevkiini tasrih ediyor. Bu sarâhata göre salifüzzikr zevât komünistliğe uzaktan ve yakından alâkadar oldukları için mahkûm edilmişlerdir. Çünkü komünizm ile alâkadar olmak “efâl-i cürmiye”dendir.

Şu suretle yalnız 3. Enternasyonale âlet olan ve akîdeleri hasebiyle taklîb-i hükümet tasvirini terviç eden komünistler değil, asayiş ve nizam-ı ictimâîyi bozmakta bulunan komünizm dahi mahkûm olmuştur.

²⁶⁷ *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 8.

16. “İkinci Enternasyonal ve Bolşevizm”²⁶⁸

29 Ağustosta in'ikad edecek 2. Sosyalist Enternasyonal Kongresi'ne takdim edilmek üzere tertip olunan bugünlerde neşrolunan heyet-i icrâiye mârûzası Bolşevizm hakkında şâyân-ı dikkat birtakım esasları ihtivâ eylemektedir. Mâruzaya nazaran, Sovyet hükümetini tasdikden muhtemel bulunan netice kat'iyen elde edilmemiş, bu suretle Rusya ile Avrupa münâsebetinin hüsn-i tesisi ile dâhili Rusya idaresinin tâdile uğrayacağı ümidi hiç de hâsıl olmamıştır. Bilâkis Bolşevikler münâsebate giriştiği devletlerin umûr-ı dâhiliyesine müdâhale ettikleri gibi, dâhilde dahi bilhassa Sosyalist Fırkası mensubları üzerideki tazyîkatlarını bire on artırmışlardır. Şöyle ki şimdi 2. Enternasyonal için Rusya'yı tanımak propogandası değil, Rusya hududundaki demokratik cumhuriyetleri Rusya'ya karşı müdâfaa eylemek vazifesi dürmektedir.

Sosyalist Enternasyonali, mâruzadan anlaşılacağına göre, Rusya hükümetini ihtilâl teşebbüsü unvanı altında icrâ olunacak her nevi emperyalizm tecavüzleri ve Rusya hududunun garba doğru genişlemesi fikrinden sarf-ı nazar etmeye dâvet, aksi takdirde bunun bütün Garb memleketlerinde pek büyük bir tehlikeyi mucib olacağını serd ediyor.

Mâruzadan görülüyor ki heyet-i icrâiye İngiliz amele murahhaslarının Rusya hakkında neşreyledikleri raporu pretesto ettiği gibi, amele sendikalarının Bolşevik amele sendikaları ile ittihadını dahi reddediyor.

²⁶⁸ *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 16.

17. “Türkiye’de Komünistler”²⁶⁹

Metin gazetesinin Edirne muhâbiri, Bolşeviklerin Türkiye dâhilinde Balkanlarda propaganda yapmak için bir merkez ittihaz etmek teşebbüsünde bulduklarını, yazıyor. Üçüncü Enternasyonal’in şimdiki me’vâsı bulunan Viyana şehri artık elverişli değil, zîra ki: Küçük Antanta devletleri Bolşevik propagandasına nihâyet verilmesi için Avusturya hükümetini tazyik ediyorlar. Viyana teşkîlâtını Avrupa-yı Türkî- daha doğrusu Edirne’ye nakletmek pek muvâfık görülmüştür. Bosfor Boğazında Rus General Konsolosluğu faâliyetinde devam ediyor. Burası propagandanın en güzel istinatgâh noktasıdır. Diğer taraftan da Edirne’den Karadeniz’e kadar uzayan muhâfazasız Bulgar hududu dahi pek elverişli mntikaları hâvîdir ki buradan Bulgaristan’a ve başka yerlere geçmek mümkün oluyor.

Bolşevikler, Türkiye’de ne gibi istinatgâh bulacaklarını tecrübe etmişlerdir... Elde ettikleri neticeler pek müellimdir. 1923 senesinde üçüncü enternasyonal 75 bin lira masrafla Türkiye için üç cilt komünist mecmuası neşr etmiş fakat bu masraf hep bedavaya gitmiştir zîra ki bu mecmuaları okuyan bile bulunmamıştır.

Türkiye, her hangi bir ecnebi devletin hafi teşkîlât ve cemiyetlerden ihtiraz ettiği için Ankara hükümeti resmî Sovyet mümessillerine propaganda ile meşgul olmaya kat’iyen yol vermiyor ve Moskova ile zâhirî râbitayı pekiyi muhâfaza etmekle beraber, Bolşevik diplomatlarından vazîfe hâricinde iş görenleri hep uzaklaştırıyor. Elli kişiden fazla Sovyet siyasî acenteleri Türkiye-Moskova münâsebeti başlıyalıdan beri Türkiye toprağını terk etmek mecbûriyetinde kalmışlardır. Türkiye’nin ayık olduğunu ispat için, muhâbir pek meraklı bir vak’a anlatıyor. Bu vak’a işbu senenin İlkbaharında Sovyet komisyonu tarafından Trakya’da bir merkez ittihaz etmek teşebbüsünde bulduklarından ileri gelmiştir. Bu komisyon Ankara’daki Sovyet sefâreti tarafından Trakya’da harpten sonra kalan Rus tebaasını aramak için îzam olunmuş idi.

Edirne’deki şu garip heyetin âzâsını yoldaş Kojeminiski قوزمېنېسكى refikası ve kızı ile beraber, Sokolof, Topçibaşof, ve Vasilofiski teşkil eder. Bu komisyon İstanbul civarında Karaağaç’ta ayda 480 liralık bir ev îcar ederek orada yerleşmiştir. Komiserler halkı celb etmek ve nüfuz kazanmak için etraflarına para saçıyor: Bir numero gazete ve yahut fotin boyacısına birer lira ikram ediyorlarmış. İstanbul’dan pekiyi meşrubat

²⁶⁹ *Yeni Kafkasya*, II/24 (15 Eylül 1341 [1925]), s. 14.

getirterek işret meclisleri tertip ediyor ise de bu mecliste Türklerden kimse iştirak etmiyordu. Rusları aramak için komisyon Mustafa Paşa'dan Kırkkilise'ye kadar bir seyahat icrâ etti. Ve bu vâsıta ile Bulgaristan ve Bulgar komnistleriyle râbıta tesisine çalıştı. Fakat Türkiye zâbitası Sovyet acentelerinin hareketini takip ederek mâhiyet-i meseleyi derhal anladı. Mayısın 31. günü komisyon âzâsı Türkiye topraklarını terk etmek için emir aldı ve plân şu vechile neticesiz kaldı.

18. “Türkiye-Rusya Münâsebetinden [Ticari Sahada Yaşanan Problemler]”²⁷⁰

Sovyet Parası Yüzünden

Nîm resmî Rusya mâhiyeti hâiz bulunan *Milliyet* gazetesini atideki fıkrayı neşretmektedir:

Rus Sovyet hükümetinin resmi parasının Çiruventsi denilen evrâk-ı nakdiye olduğu mâlumdur. Hâlbuki bu paranın memleketimizde sâbit ve gayr-ı sâbit bir kıymeti yoktur. Gariptir ki şehrimizde bulunan Rus Ticâret-i Hâriciye Bankası bile mezkûr evrâk-ı nakdiyeyi Türk evrâk-ı nakdiyesiyle tebdil etmek istememektedir. Bu para meselesi hudut üzerinde bulunması hasebiyle Erzurum ve civarında daha ziyâde hâiz ehemmiyet bulunmaktadır. Bunun için Erzurum Ticâret Odası, gönderdiği tahrîratta ezcümle: Çiruventsi'nin burada bir kıymeti kalmadı. Ne alan var, ne satan. Ticâret vazîyeti müşkülleşti. Eğer bu evrâk-ı nakdiye Rus Ticâret-i Hâriciye Bankası tarafından tebdil edilmeyecek olursa tüccarımız büyük zararlar karşısında kalacaktır. Keyfiyet hakkında bankanın nazar-ı dikkatinin celbi ve icâb eden tedâbirin ittihazı ricâ olunur. Demektedir.

Filhakika geçenlerde Rusya'dan kendisine yirmi Çiruventsi'nin gönderilen bir zat bu paraları Türk evrâk-ı nakdiyesiyle tebdil etmek üzere Voyvoda Caddesindeki Rus Ticâret-i Hâriciye Bankasına götürmüş, fakat banka memurları Çiruventsileri tebdil etmemişlerdir. Evvelce dokuz yüz elli kuruşa kadar alınıp satılan bir Çiruventsi bugün kaç kuruş ettiğini bilen yoktur. Bu yüzden hudut üzerinde dâima münâsebet-i ticâriyede bulunan Erzurum tâcirleri fenâ bir vazîyette kalmışlardır. İstanbul Ticâret Odası tarafından bu babda lâzım gelen makâmat nezdinde teşebbüsât icrâ edilecektir.

Türkiye Tacirleri Nijni'ye Gitmeyecekler

Aynı gazete diğer nüshasında âtideki haberi vermektedir:

Ağustos ayı zarfında Nijni Novgorod'da Ruslar tarafından küşâd edilecek olan büyük panayırda son defa Ruslar tarafından ihracât eşyamıza karşı vaz' edilen takyyüdât neticesi olarak hemen hiçbir tüccar iştirak etmeyecektir.

Diğer taraftan Yunan gazetelerinin verdiği mâlûmata göre son defa Rusya ile Yunanistan arasında akd edilen ticâret muâhedesine istinad ederek Yunanlılar panayırda pek çok eşya teşhir edebileceklerdir. Haberlere göre Yunanlılar bu panayırda Türkiye'den Rusya'ya ithâli memnû olan limon, portakal gibi birçok eşya teşhir edebileceklerdir. Ruslar tarafından tüccarımıza gösterilen müşkilat iki memleket münâsebet-i ticâriyesi müteessir olmakta ve bu yüzden Yunanlılar mühim istifâdeler temin etmektedir.

²⁷⁰ *Yeni Kafkasya*, III/16 (1 Temmuz 1926), s. 12.

19. “Rusya ve Türkiye Münâsebeti [Ticari Sahada Yaşanan Problemler]”²⁷¹

İktisâden anlaşılmayan devletler arasındaki siyâsî anlaşmanın muvakkat ve gayri tabîî olduğunu ispat etmek için siyâsî iktisat mütehassısı olmaya lüzum yok. Sovyet Rusya'nın şark devletleri, ezcümle Türkiye ile akd ettiği siyâsî muhâdenet muâhedeleri tarihî bir epizoddan ibârettir.

Etatist iktisat sistemi bâkî kaldıkça, Rusya'nın ufak burjuvazi ve köylü memleketi olan Şark memleketlerinin pazarlarını kendi inhisarında buldurmak kastından vazgeçmeyeceği tabîîdir. Buna karşı istiklâllerini kıskanan bu memleketlerin bu maksada razı gelemeyecekleri de tabîîdir. Çünkü bu memleketler siyâsî istiklâllerinin mübanasını(مبناسنی) teşkil eden iktisâdî hürriyetlerinden vazgeçmezler. Kapitalist kapitülasyonundan halâs olan bir Türkiye, komünist kapitülasyonuna kat'iyen boyun eğemez.

Cumhuriyet refikimiz, başmuharriri, Halk Fırkası'nın nâfiz mebuslarından Yunus Nadi Bey'in imzası ile “Rusya ile Münâsebetimiz” unvanı altında neşr eylediği pek mühim bir makalesinde (17 Ağustos, numero 816) bu mühim mevzuu tahlil ederek öteden beri Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğun lüzum ve zarûreti âdeta kanaat halinde taşıyan birisi olduğunu kaydettikten sonra, Sovyetler İttihadı'nın Türkiye tüccarlarına gösterdiği müşkülâtın bu dostluğu ihlâl edecek bir şekle girdiğinden bahis ile âtideki çok haklı satırları yazmıştır:

...Zahirde güya bazı prensip meselelerinden kuvvet alan iktisadî (ticârî) bir anarşi vardır ki dört beş senedir onun nihâyet bertaraf edilebilmesine nâfile yere intizar ettik durduk. Rusya ile Türkiye arasında bir türlü bir ticâret muâhedeşi akdine imkân el vermiyor ve öyle bir ticâret muâhedeşinin akdine intizâren iki taraf arasında fiilen cereyan edebilen ticârî münâsebet dahi Türkler aleyhine olmak üzere umûmîyetle garip ve ekseriyetle fecî safhalar arz ederek devam edip gidiyor. Vaziyetini hülâsa etmek için dört beş senedir Rusya ile sâlim ticâret yapabilmiş bir Türk gösterilemeyeceğini söyleyeceğim. Bir defasında nasılsa bir iş görüp avdet edebilmiş olan bir Türk tâciri ikinci seferinde Rusya'da mutlaka içinden çıkılmaz vaziyetlerle zararlara uğramış ve kurtulayım diye çabaladıkça daha ziyâde batmış ve boğulmuştur. Ben bidâyetle bu işleri daha ziyâde bâzı mıntikaların ve bazı memurların fazla gayretine atfediyorum. Fakat yavaş yavaş işin âdeta bir sistem neticesi olduğundan şüphelendim. Bugün bu şüphelerim maatteessüf pek ziyâde kuvvetlenmiş bulunuyor. Vaziyetin hakikatini ifâde etmek için demek lâzımdır ki şimdiki ahval ve şerâit içinde hiçbir Türk Rusya ile sâlim ve emin bir ticâret yapamaz. İşlerin ve sözlerin zuhûruna

²⁷¹ *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 13-15.

kapılarak Rusya ile ticâret yapmaya kalkışacak her Türk kendi parası ve kendi sa'yi ile başına belâ satın alacak demektir. Bu satırları vatandaşlarımı bu belâdan tahzîr **مخذبر** için yazmaktan ziyâde bu gayr-ı tabîî vazîyetin devamındaki imkânsızlık üzerine her iki taraf hükümetleri ricâlinin nazâr-ı dikkatlerini celb etmek için kaydediyorum. Bu gayr-ı tabîî vazîyetin müşkilâtı iki noktada hülâsa olunabilir: 1- İki devlet arasında bir türlü bir ticâret muâhedeşi akdine imkân elvermiyor. 2- Her türlü müşkülâta rağmen cereyânı mümkün olan ticârî münâsebet dahi Türkler aleyhine olarak fevkâlâde ağlak **اغلاق** ve işkal edilmiş bulunuyor. Neden bir türlü ticâret muâhedeşi akd olunamıyor? Bu bir mevzudur ki onu ayrı ve uzun makalelerle şerh ve izâh etmek lâzımdır. Rusya'nın şimdiki halde husûsuyla hâricî ticâreti hükümete hasreden etatist sistemi bu müşkülâtın belli başlı menbaıdır. Bizce iki taraftan da gösterilecek hüsn-i niyetle bu mesele hallolunamaz bir mesele değildir. Fakat uzun müşahede ve mülâhazalardan sonra diğer bir şüphe olan şu neticeye vâsıl oluyoruz ki Rusya'nın makul ve mantikî bir ticâret muâhedeşi yapmakta hiç de acelesi yoktur. Çünkü Rusya ticâreten Türkiye'den yapılması mümkün istifâdelerin kâffesini maziyyade istihsal ve temin etmekte olmasına mukabil Türkiye'nin Rusya ile cereyan edebilecek ticârî münâsebetlerini istediği gibi ve istediği kadar kasr ve tehdîde muktedir ve muvâfık olmaktadır. Rusya hesabına bu hâl, bir ticâret muâhedesinin herhalde ve elbet mahdut olarak tesbit edeceği herhangi bir vaziyetten daha iyi sayılsa çok görülmez. Vaziyeti şöyle hülâsa etmek mümkündür: 1- Rusya Türkiye'ye istediği kadar mal ithâl edebilir, bunları dilediği şekil ve surette satar, bütün Türk pazarları Rusya'ya açıktır. Rusya için Türkiye'de kambiyo hududu yoktur. 2-Hiçbir Türk Rusya'ya hattâ bir santimlik mal ithal edemez.

İşte fiilî vazîyet budur. Amma yaptık ha, bu kadar Türk'ün Rusya ile ticârî münâsebette bulunduğunu her gün gazetelere akseden gürültülerden olsun anlayıp dururken senin bu iddian nedir, denilemez. Rusya ile ticâret yapan tek tük Türk tâciri yok değildir, bunu biz de biliyoruz. Fakat işittiğiniz gürültüler işte bu tük Türk tâcirlerinin müşkilât içinde boğularak çıkardıkları feryat ve figandan başka bir şey değildir.

Son vazîyete dâir bir tek kelime söylersek vazîyetin hakîkatini öğrenirsiniz: Rusya hükümeti fiilî ticâret namına Rusya'ya ithâlî serbest ve memnû olan eşya için bir liste tertib ederek hükümetimize tevdi ve bu liste ilân dahi olunmuştur, değil mi? İthâlî serbest olan eşyayı Rusya'ya götüren Türk tâcirleri mallarının bedelini Türkiye'ye getirememekle karşılaşılıyorlar, bunun için Rus hükümetinin ruhsat-ı mahsûsasını istihsâl etmek lâzım ki hiç de kolay bir şey olmadığını başından tecrübesi geçen her Türk tâciri bilir. Bundan ne netice çıkar? Bundan hiçbir Türk tâciri Rusya'ya hiçbir Türk malı ithâl edemez, neticesi çıkmaz mı? Bedelini alamayacak olduktan sonra Rusya'ya mal ithâlindeki serbestinin mânâsı yoktur tabîî.

İşte gittikçe zehirleşerek devam eden hakîkî ticâret vazîyeti budur ki eğer vaktinde dikkat olunmazsa er geç kıymet ve ehemmiyeti o kadar büyük olan siyâsî dostluk münâsebetine sûi-tesir etmekten hâli kalmayacağından korkulabilir. Bu çok hatalı bir vazîyettir ki bu yolda daha ziyâde devamına artık cevaz olamamak lâzım gelir. Bu meselede iki tarafın dostluğu ihlâl değil, belki takviye edecek bir tarik vardır ki o da tarafımızdan tâkip edildiği görülen kurûn-ı vustaî şu

valeresin(رساك شواله) hatt-ı hareketinin terakkî ile: “Dostluk kantar ile fakat alışveriş miskal ile” destûruna avdetten ibârettir. Bir Fransız misâli gayet güzel söylüyor:

“İyi hesaplar iyi dostlar yapar!”

Yalnız “iyi hesapların iyi dostlar yapacağı” hükmüne kâil bulunan Yunus Nadi Bey, yeni de olsa bünyesi îtibari ile, iyi hesap yapmak imkânında olmadığına kânî buldukları Rusya’dan iyi hesap yapmayı seven Türkiye’ye iyi bir dost çıkmayacağı kanaatini taşıyanların hakkını neden teslim etmiyor?!..

Türkiye Tebaaları Hakkında Rusların Kararları

Batum şehbenderi Ali Kemal Bey Ankara’dan İstanbul’a gelmiştir. Bir iki güne kadar Batum’a hareket edecektir. *Cumhuriyet* refikimizin haber aldığına nazaran mumaileyh bu seyahati Rusların son günlerde ittihaz ettikleri bâzı mukarrerât ile alâkadardır. Bu mukarrerâtın en mühimi Rusların Türk tebaasının Batum’da bir aydan fazla ikâmetlerine müsâade etmeyeceklerini îlân etmeleridir. Esâsen Türk malları Rusların ittihaz ettikleri mukarrerat üzerine Batum’a sevk edilemiyordu. Bu son karar vazîyeti büsbütün ciddileştirmiştir. Sonra Ruslar Alman ve İtalyanlara gösterdikleri müsaedâtı Türk mallarına göstermemektedirler. Rusya’ya mal sevk eden Türk tüccarları orada sattıkları mal miktarında Rusya’dan mal almaya mecbur edilmektedir.

20. “Rusya Ahvali”²⁷²

Sanayinin Vazîyeti

18 Ağustos tarihi ile vuku bulan beyanâtlardan birinde Sovyet komiserler heyeti reîsi Rikof Rusya sanayinin vazîyetinden bahisle ez cümle demiştir ki:

1924-25 senesinde devlet sanayi yüzde 64 nisbetinde büyümüştü. Bu sene ise yalnız yüzde 40 genişlemiştir. Bunun sebebi de bu vakte kadar sanayi, işsiz duran eski fabrikaların işe salınması sayesinde inkişaf ediyormuş. Hâlbuki şimdi bu gibi fabrikalar kalmamış, işi genişletmek için yeni fabrikalar ve makineler celbine lüzum vardır. Bu ise mevcut fabrikaları işletmek gibi kolay bir iş değildir. 1927 senesi için sanayinin yalnız yüzde 15 nisbetinde genişlettirilmesi tasavvur olunuyormuş. Sanayi mâmulâtından olan ihtiyaç bir milyar miktarında çoğalmış. Fabrikalar ise bunun ancak 750 milyon miktarında olan kısmını temin edebilirlermiş ki bu, 650 milyonluk ihtiyaç açık kalıyor, demektir. Yüzde 15 nisbetinde yapılacak inşaat bu ihtiyacı ödeyemez. Ve buna çok masraf lâzım olacak, çünkü her şeyi yeniden almak ve yapmak lâzım. Bütün bunları muvaffakiyetle görebilmek için Rikof ameleyi tasarruf etmeye ve çalışmaya dâvet ediyor.

Rusya'nın İflâsı

Rakofski'nin Paris'te Fransız mütehassıs ve murahhaslarına karşı Rusya'nın bulunduğu vazîyet-i mâliyeyi izâh eder bir nutku gazeteler tarafından ifşâ edilmiştir. Bu nutka göre Rusya'nın bulunduğu mâli vazîyet çok elimdir. Burada vazîyet bütün çıplaklığı ile izâh olunmuştur. Bu izâha göre “...Sibirya'daki mektep çocuklarının (yalnız Sibirya mı) üçte ikisi mektepsizdir. Sıhhat-ı umûmîyeye sarf olunan paranın miktarı ise âdeten oluncadır. Köy dispanserleri hasta başına senevî 8 kapik ecza parası veriyorlarmış. Halkdaki sermayenin değeri 56 milyar rubleden 36 milyara inmiştir. Bu cümleden köy iktisâdiyatı yüzde 28 kayıp eylemiştir. Muhtelif komiserliklere istedikleri tahsîsattan mâliye komiseri bu sene 1.100.000.000 rubleyi reddetmek mecburiyetinde kalmıştır.

²⁷² *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s. 14.

21. “Türkiye Matbûatından: Rusya ile Ticâret Mümkün Değildir”²⁷³

İstanbul’da münteşir *Millî Ticâret* gazetesi 59 numarolu nüshasında yukarıdaki unvan altında bir makale neşr eylemiştir. Türkiye ticâret mahâfili ve iş adamları arasında bugünkü Sovyet Rusya’nın beynelmilel iktisâdî kıymeti hakkında perverde edilen doğru bir fikre tercüman olması hasebiyle, işbu makaleyi biraz ihtisârla, aşağıya naklediyoruz:

Rus inkılâpçılarının kafalarına yerleşmiş olan yegâne fikir her işi inhisara almak olduğundan bugün hattâ fikri bile kabul olunduğu kadar inhisara almış olmaları dolayısıyla Rusya’nın bunun hâricine çıkması imkân dâhilinde değildir. Rusya yapacağı muâmelât-ı ticâriyeyi mutlak surette hükümetin tesis ettiği dâire-i resmiyenin yapmasını istemekte ve o surette yapılmaktadır.

Bugüne kadar Rusya’ya gönderilecek bâzı malların serbest olduğu ve bâzılarının verilecek müsâade ile serbestçe gönderileceği zaman zâhiren îlân ve vesâik-i resmiye ile temin eylediği halde hiçbir zaman buna emin olamazsınız. Rusya’da her dakika tüccarlar için büyük tehlike mevcut olduğunu hatırdan çıkarmamak lâzımdır. Zîra Rus hükümeti, istinad ettiği Rus inkılâp mahkemesinden (ki bir tek Çeka’dan başka bir şey değildir) ilham alır ve tamamıyla ona istinad eder. Binaenaleyh Rusya’ya bir ay ticâret gelen tüccarlar buradan gitmeden evvel Rus-Türk nâmı altında Rus hükümeti tarafından tesis edilen Rus kanalından geçerek bin müşkülât ile iş yapmak mecburiyetindedirler; yarım hükümet inhisarından başka bir şey olmayan bu kanala da küllî miktarda geçit parası haraç vererek yaklaşmak kabil olur. Bu müessese ile anlaşmak bile birçok muzahham ve masarife bağlıdır.

Görülüyor ki Rusların artık dimağında tekemmül ve tebellür eden hükümet inhisarcılık zihniyeti tüccarlara nefes aldırılmamaktadır. Rus hükümetiyle, Türk cumhuriyeti arasında sistemler dolayısıyla olan fark itibâriyle anlaşmak çok müşkül bir şekil almaktadır. Zîra Ruslar hiçbir zamanda yaptıkları işleri hüsn-i niyetiyle yapmadıkları gibi Rus hükümet mensubunun hâricinde de kimseye iş yaptırmazlar. İşte bu sebeptir ki hükümetlerle yapılacak olan ticârî muâhedeler kısmen müzâkereler, konferanslar şeklinde devam ederek neticeye iktirân edememektedir. Maksat iş görmek olmadığından beyhûde vakit geçirmek, yapılıyor, yapılacak diye birçok zaman kazanmak Ruslar için en büyük diplomatlıktır.

²⁷³ *Yeni Kafkasya*, IV/4 (15 Teşrin-i Sâni 1926), s. 9-10.

Siyasî münâsebetin son dereceye kadar müsâid olmasına rağmen, Ruslarla bizdeki azîm sistem farklarından dolayı hâlâ ticâret muâhedesi akd olunamamaktadır.

Rusya bu taassubun yalnız ihrâcat ithâlât emtiası hakkında cârî olduğunu da zannetmek doğru değildir. Şehirlerarasında ticâret yapmak isteyen Rus veya herhangi bir millet tüccarı bile bu inhisarcılık boyunduruğu altından bir türlü kurtulamamışlardır. Rusya dâhilinde bugün Moskova'ya bir tüccarın mal göndermesi hakîkaten çok müşküldür ve belki de mümtenidir.

Bin türlü sebeplerle ticâret maksadıyla mal göndermek isteyenlere her suretle mânî olmak Rus hükümetinin, Rus sisteminin şîârındandır. İş bu kadarla da kalsa tüccar yine tahammül eder. Fakat en büyük belâ bütün bunlar olduktan tüccar para kazandıktan sonra başlar; para kazanan ve kazandığı parasını hârice mal getirdiği gibi götürmek isteyen tüccar pek nâdirdir. Bu işlerden oturdukları yerde para kazanmak birkaç bahtiyara nasip olmuştur. Bu kadar müşkülâta rağmen, para kazanmaya muktedir olan bu zavallı tüccarlardan Ruslar kazandıkları paraları da kolaylıkla almanın usûlünü iyi bilirler. Birkaç gün zarfında hakkınızda bir adamın uydurma olarak bir isnâdda bulunması kâfidir, bunun üzerine siz derhal gece yarısı paranızla varınız yoğunuzla birlikte doğruca G.P.U. denilen Çeka zindanlarına misafir edilirsiniz. Size isnat edilen cürm gayet basit olur. O da câsus olduğunuzdur. Hattâ Rusya'da bunun o kadar garip tecellileri vardır ki buna gülmek kabil değildir. Meselâ “bu adam iktisâdî câsustur” diyerek aylarca Rusya'da Çeka'da kalır. Ve hattâ ilk günlerde bu yüzden îdam olunan adamların haddi hesabı yoktur.

22. Azeri [Mehmed Emin Resulzade], “Türkiye Aleyhinde Neşriyat”²⁷⁴

Ruhullah Ahundof kısm-ı mahsusamızda münderic Bakü Sovyet Kongresi’ndeki tahrikkar nezaketinde ezcümle “Biz millî Türkiye aleyhine neşriyat ve tebligatta bulunmadığımız halde millî Türkiye aleyhimizde devam eden neşriyata meydan veriyor” demiş. Bu teze istinâden Sovyetler ittihadının diplomasi vesâitini bizi susturmaya dâvet etmiştir. Rusya matbûatı ve Sovyet tebligat ve teşvikatı bilâvâsıta tedkik ve tâkib etmek imkânında bulunamayan Türkiyeliler üzerinde böyle bir manevranın izrâ-yı tesir etmesi muhtemeldir. İki memleket arasında mevcut hüsn-i münâsebet ve siyâsî dostluk, bir mûtad riâyet eden Türkiye matbûatına muntasıb muhterem zevat aktörçesine söylenen bu teze inanır, dermiyan olunan dâvetin hakîkaten doğru olduğunu tasavvur edebilirler. Nitekim *Milliyet* refikimiz de münteşir bir makale bu endişemizi teyid etmektedir.

İşte hem Bakülü nâtıkın kurnazca kullandığı bu manevrayı çürütmek, hem de Türkiye efkâr-ı umûmiyesini zat-ı meselesi hakkında tenvir etmek maksadı ile Komünistlerin Türkiye, hem de yeni ve millî Türkiye aleyhinde, muayyen bir sistem dâhilinde, neşriyat ve teşvikatta bulduklarını, vesîkalara istinâden, ispat etmek istiyoruz.

Bir kere komünistler teknik îtibari ile Şark milliyetçiliğini Garp emperyalizmine karşı müdâfaa etmekle beraber, bu cereyana, mefkûrevî bir sistem olmak üzere, düşmandırlar. Onu kendilerine çok müthiş bir rakip addeder, teknik îtibari ile kendisini takviye ettikleri takdirde bile program îtibari ile dâima tenkid ederler. Bu kaziyenin doğruluğunu ispat için komünist âzâsının eserlerinden bir değil, binlerce delil göstermek mümkündür. Fakat buna lüzum bile yoktur; çünkü bu fıkrayı her hangi bir komünist inkâr etmediği gibi, bunun böyle olacağını siyâsî mefkûre sistemlerinin mücâdele mekanizmasına vâkıf olan herkes bilir. Farzen Bolşevikler hâlihazırda en ziyâde takviye ettikleri Çin hareketini aynı zamanda Çin kuva-yı milliyesi hükmünü taşıyan kumandanın nüfuzundan çıkararak, Çin Komünist Fırkası’nın idâre ve nüfuzu altında geçirmek için bütün imkânlarını sarf etmekten geri kalmıyorlar. Hem de bunu gizletmeyerek kendi matbûat ve kongrelerinde münakaşa bile ediyorlar. Nitekim Rusya’da bilhassa Türk milliyetçiliği ile mücâdele etmek için suret-i mahsusada vücuda getirilmiş matbûat ve neşriyat vardır. Moskova’da Şark milletlerini propagandaya

²⁷⁴ *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 10-13.

mahsus meblağlar ve Müşvikler yetiştiren Komünist Şark Dârülfünunun bu hususta uynadığı rolünü de hesap ediniz! İşbu matbûat nevinden olmak üzere *Kızıl Şark* mecmuasını zikredebiliriz. Moskova’da tesis olunan bu mecmuanın ilk nüshaları, Şark dünyasını ufak burjuvazi mefkûresinden îbaret olan milliyetçilik, Türkçülük ve demokratizm gibi “efkâr-ı dalale”ye karşı müdâfaa maksadı ile çıktığını bütün sarahat ve belağatiyle îlân ediyordu.

İş yalnız nazariyatta, felsefê ve mefkûrevî mücâdele sâhasında kalmıyor aynı *Kızıl Şark*’ın aynı nüshalarında mûnderic materyal bize gösteriyor ki Bolşevikler Türkiye milliyetçilerine ve millî Türk hükümetinin muhterem reîslerine karşı amelî teşvîkattan da geri durmuyorlar. Bu mecmuanın ilk nüshasında 39 ve 40. sahifelerinde, “Türkiye’de Komünizm Hareketi” unvanı altında bir makale neşr edilmiştir. Sonra da Türkiye Komünist Fırkası’na mensup mesul zevattan imzâsı ile “Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine Türkiye İştirakyun Fırkası’nın Bir Pretostosu” derk edilmiştir. Bunlarda muhterem Gazi Paşa Hazretleri, cumhuriyet hükümeti erkân ve ricâli hakkında kullanılan lisan hiç de dost bir hükümetin resmî neşriyatına yakışır bir tarz ve üslupta değildir. Bu makale ile bu pretosto da millî Türkiye hükümeti reîsi ile erkânı riya, yalan, istibdad ve iğfal gibi hasâisle terbiyesizce tavsif olunmuş, hükümet-i milliye, köylü ve ameleyi aldatmakla itham ve açıktan açığa tehdid edilmiştir.

Kızıl Şark için resmî matbûat sıfatını kullandık. Çünkü bu mecmua Rusya Sovyetler Hükümeti Halk Milletler Komiserliği tarafından neşr olunuyor **وقائده**, kendisine mâlûmat-ı tahririyesi de bulunan muharrirlerin isimleri meyânında halk komiserlerinden Troçki, İstalin, Buharin, Zinoviyef, Radel, Korkmazof gibi isimler görülüyor.

Salifüzzikr protesto Türkiye Komünist Fırkası’nın Anadolu’da mağduriyeti üzerine yazılmıştır. Fakat mağduriyetten bahs olunan bu fırkanın nerede ve ne suretle teşkil edildiğini, hangi maksatlarla Anadolu’ya geçirildiğini ve buraya ne gibi vesâit projelerle geldiğini burada tafsîle hacet yoktur zannederiz. Türkiye komünistlerinin lideri Mustafa Suphi ile arkadaşlarının Trabzon’da dûçar oldukları âkıbeti komünist matbûatı her sene mâtem tutar ve bu mâtem günlerinde, Sovyet gazeteleri bilhassa Kafkasya, alehusus Bakü’de intişar eden komünist gazeteleri Türkiye burjuvazisine ve bu burjuvaziyi temsil Türkiye ameleye ve köylüsü birgün gelecek Mustafa Suphi yoldaşın intikamını alacaktır.

Türkiye Komünist Fırkası'nın buraca muhtelif zamanlarda ibraz ettiği faaliyet, bu faaliyetin temini için üçüncü enternasyondan aldığı tahsîsat kimseye meçhul değildir. Evvelâ Moskova, sonra Bakü, sonra Ankara, daha sonra Kırım'da intişar eden *Yeni Dünya* gazetesi hangi tahsîsatla çıkar ve ne gibi fikirler terviç ederdi. Hatırlatmalı!... Sonra, münâsebetli münâsebetsiz, Sovyet matbûatının Türkiye'deki arkadaşlarını müdâfaaya kalkışdıkları ve bu maksatla hatta Gence'de Bakü'de mitingler teşkil ettikleri, üçüncü enternasyonal namına beyannâmeler dağıttıkları, mahbus komünistlere yardım cemiyeti tarafından amele ve köylüleri Türkiye paşalar hükümetinin mezâlîmi altında inleyen Türk yoldaşlara yardım için vuku bulan mürâcaatnâmeler birer emr-i vâkidir. İşte vesîkalar:

1924 senesinde Bulgarya'dan Türkiye'ye iltica eden komünistlerin Türkiye tarafından Çankof hükümetine teslim edildiği ercûfesini uyduran Bolşevik propagandacıları epey gürültü yapmışlardı. Bu münâsebetle neşr ettiği beyannâmesinde Üçüncü Enternasyonal, ezcümle, söylüyordu ki: Kendilerini cumhuriyetçi ve inkılâpçı adlandıran hükümran paşalar, kan için sultanların zamanını ihya ediyor ve Bulgarya halkının katilleri ile hainâne surette îtilâf etmekten utanmıyorlar. Bu işleri ile onlar fakat hakikî inkılâp hareketine karşı gittiklerini ispat etmek değil, aynı zamanda kendi halklarının dahi yarınki cellâtları olduğunu ispat etmiş oluyorlar.

Türkiye cumhuriyet hükümetinin muhterem zimamdarları hakkında böyle edepsizce bir lisan kullandıktan sonra, beyannâme bütün dünya işçilerini Bulgarya hükümeti ile beraber Türkiye'nin aleyhine pretosto etmeye dâvet Türkiye işçi ve köylüleriyle sâdık ve namuslu inkılâpçıları dahi hükümet aleyhine tahrik ettikten sonra, diyor ki: “Defolsun Sofya kan içenleri ve onların Türkiye'deki yardımcıları!”

Bu meseleyi teyidden Bakü'de intişar eden *Komünist* gazetesinin vuku bulan neşriyatını vaktiyle *Yeni Kafkasya* kayd eylemiş, Türkiye dostluğundan bahseden bu adamların Türkiye'ye karşı ne gibi düşmanca fikirler beslediklerini göstermişti. Bu münâsebetle “Türkiye Hükümetine!..” unvanı ile neşr eylediği baş makalesinde mâhud gazete “Cumhuriyetperver Mustafa Kemal hükümeti bu hareketi ile kendisini müstebit çar jandarma hükümeti ile Cizvit İspanya, Almanya ve Avusturya cellât hükümetleri derkesine indirdi” tahkîrini hayâsızca fırlatıyor ve adâvetini bütün Türkiye sistemine teşmil ederek, “Bugünkü Türkiye cumhuriyet usûl-i idâresinin sâbık saltanat mülkdar ve hükümdar Türkiye'sinin müstebid generaller ve valiler elinde bir perde ve âlet olduğu anlaşıldı” diyordu.

Moskova hesabına hareket eden Azerbaycan komünistleri, işbu meselede, bununla da kalmıyorlardı. Türk milliyetperverliğinin alemdârı bulunan Türkiye'ye karşı umûmî bir halk hareketi ihdas ediyor. Müstebid paşalar aleyhine pretesto mitingleri teşkil ettiriyorlardı. Türk ahâlisi tarafından gelen böyle bir pretestoyu o zamanlarda intişar eden 4 Nisan tarihli *Komünist*'te buluyoruz.

Türkiye aleyhinde icrâ olunan bu teşvîkatı o zaman harbiye komiseri Troçki'nin nutku tekmil ediyordu. O, Türkiye'yi Fransa'ya âlet olmakla itham ediyordu. (O zamanki gazete koleksiyonlarına mürâcaat oluna.)

Türkiye aleyhindeki bu çıkış bir iki defaya mahsus ve münferid bir hâdise mâhiyetinde değildir. Türkiye hayat-ı siyâsiyesindeki her hangi bir dönem noktası Bolşevik matbûatının Türkiye hakkındaki mâbihüzzamîrini göstermeye sebep olmuştur. Halk Fırkası aresindeki harb mücâdeleleri Bakü'deki komünistlere –ki Moskova'nın direktifi ile hareket ettiklerinde hiç şüphe yoktur- gelecekteki ihtimaller hakkında ümitler veriyor. Büyük Türk burjuvazisinin Halk Fırkası'ndan çıktığını haber verdikten sonra, ilâve ediyorlardı ki “Belki Türkiye emekçi köylülerinin namuslu, düşünüşlü inkılâpçı mümessillerinin de Halk Fırkası'nı anacakları zaman uzak değildir. O zaman Türkiye'nin işçi sınıfı kendi düşmanları ile (sic!) devam ettirdiği açık muhârebede emekçi köylülerin inkılâpçı nümâyendeleri ile birleşerek Türkiye'de, değil kuvvetli bir fırkayı, belki Türkiye'de hâkim olmaya müstaid olan yegâne bir kuvveyi de temsil edecektir” (*Komünist*, numero 254)¹

Aynı mevtafi (فيموت) Türkiye'de haps olunan komünistleri müdâfaa için yazılan mütâlaalarda da görünüyor. Meselâ 269 ve 273 numarolu *Komünist* gazetesinde² Zeki Necib namında birisi “Yeni Türk Burjuvazisinin Hükümeti” diye telakkî eylediği Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk amelesine karşı amansız bir düşman tavrı takındığını îzah eyledikten sonra, Komünist Fırkası'na mensub kahramanların bu zulme karşı mücâdele ettiklerini anlatıyor; bu mücâdeleci Bolşeviklere karşı Türkiye Cumhuriyeti amansız davranmış Mustafa Suphi ile 16 arkadaşını denize döktürmüş, imiş. Mustafa Suphi ve arkadaşları öldürüldüğü senelerde Anadolu hapisânelerinde 26 bin işçi ve köylü mahbus imiş. Yalnız Anadolu'da 300 komünist haps edilmiş imiş. Mayıs nümâyişi de hükümet tarafından men' edilmiş imiş!.. Nümâyişçilere karşı hatta silâh

¹ Unutmayalım ki *Komünist* gazetesi Azerbaycan Komünist Fırkası ile Azerbaycan Sovyet hükümetinin resmî gazetesidir.

² 1925 senesine âittir.

kullanılmış ve 24 amele mecruh düşmüş, fakat mahbusların miktarı 130'u bulmuştur. Gazeteye göre bu gibi vak'alar münferid değil, bir sistemdir. Türkiye'de şark rehberlerine karşı tedhiş siyâseti tatbik olunuyormuş. İşte bu mazlum rehberlere muâvenet için Türkiye komünisti Kızıl Yardım Cemiyeti'ni imdada çağırıyor.

Bugünlerde intişar eden 7 Kânûn-ı Evvel tarihli nüshasında, "Bir Hıyanet Daha" unvanı altında neşr eylediği baş makalesinde, aynı gazete Türkiye Cumhuriyeti'ni kara bir irticaa doğru sürüklenmekle itham eylemiştir.

Komünist gazetelerinin bu neşriyatı Türkiye gazetelerinde komünistlerin Bahr-i Siyah havzasına mahsus olarak vücuda getirdikleri teşkîlâta âit neşr olunan havâdise tesâdüf ediliyor. (*Komünist* gazetesi, Kânûn-ı Sâni nüshasına mürâcaat)

Kürdistan hadisâtı münâsebetiyle vuku bulan Bakü neşriyatı da şâyân-ı dikkattir: O zaman Bakü'de bulunan Rakofski, Kürt isyanını yalnız silâhla yatıştırmanın doğru olmadığını gazetecilere söylemiş, Kürtlere muhtâriyet vermenin daha muvâfık bir siyâset olacağını anlatmıştı (*Komünist*, Şubat nüshası) künc-i hâdiseden bahseden *Komünist*, 26 Şubat tarihli nüshasında:

Musul meselesinin kuru lâflarla hâledileceğine kanî ve bu yolda siyâset yürüten ahmak diplomatlardan bahs ile Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam'da halledileceği safdilliğine kapılan ve yakın bir geçmişi unutupta İngiltere emperyalizmi ile dostluk münâsebetinden bahs eden, Cemiyet-i Akvam gibi fahişe yuvasından ümit bekleyen Türkiye başçıları, hiç olmazsa, bu son mâceradan hakkıyla ibret alıp dost ile düşmanı kat'î surette tanıyabilmek cesaretini gösterebilirlerse, İngiltere emperyalizmine indirilecek darbeye lâzım gelen fırsatın kaçırılmayacağına kat'iyen îtimad ederler. Aksi takdirde son pişmanlığın fâide vermeyeceğini tekrar edelim mi?

Diyordu. Yine o sıralarda İstanbul'da münteşir *Aydınlık* mecmuası ile *Orak Çekiç* gazetesinin seddi münâsebetiyle yazdığı makalesinde mezkûr gazete diyordu ki:

Kürdistan'daki mürtecî isyancılarla mübâreze eden İsmet Paşa hükümeti mürtecî tevhid-i efkârları kapatırken, inkılâpçı *Orak Çekiç*'lere de el uzatırsa bu harekete, burjuvazi karşısında diz çökmekten başka bir mânâ verilemez!

6 Haziran 1926 tarihli nüshasında, aynı *Komünist* gazetesinin Musul meselesinin halli münâsebetiyle, şiddetli tenkidlerle meşbû olarak neşr ettiği baş makalede şâyân-ı dikkattir.

Yukarıdan beri nakl ve iktibas ettiğimiz makale ve teşviklerin dostâne olduğunu iddia etmek için ancak Bolşevik olmalarıdır. Fakat bu dostâne neşriyat yalnız gazete sahifelerine ve Bakü gazetelerine mahsus değildir. Türkiye hakkında muhtelif mecmualarda ve ayrı olarak intişar eden risâle ve kitaplarda aynı mevzuda aynı şekil ve ruhda ifâde edildiği bir hakîkattir. Bu hakîkate nûmune olmak üzere, çok misaller gösterebilirdik. Fakat meseleyi fazla uzatmamak için, yalnız elimizin altında bulunan bir kitabı iktibas etmekle iktifâ edelim. Moskova'da *Muasır Türkiye* unvanını hâiz olarak intişar eden bu kitabın:* Türkiye hükümetinin komünizme ve komünist teşkilâtına karşı işlediği haksızlıkları tâdat ile Türkiye'nin giriftar olduğunu müşkîlat tasvir olunduktan sonra, vazîyetin halâsı için düşünülen yegâne çâre hâkimiyetin Türkiye Komünist Fırkası eline geçmesinde olduğu, söylenmiştir (sahife 52). Yoksa Çin, lüzumunda Antanta Türkiye'yi eline alır da Sovyet Kafkasya ile Rusya'ya karşı kendisini kullanırmış (aynı gazetede). Sovyet Rusya Garb için bir misal olmalı imiş. (sahife 54). Türkiye amele ve köylülerinin burjuvazinin halkçılığa bağladığı ümidin tamamıyla zâil olması zamanını beklemelidir. Ancak o zamandır ki Türk Komünist Fırkası Türkiye sa'y ehillerinin hâkimiyeti ellerine geçirmek için başlayacakları mücâdeleyi muvaffakiyetle idâre eder! (sahife 55, 56).

Bütün bunlardan sarf-ı nazar, şu sonuncu çıkışlarda bile Türkiye'nin Türk dünyası ve Şark âlemi için hâiz olduğu mânevî kıymete karşı nümâyîş ettirilen istihfar hissini mevcutuyeti âşikârdır. Türkiye'den ne alınabilir.... İddiasını fırlatan müstehzi zübbeler de Türk harsı ve ruhunu inkârla bütün ümit ve ilhamlarını Azerbaycan mekteplerinde kuvvetlendirecekleri Rusça'dan alanlar da millî Türk harsının inkişafını İsmail Hikmetler, Halil Fikretler, hatta Hüseyin Cavidler değil, Mirzoyanlardan Rus Yahudi ve Ermenilerden bekleyen adamlar da millî Türkiye'ye karşı dostluk aranılabilir mi? Bu sorunun cevabını bizden değil, yukarıdan biri serd ede geldiğimiz iktibaslardan alınız.

Şu iktibasların verdikleri sarîh cevaplardan sonra, zannederiz ki Ahundofların mugâlataasına inanmak için elde hiçbir sebep yoktur. Bolşeviklerin Türkiye Komünistlerini müdâfaa maksadı ile yazdıkları makaleler, neşrettikleri beyannâmeler, tertib ettikleri mitingler, tahsîsat verdikleri teşkilâtlara mukabil, Türk matbûatının Rusya'daki mağdur Türk milliyetperverleri lehine hangi neşriyatı, üçüncü enternasyonale mümâsil olacak, meselâ, Türk ocaklarının hangi beyannâmesi, Sibirya

* *Muasır Türkiye*, müellifi Arslan. Moskova, Kızıl Teceddüd neşriyatından.

tundralarında çürüyen milliyetçi mahbuslara yardım için hangi cemiyetin mürâcaatı, nihâyet benim resmî bir gazetenin Rusya umûr-ı dâhiliyesine ve yahud Azerbaycan'daki Türk harsına âit meseleler hakkında hangi makalesi vardır?!...

Hâlbuki Rusya'da matbûat resmî ve mukayyed, Türkiye'de ise husûsî ve serbesttir. Vazîyet bu kadar sarîh, roller bu kadar mâkûs iken Bakü nümâyîşçilerinin bağırması hakîkaten de ayıptır!

-Şâyân-ı hayret bir propaganda münevveresi!... Sakın, bu münevvereye dikkat!...

Azeri

B.T: Bakü'deki komünist matbûatının İran'a karşı vuku' bulan neşriyatı ise had ve gayesini geçmiştir. İş o dereceye gelmiş ki, bu kadarından Çiçerin bile şikâyet etmek lüzumu hissetmiştir.

A.

23. “Türkiye ve Siyâsî Milliyetçiler”²⁷⁵

Nîm resmî Fransız *Tan* gazetesinin İstanbul muhâbiri gazetesine gönderdiği bir muhâberede (*Tan*, 4 Şubat) İstanbul’a ilticâ etmiş bulunan Kafkasyalı ve Türkistanlı Türk ve Müslüman milletçilerinin hayatı mevzû bâhis ederek, Türkistan Talebe Cemiyeti teşkili münâsebetiyle in’ikad eden ictimâdaki nutukları hülâsatan nakl ve *Yeni Kafkasya* ile *Azerbaycan** gazetelerinin intişarından bahsettikten sonra, Sovyetlerin Türkiye hükümeti nezdinde bu milletçileri susturmak için çalıştıklarını kaydettikten sonra diyor ki:

...Türkiye bu zevâta karşı şiddetli muâmele edemez. Çünkü bu evvelâ bir hissiyat meselesidir. Sonra da, Türkiye devleti ecnebi siyâsî milliyetçilere karşı her zaman âlîcenabâne misafirperverlik an’anelerini tâkib ede gelmiştir ki bu an’aneler onun için büyük bir şeref teşkil eder ve o bunlara dâima sâdık kalacaktır. 12. Şarl gibi hükümdarlar kendilerine Türkiye’de melce bulmuşlar ve Türkiye hükümeti Mitkeviç, Rakoçi gibi Lehli ve Macar vatanperverlerini hükümetlerine teslimden imtinâ etmiştir. 1918 senesinde mütâreke esnâsında Türk memurları o zaman İstanbul’da bulunan Şeyh Sunûsî’yi müttefiklere teslim etmemek için bütün çârelere teşebbüs etmişlerdi. Hülâsa, Türkiye tâkîbata uğrayan siyâsî milliyetçileri her zaman himâye eylemiştir. Elbette Türkiye hükümeti şimdi dindaş Azerbaycan ve Türkistan milliyetçileri hakkında bu hususta başka türlü muâmele edemez.

²⁷⁵ *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 5-6.

* Muhâbirin burada bir müsâhelesi görülmüştür: Fransızca *Azerbaycan* İstanbul’da değil Paris’te tab’ olunmaktadır.

24. “Rusya ile Şark Memleketleri Arasında Ticâri Münâsebet”²⁷⁶

Sovyetler ittihadının siyâseten hâl-i mücâdelede bulunduğu Garp memleketleri ile iktisâdî ve ticâreti münâsebeti iyi-kötü kısmen tesis edilmiş olduğu halde, siyâseten dost ve hattâ müttefik olduğu Şark memleketleri ile bu münâsebet bugüne kadar tanzim edilemeyip dâima bu memleketlerin adem-i memnûniyeti mûcib olmaktadır. Ezcümle Türkiye ile Sovyet Rusya’sı arasında eskiden beri mevcudu kerrâren teyit olunan siyâsî îtilâf ve resmî muhâdenet muâhedesine ve birçok komisyon ve konferansların sarf ettikleri bitmez tükenmez emeklere rağmen, ticâret ve konsolosluk mukavelesi hâlâ akd ve imzâ edilememiştir. Moskova ile Ankara arasında pek büyük müzâkerâtı ve mütekâbil îzâhat ve iknâları mûcib olan bu meseleyi halledilmez bir şekle koyan âfâkî sebebin iki devlet sistemleri arasındaki iktisâdî mübâyenetten ibâret olduğunu tekrara lüzum yoktur. Fakat bununla beraber, iki tarafın fedakârlığı ve hüsn-i niyeti sâyesinde bu müşkülün hâlledilebileceğini ümit eden nikbinlerin, haddinden fazla uzayan bu meselede, galiba sabırları tükeniyor. Odessa mülâkatının ferdasında hal ve imzâ edileceği muhakkak gibi görünen ticâret mukavelenâmesinin hâlâ gayr-ı münhal bir halde kaldığı Türkiye efkâr-ı umûmîyesinin haklı telâşını mûcib olmaktadır. Ankara ve İstanbul’da intişar eden Türkçe yevmîlerin bu telâşa tercüman olan aşağıdaki fıkralarını nakl ve derc ediyoruz:

31 Kânûn-ı Sâni tarihli nüshasında “Rusya ile Ticâret Muâhedesi” unvanı altında, başmuharriri Yunus Nadi Bey imzası ile neşr eylediği başmakalesinde *Cumhuriyet* refikimiz bundan 5-6 ay evvel bu mevzû üzerinde yazdığı diğer makaleden sonra bugün tekrar aynı bahis üzerine gelmek mecbûriyetinde kalmanın kendisi için cidden teessür ve elemi mûcib olduğunu zikrettikten ve iki nokta-i nazarın itilâfında hâlâ müşkülâta tesâdüf olunmakta bulunduğundan müteessif olduğunu kayd eyledikten sonra diyor ki:

Asıl ticâret muâhedenâmesi yapıncaya kadar fiilî vesâyet esasında muvakkaten devam eden itilâfın Rusya’daki tatbikatı başka bir devlet ve millete karşı olsa idi şimdiye kadar çoktan şikâyeti ayyuka çıkaracağımız pek çok müşkülât ile meşbû ve ma’lul bulunmaktadır. Bizim, asıl ticâret muâhedesini ha bugün yapılır, ha yarın yapılır da bütün bu kargaşalıklar nihâyet bulur diye bekleyip duran sabır ve tahammülümüz, aradan vakitler geçerek, ticâret muâhedesini müzâkerelerinin hâlâ yerinde saymakta olduğunu görmekten mütevellid bir hayret ve ıstırab ile zaman zaman tükenir gibi oluyor. O hale arada muvakkat itilâf filân yoktur, iki tarafta hakikî bir ticâret muâhedesini yapıncaya kadar serbest hareketi muhâfaza edecektir demeli galiba böylesi daha tabii olacak. Hiç olmazsa bu suretle yek diğere diyecek sözümüz bulunmaz ve iki tarafın ticârî münâsebetlerde

²⁷⁶ *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 7-10.

diledikleri vechile hareketlerinden esâsen dostane olan siyâsî münâsebetimizin tesirine olsun imkân kalmaz. Dostluk yapacağız diye güya mütekâbilen kolaylıklar göstermek istiyoruz. Fakat esâsı muvakkat bir itilâf şeklinde pamuk ipliğine bağlı olan bu kolaylıkların Rusya'daki tecelliyâtı âzamî müşkülâttır. Bu müşkülâtın nihâyet günün birinde intâc edilecek ticâret muâhede-i ile izâlesine intizar etmenin de beyhude olduğu görülüyor. Çünkü yılan hikâyesine benzeyen bu ticâret muâhedenâmesinin bu gidişle ne zaman akd ve ikmal olunabileceği de bilinmiyor!..

Bundan sonra gazete, kullandığı bu sert mukaddimeyi Rus-Türk dostluğuna atfettiği ehemmiyetle îzah ve “Bilhassa dostlar arasında meseleler çok açık konuşulmalıdır.” dedikten sonra mütâlaasına devamla diyor ki:

Rusya ile üç dört senedir müzâkere olduğu halde bir türlü intac olunamayan ticâret muâhedenâmesinin yokluğu ile filî vaziyete müstenid muvakkat itilâfdan şöyle bir vaziyet tahsil ediyor: Türkiye hükümeti nasıl olsa akd edilecek dendiği ticâret muâhedesinin rahat rahat konuşularak intâc edilmesini teshil için muâhede bulunduğu diğer devletlere bahşettiği bilcümle hukuk ve menâfî muvakkat ticâret itilâfıyla Rusya müvaredatına de bahşetmiştir. Hâlbuki Türklerin Rusya ile olan muâmeleleri aynı teshîlâtta mazhar değil, belki pek çok, ama pek çok müşkülâta müsâdiftir. Netice: Bu müşkülât kat'î bir ticâret muâhede-i ile bertaraf edilemedikçe mevcut muvakkat itilâfnâme ile Rus ticâretine temin edilen fâideler tamamıyla mukabelesiz kalıyor demektir! Bu şerâit altında muvakkat itilâfın ilânihâye devamı mümkün olamayacağını pek kolay takdir olunur sanırız.

Yunus Nadi Bey'ce, Rusya ile Türkiye arasında akd olunacak ticâret muâhedenamesinde hal ve izâle edilemeyecek müşkülât yoktur.

Elverir ki Rusya dahi böyle bir muâhedenin iki komşu ve dost devletin menfaatlerine hâdim olacak bir şekil ve sûrette akdi hususunda Türkiye kadar hüsn-i niyet ve müsâadekârlık göstermiş olsun. Mütemâdiyen hüsn-i niyetden bahs olduğu halde muâhedenâme bir türlü akd ve intâc olunamıyor. Hâlbuki hükümetimizin mütemâdiyen hüsn-i niyet ve fedâkârlık ibrazından hiç hali kalmamış olduğu yakinen mâlûmumuzdur.

Cumhuriyet gazetesi, “hâtîme-i makâl olarak, muâhede imzâ olunacaksa olunsun olmayacaksa müzâkereleri dahi ortadan kalsın!” diyor.

1 Şubat tarihli nüshasında *İkdam* refikimiz “tehhürün sebepleri açıkça bilinmeli!” diye neşr ettiği gayet vâkıfâne bir makalede Türkiye'nin İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan, Çekoslovakya, Mısır, Norveç, Danimarka, Belçika ve Lüksemburg, Suriye, İsveç, İsviçre, Müttehide-i Amerika Devletleri ile ticârî münâsebetinin şu veya bu şekilde halledilmiş olduğunu, kısmen halledilmek üzere bulunup, herhalde muayyen ve tabî bir mecrada cereyân

ettiğini ihtisar ettikten sonra, Sovyetlerle Türkiye arasında mevcut ticârî münâsebeten nakl-i kelâm ederek, Sovyet Rusya ile bir türlü hitam bulmayan ticâret muâhedeşi ne zaman akd edilecek?” sorusunu veriyor ve sonra yazıyor ki:

Bu bâbda beyân-ı mütâlâa eden rüfekâmız, birçok fikirler dermiyân ediyorlar ve mütemâdiyen dostluktan bahs ediyorlar. Fakat bu dostluk iktisâdî münâsebeti tesis etmezse neye yarar? Sonra aynı refiklerimiz tesâdüf edilen müşkülâtın neden ibâret olduğunu sarâhâten söylemiyorlar. Ticâret Vekâleti dahi sarîh mâlûmat vermiyor. Müşkülâtın neden ibâret olduğunu açıkça bilmiyoruz. Hâlbuki efkâr-ı umûmîyenin müşkülâtı sarâhâten bilmesi ve gazetelerin bildirmeleri lâzımdır. Bu sebeple vazîyet etrafıyla ve sarâhâten efkâr-ı umûmîyeye îzah edilsin.

Gazete şu ciheti de ilâve ediyor:

Ticâret muâhedenâmesinin böyle akd edilmesiyle Türk tâcirlerinin uğradıkları zararlar, ihrâcâtımızın bu yüzden mâruz kaldığı durgunluk, zarar ve ziyan tahminimizden pek çok fazladır. Bâzi rüfekâmızın yazdığı gibi, öyle Sovyetlerle lafla dostluktan ve dostuz demekten ne çıkar? Hiçbir millet diğere kara gözleri için dost olmaz. Dostluk mütekâbil menâfi ve fedâkârlık icrâsını istilzam eder. Ticâret muâhedenâmesinin böyle uzun müddet akd edilmemesine sebep Sovyet Rusya erkânı ise; dost diye bildiklerimiz, Türk tâcirlerini dâima ızrâr edecek harekette bulunuyorlarsa neye yarar?

Son Saat gazetesi 4 Şubat tarihli nüshasında “Kim Kârlı Kim Zıyanlı Çıkar?” diye bir hesap yapıyor. Ve:

Bir Türk-Rus ticâret muâhedeşi akdi için tarafımızdan gösterilen her türlü suhûletlere rağmen her gün birtakım yeni müşkilât karşısında bu muâhedenin tehire uğradığı ve bu müşkilâtın ise tarafımızdan ibraz edilmediği artık maatteessüf aleniyet kesb etmiş bir hakîkattir. Şu veya bu Rus rical siyâsî veya iktisâdîsinin Ankara’ya gidip müzâkerâtı idâre edeceği hakkında gazetelerde aylardan beri görülen fıkralar zihinlerde müzâkerâtın âtisi için elim bir ukde-i iştibah bırakmaktan hâli kalmamaktadır.

dedikten ve “Sovyet Rusya’sı ile uyuşulmak kâbil olacak mı?” sorusunu verdikten sonra, bu muâhedenin akdinde iki taraftan hangisinin daha ziyâde kârlı olduğunu göstermek için birkaç rakam zikrediyor. Bu rakamlardan görülüyor ki:

Türkiye’nin Rusya’ya ihrâcâtı sanayisine mazhar inkişâf olmakla beraber Rusya’nın memleketimize ihrâcâtı da azim hatvelerle inkişâfa doğru gitmektedir. Yalnız 1925 senesi nazar-ı îtibara alınırsa Rusya’dan memleketimize fazla olarak 1.182.037 liralık eşya ithal edilmiştir. Rus ticâretine Türkiye’de gösterdiğimiz suhûlet sâyesinde bu adetin 1926 senesi zarfında iki misline bâlîğ olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Rusya'dan Türkiye'nin ithal ettiği malların cinsi ile miktarı ve Türkiye'den Rusya'ya gönderilen mevaddın da nev ve miktarı hakkında mâlûmat verdikten sonra muâhede-sizlikten Türkiye'nin değil, Rusya'nın daha ziyâde mutazarrır olacağını ispat ve ticârî muâhede müzâkerâtı inkıtâa uğrarsa telâşa mahal olmadığını kendiliğinden tezâhür ettiğini de beyân ediyor.

Nihâyet nîm-resmî *Hâkimiyet-i Milliye* ile *Milliyet* gazetelerinde Siirt mebusu Mahmud Bey'in imzâsı ile 7 Şubat tarihi ile neşr olunan makalede:

Bugünlerde müzâkerâta yeniden devam olunacaktır. Bu defa olsun, artık lüzumundan ziyâde uzayıp giden meselenin intâcını bi-hakkın ümit edebiliriz. Çünkü böyle bir neticeye varmak zarûreti tamamen hiss olunmaktadır. Efkâr-ı umûmîye, tahmin edilemeyecek kadar bir hassâsiyet ve dikkatle bu müzâkerâtı takip ediyoruz. Piyasada umûmî bir tereddüd ve endişe hüküm sürüyor.

Diye umûmî hissiyata tercüman olduktan sonra, deniliyor ki:

İtiraf etmeli ki vazîyet-i hâzıranın devamı Türk tâcirlerinin ve dolayısıyla Türk iktisâdîyatının zararına oluyor. Buna mukâbil Ruslar muvakkat îtilâfnâmeye istinâden menfaatlerini âzamî bir derecede temin edebiliyorlar. Şubat nihâyetinde bu muvakkat îtilâfnâmenin müddeti hitam bulunca hükümetin bunu aynı şerâit dâiresinde temdid edebileceğini zannetmiyoruz. Ruslar, iktisâdî muvâzenemizi bir an evvel tesis etmek zarûretinde bulunduğumuzu herkesten iyi anlamışlardır. Onun için siyâsî vazîyet ve münâsebetlerimizi bir kat daha takviye edecek olan ticârî îtilâf zeminlerinde onlardan suhuletler beklemek hakkımızdır.

Vuku bulan nikbînâne birtakım beyânattan sonra, *Milliyet* gazetesinin 13 Şubat tarihli nüshasında, Ankara muhâbirinden aldığı mâlûmat üzerine, müzâkerâtın hâlâ gayr-ı tabîî mecrâda olduğu kayıt olunmaktadır.

Türkiye-Rusya ticâreti münâsebeti bu şekildedir. İran-Rusya münâsebetinin ise ne şekilde olduğunu ise karîlerimiz biliyorlar. Bu hususta, geçen nüshalarımızda neşr ettiğimiz materyallere bu defa da Tahran'da münteşir *Şafak-ı Surh* gazetesinin 656 numarolu nüshasında münderic "Rusya Bizimle Ne Yapıyor?" unvanlı makalesinin bir kısmını ilâve edebiliriz:

...Biz, Sovyet Rusya'sıyla yapılan müzâkerâtın neticesine intizar ediyorduk. Bakalım, o hükümet ki bize karşı dâima samîmîyetten dem vuruyor, o hükümet ki siyâsî maske giyerek kendisini şark milletlerinin dostu addediyor, kendi vaatlerine nasıl sâdik kalacaktır? Teessüfle kaydetmek lâzım geliyor ki, dünkü mâlûmatımıza göre, hüsn-i niyetimize rağmen, Sovyet murahhası ile başlanan müzâkerât hiçbir gûna neticeye iktirân etmemiştir. Biz, Sovyet Rusya'sının İran'la münâsebet-i hasenede bulunmak fikrinde olmadığı ve İran'ın samîmî dostu olmadığını sarâhaten söylemek

mecburiyetindeyiz. Şimdiye kadar Sovyet zimamdarını ezcümle Yureniyef vesâire tarafından İran hakkında söylenen cemîlekâr sözlerin sırf bir yalandan ibâret olduğunu teessüfle kaydederiz. Yine teessüfle kaydederiz ki Sovyet Rusya'sı İran'la olan münâsebetinde kat'iyen âdilâne hareket etmek fikrinde değildir. Sovyetler fakir İran'dan aldıkları şeyler mukâbilinde hiçbir şey vermek istemiyorlar. Nihâyet îtiraf etmek mecbûriyetindeyiz ki gelişi güzel aldatıcı sözlerden ibâret olan "işçi ikinci fıkra vesâire perverlik" cümleleri ki dâima Sovyetlerin şîârıdır, bir sürü yalandan başka bir şey değildir.

Bu yalan şiarlar yalnız fikrayı ve birtakım avamları dolandırmak için imiş... Sovyetler İran'a ihrâcat yapıyor ve emtiayı da istedikleri fiyatla zavallı İranlılara satıyor lâkin mukâbilinde İran'dan hiçbir şey ithal etmiyor. Şimâlî İran'da mevcut olan ticâret eşyasını da İran tüccarının elinden bin bir desîse ile bedava alıyor.

Bundan sonra gazete Bakü'de mevkûf İran ticâretinin haline nakl-i kelâm ederek tüccârın dûçar olduğu haksızlıktan bahisle Sovyetlere inanmak câiz olmadığını şiddetli bir lisanla ifâde ediyor.

İran gazeteleri Şimâlî İran tâcirleri tarafından Rusya emtiasını boykot etmek için umûma bir beyannâme neşrettiklerini dahi haber veriyorlar.

Sovyet Rusya telgraf ajansı Rusya'nın İran'da tatbik eylediği ticârî siyâsetine karşı zuhur eden bu umûmî adem-i memnûniyet karşısında îzâhat vermek lüzumunu his eylemiş ve Kafkasya gazeteleri ile neşr eylediği resmî bir fikrada tehdâd eden müşkülâtın müsebbibi olmak üzere İran hükümetini göstermiştir. Ajansın söylemesine göre Rusya ile İran arasında müteaddid defa akd ve imzâ olunan mukaveleyi İran hükümeti nakz ettiğinden, İran ticârî dûçar müşkülât olurmuş; Sovyet hükümeti ise fedâkârlığın âzamî mikyasını tahammül eylemiş, bundan fazlasını kendisinden beklemek abes imiş.

13 Kânûn-ı Sânî tarihli nüshasında ise, *Komünist* gazetesi İran hükümetini idâresizlikte ithamla diyor ki:

Şimâlî İran, İran hükümetinin yürüttüğü rengârenk siyâset yüzünden öz iktisâdî varlığını kayıp etmek mecburiyetinde kaldığından, ticâret gündün güne sönmekte, iflas edenlerin miktarı çoğalmakta, ihtiyaç kendi tesirini göstermektedir. Bu vazîyet protestoya mâruz kalınca, İran hükümeti buna bir sebep olarak Sovyetler-İran ticâret mukavelenâmesi müzâkerelerinin kurtarmadığını gösteriyor.

İran'ın bâzı satılık gazetecileri ise işbu müzâkerelerin uzanmasında bütün kabahati Sovyetler ittihadından görüyorlar ve hayâ etmeden İran hükümetinin yalanı perdeliyorlar.

Şâhenşâh Bankası'ndan aldıkları para mukabilinde yazı yazan gazetecilere cevap vermeye tenezzül etmeyen Bolşevik gazetesi İran hükümetinin yalanını cevapsız bırakmıyor. Cevap ise mâlûm. İran'ın hakîkî dostu ve halkının hakîkî menfaatini gözeten İran hükümeti değil, asıl Sovyet hükümeti imiş. Binaenaleyh o İran halkını ızrar edemezmiş. Gazete makalesini tehditle bitiriyor:

İran hükümeti İngiltere emperyalizmini incitmemek maksadıyla şimdiye kadar yürüttüğü siyâsette devam ederse böyle bir siyâsetten ancak pişman olacak; fakat son pişmanlık herhalde mukayyed olmayacak!

Bu tehdidi îcab ettiren şey acaba ne imiş? *Komünist*'e inanılırsa:

Timur Taş Moskova'da ticâret mukavelesinin imza edileceğini İran hükümeti ve Rıza Şah'ın adından temin ederken, İran Hâriciye Nâzırı inhisarı da Moskova'da hiçbir mukavelenâmenin imzâ edilemeyeceğine dâir İngiliz sefirine ant içiyormuş!...

Ne kadar dostâne bir lisan!...

Son gelen İran postası Reş'te Sovyetler aleyhine teşekkül eden Nuhzet-i iktisâdî komitesinin neşrettiği beyannâmeyi getirmiştir. Bu beyannâmede tüccar, Rus emtiasının boykotunu teklif ediyor.

25. “Türk Rus Şirketi”²⁷⁷

Cumhuriyet gazetesi, Rusya ile ticâret yapan Türk tüccârının uğradığı müşkilâtın kendi sahifelerinde kerâren yazdığını kaydettikten sonra, ticâret muâhedesinin akdi ile bu müşkilâtın bertaraf edileceğini ümit ettiği bu sırada şâyân-ı esef yeni bir hâdiseye muttali olduğunu haber veriyor. Bu haber aynı ile aşağıya naklediyoruz:

Türkiye’de Sovyetlerle müşterek yegâne muhtelit şirket olan Rus-Türk şirketinde ehiren müessif bir vazîyet tehdüs eylemiştir. Bu şirkete dâhil bulunan Türk grubu gerek vazîyet-i umûmîyeyi nazar-ı dikkate alarak ve gerekse şirketin Moskova merkezinin nihâyet bu yegâne muhtelit şirketteki Türk grubunun en sarîh haklarını kabul etmekte tereddüt etmeyeceklerine kanî olarak iki seneden beri aradaki ihtilâfin halline sabır ve temkinle intizar etmekte idi. Maalesef Moskova merkezi, Türk grubunun gösterdiği bu hüsn-i niyeti acze haml ederek kendilerinin de evvelce tasdik etmiş oldukları hukuku artık tanımamaya kalkışmaktadır.

Bu vazîyet karşısında Türk grubu Moskova’daki mümessillerinin derhal buraya avdetlerine ve gerek hukuk sarfhelerinin tanınması ve gerek uğradıkları zarar vazîyetin tazminini temin ettirecek tedbirin ittihadına karar vermişler.

Sovyetlerle yegâne muhtelit olan Rus-Türk şirketinin bu vazîyete düşmesi Sovyet ticâretinin inkişafını istihdaf ve ümit edenleri herhalde teşcî’ edecek vak’a değildir.

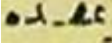
²⁷⁷ *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 10-11.

26. “Türkiye Hakkında Komünist Matbûatı”²⁷⁸

Komünist gazetesinin 14. nüshasında (Kânûn-ı Sâni 1927) münteşir “Türkiye Mektupları” makalesinde şundan bundan bahsettikten sonra söz işçi hayatına nakl olunarak, işçi hareketinin günden güne canlanmakta olup, kendi haklarını aramak için işçilerin kendi kuvvetlerinden istifâde etmeye başladıkları söyleniyor ve en kuvvetli teşkilât olmak üzere tramvay işçilerinin teşkilâtı zikrediliyor. Muhbir burada işçilerin tazyîki ile mesâî kanununun nihâyet meclise verildiğinden bahisle bu kanunun işçiler lehine olacağından şüphe ediyor.

Devletin demiryolları inşâsı hakkında aldığı son ki musib kararda muhbirin şüphanesini dâ’î olmuştur. Meğerse muhtelif demiryolları şebekesini temin için çıkarılan bonoların birkaç şahsa kazandırmaktan başka fâidesi olamayacak imiş.

Himâye-i Etfal Cemiyeti de muhbirin sûi-zannından halâs olmamıştır. Sefil çocukları himâye için Himâye-i Etfal adlı bir cemiyet ve bunun parası var ise de, gerek bu cemiyet ve gerekse ve onun kapitali birtakım şahısların kendi menfaatlerini temine âlet olmuştur. Üç beş adamın şahsî menfaati yüzünden yazık Anadolu çocuğu günden güne ölüme yaklaşıyor ve buna ehemmiyet veren de yok imiş.

Türkiye teşri’, icrâ ve cemiyet müesseselerini sûizan altına alan gazete zâbita kanunu bilhassa muâheze ederek, geçenlerde mavnacılarla polis arasında vuku bulan alelâde bir zâbita hâdisesini azam ederek “İstanbul Kanlı Hâdisesi” unvanı altında ilk sahifesine geçiren ve bu sahifeye köprü manzarası ile hamalları gösteren bir klişeyi koyarak, haklı davalarında kendi kuvvetlerinden başka hâmî bulamayan hamalların feveranını haklı görerek, görerek İstanbul zâbitasına edepsizce kelime ve tâbirlerle hücum etmekte ve âtideki satırları yazmaktadır:

Türkiye’de bütün müesseseleri birtakım mesûliyetsiz şahısların inhisarı altına vermek gibi hiçbir vakit doğru olmayan bir siyâset yüzünden son vakitlerde nakliyat işlerinin monopol altına alınması için teşebbüsler olmuştu. Bu sırada ilk defa liman inhisar idâresi teşkil edilmiş, liman hamalları inhisarcılık aleyhine var kuvvetleri ile çıkışta bulunmuşlardı. Daha o vakit bir tokuşma olması ihtimâlini gösteren bu çıkışlar hamalların aleyhine neticelenmişti bundan sonra ayrıca bir kuru nakliyat inhisar idâresi teşkil edildi. Ve bu suretle deniz ve kara hamalları iki taraftan tazyik olundular. Gerek deniz, gerek kara hamallarının mahkemelere kadar varan haklı şikâyetlerini ve birçok çıkışlarını tedkik etmek işini nihâyet halk fırkası bu yöne götürmüştü. Neticede aylar ile

²⁷⁸ *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 11.

bugün yarın diye boyandırılan hamallar kendilerine kendi kohlerinden başka kömekci olmadığı kararına gelerek istismar edenlerin elinden kurtulmak için tatil etmişlerdir.

Hamallara gayet vahşî bir surette saldıran polislerden beşinin öldürülmesi (!) ve yüzlerce tatilcinin hapsi şâyân-ı dikkattir ve ne de olsa, hakkını tanımış olanlara karşı hak vermemekte devam eden gâsıblar lehine yahşî netice vermeyecek, er geç hak sahibine yetişecektir. Çünkü cebir ve şiddetin hiçbir vakit hakkı öldürmediği tarihî bir hakikat ve hayâtî bir zarûrettir.

İşte dün komünistlerin Türkiye aleyhinde neşriyatta bulunmadıklarını dâvâ eden *Komünist*'in bugünkü hayâsızca neşriyatı!...

27. Mustafa Çokayoğlu, “Ermeni Meselesinde Rus Siyâseti”²⁷⁹

Mâlûm olduğu vechile Çarlık Rusya’sı eski Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki Ermeni Meselesi’nin hallinde dâima müteşebbis olmuştur. Rusya’nın teşebbüsü ile 1913 senesinde İngiltere, Almanya, Avusturya, İtalya, Fransa ve Rusya murahhaslarından mürekkep beynelmilel bir komisyon teşekkül etmiş ve bu komisyon ıslâhat projesi müzâkere etmiştir. Rusya tarafından teklif edilen şu ıslâhatın hedefi Osmanlı İmparatorluğu’nun şark vilâyetlerinde bir Ermenistan mıntıkası ihdas etmeye mâtuf idi. Mezkûr vilâyetler Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas’tan ibâret idi. Bu mıntıka bir Hıristiyan vali-i umûmî tarafından idâre olunuyor; (valinin Avrupalılardan olması müreccah tutuluyor). İlâve olarak, proje husûsî bir mahkeme, polis ve jandarma teşkilâtı yapmayı tasavvur ediyor ve bunların idâresini dahi düvel-i muazzama zâbitânının eline teslimini düşünüyordu.

Kendi memleketi dâhilinde yabancı bir devlet tesisinden ibâret olan bu projeye Osmanlı Devleti zaîfçe mukavemet ediyordu. İşte bu zaaf neticesi olarak 8 Şubat 1914 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında her iki tarafı memnun edecek bir mukavele imzalandı.

Harb-i Umûmî, bittabi Ermenistan saadetini değil, yalnız Asya’daki tarihî ve siyâsî vazîfesini tâkib eden Çarlık Rusya’sının şu menhus planını bozdu. Bolşevikler tarafından neşrolunan ve saikden* bilistifâde işbu mütâlaanın bir hakîkat olduğunu ispat edeceğim:

İşte Rusya hâriciye nâzırının Londra ve Paris sefâretlerine keşide ettiği 17 Nisan 1915 tarihli telgrafı: “Ermeni rical siyâsîlerinden Rusya tebaası Doktor Zaveriyef **زاورييف** bizce en iyi tanınmış bir şahiyettir. Mûmâileyh İngiltere ve Fransa’ya müteveccihen seyahat ediyor. Maksat seyahati Ermenistan mefkûresinin kohden fa’ale eyzalı için mezkûr memleketlerin hükümetleri nezdinde teşebbüste bulunmak ve efkâr-ı umûmîyeyi tenvir etmektir. Mûmâileyh Zaveriyef kendisini mehâfil-i siyâsîye ile tanıştırmak ve ona her nevi muavenet ve himâye eylesini ricâ eyler.

Ermenistan mefkûresinin mâhiyeti bizce bellidir. Lâkin bu bildiklerimizi tevsik etmek için mâhud Zaveriyef tarafından Paris’teki Rus sefiri İzvalski’ye takdim olunan

²⁷⁹ *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 6-11.

* “Asya Türkiyesinin Taksîmi” sâbık Umur-ı Hâriciye Nezâreti mahrem evrâkıdan iktibasen, Moskova, 1924.

hâtırat notlarını burada kaydetmek fâideden hâlî olmaz. Zaveriyef **زاورييف** 'in ifâdesince şu yazılar Rusya hâriciye nezâreti ile yapılan mülakatın bir neticesidir. (7 Mayıs 1915 tarihli Rus sefiri İzvolski'nin hariciye nezaretine keşide ettiği telgrafa dikkat edile.

Zaveriyef yazıyor ki:

Rus hükümeti düvel-i muazzamaya Türkiye dâhilinde Rusya, İngiltere ve Rusya'nın himâyesi altında olmak üzere, muhtâriyet idâreye malik bir Ermenistan teşkilini teklif etmek tasavvurunda bulunuyor. Ermenistan hudûdu sade Ermeni vilâyetlerini değil, Akdeniz'e müdâhil olmak üzere, Mersin'e kadar uzayacaktır. Müstesnâ olan yalnız İskenderun körfezi ile Yumurtalık'tır.

Aynı telgraf Bogos Nubar Paşa tarafından Londra'daki Rus sefiri Benkendorf'a çekilmiştir. [15 Temmuz 1915 tarihli Benkendorf'un Sazanof'a telgrafı] Rus sefirleri İzvolski ve Benkendorf, görüleceği vechile, Ermeni murahhaslarına tamamıyla îtimad etmeyerek, tahkikat için Petersburg'a mürâcaat etmişlerdir.

17 Mayıs 1915 tarihli telgrafında İzvolski:

Ermeni murahhasları tarafından tanzim kılınan program zat-ı âlileri tarafından tasvib edilmiş mi? Ne dereceye kadar ben onları iltizam edebilirim?" diyor ve bu husûsda mâlûmat icrâsını lütfen rica ediyor ve Londra sefiri Benkendorf'un 15 Temmuz 1915 tarihli telgrafında da Ermeni murahhaslarına aynı adam îtimad seziliyor.

İşte Sazanof'un İzvolski'ye çektiği telgraf (18 Mayıs):

Ermeni murahhaslarıyla müdavele-i efkâr yalnız umûmî surette cereyan etmiştir. Zaveriyef'e hiçbir güne kat'î program gösterilmemiştir. Kilikya'nın müstakil Ermenistan'a ilhakını Ermeniler şiddetle arzu ettikleri zaman cevâben: "Biz, orada Fransa nüfuzu hükümferma olduğu için, bu hususta sizi iltizam etmek imkânında değiliz" denilmiştir. Sazanof 20 Temmuz tarihiyle Londra'daki Rus sefiri Benkendorf'e de atideki telgrafi keşide etmiştir: "Çar hükümeti tarafından muhtâriyetli Ermenistan mıntıkası teşkili için kat'î bir karar verilmediği gibi, olabada cereyan eden müzâkerat umûmî bir mâhiyette vuku bulmuştur."

Netice îtibâriyle, Rus hükümetinin Ermeni ricâlini sadece aldattığı tebeyyün ediliyor. Zira cereyan eden müzâkeratın umûmî bir mâhiyette olduğu bilhassa kayd olunuyor. Bunun sade atlatılmaktan başka bir şey olmadığı mâlûmdur. İzvolski kendi hükümetinin tâlîmatnâmesini bu surette anlamış ve atideki telgrafi Petersburg'a keşide etmiştir: "Paris'e vürud eden Doktor Zaveriyef ve Bogos Nubar Paşa Fransa erkân

hükümeti, siyâsî ricâli ve matbûat erkânı ile yaptıkları mülâkatlardan aldıkları intibâtlarına dâir dâima bana mâlûmat veriyorlar. Maksatları mahâfil-i siyâsiye ve efkâr-ı umûmîyeyi Kilikya meselesinin Ermeni milletinin arzusuna muvâfık hallolunmasına iknâ etmektir. Telgrafınıza binâen 18 Mayıs bendeniz Zavariyef ve Nubar Paşa'nın arzularına muvaffakat etmekten dikkatle imtinâ ettiğimi âraza müsareat eylerim.”

Şu surette görüyoruz ki: 1- Rusya Çar hükümeti Ermeni murahhaslarının gösterdiği hudut dâhilinde muhtâriyetli Ermenistan mıntıkası teşkîlini kendi müttefiklerine teklif edeceğini evvelce vaad etmiş; şu maksatla da Zavariyef'i Paris ve Londra sefirlerine takdim ve tavsiye eylemiştir. (Bâlâda zikrolunan 17 Nisan tarihli telgraflara ve Zavariyef'in İzvolski'ye yazdığı mektuplara dikkat); 2- Tam bir ay sonra aynı Rusya hükümeti Londra ve Paris sefâretlerini ikaz ile Ermeni murahhaslarıyla vuku bulan mülâkat ve müzâkeratın umûmî bir mâhiyeti hâiz olduğunu kaydediyor; binaenaleyh Rus sefirleri bahusus İzvolski Ermeni murahhaslarına müzâheret etmekten ihtirâz ediyorlar. (18 Mayıs tarihli İzvolski'nin telgrafına dikkat).

Fakat Rusya ricâli vaat ettikleri diplomasi müzâheretten imtinâ etmekle beraber, zâhiren Ermeni milletinin arzularıyla mütehassis görünmekle göz boyamayı da ihmal etmiyorlardı. Şunu da kaydetmek lâzım geliyor ki Ermeni murahhasları Rusya hâriciye nâzırı ile hal-i müzâkerede iken, câlib-i dikkat bir vaka hadis olmuş ki bu da Rusya zirâat nâzırı Kryouşeyn'in Sazanof'a bir mektup** yazarak (13 Mart 1915), Mechul Ermeni meselesini büsbütün kenara atarak, Rus köylülerini bir mûtaad Ermenistan tesmiye olunan Aras ve Fırat havzalarına- Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerine nakl ve iskân için teşebbüs etmesinden ibârettir.

Dikkat buyrulsun: Rusya zirâat nâzırının nezdinde tekrar etmiş Ermenistan ıstılahı bile mûcib değildir. O Aras nehri ile Fırat'ın yukarı kısımlarından bahisle bu yerlerin bir mûtaad Ermenistan diye tesmiye edilmesinden söz gelişi olarak bahsediyor. Kroyouşeyn'in Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerine Rus köylülerini iskân etmek teşebbüsü Sazanof'un Ermeni murahhasları ile müzâkeresine bittabi umûmî ve akademik bir şekil veriyor. Filhakîka İngiltere, Fransa ve Rusya'nın taht-ı himâyesinde muhtâriyetli Ermenistan teşekkülünden aynı zamanda da buraya Rus köylülerinin iskânı

** Mezkûr mektupta Rusya'nın İran'ı yağma edeceğine dâir mâlûmat vardır. Bu hususta Yeni Kafkasya'nın gelecek nüshalarında mâlûmat verilecektir. M. Ç.

teşebbüsünden ciddiyetle bahs olunamaz. Bu iki mefhum yekdiğerini mütekebilen nakz eder.

Daha ileriye gidelim: Ermenistan hamilerinin hırs ve tamaı, Rus ordusunun Türkiye vilâyet-i şarkiyesini istîlâ ettikten sonra, büsbütün değışiyor. Rusya hükümeti bu defa Ermenistan teşkîli husûsundaki kararını tatbikte tereddüt ediyor. Bu esnâda Asya'ya seferi, husûsen Ermenistan meselesinde ihtisas kesb etmiş Büyük Britanya fevkâlâde murahhası Sir Mark Sayks imdada koşuyor. Mûmâileyh Petersburg'da İngiliz sefiri Sir Yuken یوکن namına 12 Mart 1916 tarihi ile yazdığı mektubunda Rusya hâriciye nâzırının nazar-ı dikkati atideki mutalaata celb ediyor.

Sir Marks Sayks'ın planları gayet mühim olduğu için bu hususta biraz mufassal mâlûmat vermeyi faydalı buluyoruz. Mûmâileyh yazıyor ki: Ermeni meselesinin halli belki de: A) Türkiye hudûdunda Ermenistan hükümeti teşkil etmek; ya ikinci bir Bulgaristan yaratmak gibi bir şey olur ki dâima Kafkasya'da fitne ve fesad yuvası ve yahut hayata tatbik edilemeyecek bir şey olur. Çünkü Ermeniler Kürtlere mukavemet etmek istîdadına mâlik değildirler. B) Beyneddüvel kontrol ve bîtaraf bir idâre tahtında Ermenistan hükümeti tesis etmek dâimi bir fitne, fesad ve mesâil yuvası tesis etmek demektir ki bundan da Almanya hükümeti er geç menfaati için istifâdeler temin edebilir. Sonunda Sir Mark Sayks Rusya hükümetini tedhiş ederek diyor ki: Acaba niçin ve kimlerle, Ermenilerle mi teşrik-i mesaî etmek tasavvurundasınız??! Bu سوالini îradla Sir Mark Sayks “Hal-i ibtidâide bulunan Ermenistan'ı Rusya himâyesine vermekle Rus siyâset sistemine, Kafkasya ve İran inkılâpçılarıyla dâimi râbıta ve alâkada bulunan pek muzır bir inkılâp âmili alıyorsunuz” diyor. Ve Rusya menâfii ile Ermeni milletinin saâdeti namına Ermenistan'ın Rusya ile Fransa arasında atideki şekilde taksim edilmesini teklif ediyor: 1-Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerini asgarî mukadder Ermeni sekencesiyle beraber Rusya'ya ilhak etmeli, 2- Fransa nüfuz mandasına Ermenistan'da dâhil olmalı ve burasında Ermeni millî mefkûresinin kaynağı teşkil edilmelidir. Bu mıntıkaya Zeytun, Hacin, Diyarbakır, Sivas vesâire gibi şehirler dâhil olmalıdır.

Erzurum ile Van vilâyetlerine gelince Sir Markis Sayks'ce bu vilâyetler Ermenistan tarih-i millisi nokta-i nazarından hiçbir güne ehemmiyeti hâiz değildir. Çünkü buralarının millî şarkıları ve ananâtı Ermenilerce unutulmuştur. Ve mâlûm olduğu vechile küçük Ermenistan Kafkasya'nın medenîleşmiş Ermenileriyle pek az merbuttur ve hakîkten de onlarla müşterek bir şeyler yoktur.

Ermeni murahhasları Çar Rusya'sının himâyesine hala istinad ve onun yardımını ümit ediyorlar. Onlar ümit ediyorlar ki yalnız Çarlık Rusya'sı büyük ve müttehid Ermenistan hükümetini teşkil edecektir. Hâlbuki Mark Sayks'dan evveliyle, Rusya, Ermenistan'ın bir hissesini yani küçük Ermenistan'ı Sivas, Harput, Kisarna کيسارنا mıntikasını Fransızlara peşkeş çekiyordu. Bu hediye İstanbul ve Boğazlar hakkında İngiltere ve Fransa ile aralarında imzalanan muâhede mukabilinde temînat kabîlinden bir şey idi. İşte bu binâendir ki Sazanof Rus Çarı II. Nikolay'a 13 Mart 1916 tarihli bir rapor takdim etti. Ve bu rapor Çar tarafından tasvib edildi. 14 Mart ve 17 Mart tarihinde Sazanof Ermenistan'ı taksim etmek için bir lâyiha tanzim ederek Petersburg'daki Fransız ve İngiltere sefirlerine gönderdi.

Buraya kadar biz Rus hâriciye nâzırının lâyhalarından bahsettik. Şimdi de bilumum Rus hükümetinin Ermenistan'ı taksim etmek için tertip edilen lâyhalar hususundaki nokta-i nazarını tetkik edelim; bakalım Rus hükümeti Ermeni millete karşı tarihi vazîfesini nasıl îfâ etmiştir. Ermenilerin millî âmili Rus çarı tarafından ihânet telakkî edilmesi, Rus hükümetinin ahlâkından bir numûnedir. Fakat bizce ehemmiyetli olan şeyi Rus nâzırlarının Ermeni meselesinde tuttukları yeni istikametler hususundaki vesâiki tetkik etmektir.

30 Mart 1916 tarihinde heyet-i vükela reisi Şturmer'in riyâseti altında husûsî ictimâ vâki oluyor. Ruznâme-i müzâkeratta Anadolu'yu taksim etmek meselesi ve meselenin de merkezini teşkil eden Ermenistan meselesidir. Sazanof orada balade zikrettiğimiz Ermenistan'ın Rusya ve Fransa arasında taksimi husûsunda mârûzatta bulunuyor. Mârûzaya kimse îtiraz etmiyor herkes susuyor. Ve Sazanof'un mârûzasını tasvib ediyor. Yalnız Kafkasya vali-i umûmîsi murahhası Ermenistan taksiminin Kafkasya Ermenilerinin îtirazını mûcib olacağını ve muhâlif bir propagandaya sebebiyet vermek olacağını kaydediyor. Mezkûr ictimâmın mazbatasında hâriciye nâzırı işbu taksim Ermeniler mezhebece guruplara ayrılmalarından ve mahallî şerâit husûsiyeden neşet îzah etti denilmiştir. Heyet-i vükelâ ictimâî hâriciye nâzırının tasvîratını aynı ile tasvib etti. 2 Nisan 1916 tarihinde Rus bahriye nâzırı Şarkî Anadolu'da Rus hudûdu husûsunda kendi nokta-i nazarına âit bir takrir verdi. Bu takririnde o, fevküzzikr taksime iştirak ettiğinin esbâbını Ermeni milletinin damarlarında akan kanın sükûnetbahş olmadığı ile îzah ediyordu. 6 Nisan 1916 tarihinde harbiye nâzırı Ceneral Bilyif جنرال بيليايف de husûsî bir takrile Ermenistan'ın taksimine iştirak ettiğini

bildiriyordu. Yalnız Asya-yı Suğra'da Fransızlarla hemhudud olmak onun hoşuna gitmiyordu. Bunun da esbâbı yine Ermenistan meselesinden nâşî idi. Takrir pek uzun olduğundan biz yalnız mevzûumuza âit olan kısımlarını almakla iktifâ edeceğiz.

General Biliyef جنرال بيليايف yazıyor ki:

Eğer Rusya, her zaman ki gibi, kendi hudud hükümraniyesinde millileştirme (yâni Ruslaştırma) siyâseti tâkib edecekse, Fransa'nın işgal ettiği yerlerde yalnız istismar siyâseti tâkib ve asrî bir şekil idâre tesisıyla mahallî muhtâriyet bahşedilecektir ve Rus hükümetinin menâfîi de kat'iyen nazar-ı îtibâra alınmayacaktır. Bundan mâadâ, tasvir etmek mümkündür ki bir müddet geçtikten sonra o yani Fransa kendi sâha-i nüfuzunu Rusya hudûdunda ve Şimâlî İran'da tevsî etmek için çalışacak ve şu takdirde muhtâriyet ve istiklâliyet mefkûresinin canlanmasına bilhassa Ermeniler içerisinde sebep olacaktır.

Rusya'nın müstakil Ermenistan hakkındaki siyâseti tesbit etmek müşküldür. Fakat bu kadarını söylemek olur ki bu siyâset herhalde Ermenistan muhtâriyet hareketine mâni olmaktır. Dahası var: Önümüzde Sazanof'un Kafkasya vali-i umûmîsi Nikola Nikoloyeviç'e yazdığı 27 Haziran 1916 tarihli mektubu duruyor. Sazanof yazıyor ki: "Ordumuz tarafından büyük Ermenistan'ın işgali ve burasının Rusya İmparatorluğu'na ilhakı mezkûr mıntıkanın ne şekilde idâre olunacağı meselesini sıraya koymuştur." Sazanof Ermeni meselesinin tarz-ı halli husûsunda iki türlü cereyan mevcut olduğunu kaydediyor: Bunlardan biri Ermeni milliyetperverinin Rusya himâyesinde muhtâriyet tâmmeye mâlik olmak temâyülüdür ki bizim tarafımızdan 1913 senesinde teklif olunan tensîkate pek uygundur. (Makalenin başında bu hususta bahsedilmiştir). Diğeri ise, bilâkis Ermenilerin siyâsî ehemmiyetini düşürmek ve sefer derecesine indirmek ve onların yerine Türk İslâmları ikame etmek isteyen cereyandır. (Galiba Rus bahriye nâzırının fikri de böyle imiş.) Sazanof bu cereyanların hiçbirisine taraftar değildir. Zîra ki bunlardan hiçbirisi Rusya devletinin gerek dâhilî ve gerekse hâricî siyâsetine muvâfık değildir.

Ermenilere muhtâriyetnâme verilmesine gelince -hâriciye nâzırı diyor- unutmayalım ki şimdilik Rus ordusu tarafından işgal olunan Büyük Ermenistan'da Ermeniler hiçbir zaman ekseriyet teşkil etmemişlerdir.*** Ermenilere muhtariyet vermek ekseriyeti ekalliyete tâbi ve esir kılmak demektir ki bu surette büyük insafsızlık yapılmış olur. Mahâzâ Sazanof Ermenilere muayyen şerâit dâhilinde mahdud

*** Sazanof'un yazdığına göre Ermeniler mezkûr mıntıkada bütün sekenenin dörtte birini teşkil ediyorlar.

muhtâriyet verilmesine taraftardır: Meselâ mektep, kilise, lisan ve intihâbat meselesinde yerli ahâli ile onlar arasında bir fark gözetmek gibi...

Sazanof'un şu mektubuna Kafkas valisi Grandük Nikola Nikoloyeviç 16 Temmuz 1916 tarihinde cevap yazmış. Bu mektubun bütün muhteviyat atideki ifâdede merkûzdur. "Ermeni meselesi şimdiki Rusya İmparatorluğu dâhilinde, benim kat'î kanaatime göre, mevcud değildir. Hattâ bunu hatırlamaya bile imkân bırakmamalıdır." Anlaşılan Kafkasya valisi düşünüyor ki Ermenistan muhtâriyeti meselesi bütün mevcut delâile binâen, hayata tatbik edilmeyecektir. Ve o, Sazanof'un Ermenilere mektep ve kilise istiklâliyeti verilmesi teklifine tamamıyla iştirak ediyor. Lâkin lisan meselesine gelince bütün devâir resmiye de Rus lisanının tercihini talep ediyor.

İşte, Ermenistan muhtâriyeti Ermenilerin Türkiye taht-ı hükümrâniyesinde buldukları zaman Rusya devletinin siyâsî menâfine tevâfuk ediyor. Ermenistan otonomisi için Rusya çar hükümeti dâima Ermenileri Türkiye'ye karşı dâima isyana sevk ve beyneddüvel konferanslar dâvetine teşebbüs ediyor. Lâkin kısa bir zaman için olsun, Ermeniler Rusya hükümeti tabiyyetinde bulunmalarından endişe ediliyor. Ve onların ne gibi muzır bir unsur oldukları damarlarında dolaşan fitnekar kanlardan seziliyor. Ermenistan muhtâriyeti keyfiyetinin Rusya devletinin dâhilî ve hâricî siyâsetine muzır olduğunu îlân olunuyor. İlâve olarak Ermenilerin vazîyet-i coğrafyaları ile dinî gruplara ayrılmaları da Büyük Ermenistan teşkiline müsâid değilmiş.

Acaba Ermeniler, Çarlık Rusya'sı tarafından aldatıldıklarını şimdi olsun anladılar mı? Anladılar mı ki bütün müzâkerat hep umûmî mâhiyette imiş? Onların vahşî ve fitnekâr kanları hakîkatte fakat Rus köylüsünü iskân için istîlâ olunan yeni vilâyetlerin alınması uğrunda akıtılmalı imiş?!

28. “Komünist Matbûatı ve Türkiye”²⁸⁰

28 Kânûn-ı Sâni 1927 tarihli nüshasında Bakü’de intişar eden *Komünist* gazetesini (ki Bolşevik Fırkası merkez ve Bakü komünistleri ve merkez icrâ heyeti ile Bakü Sovyeti’nin vâsıta-i neşr-i efkârıdır) unutulmaz on beşler unvanı altında, Türk komünistlerinden Suphi ve arkadaşları hakkında neşr eylediği mâtem makalesini atideki satırlarla bitiriyor ki aynen aşağıya nakl ediyoruz:

...Türkiyeli Bolşeviklerin Karadeniz’in kara dalgalarına atılması Türkiye’nin her tarafında görülen işçi hareketi ve inkılâbçı gençliğinin gün günden artması ve şuurlanması bu sözüme şahittir.

Şahısların dalisinde **داليسنده** sürünmekle hak kazanmanın yaşayışı düzletmenin imkânsız olduğunu başa düşen Türkiye işçileri bugün artık öz özünden harekete başlamışlardır. Hakikat var oldukça ve proleteryanın şuurlanarak hakkını araması ve istismardan kurtulması hayatı bir zarûret bulduğça inkılâbın yolunu kesmenin imkânsızlığına îman etmek lâzımdır.

Biz, Türkiye’de bu altı sene içerisindeki inkılâbî faaliyeti işçi hareketini ve bunun son vakitlerde görülen şuurlu şeklini tedkik ederken Mustafa Suphi yoldaşın rehberliği altında toplanmış ve bu yolda en kıymetli yoldaşlarını yitirmiş olan Türkiye inkılâpçılarının o fecî hâdiseden sonra daha kuvvet ve şuur bulduğunu görüyoruz. Bu kuvvet ve şuurun tesiri ile ki Türkiye’nin demiryol, tramvay, maden işçileri bir bir yığışub **بيدشوب** kapitalistler aleyhine çıkışta bulunmaktadır. Son defa hamallar ile polisler arasındaki kanlı tokuşma da bu sözüme ispat eder. Herhalde on beşlerin kıymetli faaliyetleri gözlenen tesirini göstermiş ve Türkiye de on beşlerin izlediği yola doğru kıymetli adımlar atılmıştır. Şuurda ve mübâreze kuvvet ve kudret bugünkü Türkiye inkılâpçılarının umde şiarıdır ve bu şiarın zaferi için on beşler gibi ölüme hazırlananlar çoktur. Çünkü fikren zaferi ve intişarı yanında şahısın kıymeti olmadığı onlar çok yakış bilirler. Bu kuvvet ve şuur anlayan on beşlere ve onların kızıl hâtıralarına ibedî hürmetler.

Mustafa Suphi arkadaşın hâtırası yalnız gazete makaleleri ile yâd edilmiyor. Sovyetik ittihadının en mesul muharrirleri ve sözde ilmî müesseseleri tarafından neşr olunan ciddî eserlerde dahi yâd olunuyor. Meselâ Sovyetler ittihadı Şark Bilig Cemiyeti İlmîyesi tarafından neşr olunan *İstiklâl Mücâdelesini Uğrunda Türkiye* nâm kitabın 109. sahifesinde mezkûr cemiyet reîsi Pavloviç tarafından atideki satırlar yazılmıştır:

Komünizm mefkûresine kurban giden mukaddes kahramanımızın bu fecî şehadeti paşaların, beylerin, mülkdar ve kapitalistlerin Türk halkını istismar eden bu asrî düşmanların aleyhinde olarak terâkim eden halk kin ve nefretini körükleyerek sınıflar arasındaki mücâdele hissini ve emekçi halkın sınıflı mücâdele hamlelerini takviye etmeli, Suphi arkadaşın ölümünü tashih edecek

²⁸⁰ *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 11-12.

mübâriz arkadaşlar Türkiye Cumhuriyeti her türlü istismar, işgal ve cehilden ârî yeni bir cemiyet şekline koymalıdır!...

Pavloviç aynı zamanda işbu hâdise hakkında aldığı bir mektubu da neşr ediyor ki bu mektupta komünist şühedasının katlinde Ankara hükümetinin de zimdahil olduğu iddia olunuyor.

31 Kânûn-ı Sâni tarihli nüshasında *Komünist* gazetesi İstanbul muhabirinden alarak neşr eylediği bir mektupta mavaneciler hâdisesini ber-vech-i âti eylemektedir:

... Bâzı kanunların proleteriyatı inciten bâzı tedbirlerin ağır vaziyetler doğuracak derecede nâ-razılığa sebep olduğunu evvelce bildirmiştim. Dün işte böyle bir vaziyet karşısında kaldık. Nakliye işlerinin inhisar altına alınması ve bu inhisar idâresinin deniz nakliye işinde çalışan kayıkçıları ezib istismar etmeye başlaması yüzünden, bundan birkaç gün evvel kayıkçılar işleri tatil etmişlerdi. İnhisar idâresinin polis kuvvetleri vesâir suretlerle kayıkçıları işlemeye mecbur etmesi nihâyet tatilcileri ile polisler arasında bir kanlı tokuşmaya sebep olmuştur. Hâdise böyle olmuştur. Dün hakları verilmemekte olan kayıkçılar geniş bir kitle halinde inhisar idâresinin önüne yığılmış ve haklarının tanınmasını ve verilmesini istemişlerdir. İdâre bunlara Mart ayının sekizine kadar hiçbir teşebbüste bulunamayacağını ve işten çıkarıldıklarını bildirmiş bunun üzerine kayıkçılar idâreye hücum etmişlerdir. Hükümet bunların üzerine her taraftan polis ve jandarma kuvvetleri sevk etmiş ve neticede binlerle kayıkçı ve onların âilelerinden ibâret bulunan nümâyişçiler üzerlerine gülle atan polis kuvvetlerinin üstüne hücum ederek bütün İstanbul'u titreten kanlı bir boğuşma (!) neticesinde baş polisi (!) öldürmüşlerdir. Kayıkçılarla polisler arasında yaralılar çoktur. Boğuşma sâhası yaralılar, ölümler ve dökülmüş kanlar ile bir harp meydanına (!!)

benziyordu. Hükümet her türlü sıkı tedbirler alarak, nümâyişçilerden üç yüzünü tutmuştur.

Hükümetin hâdiseye ne derecede ehemmiyet verdiğini dün ve bugün çıkan matbûatın bu bârede hiçbir şey yazmamalarından başa düşebiliriz. Tevkif edilmiş nümâyişçilerden bir nicesi bırakılmış olup diğerlerinin İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilecekleri söylenmektedir.

Muhabirin hubbeden kubbe yapan bu mektubunu ve yukarıya nakl eylediğimiz makaleyi neşr eden *Komünist* gazetesi Türkiye aleyhinde neşriyatta bulunmayan Bolşevik matbûatının bir numûnesini teşkil eder.

29. “Rusya Matbûatı: Türkiye Hakkında”²⁸¹

Rusya Sovyet hükümetinin resmî nâşir efkârı olan ve Moskova’da çıkan *Pravda* gazetesinin 26 Ağustos tarihli 193 numarolu nüshasında, “Türkiye’de İşçi Hareketi Vardır” serlevhasıyla makale yazan P. Kıtaygorodskiy, Türkiye’de sınıflı proleter hareketinin mevcut olduğunu ve bu hareketin gitgide genişleyeceğini *Milliyet* gazetesine ispata kalkarak diyor ki:

Kemal fırkasının ideologları, Türkiye’de sınıflı mücâdelenin mevcudiyetini, inatla inkâra devam ediyorlar. Kemalcilerin nâşir efkârı olan *Milliyet* gazetesinin 7 Haziran tarihli numerosunda deniliyor ki, bizde sanayi henüz inkişaf etmek merhalesinde bulunduğundan, cüretle idâre etmek olur ki Türkiye’de sınıf mücâdelesini mevcut değildir. Muvaffakiyetli istiklâl mücâdelesinden kendi fâidelerine istifâde etmeyi temine muvâfık olan bu Anadolunun genç burjuva sınıfını teşkil eden kemalcilerin bütün iddialarını hakikat red ve cerh etmektedir. Hâkim burjuva fırkasının sınıf mücâdelesini inkâr etmesi gayr-ı tabîî bir şey değildir. Bu, her bir genç burjuvazinin âdi terâneleridir. Çin’de Çi-Ta-O, **جى-تا-و** Türkiye’de ise Mahmud’un (Milliyet başmuharririne işârettir), milletin menafî müşterekesi namına sınıf mücâdelesinden imtinâ etmek lâzım geldiğini aynı surette terennüm edenlerdir...

Bolşevik Rus muharriri Türkiye’de sınıf mücâdelesini mevcut olduğunu istatistik üzerine ispata kalkışmakla Türkiye vazîyet-i dâhiliyesini yakından tâkib edenlerden bulunduğunu göstermektedir. Kıtaygorodskiy ’nin burjuva dediği tâbir, tasavvur olduğu gibi âdi tâbirlerden değildir. Sovyet tarz-ı telaffuzu ve tarz-ı ifâdesi nokta-i nazarından meseleye yaklaşacak olursak, görürüz ki Kıtaygorodskiy’nin nazarında Amerika ile İngiltere olduğu gibi, Türkiye dahi burjuva devletleri sırasında addolunmaktadır. Unutmamalıdır ki, Kemalcileri burjuva diye kaydeden Kıtaygorodskiy, Rokofeller, Ford, Morgan vesâir milyar krallarına karşı olduğu suretle, bu Anadolu burjuva sınıfına karşı dahi umûmî Bolşevist metoduyla kuvvetlenen amele hareketi ve sınıf mücâdelesini vaz’ etmektedir. Türkiye’de amele sınıfının vazîyetini, hayat ve mâişetini, miktar ve mâhiyetini, mübâreze ve faâliyetlerini tafsilâtla kayıt ve tasvir ettikten sonra, Rusya’nın her şehrinde binlerle kanlı insan imhâhânesi olan Çekalara mâlik buldukları halde, mahvedilen amele sınıfının miktarı milyonları geçtiği bir zamanda, Türkiye hükümetinin ameleye karşı muâmelesini, utanmadan zâlimâne ve kanlı diye kaydetmektedir. Türk amelesinin amansız bir surette istismarından ve hükümet-i milliye’nin dâima istismarcıları himâye etmesinden bahseden Sovyet muharriri, Şükrü kayabek’in Cemiyet-i Akvam nezdindeki beyne’l-

²⁸¹ *Yeni Kafkasya*, IV/24 (15 Eylül 1927), s. 9.

milel mesâî kongresine gitmesine nakl kelim ediyor, *Milliyet* gazetesinin bu münâsebetle yazdığı bir makalesini tenkid ile bu kongreye iştirakten maksat felâket adlandırdığınız sınıf mücâdelesinden halâs olmak ise, muvâfık olamayacaksınız, diyor. Kıtaygorodskiy'e göre: "Bütün kapitalist devletlerin felâketi olan sınıf mücâdelesine **کتدیسنه** Türkiye'ye dahi yol açmış bulunmuyor. Türkiye sahnesinde proleteryat artık zuhur etmiştir. Hatta kendi hukukunu talep etmektedir.

Fakat Türkiye'de millî demokratik cumhuriyet hükümetine karşı böyle dikkatle tâkib ettikleri sınıf mücâdelesini ve sahneye çıkan proleter sınıfını ruhlandırان gizli bir kuvvet Moskova ile alakadar bir müessese mevcut değil mi, acaba?..

Pravda gazetesi 30 Ağustos tarihli 196 numarolu nüshasında, büyük millet meclisi intihabatı münâsebetiyle yazdığı bir makalesinde bu suale cevap vermektedir.

Pravda gazetesi intihabada Cumhuriyet Halk Fırkası'nın muvaffakiyetlerinden, bu fırka namzetlerinin zikirlerinden, intihâbat usûlünden bahsettikten sonra aynen yazıyor ki:

Reîs-i cumhur Kemal Paşa başta olmak üzere mevcut olan resmî Halk Fırkası'ndan mâadâ, Türkiye siyâsî sahnesinde şimdilik başka fırka mevcut değildir. Komünist Fırkası gizli çalışmaya mecbur edilmiştir. Sâk **ساق**, aks-i ihtilâlcı Terakkîperver Halk Fırkası ise reîslerinden mahrum edilmiş, tamamıyla dağıtılmıştır.

Demek, *Pravda* gazetesinin iddiasınca Türkiye sahnesinde yalnız iki fırka kalmıştır ki biri *Pravda*'nın tâbirince resmî Cumhuriyet Halk Fırkası, diğeri de sahne arkasında fırsat bekleyen ve belki bütün bu grevleri idâre eden, Rusça bir tâbirle Bod polyede **بود پوله** bulunan Komünist Fırkası'dır. İşte, amele hareketinden, hükümet-i cumhuriyenin ameleye karşı zâlimâne muâmelesinden bu amele hareketinin daha kuvvetli bir şekil alacağından bahseden Kıtaygorodskiy'e bütün bu mufassal istatistik mâlûmatı *Pravda*'nın Türkiye'de gizli çalıştığına işare ettiği Komünist Fırkası vermiyor mu?...

EKLER

EK 1: YENİ KAFKASYA'DA İDİL-URAL, TÜRKİSTAN VE TÜRK-SOYVET MÜNASEBETLERİ HAKKINDAKİ MAKALELER

- “Türkistan’da”, *Yeni Kafkasya*, I/1 (27 Eylül 1339 [1923]), s. 15-16.
- “Sovyet Cumhuriyetleri İttifakı”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 7-8.
- “Türkistan’da (Fergana’da Açlık)”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 15.
- Tin, “Şimâl Türkleri Arasında (Ufa’da Dinî Kurultay)”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 16.
- “Türkiye-Rusya Münasebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/3 (1 Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 9-10.
- “Rusya-Türkiye Münâsebetinden”, *Yeni Kafkasya*, I/4 (15 Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 15.
- “Türkistan’da İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 13-14.
- “Şimâl Türkleri Arasında: Sultan Aliyef’in Mâcerası”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 14.
- “Türkiye Hangi Siyaseti Takip Etmelidir?”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339[1923]), s. 15-16.
- Azeri, “Musa Carullah Efendi’nin Tevkîfi”, *Yeni Kafkasya*, I/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 8-10.
- Ayaz İshaki, “Hariçteki Türklerin Dileği”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 6-9.
- “Bolşevikler Hakkında Hakikat”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 9-12.
- “Sorbon’da Türk Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 16.
- “Bolşevikler Hakkında Hakikat”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 7-10.
- Türkistanlı Özbek, “Türkistan’da Açlık”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 10-13.
- “Türkiye-Rusya Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 11-12.
- “Talibzade Yusuf Ziya”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 13-14.
- “Türkistan Ahvâli”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 15-16.
- “Şimal Türkleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 16.
- “Türk İnkılâbının Kemali”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 1-3.
- “Türkiye-Rusya Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 8-10.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 16.
- “Hive’de İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/12 (15 Mart 1340 [1924]), s. 13-14.

- “Komünist Propagandası ve Türkiye”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 7-8.
- “Türkistan Cemâhîr-i Müttehidesi”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 8-9.
- “Kırım Yahudi Muhtâriyeti”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 16.
- Ahmed Zeki Velidi, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 3-5.
- “Rusya-Türkiye Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 5-6.
- Taşdemir, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 15-16.
- “Türkiye Aleyhinde Rus Propagandası”, *Yeni Kafkasya*, I/17 (28 Mayıs 1340 [1924]), s. 22-23.
- Ahmed Zeki Velidi, “Komünistlerin Şark Politikası”[II], *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 3-7.
- Demirtaş, “Türkistan Ahvâli”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 15-16.
- “Türkistan’da İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 16.
- Şahin, “Kırım Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 16.
- Ahmed Zeki Velidi, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s. 4-7.
- Kazanlı, “Finlandiya’da Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s. 15-16.
- Ayaz İshaki, “İdil-Ural İlleri”, *Yeni Kafkasya*, I/20 (19 Temmuz 1340 [1924]), s. 10-13.
- “Türkiye-Rusya İhtilâfi”, *Yeni Kafkasya*, I/21 (1 Ağustos 1340 [1924]), s. 12-13.
- Kazanlı A. Battal, “Şimal Türkleri Değil, Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, I/22 (15 Ağustos 1340 [1924]), s. 14-16.
- “*Yeni Kafkasya*’yı Tebrik”, *Yeni Kafkasya*, I/24 (16 Eylül 1340 [1924]), s. 12-13.
- Azeri, “Yeni Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 2-4.
- İdiloğlu, “İdil Boyunda: İslam ve Türk Medeniyetine Karşı Mücadele”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 8-11.
- “Türkiyacılığın Müfrit Tezâhürâtından”, *Yeni Kafkasya*, II/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1340 [1924]), s. 16.
- Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdulkadir), “Hâric Türklerinde Millî Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/12 (15 Mart 1341 [1925]), s. 10-13.
- “Türkiye-Rusya Münâsebetinden”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 4-5.
- Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdülkadir), “Hâric Türklerinde Millî Hars Meselesi: Başkurt Hareketi Yalnız Siyâsî Değil”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 12-13.
- Türkistanlı, “Türkistan Ahvali: Umûmî Vazîyet Hâl ve Hissiyat”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 14-15.
- Kazanlı, “Kazan İlinde: Sâbık Müslümanların Allahsızlık Cemiyeti”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 15-16.

- “Türkiye Hakkında Bolşevik Matbûatı: *Orak-Çekiç* Gazetesini Müdâfaa”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 7.
- Mahmud Fuad Tuktar, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi: Bir Din, Bir Yazı ve Bir Lisan”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 9-12.
- Başkurdistanlı Fethülkadir Süleyman (Abdulkadir), “İdâreye Mektup”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341[1925]), s.12-13.
- “Türkistan Ahvali: Türkmenistan Kurultayı”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 13-14.
- Kazanlı, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/16 (15 Mayıs 1341 [1925]), s. 14-16.
- Kazanlı, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/18 (15 Haziran 1341 [1925]), s. 12-14.
- Türkistanlı, “Türkistan Ahvali: Bolşeviklerin İcrâatının Tecdid Hareketine Verdiği Zıyan”, *Yeni Kafkasya*, II/19 (1 Temmuz 1341 [1925]), s. 11-13.
- Türkistanlı, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, II/20 (16 Temmuz 1341 [1925]), s. 15-16.
- “Türkiye Komünistleri Mahkûm”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 8.
- “Türkistanlı Bir Gencin Protestosu”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 12.
- “İkinci Enternasyonal ve Bolşevizm”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 16.
- “Türkiye’de Komünistler”, *Yeni Kafkasya*, II/24 (15 Eylül 1341 [1925]), s. 14.
- “Üçüncü Yıl Başında”, *Yeni Kafkasya*, III/1 (3 Teşrin-i Evvel 1341 [1925]), s. 1-2.
- “Sene-i Devriyemiz Münâsebetiyle”, *Yeni Kafkasya*, III/1 (3 Teşrin-i Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/4 (17 Teşrin-i Sâni 1341 [1925]), s. 12-14.
- Türkmen, “Türkistan’da İsyân Var mı?”, *Yeni Kafkasya*, III/4 (17 Teşrin-i Sâni 1341 [1925]), s. 14.
- Türkmen, “Onlar ve Biz”, *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.
- “Türkistan Ahvâli: Sultan Atrâş’ın Beyannâmesi”, *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 15-16.
- “Türkoloji Kongresi”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 1-4.
- Mirza, “İran Ahvali: Türkmen İsyânının Tasfiyesi”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali[Türkoloji Kongresinde Latin Harfleri Meselesi]”, *Yeni Kafkasya*, III/7 (6 Şubat 1926), s. 15-16.
- “Rusça Okumalıymış!”, *Yeni Kafkasya*, III/8 (16 Şubat 1926), s. 1-3.

- Türkmen, "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, III/8 (16 Şubat 1926), s. 12-13.
- A.- L., "Kazan Yurdunda", *Yeni Kafkasya*, III/9 (1 Mart 1926), s. 15-16.
- "Düşman Nazarında *Yeni Kafkasya*", *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 1.
- "İdâreden", *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 1-3.
- Türkmen, "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 13.
- "*Yeni Kafkasya* Türkistan'da", *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 13-14.
- M.E., "Kitâbiyat: Kazan Türkleri", *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 11-13.
- Türkmen, "Türkistan Ahvali: Türkmenistan'da Maârif", *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 14-15.
- Başkurdistanlı Abdülkadir, "Altay'dan Azerbaycan'a", *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 4-6.
- A. Battal, "Azerbaycan'ın Kara Günü Münâsebetiyle", *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 6-7.
- A. B., "Kazan Yurdunda: Şâir Said Râmi", *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 15.
- "Türkiye- Rusya Münâsebetinden", *Yeni Kafkasya*, III/16 (1 Temmuz 1926), s. 12.
- Abdullah Battal, "Selim Giray Mirza Cantöre", *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 8-9.
- Kazanlı, "Kazan Yurdunda", *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 13-14.
- Türkmen, "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 14-15.
- Türkistanlı, "Türkistan Ahvalinden: Bolşeviklerin Muhâceret Siyâseti", *Yeni Kafkasya*, III/19 (15 Ağustos 1926), s. 9-11.
- Kazanlı, "Rusya'nın Dağılması ve Rus Ruhunu", *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 9-10.
- N., "Türkistan'da Basmacılık", *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 10-13.
- "Rusya ve Türkiye Münâsebeti", *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 13-15.
- "Rusya Ahvali", *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s. 14.
- Türkistanlı, "Türkistan Ahvali: Türkistan'da Maârif", *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s. 14-16.
- "Dördüncü Yıl", *Yeni Kafkasya*, IV/1 (1 Teşrin-i Evvel 1926), s. 1-2.
- "Türkistan Ahvali", *Yeni Kafkasya*, IV/2 (17 Teşrin-i Evvel 1926), s. 15.
- "Türkiye Matbûatı: Rusya ile Ticâret Mümkün Değildir", *Yeni Kafkasya*, IV/4 (15 Teşrin-i Sâni 1926), s. 9-10.
- "Türkistan Ahvali: Müstakil Özbekistan", *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (16 Kânûn-ı Evvel 1926), s. 18.
- Türkistanlı Ahmed Naim, "Türkistan'da Gazetecilik Tarihi[Öktem]", *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (16 Kânûn-ı Evvel 1926), s. 10-12.
- Türkistanlı Ahmed Naim, "Türkistan'da Gazetecilik Tarihi", *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 9-11.

- Mustafa [Çokay], “Topçubaşı Reşid Bey”, *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 11.
- Azeri, “Türkiye Aleyhinde Neşriyat”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 10-13.
- Islahçı, “Köprülüzade ve Komünistler”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 15-16.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 18-19.
- “Türkiye ve Siyâsî Milliyetçiler”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 5-6.
- “Rusya ile Şark Memleketleri Arasında Ticârî Münâsebet”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 7-10.
- “Türk Rus Şirketi”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 10-11.
- “Türkiye Hakkında Komünist Matbûatı”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 11.
- Mustafa Çokayoğlu, “Ermeni Meselesinde Rus Siyâseti”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 6-11.
- “Komünist Matbûatı ve Türkiye”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 11-12.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali: Yer Islâhâtı”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 17-18.
- Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Tâkîbat”, *Yeni Kafkasya*, IV/13 (1 Nisan 1927), s. 14.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali: Türkistan Gazetelerinde Tercüme”, *Yeni Kafkasya*, IV/14 (17 Nisan 1927), s. 16.
- Mustafa [Çokay], “Zindandaki Vatandaşlara”, *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 3-5.
- Hüseyinzade Kara, “Ayırma Siyâseti”, *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 17-19.
- Kazanlı A. Battal, “Şanlı Bir Gün Münâsebetiyle”, *Yeni Kafkasya*, IV/17 (28 Mayıs 1927), s. 14.
- Abdülkadir, “Rus Damgası”, *Yeni Kafkasya*, IV/17 (28 Mayıs 1927), s. 16-17.
- “Yeni Türkistan”, *Yeni Kafkasya*, IV/18 (18 Haziran 1927), s. 16.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/19 (1 Temmuz 1927), s. 13-15.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/22 (18 Ağustos 1927), s. 15.
- “Kazan İlinde”, *Yeni Kafkasya*, IV/22 (18 Ağustos 1927), s. 15-16.
- Mustafa, “Biraz da Öteki Ruslardan”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 7-11.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 16.
- “Rusya Matbûatı: Türkiye Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, IV/24 (15 Eylül 1927), s. 9-10.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/24 (15 Eylül 1927), s. 11-12.
- “Beşinci Cildin Başlangıcında”, *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 1-3.
- Erdoğan, “Beşinci Yıl”, *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 11-12.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 13-14.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, V/2 (15 Teşrin-i Evvel 1927), s. 14-15.

EK 2: YAZAR ADLARINA GÖRE MAKALELERİN LİSTESİ

Abdülkadir İnan'ın Yazıları

- Abdülkadir, “Rus Damgası”, *Yeni Kafkasya*, IV/17 (28 Mayıs 1927), s. 16-17.
- Başkurdistanlı Abdülkadir, “Altay’dan Azerbaycan’a”, *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 4-6.
- Başkurdistanlı Fethülkadir Süleyman (Abdulkadir), “İdâreye Mektup”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341[1925]), s.12-13.
- Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdulkadir), “Hâric Türklerinde Millî Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/12 (15 Mart 1341 [1925]), s. 10-13.
- Başkurdistanlı Fethülkadir Süleymani (Abdülkadir), “Hâric Türklerinde Millî Hars Meselesi: Başkurt Hareketi Yalnız Siyâsî Değil”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 12-13.
- İdiloğlu, “İdil Boyunda: İslam ve Türk Medeniyetine Karşı Mücadele”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 8-11.
- Türkistanlı Özbek, “Türkistan’da Açlık”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 10-13.
- Türkistanlı, “Türkistan Ahvali: Bolşeviklerin İcrâatının Tecdid Hareketine Verdiği Zıyan”, *Yeni Kafkasya*, II/19 (1 Temmuz 1341 [1925]), s. 11-13.
- Türkistanlı, “Türkistan Ahvali: Türkistan’da Maârif”, *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s. 14-16.
- Türkistanlı, “Türkistan Ahvali: Umûmî Vazîyet Hâl ve Hissiyat”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 14-15.
- Türkistanlı, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, II/20 (16 Temmuz 1341 [1925]), s. 15-16.
- Türkistanlı, “Türkistan Ahvalinden: Bolşeviklerin Muhâceret Siyâseti”, *Yeni Kafkasya*, III/19 (15 Ağustos 1926), s. 9-11.
- Türkmen, “Onlar ve Biz”, *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali: Türkistan Gazetelerinde Tercüme”, *Yeni Kafkasya*, IV/14 (17 Nisan 1927), s. 16.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali: Türkmenistan’da Maârif”, *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 14-15.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali: Yer Islâhatı”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 17-18.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali[Türkoloji Kongresinde Latin Harfleri Meselesi]”, *Yeni Kafkasya*, III/7 (6 Şubat 1926), s. 15-16.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 13.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 14-15.
- Türkmen, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/4 (17 Teşrin-i Sâni 1341 [1925]), s. 12-14.

Türkmen, “Türkistan Ahvalı”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.

Türkmen, “Türkistan Ahvalı”, *Yeni Kafkasya*, III/8 (16 Şubat 1926), s. 12-13.

Türkmen, “Türkistan Ahvalı”, *Yeni Kafkasya*, IV/19 (1 Temmuz 1927), s. 13-15.

Türkmen, “Türkistan’da İsyân Var mı?”, *Yeni Kafkasya*, III/4 (17 Teşrin-i Sâni 1341 [1925]), s. 14.

Abdullah Battal Taymas’ın Yazıları

A. B., “Kazan Yurdunda: Şâir Said Râmi”, *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 15.

A. Battal, “Azerbaycan’ın Kara Günü Münâsebetiyle”, *Yeni Kafkasya*, III/12 (27 Nisan 1926), s. 6-7. Kazanlı A. Battal, “Şanlı Bir Gün Münâsebetiyle”, *Yeni Kafkasya*, IV/17 (28 Mayıs 1927), s. 14.

Abdullah Battal, “Selim Giray Mirza Cantöre”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 8-9.

Kazanlı A. Battal, “Şimal Türkleri Değil, Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, I/22 (15 Ağustos 1340 [1924]), s. 14-16.

Kazanlı, “Finlandiya’da Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s. 15-16.

Kazanlı, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/16 (15 Mayıs 1341 [1925]), s. 14-16.

Kazanlı, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi”, *Yeni Kafkasya*, II/18 (15 Haziran 1341 [1925]), s. 12-14.

Kazanlı, “Kazan İlinde: Sâbık Müslümanların Allahsızlık Cemiyeti”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 15-16.

Kazanlı, “Kazan Yurdunda”, *Yeni Kafkasya*, III/18 (1 Ağustos 1926), s. 13-14.

Kazanlı, “Rusya’nın Dağılması ve Rus Ruhı”, *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 9-10.

Mustafa Çokay’ın Yazıları

Mustafa [Çokay], “Topçubaşı Reşid Bey”, *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 11.

Mustafa Çokayoğlu, “Ermeni Meselesinde Rus Siyâseti”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 6-11.

Mustafa [Çokay], “Zindandaki Vatandaşlara”, *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 3-5.

Mustafa, “Biraz da Öteki Ruslardan”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 7-11.

Ahmed Naim Öktem’in Yazıları

Ahmed Naim [Öktem], “Türkistan’da Tâkîbat”, *Yeni Kafkasya*, IV/13 (1 Nisan 1927), s. 14.

Türkistanlı Ahmed Naim, “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi[Öktem]”, *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (16 Kânûn-ı Evvel 1926), s. 10-12.

Türkistanlı Ahmed Naim, “Türkistan’da Gazetecilik Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, IV/7 (3 Kânûn-ı Sâni 1926), s. 9-11.

Zeki Velidi Togan’ın Yazıları

Ahmed Zeki Velidi, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 3-5.

Ahmed Zeki Velidi, “Komünistlerin Şark Politikası”, *Yeni Kafkasya*, I/19 (1 Temmuz 1340 [1924]), s. 4-7.

Ahmed Zeki Velidi, “Komünistlerin Şark Politikası”[II], *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 3-7.

Ayaz İshaki’nin Yazıları

Ayaz İshaki, “Hariçteki Türklerin Dileği”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 6-9.

Ayaz İshaki, “İdil-Ural İlleri”, *Yeni Kafkasya*, I/20 (19 Temmuz 1340 [1924]), s. 10-13.

Mehmed Emin Resulzade’nin Yazıları

Azeri, “Musa Carullah Efendi’nin Tevkîfi”, *Yeni Kafkasya*, I/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 8-10.

Azeri, “Türkiye Aleyhinde Neşriyat”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 10-13.

Azeri, “Yeni Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, II/4 (16 Teşrin-i Sâni 1340 [1924]), s. 2-4.

Mahmud Fuad Toktar’ın Yazıları

Mahmud Fuad Toktar, “Hâriç Türklerinde Millî Hars Meselesi: Bir Din, Bir Yazı ve Bir Lisan”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 9-12.

İsimlerini Tespit Edemediğimiz Yazılar

A.- L., “Kazan Yurdunda”, *Yeni Kafkasya*, III/9 (1 Mart 1926), s. 15-16.

Demirtaş, “Türkistan Ahvâli”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 15-16.

Erdoğan, “Beşinci Yıl”, *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 11-12.

Hüseyinzade Kara, “Ayrırma Siyâseti”, *Yeni Kafkasya*, IV/15 (27 Nisan 1927), s. 17-19.

Islahçı, “Köprülüzade ve Komünistler”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 15-16.

M.E., “Kitâbiyat: Kazan Türkleri”, *Yeni Kafkasya*, III/11 (14 Nisan 1926), s. 11-13.

Mirza, “İran Ahvali: Türkmen İsyanının Tasfiyesi”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 13.

N., “Türkistan’da Basmacılık”, *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 10-13.

Şahin, “Kırım Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 16.

Taşdemir, “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 15-16.

Tin, “Şimâl Türkleri Arasında (Ufa’da Dinî Kurultay)”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 16.

İmzasız Yayınlanmış Yazılar

- “Beşinci Cildin Başlangıcında”, *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 1-3.
- “Bolşevikler Hakkında Hakikat”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 9-12.
- “Bolşevikler Hakkında Hakikat”, *Yeni Kafkasya*, I/8 (15 Kânûn-ı Sâni 1340 [1924]), s. 7-10.
- “Dördüncü Yıl”, *Yeni Kafkasya*, IV/1 (1 Teşrin-i Evvel 1926), s. 1-2.
- “Düşman Nazarında *Yeni Kafkasya*”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 1.
- “Hive’de İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/12 (15 Mart 1340 [1924]), s. 13-14.
- “İdâreden”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 1-3.
- “İkinci Enternasyonal ve Bolşevizm”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 16.
- “Kazan İlinde”, *Yeni Kafkasya*, IV/22 (18 Ağustos 1927), s. 15-16.
- “Kırım Yahudi Muhtâriyeti”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 16.
- “Komünist Matbûatı ve Türkiye”, *Yeni Kafkasya*, IV/11-12 (18 Mart 1927), s. 11-12.
- “Komünist Propagandası ve Türkiye”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 7-8.
- “Rusça Okumalıymış!”, *Yeni Kafkasya*, III/8 (16 Şubat 1926), s. 1-3.
- “Rusya Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, III/21 (17 Eylül 1926), s. 14.
- “Rusya ile Şark Memleketleri Arasında Ticâri Münâsebet”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 7-10.
- “Rusya Matbûatı: Türkiye Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, IV/24 (15 Eylül 1927), s. 9-10.
- “Rusya ve Türkiye Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, III/20 (1 Eylül 1926), s. 13-15.
- “Rusya-Türkiye Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/16 (10 Mayıs 1340 [1924]), s. 5-6.
- “Rusya-Türkiye Münâsebetinden”, *Yeni Kafkasya*, I/4 (15 Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 15.
- “Sene-i Devriyemiz Münâsebetiyle”, *Yeni Kafkasya*, III/1 (3 Teşrin-i Evvel 1341 [1925]), s. 13-14.
- “Sorbon’da Türk Tarihi”, *Yeni Kafkasya*, I/7 (1 Kânûn-ı Sâni 1339 [1923]), s. 16.
- “Sovyet Cumhuriyetleri İttifakı”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 7-8.
- “Şimâl Türkleri Arasında: Sultan Aliyef’in Mâcerası”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 14.
- “Şimal Türkleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 16.
- “Talibzade Yusuf Ziya”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 13-14.
- “Türk İnkılâbının Kemali”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 1-3.
- “Türk Rus Şirketi”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 10-11.

- “Türkistan Ahvali: Müstakil Özbekistan”, *Yeni Kafkasya*, IV/5-6 (16 Kânûn-ı Evvel 1926), s. 18.
- “Türkistan Ahvâli: Sultan Atraş’ın Beyannâmesi”, *Yeni Kafkasya*, III/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 15-16.
- “Türkistan Ahvali: Türkmenistan Kurultayı”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 13-14.
- “Türkistan Ahvâli”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 15-16.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 16.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/2 (17 Teşrin-i Evvel 1926), s. 15.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/22 (18 Ağustos 1927), s. 15.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/23 (1 Eylül 1927), s. 16.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/24 (15 Eylül 1927), s. 11-12.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, IV/8-9 (1 Şubat 1926), s. 18-19.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, V/1 (1 Teşrin-i Evvel 1927), s. 13-14.
- “Türkistan Ahvali”, *Yeni Kafkasya*, V/2 (15 Teşrin-i Evvel 1927), s. 14-15.
- “Türkistan Cemâhîr-i Müttehidesi”, *Yeni Kafkasya*, I/14 (15 Nisan 1340 [1924]), s. 8-9.
- “Türkistan’da (Fergana’da Açlık)”, *Yeni Kafkasya*, I/2 (10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923]), s. 15.
- “Türkistan’da İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/18 (25 Haziran 1340 [1924]), s. 16.
- “Türkistan’da İsyân”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339 [1923]), s. 13-14.
- “Türkistan’da”, *Yeni Kafkasya*, I/1 (27 Eylül 1339 [1923]), s. 15-16.
- “Türkistanlı Bir Gencin Protestosu”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 12.
- “Türkiyacılığın Müfrit Tezâhürâtından”, *Yeni Kafkasya*, II/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1340 [1924]), s. 16.
- “Türkiye Aleyhinde Rus Propagandası”, *Yeni Kafkasya*, I/17 (28 Mayıs 1340 [1924]), s. 22-23.
- “Türkiye Hakkında Bolşevik Matbûatı: *Orak-Çekiç* Gazetesini Müdâfaa”, *Yeni Kafkasya*, II/14 (16 Nisan 1341 [1925]), s. 7.
- “Türkiye Hakkında Komünist Matbûatı”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 11.
- “Türkiye Hangi Siyaseti Takip Etmelidir?”, *Yeni Kafkasya*, I/5 (1 Kânûn-ı Evvel 1339[1923]), s. 15-16.
- “Türkiye Komünistleri Mahkûm”, *Yeni Kafkasya*, II/22 (16 Ağustos 1341 [1925]), s. 8.
- “Türkiye Matbûatı: Rusya ile Ticâret Mümkün Değildir”, *Yeni Kafkasya*, IV/4 (15 Teşrin-i Sâni 1926), s. 9-10.
- “Türkiye- Rusya Münâsebetinden”, *Yeni Kafkasya*, III/16 (1 Temmuz 1926), s. 12.
- “Türkiye ve Siyâsî Milliyetçiler”, *Yeni Kafkasya*, IV/10 (17 Şubat 1927), s. 5-6.
- “Türkiye’de Komünistler”, *Yeni Kafkasya*, II/24 (15 Eylül 1341 [1925]), s. 14.

- “Türkiye-Rusya İhtilâfi”, *Yeni Kafkasya*, I/21 (1 Ağustos 1340 [1924]), s. 12-13.
- “Türkiye-Rusya Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/10 (15 Şubat 1340 [1924]), s. 11-12.
- “Türkiye-Rusya Münâsebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/11 (1 Mart 1340 [1924]), s. 8-10.
- “Türkiye-Rusya Münasebeti”, *Yeni Kafkasya*, I/3 (1 Teşrin-i Sâni 1339 [1923]), s. 9-10.
- “Türkiye-Rusya Münâsebetinden”, *Yeni Kafkasya*, II/13 (31 Mart 1341 [1925]), s. 4-5.
- “Türkoloji Kongresi”, *Yeni Kafkasya*, III/6 (15 Kânûn-ı Evvel 1341 [1925]), s. 1-4.
- “Üçüncü Yıl Başında”, *Yeni Kafkasya*, III/1 (3 Teşrin-i Evvel 1341 [1925]), s. 1-2.
- “*Yeni Kafkasya* Türkistan’da”, *Yeni Kafkasya*, III/10 (29 Mart 1926), s. 13-14.
- “*Yeni Kafkasya*’yı Tebrik”, *Yeni Kafkasya*, I/24 (16 Eylül 1340 [1924]), s. 12-13.
- “*Yeni Türkistan*”, *Yeni Kafkasya*, IV/18 (18 Haziran 1927), s. 16.